

Campus-lét a Debreceni Egyetemen

Ifjúságszociológiai tanulmányok

Szerkesztette:

Fényes Hajnalka, Szabó Ildikó

CAMPUS-LÉT A DEBRECENI EGYETEMEN

Ifjúságszociológiai tanulmányok

Campus-lét a Debreceni Egyetemen

Ifjúságszociológiai tanulmányok

Fényes Hajnalka, Szabó Ildikó (szerk.)

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2014

A kötet a Debreceni Egyetem Ifjúságszociológiai Műhelyének gondozásában készült.

Lektor:

Csákó Mihály

Nyelvi lektor:

Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna

Borítóterv: *Tornay Krisztina*

ISBN 978-963-318-459-2

© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi

Készült a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzemében, 2014-ben

Tartalom

Előszó	7
<i>I. fejezet: Speciális hallgatói csoportok jellemzői</i>	
Dusa Ágnes Réka: Közösségek és határok. A külföldi hallgatók esete	11
Kovács Klára: Nemi különbségek, csoportjellemzők és habitusok az egyetemista sportolók körében	27
Márkus Zsuzsanna: Mi a szakkollégium? Kik a szakkollégisták?	61
<i>II. fejezet: Önkéntes és fizetett munka a hallgatók körében</i>	
Fényes Hajnalka: Önkéntesség és új típusú önkéntesség a debreceni egyetemisták körében	85
Markos Valéria: Egyetemisták a munka világában	109
Szeder Dóra Valéria: Munkahelyi konfliktusok az önkéntesség világában	133
Szőcs Andor: Teher alatt nő a pálma: hallgatók munkához való viszonya a Debreceni Egyetemen	159
<i>III. fejezet: Szabadidő-eltöltés, életvilágok és politikai attitűdök a hallgatók körében</i>	
Pataki Gyöngyvér: A kocka el van vetve... Közéleti víziók a Debreceni Egyetem kollégistái körében	183
Bocsi Veronika: „Hawaii, dizsi, lámpafény”. A buli jelenségköre a campusok világában	215
Marián Béla: A debreceni egyetemisták és a fesztiválok	231
Sik Domonkos: Válaszok a késő modernitás kihívásaira, avagy a debreceni egyetemisták életvilága	249
Sörös Anett: A debreceni egyetemisták politikai attitűdjei, a hallgatók szélsőjobboldali szimpátiájának sajátosságai és lehetséges magyarázatai	271
Szabó Ildikó: Állampolgári szocializáció a felsőoktatásban	293
A kötet szerzői és szerkesztői	305

ELŐSZÓ

A kötet a „Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoportthátárok, csoportkultúrák” OTKA (K 81858) kutatás zárókötet, mely egy közös nagy témára, az egyetemisták társas világára fókuszál, ami egyben a lezárult OTKA kutatás témája is volt. A tanulmánykötet összes szerzője a kutatás aktív résztvevője volt. A könyv különlegessége, hogy PhD, MA hallgatók és oktatók tanulmányai közösen szerepelnek a kötetben, hasonlóan az Campus-lét OTKA kutatás eddigi kötetéhez (ez már a harmadik kötet, és a második két kötetes volt). A kötetek mutatják az OTKA kutatás sikeres és termékeny voltát, hogy képesek színvonalasan együtt dolgozni hallgatók és oktatók, és egy ifjúságszociológiai kutatóműhely is kialakult a kutatómunka során. A hallgatók bevonását, a magas szintű dolgozatok mellett az is indokolta, hogy a hallgatók társas világát maguk a hallgatók ismerik a legjobban.

A tanulmányok módszertana sokszínű, az empirikus elemzések a kutatás keretében végzett kvantitatív és kvalitatív vizsgálatok eredményeit tartalmazzák. A kötet három alfejezetében összesen tizenkét tanulmány olvasható. (1) A *Speciális hallgatói csoportok jellemzői* című fejezetben foglalkozunk a külföldi hallgatókkal, a sportoló egyetemistákkal, a szakkollégistákkal és végül foglalkozunk a Debreceni Egyetem kollégistáinak közéleti vízióival. (2) A *Szabadidő-eltöltés, életvilágok és politikai attitűdök a hallgatók körében* című fejezetben az egyetemisták bulizási, fesztiválozási szokásaival, a debreceni egyetemisták életvilágaival és a debreceni egyetemisták politikai attitűdjeivel foglalkozunk. (3) A *Fizetett és önkéntes munka a hallgatók körében* című fejezetben pedig a debreceni egyetemisták önkéntességét és új típusú önkéntességét, fizetett munkavégzésük jellemzőit és az önkéntes munkavégzés során adódó munkahelyi konfliktusokat elemző tanulmányok olvashatók.

A kutatás jelen eredményeit hasznosíthatja az ifjúságpolitika, a felsőoktatás-politika. Az eredmények a felsőoktatásban, társadalomtudományi képzésben is hasznosíthatóak, valamint elősegíthetik a további kutatásokat az ifjúságszociológia területén. A kötet egyaránt szól a felsőoktatási hallgatóknak, egyetemi oktatóknak és kutatóknak, valamint az egyetemista lét csoportvilága iránt valamennyi érdeklődőnek.

Végül szeretnénk köszönet mondani Csákó Mihály alapos lektori véleményéért, kritikai megjegyzései ösztönzők voltak, és a kötet minőségét javították. Itt jegyezzük meg, hogy a kötet megjelenését a Debreceni Egyetemi Kiadó vállalta és segítette, a kiadást a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara és Hallgatói Önkormányzata támogatta.

Prof. Szabó Ildikó és dr. Fényes Hajnalka
szerkesztők

I. fejezet

Speciális hallgatói csoportok jellemzői

Dusa Ágnes Réka

KÖZÖSSÉGEK ÉS HATÁROK. A KÜLFÖLDI HALLGATÓK ESETE

*Bevezető*¹

A Campus-lét kutatás keretei között végzett korábbi munkáimban már áttekintettem a külföldi hallgatókkal kapcsolatos magyar szakirodalmat – elsősorban a szociológiai, felsőoktatás-kutatási írásokra koncentrálva. A magyar tanulmányokban elsősorban (szociológia)elméleti, statisztikai, oktatáspolitikai, illetve valamilyen speciális részproblémára koncentráló empirikus irányvonalak rajzolódtak ki, melyek közül a legerőteljesebb a statisztikai: a magyar szakirodalom elsősorban a külföldi hallgatók számával, a küldő országok sorrendjével, az egyetemek között folyó, külföldi diákokért vívott „harccal” foglalkozik.

Jelen tanulmány a külföldi hallgatók csoportképződésének, csoporthatárainak feltérképezését tűzte ki célul. Ehhez elsőként általában az egyetemi csoportképződésről, barátságokról található szakirodalmi megállapításokat gondolom végig, melyek a később olvasható empirikus vizsgálat vázát, elemzési szempontjait is alkotják. Már itt, a bevezetőben érdemes hangsúlyozni, hogy az interjúk elemzéséből származó megállapítások nem általánosíthatóak a Debrecenben tanuló összes külföldi hallgatóra. A kutatás célja nem is általános megállapítások levonása, hanem a hallgatók egyetemi közösségekhez való viszonyának feltárása volt, elsősorban a nemzetiség mint legmeghatározóbb csoportképződést befolyásoló tényező mentén.

Csoportképződés az egyetemen

A Campus-lét kutatás keretein belül a kutatócsoport a Debreceni Egyetem nappali tagozatos hallgatóinak szocializációját, csoportkultúráit, szervezett, informális és látens közösségeit vizsgálta. Az egyetemet olyan környezetként értelmeztük, amelyben az egyetem térbeli sajátosságai (campusok elhelyezkedése, kollégiumok), a hallgatók tevékenységi rendszere (tanulás, sportolás, szórakozás, hitélet, munka) a csoportkultúrák (szubkultúrák), az állampolgári kultúra felől megközelíthető közösségek (politikai, érdekvédelmi szervezetek) mind hatással vannak a hallgatók közösségeinek, szakmai és baráti kapcsolatainak kialakulására, s végső soron

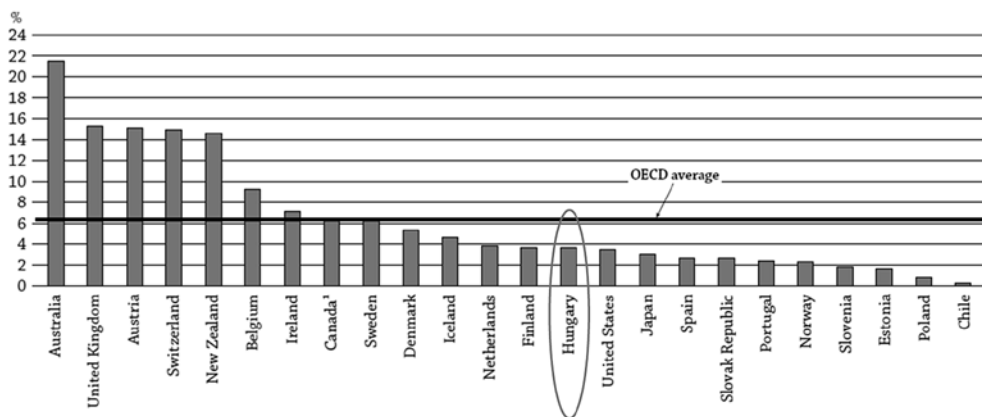
¹ A tanulmány a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoporthatárok, csoportkultúrák* című kutatás (OTKA K 81858) keretei között készült. A kutatás vezetője Prof. Dr. Szabó Ildikó. További információk: campuslet.unideb.hu.

a diákok szocializációjára (Szabó 2012). A kutatás során számos csoportról készült elemzés. Ezen csoportok közé illeszkedik be a külföldi hallgatók csoportja.

A külföldi hallgatók formális csoportot alkotnak, hiszen szabályozott keretei vannak annak, hogy ki és hogyan válhat külföldiként a Debreceni Egyetem hallgatójává. Formális abban a tekintetben is, hogy a külföldi diákok státusza rögzített, a hosszabb-rövidebb időtartamú formális csoportok képzése az egyetemi élet sajátja (gondoljunk a féléves szemináriumi csoportokra, vagy az egyetemi képzés hosszáig tartó csoportokra, évfolyamokra). A legtöbb statisztikai elemzés is ezeket a formális csoportokat igyekszik megfogni, így például, hogy hány (és milyen nemzetiségű) hallgató iratkozik be évről évre orvosi vagy mérnöki karokra. Viszont arról, hogy ezeken az intézményi kereteken belül milyen közösségek, baráti körök, tanulócsoporthoz alakulhatnak, alakulnak ki, keveset mondanak a statisztikák.

Külföldi hallgatók az egyetemen

A nemzetközi hallgatói mobilitásba egyre több hallgató kapcsolódik be, az OECD 3,7 millió főre becsülte a számukat 2010-ben. Figyelembe véve, hogy 2000-ben ez a szám 2,1 millió volt, 1975-ben pedig csupán 800 000 fő, különösen jelentős a hazájukat elhagyó, külföldön tanulmányokat folytató diákok számának növekedése. Talán nem meglepő, hogy a legtöbb hallgató az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Kína, Ausztrália vagy Németország egyetemére iratkozik be. A hallgatók aránya viszont az ausztrál felsőoktatásban a legszembetűnőbb: minden negyedik diák külföldi, jellemzően távol-keleti, ezen belül pedig kínai (Berács 2012; Langerné 2009; OECD 2011).

1. ábra: A külföldi hallgatók aránya az összes felvett hallgatóhoz képest
Forrás: (OECD, Education at a Glance 2011)

Magyarország iránt a kilencvenes évek óta egyre növekszik az érdeklődés, ami mind számszerűen, mind a földrajzi kiterjedtséget tekintve is megmutatkozik (Rédei 2007). Míg a rendszerváltás előtt, az 1985/1986-os tanévben még csupán 2485 külföldi hallgató tanult magyar egyetemeken, addig a számuk tíz évvel később, az 1995/1996-os tanévben már 6300-ra emelkedett, 2003/2004-ben 12 913, 2009/2010-ben pedig 18 152 fő volt (Szemerszki 2005; Rédei

2007; Berács et al. 2010). A magyar egyetemeken, ahogyan az 1. ábrából is kiolvasható, viszonylag magas a külföldi hallgatók aránya. Természetesen a hazánkban tanuló külföldi hallgatók tényleges száma eltörpül az Egyesült Államokhoz vagy az Egyesült Királysághoz képest, de talán már a fenti ábrából is kitűnik, hogy érdemes közelebbről is megvizsgálni a Magyarországot választó külföldi diákokat. Különösen akkor, ha a hazai felsőoktatási intézmények közül a 2010/2011-es tanévben a debreceni fogadta a legtöbb olyan nappali tagozatos külföldi diákot, akik a diploma megszerzése miatt érkeztek (2437 fő). Ez a szám, ha kiegészítjük a kredit-mobilitási motivációjú (pl. Erasmusos) fiatalok számával, 2978 főre növekszik (Berács 2012).

A későbbi értelmezést tovább segíti, ha arra is figyelmet fordítunk, hogy mely területekről érkeznek a hallgatók (részletesen lásd a Mellékletet). A más kontinensről érkezők magas száma az egyik érdekesség, mely megkülönbözteti a debrecenit az ország többi, nagy külföldi hallgatói sereget fogadó egyetemeitől. Más egyetemeken ugyanis a határon túli magyar hallgatók után az egyéb európai származású diákok száma a magasabb (Berács, Hubert, Nagy 2009). Ezzel szemben Debrecenben a határon túli magyarokat a más kontinensről érkező hallgatók követik. A legtöbben Ázsiából (1077 fő) iratkoztak be a Debreceni Egyetem valamely karára. A Debreceni Egyetemre a 2011/2012-es tanévben 150 főnél is több hallgató érkezett a következő országokból: Románia, Nigéria, Izrael, Irán, Ukrajna, Törökország, Szaúd-Arábia. A küldő és fogadó egyetemek között egyes országokban a történelmi és földrajzi gyökerű kötődések miatt jellegzetes mobilitási csatornák alakulhatnak ki. Így például az egykori gyarmatosítók és régi gyarmataik között a mobilitást segíti a közös nyelv vagy a hasonló iskolarendszer. A földrajzi közelség vonzereje Ausztrália esetén különösen feltűnő, ahová legmagasabb számban Ázsia keleti országaiból utaznak fiatalok (Langerné 2009). Magyarországra a rendszerváltás előtti években a „barátinak” nevezett országokból (Vietnám, Korea, Kambodzsa, Szíria, Etiópia, Líbia, Nigéria, Ghána, Kongó, Algéria, Kuba, Nicaragua, Peru, Lengyelország, Bulgária, NDK) érkeztek diákok. A rendszerváltást követő évtizedben a tanulási cél mellett a családi gyökerek felkutatásának motivációja is szerepet játszott abban, hogy a Németországban, az Egyesült Államokban, Kanadában vagy éppen az Egyesült Királyságban született fiatalok, akiknek a szülei egykor Magyarországról mentek el, Magyarországot választották felsőbb szintű oktatásuk helyszínéül (T. Somogyi 1993). Abban, hogy 2011-re a határon túli magyaroknál és a nyugati országokból érkezőknél nagyobb számban választották a Debreceni Egyetemet a közel- és a távol-keleti hallgatók, közrejátszik az egyetem szervezett toborzóstratégiája is (Berács 2012).

Csoportképződés a külföldiek között

A csoportképződést, a baráti társaságok létrejöttét, a más csoportokkal szembeni önmeghatározást, valamint a csoporthatárok kijelölését a külföldi hallgatói csoportok esetében is érdemes megvizsgálni. Az általam ismert külföldi tanulmányokban több tudományterületen is szó van a nemzetközi hallgatói mobilitással és hatásaival összefüggő jelenségek kapcsán a diákok csoportképződéséről, kapcsolati hálójáról. Leginkább a jól-léttel, a magányossággal, depresszióval és a honvágygal foglalkozó pszichológiai, neveléstudományi és szociológiai vizsgálatokban jelenik meg a külföldiek kapcsolati hálójának témája. Ezen tanulmányok a hallgatók csoportképződését szinte kizárólag a nemzetiség (esetleg kultúrkör, vallás) alapján vizsgálják.

Brown–Bochnem 1977-es munkájára támaszkodva, de azt kibővítve – öt stratégiát különböztetett meg az alapján, hogy a nemzetközi hallgatók baráti körét milyen mintázattal lehet leírni.² Az első típus az egykultúrájú (*monocultural*) mintázat, ami egyfajta szegregációként is értelmezhető – ilyenkor a hallgató annyira ragaszkodik kibocsájtó kultúrájához, hogy barátságot is kizárólag saját nemzetiségéből származókkal köt, jellemzően velük él együtt, velük tanul stb. A monokulturális berendezkedések veszélye az, hogy hiába tanul az adott személy külföldön, a zárt kapcsolati hálója miatt megfosztja magát azoktól az oktatási–kulturális előnyöktől, melyek a külföldön való tanulás sajátjai. Az asszimiláló (*assimilationist*) hallgató ezzel szemben a többségi (helyi) társadalomhoz igazodik, feladva eredeti identitását, kötődéseit. A kettős kultúrájú (*bicultural*) baráti mintázattal rendelkező diákok a küldő és a fogadó országuk hallgatóival egyaránt ápolnak barátságokat. A peremre szorult hallgatók (*marginalized*) a saját kapcsolataikat elvesztik, és a fogadó országban sem képesek újakat képezni. A többkultúrájú (*multicultural*) diákok pedig nemcsak a saját és a fogadó országból származókkal, hanem más külföldi diákokkal is szívesen alakítanak ki kapcsolatot. Brown az egykultúrájú kapcsolatokat vizsgálta meg részletesen, mely a távol-keleti hallgatókra volt leginkább jellemző. Az egykultúráság előnyeként nevezte meg a kulturális sokkal és a magánnyal való megküzdést, ám a szerző inkább hátránnyként értelmezi ezt a baráti mintázatot, mivel gátolja az angol nyelv elsajátítását és a fogadó ország normáinak megértését (Brown 2009).

Kanadában Zhou és munkatársai a távol-keleti, egészen konkrétan a kínai hallgatók osztálytermi viselkedését vizsgálták egyéni interjúkkal. Abból az alapkönfliktusból indultak ki, hogy a keleti hallgatók a nyugati osztályteremben sokszor „némák”, nem kapcsolódnak be az olyan, a nyugati országokban megszokott tanítási módszerekbe, mint az órai vita. Azt hangsúlyozzák, hogy önmagukban a Konfuciusig visszavezetett oktatásban megnyilvánuló kulturális különbségek, valamint a nyelvi hiányosságok nem adnak elegendő magyarázatot arra, hogy a kínai hallgatók miért nem tudnak a nyugati akadémiai környezet elvárásaihoz alkalmazkodni, az egyetem szakmai kapcsolataiban részt venni. Zhou és munkatársai szerint a kulturális különbségek feltárása önmagában nem oldja meg a diákok problémáit, hiszen ugyanabból a kultúrkörből származó kínai diákok másként reagálnak az akadémiai kihívásokra: vannak, akik sikeresen teljesítik a nyugati akadémiai elvárásokat, mások viszont nem tudnak hozzá alkalmazkodni – függetlenül a nyelvtudásuktól. A kutatók azt javasolják, hogy a diákok közti különbséget (azaz, hogy egyesek miért tudják jobban átvenni az új akadémiai értékeket, s tudnak megfelelni az oktatók elvárásainak) a tanórákon keresztül kell megfogni. Egészen pontosan a tanórai interakciók, az osztálytermi demokrácia, a diákok személyisége és a fogadó ország kultúrájának ismerete és egymásra való hatása azok, amik Zhou és munkatársai szerint a legmeghatározóbb tényezők. Ha többféle társas, osztálytermi interakcióba sikerül bevonni a diákokat, úgy megszűnik a hallgatók „némasága” és a csoport nagyon zárt jellege is. Így a diákok jobban tudnak alkalmazkodni a külső elvárásokhoz, illetve képesek lesznek az új elvárásokat adaptálni (Zhou et al. 2005).

Azonban a monokulturális kapcsolatok mellett is szólnak érvek, például a marginalizáció elkerülésében, a depresszió és a kulturális sokk leküzdésében. Logikusnak tűnik, hogy az ismeretlen kultúrába, új egyetemi elvárások közé érkező hallgató a megszokott, jól ismert kerek között biztonságban érzi magát. Mégis, a kutatók azt mutatták ki, hogy a magányból és kulturális különbségekből fakadó feszültségek leküzdése sikerebb, ha a hallgató a helyi és

² Bochner 1977-es munkájában három mintázatot határozott meg, mellyel a külföldi diákok kapcsolathálója jellemezhető, ezek a következők: mono- bi-, és multikulturális mintázat (Furnham–Alibhai 1985).

más nemzetközi diákokkal is épít kapcsolatokat. Sawir és munkatársai szerint az oktatók felelőssége, hogy olyan oktatási környezetet teremtsenek, melyben a kultúrák közötti párbeszéd elkezdődhet (Sawir et al. 2007).

A 2008-ban felvett nemzetközi Erasmus Survey fontos dimenzióként kezelte a barátságot és a más diákokkal való kapcsolatot, hiszen ezek a külföldi tapasztalatszerzés fontos tényezői. Eredményeik szerint a külföldön való tartózkodás elején a rövid időre kiutazó diákok leginkább idegen (nem saját nemzetiségükhöz tartozó) és helyi diákokkal alakítottak ki kapcsolatokat, 41,6 százalékuk helyi fiatalokkal lakott egy szobában/lakásban. Tőlük eltérően a nemzetközi (teljes képzésbe bekapcsolódó) hallgatók bár széles baráti kört alakítottak ki, ám az ő barátaik a külföldi diákok (saját és eltérő nemzetiségűek) közül kerülnek ki, a helyiekkel való baráti kapcsolatokról kevesebben számoltak be, s közöttük magasabb volt azoknak a száma is, akik saját nemzetük tagjaival éltek együtt (Bauwens et al. 2008).

Magyarországon a külföldi hallgatókkal foglalkozó irodalom nagy része inkább oktatáspolitikai–statisztikai jellegű. Kivételt képez Albert Fruzsina és Dávid Beáta 1994-es tanulmánya, melyben hálózatelemzési módszert alkalmaztak a Semmelweis Orvostudományi Egyetem nappali tagozatos férfi hallgatói szociális hálójának feltérképezéséhez. Az ún. Fischer-módszerrel afrikai, arab, volt szocialista országokból származó, nyugatnémet és izraeli hallgatók öt „társas” és három „intim” fiktív élethelyzetén keresztül figyelték a hálózatok méretét (hány különböző személy alkotja), szorosságát, sűrűségét (kötelékek erősségét), társadalmi heterogenitását/homogenitását.³ Előzetes várakozásuk az volt, hogy a csoportok keveredését (saját nemzetiség, más külföldiek, magyarok) két tényező fogja befolyásolni: elsőként az, hogy valaki önköltséges (izraeliek, németek) vagy ösztöndíjas (arabok, afrikai és volt szocialista országokból érkező diákok). A második hipotézisük alapján a baráti kapcsolatok közötti különbséget a „színes bőriék” (arabok, afrikaiak) és az „európaiak” (németek, volt szocialista országokból származók, izraeliek) között várták, magyarázatuk szerint azért, mert az első csoport tagjai a látható antropológiai jegyek miatt többször szembesülhetnek előítéletekkel, rasszista támadásokkal. Ezen túl az európaiaktól eltérő kultúrkör is akadály lehet egy külföldi–magyar barátság kibontakozásának. Eredményeik alapján azt a következtetést szűrték le, hogy a barátságok mind az öt alcsoportban életkori, kulturális és faji tekintetben homogének, kevesen neveztek meg magyar ismerőst, tehát jelentős szegregáció tapasztalható az alcsoportok között: ha nem a saját csoportjukból neveztek meg valakit, akkor egy magyar diákot említettek, de csak a legritkább esetben másik alcsoportba tartozó külföldit. A szegregáció az intim szférában a legerősebb. Regresszióanalízissel kimutatták, hogy az intézmény hatása a legerősebb a baráti kapcsolatokra: ha a hallgató magyar diákokkal lakott együtt, nagyobb valószínűséggel beszélt magyarul, s több magyar barátot nevezett meg. Természetesen a személyiség is fontos tényező: a nagyobb hálózattal rendelkező diákok barátkozóbbak, s ez növelte a magyar barátok említésének valószínűségét is. Az etnikum változó pedig azt igazolta, hogy a kulturális közelség se-

³ A feltett kérdések: Ha véletlenül megbetegedne, és néhány napot ágyban kéne maradnia, meg tudna-e bízni valakit, hogy bevásároljon, elhozza a gyógyszert? Ha vizsgára készül és nincs jegyzete, vagy valamilyen más segítségre van a tanulásban szüksége, van-e olyan társa, akire számíthat? Vannak-e olyan barátai, ismerősei, akikkel időnként háziuliba, moziba, klubba, vendéglőbe vagy más szórakozóhelyre járni? Van-e Önnek olyan kedvenc témája, időtöltése (sport, kultúra), amiről szívesen beszél másokkal? A legtöbb ember időnként szakmai dolgokról is beszélget. Beszélgetett-e ilyen dolgokról az utóbbi időben? Szokott-e Ön időnként egészen személyes, bizalmas dolgokról, problémákról másokkal beszélgetni? Tegyük fel, hogy hirtelen pénzre van szüksége. Vannak-e olyanok, akiktől ilyen helyzetben kölcsön kérhetne? Vannak olyan emberek, akiknek a véleményére igen sokat adunk, akiktől időnként tanácsot kérünk. Előfordul-e Önnek is, hogy tanácsot kér?

gíti a baráti kapcsolatok megerősödését: a német és a volt szocialista országokból érkező diákok számoltak be a legtöbb magyar kapcsolatról (Albert, Dávid 1994).

T. Somogyi Magda 1993-as cikkében (*A Magyarországon tanuló külföldi műszaki egyetemisták kapcsolata a magyar kultúrával*) a magyar nyelvtanulást emeli ki a kapcsolatokat befolyásoló kulturális tényezők közül. Akkoriban már beindultak az ösztöndíjas magyar képzések mellett az első angol nyelvű képzések is a Budapesti Műszaki Egyetemen, ami a szerző szerint komoly vízváltást jelentett a magyar nyelvhez való viszonyulásban. Az angol nyelvű képzés során is lehetőséget kapnak a hallgatók fakultatív magyar órák látogatására, azonban a szerző tapasztalata szerint ezek a diákok megelégszenek a „konyhanyelvi” szinttel, ami a hétköznapi interakciók során csak az üzletekben és a szórakozóhelyeken elegendő. A nyelvtanítás során kikerülhetetlen a kultúra egyéb elemeinek (viselkedésformák, értékrend, földrajzi és történelmi ismeretek, tárgyi kultúra, irodalom, stb.) a megismertetése, azonban a zárt közösséget alkotó csoportok (a szerző az arabokat hozza fel példának) ellenállnak a kulturális hatásoknak, nincs rájuk befolyással a magyar környezet, míg az európai kultúrkörből érkezők számára a magyar szokások és normák könnyebben elsajátíthatóak (T. Somogyi 1993).

Hipotézisek

A továbbiakban a fenti irodalmakból kiindulva a hallgatói és oktatói interjúk alapján tekintjük át, hogy a Debreceni Egyetemen milyen kapcsolati mintázatokat tételezhetünk fel. Mivel a magyar egyetemeken a hazai és a külföldi diákok képzése teljesen elkülönül egymástól (nagyon ritka, hogy közös kurzusuk lenne, sok esetben a kollégium is máshol helyezkedik el a Campus területén), így a külföldi hallgatók esetében a Brown által felvázolt mintázatok nemcsak a befogadó magyar kultúrához való viszony, hanem a többi külföldi csoport relációjában is értelmet nyerhetnek. Így például egy hipotetikus esetben kettős kultúrájú lehet egy afrikai hallgató, akinek a legjobb barátai ázsiaiak.

Az első hipotézisem T. Somogyi Magda és Albert Fruzsinaék kutatása alapján mégis arra vonatkozik, hogy a külföldi hallgatókra leginkább a monokulturális kapcsolatok jellemzőek, s az interjúkban is ezek a monokulturális kapcsolódások fognak leginkább megjelenni. Ez a hipotézis azon alapul, miszerint minél nagyobb a távolság a fogadó ország és a küldő ország kultúrája között (itt érdemes visszautalni arra, hogy a Debreceni Egyetem sajátossága, hogy nem az európai, hanem a más kontinensekről érkezők aránya nagyon magas), annál nehezebben alakulnak ki bi- vagy multikulturális kapcsolati hálók, szemben a megerősödő monokulturális kapcsolatokkal. Az egykultúrájúságot erősíti az a tény, hogy egyes országokból nagyobb számban tanulnak az egyetemen (Nigéria, Izrael, Irán, Törökország, Szaúd-Arábia). Tehát a kulturális távolság és a magas hallgatói létszám lehetnek a monokulturális kapcsolatok erősítői. A második hipotézisem szerint ezek a monokulturális kapcsolati hálók leginkább a szabadidős tevékenységekben, a legjobb barátok megnevezésében és a kollégiumi vagy alberti lakótársi viszonyokban fejeződnek ki.

A harmadik hipotézisem egy speciálisabb terepre, az osztálytermi, illetve tanulással kapcsolatos közösségekre vonatkozik. Az oktatás azért kapott vizsgálatomban kiemelt szerepet, mert a migráció célja is maga a tanulás, a diplomaszerezés. Kérdés, hogy a Brown féle típusok az osztálytermi együttműködésekben, illetve az egyetem falain kívüli tanulási stratégiákban visszaköszönnék-e: alakulnak-e ki kulturálisan vegyes tanulócsoportok, vagy a diákok ezekben az esetekben is az egykultúrájúságra törekednek. A harmadik hipotézis szerint a szakmai-ta-

nulási jellegű kapcsolatok inkább multikulturálisak, hiszen az egyetemi csoportok és a szemináriumi csoportok is vegyesek. Így tehát azt vártam, hogy míg a szabadidős tevékenységekben a monokulturális kapcsolatok lesznek az erősek, addig a tanulással kapcsolatos tevékenységekben a szakmai elköteleződés vagy a tanulmányi nehézségek leküzdésében a nemzetiség helyett a szakmaiság lesz a kapcsolatok kialakítója.

Empirikus vizsgálat

Az empirikus vizsgálat alapját összesen tizenkét félig strukturált interjú adja (7 hallgatói és 5 oktatói). Az interjúk segítségével körvonalazhatók a főbb hallgatói közösségek, elkülönülések, kizárólagosságok, melyek a diákok életét, kapcsolathálóját, baráti mintázatait befolyásolhatják. Igyekeztem minél különbözőbb kultúrából érkező fiatalokat megkeresni, ezért amerikai, európai és ázsiai országokból érkező hallgatókkal is készítettem interjút, valamint kínai, orosz, szír, amerikai, észt, német és iráni hallgatókkal. Az alanyok között két nő és öt férfi hallgató, két nő és három férfi oktató volt. A kari megosztásukat tekintve a hallgatók közül kettő a Bölcsészettudományi Karra, három a Természettudományi- és Technológiai Karra egy az Általános Orvostudományi Karra, egy pedig a Fogorvostudományi Karra járt, hatan diploma-mobilitásban vesznek részt, egy fő cserediákként érkezett. Az oktatók a Természettudományi és Technológiai Karnak, az Informatikai Karnak és az Orvosi- és Egészségügyi Centrum által szervezett, s kifejezetten a külföldi hallgatók számára indított idegen nyelvi előkészítőjének munkatársai. Az interjúk átlagosan egy órásak voltak, magyar és angol nyelven készültek.

1. táblázat: *A külföldi interjúalanyok bemutatása*

Nemzetiség	Nem	Életkor	Kar	Mióta él Magyarországon	Beszélt nyelvek
Amerikai	férfi	27	Természettudományi- és Technológiai Kar (TTK)	1 éve	angol, kínai, magyar
Észt	nő	23	Bölcsészettudományi Kar (BTK)	1 éve	észt, finn, magyar, orosz, német
Iráni	férfi	28	Fogorvostudományi Kar (FOK)	2 éve	perzsa, angol, magyar
Kínai	férfi	22	Természettudományi- és Technológiai Kar (TTK)	11 éve	kínai, magyar, angol, spanyol
Német	nő	27	Természettudományi- és Technológiai Kar (TTK)	7 éve	német, angol, magyar, bolgár, olasz, francia

Nemzetiség	Nem	Életkor	Kar	Mióta él Magyarországon	Beszélt nyelvek
Orosz	férfi	24	Bölcsészettudományi Kar (BTK)	13 éve	orosz, jakut-türk, magyar, angol, török
Szír	férfi	34	Általános Orvostudományi Kar (ÁOK)	13 éve	arab, angol, magyar

A Campus-lét kutatás egyik fő célja a különböző értékek, érdekek, cselekvések mentén szerveződő csoportok és közösségek feltérképezése. Ezzel összhangban interjúalanyaimat is megkérdeztem, hogy szerintük hogyan lehet csoportosítani az itt tanuló külföldieket, milyen nagyobb törésvonalakat látnak a különböző hallgatói csoportok között, s ezek a csoportok mennyire nyitottak vagy zártak. Én előzetesen a kultúra, a vallás, a szak és kar, valamint az itt tartózkodás céljának (diploma- vagy kredit-mobilitás) szerepét emeltem be az interjúvázlatba, de ezek mellett újabb szempontok is felmerültek az interjúk során.

A kredit- és a diploma-mobilitás miatt Magyarországon tanulók közötti különbségek több interjúban is megjelentek, sőt, orosz interjúalanyom köztük látja a legnagyobb szakadékot, ezt említette elsőként. A két csoport tagjai máshogyan viselkednek, máshogyan viszonyulnak a magyarokhoz és a tanuláshoz, az egyetemhez: míg a cserediákok élete szabadabb, a tanulással kevésbé törődnek, addig a diplomaszerezés céljából hazánkba érkezők hozzáállása kettős: egyrészt ők tanulni jöttek, nem a magyar kultúrát megismerni, másrészt azonban a hosszú itt tartózkodásuk alatt mégis nyitottabbakká válnak a magyar szokások, ünnepek és a magyar emberek felé. Az alanyok megerősítették azt a feltevésémet, hogy a cserediákok és teljes képzéses hallgatók nem csupán más-más tapasztalatokkal és cselekvési mintákkal rendelkeznek, de el is különülnek egymástól, s csak ritkán keverednek. Az Erasmus program által szervezett programok célcsoportja a cserediákok mellett a magyar (főleg segítőként, buddyként⁴ tevékenykedő) hallgatók.

Bár az oktatók nagyobb tömegben a diploma-mobilitási céllal hozzánk érkezőkkel találkoznak, mégis megkülönböztetik a két csoportot. Az egyik oktató még a diplomaszerezők csoportján belül is érez különbséget:

„Az a helyzet, hogy két részre osztható a társaság, az egyik az, aki azért jön Magyarországra, hogy megismerkedjen a magyar kultúrával, a magyar nyelvvel és ezzel együtt a saját érdeklődési körébe eső tárgyakból szerezzen egy fokozatot, a másik pedig kifejezetten azért jön ide, mert itt viszonylag jó feltételekkel tud tanulni.” (oktató, TTK)

Egy német lány (TTK) személyében találkoztam is a fenti interjúrészletben megjelenő, diploma-mobilitásban résztvevő, de elsősorban a magyar kultúra miatt érkező diákkal. A német hallgató ugyanis magyar rokoni vagy baráti kapcsolatokkal nem rendelkezett még akkor, mikor

⁴ Az Erasmus Student Network ún. Buddy programja azzal a céllal jött létre, hogy az idegen országba érkező külföldi hallgatókat a helyi diákok segítsék az ügyintézésben és a hallgatói életben való beilleszkedésben. A Debreceni Egyetem Buddy programjáról további információk: <http://debrecen.esn.hu/news/96>

eldöntötte, hogy hazánkat választja felsőoktatási tanulmányai helyszínéül, csupán a magyar nyelv és a kultúra iránti érdeklődése miatt döntött a Debreceni Egyetem mellett, illetve azért választotta a magyar nyelvű képzést az angol nyelvű helyett.

A kultúra és vallás szerepét az interjúalanyok maguktól, spontán is említették, a legtöbb esetben első helyen, de ha második vagy harmadik csoportképző tényezőként nevezték meg a kultúrát és a vallást, akkor is a barátságok és a kapcsolatok legfontosabb tényezőjeként azonosították. Az azonos kultúrkörből érkezők vagy azonos vallási csoporthoz tartozók, főleg ha nagyobb számban vannak az egyetemen, könnyen egymásra találhatnak. Azonban az interjúalanyok szerint a csoportok és az egyén nyitottságán vagy zártságán múlik, hogy a baráti, kolleghiális, lakóközösségi vagy párkapcsolatokat mennyire befolyásolják ezek a kulturális határok. Tehát míg egyrészt hangsúlyozzák a kultúra és a vallás fontosságát, ugyanakkor nem gondolják, hogy ez kizáró tényező lenne a más alapon szerveződő baráti körök kialakulásában. Az orosz hallgató (BTK) például azon a véleményen volt, hogy a vallási kérdések elkerülhetetlenek egy mélyebb barátság vagy egy párkapcsolat esetében, s sokszor kritikus pontot is jelentenek, azonban nem számítanak komoly konfliktusforrásnak. Az amerikai fiú (TTK) szerint azonban igenis, láthatatlan határvonalakat húz meg a vallás és a kultúra. A vallási előírások miatt külön járnak szórakozni a muszlim ismerőseivel, akikkel egyébként jó szakmai kapcsolatot ápol, mégis, az erős vallási összetartozás szinte klikkekbe tömöríti a muszlim diákokat. Az amerikai fiú nem vallásos, és a barátai többsége sem az. A kulturális elkülönülésre azt a példát hozta, hogy sokan (például a kínaiak) nem értik a vicceit, vagy, hogy a török barátai, ha többen vannak, néha megfedkeznek róla, és törökül beszélnek, kizárva őt a társalgásból. Ez tehát arra utal, hogy azért a vallás és a kulturális különbségek mégis hatnak a baráti társaságok kialakulására. Míg a lazább baráti, csoporttársi kapcsolatokban, vagy a szakmai együttműködések terén nem okoz a hallgatók számára problémát az együttműködés a sajátjuktól nagy kulturális távolságú hallgatókkal, addig a mélyebb barátságok kialakítása, közös szabadidős programok szervezése – különösen, ha két kultúra vagy vallás között nagyobb a távolság, mint azt az ateista amerikai fiatalember és a muszlim ismerősei esetében is láttuk – már jellemzőbben megjelenik a monokulturális baráti kör preferálása.

A kínai fiú (TTK) a képzés nyelve szerint osztotta fel a külföldieket, azt hangsúlyozva, hogy az angol nyelvű képzésre iratkozók (akik között magyarok is vannak a tapasztalata szerint – ezt az egyik tanár szintén megerősítette) külföldi munkára és/vagy multinacionális cégek munkaköreibe készülnek, s a szakmai nyelv fejlesztése a céljuk. A magyar képzésre járókról, mint amilyen ő is, csupán annyit mondott, hogy nekik könnyebb dolguk van, mivel sokkal több szakirodalom áll rendelkezésükre. A nyelvtudás, illetve a magyar nyelvhez való hozzáállás valóban fontos választóvonal lehet a külföldi–külföldi és a külföldi–magyar kapcsolatokban. A magas létszámú diákcsoportokra jellemző az összetartás, a saját országbeliek segítése, ami a többi közvetítő nyelv rovására mehet. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a csoport zárt, vagy kirekesztő lenne más nemzetiségű hallgatókkal szemben, mindenesetre ebből a szempontból is vannak különbségek a nagy- és a kis létszámú nemzeti csoportok között.

Ilyen szorosra zárt csoportokat minden interjúalanyom megnevezett, szinte minden interjúban a távol-keletieket és a törököket azonosították zárt közösségként. A kínai interjúalanyom szerint is zártabb közösséget alkotnak az ázsiaiak, bár szerintem ennek az oka a nagy kulturális különbség – a kínaiakkal szemben a közel-keletiek előnyben vannak a barátkozások során. A kínai fiú (TTK) a csoporthatárokat tekintve az arab és török nemzetiségűeket közelebb érzi az európaihoz, sőt, kissé egybe is mossa az arab és európai kultúrkört:

„Az arabok (nyitottabbak a magyarok felé, hiszen – D. Á.) jobban kedvelik a lányokat, viszont az ázsiaiak zárkózottabbak sokkal, mint az arabok vagy törökök, vagy más külföldi hallgatók. Ők sokkal nyitottabbak: az európai kultúra mégis csak európai és Ázsiában inkább csak a zárt kultúra van, hogy egymás között ismerkednek meg barátkoznak.” (kínai hallgató)

Önmagát viszont nyitott személyiségnek nevezte meg, mikor a távol-keletiek zárkózottságától, monokulturális kapcsolathálójáról beszélt, többször is többes szám harmadik személyű beszédmódot használt, valamint beszámolt arról, hogy ismer kínaiakat az egyetemen, de csak köszönnek egymásnak, közösen nem végeznek semmilyen tanuláshoz vagy szórakozáshoz köthető tevékenységet. Más kulturális elemek (étkezés és vallási szokások) említésekor viszont a „mi kínaiak” kifejezéssel is élt, ami az alany kettős kulturális kötődését sejteti. Az orosz fiú (TTK) alany önmagát kétnyelvűként (orosz és jakut) és kozmopolitaként jellemezte, baráti körére is a multikulturalizmus jellemző (legjobb barátjaként egy kárpátaljai magyar-orosz, egy afrikai és egy török fiút nevezett meg), viszont a kárpátaljai barátján kívül más oroszokkal nem alakított ki barátságot az egyetemen. Az amerikai fiú baráti köre szintén vegyes nemzetiséget tekinthető, más amerikaiakkal viszont elsősorban kissé intézményesült formában (*Amerikai kuckó*,⁵ egyetemi rendezvények) találkozik, szórakozni, tanulni nem velük jár. A szír fiú (ÁOK) és észt lány (BTK) az interjú készítésének időpontjában egyedül képviselték hazájukat a Debreceni Egyetemen, de a szír alany megemlítette, hogy mikor elkezdte az egyetemet, 50 társával részt vettek a szír diákegyesületben, ami főleg kulturális jellegű volt, és a célja a magyar és szír hallgatók közötti kapcsolatok kialakítása volt. Az észt hallgató magyar barátokról, csoporttársakról és lakótársakról számolt be, de asszimilációról nem beszélhetünk az esetében sem: a nemzeti ünnepeit az egyetem észt lektorával megtartja, észt ételeket főz, így esetében a túlnyomóan magyar kapcsolati háló bikulturális baráti mintát jelez. Az iráni fiú (FOK) hallgató főként iráni barátokról számolt be, az egyetemválasztásban is egy barátja segített neki: egy Debrecenben tanuló iráni barátja mesélt neki az itteni képzésről. Mivel Iránból évek óta nagy számban érkeznek külföldi hallgatók, akik közül a legtöbben – az alanyhoz hasonlóan – az orvosi karra járnak, így ez nem meglepő. A német interjúalanynak elsősorban magyar nemzetiségű barátokat nevezett meg, ez azért lehetséges, mert a magyar nyelvű képzésre jelentkezett két év önálló magyar tanulás után. Mivel a párja is magyar és a jövőjét is Magyarországon képzei el, stratégiáját asszimilációs stratégiaként is értelmezhetnénk, azonban a német lány (TTK) többször hangsúlyozta az európaiságot, az Európai Unió szerepét, ami inkább multikulturális vagy legalábbis bikulturális kötődésre utal.

Az amerikai fiú az első spontán határmeghúzáskor a gazdasági tőke mentén különítette el a diákokat, a különbségtételhez nemzeti meghatározásokat is társított, a gazdag szaúdi hallgatókat állította szembe az átlagos vagy rosszabb anyagi helyzetű hallgatókkal. A gazdasági tőke csoportképző ereje annyiban nyilvánult meg az interjúkban, hogy bizonyos szórakozási formák (utazások, bulik, éttermi vacsorák) valóban nagyobb anyagi megterhelést jelentenek, amit nyilván nem engedhet meg magának mindenki, így a közös városnézésekből kimaradhatnak

⁵ Az Amerikai Kuckó (American Corner) 60 országban működő kulturális és információs iroda. A debreceni irodát az Amerikai Nagykövetség, Debrecen város önkormányzata és a Debreceni Egyetem hozta létre. Fő céljuk az Amerikai Egyesült Államokkal kapcsolatos kulturális és oktatási információk átadása, amit könyvtára, videó- és DVD-gyűjteménye, kulturális programjai és továbbtanulási tanácsadás által biztosít. További információk: <http://americancorner.hu>

a kevésbé jómódú hallgatók, míg – ahogyan több interjúalanyom is említette – más diákok a barátaikkal akár egy-egy különlegesebb étterem vagy buli miatt is felutaznak Budapestre.

Az interjúalanyok olyan csoportképző tényezőket is megneveztek, melyek az egyetemi lét sajátjai, ilyenek a tanulási stratégiák vagy a szakok. A nemzetiségi-kulturális alapú különbségeken túl a szír férfi második kategóriáját a „bunkó” és az „értelmes” hallgatói csoportokat határozta meg. A zárkózott hallgatókkal kapcsolatban ő nem a kulturális különbségekben lát átfedést, hanem a tanulási stratégiákban. A „vörösdiplomások” csoportját határozta meg ilyen elkülönülő csoportként, akikre nem annyira a monokulturális jegyek, mint inkább a szeparáltság jellemző: a tanulás miatt nem érintkeznek a többi hallgatóval, nem ismerik meg a helyi kulturális viszonyokat, ami tovább nehezítheti a baráti kapcsolatok kialakulását. A szír férfi ettől a csoporttól elhatárolódik, véleménye szerint az ilyen szintű elszigetelődés nem jó, mert hétköznapi élethelyzetekben is akadályozza a kommunikációt.

Érthető módon a tanuláshoz való hozzáállás volt az a csoportosítási elv, amit kivétel nélkül minden oktató megemlített, szinte első esetben, megelőzve ezzel a nemzetiség vagy kultúrkör szerinti elkülönítést. A tanuláshoz való hozzáállás különbségeit azonban máshogy magyarázzák a tanárok:

„Külföldieknél többféle csoport van a hallgatókban. (...) Van egy réteg, aki úgy érkezik ide, hogy az országa ösztöndíjat biztosít a számára, hogy itt tanuljon, ők szorgalmasak, mindent megtesznek, hogy minél jobb eredményük legyen, hiszen az átlaguktól függ az ösztöndíjuk. Ők lelkesek, felkelnek időben, beérnek órára, minden megcsinálnak. Viszont van az a réteg, akit nem tudom, milyen indíttatásból, de a család elküldött, hogy tanuljon. Mindent fizetnek, de nem gondolják komolyan a képzést. Velük nagyon sok a probléma”

„Ami az embert érinti, az a hozzáállásuk. De ez alapvetően majdnem hogy megegyezik azzal a csoportosítással is, amit hogyha esetleg úgy próbálnánk őket, hogy milyen szinten beszélnek az angol nyelvet. Ez nyilván nincs összefüggésben, vagy nem feltétlenül kellene, hogy legyen összefüggésben, de akik jól beszélnek, azok valószínűleg sokkal jobban is állnak hozzá a dolgokhoz.”

Az ösztöndíj és szülői nyomás vagy az angol nyelvi ismeretek mellett a tanuláshoz való hozzáállást az életkor is befolyásolhatja. Ezzel kapcsolatban azonban az oktatóknak eltérő tapasztalataik vannak: a fiatalok középiskolai alaptudása még friss, lehet rá építeni, könnyen tanulnak, addig az idősebbek elszoktak az iskolapadtól. Másrészt az idősebb hallgatók között vannak, akik már tudatosan választottak a képzések közül, vagy korábbi munkahelyi tapasztalataikat kamatoztatják az egyetemen.

A karok és szakok is egyetemhez, tanuláshoz kötött csoporthatárokat húznak meg a hallgatók között. A kínai fiatalember szerint a szakok, karok szerinti elkülönülés oka egyszerűen az, hogy az épületek egymástól távol helyezkednek el, így az orvosi, a BTK-s vagy a TTK-s diákok ritkán találkoznak egymással. Ugyanakkor nemcsak az elkülönülésre utaló elemek jelentek meg az interjúkban, hanem a szakmai közösségek fontosságát is szóba hozták. Az összes interjúban kitapintható volt a hallgatók egyetemi csoportjának, mint közösségnek a szerepe. Legerősebben a szakot mint önmeghatározást, mint egy közösséghez való tartozást a kínai interjúalany hangsúlyozta. Ő az interjú öt különböző pontján, teljesen eltérő témakörök kapcsán is megemlítette a csoporttársakkal való együtt tanulást, egymás segítségét, de a többi hallgató is arról számolt be, hogy számíthat a csoporttársaira tanulási nehézségek esetén. Ezek

a tanulókörök nemzetiséget tekintve nem feltétlenül zártak, sőt, néhány különleges esetben a magyar hallgatók vagy kutatók felé is nyitnak a diákok:

„Van egy fizikushallgató, az izraeli fiú, ő nagyon jól kijön a magyarokkal, ő megteszi az erőfeszítést, arra, hogy megtudja, az ő képzsük hogyan megy, a gyakorlatuk hogyan van, a jegyzeteket próbálja elkérni tőlük, megkérdezi a magyar dolgokat, hogy mit is jelentenek, azokat megkérdezi angolul.” (oktató, TTK)

Azért a monokulturális mintázatok a tanulói csoportok kialakulásában is jelentősek lehetnek, s ilyen monokulturális tanulócsoportok inkább a távol-keleti hallgatókra jellemzők:

„A vietnámi, koreai csoporton túl nem nagyon látok olyat... ők viszont nagyon összetartóan kiemelkedve csoportot képeznek és egészen odáig, hogy együtt mennek vásárolni és együtt laknak és közös programjaik vannak. Azon túl én nem nagyon látom, nem nagyon van tapasztalatom, hogy közösen tanulnának. Amennyiben segítséget kérnek, akkor elsősorban a tanszéken dolgozó fiatal hallgatókat [keresik meg], ami arra utal, hogy valószínűleg nem együtt tanulnak.” (oktató, TTK)

A tanulócsoportok kialakulását az egyetem formális módon is szabályozza: a szemináriumi csoportokra, a gyakorlatokra sok esetben kész beosztás alapján kerülnek a hallgatók. A szemináriumi csoportokon belüli szakmai–tanulói együttműködések inkább az azonos nemzetiségű hallgatók között jönnek létre.

„Ami nem segíti szerintem az angol nyelv fejlődését, hogy nagyon sokan együtt mozognak a csoportban ugyanazzal a nemzetiséggel, és ők gyakorlaton is, megfigyeltem, saját nyelven beszélnek. Sokkal könnyebb úgy megbeszélni, hogy ki mit csinál, hogy osszák be a munkát.” (oktató, TTK)

„Úgymond kis csoportokat képzünk belőlük, ilyen négy-ötös csoportokat, akik ugye egy asztalnál dolgoznak, részben közös felszerelést használnak, és itt nem tűrte meg a három indiai hallgató, hogy közéjük egy afrikai országból származót betegyek.” (oktató, TTK)

„Volt olyan év, ahol egy iráni kislány kimaradt, és az iráni hallgatók nem akartak vele dolgozni, mondván, hogy más társadalmi rétegből származik. Tehát ott úgy át kellett szervezniük úgy, hogy a vietnámi hallgatókkal dolgozzon, nekik ez nem volt probléma.” (oktató, TTK)

A spontán említések mellett irányított módon is rákérdeztem az egyetemen szerveződő közösségekre. Azonban ezeken túl is kirajzolódnak különböző közösségek, melyeket nem a hallgatók azonosítottak csoportként maguktól spontán, és nem rákérdezést követően beszéltek róluk. Az egyik ilyen a lakhatási körülmények, az együttélés, a kollégista lét, amit senki sem nevezett meg csoportképző tényezőként, mégis érezhető, hogy a lakásforma egyrészt a kapcsolathálót erősen befolyásolja, másrészt tudatos elkülönülésre is használják a hallgatók. Az alanyok közül négyen éltek (legalább átmenetileg) kollégiumban, baráti kapcsolataik egy részét is itt alakították ki. A kollégiumok említése során derült ki leginkább a multikulturális kapcsolatok létrejöttének lehetősége: az észt, az orosz és a kínai hallgató magyarokkal, a szír alany

pedig guineaiakkal, mauritiusiakkal, japánnal és egy másik szír diákkal is megosztotta a szobáját. A kollégiumot legerősebb csoportképző tényezőként a kínai fiú írta le, ő az interjú több pontján családként, családi környezetként utal rá. „A társaság jó, segítőkészek, és a hangulat olyan mintha egy családban lennénk konkrétan.” A német hallgató mindig albérletben élt, mivel a nyarakat is itt töltötte, azonban fontos volt számára, hogy sose egyedül éljen: kizárólag magyar lakótársai voltak. Tudatos elkülönülési stratégiaként az amerikai hallgató választotta az egyedülét azzal, hogy önállóan keresett albérletet – ezt talán az ázsiai kollektivisták kultúrával szemben a nyugati individualizmus jellegzetességeként is lehetne értelmezni, azonban az iráni hallgató is egyedül él albérletében. Ezt a lakásformát elsősorban a tanulás miatt szereti: egyedül tud a leghatékonyabban készülni a vizsgákra. Ő a közös tanulói csoportoktól is elzárkózik:

„Ha valaki a közelemben van, nem tudok koncentrálni. És néha a barátaim szólnak, hogy tanuljunk együtt és jól hangzik, de nálam nem működik (...) Tanulócsoportokra az órák közben van szükség, amikor együtt kell problémákat megoldani. Vagy például vizsga előtt, ha van egy kérdés, amit egymástól nem tudunk megkérdezni.” (iráni hallgató)

Kiseb hiányérzetet okozott bennem, hogy a szabadidő eltöltés (a szórakozás és a sport) közösségképző ereje viszonylag kis szerepet kapott mind a hallgatói mind az oktatói interjúk során. A hallgatók érdekvédelmi vagy kulturális csoportokat sem említettek, egyedüli kivételt talán a szír hallgató jelent, aki, mint korábban említettem, a Debrecenben tanuló szír diákegyesületnek volt valaha tagja.

Összegzés

Az első hipotézis alapján az volt várható, hogy a külföldi hallgatókra leginkább a monokulturális kapcsolatok jellemzőek, s az interjúkban is ezek a monokulturális kapcsolódások jelennek majd meg. A debreceni külföldi hallgatókkal készített interjúk elemzéséből valóban kiolvashatók a szakirodalomban is megjelenő, elsősorban nemzetiségi–kulturális alapú barátság–mintázatok. Az interjúalanyok és az oktatók is valóban túlnyomó részt monokulturális tapasztalatokról számoltak be, mikor általánosságban beszéltek a külföldi hallgatókról. Azonban az interjúalanyokra a bi- és multikulturális kapcsolatháló volt inkább jellemző. Jellegzetes monokulturális baráti köröket szerintük a törökök, irániak és a távol-keletiek alakítanak ki, melyek az európai kultúrköről valóban távolabbiak. Nagy számban tanulnak a Debreceni Egyetemen észak-európaiak (svéd, norvég és izlandiak), őket mégsem nevezték meg zárt közösségekként sem a hallgatók, sem a tanárok.

Iszolált személyekként egyedül talán a „vörösdiplomásokat” mutatták be az interjú során. Az asszimiláció volt az egyedüli, a szakirodalomban használt mintázat, amire nem találtam nyílt vagy rejtett utalást. A német lány látszólagos asszimilációját (hogy folyékonyan beszél magyarul, hogy itt képzeli el a jövőjét és magyar a párja) felülírja az európai (Európai Unió) értékek hangoztatása, az európai identitás kifejezése.

A második hipotézis szerint a monokulturális kapcsolati hálók leginkább a szabadidős tevékenységekben, a legjobb barátok megnevezésében és a kollégiumi vagy albérleti lakótársi viszonyokban fejeződnek ki. Sajnos, a szabadidős tevékenységekre csak néhány esetben utaltak az alanyok, azonban a baráti kapcsolataikban vagy a lakótársi viszonyaikban nem törekedtek más nemzetek képviselőinek kizárására.

A harmadik hipotézis azt a kérdést vetette fel, hogy alakulnak-e ki kulturálisan vegyes tanulócsoportok, vagy a diákok ezekben az esetekben is az egykultúrájúságra törekednek. A harmadik hipotézis a szakmai–tanulási jellegű kapcsolatok multikulturális jellegét feltételezte, s itt is visszaköszön a távol-keletiek különbözősége: a koreai, vietnámi és kínai hallgatókra a diákok és az oktatók interjúi alapján az egymásra való odafigyelés, a saját nemzetiségűek korrepetálása, tanulóközösségek létrehozása jellemzi, míg a közel-keleti, afrikai vagy európai hallgatók inkább az oktatóhoz fordulnak.

Az interjúkból a csoportok közötti átfedések, átjárhatóságok és kizárások nem derültek ki világosan. A távol-keleti hallgatók zárt csoportot alkotnak, mondták többen is. De mennyire zárt ez a közösség? Vannak olyan élethelyzetek, mikor nyitnak más országból érkező hallgatók felé is? További vizsgálatok tárgya lehetne, hogy a hallgatók felsőoktatási integrációja, az egyetemi életbe való beilleszkedésük, szakmai és baráti kötelekeik mely területekre terjed ki (oktatás, szórakozás, lakásviszonyok), s ezek a területek hogyan befolyásolják egymást. Célom, hogy a jövőben ezeknek a kérdéseknek további interjúkkal és lehetőség szerint kérdőíves adatfelvétellel is utánajárjak.

Felhasznált irodalom

- BERÁCS József (2012): Nemzetköziesedési trendek és intézményi megfelelés. In Hrubos Ildikó (szerk.) *Elefántcsonttoronyból világítótorony. A felsőoktatási intézmények misszióinak bővülése, átalakulása*. Budapest, AULA Kiadó Kft.
- BERÁCS József, MALOTA Erzsébet, ZSÓTÉR Boglárka (2010): *Bologna füzetek 8. A magyar felsőoktatás nemzetköziesedésének folyamata 2*. Budapest, Tempus Közalapítvány
- BERÁCS József, HUBERT József, NAGY Gábor (2009): *Bologna füzetek 3. A nemzetköziesedés folyamata a magyar felsőoktatásban*. Budapest, Tempus Közalapítvány
- BROWN, Lorraine (2009): An ethnographic study of the friendship patterns of international students in England. An attempt to recreate home through conational interaction. *International Journal of Educational Research* 48. 184–193.
- FURNHAM, Adrian, ALIBHAI, Naznin (1985): The friendship networks of foreign students. A replication and extension of the functional model. *International Journal of Psychology* 20. 709–722.
- RÉDEI Mária (2007): A külföldi hallgatók jellemzői. *Modern Geográfia* 4. Forrás: http://www.moderngeografia.hu/tanulmanyok/kulturalis_foldrajz/redei_maria_2007_4.pdf. Utolsó látogatás: 2013. 10. 05.
- LANGERNÉ RÉDEI Mária (2009): A tanulói migráció és a munkapiac. In Illés Sándor (szerk.): *Magyarország vonzásában*. Budapest, KSH NKI. 67–120.
- OECD (2011): *Education at a Glance*. Forrás: <http://www.oecd.org/edu/highereducationandaadultlearning/48631582.pdf>. Utolsó látogatás: 2013. 10. 14.
- SAWIR, Erlenawat, MARGINSON, Simon, DEUMERT, Ana, NYLAND, Chris, RAMIA, Gaby (2007): Loneliness and International Students. An Australian Study. *Journal of Studies in International Education* 2. 148–180.
- SZABÓ Ildikó (2012): Az egyetem mint szocializációs színtér. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúság szociológiai tanulmányok I*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 13–35.
- SZEMERSZKI Maraiann (2005): Külföldi hallgatók Magyarországon. *Educatio* 2. 320–333.

- T. SOMOGYI Magda (1993): A Magyarországon tanuló külföldi műszaki egyetemisták kapcsolata a magyar kultúrával. In Békési Béla, Jankovics József, Kósa László, Nyerges Judit (szerk.): *Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson – Szeged, 1991, augusztus 12–16. – elhangzott előadások. Budapest, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Szeged, Scriptorum Kft. 1409–1413.
- ZHOU, Yanqiu, KNOKE, Rachel, DELLA, SAKAMOTO, Izumi (2005): Rethinking silence in the classroom. Chinese students' experiences of sharing indigenous knowledge. *International Journal of Inclusive Education* 3. 287–311.

Mellékletek

1. táblázat: A legnagyobb magyar fogadóegyetemekre érkező külföldi hallgatók országok szerint

Ország	BCE	BME	ELTE	SE	DE	PTE	SZTE	ME	PE	SZIE	2010/11 Össz.	2009/10 Össz.
Németország	72	27	20	728	43	524	250	3	5	268	1 940	1 841
Románia	253	110	190	41	455	54	127	19	11	87	1 347	1 465
Szerbia	244	40	99	31	15	88	743	3	7	27	1 297	1 162
Szlovákia	124	125	372	93	130	53	45	119	31	54	1 146	1 088
Irán	7	152	16	225	241	148	109	0	2	7	907	826
Izrael	0	4	14	271	309	33	145	0	0	9	785	796
Norvégia	2	4	15	247	109	205	43	0	0	120	745	734
Ukrajna	124	42	121	36	267	29	28	29	1	29	706	762
Svédország	3	4	14	157	103	64	36	0	0	34	415	426
Nigéria	5	37	3	26	237	27	59	0	0	2	396	319
Törökország	13	45	40	50	119	23	38	0	2	6	336	286
Ciprus	2	58	4	87	50	11	8	0	0	25	245	265
USA	20	44	8	67	41	29	23	0	0	8	240	254
Spanyolország	20	46	2	48	3	71	37	0	0	4	231	149
Koreai Köztársaság	7	5	2	49	57	72	11	0	0	0	203	111
Szaúd-Arábia	0	0	4	14	133	4	24	0	0	19	198	155
Kanada	5	2	6	84	30	29	20	0	0	11	187	170
Vietnam	35	37	6	7	88	0	4	0	0	10	187	163
Görögország	6	30	5	93	10	21	12	0	1	8	186	184
Kína	51	6	12	12	48	44	6	1	2	3	185	162
Írország	3	0	1	37	4	12	7	0	0	120	184	180
Nagy-Britannia	5	4	5	27	100	13	8	1	0	19	182	151
Franciaország	17	57	5	52	22	9	4	0	1	12	179	144
Japán	1	2	4	44	41	34	45	0	0	2	173	146
Oroszország	18	6	21	3	14	9	2	1	1	11	86	n.a.
Ausztria	7	2	4	61	4	9	2	0	6	4	99	101
Összesen	1 044	889	993	2 590	2 673	1 615	1 836	176	70	899	12 785	12 040

Forrás: Berács 2012: 165–166

Kovács Klára

NEMI KÜLÖNBSÉGEK, CSOPORTJELLEMZŐK ÉS HABITUSOK AZ EGYETEMISTA SPORTOLÓK KÖRÉBEN^{*1}

Bevezetés²

A társadalomkutatók évtizedek óta kutatják, s a mai napig is folyamatosan figyelemmel kísérik a nők helyzetét, elfogadásuk mértékét a társadalmi élet olyan területein, amelyek korábban kizárólag a férfiak privilégiumai közé tartoztak (például munkaerő-piac, politika, oktatás stb.). A sport más társadalomtudományi kutatási területekhez hasonlítva sokkal inkább marginalizált helyzetben van, ennek megfelelően a sport területére jellemző nemi különbségek is a kevésbé kutatott témák közé tartoznak hazánkban. Néhány jelentős kutatási eredménytől eltekintve (l. Bodnár 2002; 2003; Perényi 2003; Dr. Gáldiné Gál 2007; Gál et al. 2008 stb.) alig találunk olyan magyar tanulmányt, amely a nők helyzetét vizsgálná a sport világában. A külföldi, elsősorban angolszász sportszociológiai szakirodalomban leginkább a marxista (körükben is a legjellemzőbben feminista) írások mutatják be a nemi egyenlőtlenségek megjelenési formáit, mértékét és okait (Lüschen 1980). Ugyanakkor kritikaként fogalmazódik meg ezekkel szemben, hogy ideológiai elköltezettségük miatt úgy tűnik, írásaikból olykor hiányzik az objektivitás (Dunning 2002).

Dolgozatomban arra vállalkozom, hogy egyrészt néhány nemzetközi és a hazai kutatás alapján bemutassam a nemi egyenlőtlenségek megjelenését a sport világában, másrészt egy kisebb volumenű empirikus kutatás segítségével ismertessek néhány, a Debreceni Egyetemen lévő sportoló csoport genderszempontú elemzésének eredményeit. Mindez azért is fontos, mert a napjainkban, amikor törvények biztosítják állami, EU-s, sőt sok esetben globális szinten a nők férfiakkal egyenlő jogait, a nők sportban elért sikerei és a sportolási lehetőségek növekedésének ellenére a sport még mindig a férfiaknak fenntartott terület, ahol maszkulin tulajdonságok és erények (úgy mint erő, agresszivitás, versenyszellem, harc stb.) dominálnak (Dunnig

^{*} A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

¹ A tanulmány rövidített változata megjelent a Kultúra és Közösség 2013 2. számában, 109–132. oldal.

² A tanulmány a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoportathatárok, csoportkultúrák* című kutatás (OTKA K 81858) keretei között készült. A kutatás vezetője Prof. Dr. Szabó Ildikó. További információk: campuslet.unideb.hu.

2002; Hadas 2009). Ez a maszkulin jelleg sokak számára összeegyeztethetetlen a hagyományos női szerepekkel és tulajdonságokkal (például érzékenység, családról való gondolkodás és az otthon melegének megteremtésének fontossága mint kiemelkedő cél stb.). Ennek háttérében az áll, hogy a férfi identitás megteremtésében és folyamatos megerősítésében a sportnak már a kezdetektől, az ókori olimpiáktól kezdve is kiemelkedő szerepet tulajdonítottak (Földesi et al. 2010).

Kutatásomat a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen* kutatás keretében folytattam, amely célul tűzte ki a különböző cselekvési minták alapján elhatárolódó csoportok felkutatását és megismerését a Debreceni Egyetemen. A kutatás során sportolói csoportokat és sportolókat (kosárlabdázó fiúkat és lányokat, kézilabdázókat, focistákat, step aerobicosokat, zumbázókat, kondizókat és egy karatézó lányt) vizsgáltunk neveléstudományi mesterszakos hallgatókkal³ résztvevő megfigyeléssel, esetenként fókuszcsoportos interjúkkal és egyéni interjúkkal 2011-ben és 2012-ben. Arra voltunk kíváncsiak, hogy (1) mi jellemzi ezeket a csoportokat, (2) hogyan működnek, (3) milyen különbségek vannak az egyes sportágakban, sportolói csoportokon belül egyrészt a habitusokat, másrészt a nemek közti eltéréseket tekintve, (4) illetve van-e férfiuralom az egyetemi sport világában, valamint, hogy mi jellemzi az úgynevezett férfias és nőies sportágakat. A kutatás tehát három elméleti síkon zajlott: társadalmi szinten (debreceni egyetemisták társadalma, az ebben lévő pozíciók és a pozíciókhoz kapcsolódó habitusok vizsgálata), csoportszinten (az egyes sportoló csoportok jellemzőinek, működésének vizsgálata) és egyéni szinten (nemi különbségek vizsgálata a sport és sportolók világában). Bár az eredmények nem alkalmasak általánosításra, számos olyan információhoz juttatnak, amelyek segítenek megérteni a sport és sportolók világát az egyetemen, különös tekintettel a társadalmi nemek közti különbségekre, hozzájárulva Fényes Hajnalka (2010) kutatási eredményeihez a partiumi régió felsőoktatási intézményeiben tanuló hallgatók nemi különbségeiről.

A dolgozat első részében szakirodalmi áttekintéssel mutatom be a sportoló csoportok jellemzőit, illetve a társadalmi nemek és a sport viszonyát, a második, empirikus kutatást tartalmazó részben pedig a kutatás eredményeit foglalom össze.

Elméleti háttér és kutatási kérdések

Ebben az elméleti részben egyaránt foglalkozom a sportoló csoportokkal kapcsolatos kutatásokkal és azokkal, amelyek a nők helyzetét tárják fel a sport világában. Elemzésemben Bourdieu (1994a; 2008) társadalmi teret, mezőket és habitusokat tárgyaló elméletére támaszkodom, amelyben szerepet játszanak az olyan ágensek, mint a gazdasági, kulturális és szimbolikus tőke. A társadalmi tér magában foglalja a társadalmi világ mint viszonyfogalom megragadhatóságának elvét: a valóság, amelyet leír, alkotóelemeinek kölcsönös egymásra vonatkozásában gyökerezik. A társadalmi teret egymástól elkülönült pozíciók struktúrájaként kell elképzelni, ahol a pozíciókat minden esetben egy bizonyos tőkefajta eloszlásában elfoglalt hely határozza meg. Mivel ezek a tőkefajták a társadalmi téren belül különböző mértékben, egyenlőtlenül vannak elosztva (esetünkben az egyetemisták társadalmi terében, elsősorban sportoló debreceni egyetemisták terében), a pozíciók mentén elkülönülnek egymástól az egyes hallgatói csoportok. A test maga is társadalmi termék, amelynek értéke van, tehát egyfajta értéke-

³ Ez úton is szeretném megköszönni Hurja Kittinek, Ócsai Gittának és Tölgyesi Júliának a résztvevő megfigyelések során végzett lelkes munkájukat, akik ezzel hozzájárultak a dolgozat megírásához, s a Campus-lét kutatás sikeréhez.

sítható tőkének tekinthető. A testen is vannak olyan megkülönböztető jelek (ruha, smink, kiegészítők stb.), melyek tisztán kulturális előállítású termékek: egyes emberek, vagy inkább emberek egy csoportja ezekkel kívánja kifejezni kulturáltságuk, azaz a természettől való eltávolodásuk mértékét.

A pozíciók minden osztályához (esetünkben egyetemista csoportokéhoz) egy, a pozíciók által létrehozott habitus (ízlés) rendelhető. A vizsgált egyetemista csoportok eltérő habitusról, azaz ízlésről tesznek tanúbizonyságot, s ezek olyan megkülönböztető jelek lehetnek, amelyek megerősíthetik identitásukat az adott csoporthoz tartozáshoz. Ebben az esetben csoportnak tekinthetők azon egyetemisták összessége, akik a Bourdieu-i ágensek mentén hasonló pozícióban vannak. A habitusok is differenciáltak, akárcsak a pozíciók, melyek termékei, de differenciálók is: megkülönböztetnek, de egyben megkülönböztetések előidézői is. Az egyetemisták világában is egyrészt elkülönülnek a hallgatói csoportok a Bourdieu által felvázolt ágensek (össztőke) és a gazdasági/kulturális tőke mentén, s ez meghatározza az életstílusukat, ezen belül a szabadidő-eltöltési szokásokat (például azt, hogy egyáltalán sportolnak-e vagy sem). Korábbi munkáimban (Kovács 2011; 2012) már megvizsgáltam e tőkék hatását a szabadidő eltöltésére és a sportolásra. Most az egyetemisták világán belül a sportot mint társadalmi alrendszert tekintem olyan dimenzióknak, amely egy jellegzetes társadalmi teret képez. Ebben a térben a sportolás formája, módja, gyakorisága, élsport vagy szabadidősport jellege, motivációja stb. alapján különböztethetünk meg csoportokat. E csoportok és az őket alkotó tagok jellemzőinek megismerésével kitapintható a csoportokat alkotó egyetemisták habitusa. Azt vizsgáltam meg, hogy a különböző formában sportoló egyetemista sportolók milyen – elsősorban sportra vonatkozó – habitussal jellemezhetők. S mint ahogy Bourdieu is megfogalmazta: az egyes csoportok tagjai e térben a pozíciók mentén különböznek ugyan egymástól (sportolnak-e vagy sem, verseny- vagy szabadidő-sportot űznek-e és konkrétan milyen sportágat stb.). Emellett maga a habitus is megkülönböztetheti vagy éppen összekötheti a csoportok tagjait (például egy kosárlabdázó, versenysportoló fiú és egy versenysportoló csapat tagjaként karatező lány számára a sportolás ugyanazt a felelősséget, kemény munkát, csapatért való önfeláldozást jelenti, bár egyik egyéni, a másik csapatsport; és mindkettő eltér egy olyan hobbiól együttsportoló focicsapatától, amelynek a tagjai az együttmozgás örömeért játszanak együtt), hiszen a habitus szerinti tagolódás nem feltétlenül esik egybe a sportolás különböző formái szerinti tagolódással. E vizsgálat keretében nem áll módomban az összes, sportra vonatkozó habitust feltárni az egyetemisták között, hiszen ehhez a körükben működő összes sportolót, sportoló csoportot, csapatot, közösséget meg kellene vizsgálni, de a kiválasztott sportágak, sportolók és sportformák sokszínűségének köszönhetően fontos információkat nyerhetünk a hallgatók sporthoz fűződő habitusáról.

A kutatás másik fontos témája a nemek közötti egyenlőtlenségek vizsgálata a sport világában. Ez a probléma egyrészt kapcsolódik az egyenlőtlenségek újratermelésének Bourdieu-féle elméletéhez, másrészt a férfiuralom fenntartásához, aminek elmélete szintén az ő nevéhez fűződik. Véleménye szerint a férfiak az elismerésért olyan férfias játékokat űznek, amelyekben megszerezhető, és amelyekbe befektethető a szimbolikus tőke (valaminek eszmei értéke, presztízse). A sport nagyon sokáig csak a férfiak számára fenntartott terület volt, ahol azért versengtek egymással, hogy a győzelem által nagyobb presztízszre tegyenek szert, ezáltal magának a tevékenységnek is megnőtt a szimbolikus értéke, másrészt tovább erősödött a férfiidentitás. Azonban a nők – Bourdieu véleménye szerint – ki vannak zárva a férfiak játékaiból, többek között a sportból is nagyon sokáig ki voltak zárva. Nem véletlenül: mivel a nők be vannak zárva a magánélet világába (hagyományosan női szerep a család, a gyerekek gondozása, az

otthon megteremtése) és ki vannak zárva a közélet, hivatalosság világából, nem kapcsolódhatnak be olyan férfias játékokba, amelyekben a férfiaság kiteljesedik és érvényre juttatja fennhatóságát (Bourdieu 1994b; Hadas 1994). Úgy vélem, hogy bár Bourdieu jól látja a nők elnyomásának néhol még napjainkban is létező formáját, a modern társadalmakban már némileg változott a nők (hátrányos) helyzete. Az emancipációs mozgalmaknak és a pozitív diszkriminációs állami intézkedéseknek köszönhetően nagy előrelépés történt a férfiak és nők közötti egyenlőség megvalósulásában. Ugyanakkor vannak olyan területek, ahol a férfiak dominanciája még mindig számottevő (a mérnöki, a természettudományi területeken és a sportban is). De ez nem azt jelenti, hogy a nők teljes mértékben ki lennének zárva, hanem inkább azt, hogy a két nem közötti egyenlőtlenségek sajátos formája alakult ki (a nők eredményeinek kisebb mértékű elismerése, az „üvegplafon-jelenség” stb.). Kérdés, hogy létezik-e, és ha igen, akkor milyen formában a sport világában férfiuralom még napjainkban is, illetve, ha vannak egyenlőtlenségek a két nem között, akkor ezek hogyan jelennek meg az egyetemista sportolók körében?

A dolgozat két fontos fogalma a *sport* és a *sportoló csoport*. Kutatásom során a sport legáltalában vett értelmezését használtam annak definiálására, hogy kit tekintek sportolónak a Debreceni Egyetemen. Az európai Sport for All Charter meghatározásából indultam ki. Ennek megfelelően minden olyan fizikai aktivitást sportnak tekintettem, amit a mentális és fizikai állapot, valamint társas kapcsolatok javítása céljából üznek (Dóczi 2008). Sportoló csoportnak tekintettem azokat a csoportokat, közösségeket, csapatokat, amelyek célja valamilyen testmozgás, sporttevékenység végzése. Azt azonban nem tekintettem kritériumnak, hogy ezt együtt végezzék, elegendő volt az, hogy az egyes tagok ugyanabban az időben, helyen és ugyanazt a (sport/mozgás)tevékenységet végezzék bizonyos időközönként, de rendszeresen. Ezt azért fontos kiemelni, mert a későbbiekben látni fogjuk, hogy számos sportág esetében magát a tevékenységet egyszerre többen, ugyanakkor individuálisan végzik úgy, hogy közben semmilyen módon nem érintkeznek egymással.

A sport, mint a csoportkutatások egyik területe

Az egyén megnyilvánulásait nagyban befolyásolja a környezet és a személyiség kölcsönhatása. A személyiség egyfajta „prizmarendszerként” megszűri a környezeti hatásokat, ugyanakkor a környezeti hatások útjában még egy másik szűrő is áll: a társadalmi miliő, amelyben például a tanár és tanuló, vagy edző és sportoló élnek. Egyikük sem magával a társadalommal van közvetlen kapcsolatban, hanem kisebb egységeken keresztül érintkeznek vele – méghozzá a csoport közvetítése által. A csoport nem azonos csupán az egyének összegével, hanem rendszert alkot, ahol a közös feladat megoldása a szervezeten társult egyének magatartása és interakciók révén valósul meg, hasonlóképpen a csoportteljesítmény sem egyenlő a tagok teljesítményének összegével (Rókusfalvy 1986).

A legtöbb csapatjátékban a játékosok többé-kevésbé spontán módon választódnak ki, s az adott mérkőzés után a csapat felosztódik, míg a sportban a küzdő csapatok tagjait valamilyen logika alapján válogatják össze, s ha a tagság kialakult, egy stabil társadalmi szervezetet, intézményt tart fenn. Bár a tagok szabadon kiléphetnek a kialakult szervezetből, de pozíciójukat mások elfoglalhatják, így a csoport fennmarad. Továbbá minél szervezettebb egy sportesemény, annál inkább illusztrálni tudja egy adott sport intézményesített természetét. Például egy profi kosárlabdameccs sokkal jobban tudja illusztrálni a sport szervezeti, intézményi mivoltát, mint egy baráti körben verbuválódott utcai kosarazás (Loy 1974).

A sportoló csapat alapvetően formális csoport. A tagok létszámát nem lehet konkrétan meghatározni és szabályozni, hisz minél többen csatlakoznak, annál nagyobb a valószínűsége, hogy eredményes, akár válogatott élsportoló váljon valakiből. A szakirodalom egy része általában 12–15 főre teszi az ideális csoportlétszámot, ami megfelel egy átlagos csapat létszámának, így az edző számára ideális csoportok állnak rendelkezésre a közösségépítésre (Gombocz 2010). Bár hozzá kell tennünk, hogy ez azért erősen sportág-függő. Mindenesetre nagyon fontos, hogy a tagok ismerjék egymást, mert csak a személyiségjegyek, a pozitív és a negatív tulajdonságok, az erősségek és a gyengeségek ismerete által lehet az egyént a megfelelő feladatokkal ellátni, s így a csoportban lévő pozícióját meghatározni. A pozíciókhoz pedig meghatározott szerepek, s azokhoz pedig bizonyos elvárások kapcsolódnak. A szerepek egyik dimenzióját a játékhöz, stratégiához kapcsolódó pozíciók határozzák meg. Nem mindegy például, hogy egy focicsapatban ki tölti be a csatár és ki a védő pozícióját. Emellett olyan szerepek is előfordulnak, mint bármelyik csoportban: az irányító szerepében szinte minden esetben az edző van, aki orientál, tanácsokkal látja el az irányítottakat, azaz a sportolókat. *„Ez a szerep tulajdonképpen az egyén feladatkörével együtt járó magatartásmód (például a vezető, a beosztott, s testnevelő tanár stb. szerepköre), amelyet elvárnak tőle, s az egyén akkor válik igazán a kollektíva tagjává, ha a rá rótt szereppel azonosulni tud, az azzal járó magatartási normákat vállalja, magára nézve kötelezőnek tartja. Az egyén magatartása annál határozottabb, minél pontosabban körvonalazott ebben a szerepkörben az én-képe.”* (Rókusfalvy 1986: 236). A spontán alakuló, általában szabadidős tevékenységként végzett sportolás esetében a sportoló csoportokra kevésbé jellemző a fent bemutatott intézményesülés, s így sok esetben ezek nem tekinthetők formális csoportnak, ebből következően pedig számos, formális csoportra jellemző vonás sem fedezhető fel esetükben.

Ahhoz, hogy eredményes legyen a csapat, illetve, hogy közös identitástudat alakuljon ki, a tagoknak el kell sajátítaniuk nemcsak a sportághoz kapcsolódó szimbólumokat és jelentéseket (verbális kifejezések, mozdulatok, gesztusok) hanem azokat is, amik csak az adott csapatra jellemzőek. Így például elég egy fél szó vagy intés ahhoz, hogy a játékos tudja, hozzá fog kerülni a labda, vagy azt, hogy mire gondol az edző, aki a ring, a tatami, a pást, a szőnyeg, a pálya szélén áll. A csapatokra szinte minden esetben a közvetlen kommunikáció jellemző, hisz a győzelem, illetve a legjobb teljesítmény elérése érdekében a mérkőzés során elengedhetetlen, hogy minden tag közvetlen kapcsolatban legyen a másikkal. Egy sportegyesületben könnyű megteremtetni azt a szimbólumrendszert, ami lehetővé teszi egymás felismerését. Az egységes színekkel, formákkal, jelekkel ellátott mez, zászló, címer, jelvény stb. mindegyike mélyíti az egymáshoz tartozás – így a közös identitás – érzését. Ezek által egyrészt felismerik egymást, azonosulnak a saját csapatukkal, másrészt pedig felismerik a másik, esetenként ellenfél csapat tagjait.

A sportban tapasztalható élmények iránt vágyódó egyén egyfajta nyitottsággal közelít az egyesületek környezetéhez, csapatához, csoportjához. A belső integráció minél magasabb foka, a kapcsolatok szilárdsága, a folyamatosan erősödő szolidaritás, illetve a más csapatoktól való elhatárolódás hozzájárul az identifikáció elmélyüléséhez (Gombocz 2010).

Minden sportolói közösségben általában kirajzolódik egy informális hierarchia, őket a vezető edző irányítja, akinek különleges szerepe van. Ő az, aki meghatározza, hogy kinek mi a feladata a csapatban, s megtanítja, hogyan tudja maximálisan, a lehető legjobb teljesítményt nyújtva betölteni funkcióját. Az ő feladata a motiváció növelése is. Emellett az edzőnek, mint irányítónak az erkölcsi nevelésben is létfontosságú szerepe van: nemcsak a sportoló fizikai trenírozásával kell foglalkoznia, hanem személyiségének fejlesztésével is. A sportoló és az edző

között kialakuló kapcsolat a legkisebb szociális egység, amelytől a sporttevékenység függ. Közös munkájuk egész légkörét (például bizalmat vagy annak hiányát) az egymás iránti kölcsönös beállítódás adja meg. Az edző nevelőmunkájának leghatékonyabb eszköze a sportolók posztok szerint is differenciált edzése, s az értelmes tevékenységen és megfelelő terhelésen keresztül a jó csapatszellem kialakítása (Rókusfalvy 1986).

Alatta helyezkednek el a segédedzők, ha vannak, illetve a csapatkapitány, ha csapatsportról van szó, minden egyéb esetben azok a tagok, akik a rangidősek, vagy a legtöbb tapasztalattal, legjobb eredménnyel rendelkeznek. Mindannyiuk feladata a csoport összekovácsolása, a sport jelentőségének, a sportág és a csoport szabályainak, normáinak folyamatos erősítése a tagokban.

A versenysportot a játéktól az különbözteti meg leginkább, hogy rendszerint több norma és több formális előírás, valamint több és szigorúbb szankció jellemző rá (Loy 1974). A szabályok közé tartoznak – az adott sportág játékszabályain kívül – például az edzések látogatásának mennyiségi és minőségi kritériumai: hányszor, milyen felszerelést hozva kell hetente edzésre járni, az önkontroll, fegyelem és kitartás gyakorlása az edzéseken, amelyek mindegyike hozzájárul az egyének lelki, mentális és személyiségjegyeik fejlődéséhez. Coubertin szavai a legalkalmasabbak annak bemutatására, miként alkalmazható a sport a fiatalok erkölcsi nevelésére: „*Miután a sport megköveteli a sportolótól az önfegyelmet, higgadtságot, megfigyelést... hatásal van az értelem, jellem és lelkiismeret kialakulására. Ilyenformán az erkölcsi, és társadalmi tökéletesülés egy tényezője.*” (Coubertin, idézi Gombocz 2010: 44). Megtanulják, hol vannak a határok, s mik azok a legális eszközök, amiket be lehet vetni ahhoz, hogy az egymás közötti rivalizálás építse a csapatszellemet, és hogyan kezeljék a hirtelen jött sikert, vagy éppen hogyan dolgozzák fel a nem várt vereséget.

A nők helyzete a sport világában: a sport radikális és feminista elméletei

A legtöbb, sportoló nőkkel foglalkozó írás valamilyen kritikai – többnyire feminista megközelítésből – vizsgálja a nők helyzetét, szerepét, elfogadottságát és konfliktusait. Jennifer Hargreaves (1994) a sportolónőkről szóló történeti és szociológiai vizsgálatokat áttekintve arra a következtetésre jutott, hogy a sportnak még mindig vannak szélsőségesen maszkulin területei, amelyekben évszázadok óta benne rejlik a hatalommegosztás egyenlőtlensége a férfiak és nők között. Ez megerősíti a sport radikális kritikai elméletének egyik fontos pontját, mely szerint a sport alátámasztja a monopolitikus kapitalizmust, a militarizmust, a szexizmust, a rasszizmust, a versenyképességet és a szexuális elnyomást (Novak, idézi Theberge 1981). Brohm radikális kritikai megközelítése szerint a kapitalizmus számos értéke megjelenik a sportban (férfiasság, szexuális atlétizmus, fizikális fölény, az izmok imádata, hímsovinizmus, rasszizmus, szexizmus).

A témához szorosan kapcsolódik a sport feminista kritikája. Ennek lényege, hogy a szexizmus a sportban kulturális és strukturális interakciós formákban jelenik meg: ezek az egyenlőtlenségek a programok, lehetőségek és felszerelés finanszírozásában, az edzőképzésben, az egészségügyi és edzési lehetőségekben és a kiszolgálásban, az utazásban, a sportaktivitások számának növelésében, az ösztöndíjak folyósításában és a média által sugallt képekben nyilvánulnak meg (Coakley idézi Theberge 1981).

Jennifer Hargreaves már említett könyve megfogalmazza, hogy a női sport integrálja a kulturális hatalom viszonyainak összességét, köztük a férfiak és nők közötti hatalmi viszonyokat. A nők és férfiak közötti kapcsolatok sokkal összetettebbek olyan változók mentén, mint a kor, a társadalmi osztály, a nemzetiség, a szexualitás. Ugyanilyen komplex a sportban az auto-

nómia és az ellenőrzés. Nincsenek autentikus, teljes mértékben autonóm sportágak a nők számára. A nők vagy egyszerűen passzív befogadókká válnak, vagy pedig lehetetlen helyzetbe kerülnek a rossz anyagi körülményeknek köszönhetően (Hargreaves 1994).

A nemi diszkrimináció Lüschen (1980) szerint a sportban is az eltérő szocializációból ered, melynek során a férfiak és nők megtanulják a nemi szerepeket. Tulajdonképpen a női sportolók egyfajta szerepkonfliktusba kerülnek, mivel a versenysport versenyszellemet, olykor agressziót igénylő, s ezáltal maszkulin jellege egyfajta választási kényszerbe hozza őket női identitásuk és sportolói énjük között. Ennek megfelelően vagy kénytelenek férfias vonásokat magukra öltetni, vagy pedig egyes sportok marginalizálódnak: olyan sportágak jönnek létre, amelyek teljes mértékben feminizálódnak: ilyen például a pompom lányok esete. Ez komoly fizikai teljesítményt igényel, a sport világa termelte ki, ellentétben például a tánc, cirkusz s hasonló területek világával, sokan mégsem tekintik sportnak. Számos mítosz kering a női sporttal kapcsolatban, amelyek elriasztják a nőket a sporttól, leginkább az élsporttól. Ilyen például, hogy veszélyes a gyerekvállalásra, férfiasá teszi a külsőt, egy sportos külsejű nőnek kisebb a „gazdasági” és emberi értéke, a sport nem lehet fontos egy nőnek, mert a sportban fontos értékek (agresszivitás, teljesítményközpontúság, versenyszellem) számára irrelevánsak. Mindezek stigmatizálják a sportoló nőket és szerepkonfliktusokat okoznak bennük, sok nőt elriasztanak a sportolástól (Frey és Eitzen 1991).

Washington és Karen (2001), arra a következtetésre jutottak, hogy mind a női, mind a férfisportolók egyfajta nyomás alatt vannak annak érdekében, hogy a sportban fennmaradjon a „hegemón maszkulinitás”. A férfisportolóknak izmosnak, erősnek, érzéketlennek és minden körülmények között a győzelemre törekvőnek kell lenniük, a nőknek pedig érdektelenséget kell mutatniuk a sport iránt pontosan amiatt, mert ezek a férfias vonások nem egyeztethetők össze a hagyományos női szerepekkel és tulajdonságokkal. Abban az esetben, ha egy nő sportol, mindenképpen hangsúlyoznia kell a nőies vonásait például hosszú hajjal és csinos ruha viselésével. Eckes és kollégái (1998 idézi Washington és Karen 2001) felhívják a figyelmet arra, hogy az utóbbi években oly nagy divattá váló fitness mozgalom a nők számára olyan sportolási lehetőséget nyújt, hogy testedzéssel őrizték meg a nőies vonásokat, szépséget és a nőiesség tradicionális fogalmát, s kevésbé kap benne hangsúlyt az egészség megőrzése és az egyenlőség. Ross and Shinew (2008) egyenesen úgy fogalmaznak, hogy amióta a sport intézményesült, azóta folyamatosan megőrzi és újratermeli a férfiak dominanciáját és a nők alárendeltségét, továbbá, hogy a sporttal kapcsolatos hiedelmek összekapcsolódnak a férfiak biológiai és fizikai felsőbbrendűségével.

Összességben elmondható, hogy a feminista sportszociológusok szerint a két nem közötti különbségek nem fizikai, hanem kulturális eredetűek, a sport mégis a nők gyengébb fizikai felépítését és erejét hangsúlyozva a férfiak társadalmi felsőbbrendűségét konstruálja és legitimizálja, így a férfiak fenntartják a nemek közötti status quot (Földesiné et al. 2010).

Sportolónőkkel kapcsolatos kutatások

A nők a sport világába először passzív szereppel, csak nézőként léptek be. A 19. század végén váltak a sport aktív résztvevőivé, akkor kezdtek el úgynevezett férfias versenysportokat űzni. A korcsolyázás, lovaglás, úszás és a tenisz mellett a céllövészetben, csónakversenyen és gyaloglásban vehettek részt (Földesiné et al. 2010).

A nők helyzetéről szóló vitákban a konzervatív álláspontot képviselők a 20. század elején azt állították, hogy mivel a nők fizikai és szellemi mivoltukban gyengébbek a férfiaknál, alkalmatlanok a sportra, még inkább a versenysportra, amely tipikusan férfivonásokat igényel (akarat erő, bátorság és kitartás stb.). A negatívumok hangsúlyozásával a nőket az általuk elfogadható cselekvési formákba, az anyai, feleségi szerepbe akarták zárni. A sport kapcsán nem másról volt szó, mint a női és férfi szerepek újrafogalmazásáról: a nőiességhez és férfiassághoz kapcsolódó tulajdonságok, az új társadalmi viselkedésminták elfogadásáról, az értékek és normák átcsoportosításáról, illetve a nők testük fölötti szabad rendelkezéséről (Bodnár 2003). Csak az I. világháború után kezdődik diskurzus a női sportról, amikor is a politika nagyobb mozgásteret engedett a női sportnak, ettől várva a nagy veszteségek után egy egészséges generáció világra hozatalát és felnevelését. De már ekkor is a legtöbben a női sport ellen teszik le voksukat, mint ahogy tette ezt egy orvos is, aki a nőket „csak” a versenysporttól tiltaná el, a testmozgás egyéb formáit (ritmikus gimnasztika, torna, tánc) kifejezetten előnyösnek tartja (Doros, idézi Bodnár 2003). A nők megfosztása és kirekesztése a sportból egyidejűleg történt a férfiak pozícióinak felmagasztalásával. A hivatalos álláspont másik szószólói az orvosok voltak, akik szerint a nők sportolása akkor felel meg igazán a célnak, ha a szervezetüket az anyaságra készíti fel.

A magyarországi társadalomtörténeti és szociológiai szempontú elemzések eddig csak érintőlegesen foglalkoztak a nők sport területén való érvényesülési lehetőségeivel és helyzetével (Bodnár 2003). Bodnár Ilona olyan edzőnőkkel készített interjúkat, akik valaha szintén élsportolók voltak. Arra próbált fényt deríteni, hogy az addig nagyrészt férfiakból álló edzők világában milyen helyzetben voltak az edzőnők. Az interjúk alapján arra a következtetésre jutott, hogy a szakmában való elismertségnek csak egy feltétele volt (van) – a siker. A teljesítmény csak egy eszköz, amivel a sikert el lehet érni, ráadásul a környezet dönti el, hogy ki mit ismer el sikernek. Az edzőnők pályájának egyik kulcseleme az volt, hogy nem a nyilvánvaló anyagi megkülönböztetés fájt nekik a legjobban, hanem a szakmai, erkölcsi elismerés nem kellő mértéke. Ezen a területen volt tetten érhető leginkább a sportvezetők és kollégák által működtetett foglalkozás sztereotip, férfias felfogása.

Bodnár Ilona kutatása rávilágított arra, hogy a férfi kollégákkal való kapcsolatnak van egy magánéleti vetülete, ahová szintén beszűrődik a nemi szerepek sztereotip és az edzői szakma maszkulin megítélése. A gyakori edzőtáborozások, versenyek alatti kényszerű összecsapásokban a szabadidős tevékenységek konfliktusokhoz vezettek. A nők számára ezektől a férfias szorakozásoktól való önkéntes távolmaradás azért is volt hátrányos, mert ekkor történt az informális kapcsolatok megerősítése is. Továbbá a férfiedzők nem túrték, ha a kolléganők kinyilvánították véleményüket: az egyik edzőnőnek ezért akkor nem újították meg a szerződését, amikor egy olimpiára készülő versenyzője volt, aki vele együtt hagyta el az egyesületet. Kolléganőjét, aki szintén a válogatott vezetőedzője volt, azért nem vitték ki az olimpiára, mert megmondta véleményét a csapatvezetőnek. Ezek az esetek természetesen nem kaptak nyilvánosságot, rejtve maradtak a sportrajongók előtt. A sűrűlódás egyik oka az volt, hogy az edzőnők maguk is jó vezetők, munkájuk egy részét is ilyen típusú feladatok tették ki. Úgy gondolták, hogy a vezetőknél a háttérrel kell biztosítaniuk a szakmai munkához, de a háttér fogalma nincs formálisan meghatározva (Bodnár 2002).

A mostanában készült kutatások gyakran irányulnak a média által közvetített és befolyásolt sporttevékenységekre, különös figyelmet fordítva arra, hogy a médiában hogyan jelennek meg az élsportoló nők, és hogy ezek a reprezentációk miként hatnak a nők szabadidős tevékenységére. Perényi Szilvia (2003) szerint a sport eszköz a keményen dolgozó, a munkahelyen és

otthon egyaránt helyt álló nők számára, hogy minél jobban megfeleljenek a médiában megjelenő ideálképnek, amelyet sztárok és szupermodellek szolgálnak beléjük, mintát állítva a tökéletes női testképnek, azt sugallva, hogy a boldogság receptje az, ha így néznek ki. Ha esetleg nem sikerülne, a rendszeres mozgással legalább egy kicsit megnyugtathatják magukat, hogy mindent megpróbáltak ennek érdekében.

Természetesen nem szabad megfeledkezni a sportolás egészségre gyakorolt jótékony hatásáról sem, de azt tapasztalhatjuk, hogy a különböző típusú médiumok által közvetített üzenetben ez a minta. Egy amerikai tanulmány szerint, amelyben több száz sportolóról készült címlapképet vizsgáltak meg, a női sportolókat szignifikánsan gyakrabban mutatják olyan pozíciókban (sminkben, frizurával, öltözetben), amelyek tipikusan a női szerepekhez tartozó erotikus kisugárzást tartalmaznak, míg a férfiakat inkább sportolás közben fotózzák le, ami viszont a tipikus férfiszerepekhez (mint a versenyszellem, küzdelem, agresszió) tartozik (Buysse et al. 2004).

Gál Andrea a női és férfisportolók reprezentációját három újságban vizsgálta meg – a Népszabadságban, a Magyar Nemzetben és a Blikkben – kvantitatív és kvalitatív tartomelemzéssel, újságírók, sportújságírók, illetve sportolónők véleményének feltárásával. Leginkább arra volt kíváncsi, hogy az írott sajtó termékeiben mennyire meghatározóak a külső jegyek egy női sportolóról való hír közlésében, amit „Kurnyikova-szindrómának” neveznek.⁴ Eredményei szerint a női sportolók alulreprezentáltak a sajtóban férfitársaikhoz képest, ez még az olimpiai ciklus alatt is így van, annak ellenére, hogy ekkor valamivel több cikk és kép jelenik meg róluk. A fotók méretét tekintve jobbak az arányok. Fontos még megjegyezni, hogy a női élsportolók jobbnak ítélik meg megjelenítésüket a sportmédiumokban a valóságosnál, ami érthető, hiszen ők nem abszolút, hanem relatív skálán mérnek (Dr. Gáldiné Gál 2007; Gál et al. 2008).

Messner és munkatársai (idézi Washington és Karen 2001) amellett érvelnek, hogy a televíziós sportközvetítések fenntartják a nemi és faji hierarchiát a sportban azáltal, hogy sajátosan kezelik a női sportolókat és sporttevékenységet, lebecsülve ezeket és ambivalensen értékelve a teljesítményeket.

Ross és Shinew (2007) kutatásukban egyetemista sportoló lányokat vizsgáltak meg interjúk módszerrel: egy tipikusan nőiesnek tekintett sportág képviselőit (gimnasztika) és egy férfiasnak tekintett sportágat űzőket (focistákat). Az elemzésekből azt a következtetést vonták le, hogy mivel a női sport nem igazolódott a hagyományosnak tekintett nőiességhez és a női szerepekhez, ezért a versenysportoló nők egy sajátos valóságot kreálnak a maguk számára, ahol nőknek látják magukat, ugyanakkor versenyzőnek is. Egy olyan megközelítést találtak, amelyben bizonyos körülmények között (például a hétköznapi életben, ahol a társadalom többi tagja elvárja, hogy nőkként viselkedjenek és mutakozzanak) ugyanolyan nők, mint nem sportoló társaik, más körülmények között pedig igyekeznek nem hangsúlyozni nőiességüket. Ugyanakkor az elemzésből kiderül, hogy egyfajta változás figyelhető meg a női szerepekkel és külsővel kapcsolatban, ugyanis ma már egy edzett, erős, sőt akár izmos (mondhatnánk sportos) női test is elfogadott, bár igaz, hogy csak abban az esetben, ha megőrzi a nőiességet.

Egy korábbi munkámban a hazai élsportoló ökölvívónők életében elforduló szerepkonfliktusokat, s férfi ökölvívótársaikhoz és edzőkhöz fűződő viszonyukat, konfliktusait vizsgáltam

⁴ A kifejezés névadója a már visszavonult híres teniszcsillag, Anna Kurnyikova, aki bár soha nem nyert Grand Slam tornát, mégis egyértelműen uralta a sportmédiát. A rendkívül dekoratív, csinos sportolónő még akkor is gyakrabban jelent meg a sajtóban versenyzőtársaínál, amikor sportsérülés miatt nem indult egy adott versenyen (Gál et al. 2008).

meg (Kovács 2009). Az ökölvívókkal és edzőikkel folytatott beszélgetésekből kiderült, hogy számos területen (munka, tanulás, párkapcsolat) volt konfliktusuk amiatt, hogy nem tudták összeegyeztetni a sportolói szereppel járó kötelezettségeiket (edzések, edzőtáborok, versenyek) a munkával, tanulással. Bár az kevésbé volt jellemző, hogy az ökölvívó lét volt mások számára elfogadhatatlan, de kétségtelen, hogy ebből is előfordult konfliktus a családban, iskolában. A legkevésbé, s legnehezebben férfi ökölvívótársaik, s a már több évtizede a pályán lévő férfi-edzők tudják elfogadni a nők megjelenését és helytállását a bokszt világában (sokszor becsmérlő, lebecsülő szavakkal hangot adva véleményüknek), bár tény, hogy – leginkább az ökölvívók, edzők fiatalabb generációja – lassan, de egyre inkább elismeri a női ökölvívók sikereit és munkáját.

Kutatási kérdések és módszer

A szakirodalmi áttekintés alapján számos kutatási kérdés merült fel. A Campus-lét kutatás célkitűzéseire hivatkozva fontosnak tartom a sportoló csoportok vizsgálatát a Debreceni Egyetemen, arra keresve a választ, hogy milyen speciális jegyek jellemzik ezeket. Miben különböznek más – például szabadidős tevékenységet végző csoportoktól –, illetve az egyes sportágak képviselői egymástól? Hogyan épülnek fel ezek a csoportok, s egyáltalán mindegyikük csoportnak tekinthető-e? Mivel jellemzik magukat és másokat? Miért fontos számukra a sport, s pont az a tevékenység, amit végeznek? Hogyan, milyen gyakran kommunikálnak egymással? Van-e hierarchia csoportban, s ha igen, akkor milyen szerepeket, státuszokat különíthetünk el? E kérdések vizsgálatával és megválaszolásával megkísérlem kitapintani a különböző sportokat végző hallgatók sport iránti habitusában lévő különbségeket. Arra keresem a választ, hogy milyen habitusok mentén különböznek egymástól egyes hallgatói csoportok a Debreceni Egyetemen.

A megfigyelt csoportok közé egyaránt beválogattam tipikusan nőiesnek (zumba, step aerobics) és tipikusan férfiasnak (foci, kondizás) tekintett sportágakat, illetve olyanokat, amelyeknek vannak képviselői mindkét nem részéről csapatszinten (kosárlabdázók), vagy csapaton belül (kézilabdázók). Arra voltunk kíváncsiak, hogy hogyan viszonyulnak a nők és férfiak a sporthoz és saját sportágukhoz. Mi motiválja őket? Milyen különbségeket és hasonlóságokat fedezhetünk fel a két nem között egy sportágon belül, illetve a különböző sportoló csoportok között? Mi a véleményük egymásról? Vajon van-e nemi szegregáció, esetleg diszkrimináció a Debreceni Egyetemen a sportolók körében? Hogyan jelennek meg a sportban még a mai napig létező maszkulin és feminin jegyek az általunk vizsgált mintában, s ezek megerősítik-e a férfiak dominanciáját a sportban és a társadalomban, mint ahogy azt a feminista kutatók állítják?

A heterogenitás érdekében egyaránt beválogattunk csapatsportokat és egyéni sportágakat, már több éve együtt sportoló és éppen akkor alakult csoportot, versenysportolókat és szabadidős tevékenységként sportolókat, intézményes és nem intézményes körülmények között sportolókat. Így a mintába a következők kerültek be: NB I-ben játszó kosárlabdázó fiúcsapat és NB II-es lánycsapat, az egyetem által szervezett step aerobics órákon résztvevő lányok, az egyetemi Aerobics Nap által szervezett zumbaórán résztvevő lányok, a TEK konditermét használó kondizó fiúk, versenysportoló karatéző lány, egy szabadidejükben együtt focizó, a Buzánszky Kupán résztvevő fiú focicsapat, egy korábban a DVSC-ben focizó fiú, illetve szabadidejükben kézilabdázó fiúk és egy lány, akik a megfigyelés során ismerték meg egymást. A zumba választását leginkább az indokolja, hogy napjainkban ez számít az egyik legelterjedtebb új mozgásformának, s kíváncsi voltam arra, hogy egyáltalán sportnak tekinthető-e.

A megfigyeléseket és interjúkat a hallgatókkal 2011 tavaszán és őszén, illetve 2012-ben végeztük egy korábban összeállított szempontrendszer szerint. Egyeztetünk a sportolókkal, illetve edzőkkel, hogy mely időpont felelne meg nekik, amikor meglátogatnánk egyik edzésüket/meccsüket. Az ott történt eseményeket, tapasztalatainkat egy megfigyelési naplóban rögzítettük, ezeket a csoport néhány (de legalább egy) tagjával folytatott beszélgetésekkel egészítettük ki. Amennyiben lehetőség nyílt rá, ezeket a beszélgetéseket diktafonnal rögzítettük. Összesen nyolc megfigyelést, két fókuszcsoportos interjút, egy edzővel, egy kondizó és egy focista fiúval, illetve egy karatézó lánnyal készítettünk interjút (1. sz. melléklet).

A kutatás eredményei

A csoportok bemutatása

ZUMBÁZÓK

A megfigyelést az egyetem Aerobic Napja alkalmából tartott rendezvénysorozat keretében végeztem, ahol különböző, napjainkban divatos sportágakat próbálhattak ki az egyetemisták az Agrártudományi Centrum Sportközpontjában. 15 órától kezdődött az egyik legújabb, gyorsan népszerűvé vált sportág, a zumba bemutatója, melyet egy fiatal lány vezetett: egy színpad tetején, egy másik lány közreműködésével mutatta a mozdulatokat (leginkább salsából, csa-csa-csából vett tánclépéseket), s ezeket követte a mintegy százfős, csak lányokból álló egyetemista közönség. Az esemény mintegy egy órán át tartott, s olyanok vettek részt rajta, akik szerették volna kipróbálni, vagy plusz egy alkalommal zumbázni, illetve ezzel testnevelésórát is lehetett pótolni.

Nagyon élvezetes sportág, látszott a lányokon, hogy jól érezték magukat, jó volt a hangulatuk, ami leginkább a zenének köszönhető, éppen ezért fontos elem a mozgás (kevésbé a sport), s ez leginkább tánc formájában valósul meg. Az egész sportág a táncra épül, mivel a zenészműsorok nagy része kimondottan a zumbára íródott (szinte mindegyikben elhangzott ez a szó). Inkább buli, szórakozás, semmint sport, ezt bizonyítja, hogy a vezető is bulizásra szólította fel a jelenlévőket. Emellett tapsra, kiabálásra, éneklésre buzdította őket.

Bár nagyon sokan voltak egy helyen, egy időben, a résztvevők semmiképpen sem tekintettek csoportnak a nagy létszám miatt. Néhány kisebb, két-három fős társaság tagjain kívül aligha ismerték egymást a résztvevők, s itt sem érintkeztek egymással. Mindenki azzal volt elfoglalva, hogy ritmusra tudja követni a vezető által mutatott lépéssorokat, táncmozdulatokat. A szünetekben ezeknek a kis, informális csoportoknak a tagjai néhány szót váltottak egymással, de más formális kiscsoportok tagjaival a zumbázó társaságon belül nem igazán. Néhányan egyedül érkeztek, őket a szünetekben jól meg lehetett különböztetni a többiektől. Jól tükrözi a sportág individuális voltát, hogy a hangos zene miatt szinte lehetetlen kommunikálni, emellett persze mindenki önmagára figyel, hogy jól tudja követni a mozdulatokat, a szünetek pedig túl rövidiek a beszélgetéshez. Ebben az esetben igyekezetek vizet inni, törölközni, szusszantani, ha váltottak is néhány szót, ez leginkább a történetekhez kapcsolódott.

A step aerobic órát az egyetem szervezi olyanok számára, akik testnevelés órán kívül szeretnének step aerobicozni heti két alkalommal, de ezért már fizetni is kell. Az órákat az egyetem egyik testnevelő tanára vezeti. Nemcsak egyetemisták, hanem bárki részt vehet rajta, aki kifizeti az óradíjat.

A megfigyelt órán 16 fő vett részt, főként egyetemisták, kizárólag lányok. A mozgás lényege, hogy a zene ritmusára, a vezető utasításait követve különböző lépéseket tesznek föl-le a step padra, s mindezt táncmozdulatokkal vegyítik. Egy-egy sorozat 20–30 lépésből áll, az óra folyamán összesen három koreográfiát gyakorolnak, a végén ezeket összekötik, s a zenére mintegy 60–80 lépésből álló koreográfiát mutatnak be. Nagyon fontos a jó memória és koncentrációképesség a feladatok sikeres véghez viteléhez. A mozgást nagyon kellemes, hangos, bulis zenére végzik, így egyfajta szórakozáshoz, bulihoz hasonlít maga a mozgásfajta is, amelyben fontos szerep jut a táncnak. Fizikailag kevésbé megterhelő, inkább mentálisan, hiszen bár egyszerű lépésekről van szó, de sokat kell egymás után megjegyezni, s ezek olyan gyorsan követik egymást, hogy nincs idő gondolkodni, vagy éppen a másiktól lesni, a siker leginkább a hatékony memorizáláson múlik. A zene, a mozgás hangulata ösztönzőleg hat erre, mivel inkább tekinthető egyfajta táncnak, a szórakozás meghatározott módjának, mint sportnak. A versenyjelleg teljesen hiányzik ebből a sportágból is, akárcsak a zumbából, ugyanakkor egyre hangsúlyosabbá vált benne a szórakozás, bulizás.

Az egyének önmaguk szórakoztatására törekednek, nagyon erős az individuális jelleg, az okoz örömet, hogy táncra mozognak, mindezt különösebb fizikai megerőltetés nélkül (ez persze az egyéni fizikai állapot függvénye). Az individuális jelleget jól tükrözi az, hogy nem kommunikálnak egymással. Esetleg szünetekben (kb. három alkalommal) váltanak néhány szót egymással, de ezt is általában a történetekhez kapcsolódva, s olyanok között, akiket már korábban is ismertek. Összességében egy-két kisebb klikken kívül (ezek is csak 2–3 fősek általában) leginkább egyedül vannak a résztvevők, szünetben is isznak, törölköznek, nem beszélgetnek. A gyakorlatok közben pedig nincs is rá lehetőség, hogy kommunikáljanak egymással, mert egyrészt olyan hangos a zene, hogy ez képtelenség, másrészt pedig mindenki saját magával van elfoglalva, s azzal, hogy jól csinálja a koreográfiát.

A zumbától eltérően a társaság nem az együttlét eredményeként, spontán alakult ki, hisz a résztvevők akár már több éve is idejárnak, néhány kivétellel mégsem ismerik egymást, de sokszor még egymás neveit sem tudják. Tehát annak ellenére, hogy rendszeresen ugyanazt a tevékenységet végzik együtt többnyire ugyanazokkal az emberekkel, nem tekintik magukat sem csoportnak, sem közösségnek, inkább csak egy olyan társaság, amelynek a tagjai egyszerre step aerobicoznak, de külön-külön.

Mindkét sportágon egyértelműen látszik a feminin jelleg: csak lányok vannak, emellett a mozdulatok is tipikusan nőiesek (nagy hangsúly van a csípőn, fenéken, kebleken), s leginkább nem az izmosodást, hanem az alakformálást célozzák meg.

KONDIZÓK

A kondizókat a TEK sportközpontjában lévő konditeremben figyeltem meg. Érkezésemkor három fiú edzett, az itt kondizók saját időbeosztásuknak, órarendjüknek megfelelően jönnek, így a terem egész nap használatban van. Ebből látható, hogy a csoport nagysága és tagsága állandóan változik, bár a tagok lényegében ugyanazok, de ritkán vannak mindannyian együtt.

Alig tekinthetők csoportnak, kevés interakció van közöttük, nem beszélhetünk csoportdinamikáról sem, mert ez is egy nagyon individualizált sport. A résztvevők saját magukra koncentrálnak, az izomtömeg-növelés és a külső szebbé, vonzóbbá tétele a fő cél, mindenki magával van elfoglalva, s nincs is szükség másra ebben a sportágban.

Az interjúalanyom elmondása szerint van egy „keménymag”, akik többnyire legalább látásból ismerik egymást: ők azok, akik komolyan veszik a kondizást, s segítik egymás munkáját szakmai tanácsokkal. Azokat az embereket, akik szerintük nem veszik komolyan az edzést, nem tekintik csoporttagnak, sőt olykor zavarja is őket a jelenlétük, mert hangoskodással, nevetgéssel zavarják a valóban sportoló társakat. Minden évben jönnek új emberek, akiket a régiek befogadnak, sőt segítségükre is vannak (a régebbiek megosztják tapasztalataikat), de csak akkor, ha komolyan veszik a munkát, és nem zavarják a többieket. A megfigyelés során is megtapasztalhattam, hogy kire gondolt az interjúalany, amikor olyan emberekről mesélt, akik nem veszik komolyan: az egyik alany nem is melegít be, sokszor pihen, sok szünetet hagy egy-egy gyakorlat között, tevékenysége maximum egy-két szerre korlátozódott (leginkább a fekvő nyomó padra), s edzés után nem is vezetett le. Mintegy 40 perc alatt végzett az edzéssel, pedig előzőleg azt mondta, hogy 1 óra 15 percet fog edzeni.

Az edzés alatt két gyakorlat között ittak, pihentek, de alig beszéltek egymással, mintha teljesen idegenek lennének, egyáltalán nem ismernék egymást. Ha egymáshoz is szóltak, akkor vagy az edzéssel kapcsolatosan (például elmagyarázza az egyikük, hogyan kell kinyomni a súlyt), vagy általános dolgokról (például hogy milyen kevesen vannak ebben az időpontban, pedig ilyenkor sokan szoktak lenni). Nem igazán tudták egymás neveit: például mielőtt az egyik megkérdezte, hogy használhatja-e ugyanazt a gépet („beszállhatok oda?”), nem szólította nevén a másikat, hanem úgy, hogy „helló”.

Segítőkészek egymással: segítenek levenni, illetve felhelyezni a súlyt. Ha ketten is használnak egy gépet, akkor megkérdezik a másikat, hogy végzett-e már, illetve azt is, hogy véglegesen befejezte-e. De a fent leírtakon kívül semmilyen interakciót nem tapasztaltam a tagok között, látszott, hogy egyébként a konditermen kívül nem találkoznak, ismerősként érkeznek, s ugyanolyan ismerősként távoznak edzés után.

KARATE

A kutatás során interjút készítettem egy közgazdaságtudományi karon, vezetés-szervezés MSc. képzésben tanuló, karatézó lánnyal. Mintegy tíz éve foglalkozik karatéval, de nem az egyetem keretein belül, hanem szülővárosában, ahol jelenleg az edzéseket is tartja. Mivel ez nem Debrecenben van, itt pedig nincs olyan csapat, amelynek edzéseit látogatgatná, amikor hétköznapi tanulmányi kötelezettségei miatt a városban kell tartózkodnia, kapott egy olyan helyiséget az egyetem területén, ahol tud készülni a versenyekre: gyakorolni a következő versenyen előadni kívánt formagyakorlatokat, és elvégezni a válogatott vezetője által összeállított edzéstervet. Pénteken és szombaton pedig szülővárosában tart edzéseket gyermekek, fiatalok számára (fiúk és lányok egyaránt vannak köztük, de többségük fiú), illetve edzőként kíséri őket a versenyekre. Ezért is jött Debrecenbe tanulni, hogy a lehető legközelebb legyen hozzájuk. Az ő esete több szempontból is különleges: egyrészt több tény is bizonyítja mérhetetlen elköteleződését és felelősségérzetét a sport, illetve kis csapata iránt. Ezt mutatja többek között az is, hogy azért választotta a Debreceni Egyetemet, hogy így minél közelebb legyen sportklubjához, de az is, hogy terveiben óriási szerepe van egy saját karatecsoporthoz indításának (mivel nagy valószínűséggel itt fog munkát találni, ezért itt kell majd letelepednie), de csak akkor, ha meg-

találja edzőutódát, aki megfelelően tudja majd irányítani a csapatát. Elköteleződése további bizonyítékának tekinthető az, hogy úgy végez sporttevékenységet, hogy csak egy vesével született. Erre is akkor derült fény, amikor először ment sportorvoshoz annak érdekében, hogy versenyezhesen. De ekkor sem adta fel, hanem az orvos javaslatára úgy döntött, hogy bár nem vesz részt azóta küzdelemben, nem, hogy nem hagyja abba, hanem a karate abban a formájában fog versenyen indulni, amelyben formagyakorlatokat kell bemutatni. Ebben a számban Open Európa-szintű versenyen volt harmadik, illetve csapatban Európa-bajnok is volt. Másrészt azért is volt érdekes az ő esete, mert bár nem debreceni egyetemista sportcsoporthoz van szó, de megismerve azt a csapatot, amelynek ő is a tagja, s most már edzője is, jól látható, hogy egy egyéni sportágat űző sportolók csoportjaiban (csapatok, klubok, egyesületek stb.) is, ugyanúgy megfigyelhetők a csoport-attribútumok (mint például a kohézió). Megvannak azok a jellemzők, amelyek léte szükséges, hogy emberek halmazát csoportnak lehessen nevezni: dinamika, közös célok, szabályok, normák, amelyeket el kell fogadni az érkezőknek, rituálék, közös élmények, amelyek összetartják a csapatot, hierarchia stb.

Azért is tartottam fontosnak interjút készíteni egy karatézó lánnyal, mert egy olyan sportágat űz tíz éve, amely a küzdősportok közé tartozik, s mint ilyen, tipikusan a férfiak által végzett tevékenységek közé tartozott. A harc, a test test elleni küzdelem mint társadalmi konstrukció a háborúban folyó küzdelem civilizált formájának tekinthető, ahol a férfiak bizonyos szabályok betartása mellett modellezhetik és élhetik át a háborúzás során átélhető élményeket, izgalmakat, s a győztesek a győzelmet. A karate olyan férfias játék, amely a férfiuralom fennmaradásának és monopolizálásának egyik legerősebb területe volt. A nők e területre való betörésének következtében a küzdősportok, többek között a karatét űző férfiak helyzete gyökeresen megváltozott: már nem egyedüli urai e területnek, s helyet, lehetőséget kell biztosítaniuk a nők számára is. Ahhoz azonban, hogy a nők teljesítményét is elfogadják, hosszú időn át kemény munkát végezve kell bizonyítani. Az interjú során éppen ezért voltam kíváncsi arra, hogyan viszonyulnak hozzá, mint nőhöz a férfi sport-és edzőtársak, illetve tanítványok, hogy tudja nőként kivívni a tiszteletet, hogy egyenlő partnerként bánjanak vele a versenyeken és az edzőtovábbképzéseken. Hogyan fogadta családjá, barátai és a tágabb környezete, hogy karatézik, milyen sztereotípiákat tapasztalt ezzel kapcsolatban?

KÉZILABDÁSOK

A megfigyelt kézilabda csoport (öt fiú és egy lány) annak köszönhetően jött létre, hogy a HÖK meghirdette: 19.45 és 21.30 között szabad a DE Műszaki karán lévő egyik sportterem, s a kézilabdát kedvelő egyetemisták ebben az időszakban ingyen használhatják a termet. A társaság éppen ezért vegyes, nem is igazán ismerik egymást, kb. 3-4 ember ismeri egymást névről. Edző nincs, teljesen önállóak, egyedül a HÖK egyik tagja felügyel, időnként benéz, hogy minden rendben van-e. Változó tehát, hogy kik jönnek, de van egy profi játékos, aki, ha ott van, mindenkit átmozgat, ilyenkor mindent bele kell adni a játékba, s ez tetszik a többieknek. Általában pár perc alatt bemelegítenek, aztán játszanak. A megfigyelés napján összesen hatan voltak: öt fiú és egy lány, de más alkalommal többen szoktak lenni, s ezért sajnálják is, hogy most ilyen kevesen vannak, így nehezebb játszani is, csapatjátékról lévén szó.

A résztvevők egyszerűen szeretnek kézilabdázni, s hasznosan eltölteni szabadidejüket. Keveset kommunikálnak egymással, pontosan azért, mert alig ismerik egymást, s a beszédtema is szinte teljes mértékben a játékra koncentrálódik. Akkor válik szorosabbá a csoportkohézió, amikor elkezdene játszani egymással: két csapatra oszlik a társaság, egyikük pedig a kapuban

áll. Ha valaki fárad, akkor cserélődik a kapus és játékos szerep. Ekkor vonják be a játékba az egyetlen lányt is, akihez addig nem szóltak, s ő is visszahúzódva, szótlanul szemlélte az eseményeket. A játék során teljes jogú tagnak tekintették, s lovagiasan megdicsérték, ha valamit jól csinált. Tulajdonképpen csoportkohézió csak a játék idején volt tapasztalható, amikor végeztek, szétbomlott a csoport, s ugyanúgy, szinte idegenekként váltak el egymástól, mint ahogy érkeztek.

FOCISTÁK

A megfigyelt fiú focicsapat esetében nem edzésre, hanem egy meccsükre látogattunk el, amit a Buzánszky Jenő Egyetemi Labdarúgó Kupáért folytatott „harcban” játszottak le, mivel ők edzést nem szoktak tartani, csak hobbiból játszanak együtt meccseken. Azért járnak ide, mert a csapat majdnem minden tagja focizik nagypályán is, tehát leszerződve, valamelyik település focicsapatában. A csapat nagy részét BTK-sok alkotják, történelem szakosok, de vannak rajtuk kívül még IK (mérnök informatikusok), TTK (földrajz és földtudományi) és KTK (gazdálkodás és menedzsment) hallgatók is. A csapat körülbelül öt éve alakult, azóta természetesen voltak, akik már elhagyták őket, de jöttek helyükbe újak. Akik elmentek, azok vagy végeztek, de az egyik fiú családjával elköltözött Veszprémbe. A mostani csapattagok úgy emlékeznek rá, mint a csapat alapítójára, összetartó erejére, aki ugyan focizni nem tudott, de nagyon szeretett, és mindig odatette magát maximálisan minden egyes meccsen. Láthatóan szívesen emlékeznek rá az itt maradt fiúk még most is, „ikonként” beszélnek róla. A csapat „magját”, akiket az alapítók közé soroltak, négy fő alkotja, közülük emelték ki a „vezéregyéniséget”, aki a meccseket szervezi. Ő egy testvérpár idősebb tagja, és szervezi a meccseket, összetartja a csapatot, összeállítja a kezdőcsapatot, ő intézi a csapat ügyes-bajos dolgait.

Arra a kérdésre, hogy miért nem tartanak edzéseket, azt a választ kaptuk, hogy nem mindenki motivált kellően, mivel a kupa, az oklevél és a kézfogas nem elég mindenkinek. Ezért a csapat létrejöttét és létét az együttlét és együttjátszás öröme határozza meg, kevésbé maga a kupa megnyerése, ugyanakkor a meccsen a győzelem, azaz a másik csapat legyőzése a fő motiváló erő, ez tulajdonképpen a csoportcél. A csoport stabilitását jól mutatja, hogy a pályán kívül az egyetemen és szabadidejükben is gyakran vannak együtt, szórakozni is együtt szoktak, s kapcsolatukat is inkább barátinak tekintik, mivel sokszor a problémáikat is megosztják egymással. Focizás közben is sokszor viccelődnek egymással, nevetnek, s beceneveket adnak egymásnak, ugyanakkor, ha valaki hibázik vagy nem játszik jól, akkor nem dorgálják meg, hanem inkább bátorítják, támogatják.

A kutatás során elkészítettünk egy egyéni interjút is egy olyan focista fiúval, aki szintén részt vesz a Buzánszky Kupán, a 4. Ligában egy másik csapat tagjaként, amelynek ő a vezetője. Az ő helyzete azért is különleges, mert gyerekkora óta versenyként űzte a focit, a DVSC utánpótlás csapatba is bekerült, de a klubvezetőség döntései miatt egyre több csalódás érte, s eltávolodott a versenysporttól annak ellenére, hogy nagy karrier állt előtte. Végül egy sportsérülés után döntött úgy, hogy otthagyja a nagypályás labdarúgást, de a sport világát most sem hagyta el: az egyetemi foci mellett otthon végezhető erősítő gyakorlatokat, kondicionális edzéseket végez, és tudatosan, jövőjére gondolva, edzőként is dolgozik egy általános iskolában: 6–8 évesek számára tart edzéseket. Jelenleg is egy sérülésből épül fel, így már hónapok óta nem tudott játszani, azonban látva csapata utóbbi kudarcait, ami az ő hiányának is köszönhető, már most készíti a stratégiát, amellyel visszatérésekor újra sikerre viheti a csapatot. Ebből is jól látszik, hogy az egyik vezéregyénisége a csapatnak: bár nincs edző, de „szakmai ártalomként” automatikusan ráhárult a szerep, hogy a csapat fizikai, mentális és technikai vezetését is magára vállalja.

Szakmai tudása miatt ez a többi csapattag számára is természetes volt, s kezdettől fogva elfogadták. Mivel eltérőek a képességek, itt is meg kellett határozni, hogy kinek mi a szerepe, feladata a csoportban, és úgy tűnik, hogy mindenki meg is találta a megfelelő státuszt képességeinek megfelelően (mind a játékstratégiát, mind a csoport működését illetően). Rájuk is jellemző, mint a fent bemutatott, első focicsapatra: szabadidejükben nemcsak edzéseken találkoznak (bár ők is ritkán edzenek), hanem együtt járnak szórakozni, sokat beszélgetnek, szakmai témákról is, együtt buliznak. Igazi baráti társasággá kovácsolódtak össze. Ennek háttérében a közös élmények, az együtt átélt sikerek és kudarckok állnak. A konfliktusok ritkák, a legtöbb veszekedés egy testvérpár között van, de ők ezeket vagy helyben, vagy otthon meg tudják oldani.

KOSARASOK

Bár kosárlabdázó fiúkat és lányokat is megfigyeltünk, de mivel mindkét esetben ugyanarról a sportágról és versenysportról van szó, a csoport jellemzői is hasonlóak, a különbségek csak a nemi sajátosságokból adódnak, ezeket később fogom ismertetni.

Ezt a csoportot nemcsak maga a sportág, hanem a versenyjelleg is megkülönbözteti az előzőektől, s ez kihat nemcsak a csoport működésére, interakciókra, az edzések mennyiségére és minőségére, hanem a játékosok életére s egymás iránti viszonyára is. A versenyek megkövetelik a játékosoktól, hogy a kosarazás és a versenyek a játékosok életének részévé váljanak, és épp annyira fontosak legyenek, mint a munka, a tanulás, a család. Mindezt a játékosok nemcsak maguktól és egymástól követelik meg, hanem az edző is megköveteli tőlük, mert egy-egy győztes meccs, kupa nem egyéni, hanem csapatsikereken és teljesítményen alapul. Mivel a fiúk csapata NB I-es, a lányoké NB II-es, a versenyeken a Debreceni Egyetemet képviselik, ami nagy felelősség. A szabadidős sportoktól eltérően ez a felelősség óriási fegyelmet, kitartást, az edzésen való rendszeres részvételt és szervezőképességet igényel, amely olykor lemondásokkal és kemény küzdelemmel jár. Az edzéseken, versenyeken a maximális teljesítménynyújtás, a csapat érdekeinek előtérbe helyezése, s az edző utasításainak betartása a legfontosabb. Mindezekből jól látható, hogy esetükben egyértelműen formális csoportról beszélhetünk, ennek minden, fent bemutatott jellemzőjével.

A lányok heti háromszor másfél-két órát edzenek az DEOEC sportcsarnokban. Ha nem kapják meg a tornatermet, mert másnak van szüksége rá, akkor vagy elmarad az edzés, vagy keresnek egy másik helyet. Jelenleg 21-en vannak: négy külsős, egy középiskolás, 16 egyetemista és van egy izlandi lány is. Voltak többen is, de van, aki befejezte az egyetemet, van, aki külföldön van ösztöndíjjal, vagy végzős, és nem jutott elég ideje az edzésekre. Az NB I-ből az NB II-be önként léptek vissza, mivel sok volt a betegség, és új csapattagok is érkeztek.

A fiúk 16-an vannak: középiskolások, egyetemisták, és egy valaki, aki már két éve végzett az agráron. A többiek, akik nem voltak edzésen (hat fő), sérültek. Általában minden nap fél 8-tól van edzés a DEOEC sportcsarnokában. Nagyon összeszokott csapat, mivel legtöbbször már 8–10 éve játszanak együtt. Ők teszik ki a '91-es csapat 90%-át. Azok közül, akik elmentek innen, többen az NB II-es csapatban játszanak. Az edző elmondása szerint ezek vagy idősebb egyetemisták, vagy végeztek, vagy nem tudták vállalni, hogy ennyit eddzenek, vagy egyszerűen nem elég jók. A csapat legnagyobb büszkesége, hogy 2012-ben az ország legfiatalabb játékosokkal játszó csapataként az NB II-ből felkerültek NB I-be. Mindkét csapatban a sportág sajátosságából adódóan van irányító, dobó, center poszt.

Mindkét csapaton látszott, hogy egységesek, nincsenek klikkek, s erős a csapatszellem, de emellett erős baráti kötelékek is kialakultak. Összességében is egy nagy baráti társaságnak tekinthetők, de ezen belül is természetesen kialakultak kisebb baráti körök, szorosabb baráti viszonyok. Így szabadidejüket is legtöbbször együtt töltik, együtt járnak szórakozni, bulizni. Ezt igazolják Sörös Anett korábbi megfigyelései is (Sörös 2009).

A kommunikáció lényegbevágóan fontos a csoport hatékony működése és a játék sikere miatt. Ezek nagy része meccs és edzés közben csak a játékra koncentrálódik, ugyanakkor a csapattagok sokszor biztatják egymást, s akkor sem alakulnak ki komoly konfliktusok, ha valaki rosszul teljesít. Ha egy játékos önző módon nem passzolja le a labdát, vagy indokolatlanul nem hozza játékba csapattársait, egymást nem szankcionálják, leginkább ilyenkor az edző lép közbe, s szidja ezt a játékost.

Az edző szerepe létfontosságú: az egész játékot, tevékenységet, a csoport munkáját és légkörét ő határozza meg. A játékosok minden utasítását feltétel nélkül követik, betartják, amit mond, s szó nélkül túrik, ha szidja őket, még akkor is, ha csúnya szavak kíséretében teszi ezt. Óriási tisztelet övezi, eszükbe sem jut visszaszólni, tiszteletlennek lenni. Ha a csoport hierarchiáját vizsgáljuk, ő helyezkedik el a hierarchia csúcán, alatta a játékosok, de ők egyenrangúak. Ezt ők tiszteletben tartják, elfogadják vezetőjüknek, mert tudják, hogy ez a siker kulcsa: nekik teljes mértékben teljesíteniük kell, amit az edző mond (ez nagy bizalmat feltételez), csak így nyerhetnek, hisz ő tudja a legjobban, hogy mit kell tenni a győzelemhez nemcsak a versenyen, hanem az edzésen is.

Mindezekből jól látható, hogy a kosarasok esetében egyértelműen formális csoportról beszélhetünk, ennek minden jellemzőjével.

A SPORTOLÓ CSOPORTOK ÖSSZEHASONLÍTÁSA ÉS JELLEMZÉSE

Azt, hogy milyen drámai változás következett be az egyének szabadidő eltöltési szokásaiban és a sport világában az elmúlt évtizedekben, Perényi (2011) az élménytársadalom jellemzőinek megjelenésével magyarázza. Véleménye szerint kiszorultak az olyan szórakozási formák, amelyek kemény munkával járnak (mint maga a sportolás), s előtérbe kerültek az élményt okozó tevékenységek (a sporton belül például élményparkok látogatása). Ezt tapasztalhatjuk az olyan, napjainkban oly divatosá váló mozgásformák megjelenésekor, amelyek szorosan kapcsolódnak az ún. aerobic-hullámhoz. Esetünkben a zumbánál és step aerobinál láthattuk azt, hogy teljes mértékben eltűnik belőle a versenyjelleg, amely Loy (1974) szerint éppen, hogy meghatározó eleme a sportnak, és a gyakorlatok szinte teljes mértékben a tánchoz, bulizáshoz kapcsolódnak. Jól tükrözi ezt, hogy a vezető is sokszor bulira invitálja a résztvevőket. Ugyanakkor nagyon érdekes, hogy korábban a tánc egyértelműen társas tevékenység volt (a század elején szinte kizárólagos formája volt a nemek közötti ismerkedésnek), itt viszont individuális tevékenység, ahol a résztvevők szinte semmilyen formában nem lépnek interakcióba egymással, s végig önmagukkal, a szórakozással, a buli, tánc, illetve mozgás nyújtotta élményszerzéssel vannak elfoglalva. Ahogy a tánc megjelenik a sport világában versenyként (táncsport), úgy más mozgásformákban (mint a zumba vagy step aerobic) a táncmozdulatok megjelenésével épp, hogy teljes mértékben eltűnik a versenyzés.

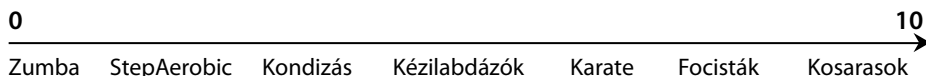
Ha azt szeretnénk megtudni, hogy miben különbözik egy sportoló csoport más csoportoktól, akkor először azt kell megtudnunk, miért választják a tagok, hogy egy ilyen csoport tagjai legyenek. Összességében azt válaszolhatjuk, hogy olyan testmozgás miatt, amely örömet okoz

a számukra. Ezt az élményt adhatja a mozgásforma végzése, az, hogy az egyén tesz az egészségének megőrzéséért, külsejének szebbé tételéért, vagy éppen egy verseny, meccs megnyerése, illetve a sporttársakkal való együttlét és a közös küzdelem a csapat győzelméért. E célok mentén különböznek egymástól az egyes sportolói csoportok, s annak megfelelően, hogy e célok mennyire „öncélúak” (mennyire individuálisak vagy csoportszintűek), nevezhetünk egy mozgást végző társaságot sportoló csoportnak.

Azt láthattuk, hogy az individuális jelleg csökkenésével egy-egy sportolói csoportban növekszik a versenyjelleg, s ahogy növekszik a versenyszellem, úgy válik egyre inkább valódi csoporttá, ennek minden jellemzőivel: több interakció, a tagok egymástól való nagyobb függése, közös és meghatározott csoportcél, nagyobb csoportkohézió, több kommunikáció, kisebb informális, baráti csoportok megjelenése, hierarchia és szerepek a csoporton belül, valódi csoportdinamika, ahol a csoportot nemcsak a tagok összessége teszi ki, hanem a közöttük lévő kapcsolatok, viszonyok is meghatározzák. Jól bizonyítja ezt a tény, hogy például a kézilabdázó csapatban akkor formálódott csoporttá a hat játékos (akkor volt köztük valódi interakció, többet kommunikáltak egymással, s akkor vonták be az addig teljesen kívülálló lányt), amikor elkezdtek egy rövid kézilabda meccset játszani. A meccs végeztével felbomlott a csoport, de elindult egy folyamat, melynek eredményeként, ha a továbbiakban is ezekben az időpontokban találkoznak egymással, valódi sportcsapattá vagy akár informális baráti csoporttá alakulhat ez a néhány ember.

A focisták esetében pedig már a csoport fejlődésének következő szakaszát láthatjuk: maga a sport (a foci) hozta össze a csoportot úgy, hogy a játékosok nagy része más, nagypályás futballcsapatok igazolt tagjai, de a Buzánszky Kupában való részvételért hozták össze saját kis csapatukat. Esetükben láthatjuk, hogy a versenyeken való részvétel (edzés hiányában), s az itt szerzett közös élmények baráti társasággá kovácsolták össze a játékosokat.

A mozgásformák individuális jellege, s ehhez kapcsolódóan a versenyzés megjelenésének mértéke alapján egy tengely mentén sorrendbe tudjuk állítani a megfigyelt csoportokat (1. sz. ábra).

1. ábra: a megfigyelt sportolói csoportok sorrendje a sport közösségi jellege és a versenyzés mértéke alapján

Az egyik step aerobicozó alany konkrétan meg is fogalmazta azt, hogy itt nem beszélhetünk közösségről (akárcsak a zumba vagy tai-bo esetében):

„Az biztos, hogy élvezem, ami a sportot illeti, be tudtam illeszkedni egy idő után, lehet, kicsit lassabban, mint más. De szerintem közösség nem nagyon alakul ki, szerintem.”

„A kezdők meg a haladók rendesen elválnak, de a haladók között, akik X éve járnak, ismerik egymást legalább névről.”

„Azért nem ismerkedünk, mert ez nem olyan sport, mint a kosár vagy röplabda, ahol egymásra lennének utalva, hanem mindenki el van magával foglalva. Előtte, utána mindenki siet, tehát megismerni egymást nem nagyon tudjuk szerintem” (1. fókuszcsoport).

Abban azonban minden sportág képviselői egyetértenek, hogy csak akkor lehet valaki az adott csoport/társaság/közösség tagja, ha komolyan veszi a munkát, tevékenységet, betartja az alapvető normákat, szabályokat. Fontos, hogy saját képességeiknek és tudásuknak megfelelően végezzék az adott tevékenységet, és ne zavarják a többiek munkáját. Ez pedig megfelelő mértékű fegyelmet igényel. A fegyelmezetlen viselkedést minden esetben a többiek szankcionálják: egymást figyelmeztetve (például a focisták, kondizók), ahol pedig van edző/vezető, rá hárul ez a szerep. Tulajdonképpen az „újak” befogadásának ez az első és legfontosabb kritériuma. A kondizással foglalkozó alany így beszélt erről:

„Régebben járnak azért, de vannak olyanok, akik régen járnak, de az én szememben nem tartoznak a kemény magba, mert, helytelenül végzik a gyakorlatot, meg papucsban edzenek, beszélgetnek... Én szívesen fogadom őket (az újakat), amíg nem ökörködnek, még próbálok segíteni is, ha látom, hogy rosszul csinálják” (1. interjú).

Ez az idézet még egy fontos mozzanatot tartalmaz az egyén és csoport viszonyáról: kiemeli az alkalmi segítség mozzanatát mint minden pozitív kapcsolat csúcspontját. Az ilyen jellegű alkalmi segítség kulcsmomentum lehet az egyén beilleszkedéséhez az adott csoportba, közösségbe, hiszen számára ez a befogadás első jele lehet, amely arra ösztönözheti, hogy megismerje és elfogadja a csoport normáit, szabályait és tagjait.

Bizonyos esetben, például a karatézóknál az edző úgy alakítja a büntetést, hogy ezzel ne csak a nem megfelelően viselkedő csapattag tanuljon az esetből, noha ezzel ártatlanok is „bűnhődnek”. Kollektív büntetést alkalmaz (ha valaki beszélget, vagy zavarja az edzést, akkor mindenkinek végre kell hajtani a büntetést, ami rendszerint valami fizikai gyakorlatot jelent), melynek során a külső hatásra belső késztetesként tudatosul a csapattagokban az, hogy mit tekintsenek ezentúl szabályszegésnek. A kollektív büntetés és jutalmazás egyaránt erősíti a csapatkohéziót és a normák betartását, illetve kemény, munkára, jobb teljesítményre is ösztönöz – mely értékeket a sporton kívüli társadalmi beilleszkedés során is hasznosítani tudnak –, mert nemcsak az edző, hanem a csapattársak felé is felelősséggel tartozik a csapattag. Azonban a kollektív büntetés az „ártatlanok” esetében épp az ellenkező hatást is kiválthatja: ők igazságtalannak tekinthetik ezt, hiszen nem követtek el szabályszegést, s ez frusztrációt okozhat a számukra, ami konfliktusok forrása lehet az edzővel és csapattársakkal, különösen a normasértő csapattárral szemben. Így a szabályt sértő csoporttagot akár ki is közhíthatják a többiek, ami pedig csökkenti a csoportkohéziót.

A kosaras fiúk edzője leginkább abban látja a különbségeket más, például az NB II-es csapat és saját csapata között, hogy ők nem veszik elég komolyan a munkát, edzéseket:

„Az fitnessz, van egy-két ember, aki fejlődne, de heti három alkalommal lejárnak a konditerembe, edzés, futás helyett lejárnak sörözni. Leginkább ez a helyzet, két NB II-es csapat van, ők is jól összebarátkoztak, de mások a napi és heti célok. Őket is próbálják összefogni. A mi srácaink fogadni merek, hogy úgy kelnek fel reggel, hogy kosaras vagyok, azt gondolják, hogy megyek iskolába, utána megyek edzésre, mit fogok ott csinálni, majd edzés után, hogy fogok tanulni. Úgy fekszik le, hogy van edzés, és hétfégen hogy van meccs. Még akkor is, ha csak egy gondolat erejéig van ez így. A másik NB II-es csapatról ezt nem gondolom, hogy zömében úgy kelnének fel, hogy én kosaras vagyok” (4. interjú).

A fegyelem kifejezést szinte minden sportoló csapatban használták, amikor arra a kérdésre kerestem a választ, hogy mit jelent sportolónak lenni, mi jellemzi a sportolói identitást. Az ezt említő sportolók mindegyike számára a sportoláshoz kapcsolódó feladatok, utasítások komolyan vételét és ennek maximális elvégzését jelenti a saját maguk teljesítőképességéhez mérten, függetlenül attól, hogy él- vagy szabadidő-sportolóról van-e szó. Azokban a mozgásformákban, mint a zumba, ahol a szórakozás jelenti a fő célt, a résztvevők motivációját, ott ez fel sem merül, csak annyiban, hogy egy résztvevő se zavarja a másikat. Bármilyen mozgásos – vagy akár más (szabadidős) tevékenységet végző csoportban – az ilyen viselkedés a többi tag, a vezető rosszallását váltja ki, s akár a csapatból való kizárással járhat. A fegyelem mellett olyan fontos, weberi értelmiségi-puritán értékrendhez kapcsolódó személyiségjegyek kerültek említésre, mint az akaraterő, a kitartás, az önfegyelem, a céltudatosság, ami jól tükrözi az értelmiségi habitus mögöttes értékeinek megjelenését a sportolói habitusban is. A kondizó fiú is fogalmazott:

„Céltudatosság, akaraterő, mértékletesség meg jól kell tudni beosztani a napot, nem mindegy mikor, eszik az ember és mit” (1. interjú).

Mindezek mellett nagyon fontos, hogy ők egy csapat tagjai, s e csapat érdekeit kell előtérbe helyezniük, mert ez a siker, azaz a győzelem záloga. A versenysportokban fontos a sportszerűség, a fair play, s ez megkülönbözteti a valódi sportolókat a többiektől. A kosárlabdázók, akikről az edző is nyilatkozott, így nyilatkoztak arról, hogy mit jelent a számukra sportolónak és kosarasnak lenni:

„Mindenkinek az életévé vált ez a napi rutin, hogy edzésre jövünk. Hogy a csapattal vagyunk, hiányozna az egész banda. Ennyivel szerintem különbek vagyunk azoktól, akikkel együtt vagyunk például az osztálytársainktól, hogy mindig edzünk, kötött szabályokhoz kell alkalmazkodnunk. Jó egy csapathoz tartozni, számíthatunk a másokra. Bulizunk, együtt vagyunk, jóban és rosszban.”
„Én nem szívesen járnék egy olyan csapatba, ahol nincs meg az összhang. Sporton kívül is összetartunk.”
„A sportszerűséget lehet előre tenni, lehet valaki jó kosaras, ha nem úgy viselkedik, ahogy kellene, jelentősen csökkenti a megítélését” (2. fókuszcsoport).

A sportoló identitással olyan személyiségbeli változások történnek, amelyek – az alanyok szerint – számos pozitívummal járnak, olyan képességek, készségek és jó tulajdonságok alakulnak ki, melyeket az élet más területén is kamatoztatni fognak. De ez nemcsak a sportnak köszönhető, hanem elsősorban maga az élsport követeli meg, hogy ilyen alázattal, fegyelemmel, kitartással és toleranciával rendelkezzen valaki ahhoz, hogy magát sportolónak nevezhesse, méltó legyen arra, hogy sportolónak és az adott sportág tagjának nevezhessék. Számukra a sport egyenlő az élsporttal, s a szabadidő-sportolókat nem tekintik magukkal egyenértékűnek pontosan azért, mert bennük ezek a személyiségjegyek, pozitív tulajdonságok nem olyan erősek, mint az ő esetükben, mivel nekik versenyeken is helyt kell állniuk. A szabadidő-sportolókat is sportolóknak tekintik, az egészségvédelem szempontjából fontos és hasznos szabadidős tevékenységként elismerik az ő sporttevékenységüket is, de alacsonyabb szintűnek tekintik ezt a saját teljesítményükhöz viszonyítva. A szabadidő-sportolók körében azt tapasztaltam, hogy ők azokat tekintik sportolónak, akik komolyan veszik az adott végzett tevékenységet: tehát

rendszeresen, fegyelmezetten, s saját magukhoz mértem minél jobb teljesítményt nyújtva végzik a testedzést. Aki nem így tesz, az a számukra nem sportoló, de magukat is megkülönböztetik az élsportolóktól, akik a sportolás egy magas szintjét képviselik meglátásuk szerint. Az interjúkban egy sportoló esetében sem vált szét a sportoló személyisége és az adott sportra jellemző identitás, e kettő szétválaszthatatlanul összefonódik. Mégis azt kell látnunk, hogy elsősorban a sportág tagjának (focistának, kosarasnak, karatézónak stb.) látják magukat, s az erre jellemző tulajdonságokat, követelményeket sorolják fel, s csak ezekhez teszik hozzá mellékesen, hogy egy sportolónak is így kell viselkednie, ilyennek kell lennie. A focista fiú így nyilatkozik erről:

„Szerénység, elsődleges, hogy egy futballista legyen mintapolgár, a fair play az elengedhetetlen, a pályán mindenki ellensége egymásnak, apám szavaival. De amint véget ért a műsor ugyanolyan ember mindenki, az intelligencia, azt az erkölcsi mélypontot, ami a magyar futballt jellemzi, elítélem. Kitartás, ami nem csak azt jelenti, hogy a pályán tartson ki 90 percet, hanem az egész életében. Ami azért is fontos, ha nem lesz futballista, akkor a társadalomban is nagy előny lesz. Rendszer legyen az életében, ne csak akkor edzésen foglalkozzon a sporttal, hanem az egész életében is” (2. interjú).

A csoporton belüli interakciók egyik formája a kommunikáció: így ismerik meg a játékosok egymást, így alakulnak ki a viszonyok, s sok esetben a sikeres játék, s a győzelem egyik kulcsmomentuma, hogy a játékosok megfelelően kommunikáljanak egymással. A vizsgált csoportok között voltak olyanok, ahol a hangos zene teljesen kizárta a kommunikáció lehetőségét, s így ez csak egyetlen dologra korlátozódott: a vezető utasításaira, amelyeket követtek a résztvevők (zumba, step aerobic). Más esetekben, például a kézilabdázók, kondizók esetében a kommunikáció csak az adott tevékenységhez kapcsolódott, de sem a tevékenység előtt, sem utána nem folytatódott. A focistáknál és kosarasoknál azonban egyértelműen érezhető a kommunikáció magas szintje: már az öltözőben, vagy edzés előtt is sokat beszélgetnek, nevetnek, viccelődnek egymással, viszont szabály, hogy meccs közben határozottan csak a játékhoz kapcsolódó témákról lehet beszélni, ez elengedhetetlen a jó játékhoz, a stratégia megvalósításához, egymás gondolatainak megértéséhez.

Ha a szerepeket vizsgáljuk, akkor egyedül az edző/vezető szerepét emelhetjük ki, akinek létfontosságú szerepe van a kommunikációban is. A zumba, step aerobic esetében a vezető mutatja a lépéseket, s utasításokkal alakítja ki a koreográfiákat, amelyeket a résztvevők követnek. Az edzőnek ezzel szemben sokkal több feladat jut: ő az, aki megtanítja a játékosokat arra, hogyan kell hatékonyan, jól és egymásra figyelve a csapatért játszani, megtervezi a stratégiát meccs közben, de emellett fegyelemre, tiszteletre is neveli a csapatagokat egymás, az ellenfél iránt és saját magával szemben. Tehát az edző egyben nevelő is. Továbbá irányítja a csapat életét, szervezi a meccseket, és barátként támogatja a játékosokat.

Az edzői szerepen kívül a focisták esetében tapasztaltam egy játékos részéről „szervezői” szerepkört, illetve a kosarasoknál van csapatkapitány, de igazából az edző és játékosok szerint ez csak azért van, mert kell lennie egy csapatkapitánynak, de egyébként semmilyen komolyabb feladatkörrel nem jár. A kosárlabda edző így vélekedik erről:

„Nincs ilyen, az hogy csapatkapitány, az én csapatomban nincs ilyen, hogy őt lépést tartunk edző és játékos között. Nincs erre szükség, hogy egy érdekévi-

selő, vagy közvetítő legyen a csapat és az edző közt. Azért jó hogy van ilyen ember az öltözőben, hogy viselkedésénél fogva hallgatnak rá. Bizonyos helyzetekben jól jöhet, de az inkább megtiszteltetés. Lehet, hogy felülről irányított, hogy Balázs a csapatkapitány, de senkiben nem merült fel, hogy miért ő az” (4. interjú).

Konfliktusokról a csoporton belül egyik csoportban sem számoltak be. Leginkább a pályán alakulnak ki kisebb konfliktusok a másik csapattal, s ennek leggyakoribb oka a sportszerűtlenség, ilyenkor akár össze is szólalkoznak a játékosok, a kosaras fiúk és lányok esetében a tettegességig is elfajulhatnak az események. Az ilyen esetekről beszámolva az alanyok általában a másik csapatot hibáztatják. Az individuálisnak tekintett sportágakban nem is lehet szó konfliktusokról, hiszen alig van interakció, a kondízás esetében csak apróbb vitákról számolt be az interjúalany (például hogy nyitva legyen-e az ablak vagy sem).

A csapatsportokban akkor sincs konfliktus a játékosok között, ha valaki esetleg önzően viselkedik a pályán, s nem passzolja le a labdát. Ilyenkor nem a játékosok szólnak ennek a csapattagnak, hanem az edző, ő szidja le az adott játékost. Akkor sincs konfliktus a játékosok között, ha egyikük sokat hibázik, esetleg rosszul játszik, holott ez az egész csapat játékát és győzelmi esélyét rontja, ilyenkor inkább támogatják egymást. Mindez pedig jól mutatja, hogy a játékosok nem önmagukért dolgoznak és harcolnak a meccseken, hanem a csapatért és csapattársaikért.

Minél inkább intézményesült a sport és minél erősebb a csoportkohézió a csapatban (leginkább a kosarasok esetében), annál szorosabb baráti kötelékek alakulnak ki a tagok között. A közös játéknak, a csapaton belüli egymásra utaltság magas fokának köszönhetően nemcsak a pályán, a pálya szélén és az öltözőben, hanem a mindennapi életben is egyre több időt töltenek egymással. Ez nagyban függ attól is, hogy milyen régen van együtt a csoport: a step aerobicosok között is leginkább azok ismerik egymást, akik már négy-öt éve járnak ide (bár ez az ismeretség sokszor csak egymás nevének ismerését jelenti), a kézilabdásoknál is a régebbi ismerősök voltak a legszorosabb viszonyban egymással, míg a kosaras fiúk nyolc-tíz éve ismerik egymást, s szórakozni is szinte csak együtt járnak.

A szimbólumrendszer vizsgálva is csak a versenysportoló kosárlabdázóknál figyelhetünk meg csapatra jellemző egységes viseletet (versenymezt), szokásokat. A lányok meccs előtt egy nagy körbe állnak, mindenki megfogja mindenki kezét, sok sikert kívánnak egymásnak, aztán hangosan együtt kiabálják, hogy „hajrá!”. Utána pedig egyenként is egymás kezébe csapnak. A fiúk egy-egy jó támadás, szép trükk után pacsizással dicsérik meg a jól játszó csapattagot. Szintén a versenyszerűen sportoló karatésoknál tapasztaltam olyan rituálékat, amelyek a csapatkohéziót erősítik. Itt a születésnaposok köszöntése zajlik mindig ugyanúgy, azt jelképezve, hogy bár ajándékot nem, de „valamit mégiscsak kap” az ünnepelet. Ezek a rituálék és más kis ünnepek (például az évzáró) megtanítják a csapatokat arra, hogy önzetlenek legyen társaikkal, mindent megosszanak egymással. Így alakult ki, hogy a versenyeken közösen étkeznek abból, amit mindenki hoz, s nem kell erre külön költeni az igencsak kis keretből, továbbá az évzáró ünnepeken is az otthonról hozott, maguk, illetve szüleik által készített ételeket fogyasztják. Mindez pedig jól bizonyítja Gombocz (2010) állítását, mely szerint a versenyek és más közös programok kitűnő lehetőséget biztosítanak a fiatal sportolók személyiségének fejlődésére. Így mesélte ezt el az edzőként is dolgozó karatéző lány:

„Vannak a karatéhoz kapcsolódó alapvető normák, ezeket mindenki megtanulja, vannak nálunk rutinok, hogy a születésnapokat, névnapokat úgy köszöntjük, hogy felsorakoznak két párhuzamos sorba, és az ünnepektől hátsójára paskolnak jelképesen. Ez nem arról szól, hogy minél nagyobb ütünk, hanem hogy, mindenki adott valamit a másinak. Akkor az idén kezdtük el, hogy évzáró eseményünk van, az is a közvetlen kapcsolatokhoz tartozik, hogy viszünk süteményt, felvisszük, és beszélgetünk. Eleinte az újonnan érkező tagoknak furcsa volt, hogy Úristen ilyen van. Nálunk a versenyek is ilyen, hogy mi viszünk ételt magunknak, és mindenki megosztja mindenkivel.”

Összességében elmondhatjuk, hogy minél inkább intézményesült egy adott sportoló csoport (leginkább a csapatsportok esetében), és minél nagyobb szerepet játszik a csoport életében a versenyzés (versenysportolók esetében), annál inkább megtalálhatók felépítésükben, működésükben a formális csoportra jellemző karakterjegyek. Mindez alátámasztja Loy (1974) kutatási eredményeit a debreceni egyetemen található sportoló csoportok esetében is.

A SPORTOLÓ CSOPORTOK GENDERSZEMPONTÚ VIZSGÁLATA

Ha a megvizsgált csoportokat az előbbihez hasonlóan feminin-maszkulin jegyek szerint is sorrendbe állítjuk, akkor szintén kapunk egy skálát, ahol a zumba, step aerobic kerülne a legfemininebb sportágak közé a skála egyik végén, míg a kondizás a legmaszkulinabb sportágak közé a másik végére. Azok a sportágak, amelyeket egyaránt végeznek férfiak és nők is a közepmezőnyben foglalnak helyet, közöttük a sorrendet az határozza meg, hogy mennyire régen űzik az adott sportágat a nők, s ebből következően mennyire elfogadott a férfiak és a társadalom által. Ezt bizonyítja, hogy a skála két végpontján helyezkedő csoportokban egyáltalán nem találhatjuk meg az ellenkező nem képviselőit. A step aerobic esetében a résztvevők beszámoltak arról, hogy egy fiú valamikor járt a csoportba, de nem sokáig, s már régen nem jött edzésre, jelenleg pedig egy férfi sincs a csoportban. A kondizó férfi lány pedig elmesélte, hogy nagyon ritkán betérnek ide lányok (bár ebben a félévben nem volt rá példa), de akkor is, véleménye szerint, a nőkre jellemző kardioedzést végzett az egyetlen erre alkalmas gépen, a kerékpáron. A 2. számú ábra szemlélteti a sportágak sorrendjét.

Feminin

Maszkulin

Zumba	Step Aerobic	Kézilabdázók	Kosarasok	Focisták	Karate	Kondizás
-------	--------------	--------------	-----------	----------	--------	----------

2. ábra: A vizsgált sportoló csoportok sorrendje a feminin-maszkulin jelleg alapján

Külön érdekesség, hogy a step aerobic terem mellett van a konditerem, ahol a megfigyelés idején is csak fiúk voltak, s ez a fal a két sportág között nemcsak ténylegesen, de szimbolikusan is létezik, ha a két sportág feminin-maszkulin jellegét vizsgáljuk. A testépítés/kondizás teljes mértékben maszkulin jellegű: a legfontosabb jellemzője az erő, a férfias külső legfontosabb elemeinek hangsúlyozása, míg a step aerobic esetében ezek az elemek teljes mértékben hiányoznak. Mind itt, mind a zumbánál hiányzik az erő, agresszivitás, versenyzés, helyettük a feminin vonások jelennek meg, amelyek a tánc elemeivel épülnek be a sportágba: a nőies testrészek hangsúlyozása a mozdulatoknál (csípő, fenék, mell), az izmok fejlesztése helyett az alakformá-

lás a hangsúlyos (társadalmilag kevésbé elfogadott, ha egy nő izmos legyen, mert akkor már férfiasnak tekintik). Emellett a táncmozdulatok egyfajta erotikus kisugárzással bírnak, amik arra tanítják a nőket, hogyan tudják a férfiakat elcsábítani ezekkel a hétköznapi élet más szituációjában. Ezzel szemben a kondizók/testépítők komoly súlyokat mozgatnak meg nagy előfeszítéssel, eltérő izomcsoportokat mozgósítanak és fejlesztenek: mindez megfelel a napjainkra oly jellemző férfiideál külső vonásainak (erős, izmos). A nagy izomtömeg sokakban akár félelmet is kelthet, éppen ezért a kondizó férfiak számára nemcsak maga a férfiaság jelképe az ilyen külső, hanem a megfélemlítés, ezáltal a hatalomgyakorlás eszköze.

Kérdés, hogy a szabadidősportban megjelenő genderkülönbségek tovább erősítik-e a nemek közötti egyenlőtlenséget a sportban, vagy éppen, hogy feloldják azt. Láthatjuk ugyanis, hogy az ilyen, újnak tekinthető sportágak megjelenésével (step aerobic, zumba stb.) egyfajta szegregálódás jár együtt: egyre jobban elkülönülnek a maskulin és férfiak számára kialakított sportágak és a tipikus feminin jelleggel bíró, nők számára létrehozott sportágak, azaz létrejönnek a nőknek szánt sportok. A feminista kutatók a nemek közötti egyenlőtlenségének feloldását abban látják, hogy egyenlő számban vegyenek részt a nők és férfiak is ugyanabban a sportágakban (Coakley, idézi Theberge 1981). Viszont azt látjuk, hogy egyrészt a nők bevonulnak akár a legférfiasabbnak tekintett sportágakba is (mint például a futball, amerikai futball, jégkorong, küzdősportok stb.), amelyekkel magukra öltenek bizonyos maskulin vonásokat, de emellett olyan sportágak is létrejönnek, amelyekben megőrzik nőiességüket, sőt a sportágra jellemző elemek továbbfejlesztik ezt, ezzel megőrizve a nők számára kialakított szerepeket elsősorban a külsőre vonatkozóan (attraktív, kecses, finom, nőies alak, erős szexuális kisugárzás). Eckes és kollégái (1998 idézi Washington és Karen 2001) ezt a jelenséget kritikusan tekintik, mivel szerintük ez hozzájárul a sport, mint férfiaknak fenntartott terület megőrzéséhez. Ugyanakkor a nők számára létrehozott újabb és újabb sportágak csökkentik a nők hátrányát a sportban való részvétel lehetőségeit tekintve, hisz ezek a sportágak az igényeiket figyelembe véve jönnek létre. Tehát egyrészt csökkentik, másrészt növelik a nők diszkriminációját a sportban.

Teljesen más képet kapunk olyan sportágak vizsgálatakor, amelynek végzése valamikor csak férfiak kiváltsága volt, s ma már nők is űzik. Ezekben az esetekben a kutatók úgy vélik, hogy az adott sportág férfiképviselői veszélyeztetve érzik férfiidentitásukat, s ezért nem fogadják el a sportoló nők részvételét, eredményeit, sikereit (Hargreaves 1994; Theberge 1981; Washington – Karen 2001). A kutatás során a kosárlabdázók esetében tapasztalhattam azt, hogy a férfijátékosok nem tartják ugyanolyan értékűnek a női kosarasok edzését, eredményeit és teljesítményét, mint az övék. Mindezt úgy teszik meg, hogy a lányok önként léptek vissza NB II-be NB I-ből, méghozzá a csapattagok betegsége, sérülése miatt, s a tavasz folyamán a Medikus Kupát is megnyerték. A kialakított vélemény háttérében leginkább az áll, hogy a kosárlabdázó lányoknak olyan tulajdonságokkal és külsővel kell rendelkezniük a sikeres játék érdekében, amelyek egyértelműen férfiasnak tekinthetők: erős fizikum, gyorsaság, dinamika, versenyszellem, s olykor agresszivitás. Véleményüket úgy alkották meg a lányok teljesítményéről, hogy elmondásuk szerint nem ismerik őket, a játékukat sem, leginkább külsejük szerint ítélik meg őket. Mint sportolókat tisztelik őket, s más sportok női képviselőit is, egyedül a kosaras lányokról vélekednek így. A fentieket illusztrálják a következő interjúrészletek:

„Én a saját nevemben tudom mondani, hogy nem ismerem őket, idősebbek is nálunk, van, aki már befejezte ott az egyetemet. Edzés után köszönünk nekik, ennyit látunk belőlük. De nem is keresem azoknak a lányoknak a társaságát... Amit az edzésen láttunk az nem szimpatikus, mert nem vették komolyan. Én,

ha eljövök edzésre, azt maximális bedobással szeretném csinálni. Ha nem ezt látom, akkor én abból ki is maradok.”

„Röviden is össze lehet foglalni: van kosárlabda, meg van női kosárlabda. Tudjuk olyan szemmel nézni, hogy nem áll jól, nem akarok senkit megbántani. Nagyon eltér attól, amit mi kosárlabdázásnak nevezünk.”

• Miben tér el?

„Látványban, iramban, mindenben.”

„Abban, hogy más sportokkal összevetve, például a röplabda, ahol ugyanolyan látványos dolgokat tudnak csinálni, mint a férfiak... A fizikai adottságok, a magasság, erő miatt is.”

„A női röplabdát sokkal jobban értékelem a férfi röplabdához képest, mint a kosárlabdánál ugyanígy” (2. fókuszcsoport).

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a férfi versenysportoló kosárlabdázók kevésbé fogadják el a női kosárlabdázók teljesítményét, eredményeit, sikereit.

A fiúkétól egy kissé eltér az edző véleménye, aki lány kosárlabdázó csapatot is edzett. Az edző szerint a lányok nagyon szorgalmasak, alázatosak és kitartóak, de tény, hogy azok a lányok a legsikeresebbek a kosárlabdában (is), akik férfiasabbnak tekinthetők: erősebbek, egy kissé agresszívbabbak társaiknál.

„Egyetemi lánycsapatokat (edzettem), és az volt a tapasztalatom, hogy eszméletlenül szorgalmasak. Szorgalmasabbak, mint a fiúk, de más a motivációjuk. Mindenki máshonnan jön, nem feltétlenül fontos nekik a játék.”

• Hanem?

• Mozgás miatt, volt egy két barátnő is, ezért jártak le. Az a tapasztalatom, hogy amit az edző kér, azt maximálisan próbálják betartani. A kreativitás, ami a fiúknál megvan, és a differenciáltabb gondolkodás, vagányosság az kevésbé. A lányoknál az van, akik vagányabbak, kreatívabbak, azok fiúsabbak.

• Férfiasabbak?

• Nem feltétlen testileg, hanem mentálisan, azt lehet mondani. Nekem ez a különbség, az hogy nem ugranak akkorát, nem ütköznek akkorát az sem biztos, volt egy lány, kettő is, amikor itt az NB I-es csapat megszűnt, akkor a fiúknál kezdtek el játszani. Odaálltak a kétméteres száz kilós fiú elé támadó játékot játszani, nem féltek tőlük. Kamikázéknak hívták őket, tehát nem hiszem, hogy nem elég alázatosak. Még a saját testi épségük árán is képesek voltak ilyet megcsinálni. Más dimenzió...” (4. interjú).

A lányok számára azonban ez nem okoz problémát: ők ezt választották, elfogadják, s a csapat sikere érdekében megpróbálnak eleget tenni a sport és kosárlabda diktálta kritériumoknak, még akkor is, ha ezzel bizonyos értelemben férfiszerepet kell magukra öltetniük. Képesek kettéválasztani a sporthoz kapcsolódó helyzeteket a hétköznapi élettől, így amikor kell, harcolnak, s ezzel együtt felvállalnak bizonyos maszkulin szerepeket, más esetekben azonban ugyanolyan hétköznapi nők, mint bármelyik egyetemista társuk.

A focista fiú véleménye szerint is bár a lányok játéka nem olyan dinamikus, gyors, de ebben a fizikai különbségek játszanak szerepet, azonban technikai és taktikai tudásban játéuk sem

marad el a fiúkétól (igaz, elsősorban nemzetközi szinten, Magyarországon még a női futballnak fejlődnie kell). Véleményében az is szerepet játszik, hogy edzői tevékenységet is végez, így objektívebben látja a férfi és női focisták helyzetét, képességeit, előnyeit és hátrányait, akárcsak a kosárlabda edző.

A kézilabdázó csoportnál, ahol öt fiú és egy lány vett részt a játékban, azt tapasztalhattuk, hogy játék közben elmosódnak a nemek között különbségek: a fiúk sem előtte, sem utána nem érintkeztek a lánnyal, de amint bevonták a játékba, azonnal kommunikáltak vele. Ugyanakkor lovagiasság szintjén megmaradtak a különbségek: amikor a lány látványos dolgot vitt véghez a játék során, a fiúk azonnal megdicsérték és megtapsolták. A lány is feloldódott játék közben, miközben előtte elvonulva, a pálya szélén szótlanul figyelte az eseményeket. Láthatóan mindannyian jól érezték magukat játék közben, s egyiküket sem zavarta, hogy van egy lány, illetve őt sem, hogy egyedüli lányként játszik egy fiúcsapatban.

Teljesen más a helyzet az egyik legmaszkulinabb sportág, a kondizás esetében. Az interjúalany elmondása szerint épp a férfidominancia riasztja el a lányokat ettől a sporttól, de véleményem szerint az is, hogy a tevékenység lényege az izomnövelés, s a túl izmos női test társadalmilag kevésbé elfogadott, mivel ellentmond a tradicionális nőideálnak. Ugyanakkor ebben az esetben elmondható (míg például a zumba esetében nem), hogy előfordul az ellenkező nem képviselője is, de az ilyen nőket a férfi sporttársak is szokatlanak, kívülállónak tekintik, s a média is különlegességgént aposztrofálja (gondoljunk csak a bulvárműsorokban szereplő testépítő nőkre, akik ráadásul versenyeznek is). A kondizó és az egyik step aerobicozó interjúalany így vélekedett erről:

„Nincs sok nekik való gép, csak egy bicikli van. Meg csak fiúk járnak, ezt a lányok nem szeretik... lehet, hogy nekik nem kell izmos kar, váll, csak a combjukat akarják edzeni, ahhoz meg tekerni kell” (1. interjú).

„A lányoknak nem ciki, hanem inkább vagány férfias dolgokat elkezdni. Férfiaknak inkább ciki, nőiest” (2. interjúalany)

A sportolás motivációit vizsgálva is különbségek vannak a férfiak és nők között. Fortier és munkatársai (1995) szerint a női sportolókra inkább jellemző az intrinzik motiváció (az érdeklődés, élmény és élvezet nem az elérendő teljesítményből, hanem magából a sport végzéséből ered), jobban betartják a szabályokat, nagyobb valószínűséggel viszik véghez az adott feladatot a sportolás során. Kevésbé jellemző rájuk az amotiváció, mint a férfisportolókra. A férfiak a motivációban szerepet játszik a versenyszituáció és győzelem megélése a sport révén, míg a nők esetében ez kevésbé fontos.

Kutatásom eredményei szerint a női alanyok inkább (de nem kizárólag csak ők) az egészségmegőrzéséért, stressz oldásért, az egészséges életmód részeként sportolnak, a férfiak számára pedig fontos a győzelem érzésének átélése is. A nem individuális sportok esetében a barátokkal való együttlét, illetve a közösségi élmény átélése mindkét nem számára fontos, mint ahogy a külső szebbé tétele. A lányok számára leginkább az alak formássá tétele (step aerobicosok, zumbázók) mint tipikusan feminin jellemző, a fiúk számára pedig az izomnövelés, izmos test elérése mint maszkulin jellemző jelenik meg célként.

A versenysportolók körében azonban mindkét nem számára fontos a győzelem, a minél jobb teljesítmény a meccsen, míg a szabadidejükben sportolók körében nincs különbség a nemek között abban, hogy szerintük az edzés, testmozgás kikapcsol.

„Nekem, azért mert koreografált, és kikapcsolja az agyamat. Nem arra koncentrálok, hogy milyen vizsgám lesz, hanem ide. Engem kikapcsol.”

„Jól lefáraszt, a zene miatt, jó intenzív testmozgás. Az alakformálás szempontjából is jó” (2. fókuszcsoporthoz).

„Ide testépíteni járnak, de én nem gondolom magam testépítőnek, viszont komolyan csinálom, de nincsenek testépítő szándékaim egyáltalán. Edzeni járok, nem testépíteni. Kondíció miatt, a kinézet, és most már átment abba is, hogy levezetés... fontos az egészség megőrzésében, ezért kezdtem el. Voltak testsúlygondjaim, és ha abbahagynám, megint lennének” (1. interjú).

Míg egy versenysportoló kosaras így vélekedik a sporttól:

„Kihívást, mivel mi vagyunk az egyik legfiatalabb csapat, hogy megálljuk a helyünket, hogy középmezőnybe kerüljünk. És legfőképp ne essünk ki, hogy bent maradjunk a B-ben (NB I B csoportjában). Ha megverünk egy idősebb, nagyobb csapatot, nagyon jó érzés” (2. fókuszcsoporthoz).

Ha az egészségtudatosságot, mint egyfajta életszemléletet vizsgáljuk meg, szintén kevésbé találunk különbséget a férfiak és nők között: az interjúalanyok egyöntetű véleménye, hogy a sporttal tesznek az egészségükért, bár igaz, hogy olykor ezzel próbálnak ellensúlyozni bizonyos egészségtelen magatartásformákat (például gyorséttermi ételek fogyasztását), de összességében elmondható, hogy az életük más területén is odafigyelnek az egészségükre: nem dohányoznak, kevesebb alkoholt fogyasztanak. Mivel az alkoholt az egyetemi lét szerves részének tekintik, nem mondható el, hogy ezzel szemben a sport védőfaktoraként funkcionál. Ugyanakkor a versenysportolók esetében itt is látszik a különbség: az ő életükben nemcsak az egészség megőrzése érdekében fontos, hogy ne nyúljanak egészségkárosító és/vagy illegális teljesítménynyelvező szerekhez, hanem ez a norma, s hozzá tartozik a sport etikájához:

„Szerintem az egészségtudatosság mást jelent egy nem sportoló átlagembernek, mint egy sportolónak. A fiataloknál ez úgy nyilvánul meg, hogy kevesebb alkoholt fogyasztanak, mint a társaik. Az átlagembernek ez lemondást jelent, de nekünk teljesen természetes, hogy nem élünk ilyenekkel.”

„Nemrég jégkorongozók buktak meg, focisták (dopping miatt). Mi nem érezzük ennek szükségét, amatőr sportolók vagyunk, a játék élvezetért játszunk” (2. fókuszcsoporthoz).

A kondíció interjúalany a következőképpen vélekedik erről:

„A rendszeres sport, figyeljen oda a táplálkozásra, ne dohányozzon. Ha elmegegy bulizni, akkor mértékkel bulizzon. Elég pihenés, és a lelki beállítottság pozitív legyen... Én is használok fehérjéket, vitaminokat, ezek legálisak. Az illegális szerekhez sosem nyúlnék, egyrészt tudom milyen mellékhatásaik vannak, másrészt, aki ezt használja, az akaratilag gyenge, lusta hogy elvégezze azt a munkát, hogy jól nézzen ki” (1. interjú).

A karatézó lánnyal készített interjúból megismerhettük, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdenie egy nőnek egy nagyon sokáig kizárólag csak férfiaknak fenntartott területen: szűkebb és tágabb környezete sokáig nem értette meg, hogy miért választotta ezt a tipikusan

férfiasnak tartott sportot, s a versenyeken, illetve edzésen (elsősorban edzőként) is kitartóan kellett bizonyítania azt, hogy képes olyan teljesítményt nyújtani, mint férfitársai. Ez akkor bizonyosodott be, mikor olyan versenyen indult, ahol a formagyakorlatok bemutatása számban együtt versenyeztek a fiúk és lányok. Az itt elért sikerek tudósították férfitársaiban azt, hogy nem a biológiai adottságok számítanak, tulajdonképpen ezek lényegtelenek a győzelemhez: a kitartó munka, a szorgalom, az elköteleződés és a sok-sok gyakorlás a siker záloga. A nemek közötti egyenlőtlenségek őt is érintették, méghozzá olyan formában, hogy környezete az ő sporteredményeit nem értékelte egyenlő mértékben fiútestvére sikereivel, az övét nem tartotta olyan értékesnek. Ez pedig jól tükrözi a férfidominancia jelenlétét a karate, tágabb értelemben küzdősportok területén, mint ahogy azt korábbi kutatásomban a bokszolónók esetében is érződött (Kovács 2009).

Az eleinte kételkedő sporttársakat, tinédzser korú fiú tanítványait is szakmai tudásával sikerült meggyőznie arról, hogy edzőként fogadják meg tanácsait, s saját fejlődésük érdekében végezzék el a rájuk bízott feladatokat. A zömmel férfiedzők körébe is nehezen tudott beilleszkedni, nehezen akarták befogadni, de kiemelkedő szakmai tudásával meggyőzően tudott hatni rájuk, olyannyira, hogy ma már ők is belátják: nem az számít, hogy egy edző férfi, vagy nő, hanem, hogy milyenek az edzésmódszerei milyen pedagógiai érzéke van, tud-e fegyelmet tartani. Mint minden maskulin területen, a karate edzők körében is újszerűnek hatott, hogy nők is edzősködnének, s a kezdeti elutasító attitűdöt esetünkben felváltotta az elfogadó magatartás. Ehhez azonban a nőknek mindig be kellett bizonyítaniuk, hogy a szakmai felkészültség képes felülmúlni a biológiai különbségekből adódó sztereotípiákat. Jól illusztrálja ezt a következő részlet a karatézó lánnyal készített interjúból:

„Hát egyre inkább elfogadottabbá válik, hogy nők is vannak, vannak jó női versenyzők, együtt versenyzünk, itt nincs nagy különbség. Vannak jó női edzők, ami fontos, nem hogy tudunk annyit, hanem tudunk olyan határozottak lenni, mi is el tudunk érni olyan eredményeket a gyerekekkel, és ki tudjuk vívni a tiszteletüket. Ez szerintem ilyen irányban mozdul el, de még mindig furcsa, ha nem férfi az edző” (3. interjú).

Összességében azt mondhatjuk, hogy a férfiuralom bizonyos formái élnek a sportban: ugyanabban a sportágban a férfiak a biológiai adottságokból és hagyományos férfiszerepekből kiindulva a lányok képességeit, teljesítményét rosszabbnak látják és eredményeit kevésbé értékeli. Azonban pozitívum, hogy azok a lányok, akik e negatív hatások ellenére is kitartóan edzenek, s keményen dolgoznak, sikereikkel, tudásukkal előbb-utóbb kivívják a férfiak (elsősorban a férfiedzők) elismerését, akik képesek elfogadni a nőket is olyan sportágakban, ahol korábban csak férfiak vehettek részt.

A DEBRECENI EGYETEMISTÁK SPORTHOZ FÜZŐDŐ HABITUSA

A debreceni egyetemisták sporthoz fűződő habitusuk szerint több csoportra is oszthatók. Az első csoportba tartoznak azok a hallgatók, akik nem sportolnak (*nem sportoló habitus*): nem érdekli őket a sport, nem tartják fontosnak, szabadidejükben ez nem játszik szerepet, s csak arra törekednek, hogy a kötelező testnevelés órákat teljesítsék. Mivel a különböző médiumok nap, mint nap súlykolják az egyénbe a rendszeres fizikai aktivitás fontosságát, ezért ők is így nyilatkoznak, azonban annyira már nem fontos a számukra, hogy valóban elegendő időt szán-

janak a rendszeres testmozgásra. Ezt pedig az erre fordítható idő hiányával magyarázzák. Őket leginkább a fogyasztói társadalom kínálta sportolási lehetőségekkel lehetne a leghatékonyabban rábírní a sportra, de csak akkor, ha valamilyen konkrét hasznot kapnak ettől: ezt bizonyítja a zumbaóra is, ahová az általam megkérdezett hallgatók azért jöttek el, mert egyrészt testnevelés órát tudnak ezzel pótolni, másrészt hallották, hogy milyen élvezetes tevékenység. Ide kapcsolódik a második habitus is, amit *divatsport-orientált habitusnak* neveztem el: azok a sportolási formák vonzzák ezeket a hallgatókat, amelyeket a fogyasztói társadalom kínál fel (például az utóbbi idők aerobics-hullámához tartozó vagy a táncelemekkel vegyített mozgásformák, mint a step aerobics vagy a zumba). Az e mozgásformákhoz vonzódó hallgatók számára elsősorban külső motiváció játszik szerepet abban, hogy ezt végzik (média, reklámok, vagy az ezekben szereplő csinos lányok, akik azt sugallják, hogy aki végzi, ugyanilyen csinos, vonzó lehet). De szintén fontos szerepet játszik az ilyen „sportok” végzésében a gazdasági tőke is, hiszen ezekért az órákért minden esetben fizetni kell, bizonyos esetekben nem is keveset.

Szintén a külsőnek van a legnagyobb jelentősége a kondizóknál, csak éppen itt az áhított férfi külső elérés a fő cél (erős, izmos, kidolgozott fizikum), ezért ezt a típust *külső-orientált habitusnak* neveztem el. A kinézet fontosságában párhuzamot vonhatunk a fogyasztás-orientált és külső-orientált habitussal, de a megfigyelések rámutatnak egy jelentős különbségre. Míg az előbbi szinte csak nőkre jellemző, s ezért e mozgásformák tipikusan femininnek tekinthetők, úgy az utóbbit szinte csak férfiak végzik (bár a megfigyelt egyetemista kondizóknál nincs nő, de köztudott, hogy egyre több nő végez ilyen edzéseket, és van verseny is testépítő nők számára, amelyet például a média is eléggé különlegességnek tart ahhoz, hogy egy-egy esetet bemutassanak).

E sportok, mozgásformák mindegyike szabadidősport, hisz a versenyzés egyikben sem játszik szerepet. A szabadidős tevékenységként végzett sportok sajátos formája, amikor az egyének azért sportolnak, hogy közös élményeket szerezzenek az együttmozgás, együttlét örömeért, vagy, ha nem ismerik egymást, akkor a játék nyújtotta élvezetért (esetünkben a kézilabdázók). Az ilyen habitust ennek megfelelően *közösségi sportélmény-orientált habitusnak* neveztem el. A zumba is nagyon sok élményt, élvezetet nyújt (ami egyébként a fogyasztói társadalom egyik fontos eleme), hiszen maga a mozgásforma erősen kapcsolódik a zenéhez, tánchoz, bulihoz, szórakozáshoz, s arról szól, hogy érezzük jól magunkat, s közben felejtjük el a hétköznapi gondokat. Nagyon hasonló e habitushoz a megfigyelt focista csapatok tagjainak habitusa, akik a Buzánszky egyetemi kupában versenyeznek (azt leszámítva, hogy ők versenyeken is megmérettetik magukat). Azonban a motiváció ugyanaz: együtt lenni és focizni, közös élményeket szerezni, amelyek egyik terepe a kupában játszott meccs. A meccseknek viszont olyan összekovácsoló erejük van, olyan – más körülmények között nem átélehető – élményekkel lesznek gazdagabbak a csapattagok, amelyek a csapat fennmaradásához és formális kiscsoportok, barátságok kialakulásához vezetnek. E pontban azonban lényeges különbséget fedezhetünk fel a kézilabdázó csapat és a focisták között, hiszen az előbbi csak egy játék erejéig állt össze és maradt fenn. Ezért a focista csapatok tagjait, s a hozzájuk hasonló egyetemistákat *közösségi-élményorientált versenysportolói habitussal* jellemezhetők.

Mint ahogy a szabadidő-sportolókat, úgy a versenysportolókat sem lehetséges azonos habitussal jellemezni. A fent bemutatott közösségi-élményorientált versenysportolók mellett érdekes módon mind a kosárlabdacsapat tagjait, mind a karatéző lányt *sport iránt elköteleződött, csapat-orientált versenysportoló habitussal* tudnám jellemezni annak ellenére, hogy az egyik esetében csapat-, a másik esetében pedig egyéni sportról van szó. Közös bennük, hogy nem a győzelmet vagy az egyéni sikereket tartják fontosnak sportpályafutásukban, hanem azt, hogy

az adott csapat tagjai lehetnek, ahol a sikerek és kudarok egyaránt közösek: együtt sírnak, együtt nevetnek, s az egyéni sportban is, ha valaki nyer, akkor a csapat egy emberként örül vele, ha veszít, akkor pedig egy emberként segítik a kudarc feldolgozásában. Még akkor is, ha a többi csapattagnak ebben nem volt szerepe, hiszen egyedül kellett kiállni, elvégezni a gyakorlatot vagy harcolni az ellenféllel. A kosárlabdázók esetében pedig azért is kell kiemelni a csapat fontosságát, mert minden tag teljesítménye hozzájárul a csapat sikeréhez, s ha valaki nem játszik jól, vagy nem dolgozik teljes erőbedobással, akkor ez az egész csapat kudarcához vezethet. Bár ezekben az esetekben a közös élmények nagyon fontos szerepet játszanak a sportolók számára, de – élsportolókról lévén szó – szintén fontos a győzelem is, ami összekapcsolódik a csapattársak közötti jó viszonytal, jó hangulattal, összetartozással. További közös vonás az e habitussal jellemezhető sportolóknál a sport és sportáguk iránti maximális elköteleződés: életük elengedhetetlen részét képezi a sport, s ezért, illetve a rájuk számító csapattársakért bármit megtennének. Ezért óriási lelkesedés, kitartás, fegyelem, küzdőképesség, szorgalom jellemzi őket. Emellett nagyon jó szervezőképességük is van, hiszen más egyetemistákhoz hasonlóan ők is órákra járnak, vizsgáznak, diplomát szereznek, de emellett beépítik mindennapjaikba napi, elengedetlen rutinként az edzést is.

Összegzés

Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy bemutassam a Debreceni Egyetem néhány sportoló csoportjának jellemzőit, összehasonlítva ezeket egymással, és megvizsgáljam a hasonlóságokat és különbségeket a nemek, illetve a hallgatók sporthoz kapcsolódó habitusa szerint. Ehhez résztvevő megfigyeléseket és interjúkat készítettünk.

A kutatás elméleti hátterét egyrészt Bourdieu (1994a) habituselmélete adta, mely alapján azt feltételeztem, hogy az egyetemisták társadalmán belül a sportolás gyakorisága, formája, a végzett sport jellege alapján a hallgatók különböző pozíciókban helyezkednek el, s ezekhez eltérő, sporthoz kapcsolódó habitus párosul. Másrészt a sportban végzett kiscsoport kutatások eredményeire támaszkodtam. A tanulmány harmadik elméleti megközelítését a sport radikális és feminista kritikái adták, melyek szerint a nők hátrányban vannak a sport világában a férfiakhoz képest: nem egyenlők a lehetőségeik a sportolásra, s azokban a sportágakban, ahol korábban csak férfiak vehettek részt a nők teljesítménye és eredményei kevésbé elfogadottak.

A vizsgált sportolók és sportoló csoportok megfigyelése alapján hat habitust különböztettem meg: *nem sportoló, divatsport-orientált, külső-orientált, közösségi sportélmény-orientált, közösségi-élményorientált versenysportolói, sport iránt elköteleződött, csapat-orientált versenysportoló habitust*. Terjedelmi korlátok miatt nem tudtuk részletesebben elemezni ezeket a habitustípusokat, ez egy következő kutatás feladata lesz, melyben ki kell térni az értelmiségi habitus értékrendszere és a sportolói habitusok mögött meghúzódó értékek egymáshoz való viszonyának megismerésére.

A kutatás eredményei szerint a sportoló csoportokat elsősorban maga a tevékenység, s az ebből fakadó élmény, örömszerzés különbözteti meg más csoportoktól. Ugyanakkor a különböző sportágak, a tevékenység csapat- illetve individuális jellege és szerveztségének mértéke (spontán módon, egyetem, vagy sportegyesület által szervezett-e), verseny- vagy szabadidős

jellege is elkülöníti egymástól az egyes sportolói csoportokat. Egyes csoportok tevékenységét nem is tekinthetjük sportnak, hanem inkább testmozgásnak, fizikai aktivitásnak (mint például zumba, step aerobic). Megállapítottam, hogy minél kevésbé individuális a sport és minél nagyobb szerepe van a csoport életében a versenyzésnek, annál inkább csoportnak tekinthetők az adott sporttevékenységet végzők, s annál jellemzőbb lesznek rájuk a kiscsoportra jellemző karakterjegyek. Ezek alapján egy sorrendet is felállítottam a vizsgált sportoló csoportok között.

A Campus-lét kutatás célkitűzéseihez kapcsolódóan fontos kiemelni a sportoló lét és az egyetemista lét, ha úgy teszük, campus-lét egymáshoz való viszonyát. Ez elsősorban az élsportolók körében vizsgálható, hisz náluk megjelenik a sportoló identitás, ellentétben a szabadidő-sportolókkal, ahol a testedzés inkább a szabadidő egyfajta hasznos eltöltésének tekinthető. A versenysportolók esetében saját magukat nem egyetemi sportolókként határozták meg, tehát a campus-lét érezhetően elkülönül sportolói létüktől, inkább sportoló egyetemistáknak identifikálják magukat, s még inkább külön sportolóként és külön egyetemistaként. Azonban van mégis egy látens kapcsolat a sportolói és az egyetemista lét között esetükben, ez pedig az értelmiségi lét. Az értelmiségi lét jegyei egyaránt megtalálhatók a sport és a campus világában. Az előbbi esetben az olyan személyiségjegyek kialakulásában és megerősítésében tapintható ki, mint a fegyelem, kitartás, kemény munka tisztelete mint értelmiségi-puritán felhalmozó értékek, az utóbbi esetben pedig abban, hogy az egyetemi képzés a szakmai tudáson kívül művelődési színtérnek is tekinthető, ahol a fiatalok az alpműveltségekhez kapcsolódó intellektuális tudást is felhalmoznak. A sportoló, a campus- és az értelmiségi lét közötti viszonyrendszer mélyebb vizsgálata egy következő kutatás problémaköre lehet.

A csoportok genderszempontú vizsgálatánál azt találtam, hogy egyértelműen elkülönülnek a tipikusan maszkulin és feminin jellegű sportoló csoportok, s létrejönnek csak a nők számára fenntartott, s a tradicionális női szerepekkel teljes mértékben összhangban lévő mozgásformák (zumba, step aerobic), így e sportágak szegregálódása figyelhető meg. Ebből viszont jól látható, hogy a sportolás lehetőségeit tekintve nincsenek hátrányban a nők, hisz kimondottan az ő számukra, igényeiknek megfelelően jönnek létre újabb és újabb sportágak. Emellett az is látható, hogy a maszkulin sportágakban egyre inkább megjelennek a nők (jelenleg nincs olyan sportág, amit ne végeznének nők is, még ha kis számban is), de elfogadottságuk az adott sportágban nem mindig megfelelő. A Debreceni Egyetem egyik kosárlabdázó férficsapata például nem tekinti vele egyenrangúnak a női kosárlabda csapatot. Ennek oka az lehet, hogy ezeknek a lányoknak fel kell venniük bizonyos férfias tulajdonságokat (erős fizikum, gyorsaság, dinamizmus, versenyzés stb.), amelyek kevésbé összeegyeztethetők a hagyományos női szerepekkel. Ugyanakkor az edzők részéről már kevésbé tapasztaltam elutasítást a női sportolókkal kapcsolatban: bár eleinte (például a karatében vagy kosárlabdában) nehezen fogadták el, hogy nők is részt vesznek az adott sportágban, sőt, akár edzősködnék is, de a megfelelő szaktudás, magas teljesítmény és a kemény, kitartó munka, szorgalom hatására az ő véleményük is megváltozott. Az edzők elfogadó, sőt olykor elismerő, támogató attitűdje lehet az egyik kulcs a női sportolók egyenrangúvá válásához: az ő hozzáállásuk a női szakágakhoz és sportolókhöz meghatározhatja a férfi sportolók – jelenleg kevésbé elfogadó – megatartását, hiszen az edző egyben nevelő is, s ha jó pedagógiai módszereket alkalmaz, akkor a csapatába tartozók toleránsabbá válnak más csoportokkal, legyenek ezek etnikai, vallási vagy éppen nemek szerint elkülönülő csoportok.

Felhasznált irodalom

- BODNÁR Ilona (2002): A nők és az edzői pálya, avagy a nőket „megedzik”. In Pető Andrea (szerk.): *Társadalmi nemek képe is emlékezte Magyarországon a 19-20. században*. Budapest, Nők a Valódi Esélyegyenlőtlenségért Alapítvány. 221–248.
- BODNÁR Ilona (2003): Társadalmi diskurzus a női sportról a múlt század első felében. In Földesiné dr. Szabó Gyöngyi, Gál Andrea (szerk.): *Sport és társadalom*. Budapest, Magyar Sporttudományi Társaság. 116–133.
- BOURDIEU, Pierre (1994a): *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág Kiadó
- BOURDIEU, Pierre (1994b): Férfiuralom. In Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest, Replika Kör. 7–54.
- BOURDIEU, Pierre (2008): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, General Press
- BUYSSE, Joann M., EMBSE, Melissa, SHARIDAN, H. (2004): Constructions of gender in sport: An analysis of intercollegiate media guide cover photographs. *Gender and Society* 1. 66–81.
- DÓCZI Tamás (2008): A sportturizmus, mint szabadidős tevékenység társadalmi összetevői. In Földesiné Szabó Gyöngyi, Gál Andrea, Dóczy Tamás (szerk.): *Társadalmi riport a sportról*. Budapest, Magyar Sporttudományi Társaság. 92–124.
- DR. GÁLDINÉ GÁL Andrea (2007): *Sport és társadalmi nem a 21. század elején a média tükrében*. PhD-disszertáció. Semmelweis Egyetem, Testnevelési és Sporttudományi Kar (TF). Sporttudományi Doktori Iskola, Sport, Nevelés- és Társadalomtudományi Program
- DUNNING, Eric (2002): A sport mint a férfiaknak fenntartott terület: megjegyzések a férfi identitás társadalmi gyökereiről és változásairól. *Korall* 7–8. 140–153. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00005/pdf/08ericdunning.pdf>. Utolsó látogatás: 2012. 01. 03.
- FÉNYES Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó
- FORTIER, Michelle S., VALLERAND, Robert J., BRIERE, Nathalie M., PROVENCHER, Pierre J. (1995): Competitive and Recreational Sport Structures and Gender: Test of Their Relationship with Sport Motivation. *International Journal of Sport Psychology* 26. 24–39. Forrás: <http://www.er.uqam.ca/nobel/r26710/LRCS/papers/76.pdf>. Utolsó látogatás: 2012. 01. 03.
- FÖLDESINÉ SZABÓ Gyöngyi, GÁL Andrea, DÓCZI Tamás (2010): *Sportszociológia*. Budapest, Semmelweis Egyetem Testnevelés és Sporttudományi Kar.
- FREY, James H., EITZEN, D. Stanley (1991): Sport and Society. *Annual Review of Sociology* 17. 503–522. Forrás: <http://www.pages.drexel.edu/~rosenl/sports%20Folder/Sport%20and%20Society.pdf>. Utolsó látogatás: 2012. 01. 03.
- GÁL Andrea, KOVÁCS Árpád, VELENCZEI Attila (2008): Sport, gender és média: a női és férfi sportolók megjelenítése a sajtóban. *Szociológiai Szemle* 3. 32–60. Forrás: http://www.szociologia.hu/dynamic/SzocSzemle_2008_3_032_060_GaA.pdf. Utolsó látogatás: 2012. 01. 03.
- GOMBOCZ János (2010): *Sport és nevelés*. Keszthely, Balaton Akadémiai Kiadó
- HADAS Miklós (szerk., 1994): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest, Replika Kör
- HADAS Miklós (2009): *A maszkulinitás társadalmi konstrukciói és reprezentációi*. Akadémiai doktori értekezés. Forrás: <http://real-d.mtak.hu/342/1/Hadas.pdf>. Utolsó látogatás: 2013. 02. 20.

- KOVÁCS Klára (2009): Küzdelmek a ringben – és azon kívül. *Kultúra és Közösség* 3–4. 63–78.
- KOVÁCS Klára (2011): Szabadidő és Sport a Debreceni Egyetemen. *Iskolakultúra* 10–11. 147–162.
Forrás: http://epa.oszk.hu/00000/00011/00159/pdf/iskolakultura_2011_10-11_147-162.pdf. Utolsó látogatás: 2013. 02. 20.
- KOVÁCS Klára (2012): The role and importance of sport in students' lives at the University of Debrecen. *Hungarian Educational Research Journal* 1. Forrás: <http://herj.hu/2012/03/kovacs-klara-a-sport-helye-es-szerepe-a-debreceni-egyetemistak-eleteben/>. Utolsó látogatás: 2013. 02. 20.
- HARGREAVES, Jennifer (1994): *Sporting Females, Critical issues in the history and sociology of women's sports*. New York, Taylor & Francis e-Library
- LOY, Jonh. W. Jr (1974): A sport természete: meghatározási kísérlet. In Schiller János (szerk.): *Sportpszichológia szöveggyűjtemény II. Kézirat*. Budapest, Tankönyvkiadó. 38–56.
- LÜSHEN, Günther (1980): Sociology of Sport: Development, Present State, and Prospects. *Annual Review of Sociology* 6. 315–347. Forrás: <http://www.jstor.org/stable/2946011?seq=2>. Utolsó látogatás: 2012. 01. 03.
- PERÉNYI Szilvia (2003): A női sporttevékenység és a média testképalakító hatása. In Földesiné dr. Szabó Gyöngyi, Gál Andrea (szerk.): *Sport és társadalom*. Budapest, Magyar Sporttudományi Társaság. 134–144.
- PERÉNYI Szilvia (2011): Sportolási szokások – Sportolási esélyek és változástrendek. In Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 159 – 184.
- RÓKUSFALVY Pál (1986): *A sport és testnevelés pszichológiája*. Budapest, Tankönyvkiadó
- ROSS, Sally R., SHINEW, Kimberly J. (2008): Perspectives of Women College Athletes on Sport and Gender. *Sex Roles* 58. 40–57.
- SŐRÉS Anett (2009): A kulturális fogyasztás csoportképző szerepe. *Kultúra és Közösség* 3–4. 11–26.
- THEBERGE, Nancy (1981): A Critique of Critiques: Radical and Feminist Writings on Sport. *Social Forces* 2, Special Issue. 341–353.
- WASHINGTON, Robert E., KAREN, David (2001): Sport and Society. *Annual Review of Sociology* 27. 187–212.

1. számú melléklet

1. táblázat: Az interjúrészletek alanyai

Módszer és sorszáma	Sportág, nem
1. fókuszcsoport	Step aerobicozó lányok
2. fókuszcsoport	Kosárlabdázó fiúk
1. interjú	Kondíró fiú
2. interjú	Focizó fiú
3. interjú	Karatézó lány
4. interjú	Kosárlabda edző

Márkus Zsuzsanna

MI A SZAKKOLLÉGIUM? KIK A SZAKKOLLÉGISTÁK? SZAKKOLLÉGIUMOK A DEBRECENI EGYETEMEN

Bevezetés¹

A Campus-lét kutatás keretében a Debrecenben működő szakkollégiumok működésének vizsgálatával és a szakkollégisták jellemzésével foglalkoztam.² A kutatás a debreceni egyetemisták kortársi szocializációjának vizsgálatát tűzte ki célul. „A kutatók abból indulnak ki, hogy az egyetemi státusz egy sajátos életforma, amelyet a tanulmányok mellett a „campuslét”, a későbbi életpályát is befolyásoló csoport-hovatartozások kialakulása és a kortárs csoportok intenzív jelenléte határoz meg. A kortárs csoportok ezekben a folyamatokban meghatározó szerepet játszanak”. A kutatásban a csoportok szerveződésének, a csoportkultúrák mikrovilágának és szocializációs szerepének vizsgálatát végzik a kutatók.³ Ennél fogva elengedhetetlen a szakkollégiumok és a szakkollégista csoportok elemzése, ugyanis egyetemekhez kötődő szakkollégiumok a hallgatók szakmai képzésén túl olyan értékkeremtő és értékközvetítő tényezőként is jelen vannak, melyek az egyetem intézményével párhuzamosan (néha épp azt pótolva) alakítják a hallgatók életútját. A szakmai értékek átadásán túl a szakkollégiumok az állampolgári értékek és az egyéb értékek közvetítésében is meghatározó szerepet játszanak.

Magam is tagja vagyok két debreceni szakkollégiumnak. Így olyan tapasztalatokat szerezhettem, melyek segítik a kritikai nézőpontom kialakítását, a kérdésfeltevéseim relevanciáját. És nem utolsósorban ez a téma iránti elkötelezettséget is jelent részemről.

¹ A tanulmány a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoporthatárok, csoportkultúrák* című kutatás (OTKA K 81858) keretei között készült. A kutatás vezetője Prof. Dr. Szabó Ildikó. További információk: campuslet.unideb.hu.

² A Campus-lét kutatás keretében végzett szakkollégiumi kutatásaim korábbi eredményei a Márkus Zsuzsanna (2012): *Szakkollégiumok a Debreceni Egyetemen* In: Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kiadó kötetben olvashatók, valamint a Márkus Zsuzsanna (2012): *Szakkollégiumok a Debreceni Egyetemen* című szakdolgozatban.

³ <http://campuslet.unideb.hu/>

Kutatásom célja, hogy bemutassam napjaink szakkollégiumi mozgalmának debreceni vonatkozásait, hogy feltárjam az intézmények működésének legfontosabb jellemzőit. Ezen kívül célom volt, hogy megvizsgáljam a tagok társadalmi jellemzőit, valamint hogy feltárjam, milyen környezeti és egyéni tényezők határozzák meg a Debreceni Egyetem hallgatóinak szakkollégiumi tagságát. Elemzésemet a szakkollégiumi és a nem szakkollégiumi hallgatók jellemzőinek összehasonlításával végeztem.

Dolgozatom első részében áttekintem a szakkollégiumok, valamint a szakkollégium elődeinek nevezhető kollégiumok és népi kollégiumok megalakulásának körülményeit, azokat a társadalmi és oktatáspolitikai szükségleteket, melyek életre hívták az intézményeket, majd áttekintem a modern szakkollégiumok működésének alapjait, valamint napjaink szakkollégiumi mozgalmáról is szót ejtek. Mindezek után áttekintem a debreceni intézményeket, ezek működésének legfontosabb jegyeit, végül pedig bemutatom saját empirikus kutatásaim eredményeit.

Mi a szakkollégium?

A Szakkollégiumi Charta határozza meg azokat a jellemzőket, melyek a szakkollégiummá válás alapját jelentik. A szakkollégium a felsőoktatási képzés mellett, ezt kiegészítve folytatja munkáját. A Chartát általánosan elfogadják a szakkollégiumok. A Charta alapján az intézmények működésének legfontosabb alappillérei a magas szintű szakmai munka, a „*széles körű autonómia*” és a „*kiterjedt önkormányzatiság*”. Az intézmény a szakmai tevékenységén kívül arra törekszik, hogy a „*társadalmi problémákra érzékeny értelmiségi réteget*” neveljen ki. A szakkollégiumnak biztosítania kell tagjai számára az együttlakást is. Amennyiben ennek a feltételnek a szakkollégiumok nem tudnak teljes mértékben eleget tenni, törekedniük a teljes együttlakás elérésére (Szakkollégiumi Charta 2011). Az intézmény a tagok számára megteremti az ideális feltételeket a magasabb szintű szakmai munkához, hozzásegíti őket tudományterületük mélyebb megismeréséhez. A szakkollégiumban lehetőség nyílik szakmai és közéleti viták lefolytatására, ezzel is támogatva a tagok szakmai és közéleti vitakultúrájának alakulását. A Chartában is rögzített érték a közösségi élet kialakítása: „*A szakkollégiumi élet mozgatója a közösség*”, „*lényegi részét képezi a közösségi élet*” (Szakkollégiumi Charta 2011). Összességében tehát a szakkollégium intézményének lényege a tagok emberi és szakmai fejlődése (Szakkollégiumi Charta 2011).

Ezen kívül a hatályos nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény is rendelkezik a szakkollégiumokról.⁴ A törvény a szakkollégiumokat a felsőoktatási intézmények mellett vagy akár önállóan is működő tehetséggondozó és felzárkóztató intézményekként definiálja, melyekhez az állami (rész)ösztöndíjjal támogatott hallgatók díjmentesen csatlakozhatnak. A törvény szolgáltatásként definiálja a szakkollégiumok működését, melynek anyagi terheit az állam finanszírozza. A törvény a szakkollégiumok mellett az egyetemi kurzusokat, szemináriumokat, gyakorlati foglalkozásokat, könyvtár-, laboratórium használati lehetőségeket is szolgáltatásként nevezi meg, vagyis minden az egyetemi oklevél megszerzését szolgáló tanulási és oktatási tevékenységet. A törvény szövegéből tehát egyértelműen kiderül, hogy a jelenlegi oktatáspolitikai a szakkollégiumokat az egyetemi képzés szerves részének tekinti.

⁴ http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100204.TV

A szakkollégiumok (elő)története

A magyar kollégiumi mozgalom több évszázados múltra tekint vissza. Kezdetektől fogva „*tehetséggondozó*” és „*értékorientáló*” intézményként funkcionált. Múltjának két meghatározó állomása a francia mintájú Eötvös-kollégium megalakulása és működése, valamint a népi kollégiumi mozgalom aktivitása volt (Micheller 1991).

Francia minta magyarra hangolva

Az Eötvös-kollégiumot (1895–1950) a francia École Normale Supérieure mintájára alapították meg 1895-ben. A francia intézmény ekkor már épp száz évvel volt idősebb a magyar kollégiumnál. Az Eötvös-kollégium megalapítása oktatáspolitikai válasz volt a 19. század oktatási rendszerének hiányosságaira – célja az elitképzés minőségének javítása volt. Olyan speciális, hatékony tanulási környezet létrehozására volt szükség, melyben a leendő középiskolai tanárok és egyetemi oktatók minőségileg magasabb szintű oktatásban részesülhettek. Ezt felismerve az akkori közoktatási miniszter, Trefort Ágoston indítványozására megalakult az Eötvös-kollégium. Nevét Eötvös Józsefről kapta, aki minisztersége idején támogatta az intézményt. A kollégium az egyetem részét képezte, de autonóm irányítás alatt működhetett. Emiatt volt képes indirekt módon beékelődni a magyar tudományos életbe, az akkor csupán két tudományegyetem, egy műegyetem, szakmai főiskolák és jogi akadémiák mellé (Karády 1992).

Innovatív intézmény volt a „*francia oltvány*” (Karády 1992:71). A École Normale Supérieure-hoz hasonlóan elitképző helyként működött. Ehhez elengedhetetlen volt beépíteni különböző minőségbiztosítási tényezőket. A Normale-nek hármas szelekciós mechanizmusa volt: az érettségi, a felvételi és az előkészítő osztályok jelentették a kiválasztás alapját. Ehhez képest a magyar kollégiumban a felvételt a korábbi kiváló iskolai teljesítmény, valamint egy szóbeli elbeszélgetés jelentette, ahol kiemelten figyeltek a leendő kollégisták erkölcsi magatartására, idegen nyelv tudására, valamint intellektuális képességeire. Mindezek ellenére a valóságban kevésbé volt szelektáló a rendszere, ugyanis a felvettek aránya általában meghaladta az elutasítottak arányát (a francia kollégiumban a helyzet épp fordítva alakult). Ennek oka, hogy az Eötvös Kollégium kevésbé volt ismert a magyar hallgatók előtt, valamint a tanári pálya akkor – sem – volt vonzó a társadalom széles rétegei számára. Ezzel szemben a Normale-ban valódi szelektálás és elitképzés folyt.

Tanulmányi rendje (is) némileg különbözött a két intézménynek. Az Eötvös hallgatói számára sajátos szakmai szocializációs közeget jelentett. Tutori rendszer működött, vagyis a tanár és a diák személyes individuális kapcsolata jelentette a tanulási folyamat alapját. Oktatói és kutatói munka egymás mellett folyt a kollégiumban, ezen kívül külföldi tanulmányutakat is szerveztek hallgatóik számára. Bécsbe, Párizsba vagy Németország egyes városaiba rendszeresen küldtek ki hallgatókat. Mindez ismét a kor kihívásaira, az oktatásban megfogalmazódó modernizációs törekvésekre irányuló válaszként értelmezhető.

Ezzel szemben a francia iskolában személytelen, feszes viszony alakult ki a hallgatók és oktatóik között, emiatt nem alakulhatott ki személyes mentori kapcsolat. Külföldi tanulmányokat a francia diákok is végeztek, azonban ezeknek a magyartól eltérő funkciója volt.

A végzést követően az elhelyezkedési lehetőségük sem voltak azonosak a két nemzet friss diplomásainak. A franciák sokkal kedvezőbb helyzetben találták magukat, mint magyar társaik. A végzést követően nagyobb eséllyel kaptak számukra ideális állást, ugyanis a francia heterogén oktatási rendszer inkább volt képes befogadni a kollégiumot végzeteket, mint a

magyar. Noha a magyar diákok is magasabban kvalifikáltak voltak egyetemet végzett társaiknál, de emiatt nem rendelkeztek előjogokkal, többlet tőkére sajnos nem voltak képesek szert tenni (Karády 1992).

A kollégiumok tagjainak társadalmi háttere, ezáltal pedig az intézmények társadalmi funkciója is nagy hasonlóságot mutat. Mindkét intézmény hallgatói között nagy számban voltak azok a hallgatók, akik kevés gazdasági, de annál nagyobb kulturális tőkével rendelkeztek, például tanítók, tanárok, egyetemi oktatók gyermekei. Ezzel együtt a gazdagabb társadalmi osztályok és a paraszt- és munkásszármazásúak alulreprezentáltak voltak az intézményekben (Karády 1992).

A két intézmény folyamatos kapcsolatot tartott egymással, a magyar a francia „*leányintézményének*” tekintette magát (Nemes 2011: 4). Viszonyukat a történelmi események ugyan befolyásolták,⁵ de az egymáshoz fűződő kapcsolatuk sosem volt kétséges. A két intézmény között a harmonikus viszony leginkább akkor állt fent, amikor az intézmények vezetői személyes kapcsolatban álltak egymással. Például a Bartoniek Géza, Gombocz Zoltán és Horváth János kollégiumi tanárok rendszeresen kiutaztak Párizsba, hogy tanulmányozzák a Normale működését, és hogy találkozzanak a francia intézmény vezetőivel. Nemes Tibor egykori kollégista visszaemlékezéseiből azonban kiderül, hogy francia részről nem mindig tápláltak akkora rokonszenvet, mint magyarok, volt idő, amikor a kapcsolatuk inkább „*távoli rokonokéhoz*” hasonlított (2011: 5).

Sok tekintetben eltért a két intézmény működése, de az intézmények előhívásának körülményei megegyeztek, oktatáspolitikai szükségletek volt. Működésük és hatásuk különbségeit a francia modell hazai adaptálási lehetőségei magyarázzák.

A napjaink modern szakkollégiumainak működése sok tekintetben hasonlít a Normale-hoz és az Eötvöséhez. Legfontosabb egyezőség, hogy az intézmények küldetése az adott kor értelmiségi rétegének magasabb szintű szakmai képzése és az elitképzés. Ennek érdekében többek között sokféle, többlépcsős minőségbiztosítási rendszert építettek be működésükbe, ilyen például a felvételi szelektálása vagy a belső értékelés. Ezen kívül az intézmények törekedtek hallgatóik számára magasabb és minőségében is másféle képzést nyújtani. Ehhez járultak hozzá a régi kollégiumok esetében a külföldi tanulmányutak, ma pedig például a kutatási, publikálási lehetőségek.

Népi tehetséggondozás

Magyarország oktatási rendszerének másik példaértékű tehetséggondozási formája a népi kollégiumok voltak. A mozgalom első kezdeményezései az 1930-as években születtek. Korabeli szociográfiai elemzések kimutatták, hogy ebben az időben a magyar paraszti- és munkásrétegek csupán három százalékának volt középfokú végzettsége, felsőfokú tanulmányokat pedig alig több mint egy százalékuk végzett. Emiatt a felfelé történő mobilitási lehetőségeik igen korlátozottak voltak. A népi kollégiumok megalakulásának legfontosabb célja a paraszti és ipari munkás rétegekből származó diákok hátránykompenzáló tehetséggondozása volt, ezáltal segítve a felfelé történő társadalmi mobilitási törekvéseiket (Micheller 1991).

⁵ Már az Osztrák-Magyar Monarchia idején is különös gondolatnak számított egy francia modell átvétele és megőrzése, de az I. és II. világháború idén még inkább abszurd vállalkozásnak tűnt (Nemes 2011).

A népi írók kezdeményezték az intézmények létrehozását: Móricz Zsigmond, Németh László, Veres Péter, Erdei Ferenc, Kovács Imre és társaik szerepelnek az alapítók között. A magyar kollégiumokat szervezésekor a dán népfőiskolák mintáját vették át. A népi írók külföldi tanulmányaik révén ismerkedtek meg ezekkel az intézményekkel. A népi írók a társadalomfejlődés, a haladás zálogaként tekintettek a paraszti- és a munkás származásúak oktatására. Féja Géza elképzelése szerint például minden megyeszékhelyen működtetni kellett volna népfőiskolákat annak érdekében, hogy a kiművelt fiatalok hazatérve a falvakban megfelelő vezetőkké váljanak, valamint hogy „*csiszolják a helyes népi öntudatot*” (Micheller 1991: 9).

A korábban említett népi írók kezdeményezéseire 1939-ben Budapesten megalakult a Parasztfőiskolások Községe, majd nem sokkal ezután 1940-ben létrejött a Bolyai-kollégium akkor még a Turul Szövetséggel karöltve.⁶ Majd két évvel később szakítva a Turullal vált igazán autonóm intézménnyé. Ezután vette fel legfőbb támogatójának és mentorának, Györfly István néprajzprofesszornak nevét – 1942-ben Györfly István Kollégium néven kezdte meg működését.

A Györfly-kollégium működésének ideológiai alapját a baloldali, népi elkötelezettségű eszmék jelentették. Tevékenységükre a tanulás és a szakmai képzés mellett az aktív politikai szerepvállalás is jellemző volt, de elsődlegesen szellemi műhelyként működtek. Költségeiket alapítványi támogatások, ösztöndíjak finanszírozták. Működésük demokratikus keretek között folyt, maguk választották önkormányzatukat és tisztségviselőiket. Tanulmányi rendszerükben találunk vitaesteket, népdalesteket, balladaesteket, szemináriumokat és nyelvi kurzusokat is (Micheller 1991).

Az 1944-es német megszállás idején abbamaradt a kollégium működése, tagjai földosztó biztosok lettek (Laurenszky 2005). A földreform után a kollégisták folytatták egyetemi tanulmányaikat, újabb kollégiumot szerveztek, például Petőfi Sándor Kollégiumot. Újabb lendületet vett működésük amikor 1946-ban országos kollégiumi hálózat létrehozásába kezdtek, és még ebben az évben megalakult a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ). A koalíciós kormány üdvözölte a kezdeményezéseket, NÉKOSZ számára nem használt kormányzati épületeket, laktanyákat, romos épületeket adományozott annak ellenére, hogy NÉKOSZ kifejezetten elzárkózott a politikai aktivitástól (Micheller 1991). A NÉKOSZ összetettebb tanulmányi rendszert működtetett, tevékenységi köre nagyobb volt: előadássorozatokot, esti tanfolyamokat szervezett, emellett tagjainak lehetősége volt kiadványokat megjelentetni, publikálni. A NÉKOSZ működésének alapját az autonómia és a közösségben mint a személyiségfejlesztés alapján lévő potenciál jelentette.

A NÉKOSZ működése és eredményes munkáját látva a többi párt részéről is megszületett az igény egy saját kollégium beindítására. Ilyen volt például a Magyar Kollégiumi Egyesület (MÁKÉ), a Kisgazdapárt és a Dolgozók Kollégiumi Szövetsége (DOKOSZ) is (Laurenszky 2005). A népi kollégiumok száma egyre nőtt, 1946-ban 44 kollégium 1927 diákkal, 1947 szeptemberében már 100 intézmény 6000 diákkal működött (Micheller 1991), 1948-ban pedig már 160 kollégiumot jegyeztek, amelyek több mint 10000 diáknak jelentett képzési lehetőséget (Laurenszky 2005). A kollégisták többsége paraszt- és kisebb részben munkásszármazásúak voltak, de előfordult olyan eset is, hogy polgári és értelmiségi közegekből is jelentkeztek a kollégiumokba (Micheller 1991).

A NÉKOSZ történetében törést az 1948–49-es tanév hozott. A Magyar Dolgozók Pártja 1948-as megalakulásával megvalósult az egypártrendszerre épülő diktatórikus államberendez-

⁶ A Turul Szövetség a két világháború közötti időben az egyetemista és a főiskolások ifjúsági szervezete volt. Működésének alapelveit az antiliberálisizmus, az antidemokratizmus és az antiszemitizmus jellemezte.

kedés Magyarországon. A népi kollégiumi mozgalom a maga demokratikus működésével, saját önkormányzatával és választott testületével nem kívánatos lett a hazai erőterben. 1949-ben az MDP feloszlatta a NÉKOSZ-t, a kollégiumokat az állami kollégiumokba olvasztották. Felosztatásával azonban nem szűnt meg a NÉKOSZ eszméje, a tagok életvilágában ugyanolyan erővel továbbélt (Laurenszky 2005).

A népi kollégiumi mozgalom egyike volt a huszadik század legismertebb magyar pedagógiai programjának (Laurenszky 2005). Legfontosabb küldetésének az alsóbb társadalmi rétegek mobilitási esélyeinek növelése volt, mindezt az oktatási rendszeren keresztül képzelte el és valósította meg. A mozgalom intézményei kultúrákövetítő és értékorientáló tényezőként hatottak a kor paraszt- és munkásszármazású fiataljaira. Olyan szocializációs közeget volt képes felépíteni, melyben a diákok a szakmai előmenetelükön kívül saját paraszti- és munkásidentitásuk megerősítésével képesek voltak a társadalmi változások cselekvő alanyaivá válni (Micheller 1991).

Mai modern szakkollégiumok

A mai szakkollégiumok kétségtelenül a korábbi elitképző kollégiumok és a népi kollégiumok hagyományaira épülve alakultak meg és működnek napjainkban is. Az Eötvös-kollégium és a NÉKOSZ után a Rajk László Szakkollégium volt az az intézmény, amely napjaink intézményeinek alapításakor etalonként szolgált, szolgál (Erős 2010).

A Rajk László Szakkollégiumot 1970-ben alapította meg a Marx Károly Közgazdasági Egyetem néhány fiatal oktatója és hallgatója Budapesten. Az alapítók is az Eötvös Kollégium, a népi kollégiumok jellemzőit vették alapul, tehát a szakkollégium alapját az együttlakás, a kiscsoportos képzés, a tehetségek segítése, valamint az elitképzés jelentette. Kezdetben a szakkollégiumi munka a paraszt- és a munkásszármazású első generációs értelmiség kinevelését tűzte ki célul. A Rajk László Szakkollégium munkájának alapját a közös értékrend adta. A kollégium vezetői a színvonalas szakmai munka követelményét tartották a legfontosabbnak. Ebből adódóan a tagok minél magasabb teljesítmény elérésére törekedtek. A kollégium működésére jellemző volt az aktív, ellenzéki politizálás, ami napjaink szakkollégiumaira már egyáltalán nem jellemző. Az akkori elnyomó politikai berendezkedés „előhívta” az értelmiség ellenállását (Chikán 1995). Ma a demokratikus politikai berendezkedés viszonyai között a szakkollégiumokra már egyáltalán nem jellemző a politizálás, sőt kodifikált elvárás, hogy a szakkollégium politikai pártoktól független legyen. A Rajk László Szakkollégium kiemelt figyelmet szentelt a tagjai közösségi életére, a belső demokráciára is. Az egyik legfontosabb értéke volt a demokrácia és az aktív belső közélet. A kollégium vezetősége ezt tartotta a legpozitívabb hozadéknak (Chikán 1995).

A '80-as években a fővárosi szakkollégiumokon kívül az ország más városaiban is megkezdte működését néhány. Ezek egy része azonban képtelen volt fennmaradni, Erős Péter (2010) szerint azért, mert az egyetem nem támogatta működésüket.

A rendszerváltás több változást is hozott a szakkollégiumok életében. A fordulat után a politika, a hatalommal való szembefordulás kikerült a szakkollégium falain kívülre, valamint az oktatási expanzió miatt egyre több felsőoktatási intézmény kezdte meg működését, egyre több diák jelentkezett az újonnan nyíló karokra és szakokra, ez pedig az új szakkollégiumok alapításának is kedvezett. Később, az 1990-es években jelentek meg a felsőoktatási intézményektől független szakkollégiumok, melyek elsősorban egyházi vagy alapítványi fenntartásúak voltak (Erős 2010).

Napjaink szakkollégiumi mozgalmára intenzív működés és aktív érdekérvényesítés jellemző. Az intézmények gyarapodásán kívül bizonyítja ezt az is, hogy a szakkollégiumok nemrég megalapították saját döntéshozó szervüket és vitafórumukat, az Interkollt, a Szakkollégiumok Egyeztető Fórumát.⁷ Az Interkoll legfontosabb célja a minőségbiztosítás és a szakkollégiumok hatékony együttműködésének biztosítása. A Fórumnak minden olyan szakkollégium tagja lehet, amelyik teljesíti az Interkoll akkreditációs feltételeit. Az akkreditációs eljárás során pedig az erre a célra felállított a Szakkollégiumi Chartában deklarált kritériumok teljesülését vizsgálja. Az Interkoll demokratikus módon szerveződő szerv: szervezeteit – az Akkreditációs Bizottságot és a Kuratóriumot – a tagok szavazással választják, valamint döntései is ilyen formában születnek. Évente legalább egyszer ülésezik, melynek minden alkalommal más-más szakkollégium ad otthont. Fontos megjegyezni, hogy ezek az ülések nyilvánosak, a nem akkreditált szakkollégiumok is részt vehetnek rajta, de szavazati joggal nem rendelkezhetnek.

Az Interkoll első minősítő eljárását 2011-ben folytatta.⁸ A minősítés eredményeként négy kategóriába sorolták az intézményeket: „három évre minősített szakkollégium”, „egy évre minősített szakkollégium”, „szakkollégiumi ígéret” és „elutasított szakkollégium”. Dolgozatom későbbi részében részletesen bemutatom a debreceni szakkollégiumok minősítési eredményeit.

Korábbi kutatások tapasztalatai

Ahogy már említettem, kevés kutatás született eddig a szakkollégiumokról. Hiányoznak azok az átfogó kutatások, melyek a szakkollégiumi mozgalom időbeli változásait, éppen aktuális működésüket, szerepüket a felsőoktatásban, intézményi problémáikat vagy a tagok kapcsolati hálóját mutatnák be (Fazekas, Sik 2008).

Fazekas Mihály és Sik Domonkos 2006–2007-es kutatása is hiánypótlónak számít. A szakkollégiumok működésének finanszírozását vizsgálták, kitérve a szakkollégiumok intézményi funkcióira is. Arra a kérdésre keresték a választ, hogy milyen tényezők befolyásolják ezen intézmények finanszírozását. Az összes magyarországi szakkollégiumra kiterjedő kérdőíves vizsgálatot végeztek, majd kvalitatív módszereket is alkalmaztak. A szerzők a szakkollégiumokat a civil szféra részének tekintik, melynek legfontosabb motívuma a szakkollégiumok közéleti-sége, a megvalósuló önkormányzatiság, az adminisztratív és gazdasági alrendszerektől való függetlenségük, valamint a közéleti szerepvállalásuk. A kutatás elsősorban a kollégiumok finanszírozási kérdéseivel foglalkozott, azonban fontos összefüggésekre is felhívja a figyelmet. A Campus-lét kutatás témájánál fogva nem irányul a kollégiumok pénzügyi kondíciójára, de Fazekas és Sik kutatásának tapasztalatait érdemes felhasználnunk. Ugyanis a szerzőpáros egyik legfontosabb eredménye, hogy a kollégiumok civil jellege és finanszírozási stratégiái között jelentős kapcsolat áll fent. Azok a kollégiumok, melyek nagyobb pénzügyi autonómiával rendelkeznek, sikerebben valósítják meg civil törekvéseiket. A másik fontos eredményük, hogy

⁷ Az Interkoll teljes működési rendje itt olvasható:

[http://szakkoli.hu/sites/default/files/Interkoll_MR_2012_12_14.pdf?__utma=1.1322113086.1351457272.1358790277.1358878872.11&__utmb=1.1.10.1358878872&__utmc=1&__utmz=1.1351457272.1.1.utmcsr=\(direct\)|utmccn=\(direct\)|utmcmd=\(none\)&__utmv=1.1|1=Role=anonymous%20user=1&__utmk=156948923](http://szakkoli.hu/sites/default/files/Interkoll_MR_2012_12_14.pdf?__utma=1.1322113086.1351457272.1358790277.1358878872.11&__utmb=1.1.10.1358878872&__utmc=1&__utmz=1.1351457272.1.1.utmcsr=(direct)|utmccn=(direct)|utmcmd=(none)&__utmv=1.1|1=Role=anonymous%20user=1&__utmk=156948923)

⁸ Az akkreditációs és a minősítési eljárás ugyanazt a folyamatot jelenti. 2011-ben az első eljárást akkreditációnak nevezte az Interkoll, 2012-től a Nemzeti Erőforrás Minisztérium kérésére nevezik minősítési eljárásnak, ugyanis az akkreditáció inkább az intézmények minisztériumi minősítését jelenti.

Forrás <http://www.szakkoli.hu/tartalom/palyazat-minositett-szakkollegiumi-cim-elnyeresere>

a szakkollégiumok alapításának ideje is összefüggést mutatott civil jellegükkel – a legteljesebb értelemben vett civil szakkollégiumok a rendszerváltás előtt alakultak (Fazekas, Sik 2008).

Erős Péter 2007-ben végzett szintén kvantitatív országos kutatást a szakkollégiumi hallgatók körében. A kutatás kitért a hallgatók társadalmi helyzetére, tanulmányi előmenetelükre, valamint az egyes szakkollégiumok képzési formáira, programjaira. Erős eredményei azt mutatják, hogy a rendszerváltás alapjaiban változtatta meg a szakkollégium funkcióit. Korábban az intézmény elsősorban a társadalmi mobilitást segítette elő, míg az utóbbi években inkább az eltömegesedő felsőoktatás problémáira válaszol. Az expanzió magával hozta az egyetemi, főiskolai képzés színvonalának romlását, amit némileg képes ellensúlyozni a szakkollégiumokban folyó szakmai munka (a képzés és a kutatás egyaránt). Erős kutatási eredményei nem mutattak lényeges különbségeket a vidéki és a városi szakkollégisták társadalmi összetételének tekintetében, sem pedig a szakkollégiumok tudományos képzése között. A szakkollégisták nagy többségének legalább egyik szülője felsőfokú végzettséggel rendelkezett, igen alacsony volt azok aránya, akiknek csupán nyolc általánost vagy annál kevesebbet végzett felmenője volt. A hallgatók több mint felének mindkét szülője felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Erős további változókkal is mérte a hallgatók társadalmi státuszát (a megkérdezett társadalmi struktúrában elfoglalt helyének szubjektív megítélése, az, hogy járt-e a középiskolás évei alatt különórara, valamint folytatott-e külföldi tanulmányokat). Majdnem mindenki járt valamilyen különórara (ez általában nyelvi képzés volt), külföldi tanulmányokat egyharmaduk folytatott, míg közel háromnegyedük tervezte a tudományos fokozat megszerzését is. A vidéki és városi szakkollégiumok között nem volt szignifikáns különbség ezeknek a változóknak a tekintetében sem. Emiatt Erős kiemeli, hogy a vidéki szakkollégiumoknak (köztük a Debrecenben működőknek is) komoly szerepük lehet a vidéki értelmiség kinevelésében (Erős 2010).

Varga Viktor 2008-ban megjelent dolgozatában foglalkozott a szakkollégiumokkal, pontosan a szakkollégiumok működésével, szervezeti struktúrájuk leírásával. Varga az ország több szakkollégiumát egyenként vizsgálva folytatta kutatásait. Elemzése utolsó momentumaként a szakkollégiumokat a Bologna-folyamat viszonyrendszerében vizsgálta. Ebben a tekintetben az egyik legfontosabb problémát a képzési évek megtörésében látja (hároméves alapképzés után a kétéves mesterképzés). Ugyanis a hároméves alapképzés elvégzése után a szakkollégiumi hallgatók, mivel ők az egyetem legkiválóbb diákjai, más – külföldi vagy akár belföldi, de jobb – intézményben folytatják mesterképzésüket, ami azt is jelenti, hogy a szakkollégium elveszíti korábbi hallgatóit. Emiatt pedig „nehéz környezeti helyzetben” találják magukat a szakkollégiumok, ugyanis „nem térül meg a beléjük fektetett energia” (2008: 84). Varga hozzáteszi, hogy a más intézményekből érkező diákok pedig csak abban az esetben lehetnek értékesek a szakkollégiumok szempontjából, ha már rendelkeznek szakkollégiumi múlttal. Varga egy lehetséges jövőbeli útnak a szakkollégiumok országos vonatkozásban vett homogenitását látja, ami lehetővé teszi a szakkollégiumok közötti, gond nélküli „átjárást” is. Nem zárja ki azt sem, hogy a szakkollégiumok teljes egészében megszűnnek, és egy kevésbé jelentős intézménnyé alakulnak (Varga 2008).

A Debreceni Egyetemen működő CHERD-Hungary kutató és fejlesztőközpont⁹ szintén kutatásokat végez (jelenleg is) a Partiumi régió szakkollégiumairól.¹⁰ A kutatás célja, hogy rámutasson a szakkollégiumok aktuális problémáira és hangsúlyozza társadalmi szerepválla-

⁹ A CHERD-H kutatóközpontról bővebben <http://cherd.unideb.hu/honlap/>

¹⁰ A Szakkollégiumok a Partiumban nevet viselő kutatásról bővebben <https://sites.google.com/site/szakkollegiumokapartiumban/>

lásuk jelentőségét. Ezen kívül a kutatók arra keresik a választ, hogy a szakkollégiumok milyen szerepet játszanak a régió egyetemi képzéseiben. A vizsgálat egy összehasonlító elemzés részét is képezi, melyben a Partiumi régió sajátos helyi jellemzőit vetik össze, miközben azok regionális szerepére is figyelnek. A vizsgálatban a szakkollégiumokat elsősorban tehetséggondozó intézményekként szemlélik, valamint szervezeti működésük és tagjaik társadalmi jellemzőit is elemzik. A kutatások újszerűségét az adja, hogy a szakkollégiumi csoportokat tanuló közösségekként értelmezik, melyek legfontosabb jellemzői, hogy egyszerre tudásmegosztó és tudásteremtő közösségként is működnek. Továbbá jellemző rájuk, hogy tagjaik megosztott nézeteket képviselnek, megértik vagy törekednek egymás megértésére, valamint közös érdeklődési területeik vannak. Kutatásaik során párhuzamot állítanak a tanuló közösségek és a szakkollégiumi csoportok között. Ezen kívül vizsgálják még, hogy milyen formákban valósulhat meg a tanulás folyamata a szakkollégiumokban (Bordás, Ceglédi 2012).

Ezen kívül a kutatóközpont a szakkollégiumokat mint érték alapon szerveződő csoportokat is vizsgálja, legfontosabb kutatási kérdésük, hogy milyen értékeket közvetíthet a szakkollégium, és hogy egyáltalán szükség van-e erre, vagy feladata-e egy szakkollégiumnak, hogy értékorientáló legyen (Ceglédi et al. 2010). Egy másik kutatásban kifejezetten a felekezeti szakkollégiumokkal foglalkoznak, ebben a legfontosabb kérdés az volt, hogy mi jellemzi a felekezeti szakkollégiumokat, valamint, hogy milyen különbségek figyelhetők meg a nem egyházi szakkollégiumok és az egyházi szakkollégiumok között (Kardos 2011).

2011-ben az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet is országos szakkollégiumi kutatást végzett.¹¹ Vizsgálatuk hiánypótlónak számít abban az értelemben, hogy a szakkollégiumokat komplex módon igyekeztek elemezni: a működésüket, tanulmányi rendjüket, minőségbiztosítási rendszerüket, fenntartói és finanszírozási stratégiáikat is számba vették.

Összesen 132 intézményt vizsgáltak országszerte. Módszereiket tekintve egyaránt használtak kvalitatív és kvantitatív módszereket: dokumentumelemzést végeztek, szakértő interjút, esettanulmányokat készítettek, valamint online survey intézményi és hallgatói lekérdezést is folytattak. Eredményeikből kiderül, hogy az ország minden régiójában és majdnem minden megyében (19-ből 15-ben) működik szakkollégium. Fenntartóiak szerint három csoportba sorolhatók: a legelterjedtebb forma, amikor egy állami vagy egyházi felsőoktatási intézmény működtet szakkollégiumot, ezen kívül vannak olyan intézmények, amelyeket a felsőoktatási intézményrendszeről elkülönülő szervezet működtet, ilyen például a Balassi Intézet, valamint vannak olyan szakkollégium is, amelyek semmilyen intézmény alá nem tartoznak, hanem egyesületek vagy más civil kezdeményezésű szervezetek tartanak fent. Elemzések alapján a szakkollégiumokat működtetésük módja szerint három típusba sorolták. Az első az egyesületi modell, aminek lényege, hogy a szakkollégiumokat az egyesületek mintájára szervezték, vagyis a szakmai képzésen és a tehetséggondozáson túl működésüket olyan elvek határozzák meg, amelyek a demokratikus értékek meghonosításához vezet (például autonómia, belső önkormányzatiság, választott érdekképviselő stb.). E típusba tartozik például a Rajk László Szakkollégium. A következő szakkollégiumi típust a kisegyetemi modell írja le. Ezeknek a szakkollégiumoknak a fő profilja a tehetséggondozás, az elitképzés, vagyis az egyetemi képzést kiegészítő tevékenységek. A kutatók a típus példaként az Eötvös-kollégiumot említik. Az utolsó típusba tartozó szakkollégiumok kategorizálási alapját a fenntartó személye határozta meg. Ennek alapján fenntartói modellként nevezik meg az egyházi szakkollégiumokat, vagy

¹¹ A kutatásról bővebben: http://femip.hu/web/guest/home/-/asset_publisher/V2Ny/content/szakkollegiumok-es-minoseg?redirect=%2Fweb%2Fguest%2Fhome

azokat, amelyek nem felsőoktatási intézmény finanszíroz. Ezen kívül működésük és fenntartásuk minden apró momentumára kitér a kutatás: felvételi rendszerük, szakmai képzésük, oktatói gárdájának összetételére, infrastrukturális feltételeikre, bevételi forrásaikra, pályázati rendszerükre, közéleti szerepvállalásukra, minőségbiztosítási rendszerükre, a hallgatóik tanulmányi előmenetelére, tudományos tevékenységükre, kapcsolathálójukra stb. (Demeter et al. 2011).

Szakkollégiumok a Debreceni Egyetemen

A Debreceni Egyetem mellett 9 szakkollégium működik. Ezek az alábbiak:

2012-ben az Interkoll által akkreditált szakkollégiumok:¹²

- 1.) *Hatvani István Szakkollégium,*
- 2.) *Boldog Terézia Katolikus Egyetemi Feminine Studies Szakkollégium,*
- 3.) *Sántha Kálmán Szakkollégium,*
- 4.) *Tormay Béla Szakkollégium,*

Az Interkoll által nem akkreditált szakkollégiumok:

- 5.) *Kerpely Kálmán Szakkollégium,*
- 6.) *Gulyás György Szakkollégium,*
- 7.) *Pálffy István Színházstudományi Szakkollégium,*
- 8.) *Márton Áron Szakkollégium,*
- 9.) *Wáli István Református Cigány Szakkollégium.*

Ezen kívül az egyetem Közgazdaságtudományi Karán működik egy 10.) *DEX Műhely* nevű intézmény, amely formailag nem szakkollégium, mégis teljes egészében – a Szakkollégiumi Charta definíciója szerint is – akként funkcionál. Az intézmények között vannak interdiszciplinárisak, vannak, melyek csak egy tudományterülethez köthetők, és végül vannak olyanok, melyek más értékek mentén szerveződnek (keresztény vagy határon túli magyarokat tömörítő szakkollégiumok).

1.) A Hatvani István Szakkollégium a Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karokhoz kapcsolódóan működik, magát tehetséggondozó intézményként definiálja.¹³ A kollégium az egyetem legtehetségesebb és szakmailag a legfelkészültebb hallgatóit várja. Célja, hogy magas szintű szakmai munkával felkészítse tagjait a tudományos kutatói, oktatói munkára. Ezt többek között tutori rendszerű oktatással, előadások és szemináriumok szervezésével, nyelvi kurzusok indításával, anyagi támogatásokkal kívánja elérni. Tagjai egy részének kollégiumi elhelyezést is biztosít. Hallgatói tizenhárom szakcsoportban folytathatnak kutató munkát, a szakcsoportok egy-egy tudományterületet mentén szerveződnek. A formális, szakmai programokon túl a „hatvanis” hallgatók informális, közösségi programokon is részt vehetnek – a kollégium ki-
rándulásokat, teaházakat is szervez.

¹² <http://www.szakkoli.hu/szakkoli-lista>

¹³ <http://hatvani.unideb.hu/>

2.) A Boldog Terézia Katolikus Egyetemi Feminine Studies Szakkollégium Debrecenben egyedülállóan csak lányok jelentkezését várja.¹⁴ Ennek oka, hogy a kollégium fenntartója a Boldogasszony Iskolanővérek római katolikus női szerzetesközösség. A kollégium fontos célja, hogy tagjai a szakmai-tanulmányi előmenetelükön túl személyes spirituális-pszichológiai fejlődésükre is tudatosan figyeljenek. Ennek érdekében a szakmai-tudományos programokon kívül különböző tréningeket, konferenciákat, közösségi programokat szervez.

3.) A Sántha Kálmán Szakkollégium a Debreceni Egyetem egyik legrégebben működő szakkollégiuma, az orvostan hallgatók képzési műhelye.¹⁵ Előadásokat, kurzusokat, egyéb szakmai programokat szerveznek hallgatóiknak, de a közösségépítésre is figyelnek. Debrecenben egyedülálló szakkollégiumként tagdíjfizetésre is kötelezi hallgatóit.

4.) A Tormay Béla Szakkollégium szintén az a Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar és a Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar tehetséggondozó intézménye.¹⁶ Korábban Kerpely Kálmán Szakkollégium és a Tormay Béla Szakkollégium céljai és törekvései nagyon hasonlóak. Mindkettő célja, hogy az agrártudományok területén nyújt magasabb szintű képzést tagjai számára. Ennek érdekében elsősorban előadásokat és gyakorlati foglalkozásokat szervez, de kiemelt figyelmet szentel a hallgatók nyelvoktatására is.

5.) A Kerpely Kálmán Szakkollégium a Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kara és a Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kara között létrejövő együttműködés eredményeként jött létre.¹⁷ Célja, hogy az agrártudományok területén elmélyítse tagjai szakmai ismereteit. Továbbá céljai között szerepel tagjai kapcsolati tőkéjének növelése is, hozzájárulva ezzel későbbi munkavállalási sikerükhöz. Ezt egyrészt tudományos előadások szervezésével, másrészt pedig gyakorlati oktatással kívánja megvalósítani. A szakkollégium működésének hatékonyságát bizonyítja, hogy hazai és külföldi gyakorlati tanulmányutakat szervez. Továbbá támogatja tagjai nyelvoktatását is.

6.) A Gulyás György Szakkollégium az egyetem Zeneművészeti Kara mellett működik, tagjai a legtehetségesebb hallgatók lehetnek.¹⁸ A szakkollégium biztosítja hallgatói számára a mélyebb szakmai munkavégzés lehetőségét, a hazai és nemzetközi versenyekre való felkészítést. A szakkollégium nevelőtanárai a Debreceni Egyetem zeneművészei közül kerülnek ki.

7.) A Pálffy István Színháztudományi Szakkollégium tagjai a színháztudomány elméleti és gyakorlati részével foglalkoznak.¹⁹ A képzés műhelymunkák, workshopok, drámapedagógiai tréningek, szakmai beszélgetések formájában valósul meg. Ebben az intézményben is nagy hangsúlyt fektetnek az informális programok szervezése révén (például közös színházlátogatások) a szakkollégiumi közösség kialakítására.

8.) A Márton Áron Szakkollégium országos intézet, melynek Debrecenben is van kollégiuma.²⁰ Célja, hogy elhelyezést és magyarságismereti képzést nyújtson a határon túlról érkező tagjainak, ezzel segítve magyarországi tanulmányaikat. Az egyetemi tanulmányaikat kiegészítő nyelvi és munkaerő-piaci ismeretek átadására törekszik. Kiemelt célja, hogy a magyarszá-

¹⁴ <http://boldogterezia.hu/index.php/hu/>

¹⁵ <http://www.szakkoli.dote.hu/>

¹⁶ http://portal.agr.unideb.hu/karkozi/tormay_szakkollegium/index.html

¹⁷ http://portal.agr.unideb.hu/karkozi/kerpely_szakkollegium/index.html

¹⁸ <http://www.zene.unideb.hu>

¹⁹ <http://www.piszzs.unideb.hu/>

²⁰ <http://www.martonaron.hu/index.php/hu/debreceni-masz>

gi egyetemi képzés elvégzése után segítse hallgatóit visszatérni saját országukba. A szakmai programokon túl a közösségi programok szervezésére is kiemelt figyelmet szentel.

9.) A Wáli István Református Cigány Szakkollégium Debrecen legfiatalabb ilyen intézménye, 2011-ben kezdte első tanévét Magyarország első cigány szakkollégiumaként.²¹ Céljuk, hogy olyan roma értelmiségi fiatalokat képezzenek, akik példát mutatnak társaiknak, ezzel segítve integrációjukat a többségi társadalomban.

Az utolsó intézmény, amely kutatásom tárgyát képezi a Debreceni Egyetemi Közgazdász Szakmai Műhely (DEX Műhely).²² A „baráti társaság” formailag nem szakkollégium, így a Chartában rögzített alapelvek sem vonatkoznak rá. Ennek ellenére – eddigi kutatási eredményeim és honlapjuk információi alapján – minden tekintetben ellátja a szakkollégiumok funkcióját. Az egyetemi képzésen túl specializáltabb ismereteket nyújtó kurzusokat, valamint szakmai vitaalkalmakat szervez tagjai számára.

A szakkollégiumok közös jegye, hogy (1) az egyetem legkiválóbb hallgatóit tömörítik, továbbá, ezt (2) felvételi vizsgarendszerükkel érik el, a (3) szakmai programokon túl (4) közösségi programokat is szerveznek, végül pedig biztosítják a kollégiumi (5) együttlaktást is. Működésük további fontos jellemzője, hogy (6) a tagságot évenként szükséges hosszabbítani, amiről a tagok éves szakmai teljesítménye alapján dönt a szakkollégium. A Chartában rögzített további két működési alappillérről – az önkormányzatiságról és az autonómia kérdéséről – a honlapok nem szolgálnak információkkal. Ezek feltárása további, elsősorban kvalitatív technikák alkalmazásával lehetséges.

Eredmények

Az online adatfelvétel a Debreceni Egyetem nappali tagozatos BA/BSc, MA/MSc és PhD hallgatói körében készült 2010 októberében. A kérdőívet 4193 fő töltötte ki. Kutatási kérdéseimre ezen adatbázis elemzésével igyekeztem választ kapni.

Kik a szakkollégisták?

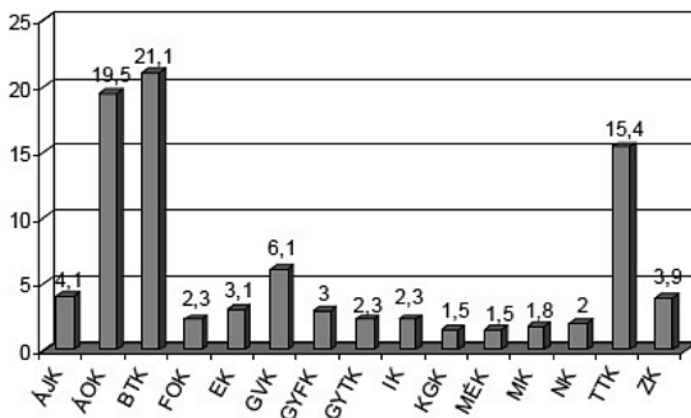
Egyetemi képzési jellemzők

A megkérdezett egyetemisták közül 132 fő (3,4 százalék) volt tagja valamelyik szakkollégiumnak, de az intézményekben folyó szakmai munkába a válaszadók több mint 14 százaléka szeretne a jövőben bekapcsolódni. Ez a viszonylag magas arány a szakkollégiumi munka elismertségét, pozitív megítélését bizonyítja. A szakkollégisták leginkább a Bölcsészettudományi, valamint a Természettudományi és Technológiai Kar hallgatói közül kerülnek ki, de az Általános Orvostudományi Kar és a Mezőgazdasági-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar diákjai is viszonylag magas arányban vesznek részt szakkollégiumi képzésben (1.

²¹ A szakkollégiumnak nincs önálló honlapja, az információk a http://www.kethanodrom.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1712:wali-istvanreformatus-cigany-szakkollegium&catid=3:hirek-roviden&Itemid=91 és a http://mandiner.hu/cikk/20111209_atadtak_az_oroszag_elso_cigany_szakkollegiumat_oldalakrol_szarnaznak

²² <http://dexmuhely.uw.hu/index.php?menu=dex>

ábra). Ez nem meglepő, ugyanis a szakkollégiumok ezekhez a karokhoz kötődnek, tehát a kínálati oldal (is) meghatározza a hallgatók szakmai ambícióit.

1. ábra: A szakkollégisták karok szerinti megoszlása (százalékban) N=132

A szakkollégisták közel fele (46 százalék) alapképzésben folytatja egyetemi tanulmányait, egyharmaduk (30,5 százalék) az osztatlan képzési formában, míg 15,3 százalékuk a mesterképzésben. A minta adatai alapján a szakkollégisták közül néhány fő (6,1 százalék) doktori képzésben vesz részt. Összehasonlítva az arányokat a teljes egyetemi populációval azt mondhatjuk, hogy az alapképzésben felülreprezentáltak a szakkollégiumok tagjai, ugyanis a minta 72 százalékát az ebben a képzésben részt vevő hallgatók alkotják. A mesterképzést, az osztatlan és a doktori képzést illetően már más a helyzet, ezekben a képzési formákban a szakkollégiumi hallgatók a alulreprezentáltak – a teljes mintán belül ugyanis csupán hét százalék mester-, 16 százalék osztatlan és egy százalék doktorandusz képzéses hallgató. Képzésüket nagyobb részt az állam finanszírozza, csupán 6,1 százalék közöttük a költségtérítéses hallgató. A teljes egyetemi hallgatóssággal összehasonlítva szintén azt lehet kiemelni, hogy bár kisebb arányban (a diákok 87 százalékát), de az állam támogatja képzésüket. Ebben a tekintetben nincs számottevő eltérés a hallgatók között.

A Szakkollégiumi Charta egyik alapelve szerint egy szakkollégiumnak biztosítania kell tagjai számára az együttlakást, vagy legalábbis törekednie kell rá. Az adatokból jól látszik, hogy ez a gyakorlatban is megvalósul, ugyanis a szakkollégisták jóval nagyobb hányada (60 százalék) él kollégiumban, mint a többi hallgató. A szakkollégisták további 18,6 százaléka helyi lakos, 5,9 százalékuk pedig bejárós diák, vagyis nincs szüksége kollégiumi férőhelyre. Tehát a szakkollégisták mindegy 15,5 százaléka él csak valamilyen más lakhatási formában (albérletlen vagy egyéb helyen).

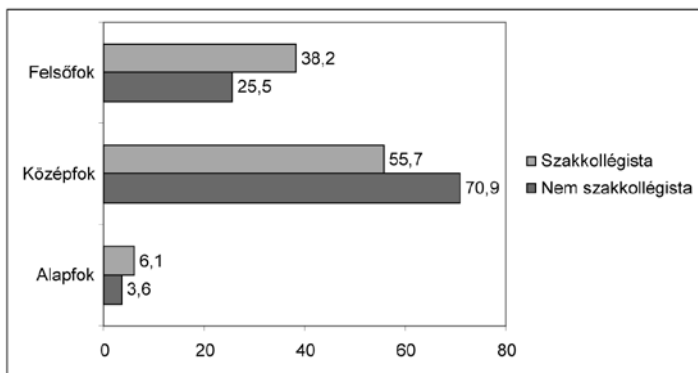
Társadalmi státusz

Az egyén társadalmi státuszát meghatározó egyik dimenzió a **lakóhely**. A Debreceni Egyetem szakkollégistái elsősorban közel azonos – egyharmad-egyharmad – arányban élnek faluban, városban és megyeszékhelyen, szinte ugyanilyen arányú az egyetem teljes hallgatóinak lakóhely szerinti megoszlása. Nem meglepő az sem, hogy a szakkollégisták elsősorban Hajdú-

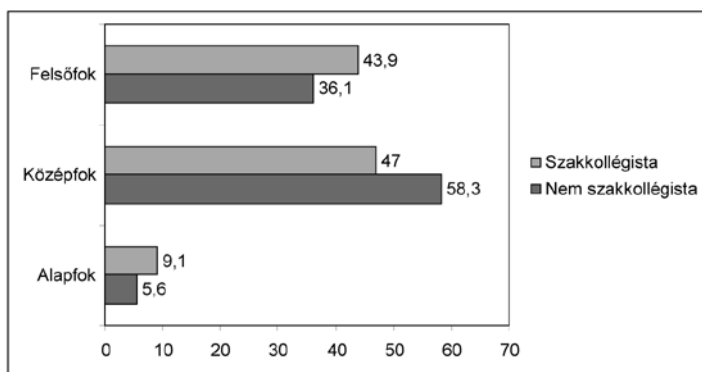
Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkeznek, ebben a tekintetben is szinte ugyanilyen arányokat tapasztalhatunk a teljes egyetemi populációra vonatkozóan. Az egyetemi hallgatók 39 százaléka Hajdú-Bihar megyéből, 28,5 százaléka Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből, végül kisebb, de még jelentősnek mondható hányada (11,3 százalék) Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből érkezik. A szakkollégista hallgatók legnagyobb arányban (27,4 százalék) szintén Hajdú-Bihar megyéből és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből (26,2 százalék) származnak, valamint a szakkollégisták harmadik legnépesebb csoportjának is (12,8 százalék) Borsod-Abaúj-Zemplén megyében van az állandó lakhelye.

Az első szakkollégiumok célja a népi tehetségek felkarolása és segítése volt – az elsőgenerációs értelmiség kinevelés (Erős 2010). Jelen és korábbi kutatások (Erős 2010; Janky, Nagy 1995) adatai azonban azt mutatják, hogy mára a szakkollégiumoknak ez a funkciója változóban van. A szakkollégisták több mint egyharmadának (38,2 százalék, 43 százalék) szülei felsőfokú végzettségűek, és mindössze 6,1 százalék és 9,1 százalék szülei végeztek 8 általánost vagy annál kevesebbet. A felsőfokú végzettségnél az anyák száma magasabb, arányuk 43,9 százalék, míg az apáké 38,2 százalék. A megkérdezett szakkollégisták 31,3 százalékának azonban mindkét szülője főiskolát, egyetemet vagy doktori képzést végzett.

A szakkollégisták és a nem szakkollégisták **szüleinek iskolai végzettségét** vizsgálva kiderül, hogy a szakkollégista hallgatók apáinak iskolai végzettsége szignifikánsan magasabb, mint a nem szakkollégista diákoké – a szakkollégista hallgatók almintájában jóval magasabb a főiskolát, egyetemet vagy doktori tanulmányokat folytatott apák aránya (25,5 százalék és 38,2 százalék). A további különbségeket a 2. és a 3. ábra szemlélteti. Tehát összességében az adatok alapján elmondható, hogy a szakkollégista és nem szakkollégista hallgatókra is középosztályosodási tendencia jellemző, valamint hogy a szülők iskolai végzettségének tekintetében a szakkollégiumok tagjai egy jóval kedvezőbb környezetből érkeznek.

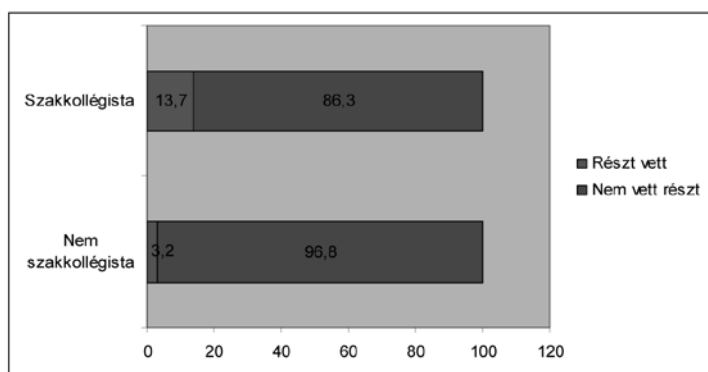
2. ábra: A szakkollégista és a nem szakkollégista édesapjának/ nevelőapjának iskolai végzettsége (százalékban). N= 4018

3. ábra: A szakkollégista és a nem szakkollégista édesanyjának/ nevelőanyjának iskolai végzettsége (százalékban). N= 4018

A kérdőívben további változók is szerepeltek, melyek az egyén társadalmi státuszával függenek össze. A kutatás online kérdőíve rákérdezett a hallgatók külföldi tanulmányaikra, és az egyetemi képzésen kívüli nyelvi és informatikai képzésekre. A **külföldi tanulmányút** feltételez egy nyelv magas szintű ismeretét, valamint egy huzamosabb idejű külföldi tanulmányút során lehetősége nyílik az egyénnek az adott ország kultúrájának mélyebb megismerésére. A motivációk között állhat még a magasabb szintű tudományos munka ambíciója is (Erős 2010). Az **egyetemen kívüli nyelvi és informatikai képzések** szintén a hallgató sikeresebb tanulmányait segítik, motivációik között pedig valószínűleg szintén a jövőbeli sikeresebb szakmai lehetőségek rejlenek. Összességében elmondható, hogy mindhárom változó a felfelé mobil társadalmi rétegekre jellemző.

Az adatok azt mutatják, hogy külföldi tanulmányokat szignifikánsan több szakkollégium hallgató folytatott legalább három hónapig, mint a nem szakkollégista hallgatók. Az online kérdőív sajnos nem adott módot arra, hogy a külföldi tanulmányok motivációját is megtudjuk, de azt azonban sejteni lehet, hogy ezek a hallgatók ambiciózusabbak, mint társaik. Az adatokat részletesen a 4. ábra szemlélteti.

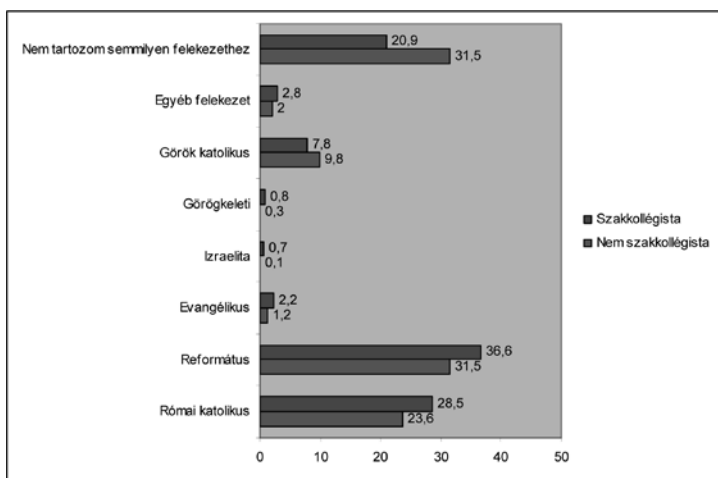

4. ábra: Külföldi tanulmányokat folytató szakkollégiumi és nem szakkollégiumi hallgatók (százalékban). N=4006.

Elemzésem további részében az egyetemi hallgatók **vallásosságával** foglalkozom, a továbbiakban is különbséget téve a szakkollégiumi és a nem szakkollégiumi hallgatók között. Napjainkban az egyetemisták vallásosságára azért (is) érdemes figyelni, mert az utóbbi évek vallásszociológiai kutatásai arról számolnak be, hogy az iskolai végzettség emelkedésével növekszik a vallásosság mértéke is – ez azonban a sokéves tapasztalatoknak mond ellent. A vallásszociológusok között vita tárgya, hogy minek köszönhető a változás. Egyes kutatók általában a modernizációs és a szekularizációs folyamatokkal magyarázzák a jelenséget, míg mások a modernizációs törekvések szocialista módjával érvelnek. A térség vallásszociológiai kutatásai arról számolnak be, hogy az elmúlt évtizedekben az oktatási rendszer többek között a vallásos nézetek értelmezésében is központi szerepet játszott, vagyis az oktatási rendszer a szocialista ideológia „kiszolgálója” volt. Következésképp a vallásosság és az iskolai végzettség közötti kapcsolat nem magyarázható a modernizációs folyamatokkal (Pusztai et al. 2012). A legutóbbi kutatások eredményei azt mutatják, hogy a vallásos fiatalok előnyösebb társadalmi környezetből származnak – szüleik magasan iskolázottak és jobb módúak, különösen a városokban (Rosta 2010; Hámori, Rosta 2011).

Az oktatásszociológia és a vallásszociológia további kérdésfeltevése, hogy milyen kapcsolat van a vallásosság és a hallgatói eredményesség között. Arról is egyre több kutatás számol be, hogy a vallásosság és a tanulmányi siker és a tanulási a motivációk között pozitív kapcsolat áll fent. Sőt a kutatók nagy része szerint a vallásosság a kulturális tökehiányt is képes kompenzálni, ennek révén pedig pozitív hatást gyakorol a későbbi magasabb társadalmi státusz elérésére (Pusztai et al. 2012). Pusztai ezzel kapcsolatban azt a magyarázatot adja, hogy a vallásosság pozitív hatása a vallás kognitív tartalmai miatt érhető tetten – vagyis az értékpreferenciák és a normák közvetlenül befolyásolják az egyén tanulmányi teljesítményét (Pusztai et al. 2012).

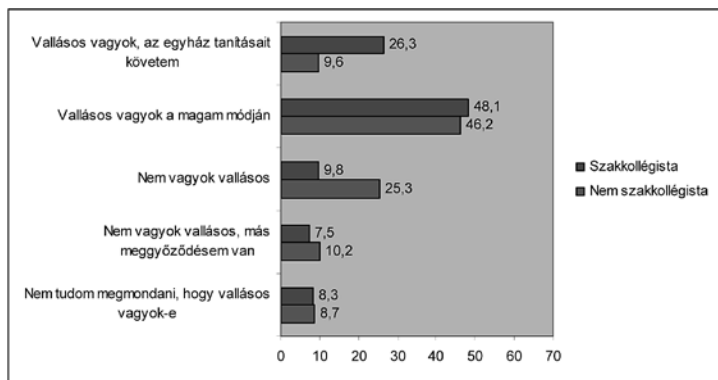
A fentiek tükrében a szakkollégista hallgatók vallásosságát elengedhetetlen vizsgálni. A társadalmi háttérváltozók alapján elmondható, hogy a szakkollégista hallgatók előnyösebb környezetből érkeznek az egyetemre. Tehát vallásosság szempontjából is kedvezőbb képet kell(ene) mutatniuk. Valóban így van? A szakkollégista hallgatók vallásosabbak társaiknál? Az kutatás kvantitatív adatai lehetőséget adnak a kérdés megválaszolására. A szakkollégiumi hallgatók közül – a regionális felekezeti sajátosságok miatt – a legtöbben reformátusok (36,6 százalék), de viszonylag magas a római katolikusok aránya is (28,5 százalék). Azonban a szakkollégisták egyötöde semmilyen felekezethez nem tartozik. Hasonló arányok tapasztalhatók a nem szakkollégista hallgatók körében, közöttük 31,5 százalék a reformátusok, 23,6 százalék a római katolikusok és 9,8 százalék a görög katolikusok aránya. Emellett azok aránya, akik nem tartoznak semmilyen felekezethez, vallási csoporthoz több mint tíz százalékponttal magasabb a szakkollégistáknál, arányuk 31,5 százalék, azonban a két hallgatói csoport közötti eltérések nem szignifikánsak.

5. ábra: A szakkollégiumi és a nem szakkollégiumi hallgatók felekezetek szerinti megoszlása (százalékban). N=4006.

A további vizsgálatok azonban kiderítették, hogy habár a felekezethez való tartozás nem mutat meghatározó különbséget a szakkollégisták és a nem szakkollégisták között, a vallásosság jellege alapján már különbséget lehet tenni a két csoport vizsgálat esetén.

Az adatokból jól kitűnik, hogy a szakkollégista és a nem szakkollégista hallgatók között a két legmarkánsabb különbség az önbevallásos vallásosság és az egyházas vallásosság tekintében van. A szignifikáns eltéréseket a 6. ábra szemlélteti.

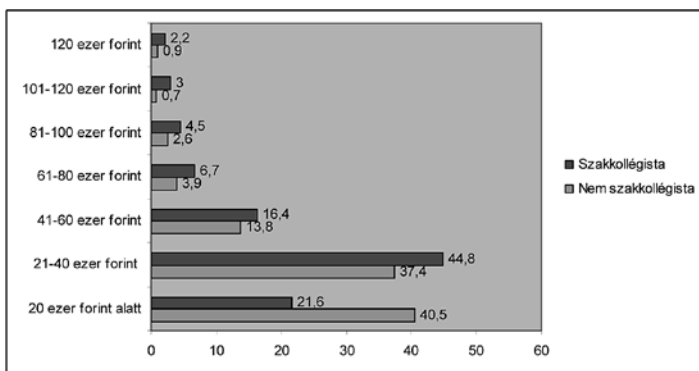

6. ábra: A szakkollégisták és a nem szakkollégista hallgatók vallásosság szerinti megoszlása (százalékban). N=4006

Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a szakkollégiumi hallgatók vallásosabbak társaiknál, vagyis a korábbi kutatási eredményekkel összhangban születtek meg a debreceni hallgatókra vonatkozó eredmények is. Hogy az egyházas vallásosságnak milyen hatása van a szakkollégiumi tagságra azt a tanulmány későbbi elemzései tárgyalják.

A továbbiakban a hallgatók **anyagi helyzetét** mint egy további társadalmi státuszmutatót vizsgálom szintén a szakkollégista és a nem szakkollégista hallgatók különbségeire koncent-

rálva. A hallgatók az anyagi helyzetének meghatározására a havi zsebpénz mennyisége és a bevételi források aránya adott lehetőséget. Az adatokat elemezve kiderül, hogy a szakkollégista hallgatók az anyagi tőke birtoklásában is kedvezőbb helyzetben vannak társaiknál. A két hallgatói csoport közötti különbség ezekben az esetekben is szignifikánsnak bizonyultak.

7. ábra: A szakkollégiumi és a nem szakkollégiumi hallgatók megoszlása a havi zsebpénz alapján (százalékban) $N=4006$, $n=131$

A szakkollégisták anyagi kondíciójának vizsgálatára az online kérdőív további lehetőségeket is biztosított – alkalmam volt azt is megvizsgálni, honnan származik jövedelmük. Az egyetemi tanulmányok mellett dolgoznak és már saját keresetből tartják fent magukat? Vagy még mindig szüleik finanszírozzák mindennapi költségeiket? Netán jobb tanulmányi eredményeik miatt magasabb tanulmányi ösztöndíjban részesülnek, vagy esetleg hátrányos helyzetük miatt szociális támogatást kapnak? Vagy talán kihasználják a diákhitel lehetőségeit? A különböző bevételi források közül a szakkollégista és a nem szakkollégista hallgatók között a csupán két esetben mutattak az adatok szignifikáns különbségeket – a *tanulmányi ösztöndíj* és a *munkáltatóval kötött tanulmányi szerződés* esetében. Mindkét esetben a szakkollégisták kerültek kedvezőbb helyzetbe. A szakkollégisták egyharmada (32,3 százalék) anyagi kiadásai legalább felét tanulmányi ösztöndíjból finanszírozzák, a nem szakkollégista hallgatók esetében ez az arány csupán 14,2 százalék. Érdeemes megemlíteni, hogy a szakkollégisták szintén egyharmada (30 százalék) nem ösztöndíjból él, de a nem szakkollégisták több mint felére (55,7 százalék) igaz ez az állítás.

A munkáltatóval kötött szerződés révén folytatott munka és az ez alapján kapott fizetés szintén szignifikáns különbségeket mutat a két csoport között, noha ez a pénzforrás átlagosan kevesebb hallgatót érint, a szakkollégisták közül csupán 12 főt, a nem szakkollégisták közül pedig 111 főt. Tehát a következtetéseket is csupán jelzésértékűnek kell tekintenünk, de a csoportok közötti szignifikáns eltérés miatt érdemes róla szót ejteni. A részletesebb elemzés, amely az egyes kategóriák arányaira is kitérne az alacsony elemszámok miatt elhanyagolható. Azonban annyi elmondható, hogy arányosan a szakkollégista hallgatókra inkább jellemző ez a bevételi forrás. Mindkét bevételi forrás változója esetén az a következtetés fogalmazható meg, hogy a jobb tanulmányi előmenetelük, a magasabb szakmai kvalifikáltságuk kerül előtérbe.

A szakkollégisták anyagiakban mérhető hátrányos helyzete statisztikailag nem mutatható ki – sem a szociális ösztöndíj, sem a diákhitel nem meghatározó a debreceni szakkollégisták egyetemi tanulmányaik finanszírozásakor. Tehát az anyagiak vonatkozásában (is) inkább elitképző intézményekként tekinthetünk a szakkollégiumukra, mintsem felzárkóztató intézményekre.

A tagságot meghatározó társadalmi, kulturális és gazdasági szempontok

Elemzésem további részében a fenti kutatási eredmények alapján azt vizsgálom, hogy milyen társadalmi háttérváltozók határozzák meg az egyetemi hallgatók **szakkollégiumi tagságát** a Debreceni Egyetemen. Vajon a kulturális tőkének vagy inkább a gazdasági tőkének van nagyobb szerepe? Valóban elitképző intézmények a szakkollégiumok vagy inkább hátránykompenzáló intézmények? Logisztikus regresszióval megvizsgálom, hogy a fent bemutatott társadalmi háttérváltozók közül melyek befolyásolják a hallgatók szakkollégiumi tagságát.

Mind a négy regressziós modellben megmaradt az apa iskolai végzettségének és az anyagi helyzet pozitív hatása. Tehát az adatok alapján arra lehet következtetni, hogy a debreceni szakkollégiumok inkább elitképző intézmények, mint hátránykompenzáló helyek. Az anya iskolai végzettsége már az első modellben sem mutatott szignifikáns hatást, ez a helyzet a későbbi modellek felállításában is megmaradt. A hallgatók gazdasági kondíciójának meghatározását a tartós fogyasztási cikkek birtoklása, valamint a havonta elkölthető pénzmennyiség alapján tettük. Az első regressziós modellben a tartós fogyasztási cikkek meglete negatívan hatott a szakkollégiumi tagságra, azonban ez a későbbi modellek felállításakor már nem érvényesült. Feltehetően ennek oka az lehet, hogy a tartós fogyasztási cikkek birtoklása inkább a család anyagi helyzetét méri, nem pedig a hallgatóét. A havonta szabadon elkölthető pénzmennyiség alkalmasabb a hallgatók valódi anyagi helyzetének mérésére.

A következő regressziós modellben szerepeltettük a hallgatók lakóhelyének településtípusát is, azonban ekkor már sem ez a változó, sem pedig a tartós fogyasztási cikkek birtoklása nem hatott semmilyen irányban a tagsági viszonyra. A többi változó pozitív hatása azonban megmaradt.

A harmadik regressziós modellben további változókat **szerepeltettünk az elemzés** során. Bevontuk a hallgató saját kulturális tőkéjét is, amit az art mozi, a színház, a hangverseny, a kiállítás és a koncertek látogatása alapján operacionalizáltunk. Ezek közül csak a hangverseny látogatása mutatott pozitív hatást. Az apa iskolai végzettsége és a havonta elkölthető pénzmennyiség továbbra is erős pozitív hatást gyakorolt.

A negyedik regressziós modellbe vontuk be a külföldi tanulás változóját, valamint a vallásossággal kapcsolatos változókat. A várakozásoknak megfelelően mindhárom új bevont változó pozitív hatást gyakorol a szakkollégiumi tagságra.

A regressziós elemzések eredményei arra engednek következtetni, hogy a debreceni szakkollégisták kulturális és anyagi tőke viszonylatában is egyrészt előnyösebb helyzetben vannak, másrészt pedig ezek azok a mutatók, amelyek hatással vannak szakkollégiumi tagságukra. A vallásosság változóinak hatására több oknál fogva is érdemes kitérni. Egyrészt mert a fentebb bemutatott elemzések során (is) azt láttuk, hogy a vallásos hallgatók eredményesebb szakmai munkát is folytatnak nem vallásos társaiknál. Az előzetes várakozásainknak megfelelően a szakkollégiumi munkában való részvétellel is pozitív hatást gyakorol, ha valaki vallásos és az egyház tanításait is követi. Tehát saját debreceni eredményeink is alátámasztják az utóbbi évek vallásszociológiai vizsgálatának eredményeit, miszerint a magasan iskolázott fiatalok körében egyre nagyobb arányban vannak vallásosak. Másrészt a debreceni szakkollégiumok vonatkozásában azért szükséges kitérni a vallásosság kérdésére, mert a város egyik szakkollégiuma katolikus. Emiatt az adatok értelmezésekor megfogalmazódhat az a gondolat is, hogy előfordulhat, hogy ezen szakkollégiumok hallgatói torzítják az adatokat és a regressziós modellt. Azonban hozzá kell tennünk, hogy a szóban forgó katolikus intézmény csak lányok szakkollégiumi képzését folytatja, a tagok között nincsenek fiúk. Vagyis ha ez az intézmény valóban

torzítja a modellt, akkor a nemnek is pozitív hatását kellett volna tapasztalnunk a regressziós modellben, azonban ez nem így történt, a nemnek semmilyen hatása nem volt a szakkollégiumi tagságra.

Összegzés

Jelen dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy bemutatom a Debrecenben működő szakkollégiumokat, valamint hogy részletesebb elemzést végzek tagjaikról.

A Campus-lét kutatás on-line adatbázisa lehetővé tette, hogy közelebbről megismerjük a szakkollégiumi hallgatók különböző jellemzőit, valamint biztosította a nem szakkollégista hallgatókkal való összehasonlítást is. Az elemzés első részében tapasztalható némi helyzeti előny a szakkollégisták körében mind a szülők iskolai végzettségére, mind pedig anyagi helyzetükre vonatkozóan. Számottevő különbség tapasztalható a két csoport között a lakóhelyüket illetően is, a szakkollégisták nagyobb arányban élnek kollégiumokban, mint a többiek. Ez a kimagasló arány a szakkollégiumok jellegéből adódik, ugyanis ezek az intézmények biztosítják hallgatóik számára az együttlakást is. A hallgatók felekezeti hovatartozása tekintetében sincs nagyarányú különbség a hallgatók között, inkább a vallásosságuk megélésében tapasztalhatók eltérések. Az eredmények azt mutatják, hogy a szakkollégista és a nem szakkollégista hallgatók között a legmarkánsabb különbség az egyházas vallásosság tekintetében van – a szakkollégiumi hallgatók vallásosabbak társaiknál, vagyis a korábbi kutatási eredményekkel összhangban született meg a debreceni hallgatókra vonatkozó eredmények is.

A tagságukat meghatározó jellemzők közül pedig a magasabb apai iskolázottság, a kedvezőbb anyagi helyzet, a hallgató magasabb saját kulturális tőkéje, valamint egyházas vallásosság hatása bizonyítható empirikusan. Természetesen előfordulhatnak más befolyásoló tényezők is.

Az empirikus adatok alapján összességében azt mondhatjuk, hogy debreceni szakkollégiumok olyan elitképző intézmények, amelyek a már eleve kedvezőbb helyzetben lévő hallgatók szakmai képzését végzik.

Felhasznált irodalom

- BORDÁS Andrea, Ceglédi Tímea (2012): A debreceni szakkollégiumok mint a tudásmegosztó és a tudástermelő tanulóközösségek szinterei. In Dusa Ágnes Réka, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok*. Debrecen, Debreceni Egyetem Kiadó. 9–52.
- CEGLÉDI Tímea, KARDOS Katalin, TÖZSÉR Zoltán (2010): *A szakkollégium mint érték alapon szerveződő közösség*. Campus-lét Műhelykonferencia, Debrecen, 2010. 12. 03.
- CHIKÁN Attila (1995): Profil – 25 év tükrében. In Horváth Ágnes (szerk.): *Mi a Rajk László Szakkollégium? 25 éves a Rajk László Szakkollégium*. Jubileumi Kiadvány. Budapest, Rajk László Szakkollégium. 3–21.
- DEMETER Endre, GERŐ Márton, HORZS Gergely (2011): *Szakkollégiumi kutatások eredményei*. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet
- ERŐS Péter (2010): A magyarországi szakkollégiumok 2007-ben – egy kvantitatív kutatás néhány eredménye. In Juhász Erika (szerk.): *Harmadfokú képzés, felnőtt képzés, regionalizmus*. Debrecen, CHERD. 210–215.

- ## Hivatkozott dokumentumok

*A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény
Az Interkoll működési rendje*

<http://campuslet.unideb.hu/>
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100204.TV
http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=31&rid=2&id=222
http://szakkoli.hu/sites/default/files/Interkoll_MR_2012_12_14.pdf?__utma=1.1322113086.1351457272.1358790277.1358878872.11&__utmb=1.1.10.1358878872&__utmc=1&

utm=-&__utzm=1.1351457272.1.1.utmcsr=(direct)|utmccn=(direct)|utmcmd=(none)&__
utmv=1.|1=Role=anonymous%20user=1&__utmk=156948923
<http://www.szakkoli.hu/tartalom/palyazat-minositett-szakkollegiumi-cim-elnyeresere>
<http://cherd.unideb.hu/honlap/>
<https://sites.google.com/site/szakkollegiumokapartiumban/>
[http://femip.hu/web/guest/home/-/asset_publisher/V2Ny/content/szakkollegiumok-es-mino-
seg?redirect=%2Fweb%2Fguest%2Fhome](http://femip.hu/web/guest/home/-/asset_publisher/V2Ny/content/szakkollegiumok-es-mino-
seg?redirect=%2Fweb%2Fguest%2Fhome)
<http://www.szakkoli.hu/szakkoli-lista>
<http://hatvani.unideb.hu/>
<http://boldogterezia.hu/>
<http://www.szakkoli.dote.hu/>
http://portal.agr.unideb.hu/karkozi/tormay_szakkollegium/index.html
http://portal.agr.unideb.hu/karkozi/kerpely_szakkollegium/index.html
<http://www.zene.unideb.hu>
<http://www.piszzsz.unideb.hu/>
<http://www.martonaron.hu/index.php/hu/debreceni-masz>
[http://www.kethanodrom.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1712:wali-
istvanreformatus-cigany-szakkollegium&catid=3:hirek-roviden&Itemid=91](http://www.kethanodrom.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1712:wali-
istvanreformatus-cigany-szakkollegium&catid=3:hirek-roviden&Itemid=91)
http://mandiner.hu/cikk/20111209_atadtak_az_oroszag_elso_cigany_szakkollegiumat
<http://dexmuhely.uw.hu/index.php?menu=dex>

II. fejezet

Önkéntes és fizetett munka a hallgatók körében

Fényes Hajnalka

ÖNKÉNTESSÉG ÉS ÚJ TÍPUSÚ ÖNKÉNTESSÉG A DEBRECENI EGYETEMISTÁK KÖRÉBEN¹

Bevezetés²

A „Campus-lét a Debreceni Egyetemen” kutatás keretében munkacsoportunk a diákok cselekvési mintáinak csoportképző szerepét vizsgálta. Az önkéntességgel kapcsolatban a kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokat is végeztünk. A jelen tanulmány empirikus részében az online kérdőíves vizsgálat önkéntességgel kapcsolatos eredményeit mutatjuk be, de a kötet más tanulmányaiban vannak fókuszcsoportos és egyéni interjúkon alapuló kutatások is az önkéntességgel kapcsolatban (lásd Markos 2014, Szeder 2014).³

A diákok három legfontosabb cselekvési formája a munka, a tanulás és a szabadidő. Az önkéntes munka egy speciális munkaforma, ugyanakkor tanulás is (főleg informális tanulás), és nem utolsósorban szabadidőben, szabadon végzett tevékenység, ha valaki funkciót és feladatot is vállal. Különösen érdekes jelenség a szakirodalomban is előforduló egyik új típusú önkéntesség, az életrajzba beírható, munkatapasztalat-szerző önkéntesség, melynek révén a diákok kulturális és kapcsolati tőkére tesznek szert, amit később anyagi tőkévé konvertálhatnak. Egyrészt az önkéntesség révén formális és informális csoportok is képződhetnek, másrészt a szabadidős csoportok az önkéntes munka potenciális színterei.

A szakirodalomban kevésbé vizsgálják a felsőoktatási hallgatók önkéntes munkáját, különösen a közép-kelet európai régióban. Magyarországon vannak vizsgálatok az önkéntességről a teljes felnőtt lakosság körében (Czike, Bartal 2005; Czike, Kuti 2006; Bartal 2010; Perpék 2012), készültek a fiatalok körében is, de nem voltak külön a felsőoktatási hallgatókról (Szabó, Marián 2010). A külföldi szakirodalomban találunk tanulmányokat a felsőoktatási hallgatók önkéntességéről (például Handy et al. 2010), de ezekben elsősorban az új típusú, életrajzba beírható önkéntességet vizsgálják, és a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban nem elemzik a közép-kelet európai országokat. Mindezek miatt fontos a mi térségünkben is

¹ A tanulmány Fényes, Kiss (2011a, 2011b), és Fényes (2011) publikációk továbbfejlesztett változata.

² A tanulmány a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoporthatárok, csoportkultúrák* című kutatás (OTKA K 81858) keretei között készült. A kutatás vezetője Prof. Dr. Szabó Ildikó. További információk: campuslet.unideb.hu.

³ A Campus-lét kutatás korábbi eredményeit bemutató *Egyetemi élethelyzetek* kötetben lásd Fényes, Lipcsei, Szeder (2012) munkáját.

vizsgálni a hallgatók önkéntességét. Jelen vizsgálatunk a Debreceni Egyetem nappali tagozatos hallgatóira terjed ki.

A tanulmány elméleti részében foglalkozunk az önkéntesség definiálásával, az önkéntesség mikroszintű meghatározó tényezőivel és az önkéntesség motivációs elméleteivel. (Az empirikus részben megfelelő adatok kvantitatív hiánya miatt nem tudjuk vizsgálni a motivációkat, de vizsgáljuk az önkéntesek értékpreferenciáit, ami összefüggésben lehet a motivációikkal is.) Ezután a tradicionális és új típusú önkéntességgel foglalkozunk, valamint az önkéntesség funkcióival a fiatalok körében. Ezt követően az önkéntesség makroszintű meghatározó tényezőit vizsgáljuk, valamint az önkéntesség tendenciáit Közép-Kelet Európában, végül pedig a demokrácia és az önkéntesség kapcsolatát.

Az empirikus részben az önkéntességre ható mikroszintű tényezők hatását térképezzük fel egy regressziós modell keretében. Számos hipotézist fogalmazunk meg, amit ellenőrzünk a fenti módszer segítségével. Vizsgáljuk a demográfiai tényezők (kor, nem) és a diákok társadalmi háttérének hatását (a szülők iskolázottsága, a diák és szülei anyagi helyzete, a településtípus). További magyarázó változónk a vallásosság és az értékpreferenciák (az *Iffúság* kutatások érték-változóit használva). A regressziós modell mellett vizsgáljuk a diákok csoporttagságait is, mivel ezek az önkéntes munka potenciális helyszínei lehetnek. Végül foglalkozunk az önkéntesség karonkénti különbségeivel is.

Az önkéntesség meghatározása

Az önkéntesség legfontosabb jellemzői a következők: nem kötelező tevékenység; mások (egyének, szervezet, vagy az egész társadalom) érdekében történik; nem jár érte fizetség, és általában szervezett keretek között folyik. Voicu és Voicu (2003) az önkéntességet ennél szűkebb értelemben, formális (szervezeti) keretek között zajló, nem áru jellegű, mások, vagy az egész társadalom érdekében folyó tevékenységnek tekintik, mely önkéntes és nem jár jövedelemmel. A köznyelvben elfogadott definícióval szemben kiemelik, hogy az önkéntesség nem tisztán altruista tevékenység, mivel az önkéntesség egyéni haszonnal is jár. Meijs et al. (2003) szerint az, hogy mit tekintenek önkéntességnek, erősen függ a nettó költségektől (az önkéntesség költségei mínusz az önkéntesség haszna). Annál inkább önkéntességnek tekintenek egy tevékenységet, minél inkább meghaladják a költségei a vele járó hasznot.

Az önkéntesség négy kritériuma bővebben a következő (Wilson 2000; Chaaan, Amroffell 1994; Handy et al. 2010; Dekker, Halman 2003 és Bartal 2010 alapján):

(1) Anyagi ellenszolgáltatás nélküli – ezzel ki lehet zárni a fizetett munkát (bár lehet anyagiilag támogatni az önkénteseket foglalkoztató szervezeteket, és a munkavégzés során felmerült költségeket természetesen el lehet számolni). Nem tartozik ide a „viszonyossági alapon” működő kaláka: a családi, rokoni, baráti, szomszédsági munka és az ún. „polgári munka”: a közjóért nyilvánosan végzett „fontos és hatékony”, önkéntes elköteleződés formájában saját ötletre épülő, önállóan szervezett és végzett honorált munka (Beck 2009).

(2) Mások (egyén, csoport) számára vagy a közjó, illetve egy „ügy érdekében” végzett anyagi és szellemi javak, szolgáltatások előállítása. Ezzel ki lehet zárni a tisztán szubjektív indíttatású, önmagára irányuló, az öncélúság és önérdékűség keretein belül maradó önkéntes, nem kényszer jellegű tevékenységeket (pl. hobbi, amatőr tevékenységek, sport, játék). Általában az önkéntesség segítő célú, amelyre egyre nagyobb szükség van a hagyományos közösségi támogatások gyengülésével, de nem tekintik önkéntes munkának a családon, rokonságon stb. belül végzett segítő tevékenységet.

(3) Önként, szabad elhatározásból, szabad akaratból végzett, nem kötelező jellegű. Ezért nem sorolható ide a pártállami rendszerekben szervezett „társadalmi munka” vagy bármilyen kötelező jellegű közösségi munka.

(4) Belső (szubjektív, értékorientált) és/vagy külső (instrumentális, de nem közvetlenül anyagi) indíttatású vagy motivációjú.

Emellett Voicu és Voicu (2003), valamint Wilson (2000) kiemelik, hogy az önkéntesség általában szervezett keretek között zajlik. Ezen belül megkülönböztetik a szervezeti tagsággal járó és a programcentrikus önkéntességet.

Chaan és Amroffell (1994) bírálják az önkéntesség kifejezést, mivel ez túl sok nem fizetett aktivitást foglal magába. Egy új klasszifikációs rendszert dolgoztak ki. Az önkéntesek tíz jellemzőjét vették sorra (ki az önkéntes; mit nyújt az önkéntesség; mennyire formális keretek között zajlik; milyen gyakorisággal végzik; melyek a kedvezményezettek jellemzői; ki menedzseli az önkénteseket; milyen juttatások vannak stb.). Azonban azok, akik csak azért önkénteskednek, hogy építsék a karrierjüket, nem igazán férnek bele ebbe a klasszifikációba (az önkéntesség ezen típusával még később részletesen foglalkozunk).

Napjainkban terjed az önkéntes munka helyett az önkéntes tevékenység fogalma.⁴ Dahrendorf (1983) a változásokat vizsgálva a munkatársadalmat felváltó „tevékenységtársadalom” vízióját veti fel. Ebben visszaszorul a munka hagyományos formája és jelentősége. A „tevékenység” nem külső céljában teljesül ki, hanem magából a részvétel folyamatából adódó értékekben. A tevékenység az egyén számára értékkel, jelentéssel és jelentőséggel bíró cselekvés. Amennyiben ez a szubjektumon túlra irányul, valamely közösség vagy tagjának javára honorárium nélkül, akkor beszélhetünk önkéntes tevékenységről.

Más felfogás szerint nem kell feltétlenül a munka fogalmán túllépni. A munka fogalmát ki lehet terjeszteni úgy, hogy a mai tendenciák következményei is beleférjenek. Így vezetik be „a munka triád fogalmát”: megkülönböztetve a „fizetett munka”, az „önkéntes munka” (önkéntes, nem fizetett, mások számára végzett) és az „önértékű” (önkéntes, nem mások számára végzett, szubjektív jelentéssel és értékkel bíró) formáit (Hustinx-Lammartyn 2003; Mutz 2002). Az új típusú munka modelljének terjedésével, amelyben a munka jelentése kitágul és sokféle formát ölt, az önkéntesség új modellje is kialakul. Az önkéntes munka tradicionális formájában az egyházi és a társas élethez kapcsolódott (azaz hagyományosan volt csoportképző funkciója). Később, a jóléti állam kialakulásával, még inkább a harmadik szektor fejlődésével tovább módosult az önkéntes munka jellege és szerepe. A fizetett munkával előállított szolgáltatások egyik kiegészítője lesz, szakmailag tervezett és célzott szolgáltatás. Ezzel inkább közeledik a fizetett munka jellegéhez, bár – fogalmához híven – őrzi távolságát. Ez a folyamat összhangban van a munkatársadalom bér munka-centrikusságával, amennyiben a munka egyre inkább iskolázottságot és szaktudást igényel. A változás a későmodernitásban még ellentmondásosabbá formálja a szakmunka és az önkéntes munka közötti viszonyt. Amennyiben egyaránt erősödik az önkéntes munka kapcsolata az állami, a for-profit és a non-profit szektor szervezeteivel, kezd úgy viselkedni, mint a fizetett munka, a főszektor: szervezeti jellege professzionalizálódik, erősödik és gazdagodik, keresletre reagál és hatékonyságra törekszik. Az önkéntes munka növekvő komplexitása és a szociális problémákra irányultsága növeli a speciális tudású és ta-

⁴ Az önkéntességet kutató magyar szerzők is az „önkéntes munka” kifejezés helyett az „önkéntes tevékenység” fogalmát javasolják (Czike, Kuti 2006), de az argumentálásuk nem helyes, mert „a munkát” „a bér munkával” azonosítják, egy történelmi formájával, ez pedig megengedhetetlen leszűkítés, továbbá önmagában nem választ el az „önkéntes tevékenység” nem mások számára végzett formájától.

pasztalatú szakember iránti szükségletet, szemben a korábbi, alapvetően nem szakemberek által végzett önkéntes munkával. Ebben a szemléletben a változó munkaerő-piac, a munka-viszony megszakítottóságával, a foglalkoztatottság és életutak fragmentálódásával eljutunk a „munka triád modelljéhez”, amelyben a fizetett, az önkéntes és az önértékű formák egymást kiegészítő, sőt, egyre inkább egymást átható alternatívák lesznek a munkaerő-piacon, a foglalkoztatottságban, de az egyén életútjában is (akár egyidejűleg, akár az életút folyamán egymást váltva), megfelelően a biográfiai és kínálati meghatározottságnak. Ezért is tekintenek az önkéntes munkára, mint a munkanélküliség értékes helyettesítőjére (Kiss 2004).

Fontos megjegyezni azonban, hogy az önkéntes tevékenység szabadidőben szabadon választott tevékenység. Az összes szabadidős tevékenység önkéntes, de ez még csak egy a kritériumaink sorában. Fontos, hogy a javak és szolgáltatások mások számára történő előállítására irányuljon. Így egyszerre teljesül az önkéntesség két alapmotívuma: az, hogy segítsünk másokon (altruista motiváció) és hogy segítsünk magunkon (örömelv vagy érdekelv) (Van Til 1988). S mivel a két motiváció a legtöbb esetben nem különül el, így különösen igaz, hogy a mások számára végzett szabadidős önkéntes tevékenységek valóban egyszerre szolgálják a magunk és mások javát, érdekeit (Kaplan 1975). Egyes értelmezések szerint az önkéntesség komolyan veendő szabadidős tevékenység, ami összhangban van azzal, hogy napjainkban az önkéntesség altruista jellege csökken, nő a szubjektív önértéke, beleértve akár az örömszerzés, a szórakozás szükségletét, motivációját is (Stebbins 1996).

Az önkéntes munka négy dimenzióját lehet elkülöníteni, amelyek mentén funkciói is csoportosíthatók:

(1) társadalmi-közösségi dimenzió (az önkéntesség közösségépítő szerepe, az emberi erőforrás és a társadalmi tőke képződéséhez történő hozzájárulása),

(2) gazdasági dimenzió (az önkéntesség anyagi, szellemi, pszichés értéktermelő mivolta, a költség- és munkaidő-ráfordítás és megtérülés (pl. bérmegetakarítás) az önkéntesség által),

(3) politikai dimenzió (társadalmi szervezetekben pl. pártokban, szakszervezetekben, új társadalmi mozgalmakban való részvétel, feladat és funkcióvállalás, politikai szocializáció, demokratikus értékrend alakítása stb.),

(4) szociálpszichológiai dimenzió (az önkéntesség szubjektív értelme, jutalma, szocializációs funkciója, motívumai, attitűdök, identitás, emberi erőforrás, pszichoszociális funkciói révén az anómia csökkentése stb.).

Wilson (2000) szintén foglalkozik az önkéntesség funkcióival. Bemutatja, hogy az önkéntesség révén nő az állampolgári tudatosság, nagyobb a politikai aktivitás; az önkéntesség véd az antiszociális viselkedések ellen, növeli a mentális és fizikai egészséget, a társadalmi-gazdasági teljesítőképességet, segíti a fiatalokat a karrierépítésben, és további tanulmányokra ösztönzi őket. Természetesen az önkéntesség funkciói másképp érvényesülnek aszerint, hogy milyen típusú önkéntességről van szó (lásd később).

Az önkéntesség mikroszintű magyarázó elméletei

Wilson (2000) sorra veszi az önkéntességgel kapcsolatos elméleteket, és főként a mikroszintű elméletekre koncentrál. Elsőként az önkéntesség racionális döntésméleti és humán tőke modelljének jóslatait mutatja be. A modell szerint az iskolázottság növeli az önkéntességet, de a munkaerő-piaci részvétel hatása már nem ilyen egyértelmű (az erősebb munkaerő-piaci szocializáció növeli az önkéntességet, de aki nem aktív a munkaerőpiacon, több szabadideje révén

szintén többet önkénteskedhet). A modell további jóslata, hogy az értelmiségi és menedzseri állásokban gyakoribb az önkéntesség, és a gazdagabbak gyakrabban önkénteskednek.

Az elméletek második csoportja a társadalmi (kapcsolati) tőke hatásaival foglalkozik (az erős és gyenge kötések hatása az önkéntességre). A nagyobb társadalmi tőke növeli az önkéntesség valószínűségét, ugyanakkor az önkéntesség által nő az emberek kapcsolati tőkéje. Itt jegyezzük meg, hogy a kiterjedt kapcsolatok csökkenthetik az új típusú önkéntesség valószínűségét, hiszen így nincs szükség kapcsolatépítésre (Wilson 2000).

A két modellcsoportot összefoglalva a „társadalmi erőforrás elmélet” szerint a nagyobb gazdasági tőke (például a jövedelem), a nagyobb humán tőke (például az iskolázottság), illetve a nagyobb társadalmi tőke (például a kapcsolatháló kiterjedtsége, a szervezeti tagság, a politikai kötődés, a vallási aktivitás) növeli az önkéntesség valószínűségét.

A harmadik modellcsoport az önkéntesség demográfiai hatásait vizsgálja, miszerint az önkéntesség eltérő mértékű az önkéntesek életkora, neme és etnicitása szerint. Végül hatnak az önkéntességre kontextuális hatások is, mint az iskola, a szomszédság és a településtípus. (Wilson 2000).

Perpék (2012) magyarországi vizsgálata szerint a magasabb iskolázottság növeli a másokon való segítség valószínűségét. Az önkéntesség gyakoribb a gazdaságilag aktív népesség körében, bár ahogy írtuk, az inaktívak (tanulók, nyugdíjasok, háztartásbeliek) is gyakran önkénteskednek. Az önkéntesség és a jövedelem között gyenge az összefüggés, de a gazdagabbak valamivel gyakrabban önkénteskednek. További eredmény, hogy a vallásosság, különösen a templomba járás növeli az önkéntesség esélyét. Szintén kimutatható, hogy a társadalmi tőke változók erősebb előrejelzői az önkéntességnek, mint a szocio-demográfiai tényezők (például a kiterjedtebb baráti kör, több formális és nem formális interakció, több családi kapcsolat, több gyerek, a vallásosság, mint társadalmi tőke indikátor, a szervezeti tagság, a személyes társasági kapcsolathálózatok, a bizalom mértéke másokban) (Perpék 2012).

Voicu és Voicu (2003) az önkéntesség olyan egyéni meghatározóit vizsgálják Romániában, mint a nem, az iskolázottság, a jövedelem, a kapcsolati tőke, a vallásosság, a településtípus, az értékrend és az életkor. Egyéni szinten az erőforrások (az anyagi, a kulturális és a kapcsolati tőke) meghatározó szerepét feltételezték, és különösen a kapcsolatháló szerepét hangsúlyozták. Eredményeik szerint az erős kötések jelenléte (rokoni, szoros baráti kapcsolatok) és az önkéntes tevékenység között nincs érdemi kapcsolat, de a gyenge kötések (távoli ismerősök, munkahelyi kapcsolatok, társadalmi osztályokon átívelő kapcsolatok) és az emberek közti bizalom elősegítik az önkéntességet. Emellett kimutatták azt is, hogy az iskolázottabbak, a gazdagabbak, a fiatalabbak, a vallásosabbak (a vallásos gyakorlat számít, nem a vallásos hit), és hogy a városi lakosok hajlamosabbak az önkéntességre. Nemi különbségeket azonban nem tudtak kimutatni. Hodgkinson (2003) eredményei szerint is a vallásos aktivitás, az önkéntes szervezeti tagság és a kapcsolatháló kiterjedtsége (családi és baráti kapcsolatok) szoros kapcsolatban áll az önkéntességgel, de a politikai aktivitással, a várakozásokkal ellentétben viszonylag gyenge a kapcsolat.

Chaan és Amroffell (1994) eredményei szerint a kor, a nem, az iskolázottság és a társadalmi-gazdasági státusz az önkéntesség fontos meghatározó tényezői. Bartal (2010) kimutatta, hogy egy 2008-as felnőtt lakosság körében végzett kutatás szerint a szocio-demográfiai faktorok közül a férfiak, a középkorúak (30 és 50 év közöttiek), a közép és felsőfokú végzettségűek, a nagyobb jövedelműek, a vallásosak, a falusi, illetve fővárosi lakosok felülreprezentáltak az önkéntesek között Magyarországon.

Bennünket különösen is érdekelhet, hogy Handyék (2010) 12 országot átfogó kutatása szerint a felsőoktatási hallgatók közül a gazdagabbak, a nem gazdasági pályákon tanulók, a

középiskolában „kötelező” önkéntes munkában résztvevők és a nem materialista értékeket vallók gyakrabban és hosszabb időn keresztül önkénteskednek.

Az értékek szerepét vizsgálva Dekker és Halman (2003) hangsúlyozza, hogy azok egyéni és csoportszinten is befolyásolják az önkéntességet, és hatásuk erősebb, mint a szocio-demográfiai tényezőké. Egyéni szinten az altruizmus, a szolidaritás, a reciprocitás, az igazságosság, a mások segítése, az egyenlőség és egyenlőtlenséghez való viszony van hatással az önkéntes tevékenységre. Az önkéntességet erősen befolyásolja az individualizmus terjedése is. Ennek hatására az önkéntesség új formái terjednek el. Az értékek azonban össztársadalmi szinten is hatnak az önkéntességre, és az önkéntesség is hat a társadalomban érvényesülő értékekre, például erősítheti a demokráciát. Eredményeik szerint azonban az önkéntesség a civil társadalom fontos, de mítosza ellenére nem feltétlenül központi eleme.

Wilson (2000) szerint az értékek nem direkt, hanem indirekt módon hatnak az önkéntesek viselkedésére. Eredményei szerint az önkéntesség és az értékek között viszonylag gyenge a kapcsolat. Az értékek nem determinálják, hogy valaki önkéntes lesz-e vagy sem, de az önkéntesek értékrendje különbözik a nem önkéntesekétől. Az értékek nem mikroszinten, hanem aggregált szinten befolyásolják az önkéntességet. Vannak kollektív értékek, melyek népszerűbbek az önkéntesek körében. Emellett Wilson azt is hangsúlyozza, hogy az értékek segítenek megérteni az önkéntesség motivációit is.

Reed és Selbee (2003) megvizsgálta, hogy különböznek-e az önkéntesek értékeikben és eszményeikben a nem önkéntesektől, illetve képeznek-e értékeik önálló ethoszt Kanadában. Megkülönböztették az informális önkéntes tevékenységet a szervezeti keretek között folyó önkéntességtől. Az eredmények szerint kicsik a különbségek az önkéntesek és nem önkéntesek értékei között, ugyanakkor jelentősebbek a különbségek az aktív (gyakori) önkéntesek és a nem önkéntesek, illetve a formális és informális keretek között működő önkéntesek között. Köztük elsősorban a nagylelkűségben, az állampolgári elkötelezettségben és a közjó iránti érzékenységben volt különbség.

Bartal (2010) vizsgálata szerint az értékek közül a szabadidő innovatív eltöltése és a társadalmi kapcsolatok hatékony ápolása fontosabb volt az önkéntesek, mint a nem önkéntesek számára. Emellett az önkéntesek munkaértékei és munkaattitűdjei is eltértek. A munkaértékek közül fontos volt számukra az önmegvalósítás, a társadalmilag hasznos munka, az érdekes munka, a felelősségteljes és kihívást jelentő munka, míg azok, akik nem önkénteskedtek, a jó fizetést, a biztonságos állást és a nem túl megterhelő munkát tartották fontosabbnak. (Bartal 2010)

Mi úgy véljük, hogy az értékek jelentik az önkéntesség motivációs bázisát. Amikor tehát az értékpreferenciákat vizsgáljuk, megtudhatunk valamit az önkéntesség motivációjáról is. Empirikus vizsgálatunkban nem tudtuk direkt megvizsgálni a fiatalok önkéntességének motivációját a megfelelő adatok hiánya miatt, de egy másik kutatásban (HERD projekt) már rákérdeztünk az önkéntesség motivációira. Ennek eredményei Fényes, Pusztai (2012) és Bocsi, Fényes (2012) munkáiban olvashatók. A szakirodalom alapján azonban be tudjuk mutatni az önkéntesség eltérő motivációs bázisait, és az önkéntesség típusaival is foglalkozunk.

Eltérő motivációk és az önkéntesség típusai

Az önkéntesség mikroszintű elméletei közé sorolhatjuk az önkéntesség motivációival kapcsolatos elméleteket is. Dekker és Halman (2003) szerint ezek lehetnek belső indíttatású, egyéni személyiség-jellemzők (például segítőkészség, aktivitás, nagylelkűség), de külső indíttatásúak is (például a körülmények, mások viselkedése stb.). Altruista és egoista motivációk egyaránt vezethetnek önkéntes tevékenységhez. Napjainkban egyre inkább a racionális motivációk dominálnak.

A motivációkutatásban arra keressük a választ, miért végez valaki önkéntes tevékenységet. A motivációs modellek kezdetben egyszerűek, két vagy háromfaktorosak (altruisztikus, egoisztikus, szociális motivációjú) voltak, ma – elméleti-gyakorlati bonyolultságának, összetettségének felismerésével – inkább multifaktorális modelleket használnak. Itt is erősödik az interdiszciplináris megközelítés: szociológiai, pszichológiai és szociálpszichológiai, közgazdasági stb. faktorokat vizsgálnak. A motivációk nem függetlenek egymástól, egyesek között szoros a kapcsolat, így inkább motivációs bázisról lehet beszélni. A régi típusú önkéntesség koherensebb, az új típusú önkéntesség motivációrendszere kevésbé az. Ez utóbbi önkéntesség tudatosan tervezett, olykor szervezett, növekvő reciprocitás és professzionalizáció jellemzi, kevésbé szokásjellegű vagy spontán, az érdeklődés és élmény vezérli, ezért a szabadidős önkéntesség válik vonzóbbá (Czike, Kuti 2006).

A motívumok különbözőek lehetnek. Meg kell különböztetni az önkéntesség objektív, strukturális vonatkozását és szubjektív motivációs szintjét. A motívumok egyszerre függnek egyrészt a strukturális különbségektől, a társadalmi státusztól, a demográfiai csoport-hovatartozástól, az intézményes szervezeti keretektől, másrészt az értékpreferenciáktól, az egyéni reflexióktól, az elkötelezettség jellegétől és erősségétől. A motiváció megfelel a demográfiai helyzetnek (kor, nem, családi állapot, anyagi-jövedelmi helyzet, lakóhely stb.), amely korlátokat is állít (például kevés szabadidő, pénzkeresés szükséglete, az önkéntesség végzésének rossz feltételei, alulmotiváltság stb.).

A modernizációban az önkéntesség motivációjának két fő történeti típusát különböztethetjük meg: a *kollektív* és a *reflexív motivációs törekvéseket* (Hustinx, Lammertyn 2003). A „kollektív motiváció” a közös orientációból, közös értékrendből fakadó kötelezettség. Az ilyen önkéntesség hagyományosan vallási közösségek tradíciójába ágyazódik. Erős benne az altruista attitűd és a közjó előmozdításának törekvése. Az egyéni motiváció reflektálatlan és alárendelődik a közösségi érdekeknek. A közösségbe erősen integrált egyén természetes beállítódásának része. A többé-kevésbé zárt közösség határozza meg, és a betöltött szereppel, közösségi szerep-értelmezéssel, előírással és elvárással függ össze.

A „reflexív motiváció” erőteljesebben kapcsolódik az individualizált életúthoz, mint a közösségi léthez. Az önreflektált életút vezető elve az öncentrikusság és reflektáltság, ami új önkéntes attitűdöt alakít ki. Sajátosságait meghatározzák a késő modern társadalom jellegzetességei, így a motivációjára jellemző lesz az egoizmus, a folytonosság hiánya, a megszakítottság, a biografikus bizonytalanságból fakadó kockázat (Beck 2003; Beck et al. 1994). A reflexív motiváció önorientáltsága határozza meg az altruizmus, a szolidaritás, a felelősség értékéhez való viszonyát. A késő modern kor életstílusa kevésbé altruista, kedvez – különösen fiataloknál – az „önvezérelt instrumentális motívumoknak”. A motívumok sokfélék, és nem alkotnak koherens rendszert.

Más osztályzásban a motívumok két fő típusaként a *gyakorlati-pragmatista* (főleg fiatalok) és az *altruista-idealista* (főleg idősebb vallásos emberek) motívumbázisát jelöli meg: „Az

önkéntesek motivációi ezerfélék, de két jól elkülöníthető típust mégiscsak fel lehet vázolni: a társadalmi, közösségi hasznosság szempontjából mindegy, hogy valaki gyakorlatias, pragmatista értékek mentén, vagy altruista, idealista értékek birtokában önkéntes. Tulajdonképpen mindkét motiváció vallója a közösségek fejlődését, a tudatos, felelős, munkavégző állampolgárok sorát gazdagítja” (Czike, Kuti 2006: 58).

Czike és Bartal (2005) nonprofit szervezetek önkéntesei között a következő leggyakoribb nyolc motivációt találták: (1) a szegényeken való segítség, (2) tapasztalatszerzés, (3) a vallás, a hit fontossága, (4) kihívás, szakmai fejlődés, (5) erkölcsi kötelesség, (6) a szabadidő hasznos eltöltése, (7) új barátok szerzése és (8) közösséghez tartozás. A motivációk alapján két fő típus rajzolódott ki. A *régi típusú* (más elnevezéssel tradicionális vagy közösségi) önkéntességet jellemzi az 1., 3., 5. és 8. pontok alatt megjelölt motiváció. Ennél a típusnál erős a vallási indítatás. Jellemző rá az idealisztikus-altruista attitűd, az értékelvűség, a közösségi motívum, a szolidaritás, a segítség szándéka, azaz a hagyományos értékekhez kapcsolódik, emellett általában csoport- vagy szervezeti tagsággal jár. Az új típusú (vagy modern, reflexív) önkéntességet jellemzi a 2., 4., 6. és 7. pontok alatt megjelölt motiváció. Ez a típus érdekalapú, kevésbé altruista, értékrend szempontjából megosztott, ellentmondásos (egyszerre instrumentálisabb és poszt-modern értékrendű), a tudás vágya inkább vezérli, individualizáltabb, egoistább, reflexívebb, kreatív, innovatív, önmaga kipróbálására, az élményre lehetőséget adó, kísérletező munka motiválja, tudatos választás jellemzi, és inkább a fiatalokra jellemző. A rövidebb elkötelezettségű, változatosságot nyújtó „forgóajtós önkéntesség” (Hustinx 2001) lesz a vonzó, főleg az „élménytársadalom” (Schulze 2000, 2003) fiataljai számára, összhangban „kísérletező szocializációjukkal” (Galland 2004).

Az önkéntesség motivációi tehát altruista, instrumentális (egoista) és vegyes motivációk lehetnek. A tradicionális önkéntesség altruista motivációkra épül (jó másokon segíteni), és fontos benne a szociális interakció és a közösség. A modern önkéntesség motivációi között találjuk a karrierépítést, a személyes és szakmai fejlődés igényét, a szabadidő hasznos eltöltésének, a kapcsolatépítésnek és a munkatapasztalat szerzésének szándékát (Perpék 2012; Czike, Kuti 2006).⁵

Magyarországon az önkéntesség leggyakrabban vallásos, ifjúsági, szabadidős, rekreációs (sport), egészségügyi, oktatási, szakmai és kulturális szervezetekben folyik, tehát mind a régi, mind az új típusú önkéntesség előfordul. Fontos megjegyezni azonban, hogy az önkéntességet biztosító nonprofit szervezetek száma még mindig alacsony (Bartal 2010). Érdekes, hogy a formális szervezetekhez kötődő önkéntesek gyakrabban önkénteskednek, általában magasabb státuszúak és modern motivációk vezérlik őket, de a szervezeti tagsággal nem járó önkéntesség és a tradicionális motivációk között nincs szignifikáns összefüggés (Perpék 2012).

Új típusú önkéntesség, fiatalok és az önkéntesség

Wollebek és Selle (2003) eredményei szerint Norvégiában (de a fejlett országok többségében is) az új típusú önkéntesség a jellemző, amely specializáltabb, kevésbé ideologikus, kevesebb szervezeti követelménnyel jár, mint a régi típusú önkéntesség. A tradicionális, értékalapú önkéntesség csökken, miközben a kulturális és a szabadidős önkéntesség, a sport- és a fogyatékosokat támogató szervezetek, a szomszédsági csoportok jelentősége nő. Megfigyelhető, hogy

⁵ A magyar önkéntesek többségének motivációja altruista és értékorientált (lásd Perpék 2012; Czike, Kuti 2006).

egyre több olyan helyi szervezet van, amelynek nincs országos vagy regionális központja. Az új típusú önkéntesség érdekes és értelmes elfoglaltságot ajánl, cselekvésorientált, rövid időtartamú elkötelezettséggel jár; a szervezetekben erős a fluktuáció. A változások szoros kapcsolatban állnak az individualizációval, de az individualizáció nem feltétlenül azonos az egoizmussal.

Norvégiában fejlett az önkéntes szektor, de az utóbbi időben gyökeres változások történtek. Az ideológiai alapú tömegmegmozdulások helyett napjainkban a szabadidős és érdekorientált szervezetek keretében zajlik az önkéntesség. Wollebek és Selle (2003) szerint az önkéntes munka paradigmájában bekövetkezett változások háttérében az egyéni értékek változása állhat. Inglehart (1977; 1990) kutatásaiból tudjuk, hogy a materialista értékeket olyan posztmaterialista értékek váltották fel, mint a demokrácia, az emberi jogok, a nemi egyenlőség, az önmegvalósítás, a környezetvédelem valamint a szabadidő fontossága. Putnam (1995; 2000) szerint azonban napjainkban nő a politikai apátia, csökken az alulról szerveződés, miközben a materialista és individualista értékek erősödnek a fiatalok körében. Míg az első tendencia növeli, az utóbbi gyengíti az önkéntes munka valószínűségét.

Wollebek és Selle (2003) szerint a tradicionális értékek kisebb szerepet játszanak a fiatalok önkéntes tevékenységeiben, mint az idősekéiben. Bár az elemzés nem tudja szétválasztani a generációs váltást és az életciklus hatását, de a szerzők közvetett adatok alapján (az egyéni és a szervezeti életben bekövetkező változások hasonlósága miatt) azt állítják, hogy ténylegesen generációváltás zajlik az önkéntességben. További megállapításuk, hogy az önkéntesség fontossága a demokratikus értékek szempontjából csökkent, miközben a mértéke viszonylag stabil maradt (Wollebek, Selle 2003).

Inglehart (2003) ellenőrizte Putnam (1995, 2000) amerikai eredményeit, miszerint a fiatalok körében csökkent, az idősek körében viszont nőtt az önkéntesség a „tudásalapú társadalom” kialakulásával. Az okokat keresve felmerülhet, hogy a fiatalok általában kevésbé preferálják az önkéntességet (életciklus-hatás), illetve az is, hogy a ma fiataljai kevésbé végeznek önkéntes munkát a későbbiekben is (generációs váltás). Putnam ez utóbbit prognosztizálta. Inglehart (2003) a két hatást nem tudta szétválasztani. Eredményei szerint az önkéntesség napjainkban nem csökken, ugyanakkor a fiatalok új, rugalmasabb, kevésbé állandó szervezeti keretek között végeznek önkéntes tevékenységet (főleg karitatív és sportszervezetekben).

Butcher (2003) az önkéntesség hozamaival, a segítők és a segítették közti humanisztikus viszonyról foglalkozik egy mexikói kutatásban. A vizsgálat során húsz strukturálatlan etnográfiai interjút készítettek. Mexikóban korábban az önkéntesség elsősorban morális és/vagy vallásos kötelezettség volt, és az önkéntességet tradicionálisan paternalista viszony jellemezte. Azonban napjainkban itt is megfigyelhető a szolgáltatás-centrikus attitűd terjedése (amely az új típusú önkéntesség jellemzője). Ennek eredménye, hogy megteremt a bizalom légkörét, élvezetesebb és termékenyebb kapcsolat jön létre az önkéntes és a segítették között, szemben a korábbi, „csak” segítő attitűddel, ahol nem feltétlenül érvényesül a reciprocitás.

A fiatalokra tehát inkább az új típusú önkéntesség a jellemző. Például azért önkénteskednek, hogy beírassák az önéletrajzukba. Ennél az új típusú önkéntességnél a fiatalok az önkéntességgel szerzett kulturális és kapcsolati tőkét később (a munkavállaláskor) anyagi tőkévé konvertálják. Azokban az országokban (például USA, Kanada), ahol az önkéntesség erős pozitív jelzés a munkáltatók felé, több fiatal lesz önkéntes (Handy et al. 2010).

A fiatalok önkéntességének motivációi két nagy csoportba sorolhatóak: (1) önértékű, szakmai tapasztalatszerző motivációk (például kapcsolatépítés, hasonló érdeklődésű körűekkel való találkozás, a szabadidő hasznos eltöltése, sport és kulturális aktivitások tanulása és végzése, információszerzés, készségfejlesztés, könnyebb munkához jutás) és (2) altruista motivációk

(hasznos legyen a társadalomnak, másokért cselekszik, a saját és mások jogainak és érdekeinek védelme). Ezekon kívül lehetnek kevert motivációk is. Romániában az új típusú motivációk gyakrabban fordultak elő a Nagyvárad Állami Egyetem szociális területen tanuló hallgatói körében. Fontos számukra a szakmai tudás- és tapasztalatszerzés, a kapcsolatépítés és a szervezet jobb megismerése, míg a régi típusú motivációk kevésbé jellemzőek rájuk (Stefanescu, Osvat 2011).

A felsőoktatási hallgatók új típusú önkéntességén belül a fentiek és saját tapasztalataink alapján megkülönböztethetjük az életrajzba beírható önkéntességet (instrumentális motívumokkal), a szabadidős önkéntességet és a posztmodern önkéntességet (ahol maga a részvétel a fontos; mert jó másokkal együtt lenni; mert identitást ad, például a zöld- és békeszervezetekben való részvétel).

Handy és munkatársai (2010) a felsőoktatási hallgatók önkéntességének három motivációs típusát különítik el. Az első a karrierépítő motiváció, a második az altruista, értékvezérelt motiváció, a harmadik pedig az önmagát és a társadalmat védő motiváció (mások hatására lett önkéntes). Itt jegyezzük meg, hogy a karrierépítő motivációt nem feltétlenül egoista motivációk vezérlik. Ez inkább jelzés a munkáltató felé, hogy valaki karriertudatos, és hogy alkalmasabb a feladatra, mint aki nem volt önkéntes. Handycék (2010) kimutatták azt is, hogy az Egyesült Államokban és Kanadában a fiatal generáció pragmatikusabb, a karrierépítés fontosabb számukra. Az, hogy valaki végzett-e önkéntes munkát, fontos jelzés a munkáltatók felé. Érdekes eredmény, hogy a karrierorientált önkéntesek körében az altruista értékek is fontosak voltak, tehát a fiatalok önkéntességének motivációja inkább kevert. (Meglépő módon nem az új típusú motivációk voltak a leggyakoribbak a fiatalok körében a vizsgált 12 országban, hanem az értékvezérelt motivációk.) Handycék hipotézise, miszerint a karrierépítő önkéntesek kevésbé intenzíven, rövidebb ideig önkénteskednek („forgóajtós” önkéntesség, lásd Hustinx 2001) nem nyert megerősítést. Az Egyesült Államokban és Kanadában a karrierépítő önkéntes fiatalok hosszabb ideig voltak önkéntesek, mint a nem karrierépítő önkéntesek (Handy et al. 2010).

Egy 2005-ös magyarországi vizsgálat szerint a fiatal önkéntesek motivációi a közösséghez tartozás, a kihívás, a szakmai fejlődés, a szabadidő hasznos eltöltése és új barátok szerzése, tehát a motivációk inkább új típusúak (lásd Szabó, Marián 2010).

A fiatalok önkéntes tevékenységének funkciói tehát a következők:

- (1) lehetőséget ad társadalmi, szakmai és állampolgári szocializációra, szereptanulásra;
- (2) „híd szerepet” tölt be az iskola, az oktatás és a munka világa között, ezzel együtt
- (3) közvetítő szerepe van a felnőtt-lét felé, a munka, a felelős állampolgári lét felé;
- (4) az önkéntes tevékenység informális tanulás: tudás, tapasztalat, információszerzés hosszú távra, a konkrét szakismerettől az általános társadalomismeretig, a speciális készségektől az általánosan hasznosíthatókig;
- (5) az emberi kapcsolatok szélesítése, gazdagítása;
- (6) a szakmai karrier elindítása és építése, változtatása, a munkavilágába illeszkedés, kapcsolati tőke építése, szakmai szocializáció: szakmai tapasztalatszerzés, csoportmunka (együttműködés, konfliktuskezelés) tanulása, gyakorlása, a hozzá szükséges értékek (felelősség, szolidaritás) elsajátítása és
- (7) innováció, az aktivitás formáinak (szakmai, politikai, szabadidős) megújítása, a modern technika alkalmazása az interakcióban és a kommunikációban.

Az önkéntesség makroszintű magyarázó elméletei

Az értékek makroszintű hatásával kapcsolatban Inglehart (2003) a kulturális változás (indusztriális társadalomból a posztindusztriális társadalomba való átmenet) önkéntességre gyakorolt hatását vizsgálja. Az értékek változásának két irányát különbözteti meg: a tradicionális értékek felől a szekularizált racionális értékek felé való elmozdulást, és a túlélés értékei felől az önkifejezés értékei felé való elmozdulást. Az országokat e két dimenzió mentén csoportokba sorolja, és megnézi a kapcsolatot az értékek és az önkéntes tevékenységek típusai között. Az önkéntes tevékenységek három típusát írja le: (1) zöld- és békemozgalmak, jóléti aktivitások, a harmadik világ problémáinak megoldása, emberi jogok védelme; (2) politikai pártok aktivistáinak tevékenysége, helyi szervezetek a munkanélküliség és szegénység kezelésére, nőmozgalmak, szakszervezetek; (3) egyházi, vallási kötődésű önkéntesség, a fiatalok önkéntes szervezetei, sportegyesületek, szakmai, oktatási és kulturális szervezetek. Az első típusú önkéntesség pozitív kapcsolatban állt az önkifejezés értékeivel és a nagyarányú agrártevékenységgel. A második típusú negatív kapcsolatban állt a szolgáltatói szektor kiterjedtségével, de pozitív kapcsolatban az önkifejezés értékeivel. A harmadik típusú önkéntesség negatív kapcsolatban állt az iparban foglalkoztatottak arányával és a tradicionálistól a szekularizált racionális értékek felé való elmozdulással, viszont pozitív volt az összefüggés a túlélés felől és az önkifejezés értékei felé való elmozdulással.

A „társadalmi eredet elmélet” szerint az önkéntesség a szélesebb társadalmi és szervezeti erők és intézmények függvénye, és azokban az országokban gyakoribb, ahol fejlettebb a nonprofit szektor. Solomon és Sokolowski (2003) az önkéntesség szervezeti gyökereit és az önkéntesség makrostrukturális tényezőit vizsgálják. A korábbi elemzésekben az önkéntesség szorosan kapcsolódott az alulról építkezés, az önszerveződés romantikus mitológiájához, és ennek fényében sokan úgy vélték, hogy az önkéntesség sok társadalmi problémát megold, például a szegénységet, a gazdasági fejletlenséget, a környezetszennyezést. Az ezredfordulón azonban a helyzet változóban van. Putnam (2000) szerint a mai fejlett társadalmakban csökken az önszerveződés. Ezzel összefüggésben Solomon és Sokolowski (2003) megállapítják, hogy az önkéntesség is egyre inkább formális szervezeti keretek között, állami támogatással folyik, az adott ország szociálpolitikája és a szervezeti háttér fejlettsége függvényében. Solomon és Sokolowski négy hipotézist tesztelnek ezzel kapcsolatban:

(1) A heterogenitás-elmélet szerint az önkéntesség ellensúlyozza a piaci kudarcokat, ezért minél nagyobb a kormányzati beavatkozás a társadalmi jólét és biztonság érdekében, annál kisebb lesz az önkéntesség az adott országban.

(2) A kölcsönös függőség-elmélet szerint viszont kooperáció van az önkéntes tevékenységek és a kormányzati beavatkozás között, ezért minél nagyobb a kormányzati beavatkozás, annál nagyobb arányú lesz az önkéntesség.

(3) Az erőforrás mozgósítási elmélet szerint minél nagyobb a társadalmi és szervezeti kapacitás az önkéntesség előmozdítása érdekében, annál nagyobb arányú lesz az önkéntesség.

(4) Végül a társadalmi eredet elmélet szerint a nonprofit szektor kiterjedtsége növeli az önkéntesség valószínűségét.

Eredményeik szerint egyedül a heterogenitás-elmélet jóslata nem teljesült, a másik három tétel igazolódott. Összességében tehát az önkéntesség nemcsak önkéntes választás vagy spontán altruizmus következménye, hanem befolyásolja a szélesebb társadalmi és intézményrendszeri hatások is.

Az önkéntesség makroszintű magyarázata során egyes szerzők vizsgálják a rendszer típusának, a GDP nagyságának, a szabadság mértékének vagy a nonprofit szektor fejlettségének hatását is. Voicu és Voicu (2003) eredményei szerint az iparosodottság, gazdasági fejlettség (a GDP és az iskolázottság), a városias jelleg, a kapcsolathálókon belül a gyenge kötések dominanciája és a protestantizmus elterjedtsége növeli az önkéntesség valószínűségét.

Salamon, Anheier (1992) és Salamon et al. (1999) vizsgálták az önkéntesség intézményi hátterét, a nonprofit szektort és a civil társadalmat. A nonprofit szervezetek számos típusát különböztették meg (szociális, kulturális, szabadidős, védelmi, egészségügyi stb.), és körülhatárolták ezek tevékenységi területeit is (kultúra, oktatás és kutatás, egészségügy, szociális szolgáltatások, környezetvédelem, fejlesztés, gazdasági, szakmai, érdekvédő, szakszervezeti és vallással kapcsolatos tevékenységek stb.). Kimutatták, hogy az oktatási, egészségügyi és a szociális szolgáltatások területe a legnépszerűbb, de a kultúra, rekreáció, környezeti, fejlesztési és érdekvédelmi területek népszerűsége szintén nő, és ezeken a területeken jelentős számban önkéntesek is dolgoznak.

Önkéntesség Közép-Kelet Európában

A kommunizmus összeomlása és a demokrácia növekedése hatással volt az önkéntességre Közép- és Kelet-Európában. Juknevičius és Savicka (2003) eredményei szerint a térségben csökkent a szocialista rendszert jellemző erőltetett, sokszor kötelező jellegű önkéntesség, és nőtt az új szervezetekben zajló „önkéntes alapú” önkéntesség. Azonban a növekedés nem volt töretlen. A civil társadalom erősödésével a rendszerváltásokat követő években gyorsan nőtt az önkéntesség, majd a gyors változások után ezek a folyamatok lelassultak, sőt, csökkent az önkéntesség. Az ezredfordulón a térségben igen alacsony volt az önkéntesség mértéke, a nyugat-európai országokhoz képest.

A rendszerváltások előtt az önkéntesség általában ellenzéki jelleget öltött (vallásos mozgalmak, „földalatti” politikai mozgalmak és zöldmozgalmak), emellett jellemző volt az állam által kontrollált, nagyarányú szakszervezeti és szakmai érdekvédelmi tagság. A rendszerváltások után azonban csökkent a szakmai érdekcsoportok és szakszervezeti mozgalmak jelentősége, és az egyházi, vallási jellegű önkéntesség is csak kezdetben nőtt, később csökkent. A szerzők hipotézise szerint a rendszerváltások után elsősorban az „új típusú” önkéntesség erősödik (jóléti szervezetek, érdekcsoportok, emberjogi és zöld mozgalmak, fiatalok klubjai). A várakozások ellenére azonban 1990 és 1999 között Közép-Kelet Európában csökkent a jóléti problémák (munkanélküliség és szegénység) kezeléséhez, az érdekcsoportokhoz kötődő és az ideológiai alapú önkéntesség is.

Juknevičius és Savicka (2003) a térség országai közötti különbségeket is vizsgálták. Az önkéntesség mértékére és típusára országonként elsősorban a korábbi kommunista ideológia erőssége, a demokratikus reformok gyorsasága, a civil szektor kiterjedtsége volt hatással, bár ellenpéldákat is találtak.

Voicu és Voicu (2003) Romániát vizsgálták, ahol napjainkban viszonylag kis arányú az önkéntesség. Ennek oka lehet az erős állami kontroll, és az, hogy az egyéni kezdeményező készséget kevésbé támogatják. Romániában a kommunista örökség (az erős állami kontroll, a kötelező önkéntesség), az ország 1945 előtti, tradicionális agrárjellege (az önkéntesség elsősorban az urbánus térségekben erős), az önkéntes szervezetek kis száma, a szegénység, az alacsony iskolázottság, a kapcsolathálón belül az erős kötések dominanciája, az ortodox vallású többség

(az önkéntesség a protestáns országokban erősebb) befolyásolta leginkább az önkéntességet. Összességében Románia alacsony önkéntességi mutatóiért az egyéni erőforrások (a három tökefajta) hiánya, és a kontextuális (csoportszintű) hatások a felelősek.

Demokrácia és önkéntesség

Az eddigi kutatások szerint az önkéntesség hidat képezett az állampolgárok és az állam között. Putnam (1995; 2000) szerint az állampolgárok elsősorban az önkéntes szervezetekben tanulják meg a társadalmi és állampolgári készségeket és szokásokat. Ehhez kapcsolódva Halman (2003) arra volt kíváncsi, hogy vajon az egyének szintjén van-e kapcsolat az önkéntesség és a demokratikus attitűd között, illetve, hogy a fennálló lehetőségek, az önkéntes szervezetek száma, a gazdasági fejlettség, a vallásos kultúra, a demokrácia hagyománya országonként hogyan hat az önkéntességre.

Halman eredményei szerint az önkéntesség és a demokrácia között nincs kölcsönös összefüggés sem egyéni, sem országos szinten. Az önkéntesek valamivel magasabb értékeket értek el a demokratikus attitűd skálán, mint azok, akik nem végeztek önkéntes tevékenységet, de a hatás igen gyenge (például az iskolázottság hatása jóval erősebb a demokratikus attitűdre). Országos szinten is gyenge a kapcsolat az önkéntesség mértéke és a demokratikus attitűdök előfordulása között. A vallásosság sem egyéni, sem csoportszinten nem hatott az önkéntességre, valamint a GDP nagysága sem. Viszont a demokratikus múlt években mért időtartama és az emberi jogok helyzete erős pozitív hatást gyakorolt az önkéntesség gyakoriságára.

Eliapson (2003) egy etnográfiai (résztevő megfigyeléses) vizsgálat eredményét mutatja be. Amerikában kétféle önkéntes szervezetben vett részt. A vizsgálat során kétely merült fel benne azzal kapcsolatban, hogy az önkéntesség és az önkéntes szervezetekben való részvétel szélesíti-e a polgárok látókörét, és erősíti-e a politikába való bekapcsolódásukat. A vizsgált önkéntesek, illetve a feletteseik direkt elkerülték a politikával kapcsolatos diskurzusokat az önkéntes munka-megbeszélések során, és inkább a konkrét feladatokra koncentráltak. A politikai témákat kisebb csoportokban egymás közt, illetve otthon beszéltek meg. Az elemzés tanulsága, hogy az önkéntes munka nem erősíti a politikába való bekapcsolódást, egyre kevésbé generál igazi közösségeket, és az önkéntes tevékenység nagymértékben individuális aktivitássá vált.

Hipotézisek

A továbbiakban a debreceni egyetemisták önkéntességgel kapcsolatos magatartásának vizsgálatára térünk rá. A szakirodalmi tapasztalatok alapján a következő hipotézisek állíthatók fel:

(1) A szakirodalom alapján a diákok önkéntességével kapcsolatban nem számítunk nagy nemi és életkori különbségekre. A diákok életkora amúgy is behatárolt, hiszen csak a nappali tagozatosok vettek részt a kutatásban, bár az elsőévesek és végzősök feltehetőleg ritkábban önkénteskednek, mint a többiek egyéb elfoglaltságaik miatt.⁶

(2) A szakirodalomra építve azt is feltételezzük, hogy a szocio-demográfiai tényezők önkéntességre gyakorolt hatása gyengébb a diákok körében is, mint a vallás és az értékeké, bár

⁶ Azaz a hatás nem lineáris, és a regressziós modellben feltehetőleg kioltja egymást a két hatás, és emiatt a kor hatását nem tudjuk majd kimutatni.

a kutatás regionális jellege miatt azt is feltételezzük, hogy elsősorban a jobb módú diákok önkénteskednek, mert a hátrányos helyzetűek inkább fizetett munkát kénytelenek elvállalni (lásd Markos 2014).

(3) Az értékek hatását tekintve a szakirodalom alapján feltételezzük, hogy a vallásosság növeli az önkéntesség előfordulását, és különösen a közösségi vallásgyakorlat számít,⁷ nem a hit önmagában.⁸

(4) Az önkéntes diákok értékpreferenciáinak vizsgálata fontos, hiszen ez által az önkéntesség motivációi alapjaira derül fény (a motivációkról nem volt direkt adatunk). A szakirodalom eredményei alapján azt feltételezzük, hogy az altruista, nem materiális értékrend (másokon való segítség preferálása) növeli, az anyagi jólét és élvezetes élet preferálása viszont csökkenti az önkéntesség esélyét a diákok körében.

(5) Vizsgálni fogjuk a diákok szabadidős önkéntességét is (a diákok csoporttagsága alapján végzünk becsléseket). Ezzel kapcsolatban azt feltételezzük, hogy a szabadidős önkéntesség még nem olyan gyakori a Debreceni Egyetem hallgatói körében, mint a többi fejlett országban, egyrészt a szabadidős csoportok alacsony száma, másrészt a diákok – a térségre jellemző – speciális attitűdje miatt (a szabadidős csoportokban való aktív részvétel és az önkéntesség kultúrája még nem annyira elterjedt).

(6) Azt feltételezzük, hogy a régi típusú, szervezeti tagsággal járó, rendszeres önkéntesség (segítő szolgáltatások, karitatív tevékenység) inkább a lányokra, az egyéb típusú szabadidős önkéntesség pedig (például pl. sportszervezetekben végzett önkéntesség) inkább a fiúkra jellemző, valamint, hogy a fiúk körében gyakoribb a civil szervezeti aktivitás és a környezetvédelmi mozgalmakban, illetve politikai szervezetekben való részvétel.

(7) Végül feltételezzük, hogy az önkéntesség eltérő a karok között, és a segítő szakmákon tanulók körében nagyobb lesz az önkéntesség gyakorisága.

Adatbázis, módszerek és vizsgált változók

Munkánkban a Campus-lét kutatás online kérdőíves adatbázisát használtuk fel. Az adatfelvétel a Debreceni Egyetem nappali tagozatos hallgatói körében zajlott 2010-ben. A súlyozott adatbázist használtuk (N=2384), mely nemek és karok szerint reprezentatív. Gyakorisági megoszlásokat, kereszt táblákat és logisztikus regressziós modellt alkalmaztunk az SPSS program-csomag segítségével. Regressziós modellünk függő változója, hogy végzett-e valaki önkéntes munkát a tanulmányai során, vagy nem. A magyarázó változóink: (1) kor (csak nappalisok!), (2) a diák neme, (3) a diákok társadalmi háttere, mint például az szülők iskolázottsága, a diák anyagi helyzete, az állandó lakhely településtípusa, (4) a vallásos önbesorolás, (5) és végül a 36 értékpreferencia változó, ahol az értékek fontossága 1–5 értékeket vett fel (az értékpreferencia változókat az Ifjúság kutatásokból vettük át). Végül végeztünk egy rövid elemzést a szabadidős önkéntességről is, ahol a diákok szabadidős csoporttagságát vizsgáltuk. Ezen belül megnéztük a nemi különbségeket, valamint utolsó táblázatunkban megvizsgáltuk az önkéntesség kari előfordulásait is.

⁷ A templomba járás során kiépített kapcsolatok és információk elősegíthetik az önkéntes munkát, valamint az egyházas vallásosság szervezeti kötődést is jelent egy olyan szervezethez, amelyben nagy valószínűséggel belső elvárás az önkéntes munkavégzés.

⁸ Nem vizsgáljuk a felekezet hatását, mivel Rosta és Tomka (2010) kutatásaiból tudjuk, hogy a vallásgyakorlat elemeit kevéssé befolyásolja a felekezeti hovatartozás Magyarországon.

Empirikus eredmények

Önkéntes munkavégzés a Debreceni Egyetem fiataljai körében

A hallgatók, bár elsőrendű feladatuk a tanulás, különböző munkavállalási motívumok (az élménykeresésig a munkahelyi tapasztalatszerzés érdekében át) miatt egyre nagyobb mértékben végeznek önkéntes munkát. Következő táblázatunk a hallgatók tanulás melletti önkéntes és fizetett munkavégzését mutatja 2005-ben és 2010-ben.

1. táblázat: A hallgatók munkavégzése az egyetemi évek alatt nemenként, 2005-ben és 2010-ben (százalék)⁹

	2005		2010	
	Fiúk	Lányok	Fiúk	Lányok
Rendszeres fizetett munka	16,5	11,2	11,2	10,5
Alkalomszerű	33,3	31,2	44,6	38,8
Nem fizetett munka	3,3	2,3	7,1	7
Nem dolgozott	46,9	55,3	37,1	43,8

Az eredmények szignifikánsan különböztek nemenként mindkét évben (Chi-négyzet: $p < 0,05$)

Amint az 1. táblázatban látható, a fiúk mindkét évben valamivel gyakrabban dolgoztak az egyetemi évek alatt. 2005 és 2010 között a diákok tanulás melletti munkavégzésének aránya emelkedett, de főleg az alkalomszerű munkáé, és nem a rendszeres munkavégzésé. A rendszeres önkéntes munkavégzés viszont több mint kétszeresére nőtt a diákok körében 2010-re, ami mutatja az önkéntesség növekvő népszerűségét (bár a részvételi arányok jóval kisebbek nálunk, mint a fejlett nyugati országokban). Érdekes eredmény, hogy az önkéntes munkavégzésben nemi különbségek alig mutathatók ki, ami összhangban lesz későbbi regressziós modellünk eredményeivel és a korábbi nemzetközi vizsgálatok eredményeivel is.

A következőkben az önkéntes munkavégzés gyakoriságát vizsgáljuk, ami segít abban, hogy elkülöníthessük az önkéntes munkát soha nem végzőket az alkalmi és rendszeres önkéntes munkavégzőktől. (Lásd a 2. táblázatot.)

2. táblázat: Az önkéntes munkavégzés gyakorisága a hallgatók körében (százalék) (2010)

Évente 1–2	19,4
Havonta 1–2	4,5
Hetente 1–2	2,1
Soha	73,9

⁹ 2005-ös adatok a „Regionális egyetem” kutatás eredményeiből származnak, ahol a partiumi régió felsőoktatási hallgatóit kérdezték le, tehát a minta kicsit bővebb, nem csak a Debreceni Egyetem hallgatói szerepelnek benne.

Ahogy a 2. táblázatból látható, a diákoknak összesen 26,1 százaléka végez önkéntes munkát valamilyen gyakorisággal.¹⁰ Nemenként itt sem volt szignifikáns eltérés az önkéntes munkavégzés gyakoriságában. A 2008-as Ifjúságkutatás adatai szerint a fiataloknak csak 13 százaléka végzett önkéntes munkát valamilyen gyakorisággal, de a mintában a teljes 15–29 éves populáció szerepelt, és nem csak a felsőoktatási hallgatók (Szabó, Marián 2010). A mi mintánkat viszont csak a Debreceni Egyetem nappali tagozatos hallgatói alkotják, akik feltehetőleg magasabb végzettségük miatt önkénteskedtek gyakrabban.

Az önkéntesség mikroszintű magyarázó modellje

A továbbiakban egy kétértékű változóval dolgozom, a soha nem végzőket és a többé-kevésbé rendszeres önkéntes munkavégzőket különböztetem meg. A 3. táblázatban az önkéntes tevékenységre ható okokat térképezem fel egy regressziós modell keretében.

3. táblázat: Logisztikus regressziós modell eredményei az önkéntesség előfordulására (az értékváltozók közül csak a szignifikáns hatásokat tüntettük fel) (2010)

	Exp(B)	Szign.
Nem	0,94	0,64
Életkor	0,99	0,78
Apa iskolai végzettsége ¹¹	0,95	0,08
Anya iskolai végzettsége	1,06	0,03
A diák anyagi helyzete ¹²	1,11	0,00
Településtípus ¹³	0,81	0,07
Vallásosság ¹⁴	1,47	0,00
Anyagi jólét	0,79	0,00
Boldogság	1,86	0,00
Igaz barátság	1,38	0,01
Élvezetes élet	0,76	0,01
Segítőkészség, másokért cselekvés	1,35	0,00
Szeretetteljes ragaszkodó gyöngéd	0,79	0,03
Konstans	0,01	0,00

-2*Loglikelihood csökkenése: 6,8%.
A hatások szignifikánsak, ha a szign<0,05.

A szakirodalommal összhangban a tradicionális szociológiai háttérváltozók (nem, életkor) hatása csekély, bár az anya magasabb iskolai végzettsége kissé növeli az önkéntességet, és a

¹⁰ Az adatok szerint ebből 6,6 százalékot tekinthetünk rendszeres önkéntes munkavégzőnek. A 6,6 százalék közel van a 7 százalékhoz, amit az első táblázatban kaptunk, tehát ott feltehetőleg a rendszeres önkéntes munkát végzők választották a nem fizetett munka válasz opciót.

¹¹ Az apa és az anya iskolai végzettségét elvégzett osztályok számával mértük.

¹² A diák anyagi helyzetét a tartós fogyasztási cikkek számával mértük.

¹³ Értékei: város vagy falu.

¹⁴ Értékei: vallásos (a maga módján, vagy egyháziasan) vagy nem vallásos.

hallgató saját jobb anyagi helyzete szintén növeli az önkéntesség valószínűségét. Emellett kimutatható, hogy a falusi lakóhely is kissé növeli az önkéntességet, bár a hatás nem szignifikáns. (A családi állapot, és az, hogy a diák bejáró, albérletben vagy saját lakásban él, illetve, hogy kollégista-e, nem mutatott szignifikáns összefüggést az önkéntességgel a kereszt táblák tanulsága szerint, így ezeket a változókat nem is vontuk be a regressziós modellbe.)

Viszont a vallásosság, de főleg az egyházas vallásosság szignifikánsan növeli az önkéntesség valószínűségét a hallgatók körében. A kereszt táblák szerint a maga módján vallásosak 28,4 százaléka végez önkéntes munkát (kissé az átlag felett), viszont az egyházasan vallásosak 45 százaléka végez önkéntes munkát évente vagy gyakrabban, ami jóval nagyobb arány, mint az átlag.

Az értékek hatásának vizsgálatánál a kérdőívben 36 értéket rangsoroltak a hallgatók egy ötfokú skálán. Ezek közül az önkéntesség előfordulásával több érték is szignifikáns kapcsolatban volt. A boldogság preferálása, az igaz barátságot fontosnak tartók, a segítőkészség, másokért cselekvés preferálása szignifikánsan növeli az önkéntesség valószínűségét. Viszont más értékek, mint az élvezetes élet preferálása, az anyagi jólét fontossága és furcsa módon a szeretetteljes ragaszkodás, gyöngédség preferálása is csökkenti az önkéntesség valószínűségét. Mindezek szintén összhangban vannak a külföldi eredményekkel.

A diákok csoporttagsága és a potenciális önkéntes munkavégzés

A szakirodalom tanulsága szerint napjaink fiataljaira az új típusú önkéntesség a jellemző. Ezzel összhangban megvizsgáljuk, hogy a klasszikus rendszeres önkéntes munkavégzés mellett milyen szabadidős önkéntes tevékenységeket folytatnak. Természetesen ezek csak akkor tekinthetők önkéntes munkának, ha az adott szervezetben mások javára végzett tevékenységről van szó.¹⁵

4. táblázat: A hallgatók részvétele különféle szervezetekben, 2010-ben a Debreceni Egyetemen (százalék)

	Részt vesz	Nem, de szeretne	Nem vesz részt
Vallási csoport	12,3	6,4	81,3
Hobbi csoport	7,3	29	63,7
Tudományos kör, szakmai egyesület	6,7	41,6	51,8
Rendszeres önkéntes munka	6,2	93,8	
Hagyományörző csoport	3,7	21,7	74,8
Tanuló csoport, önképzőkör	3,4	96,6	
HÖÖK mentor program	3,1	96,9	
HÖÖK	2	25,3	72,7
Mentálhigiénés klub	1,4	98,6	
IK öntevékeny csoport	0,5	99,5	
Puzzle személyiség fejlesztő klub	0,3	99,7	
Nekem senkim sincs klub	0,2	99,8	

¹⁵ Itt jegyezzük meg, hogy az adatbázis alapján készített 4. és 5. táblázatban szereplő általános önkéntesség kategória is sokféle tevékenységet takarhat, illetve hogy a többi szervezeti tevékenységben is folyhat önkéntes munka.

A 4. táblázatban látható, hogy a diákoknak csak kis része vesz részt olyan csoportban, amely önkéntes tevékenységre lehetőséget kínál. A vallásos csoportban való részvétel (ami a diákok körében viszonylag népszerű: 12,3 százalék) különféle önkéntes tevékenységekkel járhat, például zenei kíséret és karvezetés, étel és ital biztosítása az ifjúsági összejöveteleken, ökumenikus szervezetek keretében a hajléktalanok segítése stb. (erről részletesen lásd Fényes et al. 2012). Viszont egyes, a nyugati országokban népszerű szervezetekben (például a táblázatban szereplő „nekem senkim sincs” klub, az informatikai kar öntevékeny csoportja, személyiségfejlesztő klub) nálunk nagyon alacsony a hallgatók részvétele.¹⁶

Eredményeink összhangban vannak Hatos (2011) eredményeivel, akinek az adatai nemcsak a felsőoktatási hallgatókra, hanem a teljes magyar népességre vonatkoztak. Az aktív csoporttagság Hatos munkájában jóval alacsonyabb (3–4%), ami arra utal, hogy a mi adataink is csak felülbecslik a potenciális önkéntes aktivitást. Bár Hatos kimutatta azt is, hogy a magasabb végzettség növeli a csoportokban résztvevők aktivitását, tehát az aktivitás valamivel magasabb lehet a diákok körében, mint a Hatos által kimutatott 3–4 százalékos arány.

5. táblázat: A diákok részvétele egyetemi szervezetekben, 2010-ben, nemenként szignifikáns különbségek (százalék)

	Férfiak	Nők	
Sportegyesület, klub	19,8	8,2	Férfiak inkább szeretnék
Kulturális csoport	9,3	8,6	Nők inkább szeretnék
Ifjúsági diák szervezet	6	5,6	Nők inkább szeretnék
Extrém sportot űző csoport	4,1	1,2	Férfiak inkább szeretnék
Civil szervezet	3,9	2,9	Nők inkább szeretnék
Természet- és állat- és környezetvédelem	3,5	2,8	Nők inkább szeretnék
Politikai szervezet, párt	3,2	1,3	Férfiak inkább szeretnék
Segítő szolgálat, karitatív munka	3,9	7	Nincs adat
Önkéntes szervezet, csoport	4,1	6,3	Nők inkább szeretnék
Lelki és szociális problémák-szervezet	1,1	1,5	Nők inkább szeretnék
Érdekvédelmi szervezet	1	1	Nők inkább szeretnék
Emberjogi mozgalom	0,6	0,6	Nők inkább szeretnék

Szűrkével jelöltük a nemenként szignifikánsan nagyobb értékeket (a Chi-négyzet értéke $p < 0,05$)

¹⁶ A továbbiakban a fenti táblázat egy jellegzetes, az egyetemistákra különösen jellemző csoportját mutatjuk be röviden. A *mentálhigiénés klub*, illetve az ehhez kapcsolódó lelkielő egyesület egy segítő csoport. Szolgáltatásuk két fő tevékenységre terjed ki: telefonos lelki tanácsadást és mozgó társzolgálatot végeznek. Ez utóbbi keretében az önkéntesek feladata közérzeti és pszichológiai problémák kezelése, konzultáció, elsősegélynyújtás és segítség hívása a bulikon. Az önkéntesek többsége kortárssegítő, évente-kétévente változó összetétellel. A tanév kezdetekor 20–30 diák jelentkezik a feladatra. Az önkéntes munkában való részvételt kötelező felvételi beszélgetés előzi meg és egy 50 órás tréning, valamint vizsga (személyiségfejlesztés, drogismeret, egészségügyi ismeretek témában), ami összhangban van azzal, hogy az önkéntesség egyre professzionalizáltabbá válik. A tréning után havonta 2–3 alkalommal egy éjszakát kell dolgozniuk (egy adott bulin). Fizetést nem kapnak, de nyáron ingyen mehetnek azon nyári fesztiválokra, amelyeken a szervezet részt vesz. A diákok elmondása szerint az önkéntesek motivációja a segítség, a szakmai tapasztalatszerzés mellett az új emberek megismerése is. Az öntevékeny csoport kétharmada lány, a többi fiú. Jellemző, hogy a fiúk hosszabb ideig vesznek részt a szervezetben. Az önkéntes segítők nem összejáró társaság, nem alkotnak igazi közösséget (ez összhangban van az új típusú önkéntességgel), elsősorban a feladatra összpontosítanak, és jellemző rájuk a rövid időtartamú elkötelezettség és a tevékenység projekt jellegű végzése (Marczali, Tercza 2010).

A 5. táblázatban azokat a potenciális önkéntes tevékenységeket (csoporthatóságokat) mutatjuk be, amelyekben nemenként szignifikáns eltérések voltak. A táblázatból látható, hogy a lányokra inkább a tradicionális típusú önkéntesség a jellemző (segítő szolgálat, karitatív munka, önkéntes szervezeti tagság). A fiúk ugyan hasonló arányban végeznek rendszeres önkéntes munkát, mint a lányok (lásd az előző táblázatokat), de nem feltétlenül van szervezeti tagságuk (például pályázatírás, önéletrajzba beírható, új típusú önkéntesség jellemzi őket). A fiúk körében viszonylag népszerű a sport és a kultúra, valamint az ezekhez kapcsolódó önkéntesség is, de a civil szervezetekben, természetvédő csoportokban, politikai szervezetekben is gyakrabban vesznek részt, mint a lányok. Látható az is, hogy az érdekvédelmi szervezetekben és emberjogi mozgalmakban alig vesznek részt a diákok, és távolmaradásukban nincs különbség a fiúk és a lányok között. Itt megint valamivel magasabb csoporttagságokat észleltünk, mint Hatos (2011), aki a teljes magyar népességet tekintette.

Az önkéntesség kari különbségei

Azt is feltételeztük, hogy az önkéntesség eltérő arányú karonként is. Ennek egyik oka, hogy számos vonatkozásban hasonló emberek tanulnak hasonló karokon (lásd Pusztai 2011), és emellett a kar is homogenizáló hatással van az ott tanulóakra. A diákok három legfontosabb aktivitása, a tanulás, a munkavégzés és a szabadidős tevékenységek jelentősen eltérnek karonként, és a karokon kiépülő kapcsolatok hatással vannak önkéntes tevékenységükre és ezek motivációira is (Pusztai 2011).

6. táblázat: Az önkéntes munkavégzés gyakorisága karonként a Debreceni Egyetemen (százalék)

	Önkéntes munkát		N
	végez	nem végez	
Állam- és Jogtudományi Kar	22,1	77,9	163
Általános Orvostudományi Kar	29,3	70,7	205
Bölcsészstudományi Kar	29,8	70,2	349
Egészségügyi Kar	33	67	97
Fogorvostudományi Kar	18,7	81,3	32
Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar	18,9	81,1	217
Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar	44	56	50
Gyógyszerésztudományi Kar	33,3	66,7	39
Informatikai Kar	19,6	80,4	214
Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Kar	24,5	75,5	147
Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási	34,9	65,1	166
Műszaki Kar	24,1	75,9	249
Népegészségügyi Kar	25	75	56
Természettudományi és Technológiai Kar	24,2	75,8	367
Zeneművészeti Kar	29,2	70,8	24
Összesen	26,1	73,9	2375

A kar és az önkéntes munkavégzés összefüggése szignifikáns a Chi-négyzet próba adatai szerint ($p < 0,05$)

A 6. táblázat alapján az önkéntesség gyakorisága szerint három kategóriába soroltuk a Debreceni Egyetem karait. Jóval az átlag feletti (29 százalék feletti) arány jellemzi a Gyermeknevelési és Felnőttképzési (Hajdúböszörmény),¹⁷ Egészségügyi, Bölcsészettudományi, Orvostudományi, Zeneművészeti, Mezőgazdasági, Élelmiszer-tudományi és Környezetgazdálkodási, és a Gyógyszerészeti Kar hallgatóit. Jóval az átlag alatti (24 százalék alatti) önkéntesség figyelhető meg az informatikai, agrár, fogorvosi és jogi karokon. Végül átlagos (24–29 százalék közötti) önkéntesség jellemző a Közgazdasági, Műszaki, Népegészségügyi, és a Természettudományi és Technológiai Karon.

Az eredmények értelmezése során megállapíthatjuk, hogy nemenként ugyan nem volt szignifikáns különbség az önkéntességben (lásd a korábbi adatokat), de a tradicionális férfias képzési területeken (műszaki, TTK, informatika) átlagos vagy átlag alatti az önkéntesség. A tradicionális segítő szakmáknál viszont (óvónő, egészségügyi, orvosi, gyógyszerészeti) a várakozásoknak megfelelően átlag feletti az önkéntesség, és ezeken a területeken, ahogy a karokon is, felülreprezentáltak a női hallgatók.¹⁸

Összegzés

Célunk az önkéntes tevékenység vizsgálata volt a Debreceni Egyetem hallgatói körében. Ezen belül regressziós modellünk segítségével az önkéntességre ható okokat is feltérképeztük, így a szocio-demográfiai tényezők, a vallás és az értékpreferenciák hatását. Végül megpróbáltuk megbecsülni a diákok szabadidős önkéntességét is a diákok csoporttagságaira vonatkozó adatok alapján, és vizsgáltuk az önkéntesség kari különbségeit is.

Eredményeink szerint a rendszeres önkéntes munka gyakorisága megkétszereződött a diákok körében 2005 és 2010 között (2010-ben 6–7 százalék), és 2010-ben a diákok 26 százaléka végzett ilyen munkát évente vagy gyakrabban. Megállapíthatjuk, hogy az önkéntesség ugyan egyre népszerűbb, de jelentőségéhez és más, fejlett országok adataihoz képest még mindig kevéssé elterjedt. Pedig különösen az új típusú karrierépítő önkéntesség segíthetné a diákokat a későbbi elhelyezkedésben.

Regressziós modellünkben az önkéntességre ható tényezőket vizsgáltuk. Eredményeink szerint a klasszikus szocio-demográfiai változók önkéntességre gyakorolt hatása csak kevéssé érvényesül (összhangban a szakirodalom eredményeivel), bár az anya magasabb iskolázottsága és a diák jobb anyagi helyzete növelte az önkéntesség valószínűségét. Ez az eredmény a vizsgált térség speciális karakterével függhet össze. A Debreceni Egyetem Magyarország viszonylag elmaradott térségében helyezkedik el, és csak a jobb hátterű, jobb anyagi helyzetű diákok engedhetik meg magunknak, hogy önkénteskedjenek. A szerényebb anyagi hátterű diákok inkább fizetett munkát kénytelenek elvállalni, ami sok esetben nem kapcsolódik tanulmányaikhoz (erről lásd Markos ebben a kötetben írt munkáját is).

Az önkéntesség meghatározó tényezője volt a vallásosság, és hatottak rá az értékpreferenciák is. Összhangban a szakirodalom eredményeivel mi is azt találtuk, hogy különösen a templomba járás növelte az önkéntesség gyakoriságát. Az értékek közül az anyagi jólét és élvezetes élet preferálása csökkentette, míg a boldogság, az igaz barátság és a másokon segítség preferálása növelte az önkéntesség valószínűségét, ami szintén összhangban van a korábbi eredményekkel.

¹⁷ Itt a kisvárosi lét hatása sem kizárható.

¹⁸ A férfias és nőies karok elkülönítéséről lásd Fényes (2010) korábbi munkáját.

Az értékekből következtethetünk a diákok önkéntességének motivációira is. Látható, hogy a tradicionális motivációk (a másokon segítség) fontosak voltak az önkéntesek számára. Ebből arra következtethetünk, hogy a vizsgált diákok önkéntességének motivációi inkább vegyesek, mint tisztán új típusúak. Ez összhangban áll Handy et al. (2010) eredményeivel. (Az értékek és motivációk részletes elemzését egy másik (HERD) adatbázis alapján lásd Bocsi és Fényes (2012) valamint Fényes és Pusztai (2012) munkáiban).

Kutatásunkban vizsgáltuk a diákok szabadidős csoporttagságát is, amelyből következtethetünk a diákok szabadidős önkéntességére is. Eredményeink szerint a diákok viszonylag kevés csoportban és csak kis arányban vesznek részt a fejlett országok diákjaihoz képest. Ennek oka a szabadidős csoportok viszonylag kis száma a térségben és a diákok speciális attitűdje lehet.

Végül megemlítjük, hogy az Campus-lét kutatás főtémájához igazodva vizsgáltuk az önkéntesség csoportképző szerepét is. Erre azonban az online adatbázis nem alkalmas, így erről a dolgozat elején hivatkozott kvalitatív interjú elemzésekben olvashatunk részletesebben.

Felhasznált irodalom

- BARTAL Anna Mária (2010): Élnek köztünk boldog emberek is... – a magyar önkéntesek és nem-önkéntesek jellemzői a 2008 évi Európai Értékrend Vizsgálat tükrében. In Rosta Gergely, Tomka Miklós (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, OCIPE Magyarország, Faludi Ferenc Akadémia. 143–186.
- BECK, Ulrick (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, Századvég Kiadó
- BECK, Ulrick, GIDDENS, Antony, LASH, Scott (1994): *Reflexive Modernisation. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge, Polity Press
- BOCSI Veronika, FÉNYES Hajnalka (2012): Values and the Motivations of Higher Education Students' Volunteering in a Borderland Central Eastern European Region. In Pusztai Gabriella, Hatos Adrian, Ceglédi Tímea (eds.) *Third Mission of Higher Education in a Cross-Border Region*. Debrecen, Center for Higher Education Research and Development – Hungary, University of Debrecen. 160–178.
- BUTCHER, Jacqueline (2003): A Humanistic Perspective on the Volunteer-Recipient Relationship: A Mexican Study. In Dekker, Paul, Halman, Loek (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 111–126.
- CNAAN, Ram A., AMROFELL, L. M. (1994): Mapping Volunteer Activity. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 4. 335–351.
- CZIKE Klára, BARTAL Annamária (2005): Önkéntesek és non-profit szervezetek. Piliscsaba, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Pázmány Péter Katolikus Egyetem
- CZIKE Klára, KUTI Éva (2006): Önkéntesség, jótékonyság és társadalmi integráció. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport Egyesület, Önkéntes Központ Alapítvány
- DAHRENDORF, Ralf (1983): *Die Chancen der Kriese. Über der Zukunft des Liberalismus*. Stuttgart, Deutsche Verlag
- DEKKER, Paul, HALMAN, Loek (2003): Volunteering and Values: An Introduction. In Dekker, Paul, Halman, Loek (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 1–18.

- ELIASOPH, Nina (2003): Cultivating Apathy in Voluntary Associations. In Dekker, Paul, Halman, Loek (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 199–212.
- FÉNYES Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
- FÉNYES Hajnalka (2011): Az önkéntes tevékenység definíciói, nemzetközi trendjei valamint egyéni és csoportszintű meghatározó tényezők. *Szociológiai Szemle* 2. 153–162.
- FÉNYES Hajnalka, Kiss Gabriella (2011a): 2011 – az Önkéntesség Európai Éve. Az önkéntesség társadalmi jelensége és jelentősége. *Debreceni Szemle* 4. 360–368.
- FÉNYES Hajnalka, Kiss Gabriella (2011b): Az önkéntesség szociológiája. *Kultúra és Közösség* 1. 35–48.
- FÉNYES Hajnalka, LIPCSEI László, SZEDER Dóra Valéria (2012) Önkéntesség a Debreceni Egyetem hallgatói táborában. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 99–120.
- FÉNYES Hajnalka, PUSZTAI Gabriella (2012): *Religiosity and volunteering among higher education students in the Partium Region*. In Györgyi Zoltán, Nagy Zoltán (eds.): *Students in a Cross-Border Region. Higher Education for Regional Social Cohesion*. Nagyvárad (Oradea) University of Oradea Press, 147–167.
- GALLAND, Oliver (2004): *Sociologie de la jeunesse*. Paris, Armand Collin
- HALMAN, Loek (2003): Volunteering, Democracy, and Democratic Attitudes. In Dekker, Paul, Halman, Loek (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 179–198.
- HANDY, Femida, CNAAN, Ram A., HUSTINX, Lesley, KANG, Chulhee, BRUDNEY, Jeffrey L., HASKI-LEVENTHAL, Debbie, HOLMES, Kristen, MEIJS, Lucas C., PESSI, Anne B., RANADE, Bhagyashree, YAMAUCHI, Naoto, ZRINCAK, Sinisa (2010): A Cross-Cultural Examination of Student Volunteering: Is It All About Résumé Building? *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 3. 498–523.
- HATOS, Adrian (2011): Önkéntes részvétel a határmenti régióban. In Balogh Béla, Bernáth Krisztina, Bujalos István, Hatos Adrian, Murányi István (szerk.): *Európai, nemzeti és regionális identitás*. Debrecen, Debrecen University Press. 231–242.
- HODGKINSON, Virginia (2003): Volunteering in Global Perspective. In Dekker, Paul, Halman, Loek (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 35–54.
- HUSTINX, Lesley (2001): Individualization and New Styles of Youth Volunteering: an Empirical Exploration. *Voluntary Action* 2. 57–76.
- HUSTINX, Lesley, LAMMERTYN, Frans (2003): Collective and Reflexive Styles of Volunteering: A Sociological Modernization Perspective. *Society* 2. 167–187.
- INGLEHARD, Ronald (1977): *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, NJ Princeton University Press
- INGLEHART, Ronald (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ Princeton University Press
- INGLEHART, Ronald (2003): Modernization and Volunteering. In Dekker, P., Halman, D. (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 55–70.

- JUKNEVICIUS, Stanislovas, SAVICKA, Aida (2003): From Restitution to Innovation: Volunteering in Postcommunist Countries. In Dekker, Paul, Halman, Loek (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 127–141.
- KAPLAN, Max (1975): *Leisure Theory and Policy*. New York, Wiley.
- KISS Gabriella (2004): A szabadidő-szociológia legújabb trendjei és aktuális problémái. In Kiss Gabriella, Csoba Judit, Czibere Ibolya (szerk.): *Idővonat. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 6–36.
- MARCZALI Veronika, TERCZA Gabriella (2010): „Segíthetek?” A Debreceni Egyetem kortárssegítői. (kézirat)
- MARKOS Valéria (2014): Egyetemisták a munka világában. In Szabó Ildikó, Fényes Hajnalka (szerk.): *Campus-lét a Debreceni Egyetemen*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- MEIJS Lucas, HANDY Femida, CNAAN Ram, BRUDNEY Jeffrey L., ASCOLI Ugo, RANADE Shree., HUSTINX Lesley, WEBER, Suzanne, WEISS Idit (2003): All in the Eyes of the Beholder? Perceptions of Volunteering Across Eight Countries. In Dekker, Paul, Halman, Loek (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 19–34.
- MUTZ, Gerd (2002): Pluralisierung und Entgrenzung in der Erwerbsarbeit, im Bürgerengagement und in der Eigenarbeit. *Arbeit* 1. 21–32.
- PERPÉK, Éva (2012): Formal and informal Volunteering in Hungary, Similarities and Differences. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* 1. 59–80.
- PUSZTAI Gabriella (2011): A láthatatlan kéztől a baráti kezekig. *Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
- PUTNAM, Robert (1995): Bowling Alone. America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6. 65–78.
- PUTNAM, Robert (2000): *Bowling Alone*. New York, Simon and Schuster
- REED, Paul, SELBEE, Kevin (2003): Do People Who Volunteer Have a Distinctive Ethos? In Dekker, Paul, Halman, Loek (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 91–110.
- ROSTA Gergely, TOMKA Miklós (szerk.) (2010): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értéktrend Vizsgálata 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, OCIFE Magyarország, Faludi Ferenc Akadémia
- SALAMON, Lester M., ANHEIER, Helmut K. (1992): In Search of the Nonprofit Sector II: The Problem of Classification. *Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project* 3. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies
- SALAMON, Lester M., ANHEIER, Helmut K., LIST, Regina., TOEPLER, Stefan, SOKOLOWSKI, S. Wojciech (1999): *Global Civil Society. Dimensions of the nonprofit Sector*. Baltimore, The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies
- SALAMON, Lester M., SOKOLOWSKI, S. Wojciech (2003): Institutional Roots of Volunteering: Toward a Macro-Structural Theory of Individual Voluntary Action. In Dekker, Paul, Halman, Loek (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 71–90.
- SCHULZE, Gerhard (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kulturszociológiája. A mindennapi élet esztétizálódása. *Szociológiai Figyelő* 1–2. 135–157.

- SCHULZE, Gerhard (2003): A Német Szövetségi Köztársaság kulturális átalakulása. In Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest, Osiris Kiadó. 186–204.
- STEBBINS, Robert A. (1996): Volunteering: A Serious Leisure Perspective. *Nonprofit and Voluntary Sector Quartely* 2. 211–224.
- STEFANESCU, Florica, OSVAT, Claudia (2011): Volunteer Landmarks among College Students. *Anuarul Institutului de cercetari economico-sociale "Gh. Zane"* nr. 20/2011, Iasi (kézirat)
- SZABÓ Ildikó, MARIÁN Béla (2010): Észak-alföldi ifjúsági stratégia. Debrecen, Nullpont Kulturális Egyesület
- SZEDER Dóra Valéria (2014): Munkahelyi konfliktusok az önkéntesség világában. In Szabó Ildikó, Fényes Hajnalka (szerk.): *Campus-lét a Debreceni Egyetemen*. (Jelen kötet) Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- VAN TIL, Jon (1988): *Mapping the Third Sector. Voluntarism in a Changing Political Economy*. New York, Foundation Center
- VOICU, Malina, VOICU, Bodgan (2003): Volunteering in Romania: A Rara Avis. In Dekker, Paul, Halman, Loek (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 143–160.
- WILSON, John (2000): Volunteering. *Annual Review of Sociology* 26. 215–240.
- WOLLEBÆK, Dag, SELLE, Per (2003): Generations and Organizational Change. In Dekker, Paul, Halman, Loek (eds.): *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. 161–179.

EGYETEMISTÁK A MUNKA VILÁGÁBAN

Bevezetés¹

Manapság egyre inkább munkáról és nem munkahelyről beszélünk, hiszen a munka térbelisége megszűnik. Nem határozható meg konkrétan a munka helye, és időkerete sem, mert a hangsúly a feladatokon és a feladatok elvégzésén van. Hála a fejlett technológia vívmányainak, sokaknak már ki sem kell mozdulniuk otthonaikból, hisz számítógép, internet és telefon segítségével végzik munkájukat (Kiss, Répáczky 2012).

Megkülönböztetünk fizetett és nem fizetett munkát. Ha a munka fizetett, akkor a javak és szolgáltatások előállítása nem csupán altruista, belső késztetésből történik, hanem a tudatos pénzszerzésért. A legtöbb ember ezt a fajta munkát választja, hisz a pénz létszükségletté vált a mindennapi élethez. Ugyanakkor előfordul, hogy a szolgáltatások előállítása ellenszolgáltatás nélkül történik, a közjót szolgálja, a tevékenységet szabad akaratából végzi az egyén. Ebben az esetben önkéntes munkáról beszélünk. Az önkéntes munkának haszna lehet például a kapcsolatépítés vagy a szakmai tapasztalatszerzés, főként a fiatal önkéntesek esetén (Fényes, Kiss 2011b).

Egy a felsőoktatásból a munkaerő-piacra lépő személy választ aszerint, hogy hosszú távon melyik munkatípus lesz kifizetődőbb számára. Ha döntött, rengeteg a munkaadó által előírt kritériumnak kell megfelelnie, hogy versenyképes tudjon maradni a szakmában már elismert, tapasztalattal rendelkező társak mellett. A munkáltatók szerint szükség van a fiatal frissdiplomás alkalmazottakra, hiszen ők azok, akik a legkorszerűbb tudással rendelkeznek. Ugyanakkor már a jelentkezés folyamán több hibát vétenek, mint egy korábban diplomázott személy, és kevesen rendelkeznek olyan képességekkel, mellyel fel tudnák magukra vonni a munkáltató figyelmét. Hiszen nem rendelkeznek elegendő gyakorlati tudással, elkötelezettséggel, és a munkakultúra elemeinek ismeretével. Legtöbb helyen fő kritérium a friss diplomások számára legalább egy nyelv jó ismerete, a jó kommunikációs készség, informatikai ismeretek, nagyfokú munkaterhelhetőség, önállóság, elhivatottság, motiváció és készség a csapatmunkára. Mindezeknek megfelelni azonban nagy kihívást jelent egy frissdiplomás fiatalnak. Így sokan ezt a problémát úgy próbálják orvosolni, hogy már a felsőoktatási tanulmányaik során munkába állnak, ezzel is megalapozva későbbi elhelyezkedési esélyeiket (Forgó et al. 2009).

¹ A tanulmány a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoportthatárok, csoportkultúrák* című kutatás (OTKA K 81858) keretei között készült. A kutatás vezetője Prof. Dr. Szabó Ildikó. További információk: campuslet.unideb.hu.

Tanulmányomban az egyetemisták belépési formáját vizsgálom a munka világába. Ennek értelmében a következő kérdéseket vizsgálom:

- az önkéntes munka és a fizetett munka motivációnak eltérését. Vajon mi motiválja a hallgatókat a fizetett, és mi az önkéntes munkavégzésre?
- vizsgálom a társadalmi háttér eltéréseit, a különböző munkatípusú végzők kulturális és anyagi háttérét. Vajon a jobb anyagi háttérűek inkább önkénteskednek-e, és a hátrányosabb helyzetűek a fizetett diákmunkát választják-e?
- valamint elemzem, hogy az önkéntes munka, a fizetett munka vagy a kötelező szakmai gyakorlat mennyiben segíti a diákok véleménye szerint a munkaerő-piaci integrációt és az elhelyezkedést,
- végül azt vizsgálom meg, hogy az önkéntes munkán belül annak mely típusai rajzolódnak ki a hallgatók körében.

Tanulmányom újszerűsége, hogy a hazai szakirodalomban, ebben a formában még nem hasonlították össze a diákok önkéntes és fizetett munkavégzését, és annak motivációit. Érdekes eredményem, hogy az interjúk alapján kimutatható egy olyan új típusú önkéntesség, mely során a szakmai gyakorlat helyén maradnak ott a diákok önkénteskedni a későbbi elhelyezkedés reményében, amire a szakirodalomban eddig nem volt utalás.²

Az önkéntes és fizetett munkatípusokat Bourdieu tőkeelméletébe és az emberi tőke elméletbe ágyazom be. Bourdieu tőkeelmélete és a tőkekonvertálás az alapja az önkéntes és fizetett munka hasznosulásának is. A tőkekonvertálás főként az új típusú önkéntes munka során megy végbe, az önkéntes munkával az egyén a megszerzett kapcsolati és kulturális tőkét az idők folyamán gazdasági tőkévé konvertálja. Kitérek az emberi tőke elméletére is, hiszen az önkéntes munka és a fizetett diákmunka is egyfajta emberi beruházás, melynek jelentős része a tanulmányok befejezése után a munkaerő-piacra történő belépést követően térül meg.³

A bourdieu-i tőkefajták és az önkéntes és fizetett munka kapcsolata

Bourdieu három tőkefajtaját különböztet meg: a gazdasági tőkét, a kulturális tőkét és a társadalmi tőkét. Ezeknek a tőkének a megléte vagy hiánya az osztályok elkülönülésének az alapja is egyben. A munkavállalás során az egyén célja, ezeknek a tőkefajtáknak a gyarapítása.

A gazdasági tőke az összes többi tőkefajta alapja. A gazdasági tőke társadalmi tőkévé való átalakítása látszólag ingyen időt, figyelmet, gondolkodást, fáradságot és áldozatot jelent. Míg gazdasági szempontból pazarlásnak tűnik, társadalmi nézőpontból befektetést jelent, melynek profitjait előbb vagy utóbb pénzügyi vagy más formában lehet érzékelni (Bourdieu 1986).

A gazdasági tőke kulturális tőkévé való átalakításának mércéje az idő. Olyan időráfordítást feltételez, mely a gazdasági tőke birtoklása révén válik lehetővé. A kulturális tőke átadása többek közt a családban történik, melynek mértéke függ a családban rendelkezésre álló tőke mértékétől és attól, hogy mennyi idő áll rendelkezésre a kulturális tőke továbbadására és a munkaerőpiacra való belépés késleltetésére, az iskolai végzettség és szakképesítés megszerzésére. Egyfajta hitel, melynek hozadéka csak hosszabb távon garantált (Bourdieu 1986).

² A téma elméleti és gyakorlati jelentőségével az összegzésben is foglalkozom.

³ Szeder (2014) és Fényes (2014) foglalkozott a diákok új típusú önkéntes munkájával, melynek definíciója és elméleti háttére ott is megtalálható, illetve ezen tanulmány későbbi részében.

A különböző tőkefajták reprodukálhatósága abban különbözik, hogy milyen könnyen ruházhatók át. A társadalmi tőke hosszú távon hasznos kapcsolatokat jelent, ami kölcsönös ajándékok szívességek, látogatások stb. során jön létre és termelődik újra, tehát csereviszonyok révén. A kulturális tőkénél az iskolai végzettség titulusa a képzési tőke intézményesült formája, ami nem ruházható át és általában nem vásárolható meg. A kulturális tőke átadása zártabb és nagyobb kockázattal történik, mint a gazdasági tőkéé, mert a kulturális tőke állandó és diffúz átadása a családban kevésbé tudatos. A kulturális tőke a munkaerőpiacon egyre inkább igényli az oktatási rendszer által történő megerősítést, tehát az iskolai titulussá való átalakulást. Annak arányában, amennyiben az iskolai titulus egyre nagyobb számú pozícióhoz való legitim hozzájutás előfeltételévé válik, az oktatási rendszer arra hajlik, hogy a családközösségtől egyre inkább elvonja a hatalom és privilégiumok átadásának monopóliumát (Bourdieu 1986).

Az új típusú önkéntesség során szerzett kapcsolati és kulturális tőkét a későbbiekben gazdasági tőkévé konvertálják. Ezzel ellentétben a fizetett munka során, ha az nem kapcsolódik a tanulmányokhoz – és a legtöbb esetben nem kapcsolódik – akkor csak részben tudja konvertálni az egyén a szerzett kapcsolati és kulturális tőkét, bár gazdasági tőkére is szert tesz általa. A fizetett munka olyan formában is megtérülhet, hogy a munkaszocializáció által az egyén megismerkedik a munkavállalói szerep jellegzetességeivel, (például munkafegyelmre és együttműködésre tanít a munkaadóval, munkatársakkal) valamint tudatosul benne, hogy a munkaidőt be kell tartani és szembesül a munkavégzés korlátaival.

Az emberi tőke-modell és a felsőoktatási expanzió hatásai

Az emberi tőke alapmodell szerint, az egyén beruház önmagába, mely a fogyasztásról való ideiglenes lemondással jár. Schultz szerint ezzel a beruházással minden képesség az ember részévé válik, ami nem választható szét az egyéntől és a jövőben az ebből eredő keresetnövekedés lesz a beruházás hozama. Az önkéntes munka egyben emberi tőke beruházás is, mely a későbbiekben a tényleges elhelyezkedés során is megtérül magasabb bérek és nagyobb termelékenység formájában. A diákmunka annyiban, hogy a munkatapasztalat segíti a későbbi elhelyezkedésben, és a szakmai kapcsolat kialakításában (Schultz 1998).

Az emberi tőke elmélete szerint, az iskolába járással az egyén hosszú távon beruház emberi tőkéjébe, melynek megtérülése attól függ mennyivel nagyobb a hozama, mint a költsége. Az egyén, időt, energiát és pénzt (a tanulás közvetlen és közvetett költségét: tankönyv, tandíj, elmaradt kereset) fordít rá, mialatt tudását és készségeit bővíti. Mindezt azért teszi, hogy munkaerőpiacra lépését követően anyagi formában ez megtérüljön számára. Így tehát, az a fiatal személy, aki magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, egyben magasabb keresetet is vár el. A munkáltatói oldal szempontjából a nagyobb emberi tőkéhez magasabb egyéni termelékenység kapcsolódik, ezért ha a munkáltatók magasabb végzettségű munkavállalót alkalmaznak, akkor magasabb bért is fizetnek nekik. Kimutatható, hogy a magasabb iskolázottság alacsonyabb munkanélküliséggel és magasabb keresettel jár (Galasi 2002b, Ehrenberg Smith 2003).

Ha egy egyén úgy határoz, hogy beruház az emberi tőkéjébe, az hatással lesz jelenlegi és jövőbeli fogyasztására. Ha úgy dönt, beruház, jelenlegi fogyasztását csökkentenie kell, hogy támogassa a beruházást, azonban a jövőbeli fogyasztását növeli, mivel ezáltal magasabb keresetbe fog jutni a jövőben (Varga 1998).

Magyarországon a kilencvenes években bekövetkezett felsőoktatási expanzióval kapcsolatban a következő negatív hatások merülhetnek fel: a diplomások tudásának színvonala romlik,

túlképzés lép fel, a magasabb iskolai végzettségűek kiszorítják az alacsonyabb iskolai végzettségűeket a munkaerő-piacról, nő a felsőfokú végzettségűek között a munkanélküliek száma, a diplomák leértékelődnek (Galasi 2002a).

Egyes kutatók (például Timár és Polónyi) szerint, a főiskolai/egyetemi képzés kibővítésével nő a diplomások munkanélkülisége ugyanakkor csökken a jól képzett technikusok, és szakmunkások száma. A felsőfokú végzettségű személyek keresete és bérelőnye a folyamatosan növekvő kínálat miatt csökken. A megnövekedett kínálat miatt a munkáltatók alacsonyabb bérek mellett is találnak munkavállalót, és a felsőfokú végzettségűek hajlandóak lesznek alacsonyabb kereseti színvonalú foglalkozásban elhelyezkedni, ahol korábban felsőfokú végzettségűek kevésbé fordultak elő. Így a munkaerőpiacra kikerülő friss diplomásoknak a megfelelő állás megtalálása hosszabb ideig tart, és kevesebb nekik megfelelő béránálathoz juthatnak, így megnő közöttük a munkanélküliek aránya. De ha hajlandóak alacsonyabb béreket elfogadni, és olyan munkát elvállalni, amihez korábban elegendő volt az alacsonyabb iskolai végzettség, akkor valószínűleg nem nő tovább a munkanélküliség a felsőfokú végzettségűek között, aminek az ára az, hogy kiszorítják az alacsonyabb végzettségűeket, akik körében viszont megnő a munkanélküliek száma (Timár, Polónyi 2004).

Szemben Timár és Polónyi jóslataival, Galasi (2002a; 2002b), illetve Kertesi és Köllő (2006a; 2006b) szerint nemcsak a felsőfokú végzettségűek kínálata nőtt többszörösére, hanem vele együtt a kereslet is nőtt, a technológia fejlődésének következtében, sőt, talán jobban is nőtt, mint a kínálat. A legtöbb új munkahely felsőfokú diplomát igényel. Emellett a diplomások aránya Magyarországon a felsőoktatási expanzió hatására még nem éri el a fejlett országokra jellemző szintet, mivel az idősebb generáció körében alacsony a diplomások aránya. Az is kimutatható, hogy a felsőfokú végzettségűek munkanélkülisége nem nőtt jelentősen az expanzió hatására, és még mindig jóval alacsonyabb, mint az alacsonyabb végzettségűeké. Ugyanakkor a kiszorítási hatás sem igazán érvényesült, mivel a diplomások számának emelkedésével ugyan csökkennek az érettségizettek munkalehetőségei, de ugyanakkor sok új munkahely létesült számukra is. A munkanélküliség elsősorban a legalacsonyabb iskolázottságúakat érintette. Kimutatható az is, hogy napjainkban a diploma bérelőnye a középfokú végzettséggel szemben továbbra is jelentős, tehát a diploma nem értéktelenedett el (Galasi 2002a; 2002b, Kertesi, Köllő 2006a; 2006b).

A fiatalok bekapcsolódása a munkaerő-piacra tanulmányaik alatt

A friss diplomás fiatalok számára mára alapkövetelménnyé vált, hogy amint kilépnek a felsőoktatási intézményből, rendelkezzenek munkatapasztalattal, hogy egyrészt végzettségükhöz, másrészt szubjektív elvárásuknak megfelelő munkát találjanak. Az első munka csupán egy ugródeszka a munkába álláshoz, mely segíti a tapasztalatszerzést és a munka világába való beilleszkedést, de a későbbiekben már magasabb fizetésű és pozíciójú munkára is pályázhat az egyén. Ugyanakkor a munkaadók észrevételei szerint gyakori, hogy a fiatal diplomások túlértékelik diplomájukat, önmagukat és irreális elvárásaik vannak a munkával kapcsolatban (Polyacskó 2009).

A munkaerőpiacra való becsatlakozás lehetséges módjai egy felsőoktatási intézményben tanuló hallgató számára a szakmai gyakorlat, a fizetett munka és/vagy az önkéntes munka. A következőkben ezt a három típust fogom külön-külön megvizsgálni.

Szakmai gyakorlat

Munkatapasztalat-szerzésre a főiskolai, egyetemi évek alatt a szakmai gyakorlat nyújtja az egyik lehetőséget. A fiataloknál általában a szakmai gyakorlat az első lehetőség, mikor bepillantást nyernek a munka világába, megismerkednek a munkavállalók kötelezettségeivel, a rájuk vonatkozó szabályokkal, a munkáltatók elvárásaival, követelményeivel és mindezek hatására válnak jövőbeli munkavállalókká (Mátyási et al. 2007a).

A szakmai gyakorlat követelménye néhány hetes munka végzése valamilyen szervezetnél, intézménynél. Ezt sok munkáltató rövid időnek tartja ahhoz, hogy a hallgató felfedezze a szervezetet, tevékenységeit, technológiáját, munkafolyamatát és hogy továbbfejlessze szakmai tudását. Alapvetően tehát gyakorlásra, tanulásra irányul a szakmai gyakorlat, így nem elsődleges célja a munkavégzés. Általában azokat a hallgatókat alkalmazzák előszeretettel az intézmények, akik megfelelő szakmai alaptudással rendelkeznek, és képesek a munka során kiegészíteni szakértelemmel, tapasztalattal. A szakmai gyakorlat akkor lehet a legeredményesebb, ha teljesen vagy legalább részben bekapcsolódik a hallgató a szervezet munkájába. Az, hogy mennyire tud bekapcsolódni, függ a gyakorlat tartalmától, hosszától, és a diák hozzáállásától. Gyakran azonban ingyenes vagy olcsó munkaerőként tekintenek a gyakorlatot végző hallgatókra, nem akarnak időt és energiát pazarolni rájuk, hisz sokan még a szakmai alapokkal sincsenek tisztában. A hallgatók kötelezettségei közé tartozik, hogy előre meghatározott ismeretanyagot kell megtanulniuk, és a munka során gyakorlatban szakmai feladatokat kell elvégezniük, közben pedig visszajelzést kapnak a munkaadójuktól a teljesítményükről, hiányosságaikról, hibáikról. A gyakorlat célja tehát a hallgató munkaerő-piaci esélyeinek növelése, a tapasztalati tudás megszerzése és a kapcsolati hálójának bővítése. A munkáltató szervezet célja pedig, hogy a gyakorlat során ők maguk tanítsák be a hallgatót saját elvárásaiknak megfelelően, hogy a későbbiekben, mikor a hallgató befejezi tanulmányait, foglalkoztatni tudják. Ez a szervezet számára olcsóbb, gyorsabb és kisebb a kockázata, mintha friss diplomást kellene kiválasztani és betanítani (Mátyási et al. 2007a).

Az önkéntesség

2001-ben az ENSZ, az Önkéntesek Nemzetközi Éve alkalmából kibocsátott egy dekrétumot mely az önkéntesség jellemzőit és kritériumait a következőkben határozza meg:

- Önkéntesnek tekinthető az a személy, aki nem kötelezően elvégzendő munkát, szabad akaratából, valamiféle belső indíttatásból végzi. Nem tartozik ide a régi „társadalmi munka” vagy más kötelező közösségi munka.
- Az önkéntes munkát az egyén elsősorban nem az anyagi ellenszolgáltatásért végzi, és nem a pénzszerzés lehetősége, a megélhetés biztosítása ösztönzi. Azonban megengedhető a munka során felmerülő kiadások megfizetése vagy jelképes fizetség. Nem sorolható ide a „viszonyossági alapon” működő kalácsa, a családi, rokoni, szomszédsági segítségért folyó munka, és az ún. „polgári munka”.
- Komoly haszonnal járhat az önkéntes személyre nézve is az önkéntesség, de elsősorban más személy, csoport, vagy a társadalom hasznát, a közjót szolgálja. Így kizárható az egyéni indíttatású, önmagára irányuló, öncélúságot és önértékesítést középpontba helyező, nem kényszer jellegű cselekedetek, mint a hobby, amatőr tevékenységek, sport vagy játék.
- Az önkéntesség lehet belső (szubjektív, értékorientált) és/vagy külső (instrumentális, de nem közvetlenül anyagi) motivációjú (Fényes, Kiss 2011a).

Az önkéntességnek két típusát különböztethetjük meg; a hagyományos és az új típusú önkéntességet. A hagyományos-, régi-, klasszikus típusú csoport általában szervezeti tagsággal jár, altruista indíttatású, erős vallásos háttér jellemzi, míg az új típusú önkéntesség, tudatos választással jár, individuálisabb, értékrend szempontjából megosztott, ellentmondásos, és inkább a fiatalokra jellemző.⁴ Ezen kívül megkülönböztetünk még több típuspárt is:

- formális (szervezethez kötődő) illetve informális (nem szervezethez kötődő)
- szervezeti jellege szerint: állami, non-profit, for-profit,
- foglalkozási (erre használható az önkéntes munka fogalma) – nem foglalkozási (tevékenység jellegű),
- egyéni vagy csoportos,
- rendszeres vagy alkalmi,
- belföldi vagy külföldi,
- globális vagy lokális (Fényes, Kiss 2011a).

A diákmunka

A tanulás melletti diákmunka vállalása jelentős hatással van a fiatalok későbbi munkaerőpiaci bekapcsolódására. Ha valaki végzett diákmunkát tanulmányai folytatása mellett, már azelőtt munkatapasztalatot szerzett, mielőtt ténylegesen belépett volna a munkaerő-piacra, ellenben a vele egykorú diákokkal, akik nem dolgoztak tanulás mellett, és pillanatnyilag egyetlen feladatuk a tanulás. Ezáltal az várható el, hogy akik végeztek diákmunkát valószínűleg könnyebben találnak majd munkát a későbbiekben, hiszen bizonyos tapasztalatot szereztek a munka világáról. A diákmunka tehát az első lépcsőfok a jövőbeni teljes állásba kerüléshez (Nagy, Szűcs 2009).

A diákokat a munkavállalásra legfőképp a tanulmányi és megélhetési költségek biztosítása ösztönzi. Két típust határozhatunk meg: 1) a hallgató öncélúan, jövője megalapozása érdekében kényszerül munkavállalásra, mert a szülei képtelenek finanszírozni a továbbtanulását, 2) a hallgató pénzügyileg támogatja a szüleit és emiatt keres munkát.

Előfordul a célorientált pénzkeresés is. A fiatalok kitűzött cél elérésére, valamilyen tárgy, szolgáltatás, nyaralás finanszírozása miatt vállalnak diákmunkát. Jellemző, hogy ezáltal csak belépők a munkaerőpiacra és a kitűzött anyagi haszon megszerzése után kilépnek a munkaerőpiacról. Ugyanakkor az alkalmi pénzzavar, vagy a pénz szűke is motiválhatja a diákokat diákmunkára (Nagy, Szűcs 2009).

A diákok munkavállalásánál fontos szempont az is, hogy a vállalt munka egyáltalán kapcsolódik-e a tanulmányok jellegéhez, vagy nem. Hiszen, ha a diák tanulmányaihoz kötődő munkát talál, az segíti fejleszteni készségeit, tudását, tapasztalatait, kompetenciáit, elmélyül a szakma rejtelmeiben, így kiegészítheti a felsőoktatásban szerzett tudását és nemcsak a tanulás melletti munkaerő-piacra lépéskor jelent nagy előnyt számára, hanem a tanulmányok utáni munkavállaláskor is. Azonban, ha a diák olyan munkát vállal, amely nem kapcsolódik a felsőoktatási tanulmányaihoz, esetleg olyan fizikai munkát, melyet elsősorban az alacsonyabb iskolai végzettségűek számára ajánlanak, nem tudja az egyetemen/ főiskolán szerzett tudását kamatoztatni, sőt lehet, hogy még önéletrajzában sem jeleníti meg, hiszen a munka társadalmi megbecsültsége alacsony. Így a pénzszerezésen kívül más nem motiválja a munkavégzésre.

⁴ Az új típusú önkéntességről bővebben lásd: Fényes et al. 2012, Fényes 2014, Szeder 2014.

A hallgatók számára fontos motivációt jelent az is, hogy a szórakozásuk költségét megteremtsék diákmunka segítségével. A fiatalok életkorának növekedésével a szülők elvárhatják, hogy saját maguk finanszírozzák ezt a fajta kiadást, de lehet, hogy mindezt nem nevelő szándékkal teszik, hanem egyszerűen nem is lennének képesek e költségek fedezésére. Azonban előfordul, hogy a szülők ugyan támogatnák gyermekük tanulmányait és az ezzel járó költségeket finanszíroznák, de a fiatal belső késztetésből úgy érzi, önállóan vagy részben önállóan is tudja fedezni a kiadásait (Nagy, Szűcs 2009).

A nemek tekintetében a lány hallgatók számára fontosabb, hogy a munka, amit végez, társadalmilag hasznos legyen, fontos a csapatmunka, hogy sikerélménye legyen, hogy a munkája során emberekkel személyes kapcsolatot teremtsen, közösségben legyen, és jól kijöjjön a munkatársakkal, biztos és felelősségteljes munkát végezzen, és jó hangulatban teljen el a munkaidő. Míg a fiúk számára inkább fontos az, hogy a munkaidő rugalmas legyen, ne legyen megerőltető a munka és mindez magas keresettel is járjon együtt. Kimutatható, hogy a felsőoktatásban a fiúk többet dolgoznak rendszeresen tanulás mellett, mint a lányok, és a munka típusa jobban kapcsolódik a tanulmányaikhoz, ez által megalapozzák a későbbi pályafutásukat. A lányok pesszimistábbak a jövőbeni elhelyezkedési esélyükkel kapcsolatban, nincsenek irrális elvárásaik, szemben a fiúkkal. Míg a lányok a civil és nonprofit szférában helyezkednének el leginkább, a fiúk a magánszférában és multinacionális cégeknél (Fényes 2010).

A diákszövetkezetek szerepe

A fiataloknak az iskolaszövetkezet szervezése nélkül, nincs igazán lehetőségük munkavállalásra. Az ilyen szervezeti formában végzett munka legfőképp azokra a hallgatókra jellemző, akik szülővárosuktól távol tanulnak, hisz az „új” városban kisebb az ismeretségi körük, kevesebb lehetőséget ismernek, így az iskolaszövetkezeteken keresztül biztonságos, legális munkát kaphatnak. Felügyelt körülmények között dolgoznak, probléma esetén fordulhatnak a diákszövetkezetekhez. Lényeges szempont a diákok számára, ha az iskolaszövetkezet által állnak munkába, azzal nem kötelezik el magukat huzamosabb időre, nem kell rendszeresen munkába járniuk, bármikor abbahagyhatják, és nem jár következményekkel. Így a munkavállalás összeegyeztethető órarendjükkel és más programjaikkal, választhatnak munka és szabadidő között. Igaz, a gyakori visszautasítás csökkenti a jövőben a munkához jutás lehetőségét, és lehet, később az iskolaszövetkezet nem tekint rá úgy, mint biztos munkavállalóra. Ugyanakkor ez fordítva is igaz, hiszen vészhelyzetben, idénymunkák idején, mikor sok diákra van szükség, kisegítik az iskolaszövetkezetet és elvállalják az adott munkát cserébe, hogy később, több és jobb munkát kapjanak (Nagy, Szűcs 2009).

Ha jobbak az anyagi körülményei egy diáknak, akkor válogatosabb, pénzzavar esetén pedig olyan munkát is elvállal, amit jobb anyagi körülmények között nem vállalt volna el. Lehetséges, hogy a diák kezdetben tudatosan csak egyféle munkát vállal el, majd fokozatosan belép a munka világába, kedvet kap és több újabb munkakört is kipróbál. Ennek ugyanakkor az ellentéte is megfigyelhető, hogy az elején a diák bármilyen munkát elfogad, később azonban, a rossz tapasztalatok hatására, jobban megválogatja, hogy mit vállaljon el (Nagy, Szűcs 2009).

A bérezés kapcsán, mind az iskolaszövetkezetek, mind a diákok a minimálbérhez viszonyítják keresetüket, órabérüket. Jelentősek a regionális különbségek a vidéki és fővárosi munkalehetőségek között. A diákok fizetése, egy állandó alkalmazott fizetéséhez képest magasabb, ráadásul könnyebb munkát is kell végezniük, ugyanakkor az iskolaszövetkezeteken keresztül

végzett munka az adózás szempontjából is ideálisabb számukra. Az állandó alkalmazottak és a diákmunkások között konfliktus figyelhető meg a munkavégzés terén. Az állandó alkalmazottaknak szükségük van a diákmunkásokra, mivel tehermentesíti őket, segítik, könnyítik a munkavégzésüket. Gyakran ezt ki is használják, és olyan munkákat is elvégeztetnek velük, ami nem is az ő feladatuk lenne (Nagy, Szűcs 2009).

Az interjúk tematikus feldolgozása

Kutatásomban tíz félig strukturált interjút készítettem debreceni egyetemista alapképzéses hallgatók körében. Az interjúk során három önkéntes munkát végző, három fizetett diákmunkát végző és négy önkéntes és fizetett munkát végző hallgatót kérdeztem meg. Az interjúalanyok jellemzőit az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: *Az interjúalanyok bemutatása*

Kor	Nem	Anya iskolai végzettsége	Apa iskolai végzettsége	Fő tevékenység	Kapcsolódik a tanulmányok jellegéhez?	Szak
21	Nő	Diploma	Érettségi	önkéntes	igen	lengyel
21	Nő	Érettségi+OKJ	Diploma+OKJ	önkéntes	igen	szociológia
21	Nő	Diploma	Érettségi	önkéntes	nem	igazgatásszervező
21	Nő	Érettségi	Szakiskola	fizetett munka	nem	szociológia
22	Férfi	Szakiskola	Szakiskola	fizetett munka	nem	villamosmérnök
22	Férfi	Érettségi	Érettségi	fizetett munka	nem	építőmérnök
22	Nő	Diploma	Szakiskola	vegyes	igen/nem	szociológia
21	Nő	Érettségi	Technikum	vegyes	igen/nem	szociológia
21	Nő	Érettségi	Diploma	vegyes	igen/nem	szociológia
21	Nő	Érettségi	Érettségi	vegyes	igen/igen	szociál-pedagógia

A témaanalízisem alapját az interjúban szereplő dimenziók alkotják. Azt vizsgálom, hogy az egyes témakörökben milyen tipikus, vagy kevésbé tipikus válaszokat adtak interjúalanyaim. Megállapításaimat interjúrészletekkel támasztom alá.

A családi háttér

Elsőként arra kértem az interjúalanyaimat, hogy meséljenek gyermekkorukról. Azoknak a hallgatóknak a szülei, akik önkéntes munkát végeztek, magasabb iskolai végzettséggel rendelkeztek. Legalább az egyik szülőnek az érettségén kívül felsőfokú végzettsége is volt. Azoknak az alanyoknak, akik mindkét típusú munkát végezték, a szülei középfokú végzettséggel, érettségivel rendelkeztek, míg a fizetett munkát végzőknél jellemző az alacsonyabb, szakiskolai végzettség. Ennek következménye lehet, hogy azok a hallgatók, akik szülei felsőfokú

végzettséggel rendelkeznek, magasabb jövedelműek, jobb anyagi háttérrel rendelkeznek, így a munkavállalás szempontjából nem kényszerülnek fizetettmunka-végzésre.

„Egyedüli vagyok, nincs testvérem... Anyukám érettségivel rendelkezik, apukám pedig levelezőn végzett ilyen lelkészi iskolát. Apukám ilyen lelkészsegítő, mindketten kereskedelmi végzettséggel is rendelkeznek, ez ilyen OKJ-s végzettség. Mindkettő a kereskedelembe van, tehát ilyen üzleteink vannak, és abban foglalatostkodnak.” (B. 21 éves nő, önkéntes)

„Hát anyának érettségije van, és bolti eladó végzettsége, amiben soha nem dolgozott, mert az AB Banknál volt, aztán most ugye Evangélikus Szeretothonban pénztáros és élelmezésvezető. Meg anya elvégzett egy felsőfokú OKJ-s képzést is. Hát apa ugye autószerelő. Neki megvan az érettségije, 32 évig dolgozott, mint autószerelő aztán műszakiztató. Most munkanélküli.” (Á. 21 éves nő, vegyes)

„Édesanyám varrodában varrónő, szakmunkás végzettsége van, édesapám vasbetonszerelő azonban a végzettsége autószerelő, neki is szakiskolai végzettsége van.” (T. 22 éves férfi, fizetett munka)

A szüleik szabadidő-eltöltéséről, kulturális fogyasztásáról is kérdeztem őket, szoktak-e színházba, múzeumba járni. Az önkéntes munkát végző alanyaim szüleinek többsége részt vesznek kulturális rendezvényeken, amely részben adódik a munkakörükből, részben pedig a kulturális igényükből. A fizetett munkát végző alanyok szüleire nem volt jellemző, hogy bármilyen kulturális eseményen részt vegyenek. Magyarázatként a sok munkát és a szabadidő hiányát említették.

„Anyáékkel színházba viszont szoktunk menni, sőt családdal, nagymamákkal is voltunk így, hogy így többen. Hát ez viszont félévente egyszer biztos, hogy előfordul, jó lehet, hogy nem olyan sűrű, de van olyan, aki azt sem tudja, hogy mi az a színház körülbelül, vannak olyan emberek, akik ilyen szinten vannak.”

(V. 21 éves nő, önkéntes)

„Elég ritkán. Leginkább, amire emlékszem utoljára, még akkor 10 éves voltam és moziba mentünk.” (T. 22 éves férfi, fizetett munka)

Az interjúalanyok saját szabadidő-eltöltési szokásairól is érdeklődtem. Függetlenül attól, hogy fizetett vagy önkéntes munkát végeznek tanulás mellett, maradék idejüket elsősorban pihenéssel, családjukkal, barátaikkal és szórakozással töltik. Egyaránt fontosnak tekintik a szabadidő hasznos eltöltését. Ha hasznosan szeretnék eltölteni szabadidejüket, akkor általában a kulturális tőkék bővítésére koncentrálnak (tanulás, olvasás, nyelvtanulás stb.).

„... hát ugye egyetemista élet, ez a bulizás, táncolás barátokkal kikapcsolódás végül is elég sok minden.” (V. 21 éves nő, önkéntes)

„Nagyon sokat olvasok, illetve plusz nyelveket tanulok még a lengyel mellett.” (P. 21 éves nő önkéntes)

„Nagyon. Tehát én utálok unatkozni meg utálok azt, hogy ha nem olyasmit csinállok ami, ami mondjuk, feltölt, vagy ami a javamra válik.” (Á. 21 éves nő, vegyes)

Interjúalanyaim fontosnak tartották a szabadidejük hasznos eltöltését, azt azonban, hogy mit tartanak hasznosnak, befolyásolhatja a szülők iskolai végzettsége és kulturális fogyasztása.

A családi háttér tekintetében, az önkéntes munkát végzők alanyaim szülei magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a fizetett munkát végzőké. Ezt a következtetésemet, a jövőben kvantitatív kutatással is vizsgálni fogom.

Anyagi helyzet

A továbbiakban a diákok anyagi helyzetét vizsgálom, ami hatással lehet a munkatípus választására. A felsőoktatásban hallgatók kiadásai hasonlóak voltak a fizetett és az önkéntes munkákat végző alanyaim körében. Ha a diák nem abban a városban él, ahol tanulmányait folytatja, a legfőbb kiadása az albérlet illetve a kollégiumi költsége. Többségük heti rendszerességgel hazalátogat így állandó kiadást jelent a vonat/buszbérlet vagy jegy. A hallgatók maguk finanszírozzák a heti étkezésüket, a tanulmányok során felmerülő költségeket például fénymásolás, nyomtatás stb. és a szórakozási költségeiket. Ez az összeg körülbelül 30–40 000 Ft-ot jelent számukra havonta. Abban az esetben, ha a diák ingázó, és nem abban a városban lakik, ahol tanul, ez ugyan kevesebb költséggel jár, de több időt vesz el szabadidejéből, hiszen előfordul, hogy napi 3–4 órát is kell utaznia.

„Hát albérlet, ami a legnagyobb költség rezsivel együtt, ezen nem tudok spórolni, mert a többi lakótárstól is függ, hogy mennyi lesz a havi fogyasztás. Kajára is sokat költök, utazás, a bérletek, és az egyéb költség, ha például beülök a barátaimmal valahova vagy ilyesmi.” (T. 21 éves férfi, fizetett munka)

„Hát sokkal jobb anyagilag mintha ott lakték, mivel nem kell magamra annyit költenem, illetve a vonat, buszbérletet így is úgyis megvenném. És ez így sokkal – sokkal jobb anyagilag ez a helyzet. Az más szempont hogy fárasztóbb, mert napi három, három és fél óra az utazás és azt hasznosabban is el lehetne tölteni, mint utazgatással.” (A. 22 éves férfi, fizetett munka)

„Hát az albérleti díjam az egy húszas plusz ehhez jön a rezszi, ami kb. olyan tízes szóval így harminc. Akkor, hogyha még kajára is fizetek, mondjuk, egy héten legyen 3–4000 Ft. Hát olyan, egy hónapban olyan harminc elmegy. Mindezzel együtt.” (B. 21 éves nő, önkéntes)

Az interjúalanyaimat arról kérdeztem, hogy honnan teremtik elő a megélhetéshez szükséges anyagi forrásaikat. Az önkéntes munkát végzőknél előfordul, hogy a biztos szülői támogatáson kívül rendelkeznek egyéb bevételi forrásokkal is.

„Hát nekem, amit már említettem, van az a lakás, amit kiadok, azt harmincötért szoktam kiadni, szóval abból fedezem a havi költségeimet. Más bevételi forrásom nincs. Vagy néha apa, mikor megszán valamikor, akkor szoktam kapni pénzt.” (B. 21 éves nő, önkéntes)

Azok a hallgatók, akik mind önkéntes, mind fizetett munkát végeztek, a szülői támogatáson kívül, lehetőségeikhez mérten próbálják fizetett diákmunkával kiegészíteni a havi bevételüket.

„Hát én is munkával. Ugye próbálok fotózásból megélni, néha bejön egy-egy felkérés és akkor abból, de egyébként a szüleim támogatnak, még ameddig tudnak. Meg nagypám után van egy ilyen hát egy ilyen letét, amit hagyott, és azt használom most fel.” (Á. 21 éves nő, vegyes)

A fizetett munkát végző alanyaim többnyire nem számíthatnak szülői támogatásra, önmagukat kell fenntartaniuk. Nem minden esetben számít az, hogy milyen munka árán, a fő szempont, hogy anyagi bevételhez juthassanak. Legtöbbjük kénytelen olyan munkát is elvállalni, ami nem kapcsolódik a tanulmányaik jellegéhez. Többnyire alacsonyabb presztízsű munkákat vállalnak, olyanokat, amikhez még középfokú végzettség sem szükséges.

„Anyukám engem nem tud támogatni, igazából mindent magamnak teremtek elő. Munkából. Másképp nem lehet szerintem. Mármost azoknak nem lehet, akiket nem tudnak támogatni a szülei. Én, amikor elkezdtem az egyetemet, már akkor rögtön elkezdtem dolgozni. Mindegy mit csináltam, csak valamit kellett, amiből pénz van.” (Sz. 21 éves nő, fizikai)

Az anyagi helyzet tehát befolyásolta az interjúalanyaim munkatípus választását, hiszen ha nem számíthattak a szülői támogatásra, az önkéntes munka helyett a fizetett munkatípust választották.

A szakmai gyakorlat hasznosulása

A továbbiakban azt vizsgálom, hogy alanyaim hol végezték a szakmai gyakorlatukat, és milyen feladatokat kellett végezniük. Kutatási kérdésem, hogy a kötelező szakmai gyakorlat mennyiben segíti a későbbi munkaerő-piaci elhelyezkedésüket. Az alanyaim a szakmai gyakorlatot hasznos dolognak tartják, úgy vélik, segítheti a későbbi munkaerő-piaci elhelyezkedést, hisz ha a gyakorlati helyen sikerül kapcsolati tőkéjüket bővíteni, az a későbbiekben előnyükre fog válni, és esélyük van arra, hogy a munkaerő-piacra lépést követően, az adott intézmény alkalmazza őket.

„Mindenképpen pozitív dolog, mert segíti szerintem. Mert ideig, egy x ideig ott vagy gyakorlaton és utána már úgymond álláskereső vagy, és ha visszamész arra a gyakorlati helyre és pozitívan váltatok el, úgymond, hogy jó munkaerő voltál és segítettél mindenben, és tök jó volt az egész, akkor mindenképp jó dolog, mert lehet, hogy utána felvesznek.” (B. 21 éves nő, önkéntes)

A lelkes hallgatók gyakran nem csak a tantervi követelményekben meghatározott időre vállalják a munkavégzést, hanem tovább is dolgoznak önkéntesként munkaadójuknál. Így az egyénnek alkalma nyílik érdemi munka végzésére, valamint a szervezetnek is több lehetősége van felmérni a hallgatót, hogy vajon megéri-e időt és energiát fordítani a betanítására.

„Volt kötelező 3 hét gyakorlat és azon kívül csináltuk (az önkéntességet). Utána is hívtak a nyáron is. Úgyhogy voltam náluk, mint önkéntes, segítő is.” (F. 22 éves nő, vegyes)

Az interjúalanyaim úgy vélték, a szakmai gyakorlat segít a későbbi munkaerő-piaci elhelyezkedésben, melyet gyakran meghosszabbítanak, hogy növeljék a munkába állás esélyét.

A diákok önkéntes munkavégzése és ennek hatásai

A MUNKAKERESÉS FORMÁI

Arról kérdeztem az önkéntes munkát végző alanyokat, hogy milyen munkakeresési formát alkalmaztak. Általában saját kapcsolati tőkéjükre tudnak támaszkodni, részben azért, mert az önkéntesség népszerűsége az utóbbi néhány évben nőtt meg, így a hallgatók szülei nem feltétlenül rendelkeztek olyan kapcsolathálóval, amit az önkéntes munkakeresésnél előnyére fordíthat a hallgató, hiszen az idősebb generáció ebben a munkatípusban elég tájékozatlan.

„Hát inkább saját kapcsolatam, esetleg baráti kapcsolatok meg az egyetem perze nagyon sokat segít, mert itt is az egyetemen keresztül jutottam el odáig. A szüleim kapcsolatai, egyáltalán nincs, aki önkéntes munkát végzett volna. Inkább baráti kapcsolatok és az egyetem.” (B. 21 éves nő, önkéntes)

„Szüleim szavaival élve, ők már kiöregedtek ebből. Szóval nincsenek, nem mozognak olyan körökben, ahol felvennének. Mert már igazából az új generációk foglalkoztatják az embereket. Amilyen munkakörben szeretnék, mondjuk, a jövőben dolgozni, ott meg egyértelműen nincsenek jelen, mert azért azok, úgy mond, egy tanultabb, magasabb szintű diplomás emberek, és nem feltétlenül vannak anyáéknak olyan kapcsolataik.” (K. 21 éves nő, vegyes)

„Mikor először önkénteskedtem, akkor nekem van egy nagyon jó barátnőm, neki van most már egy vőlegénye, egy srác... és kérdezte, hogy nem-e lenne kedvem, mint önkéntes.” (F. 22 éves nő, vegyes)

Az interjúalanyok az önkéntes munkalehetőségekre leggyakrabban a felsőoktatási intézményeken keresztül találnak, vagy saját kapcsolati tőkéjüket veszik igénybe és önkéntes kortársaiktól informálódnak.

AZ ÖNKÉNTES MUNKA MOTIVÁCIÓI

Az önkéntes munka motivációról kérdeztem az alanyokat, akiket nem főként az altruista jelleg, a másokon való segítség motiválta, hanem legfőképp a szabadidő hasznos eltöltése és az önéletrajzba való beírhatóság, azaz önkéntességük új típusú.

„Én szerettem volna a szabadidőmet hasznosan eltölteni nyáron.” (V. 21 éves nő, önkéntes)

„Szerintem sokan nem mernek önkénteskedni, merthogy nem kap érte pénzt, nem lát belőle hasznót, és minek?! De aki, aki szeret ismerkedni, illetve szeretne valamit gyakorolni. Én is azért jelentkeztem erre, mert gyakorlásnak jónak tartottam, illetve az sem utolsó, hogy egy önéletrajzban sem mutat rosszul, hogy ha valaki azt írja, hogy önkéntes volt.” (P. 21 éves nő, önkéntes)

Interjúalanyaim között kimutatható az új típusú önkéntesség egy olyan fajtája, miszerint a szakmai gyakorlat meghosszabbításával válnak önkéntessé. A gyakorlat során megismerkednek az intézmény felépítésével, munkastruktúrájával, munkafolyamataival, és úgy döntenek, önkéntesként tovább folytatják munkájukat, annak reményében, hogy tanulmányaik befejeztével alkalmazzák őket az adott intézménynél. A munka során szerzett ismeretéseket is előnyükre tudják fordítani, hisz olyan szakmabeli emberekkel találkoznak, nap min nap, akikre később akár kollégaként is tekinthetnek. Ezek a fiatalok, nem biztos, hogy szakmai gyakorlat nélkül is végeznének önkéntes munkát, a gyakorlat során szerzett élmények inspirálják őket.

„Hát ugye ott voltam gyakorlaton előző félévben, és nagyon megtetszett az, ahogy bánnak a foglalkoztatottakkal, a munkahelyi légkör, a munkamoral. Maga az intézménynek a felépítése, és amit képviselnek. És mivel ott voltam gyakorlaton, úgy éreztem, hogy szívesen visszamennék önkéntesként is.” (Á. 21 éves nő, vegyes)

A megkérdezett önkéntesek motivációja a szabadidő hasznos eltöltése, az önéletrajzba való beírhatóság volt, illetve a szakmai gyakorlat meghosszabbítása mindazért, hogy a munkaadó a jövőben tovább alkalmazza őket az intézménynél.

AZ ÖNKÉNTESséGGEL KAPCSOLATOS MUNKAÉRTÉKEK, A SZÜKSÉGES KÉSZSÉGEK ÉS A SZERZETT TŐKÉK

Az interjúalanyaimat az önkéntességgel kapcsolatos munkaértékekről, a szükséges készségekről és a szerzett tőkéikről kérdeztem. Az önkéntesek számára a munka során a legfontosabb a munka iránti szeretetet, és hogy a munkát, amit végeznek, egy kellemes környezetben tegyék, valamint hogy ki tudja bontakoztatni tudásukat, kreativitásukat is a munka során. Mivel megválogathatják azt, hogy milyen tevékenységet szeretnének folytatni, így a nekik legkedvezőbbet választják, amely az általuk elvárt kritériumoknak megfelel.

„Hát fontosnak tartom azt, hogy együtt tudjak dolgozni másokkal, meg az is ugye, hogy úgymond minél több embert tudjak megismerni, és egymáshoz csíszolódni úgymond, hogy hogyan tud az ember csapatban dolgozni.” (P. 21 éves nő, önkéntes)

Az önkéntes munkavégzéshez legfőképp kommunikációs és együttműködő készségre, rugalmasságra, kreativitásra, számítógépes alapismeretekre és gyakran nyelvi tudásra van szükség. Általában olyan készségekre, melyek nem a teherbírást, fizikai képességeket veszik igénybe, hanem a szellemi tudást.

„Dumára, elő tudjam magamat adni, tudjak kommunikálni, tényleg megnyerő legyek, tehát tényleg úgy kellett magam kifejeznem, hogy még véletlenül se riasszak el senkit. Mosolyogni mindenképpen, hogy szimpatikusnak lássanak, de a kommunikációs képesség ez volt a legeslegfontosabb igazából, a rábeszélőképesség.” (V. 21 éves nő, önkéntes)

„Hát a nyelvi tudás, az mindig fontos volt. Jó szervező készség, illetve a csapatban együttműködni kellett lenni.” (P. 21 éves nő, önkéntes)

„Mindenképpen empátiára, szociális rátermettségre, kreativitásra, türelemre, kommunikációs készségekre.” (Á. 21 éves nő, önkéntes)

Az önkéntes munkáról megállapítható, hogy általában kapcsolódik a tanulmányok jellegéhez. Mivel a hallgatók fő célja a kapcsolati tőkéjük bővítése, szakmájuk gyakorlása és a tapasztalatszerzés, így olyan munkahelyet választanak, ami ezeknek az elvárásoknak megfelel. Azonban befolyásolja az önkéntes munkavállalást az is, hogy napjainkban az önkénteseket legfőképp civil szervezetek foglalkoztatják, ezért ez azoknak a hallgatóknak kedvez, akiknek szakmája valamilyen szociális szférához kapcsolódik.

„... talán ez a társadalmi réteg, ami úgy előtűnt, mert ezeknek a gyerekeknek nem volt anyukájuk, vagy nem volt apukájuk, vagy pedig roma származásúak voltak. Tehát nekik kötelező volt oda járni talán, tehát hogy így láthattam, hogy milyen társadalmi rétegek is vannak, meg milyen családi háttérből jönnek ezek a gyerekek.” (B. 21 éves nő vegyes)

„Hát kapcsolódott hozzá, mivel ott voltam gyakorlaton is, így abszolút.” (Á. 21 éves nő, vegyes)

Az önkéntes munkához kapcsolódó készségként leggyakrabban az együttműködő készséget, csapatmunkát, idegen nyelvtudást stb., tehát nem a fizikai teherbíró képességet, hanem a szellemi tudást hangsúlyozták a megkérdezettek.

AZ ÖNKÉNTESÉG KÖLTSÉGE, HASZNA ÉS MEGTÉRÜLÉSE

Az önkéntesség költségéről, hasznáról és megtérüléséről kérdeztem interjúalanyaimat. Az önkéntesek pozitívnak tekintik azt, hogy kapcsolódott a tanulmányuk jellegéhez, vagy érdeklődési körükhöz, így örömmel végezték, és nem plusz teherként élték meg a munkavégzést. Előnyükre vált az, hogy több szakmai tapasztalatot, gyakorlatot szereztek, és új ismereteket köthettek, amit a jövőben hasznosítani tudnak.

„Az emberek egymáshoz való hozzáállása nagyon pozitív volt, illetve a versenyzők és szervezőknek az együttműködés. Rengeteg új kultúrával találkoztam, és új ismerősöket szereztem, és ezáltal, akár még a jövőben is jól jöhet.” (P. 21 éves nő, önkéntes)

Az önkéntes munkát végzők kifogásolták, hogy a munkaadójuk sokszor nem volt tekintettel arra, hogy nem állandó alkalmazottként, hanem önként, szabad akaratukból végzik a rájuk szabott feladatot, és teljes munkaerőként dolgoztak. Gyakran ugyanazt a munkát végeztették velük, mint egy állandó, fizetésért dolgozó alkalmazottal, ami a munkáltató szempontjából érhető.

„(negatívumként élte meg) hogy a végén minden vasárnap délelőtt dolgozni mentem, ingyen. Tehát 1 éven keresztül, minden vasárnap 9-től fél 1-ig ott voltam a bábszínházban. Ami jó, önkéntes-önkéntes, de volt beosztásom, volt minden, mintha egy rendes munkahelyem lett volna. A rendes dolgozókkal dolgoztam együtt, csak nem kaptam érte fizetést. És azért rendszeresen ráment a hétvégém, a vasárnap délelőttöm meg hasonlók.” (F. 22 éves nő, vegyes)

Az önkéntes munka ellentétben a fizetett munkával, nem azonnali pénzszerzés formájában térül meg, hanem a kapcsolati tőke és a kulturális tőke bővülésében. Azok a szakmai gyakorlati tapasztalatok, amelyekre szert tesznek a hallgatók, a munkaerő-piacra lépést követően hasznosulnak, így évek múltán várható az anyagi kifizetődés.

„Hát igazából lelkileg (térül meg az önkéntes munka). Anyagilag nem igazán ugye, ott is az útiköltség volt, hogy nekem ki kellett mennem Nyírszőlösbe, de lelkileg mindenképpen megerősödtem. És azok az ismeretek, szakmai ismeretek főként, amikkel ott gazdagodtam, az úgy gondolom, hogy mindenképpen érdeemes volt.” (Á. 21 éves nő, önkéntes)

A megkérdezettek az önkéntesség költségeként, a munkaerejük maximális kihasználását, az önkéntesség megtérüléseként és hasznaként pedig a szerzett szakmai tapasztalatot emelték ki.

A diákok fizetett munkavégzése és ennek hatásai

A munkakeresés formái

A fizetett munkát végző alanyaimat is megkérdeztem a munkakeresésük formáiról. Mind az önkéntes, mind a fizetett munkakeresésnél legfőképp saját kapcsolataikra tudnak támaszkodni. Napjainkban segítségükre lehet még az internet, vagy a fizetett munkát végzőknek, a diákszövetkezetek is ajánlhatnak munkákat.

„Diákszövetkezeten keresztül, magamnak szoktam intézni az ilyet általában” (D. 21 éves nő, vegyes)

„Csakis az internetre tudunk támaszkodni, tehát voltak ismerősök, akiket meg lehetett keresni. De szülők nem, mert nincsenek Debrecenbe, meg nincsenek ilyen összeköttetésünk, úgyhogy az, az nem.” (V. 21 éves nő, önkéntes)

„(kire számíthat diákmunka keresésnél) a barátomra, aki ott dolgozik a szövetkezetnél.” (T. 21 éves férfi, fizetett munka)

A diákszövetkezetekkel kapcsolatban az alanyaim egy része negatívan vélekedett. Többen említették, hogy nem diákszövetkezeten, hanem baráti, rokoni kapcsolatokon keresztül vállaltak munkát. A szövetkezetek nem közvetítették ki őket dolgozni, sőt még ajánlatokat sem tesznek számukra. Nekik az a fontos, hogy a diákok beregisztráljanak náluk, befizessék a regisztrációs díjat, hivatalos iratokkal ezt ugyan igazolják, de munkát nem tudnak biztosítani számukra. A munkát, általában a szövetkezet munkatársainak ismerősei kapják, így az a fiatal, aki friss szövetkezeti tag, és nincs kiépített kapcsolati hálója, nem számíthat munkára.

„Szerintem, ha van munka, azt ismerősöknek közvetítik ki. Nagyon sok ismerősöm és én is tapasztaltam, hogy beregisztrálunk, nem kapunk munkát, nem hívtak vissza... Jelentkeztem egy munkára, elmentem, nem vettek fel és írtam egy e-mailt, hogy nem kaptam meg a munkát, hogyan tovább, és nem kaptam választ, semmit. Igazából az összes papírom, szerződésemm ott van náluk, azóta nem tudok semmit.” (K. 22 éves nő, vegyes)

Szintén negatívumként említhető meg az, hogy a szövetkezet által kínált munkák, általában fizikai munkák. Legfőképp gyárakba keresnek diákokat, szalagmunkára, pakolási vagy csomagolási munkára. Ezeken a helyeken nem mindig vannak biztosítva a kötelezően előírt feltételek, például a két óránkénti szünetek, a munkaidő pontos betartása, munkaruha biztosítása. Ezeknél a munkáknál a fiataloknak nincs lehetőségük arra, hogy szellemi képességeiket, vagy szakmai tudásukat fejlesszék, tapasztalataikat bővítsék. Itt főként állóképességre, teherbíró képességre, fizikai erőnlétre, erős izomzatra, kitartásra, türelemre van szükség.

„Hát hogy legjobban ezt a gyári munkát nyomatják, és ez azért nem egy kellemes munka sajnos... talán lehetne több munkalehetőség, szóval tényleg nem az a gyári munka, meg most havonta egyszer-kétszer egy kérdőívezés.” (D. 21 éves nő, vegyes)

„Sorron álltam ugye, ment a kukorica válogatni, a fém dobozokat, ugye a konzervkukoricához válogatni, viszont nem biztosítottak rendes felszerelést, mert gumicsizma kellett volna, füldegő, köpeny, hasonlók... ha volt, volt, ha nem volt, nem volt.” (F. 21 éves nő, vegyes)

A fizetett munkát végző alanyok legtöbbször saját kapcsolati hálójuk által vagy diákszövetkezet segítségével találtak munkát, melynek nem csak pozitívumait, hanem számos negatívumait is megtapasztalták (szűkös munkakínálat, melynek többsége fizikai munka).

A fizetett munka motivációi

A fizetett munka motivációjával kapcsolatban, egyértelműen a tanulmányaik finanszírozása, illetve a megélhetés biztosítása motiválja a megkérdezetteket. Néhány alanyomat csupán az órabér összege, a pénz motiválja. Kizárólag gazdasági tökéjüket, és nem kulturális és kapcsolati tökéjüket gyarapítják a munka során, hiszen például a gyári közegben, általában alacsony iskolázottságú embereket foglalkoztatnak, így nem feltétlenül találkoznak olyan személlyel, aki a későbbiekben a szakmai karrierjére pozitív hatással lehet. A munka során kötött ismeretségek általában csak a nyolcórás munkaidő végéig tartanak, és nem hosszú távúak.

„(a munkamotiváció) egyértelmű a megélhetés, mert általában olyan munkahelyekre lehet jelentkezni, ahol nem nagyon lehet se szakmai gyakorlatot szerezni, se komolyabb kapcsolatot, kapcsolati rendszert kiépíteni, úgyhogy azoknak a munkáknak szerintem nagyrészt csak a megélhetés a lényege, persze kivétel van.” (A. 22 éves férfi, fizetett munka)

„(a munkamotiváció) a megélhetés. Szerintem sokan vannak úgy vele, hogy valamit venni szeretnének, és azért. De nem csak addig dolgoznak, míg összezsedik a pénz, hogy megvehessék, hanem nyilván utána rájönnek, hogy ez egy folyamatos jövedelemszerzési lehetőség, és ottmaradnak dolgozni.” (F. 21 éves nő, vegyes)

A fizetett munka motivációja az interjúim alapján a megélhetés, valamint a gazdasági tőke bővítése.

A fizetett munkával kapcsolatos munkaértékek, a szükséges készségek és a szerzett tőkék

A fizetett munkát végzőket is kérdeztem a munkaértékekről, szükséges készségekről, a szerzett tőkékről. Számukra a fő szempont a minél magasabb kereset volt. Alanyaim szerint fontos még a megfelelő munkahelyi légkör és a munkakörülmények biztosítása, a munka mennyisége és minősége, a jó közösség, a segítőkész munkatársak és felettesek, de ezek csak másodlagosak. A diákok, ha pénzsűkében vannak, gyakran rákényszerülnek a munkavállalásra, és ha csekély a munkakínálat, alanyaim nem feltétlenül válogathatták meg, hogy milyen munkát válasszanak, azaz gyakran háttérbe szorultak a munkával kapcsolatos elvárások, és előtérbe kerül a munkával szerezhető pénz összegének nagysága.

„Igen, szerintem az fontos, hogy olyan, olyan diákmunkám legyen, hogy ne azt, ne azt gondoljam, hogy már megint menni kell, meg nekem nincs kedvem, meg nem akarom, meg nem szeretem, hanem egy kellemes légkör, segítőkész emberek, megfelelő fizetés... ezek fontosak.” (D. 21 éves nő, vegyes)

„Mindenképpen azt, hogy szeressem csinálni. Tehát a későbbiekben, diákmunkánál nem. Diákmunkánál csak a fontos, hogy biztonságos legyen az a munka végül is, és megfizessék a munkát.” (Á. 21 éves nő, vegyes)

Az önkéntes és fizetett munkát végzők szerint a munkavállalásnál fontos a jó kommunikációs készség. A fizetett munkát végzőknél, ehhez társult még a megfelelő fizikai erőnlét, megfelelő állóképesség és teherbíró képesség is, és nem csak a fiúknál, de a lányoknál is. Főként a gyárakban dolgozó interjúalanyok számoltak be arról, hogy a legfontosabb az állóképesség, a kitartás, a monotonitás tűrése, hiszen nyolc órán keresztül gép mellett állni igen megterhelő, akár nappali, akár éjszakai műszakban.

„Hát állóképességre mindenképp, mert leülni nem lehetett, max. abban a 10–15 perces szünetekben, és végül is ez is egy pozitív tapasztalat szerintem, hogy az állóképességem is javult.” (D. 21 éves nő, vegyes)

„(a munkához szükség volt), hogy bírjunk cipelni, szóval jó kondiban kellett lennünk, másra nagyon nem.” (T. 22 éves férfi, fizetett)

Az fizetett munkát végző interjúalanyokra jellemző volt, hogy életük során nem egy, hanem esetenként több, akár három-négy helyen, más-más munkát végeztek, olyan munkát vállaltak el, amit épp találtak. Ezek többsége nem kötődött a tanulmányuk jellegéhez, azonban néhány esetben előfordult, hogy ha az elvégzendő feladat nem is kapcsolódott a tanult szakmához, de sikerült olyan munkát találniuk, ahol legalább abban a szférában tudtak elhelyezni, mely a tanulmányaikkal összefüggött.

„A mostani tanulmányaimhoz, ahhoz nem, de amiket régebben végeztem, ahhoz mindenképpen. És érdekes volt, és jó volt kipróbálni magam, mert ugye ezt elméletbe tanultam, de gyakorlatom nem igazán volt belőle.” (Á. 21 éves nő, vegyes)

„Semennyire. Tehát nem kapcsolódott egyáltalán a szakmámba, bár jó szocio-gráfiákat lehetne írni a gyári dolgozók munkahelyi életéről, de egyébként már szakmailag nem gondolom. Esetleg, ha munkának nevezzük a szakmai gyakorlatokat, vagy az önkéntességet, azok mindenképp.” (F. 21 éves nő, vegyes)

A fizetett munkát végzett interjúalanyaim számára legfontosabb a magas kereset, hiszen munkavégzésüket a pénz motiválja. A másodlagos tényezők pl. megfelelő munkahelyi légkör, segítőkész munkatársak és felettesek, jó közösség stb., háttérbe szorulnak, ha pénzszerzésről van szó.

A fizetett munka költsége, haszna és megtérülése

A fizetett munka költségéről, hasznáról és megtérülésére kérdeztem az alanyokat. Pozitív tapasztalatként említették, hogy a diákmunka kapcsán betekintheznek a valós munka világába. Megtapasztalhatták azt, hogy nem könnyű megteremteni a megélhetéshez szükséges pénzt, és hogy mekkora ára van a pénzszerzésnek. Megtanulták a munka során, hogy mi az igazi munka, és segítette őket abban, hogy a későbbiekben jobban beösszák, jobban megbecsüljék a pénzt. Megismerkedtek egy munkahely tevékenységével, technológiájával, munkafolyamataival, és olyan készségeiket fejleszthették, amelyeket nem biztos, hogy hasznosítani fognak a szakmájukban, de az élet más területén még előnyükre válhat. Munkatapasztalatot szerezhettek, és a szorgalmukat a későbbiekben a munkaerő-piacra lépést követően, a munkaadók elismerhetik.

„Nagyon jó érzés az, hogy saját magam erejéből értem el azt, hogy jobbak, jobbak a megélhetési körülményeim. Szóval ez nem azt jelenti, hogy két kézzel szórom a pénzt. Viszont most már megengedhetek magamnak olyan dolgokat, amiket eddig nem. És pozitívum még az, hogy tényleg minden forint, amiért megdolgozok, azért tényleg keményen megdolgozok, és megbecsülöm.” (Sz. 21 éves nő, fizetett)

„Végül is az is pozitív, hogy bemész a gyárba és látod, hogy folyik ott a munka, hogy dolgoznak ott az emberek, ugye ezt hétköznapi ember nem sűrűn teheti meg, ugye aki nem ott dolgozik, mert szigorú beléptetési rendszerek vannak.” (A. 22 éves férfi, fizetett.)

A megkérdezettek gyakran éreztek negatív megkülönböztetést a munkaadótól és a munkatársaktól. Sokszor úgy érezték, lenézik őket azért, mert diákmunkások, és olyan munkát végeztek velük, amit egy állandó alkalmazottal nem végeztek volna el, illetve a beszédstílusukkal is éreztették velük alsóbbrendűségüket. Gyakran több, nehezebb feladatot kellett ellátniuk, mint egy állandó alkalmazottnak.

„... itt éreztem, hogy az ottani dolgozók, azok nem megfelelően bánnak a diákokkal. Szerintem nagyon lenézik őket... Lehet azért a korkülönbség miatt is, vagy azt hiszik, nem vesszük komolyan, hanem csak idejöttünk, és akkor tök mindegy, hogy hogy van megcsinálva a dolog. Lényeg, hogy mi kapunk fizetést, lehet, hogy ezt is hiszik. Vagy esetleg olyat is hallottam, hogy, hogy a diákoknak magasabb az órabér.” (D. 21 éves nő, vegyes)

„Hát, az emberekkel nem úgy beszélnek, ahogy elvárja, de ezt meg kell szokni, mert az ilyen helyeken nem azt nézik, hogy kit hogy, kinek hogy kedveskedjenek, hogy szólítsák meg, hanem itt idegesek ugye a főnökök és esetleg úgy beszélnek, ahogy te azt nem szeretnéd.” (A. 22 éves férfi, fizetett.)

„És hát igen, megjelent az a tipikus eset, hogy a dolgozók elvégeztetik a piszkos munkát a diákokkal, és mikor már lejárt a munkaidőm, még akkor is ott kellett maradnom takarítani, ami nem az én feladatomból lett volna, hanem a következő műszaké, ami rendes dolgozókból állt.” (F. 21 éves nő, vegyes)

Az interjúalanyok tisztában vannak azzal, hogy diákokat általában milyen összegű órabérrel foglalkoztatják, így nincsenek irracionális elvárásaik a fizetés összegével kapcsolatban. Fontos kiemelni, a diákszövetkezet által közvetített munkahelyet, ahol ugyanazok a bérek érvényesek, hiszen összegét a diákszövetkezet határozza meg és nem a munkahely. A hangsúly azonban azon van, hogy ugyanazért az órabérért a diák milyen munkát végez. Hiszen például a gyári munkán belül is vannak eltérések a munka jellege tekintetében. Azt, hogy épp az adott napon a hallgató milyen munkát fog végezni a gyárban, nem tudhatja előre, a munkaadó csak a műszak megkezdése előtt osztja ki a feladatokat. Ha a diáknak „szerencséje” van, kaphat könnyebb fizikai munkát is (például matricaragasztás), de nyolc órán keresztül végezhet nehéz fizikai munkát is például rakodás. Az átlagos kereset a ledolgozott órák számától függ, így a havi bevétel összege a diákoknál eltérő. Általában heti egy-két munkavállalás során ez az összeg 25–30 000 Ft-ra tehető. Egy alanyom beszámolt a feketemunkáról, ami a fizetett munkán belül, sajátos és fontos munkaformája lehet a fiataloknak.

„Ha elégedett voltam, ha nem, sok mindent nem tehettem ellene, akkor hívtak, amikor ugye a hétvégén műszak és az éjszakás műszak az több volt, de ha oda nem hívtak, akkor kevesebbet kaptam ugyanazért a munkáért, amit este vagy hétvégén végeztem. De nem kerestem vele degeszre magam. A nem bejelentett munkával viszont, sokkal többet kerestem.” (F. 21 éves, nő vegyes)

„Hát ezzel az összeggel szerintem nehéz elégedettnek lenni, mert a teljesített munka nem volt arányban szerintem ezzel az összeggel. Míg más részlegen dolgozók, esetleg kevesebb munkával a többszörösét kereshették, de ugye egy diáknak nem nagyon van választási lehetősége. Ha dolgozni szeretne, akkor úgyis elmegy dolgozni, ha meg nem akkor magának tesz rosszat, mert helyette úgyis fog menni más, és a gyárnak mindegy, hogy melyik diák megy.” (A. 22 éves férfi, fizetett)

„(a fizetéssel való elégedettségem) attól függ, hogy mennyit mentem nyilván, de általában egy olyan 25–30 000 Ft volt.” (D. 21 éves nő, vegyes)

A fizetett munka hasznaként az alanyok hangsúlyozták, hogy megtapasztalhatták a valós munka világát, illetve a pénz értékét. Negatívumként érzékelték, hogy gyakran éreztették a munkaadójuk beszédstílusukkal, hogy mint diákok alsóbbrendűek, illetve kevésbé voltak elégedettek a fizetés összegével.

Az önkéntes vagy fizetett munka előnyei és hátrányai

Kíváncsi voltam arra is, hogy alanyaaim vállalnának-e más típusú munkát. Az önkéntes munkát végzők úgy vélték, a fizetett munka legfőbb előnye az, hogy az elvégzett munkát pénz formájában honorálják, és ha kapcsolódik a tanulmányok jellegéhez, itt is lehetőség nyílik szakmai tapasztalatszerzésre, és a kapcsolati háló bővítésére.

„A fizetett diákmunka előnyei mindenképpen az, hogy fizetett, meg az, hogy amit dolgozol, azért mindenképp jutalmat kapsz, meg nem olyan kötetlen. Mert persze szabályokhoz vagy állítva, hogy most ennyi meg ennyire kell idejőnnöd, egy ilyen x időre kell menned, és x időre végzel, de viszont ezért kapsz pénzt is, ami pozitív.” (B. 21 éves nő, önkéntes)

Az önkéntesek a fizetett diákmunka hátrányának tekintették, hogy a diák nem feltétlenül válogathatta meg azt a munkát, amit végezni szeretett volna. A munkakínálat szűkös, legtöbbször csak fizikai munkákat ajánlanak a diákoknak. Szakmai gyakorlatra e munkák által nem tudtak szert tenni. A pénzszerzés a fő motiváló erő, így háttérbe szorultak a munkahellyel kapcsolatos igények, elvárások, és az, hogy időt és energiát fordítson a megfelelő munka megtalálására.

„Nagyon alja munkákat adnak a diákoknak, ám nem feltétlen olyan munkát tudnak vállalni, ami esetleg a későbbi szakmai tapasztalataikhoz kötődnek, és ezáltal, ha megkérdezik tőlük, hogy van-e munkatapasztalatuk, akkor azt mondják, hogy nincs, mivel nem kötődik a tanulmányaikhoz. Illetve olyan munkákat adnak nekik, amit nem biztos, hogy a munkaadó elvégezne.” (P. 21 éves nő, önkéntes)

Az önkéntes munkát végzők, ha fizetett munkaválasztásról lenne szó, könnyű fizikai vagy szellemi munkát végeznének. Ez adódhat abból is, hogy alanyaaim többsége nő volt.

„Hát irodai típusú munka, illetve esetleg könyvtárban vagy ilyen különböző helyeken vagy gyerekekkel kapcsolat munkát vállalnék még szívesen.” (P. 21 éves nő, önkéntes)

A fizetett diákmunkát végzők leggyakrabban az önkéntes munka előnyeinek az új típusú önkéntesség jellemzőit említették tehát a szakmai tapasztalatszerzést, kapcsolati háló bővítést és az önéletrajzba megjeleníthető munkavégzést, bár egy alany a segítőszándékot is fontosnak tartotta.

„Hát, hogyha olyan önkéntességet végeznek, ami az érdeklődési körükhöz tartozik, esetleg a szakmai előmenetelükbe lehet segítségükre, új embereket ismernek meg, kapcsolatrendszerüket tudják fejleszteni, illetve az egy nagyon nagy pozitívum, hogyha valaki elmondhatja magáról hogy önkénteskedett valamikor.” (A. 22 éves férfi, fizetett)

„... az önkéntes, aki önkéntes munkát végez, jó érzéssel tölti el az, hogy önkéntesen segíthet másoknak, önkéntesen végez valamit.” (Sz. 21 éves nő, fizetett)

A fizetett diákmunkát végzők, az önkéntes munka legfőbb hátrányának tekintették azt, hogy az önkéntes munkát végző személy nem kap pénzt a munkájáért.

„Hát a legfontosabb hátránya szerintem az, hogy nem kapnak érte fizetést az önkéntesek, de hát ők ezt tudják jól, és nem is azért csinálják, akik ilyeneket vállalnak.” (A. 22 éves férfi, fizetett)

A fizetett munkát végzők olyan önkéntes munkát végeznének, amely nem fizikai, inkább szellemi munka. Nem érznek erős motivációt a kipróbálása iránt, és nem huzamosabb időre köteleznék le magukat, csak a kipróbálás erejéig végzenének önkéntes munkát.

„Hát ez attól függ, hogy milyen munkáról lenne szó. De ha olyan, ami megfelelne, nem huzamosabb ideig, nem nagy mennyiségben, de egyszer-kétszer vállalnék.” (A. 22 éves férfi, fizetett)

„Hát leginkább, ha önkéntes lennék, akkor nem fizikai munkát végeznék, de olyat, ami gyerekekhez kapcsolódik.” (Sz. 21 éves nő, fizetett)

Az önkéntes munkát végző alanyaim, úgy vélték, a fizetett diákmunka legnagyobb előnye a gazdasági tőke bővítése, míg hátrányának a szakmai tapasztalat szerzésének hiányát, és munkakényszert emelték ki. A fizetett munkát végző megkérdezettek az önkéntesség új típusát hangsúlyozták (szakmai tapasztalatszerzés, kapcsolati háló bővítése stb.).

Jövőtervek

A jövőtervek tekintetében, a hallgatók céljai nem különböznek a végzett munka típusa szerint. A hallgatók főbb céljai a tapasztalatszerzés, kapcsolati és kulturális tőke bővítése, hogy munkaerőpiacra lépésüket követően ez előnyt jelentsen számukra.

„Szerintem azt tudom tenni, amit próbálok is, ezt nem tudatosan, hanem bennem ez egy kényszer, hogy tágítsam a látóköröm, hogy olvassak, tapasztaljak, beszélgessek emberekkel, ismerjem ezt, ismerjem azt. Egyfajta kulturális tőkét és társadalmi tőkét fejleszteni, nekem ez a fő cél.” (F. 21 éves nő vegyes)

„Hát igyekszek önkénteskedni minél többet, és új emberekkel megismerkedni és egyáltalán körvonalazódjon az, hogy mit is szeretnék csinálni, illetve velük beszélgetni arról, hogy milyen lehetőségeim vannak a jövővel kapcsolatban.” (P. 21 éves nő önkéntes)

„Egy jó önéletrajz, az nagyon fontos szerintem. Ha oda kerül a sor, hogy a szakmámmal kapcsolatban, kapcsolatosan kerülök állásinterjúba, akkor mindeképp megpróbálom a maximumot kihozni magamból. Minél jobb benyomást kelteni a munkaadóra, és próbálok minél több embert megismerni ahhoz, hogy az életben sikeres lehessen a szakmámban is.” (Sz. 21 éves nő fizikai)

Az interjúalanyaim közül, az önkéntes hallgatók általában tovább szeretnék folytatni önkénteskedésüket, mert ezt jó befektetésnek tartják ahhoz, hogy a későbbiekben kapcsolati rendszert tudjanak kiépíteni. A fizetett diákmunkát végzők pedig, míg diákok, folytatják a munkavégzést, ahogy idejük engedi, hisz diákmunkásként nem kell fizetésükből adózniuk, ami motivációt jelent számukra ahhoz, hogy míg alkalmuk van rá, diákként is dolgozzanak.

Összegzés

Tanulmányom során azt a célt tűztem ki, hogy bemutassam a munkaerő-piacra való belépés lehetséges módjait felsőfokú tanulmányok folytatása mellett, és feltételeztem, hogy ez valamilyen formában megtérül a munkában résztvevők számára. Háromféle munkaformát vizsgáltam: a szakmai gyakorlatot, az önkéntes munkavégzést és a fizetett diákmunka végzést. Bármelyiket is választja az egyén, ha összefügg tanulmányai jellegével, ugródeszkát jelent a munkaerő-piacra való belépéshez, sikeres karrierje kiépítéséhez. A megszerzett tapasztalatot, készségeket, képességeket a munkába állás után kamatoztatni tudja. Gyakorlati tudást szerezhet, kiépítheti személyes kapcsolati hálóját, megtanul alkalmazkodni mind a munkáltatók elvárásaihoz, mind a munkatársakkal való közös munkához. Mindez azért fontos, mert egy frissdiplomás fiatalnak nehéz a munkaadók követelményeinek, és sok kritériumnak kell megfelelnie. A tanulmányok alatt végzett munka segíti az egyént abban, hogy mire befejezi tanulmányait, rendelkezzen azokkal a kompetenciákkal, amelyek elvárásként jelennek meg a munkáltatók felől.

Kutatásomban kvalitatív, félig strukturált interjúk módszert használtam, kutatásom alanyait a Debreceni Egyetem önkéntes munkát és fizetett munkát végző hallgatói közül választottam ki. Interjúk kutatásomban elsőként összehasonlítottam a fizetett és az önkéntes munkát végző hallgatók társadalmi háttérét, különös tekintettel az anyagi és kulturális tőkéikre. Vizsgáltam a szakmai gyakorlat hasznosulását, és azt, hogy a diákok álláspontja szerint ez mennyiben segíti a munkaerő-piaci elhelyezkedést. Vizsgáltam az önkéntes munka, majd a fizetett diákmunka munkamotivációit, majd a munka költségét, hasznát és megtérülését. Kitértem a munkakeresés lehetséges módjaira, végül a hallgatók jövőterveire, céljaira voltam kíváncsi.

Max Weber (1987) alapján interjúk eredményeimre alapozva felvázolok néhány konklúziót az önkéntesek és fizetett munkát végzők körében, amelyek további kvantitatív vizsgálatok hipotézisei is lehetnek egyben: a) a jobb anyagi háttérűek, akiknek egyben a kulturális fogyasztásuk is nagyobb, inkább önkéntes munkát végeznek, mint fizetett munkát. b) a felsőoktatási hallgatók között az önkéntesek többségét az új típusú motivációk jellemzik. Az önkéntes munkát a kapcsolati tőke bővítése, a szakmai gyakorlat illetve a tapasztalatszerzés miatt választják. c) A hátrányosabb helyzetűek többsége kénytelen a fizetett diákmunkát választani, és munkamotivációjuk a pénzszerzés.

Az önkéntes munkát végzőket elsősorban az önéletrajzba való beírhatóság motiválja. Interjúalanyaim között megjelenik, az újfajta önkéntesség egyik új típusa, miszerint az önkéntes munkát, a szakmai gyakorlat korábbi helyszínén végzik, és jó esetben itt is helyezkednek el. Kutatásomban kimutattam, hogy a szakmai gyakorlat önmagában is nagyban segíti a későbbi munkaerő-piaci elhelyezkedést, hisz ha a gyakorlati helyen sikerül kapcsolati tőkéjüket bővíteni, munkatapasztalatot szerezni az adott cégnél stb., ez a későbbiekben előnyükre fog válni, és esélyük van arra, hogy a munkaerő-piacra lépést követően az adott intézmény alkalmazza őket.

Kijelenthető, hogy napjainkban a munkaerő-piaci helyzetre való tekintettel szükségszerű a tanulmányok folytatása mellett párhuzamosan szakmai tapasztalatot szerezni. Az elkészített interjúimban az elhangzottak alapján arra a megállapodásra jutottam, hogy ennek leghatékonyabb módja az új típusú önkéntes munkavégzés, hiszen az a legtöbb esetben kapcsolódik a tanulmányok jellegéhez, szemben a fizetett munkával. Az önkéntes munkavégzés megtérülése nem azonnal érzékelhető, de a megszerzett kulturális tőke és a kialakított kapcsolatok a jövőben anyagi formában is megtérülhetnek, és nagyban segíthetik az elhelyezkedést és a munkaerő-piaci integrációt.

A fizetett és az önkéntes munka a hallgatók munkára való szocializációját is erősíti. Olyan tudások megszerzését teszi lehetővé, amelyek a munkaerő-piacon hasznosulhatnak. Ezekre a munkaformákra való figyelem felhívása segíthet abban is, hogy a felsőoktatás jobban illeszkedjen a munkaerő-piaci igényekhez, és ennek segítségével a diákok hatékonyan helyezkedjenek el.

A diákokban tudatosítani kell ezen munkaformák jelentőségét, és fontosnak tartom, hogy az oktatók körében is tudatosuljon ennek fontossága. Lényeges az is, hogy a különböző képzőhelyek felkészítsék a diákokat a munkaerő-piacra való integrációra és szervezett formában különböző munkalehetőségeket biztosítsanak a diákok számára (például karrierirodát működtessenek).

Felhasznált irodalom

- BOURDIEU, Pierre (1986): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Lengyel György, Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták*. Budapest, Aula Kiadó Kft. 155–177.
- CZIKE Klára, SZABÓNÉ IVÁNKU Zsuzsanna (2010): *Online kutatás az önkéntességről a lakosság körében*. Budapest, Önkéntes Központ Alapítvány
- DR. KISS István, RÉPÁCZKY Rita (2012): Új készségek és munkahelyek: a kompetencia megközelítésére épülő szolgáltatások szerepe a foglalkoztathatóság javításában. Munkaerőpiac-orientált felsőoktatás. Ötletek, bevált gyakorlatok az „Új készségek és munkahelyek” nevű európai kezdeményezéshez. Budapest, Tempus Közalapítvány
- EHRENBERG, R. Smith (2003): *Korszerű munkagazdaságtan*. Budapest, Panem Kiadó
- FÉNYES Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó
- FÉNYES Hajnalka (2014): Önkéntesség és új típusú önkéntesség az egyetemisták körében. In Szabó Ildikó, Fényes Hajnalka (szerk.): *Egyetemisták társas világa. Campus-lét a Debreceni Egyetemen*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FÉNYES Hajnalka, KISS Gabriella (2011a): Az önkéntesség Európai Éve – Az önkéntesség társadalmi jelensége és jelentősége. I. rész. *Debreceni Szemle* 4. 360–368.
- FÉNYES Hajnalka, KISS Gabriella (2011b): Az önkéntesség szociológiája. *Kultúra és Közösség* 1. 35–48.
- FÉNYES Hajnalka, LIPCSEI László, SZEDER Dóra Valéria (2012): Önkéntesség a Debreceni Egyetem hallgatói táborában. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 99–120.
- FORGÓ Melinda, CZAKÓ Andrea, LÉVAI Róbert (2009): Frissdiplomásokkal szemben támasztott munkaadó elvárások. *Felsőoktatási Műhely* 3. 75–86.
- GALASI Péter (2002a): Fiatál diplomások életpálya vizsgálata. In Kolosi Tamás, Tóth István, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport*. 245–255.
- GALASI Péter (2002b): Fiatál diplomások a munkaerőpiacon a tömegesedés időszakában. *Educatio* 2. 227–236.
- KERTESI Gábor, KÖLLŐ János (2006a): Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. *Közgazdasági Szemle* 3. 201–225.
- KERTESI Gábor, KÖLLŐ János (2006b): Diplomások keresete 1992–2005 In Fazekas Károly, Kézdi Gábor (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet. 80–87.

- MÁTYÁSI Sándor, DR. HASKÓ Katalin, BUZÁSI Zoltán, SELYMECI Viktor (2007a): Iskola melletti munkatapasztalat – szerzés: kényszer vagy lehetőség I. *Munkaügyi Szemle* 1. 23–28.
- MÁTYÁSI Sándor, DR. HASKÓ Katalin, BUZÁSI Zoltán, SELYMECI Viktor (2007b): Iskola melletti munkatapasztalat – szerzés: kényszer vagy lehetőség II. *Munkaügyi Szemle* 2. 26–30.
- NAGY Gábor Dániel, SZÜCS Norbert (2009): Diákmunka – Biztos út a munkaerőpiacra?! In Jancsák Csaba (szerk.): *Fiatalok a Kárpát - medencében. Mozaikok az ifjúság világáról*. Szeged, Belvedere Kiadó. 150–175.
- POLÓNYI István, TIMÁR János (2004): Munkaerőpiac és oktatáspolitikai Magyarország a rendszerváltás után. Van-e élet a munkagazdaságtani főáramon kívül? *Közgazdasági Szemle* 11. 1065–1072.
- POLYACSKÓ Orsolya (2009): Felsőoktatásból a munkaerőpiacra. Diplomás pályakövetés 2. *Educatio* 2. 27–37.
- SCHULTZ, Theodore. W. (1998): Beruházás az emberi tőkébe. In Lengyel György, Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták, a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó. 45–70.
- SZEDER Dóra Valéria (2014): Munkahelyi konfliktusok az önkéntesség világában. In Szabó Ildikó, Fényes Hajnalka (szerk.): *Egyetemisták társas világa. Campus-lét a Debreceni Egyetemen*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- VARGA Júlia (1998): *Oktatás – Gazdaságtan*. Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány
- WEBER, Max (1987): *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

MUNKAHELYI KONFLIKTUSOK AZ ÖNKÉNTESSÉG VILÁGÁBAN

Bevezetés

Ahogy korábbi tanulmányok is beszámolnak róla (Fényes, Kiss 2011a; 2011b) az önkéntes munka munkaerő-piacon betöltött szerepe egyre nő. Egy korábbi elemzésünkben (Fényes et al. 2012) azt találtuk, hogy a hallgatók az önkéntes munka során (a szabadidő hasznos eltöltése mellett) kulturális tőkét (készségeket, kompetenciákat, tudásokat) és társadalmi tőkét (hasznos ismereteket, kapcsolatokat) szereztek. Ezek a tőkék azok számára is elengedhetetlenek a munkakeresés, a munkavállalás, a munkában való helytállás során, akik a civil, non-profit szférában akarnak elhelyezkedni. Éppen ezért jelen tanulmány kutatási alanyai olyan egyetemi hallgatók, akik valamilyen civil szervezetnél végeztek önkéntes munkát.

Ahogy a fizetett munka esetében, úgy az önkéntes munka során is adódhatnak munkaügyi/munkahelyi konfliktusok, azonban ezek feltárására és megoldására nem jut kellő figyelem. Az önkéntes és a fogadós szervezet kapcsolatban állhat az adott régióért felelős Önkéntes Központtal. Ebből kiindulva a konfliktusok az önkéntes és a fogadós szervezet között, az önkéntes és az Önkéntes Központ között, az Önkéntes Központ és a fogadós szervezet között, valamint az önkéntes és az adott szervezet fizetett munkatársai között alakulhatnak ki. A korábban említett vizsgálat során önkéntesekkel készített fókuszcsoportos interjúk és saját – önkéntesként megélt – tapasztalataim alapján arra a megállapításra jutottam, hogy számos konfliktushelyzet alakul ki az önkéntes munka végzése során. Jelen tanulmányban félig strukturált interjúkat alkalmazok ezek feltérképezésére.

Vizsgálatom célja, hogy megtaláljam azokat a szervezeti önkéntességre jellemző pontokat, amelyeken konfliktusok adódhatnak a hallgatók önkéntes munkavégzése során. Úgy vélem, a konfliktusok feltárásával és a közöttük lévő összefüggések értelmezésével olyan alternatív konfliktuskezelési módszerek alkalmazására nyílik lehetőség, melyekkel hatékonyabbá tehető az önkéntesek és a fogadós szervezetek együttműködése. Szeretném feltárni az önkéntes munkavégzés során adódó konfliktusok lehetséges okait, valamint azokat a sikeres és sikertelen megoldási stratégiákat, amelyeket alkalmaztak a konfliktus kezelésére és megoldására.

A már említett Campus-lét kutatás eredményei azt mutatják, hogy az önkéntes munkának csoportképző szerepe is van. Ebből adódóan feltehetőleg a munkahelyi csoportok között is előfordulhatnak konfliktusok. Ennek vizsgálatához első körben feltárom a vizsgált szervezet felépítését és jellemzőit a szervezet vezetőinek szemszögéből, majd az önkéntesekkel készített interjúk alapján átfogóbb képet mutatok a szervezeti csoportokban, csoportok között előfor-

duló konfliktusokról, illetve a feltételezéseim szerint konfliktusokat hordozó helyzetekről. További fontos kérdés, hogy ezek a konfliktusok milyen csoportok között alakulnak ki az adott szervezetben belül, illetve kívül, és milyen csoportok közötti konfliktusokról beszélhetünk az önkéntes munka során.

Az önkéntes munka elméleti alapjai

A következőkben az önkéntes munka lehetséges elméleti megközelítéseit tekintem át. Schulze élménytársadalomról alkotott tézisést, Bourdieu tőkeelméletét és Weber cselekvéseméletét alkalmazom. A szerzők elméleteit az önkéntes munkára vonatkoztatva – saját megállapításaim szerint – fejlesztem tovább. Ezt követően vizsgálom az önkéntes munkát szervezetszociológiai megközelítésben és elhelyezem a munkaügyi kapcsolatok rendszerében.

Az önkéntesség helye az élménytársadalomban Schulze elmélete alapján

A második világháborút követően az élethez való anyagi feltételek biztosítottabbá váltak, mint azelőtt, ennek következtében az egyének számára lehetővé vált, hogy addig másodlagosnak tekintett kérdésekkel foglalkozzanak. Az emberi gondolkodás középpontjába került az a szempont, hogy az egyén értelmes és élményekben gazdag életet élhessen, melyen az élményszerzés módjának lehetőség- és társadalomformáló szerep növekedését kell érteni. Az élményszerzés motivációja az élet valamennyi területét áthatja, a szabadidő mellett a munka, így az önkéntes munka is az élményszerzés egyik alternatívájává válik. Megindul az élethelyzetek és életutak diverzifikálódása és individualizálódása, amely az önkéntesség új formájának is teret nyújt. Schulze szerint az élménytársadalom a mindennapokban tapasztalható lehetőségek kibővülését jelenti (Schulze 2000, idézi Éber 2008). Ennek a folyamatnak négy dimenzióját emeli ki: kínálat, keresleti képesség, a korlátok jelentőségvesztése, a társadalmi világ alakíthatósága. Véleményem szerint ezek az önkéntes tevékenységre a következők szerint vonatkoztathatók:

1. A lehetőségtér megnövekedése az önkéntes munka kínálatát és formáinak számát is megnöveli. A régi típusú önkéntességgel szemben (általában egyházhoz kötődő karitatív tevékenység, akár egy életen át) az új típusú önkéntességre számos hely (külföld-belföld), szervezet és különböző tevékenységforma (különböző célcsoportokkal, különböző tevékenységek stb.) nyújt lehetőséget az élményszerzésre.
2. Másrészt a szabadidő megnövekedése lehetőséget nyújt arra, hogy az önkéntesség szabadidős tevékenységként is teret kapjon.
3. A felszabadult idő megeremti – önkéntes munkára való – keresleti lehetőségeket. Azonban egyéb tényezők is befolyásolják a kereslet mértékét: az informáltság, a személyes érdeklődés, a személyes anyagi helyzet.
4. Az, hogy az élet és karriertervek számos alternatívájában milyen helyet, szerepet kap az önkéntesség az egyén fokozott választási szabadsága, egyfajta döntési kényszer hatására dől el.

Schulze azt mondja, hogy szemben a szűkösség társadalmát jellemző „kifelé irányuló” cselekvéssel, mellyel az egyén valamely külsődleges célt kíván elérni, a „befelé irányuló” cselekvés célja az egyénben megjelenő és csak az ő számára érzékelhető *élmény* kiváltása. Az utóbbi esetben maga a cselekvés közvetlenül arra irányul, hogy az egyén valamit megéljen, átéljen (Schulze 2003).

Az önkéntességnek a pillanatnyi élményszerzésen felül (a másokon való segítség jó érzése, új információ, izgalom, érdekesség) lehetnek a jövőre vonatkozó hasznai is (könnyebb elhelyezkedési lehetőség, karrier, tapasztalat), ami akár egy külsődleges, vizsgálatom szempontjából fontos cél elérését is szolgálhatja. Az egyén élményorientációja arra irányul, hogy birtokoljon valamit; ez tulajdonképpen olyan szándékként is felfogható, hogy valakivé akar válni. A szubjektum az (önkéntes) élményszerzés – jelen esetben az önkéntes munkavégzés – során maga választja meg és maga alakítja a befogadni kívánt élményanyagot, hozzájárulva személyisége fejlődéséhez, tudása, tapasztalatai bővüléséhez (Fényes et al. 2012).

A lehetőségek növekedése, az élménykínálat kiszélesedése az egyén és a szituáció újszerű viszonyát eredményezi: az egyén szinte minden helyzetben döntés előtt áll. Ez a helyzet elbizonytalaníthatja azt az egyént, aki a sokféle értékelő szempont közül az esztétikai elveket helyezi előtérbe. Előzetesen meghatározott társas mintákra támaszkodik, az ún. „közös vonások” készletéből választ: magáévá tesz egyes társadalmi miliőkre jellemző értelmezésmódokat, cselekvésformákat és életfelfogásokat (Schulze 2000; 2003).

A mai önkéntesekre is sajátos cselekvéstípusok, életfelfogások vonatkoztathatók. Az egyén az önkéntes tevékenység választásával lemarad más élménylehetőségekről: egyéb szórakozási, szabadidős tevékenységről vagy akár a fizetett munka lehetőségéről.

Azok a mindennapi esztétikai gyakorlatok (Schulze 2003), amelyek alapján az egyének, jelen esetben az önkéntesek megszervezik cselekvéseiket, a következők:

1. Az élvezet síkja azt a pozitívumot – jó érzés, másokon való segítség, új tudások elsajátítása – fejezi ki, amit az egyének el kívánnak érni az önkéntes munka során, ami motiválja az önkéntességet.
2. A distinkció az a jelentéstartomány, ahol az önkéntesek valamivel szemben, illetve valamihez képest definiálják magukat – önkéntesek a nem önkéntesekkel (például a fizetett munkatársakkal szemben) egyazon szervezeten belül.
3. Az életfilozófia jelentésszintje a cselekvés orientációját fejezi ki – értékelkötelezettség, életfelfogás, tőkeszerzésre (társadalmi és kulturális) irányuló motivációk – ami köré összpontosul maga az önkéntes tevékenység.

Schulze nyomán tehát azt mondhatjuk, hogy azáltal, ahogy az egyének, jelen esetben az önkéntesek megszervezik cselekvéseiket, különböző stílustípusok rajzolódnak ki.

Az önkéntes munka Bourdieu tőkeelméletének tükrében

A következőkben szeretném bemutatni a tőkeszerzésre vonatkozó megállapításaimat, ehhez Bourdieu tőkeelméletét használtam fel, miszerint a tőke vagy anyagi formában, vagy elsajátított, inkorporált formában felhalmozott munka, melynek felhalmozásához időre van szükség. Ugyanúgy termelhet profitot, mint ahogyan önmagát is reprodukálhatja, növelheti. A tőkének három formája van: gazdasági tőke (közvetlenül pénzzé váltható, hajlamos az intézményesedésre); kulturális tőke (bizonyos feltételek mellett gazdasági tőkévé alakítható, hajlamos iskolai végzettség formájában történő intézményesedésre); társadalmi tőke (a társadalmi kötelezettségek-ből, illetve kapcsolatokból fakadó tőke szintén, bizonyos feltételek mellett gazdasági tőkévé konvertálható). Hozzá kell tenni, hogy ezek a tőkék gyakorlatilag kölcsönösen is konvertálhatók (Bourdieu 2002).

Az önkéntes munkával is szerezhető tőke, olyan kulturális és társadalmi tőke, mely idővel gazdasági tőkévé alakulhat. Ez nem csak az új típusú önkéntességre igaz, a régi típusú önkéntesség során is elsajátítható bizonyos kulturális és kapcsolati tőke. A kulturális tőke – önkéntes munka során – belsővé tett, inkorporált állapotban elsajátítható. Így képes az egyén szakmai tapasztalatot szerezni, empatisz készsége is fejlődhet, illetve az egyébként fizetett munka végzése során elsajátítható készségeket – a munkahelyi kultúra ismeretét, az időkeretek betartását, a munkatárssal, főnökkel való viszony kezelését és egyéb készségeket is – birtokba vehet.

A kultúra inkorporált formában való elsajátítását egy tanulási folyamat előzi meg. Az ehhez szükséges időt, energiát az egyénnek kell befektetnie. Az idő beruházása áldozatokkal és lemondással jár, viszont az inkorporált tőke a személy részévé válik, tulajdonsága lesz, és senki nem foszthatja meg tőle, nem adhatja tovább sem (Fényes et al. 2012).

A kulturális tőke átadása öntudatlanul, rejtetten történik, ezért szimbolikus tőkének is nevezik. Aki bizonyos kulturális kompetenciákkal rendelkezik, ebből a különlegességi értékből profitálhat. Ahhoz viszont, hogy valaki ilyen tőkére tegyen szert, megfelelő gazdasági és kulturális eszközökkel kell, hogy rendelkezzen. Ezekkel az eszközökkel nem mindenki rendelkezik, éppen ez adja a tőke különlegességi értékét. Például nem rendelkezik ilyen eszközökkel, aki a gazdasági tőke hiánya miatt fizetett munkát kényszerül vállalni olyan munkakörben, mely nem járul hozzá olyan mértékben a kulturális és társadalmi tőkéje bővítéséhez, mint ha olyan önkéntes munkát végezne, mely ezeket nyújtaná. Ha valaki a szocializációja során gyenge kulturális és kapcsolati tőkét örökölt a családjától, munkaerő-piaci esélyeinek szempontjából önkéntes munkával akár kompenzálhatja is a hátrányát. (Fénye et al. 2012.)

Az intézményesült kulturális tőke tulajdonképpen az inkorporált tőkének az objektiválása (Bourdieu 2002). Témám szempontjából ilyen például az iskolai végzettség, a diploma titulusa, mely a kulturális kompetencia bizonyítéka. Egy adott szakon a szakmájához közel álló területen önkéntes munkát végző hallgató esetében azonban ezt a kulturális kompetenciát (titulus=diploma) minőségileg kiegészítheti a végzett önkéntes munka (önéletrajzba beírható és nem látható tapasztalatok, tudások, készségek). Az önkéntes munka végzése megfelelő készségek, kompetenciák, tapasztalatok, tudás, avagy minőségileg magasabb kulturális tőke szerzésével járhat. A munka révén lehetővé válik, hogy ezeknek a titulusoknak a (jelen esetben diplomás) viselőit az érintettek is, a munkaerő-piaci szereplők is összehasonlítsák egymással. A munkaerő-piacon, ha feltehetőleg közvetlenül nem is konvertálhatók át a megszerzett kulturális tőke révén magasabb titulusok magasabb pénzbeli értékre, de közvetetten igen. Tehát aki önkénteskedett, a szakmájában nem fog több fizetést kapni ugyanazon a munkahelyen, ugyanazért az állás betöltéséért, mint, ha önkéntes múlt nélkül töltene azt be. Viszont hamarabb juthat munkához kapcsolatai (társadalmi tőke) és tapasztalatai (kulturális tőke) révén, ezáltal nem éri pénzügyi veszteség a munka nélkül töltött hónapok miatt az egyetem elvégzését követően. Ugyanakkor, ha valaki ezekkel a plusz tőkékkel pályakezdőként jelentkezik több állásra, lehet, hogy ezeknek köszönhetően magasabb pozíciót tölthet be, több pénzért, mint aki nem rendelkezik ezekkel a tőkékkel. „Különlegességi értéke” lesz ennek a plusz tőkével felruházott munkavállalónak, így csökken az esélye, hogy idő- és munkabefektetése (az egyetem elvégzése) kevésbé bizonyuljon jövedelmezőnek.

A társadalmi tőke olyan erőforrások összessége, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak. Az egyén társadalmi tőkéjének nagysága azoknak a kapcsolati hálóknak a kiterjedésétől függ, melyeket ténylegesen mozgósítani tud, másrészt azoknak a tőkéknek a nagyságától, melyeket azok birtokolnak, akikkel kapcsolatban áll. A szakmai vagy nem szakmai csoportokhoz való tartozás egyik útja lehet az önkéntesség. Önkéntesként bekerülni egy szerve-

zetbe nemcsak kulturális tőkét jelent, hanem társadalmi tőkét is, később hasznos kapcsolatokat. Ezek haszna attól függ, hogy mennyire kiterjedtek a kapcsolatok, a kapcsolati személyek milyen tőkét birtokolnak, és ezek mennyire mozgósíthatók. Ezekből származhatnak anyagi és egyéb, később anyagivá konvertálható profitok is. Az önkéntesek egy adott csoportja a tagoknak külön-külön rendelkezésre álló kapcsolati hálójával megsokszorozhatja a kulturális tőke hasznát, értékét (Fényes et al. 2012).

Az önkéntes munka Weber cselekvésmélete alapján

Az önkéntesség társadalmi cselekvés, hiszen igazodik mások viselkedéséhez (Weber 2002). Az egyén másokon akar segíteni, vagy azért önkénteskedik egy szervezetnél, hogy aztán tevékenységéért cserébe alkalmazzák, vagy beírassa az önéletrajzba, ezzel növelve esélyeit a munkaerő-piacon.

Célracionális társadalmi cselekvést végez az önkéntes, ha tudatosan azért önkénteskedik, hogy tapasztalatra tegyen szert, önéletrajzba beleírja, vagy hogy valamilyen ösztöndíjat elnyerjen. Lehet érték-racionális irányultsága is az önkéntes ténykedésnek, például magának a tevékenységnek a kiválasztásában. Az a célom, hogy tapasztaljak, de nem mindegy, hogy mit, értekeimhez illő tevékenységet választok. A célracionális irányultság illeszkedik az új típusú önkéntesség jellemzőihez.

Emellett értékracionális lehet a cselekvés, ha egy meghatározott magatartást például a vallási vagy bármilyen más tudatos meggyőződés határoz meg. Aki vallásosan végez önkéntes munkát, arról feltételezzük, hogy tudatos hite vezeti abban, hogy „szolgálatot végezzen” (a Biblia ezt írja elő). Ez inkább a hagyományos, régi típusú önkéntességre jellemző. Minthogy a tradicionális cselekvést meggyökeresedett szokások határozzák meg, a régi típusú önkéntes munka is ilyen társadalmi cselekvés lehetett a tradicionális társadalmak közösségeiben.

Motivációs típusok

A fentiek alapján a bevezetésben említett a fókuszcsoportos kutatásban vizsgált hallgatók öt csoportját különböztettem meg a cselekvés irányultsága alapján. Ezek a következők voltak: *Értékracionális spontán típus*, *Értékracionális tudatos típus*, *Célracionális szakmai típus*, *Célracionális nem szakmai típus* és *Vegyes humanitárius típus*.

Az Értékracionális spontán és Értékracionális tudatos típusok közös jellemzője az erős értékracionális irányultság, altruista beállítottság. Ebben az esetben a cselekvés alapja a vallásos hit, a tevékenység erősen kötődik a közösséghez (például gyülekezethez). Ezek az önkéntesek főként vallásos gyülekezeten belüli közösségért tevékenykednek, vagy annak kereteiben folytatnak karitatív célú tevékenységet. A két típus között a tevékenység választásának módjában van különbség: ugyanis az egyik típusba tartozó nem tudatosan, spontán kezdi el végezni a tevékenységét, a jó érzésért, míg a másik esetben a tevékenység tudatos választás eredménye, melyet a saját készségek, képességek fejlesztése is motivál. A spontán típust a hit mellett a kíváncsiság is motiválja. Éppen ezért sokkal inkább tartozik – a korábban említett kategóriarendszer alapján – a vegyes típusú (új és régi típus keveréke) önkéntesség kategóriába, szemben az előbbivel, amely hagyományos típusú kategóriába sorolható.

A *Célracionális szakmai és a Célracionális nem szakmai csoportok* közös pontja cselekvésük orientációja. Ezek irányultsága célracionális, beállítottságuk egoista, tehát nem elsősorban az önzetlen segítség motiválja őket, hanem olyan sajátos és tudatosan meghatározott céljaik vannak, mint a tapasztalatszerzés és a kapcsolatépítés, tehát a kulturális és társadalmi tőke bővítése. A szakmai típus kifejezetten hosszú távú befektetésnek tekinti az önkéntességet, elsődleges célja a haszonszerzés, hogy a tevékenység alatt megszerzett kulturális és kapcsolati tőkéit gazdasági tőkévé konvertálja. Mivel a típus szakspecifikus és szervezethez kötődő, ezért tipikus példái azok a szociális munkás hallgatók, akik azért kezdenek el önkénteskedni egy szervezetnél, hogy az egyetem elvégzését követően ott dolgozzanak, vagy nagyobb eséllyel induljanak a munkaerőpiacon szakmájuknak megfelelő munkatapasztalataik révén. A nem szakmai típus célja abban különbözik az előbbtől, hogy nem elsősorban a haszonszerzés motiválja, hanem a kíváncsiság, az önmegvalósítás és az élményszerzés. Nem szakspecifikus és nem kötődik hosszú távon szervezethez, a szerzett tőkéket nem kifejezetten saját szakmájában tudja hasznosítani, legalábbis nem olyan formában, mint az előbbi típus. Az itt szerzett kapcsolatok baráti jellegűek, nem közvetlenül kötődnek a munkaerő-piachoz, mint a szakmai típusnál, ahol a szakmai kapcsolatok kialakítása a cél.

A *Vegyes humanitárius típus* a humanitárius értékrendet követi, leginkább a jó érzés és a tapasztalatszerzés motiválja a cselekvést. Bár tudatos választás eredménye, a segítő szándék motiválja, nem szervezetekhez kötött, és a tevékenység jellege nem kifejezetten kötődik az egyetemen tanult szakhoz. Ezek az önkéntesek általában egyedül mennek el önkénteskedni, és rövidebb időt töltenek az adott helyen.

Hozzá kell tenni, hogy a típusok között felfedezhetőek átmenetek, az egyes szempontok között bizonyos esetekben kevésbé éles a határvonal. A típusok keveredését az is okozza, hogy vannak hallgatók, akik többféle önkéntes tevékenységet is végeztek, ezért az egyes önkéntes tevékenységek választásánál különböznek motivációik.

Szervezetszociológiai megközelítés

A hagyományos önkéntes munkának fontos csoportképző szerepe van egyházi és közösségi indíttatása miatt. Ezt a munkát sokszor életre szólóan, tagsági csoportokban végzik. Napjainkban individualizáltabb az egyének csoportokhoz való viszonyulása, hasonlóképpen fontos, de más jellegű. Az új típusú önkéntes szabadon és kreatívan formálja ezt a változó viszonyt. Az ilyen csoporthoz való tartozás jellemzője, hogy rövidebb idejű, kevés esetben jár együtt tagsággal, inkább programcentrikus, szerződéses viszonyt feltételez (Fényes et al. 2012).

Az önkéntes munka szervezeti jellege sajátos keretet teremt. A rendszer szereplői három pólust képviselnek (1. ábra). A pólusok közötti viszonyok teremtik a rendszerben lévő csoportokat. A pólusok részei: a munkaadó (fogadószervezet) a munkavállaló (önkéntes) és az Önkéntes Központ (közvetítői és tanácsadói szerep).

1. ábra: Az önkéntes munka szervezeti kereteinek hárompólusú rendszere

Forrás: Saját ábra

Ez a hármas képezi azt a formális rendszert, amelyen belül további szereplők, csoportok is megjelennek. A fogadószervezet oldaláról bekapcsolódnak a viszonyrendszerbe a fizetett munkatársak, az önkéntes oldaláról pedig további önkéntesek, akik a munkavégzés során hatást gyakorolhatnak egymásra.

A szociológiai értelemben vett kiscsoportok egy szervezetben fontos funkciókat látnak el. Ezek a csoportok társadalmi kötelek, társadalmi kapcsolatok alapján jönnek létre, valamilyen érdekközelség, érdekezonság alapján szerveződnek. Az informális kiscsoportok nemcsak objektív érdekközösség alapján jöhetnek létre, hanem rokonszenv, baráti (érzelmi) kapcsolatok alapján is. Ezek a kiscsoportok nagy hatással vannak a munkára, a teljesítményre és a konfliktusok kialakulására, hiszen sajátos érdek-, érték- és normarendszernek megfelelően működhetnek. Ezzel szemben a másodlagos csoportokat hivatalos, formális keretek, külső tényezők határozzák meg. Az elsődleges csoportok ezeken belül alakulhatnak ki. Például másodlagos csoportnak tekinthetők egy szervezeten belül a hivatalosan szervezett munkacsoportok. (Jávor, Rozgonyi 2003; Berentés 2006)

Ebben az értelemben a fogadószervezetnél munkát vállaló önkéntesek is tagjaivá válnak elsődleges és másodlagos csoportoknak. Az előbbi a munkahelyi kultúra elsajátításában, az önkéntes munkára való motiváltságban játszik fontos szerepet. Az elsődleges csoport nemcsak önkéntesekből állhat, hanem beletartozhatnak a szervezet fizetett munkatársai is. Ennek az érték-, norma- és kultúráközvetítés szempontjából van jelentősége.

Az önkéntes munka helye a munkaügyi kapcsolatok rendszerében

A munkaügyi kapcsolatok¹ rendszerét összetett viszonyok alkotják, ezért több dimenzió mentén határozhatjuk meg. A pontos fogalom meghatározásához a következőket kell számításba venni (Tóth 2008):

¹ A munkaügyi kapcsolatok kutatása az Egyesült Államokból indult ki. A kutatók a szakszervezetekkel és azokkal a problémákkal foglalkoztak, amelyek az amerikai társadalmat érintették. Főleg közgazdászok vizsgálták ebben a témában, John. R. Commons volt az első, aki a munkásmozgalom jellemzőit a társadalom gazdasági, politikai és szociális sajátosságaival igyekezett kapcsolatba hozni. A wisconsini iskola tagjaként úgy vélte, hogy a munkaügyi kapcsolatok kutatóinak össze kell kapcsolniuk a tanítást, a kutatást és a gyakorlati alkalmazást. A kutatók a társadalmi élet aktív tagjai voltak.

- (1) A munkaügyi kapcsolatok környezeti (társadalmi, gazdasági, politikai) feltételeit
- (2) A szereplőket
- (3) A szereplők közötti kapcsolat jellegét, a kapcsolatok intézményesítésének formáit
- (4) A szereplők közötti együttműködés irányadó célját
- (5) A kapcsolatok fenntartására létrehozott intézményeket, ezek típusait.

E dimenziók figyelembe vételével a következőkben az önkéntes munkára vonatkozóan kísérletet teszek a munkaügyi kapcsolatok fogalmának megalkotására. A munkaügyi kapcsolatok rendszerének feladata, hogy társadalmi oldalról kiegészítse, korrigálja és értelmezze a gazdaság piac által vezérelt mechanizmusát. Mindezt úgy kell tennie, hogy figyelemmel van a modern gazdaság alapját jelentő bértől függő viszony átalakulására (Simonyi 1996; Tóth 2008).

Ahogy korábban is bemutattam, az önkéntes munka esetében nincs szó közvetlenül megszerezhető gazdasági tökérről, jelen esetben a társadalmi és kulturális tőke helyettesítheti azt. Az új típusú önkéntesség közvetlen munkajellege egyébként is megkérdőjelezhető, hiszen a vizsgálandó csoportok körében az élmény és tapasztaltszerzés szabadidős tevékenységnek is tekinthető. Azonban az önkéntes munka szervezeti jellege által olyan kereteket teremt, amelyek megteremtik a munkaügyi kapcsolatok feltételrendszerét. A munkaügyi kapcsolatok szereplőit az előző fejezetben bemutatott Fogadószervezet – Önkéntes – Önkéntes Központ képezik.

A kapcsolatok intézményesítése biztosítja zökkenőmentes működésüket jogszabályok (Köt.) és megállapodások (szerződés) által. A szereplők egyik fontos célja, hogy az „ellenérdekű” felek közötti interakciók segítségével, az érdekkülönbségek feltárásával, megjelenítésével a felmerülő problémákra közös megoldásokat keressenek. Másrészt a konfliktusok megelőzése, tehát külső felek bevonása nélküli ellentétek feloldása is céljuk, harmadrészt alternatívák felállítása az olyan helyzetekre, amikor az ellentétek kiéleződnek. (Tóth 2008)

A kapcsolatok fenntartására létrehozott intézmények között – az önkéntes munka során – kiemelt szerepe van az Önkéntes Központ Alapítványnak (ÖKA), illetve az Önkéntes Központoknak (ÖK). Az ÖKA célja, hogy a hazai önkénteseket és az őket foglalkoztató szervezetek munkáját támogassa információval, tanácsadással és képzéssel; terjessze az önkéntesség kultúráját, és integrálja a hazai társadalmi környezetbe magánszemélyekkel, társadalmi szervezetekkel, intézményekkel és vállalkozásokkal végzett konkrét tevékenységeken keresztül az ÖK-ok működtetésével. (<http://www.oka.hu/cikkek/kueldetesuenk>).

A National Industry Recovery Act (Törvény a nemzeti ipar fellendítésére) vagyis a munkavállalók szakszervezetekhez való csatlakozásának jogát biztosító törvény a munkaügyi kapcsolatok kutatásának két fő irányvonalát határozta meg. Ez egyfelől a munkáltatók viselkedésének és a kormány beavatkozásának elemzését jelentette, másfelől a korábban korlátozott megközelítések helyett multidiszciplináris és problémaorientált vizsgálódásoknak adott teret, együtt a szociológiával, szociálpszichológiával és egyéb tudományágakkal. A XX. század közepére több mint harminc kutatóintézetet állítottak fel, kutatói társaság (Industrial Relation Research Review) és egyetemi szaklap (Ipari és Munkaügyi Kapcsolatok Szemléje) is alakult. 1958-ban John T. Dunlop rendszer-megközelítése új szakaszt jelentett, az érdeklődés a gyakorlatiasabb vizsgálatok irányába mutatott, elsősorban a kollektív tárgyalás és a munkaerőpiac felé.

A munkaügyi kapcsolatok brit története a XIX. század végén kezdődött Sidney és Beatrice Webb könyveivel (A History of trade unionism, 1894; Industrial democracy, 1897). 1962-ben jelent meg a *British Journal of Industrial Relations* című folyóirat, majd megalakult a Warwick Egyetem Ipari Kapcsolatok Kutató Csoportja. A brit kutatásokban kevésbé domináns a gazdasági oldal, inkább a szociológiai szempontok, az interdiszciplináris jelleg, és az elméleti megközelítés a fontos (Moerel 1994).

Munkaügyi konfliktusok az önkéntes munkában

A konfliktus fogalmának többféle értelmezése létezik, azonban a munkaügyi kapcsolatok témájához Boulding definíciója áll a legközelebb. Ennek értelmében a konfliktus a versengés egy formája, amely – jelen esetben – emberek, emberek csoportjai, szervezetei között alakulhat ki. Akkor keletkezik, amikor egymást kizáró vagy nehezen összeegyeztethető célok vezérlik az egymással kölcsönösen függő kapcsolatban álló szereplőket. Éppen a kölcsönös függés miatt csak közös erőfeszítéssel lehet megoldani ezeket a konfliktusokat. Mivel a rendelkezésre álló javak – nemcsak materiális, hanem szimbolikus javakról is szó van (megbecsülés, elismerés, részvétel lehetősége a munkában, önmegvalósítás stb.) – „szükséglet-kielégítési eszközök”, a célmeghatározás eszközei korlátozottak, és nem mindenki számára egyformán elérhetőek, ezért konfliktus keletkezik (Tóth 2008).

Ahhoz, hogy megértsük a szükséglet-kielégítési eszközök létjogosultságát az önkéntes munka területén, fontos említést tenni a Maslow által kidolgozott szükségletek hierarchiájáról.² Az egyének bizonyos szükségleteiket a munka, jelen esetben az önkéntes munka során elégítik ki. Vajon melyek azok a szükségletek, amelyek az önkéntes munka során kielégíthetőek? A fiziológiai és biztonsági szükségletek kielégítése közvetlenül nem lehetséges önkéntes munkával – bár az önkéntes munka során a fogadó szervezet biztosíthat étkezést, illetve több napos tevékenység esetén szállást, esetleg jelképes összeget fizethet az önkéntesnek, azonban ezek esetlegesen, és hosszú távon nem kielégítőek. Viszont közvetetten az önkéntes munkával megalapozható a későbbi megélhetést, fiziológiai és biztonság iránti szükséglet kielégítést biztosító munka szerzése.

A szervezetszociológiában a közösség iránti szociális szükséglet a stresszmentes, jó munkahelyi légkört, megfelelő munkaadó és munkavállalói kapcsolatot, a valahová való tartozás pozitív érzését jelenti (Jávör, Rozgonyi 2003). Az önkéntes munkával ezek a szükségletek teljes mértékben kielégíthetőek a közösségbe való tartozással, új barátságok (később hasznos szakmai kapcsolatok) kötésével (társadalmi tőke). A megbecsülés, elismerés, önértékelés szükséglete olyan módon elégíthető ki, hogy az önkéntesnek megvan a választási szabadsága arra, hogy tudásának, képességeinek, kompetenciájának megfelelő területet válasszon, felelősségteljes munkát végezzen, sőt akár fizetett munkatárssá váljon, tehát lehetséges a szakmai előmenetel is. Végül az önmegvalósítás szükségletének kielégítésére az önkéntes munka teljes mértékben lehetőséget teremt. Ilyen szükséglet a személyiségfejlődés és a tudás iránti szükséglet, a készségek fejlesztésének vágya (kulturális tőke), a saját gondolatokra és kreativitásra lehetőséget adó tevékenység iránti igény.

A munkáltató (a fogadószervezet) és a munkavállaló (az önkéntes) egymással szemben álló felek, eltérő érdekeik vannak, ezért ennek a viszonynak velejárója lehet a konfliktus (Moerel 1994). A konfliktusokat az alábbi öt szempont szerint lehet csoportosítani (Göncz et al. 1998), az önkéntességre ez a következőképpen alkalmazható:

1. Kapcsolati konfliktusok:

Az önkéntes munkában az önkéntessel kapcsolatban álló szereplők interakciója során konfliktust okozhatnak az erős érzelmek, a téves észlelések, a sztereotípiák,³ a kommunikációs

² 1. fiziológiai szükségletek 2. biztonsági szükségletek 3. közösség iránti szociális szükséglet 4. megbecsülés, elismerés, önértékelés szükséglete 5. önmegvalósítás szükséglete

³ Fontos kiemelni a sztereotípiák „én-védő” szerepét, ugyanis adott esetben az egyén saját státuszát igazolhatja a sztereotípiák elfogadásával (Szabó 2006).

zavarok, illetve az egymással szemben tanúsított negatív viselkedés is, amely az előbbiekből fakadhat.

2. Értékkonfliktusok:

Az értékkonfliktusok alapja, hogy az egyes szereplők különböző életfelfogással rendelkeznek, ebből fakadóan a gondolatokat, viselkedéseket más-más kritériumok szerint ítélik meg. Az önkéntes munka során az egyes tevékenységekhez kötődően is jelenhetnek meg eltérő értékek a szereplők között.

3. Strukturális konfliktusok:

A konfliktusok e típusának okai lehetnek a hatalmi viszonyok okozta egyenlőtlenségek. Ide tartozik a civil fogadószervezeteket alapvetően jellemző időhiány, és ide tartoznak azok a fizikai, környezeti tényezők is, amelyek gátolhatják a kooperációt.

4. Információs eredetű konfliktusok:

Ebben az esetben az információ hiányát, a téves információkat, az információ fontosságát megítélő különböző véleményeket és az értékelés eltérő voltát kell érteni. Mint bármilyen munka során, az önkéntes munkánál is előfordulhatnak információs eredetű konfliktusok.

5. Érdekkonfliktusok:

Ebben az esetben ténylegesen szembenálló, illetve csak a szereplők felfogása szerint ellentétben álló érdekekről van szó. A vizsgálandó szereplőktől elvárt szereptől való eltérés lehet az oka az érdekkonfliktusoknak.

Fontos különbséget tenni munkahelyi és munkaügyi konfliktusok között.

„A munkahelyi konfliktusok egy adott munkaszervezetben a munkavállalók, csoportok egymás közötti, a munkavállalók és a vezetés, a tulajdonos közötti együttműködési viszonyokból, a munkavégzés feltételeinek, következményeinek, szabályainak, a munkaszervezet szociotechnikai rendszerének eltérő megítéléséből eredő konfliktusok.” (Tóth 2008: 361)

A munkahelyi konfliktusok nagy része érdekellentét alapul (individuális kapcsolatok), de vannak érdekközösség alapján fellépő (részvételhez kapcsolódó) konfliktusok is.

„A munkahelyi konfliktusok nem mindegyike munkaügyi konfliktus, ugyanakkor a munkaügyi konfliktusoknak is csak részhalmazát képezik a munkahelyi konfliktusok.” (Tóth 2008: 361)

A kutatás felépítése, elemzési módszerek

A továbbiakban egy civil szervezet és a hozzá tartozó szociális munka szakos egyetemista önkéntesek viszonyát vizsgálom. A vizsgálatom keretében félig strukturált interjúkat készítettem egy fogadószervezet képviselőivel (2 db) és a szervezet önkéntes munkatársaival (4 db). A fogadószervezet Önkéntes Központot is működtet, jelen tanulmányban az Önkéntes Központ (továbbiakban ÖK) önkéntes munkatársaival készült interjúkat is elemzem.⁴ Az interjúanyag

⁴ Az eredmények bemutatása során az idézetek megkülönböztetésére fiktív monogramokat alkalmazok.

meglehetősen gazdag, jelen tanulmányban azonban csak a kutatási témához szorosan kapcsolódó kérdések tárgyalása a célom, ezért az elemzés során a következő szempontokat alkalmazom:

(1) Önkéntes munka

- Az önkéntesség definíciói
- Az önkéntesség motivációi
- Szükségletek kielégítése és az önkéntesség megtérülése

(2) A szervezet felépítése (hierarchia, önkéntes helye, csoportok és alcsoportok a szervezetben)

(3) Konfliktusok

- A vezető szerepe a konfliktusok kezelésében
- Konfliktusok a szakmai vezető szemszögéből
- Konfliktusok az önkéntesek szemszögéből

Eredmények

Önkéntes munka

A vezető szerint a szervezet életében fontos szerepet tölt be az önkéntes munka általában véve kiegészítő tevékenység, viszont vannak olyan periódusok a szervezet életében – ilyen például jelen esetben az ÖK működtetése –, amikor az önkéntesek biztosítják az adott szolgáltatás működtetését. A szervezet egészét tekintve az önkéntesek tevékenysége az irodai teendőkötől kezdve a szakmai munkába való bekapcsolódáson keresztül magának az önkéntességnek a népszerűsítésére is kiterjed, és formális keretek között zajlik. A szervezethez érkező önkéntesek leginkább (szociális munka szakos) egyetemista fiatalok, akik gyakorlatukat töltik a szervezetben, és ezt követően maradnak önkénteskedni.

Az önkéntesség definíciói

Az ÖK szakmai vezetője a Köt. alapján határozza meg az önkéntes munka fogalmát, tehát anyagi ellenszolgáltatás nélküli, a társadalom javára irányuló, szabad akaratból végzett tevékenységként. Emellett az önkéntes valamilyen juttatást vagy költségtérítést is kaphat a tevékenységéért. Kiemeli, hogy a saját munkakörben végzett túlóra nem tartozik az önkéntes munka fogalmához, azonban saját munkakörén kívül az egyén végezhet önkéntes munkát a saját (fizetett) munkahelyén is.

Az önkéntesek személyes megítélésük alapján, saját definíciójukat a saját jóérzés, a segítségnyújtás, az új élmény és a (saját) örömszerzés lehetőségeivel egészítették ki. Ezek az indítatások összhangban vannak Schulze élménytársadalom elméletével. Emellett kiemelték, hogy az önkéntesség során szakmai tapasztalatot és kapcsolatokat – tehát kulturális és társadalmi tőkét – is szerezhetnek.

A szervezet vezetője az önkéntes munka fogalmát a fizetett munkához való viszonyában definiálja. A fizetett munka esetében a munkahelyi vezető jelöli ki a munkavállaló feladatait, míg az önkéntes munkánál egy tárgyalási folyamat eredménye, hogy mit fog végezni az önkéntes. A felelősség mindkét oldalon megjelenik, azonban az önkéntes saját maga vállalja, míg a fizetett munkavállalónak a munkaköréből következik az.

Az ÖK szakmai vezetője szerint az önkéntes munka és a fizetett munka közös pontja, hogy adott esetben mindkét fél ugyanahhoz a munkahelyi közösséghez tartozik. A különbségek leginkább a motivációban ragadhatóak meg. A fizetett munkatársat a fizetség motiválja, és akkor is el fogja végezni a munkáját, ha nem elhivatott iránta és nem élvezi, ellentétben az önkéntessel, akit ez utóbbi két tényező motiválhat. Különbség van az önkéntes és a fizetett munka között időtartamukat tekintve is, hiszen az előbbi – adott esetben pár órásvétekenység – felüdülést jelenthet az önkéntes számára, ellentétben az utóbbival.

Az önkéntesek az önkéntes és a fizetett munka közötti különbségeket a következőkben határozták meg. Az előbbi szabad akaratból, saját elhatározásból végzett tevékenység, szemben a fizetett munkával, ami kényszerből végzett munka. Lényeges elem, hogy az önkéntes örömet lelje a munkájában, a fizetett munkánál ez nem feltétlenül szempont. A fizetett munkát nagyobb mértékű kötétség jellemzi a szerződést, a munkaidőt és a feladatokat illetően. Az önkéntes munka barátságosabb légkörben zajlik, mint a fizetett munka.

„A” önkéntes szerint bár a fizetett munka esetében nagyobb a felelősség, viszont az önkéntes munka során is adódhatnak olyan helyzetek, amikor egyfajta kényszerre válik az önkénteskedés a felelősségtudat miatt:

„Például, hogy ha a szervezetre visszanézünk. Én már a végén azért csináltam, mert muszáj volt, és nem azért, mert én annyira szerettem volna. Tehát úgy értem, hogy muszáj volt, hogy igazából nem akartam a többieket cserbenhagyni, mert (...) úgy éreztem, hogy felelős vagyok ezért a dologért, és ha már elkezdtem, akkor addig, amíg van időm, csináljam.” („A”)

Tehát a fentiek alapján meghatározott önkéntes munka fogalma leginkább az új típusú önkéntes munka definíciójához áll közel, az élményszerzésre való indíttatás, illetve a hasznos tudások és kapcsolatok szerzésének lehetőségét tekintve.

Az önkéntesség motivációi

A szervezet vezetője szerint általában az önkénteseket a munkatapasztalat szerzés és az értelmes, hasznos időtöltés motiválja abban, hogy egy szervezetnél önkénteskedjenek. A vizsgált szervezet önkénteseit is hasonló tényezők motiválják. A szakmai vezető szerint nagyon sok tényező motiválhatja az önkénteseket. Ez többnyire életkorspecifikus: a fiataloknál öncélú munkatapasztalat-szerzés, az időseknél a „szükség van rá” érzése, a hasznos elfoglaltság, a tapasztalatok átadása motivál. A fiataloknál előfordulhat, hogy egy baráti kapcsolat jelenti a motivációt, vagy a „tenni akarás egy jobb világért” érzése. Jellemző az is, hogy valakit már a család is az önkénteskedésre szocializál. Előfordulhat, hogy valakit valamilyen nagy trauma vagy csalódás ért, ezért beleveti magát a segítői tevékenységbe, hogy saját problémáját enyhítse. Más esetben civil szervezetet alapíthatnak, amely arra szerveződik, hogy azokat segítsék, támogassák, akik ugyanazt megélték, mint ők. A vallásos hit – ha vallási közösségben való éléttel párosul – is vezethet karitatív tevékenység végzéséhez.

A vizsgált szervezet kapacitásproblémák miatt fogad önkénteseket, hogy még szélesebb körben végezhesék tevékenységüket, tehát egyfajta minőségjavító szándék lehet az önkéntesek alkalmazása mögött. Az önkéntes egyfajta speciális tudást visz be a szervezetbe, ami fejlődést is idézhet elő a szervezetben. Előfordulhat azonban olyan eset is, hogy egy civil szervezetet csak önkéntesek tartanak fenn.

Az önkéntesek motivációit két szempontból lehet vizsgálni. Egyrészt vannak saját motivációik, másrészt az ÖK-nál szerzett tapasztalataik is értékesek.

„B” önkéntes arról számolt be, hogy kezdetben a kapcsolatépítés, a tapasztalatszerzés és a munkavállalási előny szerzése motiválta, azonban később a másokon való segítség érzése volt az, ami miatt kitartott a szervezetnél. Amikor valaki már hosszabb ideig végez egy önkéntes munkát, fontos, hogy közben is motivált maradjon. Ehhez szükséges, hogy pozitív visszajelzéseket kapjon a munkájáról, mert ez adja az önkéntes munka értelmét:

„(...) Az önkénteskedőknél is tapasztaltam nagyon sok pozitív dolgot, hogy tényleg lelkesen csinálják, hogy szívből – lélekből, és tényleg önként és dalolva, és hát ez is egy nagyon jó visszajelzés, hogy van értelme annak, amit Te csinálsz.”
(„B”)

„C” önkéntes már ismerte a szervezetet, mielőtt bekapcsolódott volna az ÖK tevékenységébe. Elsősorban az ÖK-nál végezhető önkéntes munkában rejlő lehetőségek – új tapasztalatok, élményszerzés – motiválták abban, hogy részt vegyen a munkában:

„(...) Végül is megtetszett maga ez a munka, és én láttam benne fantáziát, akkor még nem tudtam, hogy nyilván csak az alapfeladatokra lehet koncentrálni, hanem több mindent gondoltam, hogy ki lehet ebből hozni, akár kreativitással, akármivel.” („C”)

Szerinte a szociális munka szakos hallgatók speciális helyzetben vannak, hiszen számukra az jelent elsősorban motivációt, hogy az önkéntes munkával olyan tapasztalatokra tehetnek szert, amelyeket más módon nem szerezhetnek meg, ugyanakkor fontos feltétele a munkavállalásnak:

„Szociális munka szempontjából maga az önkéntes munka szerintem egy óriási lehetőség. Munkavállalásnál mindenütt szükséged van valamilyen szintű gyakorlatra, és ezt szerintem másképp nem tudod megszerezni iskola után. Önkéntes munkán kívül nem tudsz olyan tapasztalatot szerezni, hogy Te megfelelj ezeknek a dolgoknak, tehát ez egy abszolút motiváló lehet ezen a szakterületen.” („C”)

„A” önkéntes arról számolt be, hogy az önkéntesek egyik fontos motivációja az unaloműzés, a szabadidő hasznos eltöltése. Másrészt vannak, akik ötleteik kibontakoztatása miatt mennek el egy szervezethez. Harmadrészt fontos, hogy a munkanélküliek által teljesítendő feltételek egyik alternatívája lett a 30 napos önkéntes munka is, ahol a segély megszerzése az elsődleges motiváció. Kérdés, hogy mennyiben tekinthető ez önkéntes munkának, hiszen inkább a kényszer és nem a szabad akarat érvényesül a tevékenység választásánál.

„B” önkéntes szerint előfordulhat olyan eset is, amikor valakit nem pályakezdőként motivál a munkaerő-piacra való bekapcsolódás esélyeinek növelése, hanem a munkaerő-piac aktív résztvevőjeként szeretné megtartani a készségeit abban a szakmában, mert nem az adott szakmában dolgozik:

„Volt egy pszichológus, aki épp tegnap jött be hozzánk, és laboránsként dolgozik, de nem akar eltávolodni a szakmájától, mert nagyon könnyű kiesni ebből a gyakorlatból, és erre keres lehetőséget. Ezért tartja fontosnak az önkéntes tevékenységet, hogy közel maradjon a szakmájához (...).” („B”)

Összesítve, az új és régi típusú önkéntességre jellemző motivációk egyaránt előfordulhatnak, azonban a vizsgált önkéntesek esetében kifejezetten az új típusú önkéntességre jellemző motivációk jelentek meg. Továbbá illeszkedik a korábban tárgyalt – fókuszcsoportos vizsgálat alapján készült – kategóriákhoz is a vizsgált önkéntesek motivációja.

Szükségletek kielégítése és az önkéntesség megtérülése

Az önkéntesek szerint – Maslow szükséglet-piramisából kiindulva – az önkéntes munkával leginkább a közösség iránti szociális szükségletek, a megbecsülés, elismerés iránti szükségletek, illetve az önmegvalósítás szükséglete elégíthetők ki. A közösség iránti szociális szükségleteken belül elsősorban a valahová való tartozás pozitív érzését, az új barátságok és új (később hasznos) kapcsolatok kiépítését említették:

„Másrésről az, hogy ugye kapcsolatok. Nagyon fontos, ez tényleg jó dolog, hogy sok embert megismersz, sok szervezettel veszed fel a kapcsolatot, tehát hallanak is rólad az emberek és te is megismersz új embereket.” („A”)

„A” önkéntes a megbecsülés, elismerés iránti szükséglet kielégítését nemcsak az adott szervezetben való megbecsülésre vonatkoztatta saját példáján keresztül, hanem úgy véli, hogy a tágabban értelmezett környezetben is megbecsültséget jelenthet az önkéntesség:

„Ez a megbecsülés is benne van, hogy azért egy önkéntes, (...) nekem az egy szimpátiát vált ki, hogyha valaki azt mondja, hogy Én önkéntes vagyok. Én azt feltételezem, hogy ő egy olyan ember, aki szabadidejében is szeretne valamilyen hasznos dolgot tenni vagy valami jót tenni másokkal.” („A”)

Az önkéntes munka az önmegvalósítás szükségletét az új tudások, ismeretek szerzésével, az új lehetőségek, kihívások által biztosítja. A személyiségfejlesztés és a szociális munkához, mint szakmához szükséges készségek fejlesztése – mint a másokra való odafigyelés és a problémamegoldó készség – is megvalósítható az önkéntes munka által:

„És már tudatosan figyelek arra, hogy figyeljek a másokra, és ebben nagyon sokat segített nekem például. Aztán a problémamegoldó képességem is szerintem sokat javult, tehát ebben is segített ez az önkénteskedés. És ezt mindenképpen egy jó tanulásnak tartom.” („B”)

„B”-t az önkéntes munka során adódó konfliktushelyzetek is hozzásegítették ahhoz, hogy hatékonyan kezelje a felmerülő problémás helyzeteket:

„A konfliktusokat, ami a munkám során volt, azt is kezdem tudatosabban kezelni, tehát jó tanulás volt arra, hogy ne mondjam ki rögtön a véleményemet, hanem aludjak rá egyet. És ezt most már így tudatosan alkalmazom is, hogy ne kerüljem a konfliktust, de ugyanakkor (...) gondoljam át, és amikor már letisztult bennem a dolog, akkor mondjam el a véleményemet (...) úgy, hogy ne sértsek meg vele senkit.” („B”)

Aki önkéntes munkát végez, jelentős előnnyel indul a munkaerő-piacon, emellett a munkavállalás során is hasznos, alkalmazható készségeket, tapasztalatokat szerezhet:

„Hogyha, mondjuk, munkára jelentkezel, akkor általában figyelembe veszik és pozitívan értékeli azt, hogy önkéntes munkát végeztél. Főleg, hogyha hasonló területen, amin el is szeretnél helyezkedni (...) tehát ez a haszon szerintem megtérül hosszú idő után vagy rövid idő után is akár, mert olyan tapasztalatokra tesz szert az ember, amit a későbbi munkája során is jól tud kamatoztatni (...).” („A”)

„C” és „D” is befektetésnek tekintik az önkéntes munkát a kapcsolati tőke kiépítéséhez. „C” hatékony időbeosztást sajátított el az általa végzett önkéntes munka által, ami fontos része a munkakultúra elsajátításának:

„Az, hogy igazából olyan, mint hogyha tényleg lenne egy munkahelyem, meg egyrészt időbeosztást tanultam vele. (...) Be tudom osztani az időmet, hogy értelmesen és normálisan, hogy mindenre jusson idő, és jut mindenre idő. Úgy, hogy azelőtt nem hittem volna, hogy még erre is jut idő.” („C”)

A munkahelyi kultúra fontos elemei, a csapatban való együttműködés készsége és az alkalmazkodási készség szintén elsajátíthatóak az önkéntes munka által:

„Valamilyen szinten csapatmunka ez is, a csapatmunkának egy részét megtanulni, alkalmazkodni mindenképpen. Maximálisan az ember alkalmazkodóképességét fejleszti és feszegeti (...).” („C”)

Az önkéntes munkából akár anyagi természetű előnyök, hasznok is származhatnak:

„Ahogyan már mondtam, hogyha a fogadó szervezet tudja biztosítani, akkor szerintem mindenképpen hasznos lehet, ha tudja biztosítani a bérletet, vagy ilyesmi. Hát persze nyilván nem csak azért fog valaki önkénteskedni, hogy bérlete legyen, de ez mindenképpen hasznos.” („D”)

Az önkéntes munka során tehát a közösség iránti szociális szükségletek, a megbecsülés és elismerés iránti szükségletek és az önmegvalósítás szükséglete is kielégíthetőek. A szükségletek kielégítésével pedig az önkéntes jelentős kapcsolati és kulturális tőkét sajátíthat el, amelyet munkakeresés és fizetett munkavégzés során egyaránt alkalmazhat.

A szervezet felépítése

A következőkben felvázolom az általam vizsgált szervezet felépítését, struktúráját, az egyes szereplők hierarchiában elfoglalt helyét. Elsőként ezt a szervezet (egyesület) vezetője, majd az Önkéntes Központ (továbbiakban ÖK) szakmai vezetője által elmondott információk alapján teszem, majd a szervezet önkénteseinek nézőpontjából mutatom be a szereplők hierarchiában elfoglalt helyét.

A szervezet formális vezetői az elnök, az alelnök és a titkár. A szerepeket a különböző projektek is meghatározzák, azonban a tevékenységek jó része az elnökhöz kötődik. A másik jelentős szereplő a szervezethez tartozó ÖK szakmai vezetője, aki irányítja is azt. A hierarchia következő szintjén a főállásban dolgozó kollégák helyezkednek el (gazdasági felelős, munkatársak), hozzájuk kötődően, akár mellettük vagy fölöttük, pedig az önkéntesek. Az ÖK-ban tevékenykedő önkéntesek tulajdonképpen mellérendelt viszonyban lennének a dolgozókkal, ugyanakkor mégis ezek a fizetett munkatársak bizonyos tekintetben följebb vannak a szervezeti hierarchiában hozzájuk képest. A szervezet kis mérete miatt az elnöki funkciók keverednek a szakmai tevékenységi funkciókkal, ezért az önkéntesek helyzete is gyakran az adott feladattól, tevékenységtől függ.

A szakmai vezető elmondása szerint az önkéntesek a szervezeti hierarchiában – ha az ÖK-ot különálló szervezetnek tekintjük – legalul helyezkednek el a szakmai vezető alatt. Azért vannak ők legalul, mert nincsen takarítónő és egyéb olyan munkatárs, aki fizikai munkát végezne. Ők is szakmai munkát végeznek – önkéntes koordinátornak tekinthetők –, hiszen ők koordinálják az érkező önkénteseket és programokat. Az önkénteseket nem nagyon különböztették meg egymástól, viszont volt egy koordinátor, akinek feladata a csapat összetartása, a munkaidő-beosztás figyelemmel kísérése és a szakmai vezetővel való kapcsolattartás. Tehát az önkéntesek között is volt egy személy, aki felelős az egész munkáért. Ebben az esetben ez jelentette az önkéntesek formális alcsoportját az ÖK munkatársainak csoportján belül, emellett szimpátia, és korábbi ismeretség alapján szerveződtek informális alcsoportok az önkéntesek formális csoportján belül. Ebben azonban a szakmai vezetőnek nem sok belevetése volt elmondása szerint. További alcsoportok szerveződhetnek a tevékenység jellege és helye mentén (az ÖK-ban vagy egyéb helyszínen) formálisan, ugyanakkor ezek az alcsoportok átjárhatóak, hiszen az, aki az egyik helyen tevékenykedik, gyakran egy másik helyen is.

Az ÖK önkénteseinek véleménye meglehetősen különböző mind a szervezetben érvényes hierarchiát, mind a kialakuló alcsoportokat illetően. „B” szerint az alcsoportokat tekintve van három klikk: a fizetett munkatársak, az önkéntesek és a szakmai vezetés. Elmondása szerint nincs átjárás a csoportok között. „A” számára nem nyilvánvaló, hogy a vezetői szerepek hogyan oszlanak meg a szervezet és az ÖK között. Viszont az ÖK munkatársaként annak szakmai vezetőjét tekinti főnökének. Állítása szerint a fizetett és önkéntes munkatársak között nem tiszták a szerepek:

„(...) „E” fizetett munkatárs, ő nagyon azt hiszi, hogy neki egy kicsit magasabb a pozíciója, mint amit ő betölt. Mindenki nagyon okos, mind az ÖK, mind a szervezet dolgaiban, de tulajdonképpen nem feltétlenül jól közelítik meg a dolgokat. Tehát igazából az a furcsa, hogy nincsenek letisztázott szerepek.” („A”)

Véleménye szerint az adott szervezetben lenézik az önkéntest, nem kezelték őket partnerként. Viszont az ÖK-n belül az önkéntesek és a közülük kinevezett koordinátor viszonyára a partnerség volt jellemző. Nem érzékelt sem csoportok, sem alcsoportok kialakulását.

„B” önkéntes szerint az önkéntesek helyzete a hierarchiában különböző mind szakmai, mind pedig a szervezet működését érintő kérdésekben:

„Legalul (vannak az önkéntesek) (...), bár megkérdezik a véleményünket, amit a tapasztalataim szerint jobb, hogyha nem, tehát a szakmai tapasztalat az más, mert szakmai kérdésekben „F” szakmai vezető mindig megkérdez bennünket, de magával a szervezet működésével kapcsolatos problémákban szerintem nem érdemes megnyilvánulnunk. Azért nem érdemes megnyilvánulnunk, mert esetleg visszaüthet ránk, mint ahogy vissza is üt, ha őszintén akarsz a problémákról beszélni.” („B”)

„C” szerint az önkéntesek között nincsen hierarchia, a szakmai vezető viszont az önkéntesek fölött áll. A szervezeten belül informális alcsoportok alakultak ki, de nem különülnek el élesen ezek az alcsoportok. „D” szerint az önkéntesek sem voltak egy szinten a szervezeti hierarchiában. Az önkéntes helyzetét az önkéntesek aktivitása és a fizetett munkatársakkal való viszony is meghatározta:

„(...) volt, aki sokkal aktívabb volt az önkéntesek között (...) volt több olyan önkéntes is, akinek jobban ment ez az egész ügyfélszolgálatos történet. Szerintem meg hát, ha gondolok például a munkakapcsolatokra, az önkéntes, illetve ottani munka, ottani dolgozók között, akkor abban is lehet hierarchia, hogy (...) kinek segítenek többet, vagy hogy kivel vannak jobban, és szerintem ez is sokat számított ott az ÖK-ban, hogy mennyire vannak ott jóban az emberek.” („D”)

Tehát a szervezetben az emberi viszonyok és helyzetek szakmai, illetve személyes szempontok (szimpátia) alapján is szerveződtek. Ezáltal az alcsoportok is szakmai szempontok (aktivitás, adott feladatvállalás) és szimpátia alapján alakultak. Ezeket az alcsoportokat az összetartás, egymás segítése jellemezte „D” szerint.

Összegezve elmondható, hogy a szervezet részeként működik az ÖK, amelyet a szervezet alelnöke irányít szakmai vezetőként. A vezetőséget (elnök, alelnök, titkár) követően további szereplői a szervezet életének a fizetett munkatársak és az önkéntesek. A szervezeten belül az ÖK munkatársai képzik a szervezet egyik formális alcsoportját, ezen belül formális alcsoport az önkénteseké, melyben további formális alcsoportok képződtek a tevékenység helye és jellege alapján. Informális alcsoportok alakultak ki a szimpátia és a korábbi ismeretség alapján, illetve az olyan szakmai szempontok szerint is, mint az aktivitás (1. táblázat).

1. táblázat: A szervezet felépítése

Funkciók, feladatok	Szervezet		Funkciók, feladatok
			Önkéntes Központ
	Elnök	Titkár	Alelnök/Szakmai vezető
	Önkéntesek		Koordinátor
	Fizetett munkatársak		
	Önkéntesek		Önkéntesek
			Szakmai szempont
			Szimpátia alapján
			Tevékenység alapján

Forrás: Saját táblázat

Konfliktusok

A VEZETŐ SZEREPE A KONFLIKTUSOK KEZELÉSÉBEN

Ahogy korábban is említettem, jelen tanulmányban a szervezet működéséhez, valamint az önkéntesek és a fizetett munkatársak viszonyához kapcsolódó konfliktusokat elemzem. A vezető szerint a munkatársak között (beleértve az önkénteseket is) a szervezet és a munka jellegéből adódóan elkerülhetetlen a konfliktusok kialakulása. Ezek nem szakmai, hanem az erős érzelmekből fakadó személyes, kapcsolati konfliktusok voltak:

„Hát ugye, eleve ha több ember, már ha két ember van egy helyen, már ott kialakulnak mindenféle problémák vagy nézeteltérések, szóval ez óhatatlan, itt a kérdés úgyis az, hogy szokásosan ezt tudják rendezni, vagy nem tudják rendezni egymás között. (...) Nagyrészt érzelmi töltetű dolgok alapvetően, (...) hogy most kedvelem-e a másikat, mondjuk a másik önkéntest, vagy nem kedvelem és a vita ezen van, tehát ez érzelmi töltetű, semmiféle ilyen szakmai (...)” („G” vezető)

Megoldásuk sikeressége nagyrészt az érintett feleken múlik, azonban ha ez nem valósul meg, az önkéntes úgy dönthet, hogy elhagyja a szervezetet. A vezetők nem minden esetben kapnak szerepet a konfliktus megoldásában, ugyanis egy konfliktushelyzet ténye nem jut el idejében hozzájuk az információáramlás nehézségei miatt.

Bár esetleges, hogy a vezető közbelép-e egy konfliktus megoldása érdekében, az alábbi példa éppen ezt a kivételes helyzetet támasztja alá. Jelen esetben inkonzisztencia van a fizetett munkatárs által elvárt és az önkéntes által viselt szerep között. A vezető hatalmi eszközöket alkalmazott a helyzet megoldására a feladatok és szerepek tisztázásával:

„Hát tudok mondani a „H” fizetett munkatárs – „I” volt önkéntes viszonylatában. (...) Tehát amikor „H” fizetett munkatárs megkérte „I” volt önkéntest valamire, „I” volt önkéntes meg nem csinálta meg, akkor ebből feszülő lett. Aztán akkor miután ezzel jött hozzám, így akkor leültünk hárman és megbeszéltük a

történetet, hogy kinek, mi a problémája, felelőssége, stb. (...) Megmondtam, hogy mind a ketten ide tartoznak, az egyik önkéntes viszonylatban a másik meg munkatárs viszonylatban.” („G” vezető)

Az idézett vezető a hatalmi eszközök mellett fontosnak tartja, hogy akár mediációs eszköz alkalmazásával is elősegítse, hogy a konfliktusban érintett felek megegyezésre jussanak egymással. Ugyanis az előbbi eszközök alkalmazása éppen a konfliktusok személyes jellege miatt nem minden esetben célravezető:

„Mint munkahelyi vezető én utasíthatom őket (...), de mivel itt érzelmi kérdésekről van szó, ez nem feltétlenül célravezető, tehát éppen ezért kell egy munkahelyi vezetőnek mediátorként is ténykednie, és rábírní a feleket, hogy hát egymást valahogy tolerálják, ha gondjuk van, akkor azt mondják el egymásnak, egymás között igyekezzenek megoldani. (...) Mint munkahelyi vezető, mediációs eszközöket használok.” („G” vezető)

KONFLIKTUSOK A SZAKMAI VEZETŐ SZEMSZÖGÉBŐL

A következőkben egy konkrét és összetett konfliktushelyzetet elemzünk, amely az önkéntesek és a fizetett munkatársak között keletkezett. Elsőként a szakmai vezető szemszögéből nézzük meg, mi történt. Mint mondta, speciális helyzetet jelent, hogy az ÖK fizikailag együtt van a szervezettel. Ebből akadtak nehézségek, alapvetően strukturális konfliktusok az ÖK-os önkéntesek beilleszkedését illetően. Azonban ezeknek a feszültségeknek a kezelése, megoldása a szervezet feladata:

„(...) Az már nem az önkéntesekről szól, hanem arról szól, hogy a munkaszervezet, tehát, hogy ez a szervezet hogyan tudja hát végül is egybeépíteni a feladatait és valami harmóniát kialakítani.” („F” szakmai vezető)

A szakmai vezető elmondása szerint nem sikerült együttműködniük az önkénteseknek a fizetett dolgozókkal. Ez az utóbbiaknak volt köszönhető, azonban itt sem lehet általánosítani. Az együttműködés hiányának oka a fizetett munkatársak szakmai féltékenysége és az együtt dolgozó személyiségek különbözősége volt. Tehát alapvetően érdek- és értékkonfliktusokról van szó. Az ilyen típusú személyes konfliktusok kezelése nehézséget jelent:

„És nyilván, hogy ezt nehezebb kezelni, mert egy munkahelyi szinten nem lehet a személyes szintet könnyen kezelni vagy számon kérni.” („F” szakmai vezető)

A konfliktusok rejtettek voltak, az önkéntesek és a fizetett munkatársak között nem került sor nyílt összetűzésre. A konfliktusok léte akkor vált nyilvánvalóvá a szakmai vezető számára, amikor több önkéntes elhagyta a szervezetet:

„Hát igazából nyílt konfliktussá nem alakultak, de ugyanakkor több önkéntes elhagyta az ÖK-ot emiatt, legalábbis ezzel indokolták többen.(...) Inkább egy zárt konfliktus volt, ami (...) Rejtett konfliktus volt, igen.” („F” szakmai vezető)

A konfliktus feloldásának lehetőségeként egyrészt a havonta tartott megbeszéléseket említette a szakmai vezető, ahol felszínre kerülhettek a problémák, és ez segítséget nyújtott az érintetteknek a feldolgozásban. Másrészt a fizetett munkatársak is visszajelzést kaptak viselkedésük következményeiről – vagyis, hogy az önkéntesek elhagyják a szervezetet a viselkedésük miatt. A konfliktus megelőzése érdekében a szakmai vezető szerint fel kellett volna készíteni a fizetett munkatársakat az önkéntesek fogadására, azonban szerinte a negatív személyiségbeli jellemzők ezzel nem lettek volna kiküszöbölhetőek. A korábban említett felülről induló vezetői eszközök alkalmazása a konfliktus kezelésére azonban nem bizonyult hatékonynak:

„Amikor hatalmi eszközökkel nyúltunk bele a történetbe, tehát amikor meg lett mondva nekik, hogy ezt nem tehetik, abban a pillanatban egy ilyen másfajta feszült ellenállást gyártottak.” („F” szakmai vezető)

A vezető szerint a probléma egyik fő oka a finanszírozás hiánya, az, hogy az ÖK-ban nem tudnak fizetett munkatársat alkalmazni. Másrészt fontosak az emberi tényezők: az ÖK hatékony működéséhez folyamatosan képzett és motivált kollégák munkájára lenne szükség.

Konfliktusok az önkéntesek szemszögéből

Az önkéntesek számos olyan helyzettel találták szemben magukat, ahol a fizetett munkatársak azt éreztették velük, hogy nem becsülik meg a munkájukat, illetve kevesebb bizalmat kaptak, mint a szervezet fizetett munkatársai. Az ÖK egy egész megyére vonatkozóan látja el a feladatát, tehát függetlenül attól, hogy a munkát fizetett vagy önkéntes munkaviszonyban végzik, nagy a felelősség. Egy önkéntes arról számolt be, hogy nem érzi a munkája megbecsülését, részben a fizetett munkatársak miatt, részben a szerepek tisztázatlansága miatt:

„És hát az, amit mondtam, hogy éreztetni ezt az alá-fölé rendeltséget, tehát ez a »nekem munkaviszonyom van, te pedig önkéntes vagy«. Ez abszolút érezhető a légkörben, és egyre jobban érezhető, amit én azért nem értek, mert ez a szervezet, ugye bevállalta azt, hogy egy ÖK-ot működtet, nemcsak H településre vonatkozóan, hanem K megyére vonatkozóan. Ami szerintem egy iszonyatosan nagy aduász egy civil szervezetnek, és hogyha a munkatársak ezt nem tekintik annak, és az önkéntes munkát nem tekintik munkának, és nem úgy tekintik munkának, akkor (...)” („C”)

A bizalom hiánya kellemetlen helyzeteket okozott néhány önkéntesnek, a fizetett munkatársak kiszolgáltatott helyzetbe hozták őket. Azonban a bizalom kérdésében egyfajta ellentmondás is felfedezhető a szervezet részéről, ezt az alábbi idézet támasztja alá:

„(...) Annyi bizalmat nem kapunk, hogy egy nyomorult kulcsot kaphattunk volna, hogy be tudjunk jutni a házba. Úgy, hogy azért órákra ott voltunk hagyva, és ha bármit is el akartunk volna vinni innen, vagy nem tudom, mit feltételeztek volna rólunk, akkor azt megtehettük volna igazából, de lényegtelen.” („A”)

További konfliktushelyzeteket teremtett az önkéntesek és a fizetett munkatársak között a már korábban említett szerepek és feladatok tisztázatlansága. A fizetett munkatársak az önkénteseken próbálták számon kérni az ÖK működésének hiányosságait, ami nem az önkéntesek felelőssége. Strukturális konfliktusnak tekinthető ez az eset, melynek hátterében a hatalmi kérdések tisztázatlansága, a fizikai környezet és a finanszírozás lehetősége áll:

„(...) hogy így nem működik jól az ÖK, (...) a pályázat elején indult egy szervezettel és van pénz mindenre, meg van teljes állású munkatárs, meg van pénz anyagot beszerezni, meg reklámanyagot beszerezni, meg mindenre van pénz, akkor persze természetesen jobban működik az ÖK. Amikor nem tudom, hány önkéntes végzi önként és dalolva ezt a munkát ingyen, és azokat az eszközöket kell fölhasználnod, ami már van, és neked kell kreatívnak lenned, hogy mit találj ki nulla forintból különböző dolgokra, akkor persze, hogy nem úgy működik az ÖK. Na de ezt az önkéntesen számon kérni, hogy miért nem úgy működik az ÖK, mint amikor volt pénz mindenre, ezt kicsit badarságnak tartom. És főleg ilyen hangnemben nem tartom szerencsésnek ezt megkérdezni.” („B”)

A fizetett munkatársakkal való konfliktusok továbbá az információáramlás és a megfelelő kommunikáció hiányosságaiból fakadnak. Azonban ezek vélhetően másodlagos okok, a helyzet kialakulásának elsődleges okai a korábban már említett személyes tényezők mellett strukturális tényezők lehetnek. Ezt az összetett problémát az alábbi példa támasztja alá:

„Vagy ami a kommunikációba is elcsúszott, volt egy rendezvény, és mondta „F” szakmai vezető, hogy menjünk az ÖK-tal. És mi vittük a cuccokat, lelkesen, hogy majd mi mondjuk el a hallgatónak, hogy lehet hozzánk jönni. És akkor ott voltak a fizetett munkatársak, hogy Ti mit kerestek itt? Tehát, hogy olyan szinten elcsúszott a kommunikáció, hogy kiment a szervezet külön, meg mi, mint ÖK. És azért ez nagyon gáz. És közben a fizetett munkatárs, ugye végig egy irodában voltunk, hallotta, amikor a szakmai vezető mondta nekünk, és még figyelt is, mert láttam, hogy menjünk ki a rendezvényre.” („A”)

Az önkéntesek és a fizetett munkatársak viszonyát alapvetően nem a nyílt kommunikáció jellemezte, a konfliktusok nagy része rejtve maradt, nem került sor a problémák nyílt rendezésére az érintett felek között:

„Az egyik önkéntes hamarabb elment, mert én úgy tudom, hogy volt valami más dolga, és akkor hamarabb elment. És akkor ebből volt utána, hogy szintén megint csak egy ottani dolgozó és egy önkéntes, ezt úgy tárgyalta ki, hogy megint csak a háta mögött, hogy, elment, és hogy nem csinált semmit, meg mit tudom én, tehát hogy ez is ilyen konfliktus volt, de aztán végül is ez sem lett megoldva, mert nem lett megoldva.” („D”)

Az önkéntesek és fizetett munkatársak között kialakult konfliktusokkal terhelt helyzet rendezésére a vezetőség által összehívott megbeszélés adott lehetőséget. Ennek az volt a célja, hogy a kialakult helyzeten változtatva a munkatársak képesek legyenek együtt dolgozni. Ezen az

összejövetelel valamennyi érintett félnek lehetősége volt arra, hogy nyíltan kimondja a problémáit. Azonban sikertelennek bizonyult ez a próbálkozás:

„(...) Egy fórumon meg is beszéltük, vagyis hát el is jött, mindenki ott volt, és próbáltuk ezt elmondani, de azzal a céllal elmondani, hogy ez a dolog változzon, és tudjunk együtt dolgozni. Aztán az eredmény az lett, hogy nem azt a célt értük el vele, hogy ezeket a dolgokat megbeszéljük, átbeszéljük, mindenki mondja el, hogy őt mi bántja, a másik gondolkodjon el rajta. Próbáljon úgy, próbáljon úgy megfogalmazni a kritikákat, meg úgy kommunikálni a másikkal, hogy az ne sértse a másikat. Na, hát ebből aztán lett egy olyan sértődés, hogy azóta egyáltalán nincsen kommunikáció.” („B”)

„A” elmondása szerint a megjegyzések, bírálatok egyaránt szakmaiak és személyes jellegűek voltak, ugyanis ezek a munkájukat és személyüket is érintették. Ennek okai szerinte az irigység – a fizetett munkatársak pozícióféltése – és a rosszindulat voltak. Ezek inkább rejtett konfliktusok, azonban az említett problémákból fakadóan a félreértések mellett nyílt összeütközésekre is sor került (többször az érdekkülönbségek miatt) a vezető és szakmai vezető között, a fizetett és önkéntes munkatárs között és az önkéntesek között is.

A konfliktust azért nem sikerült megoldani, mert a fizetett munkatársak mereven elzárkóztak az együttműködéstől. „B” önkéntes szerint egy külső szakember segítségével lehetne megoldani ezt a helyzetet:

„Most már ide szakember kellene, hogy ezeket a dolgokat a helyére tegye, tehát egy szakember segítségével feloldani ezt a helyzetet, mert én úgy látom, hogy magától nem fog feloldódni a helyzet.” („B”)

A konfliktusok megoldatlansága egyfelől olyan légkört teremt, ami akadályozhatja a hatékony munkavégzést. Másfelől azoknak az önkénteseknek is kellemetlenséget okozhat, akik majd később érkeznek a szervezethez:

„Így nem lehet dolgozni, tehát ilyen légkörben nem lehet dolgozni, ami nagyon fontos. (...) És én félek attól, hogy a következő önkéntes vagy a következő, tehát aki itt fog dolgozni és önkénteskedni fog, az ugyanilyen problémákkal fog szembesülni.” („B”)

A vezetőhöz hasonlóan „C” önkéntes szerint is a feszültségek egyik oka a szervezet speciális helyzete, a közös munkát a fizetett munkatársakkal, ugyanis az ÖK-hoz érkező önkéntesek megzavarják a szervezet dolgozóinak munkáját. Tehát az ÖK működéséhez szükséges lenne a fizetett munkatársak együttműködése, toleranciájuk az ÖK-ba érkező önkéntesek iránt, azonban ez terhet jelent nekik. „C” szerint, pedig sokat könnyítene a helyzetükön, ha legalább minimális segítséget nyújtanának a fizetett munkatársak az érkező önkéntesek fogadásában. A helyzet megoldását azonban „A” szerint is nehezíti, hogy a fizetett munkatársak nem partnerek az együttműködésben. „A” önkéntes szerint továbbá a helyzet megoldásához, illetve a későbbiekben hasonló problémák elkerüléséhez szükség lenne az emberi tényezők formálódásán túl a szerepek tisztázására – a vezetőség közreműködésével –, valamint csapatépítő tréningek tartására.

A tapasztalatok összefoglalása

A szervezetnél végzett önkéntes munka speciális, és az új típusú önkéntesség jegyeit viseli. A hallgatókat elsősorban a kapcsolati és kulturális tőkeszerzés motiválta. A végzett tevékenység fontos szükségleteket elégít ki az önkéntesek számára, és hiányokat pótol a szervezet oldaláról nézve.

A kialakult konfliktus alapvető okait szervezeti és személyi oldalról lehet megközelíteni. Egyfelől a szervezet fizikai adottságai lehetőséget teremtenek a konfliktusok kialakulására. Másfelől további kellemetlenségeket okozott, hogy a szervezet – az önkéntesek elmondása szerint – nem fogadta kellő bizalommal az önkénteseket (ez feltehetően személyi ok, de ez nem derült ki az interjúkból), így nehezítette a munkavégzés körülményeit. További problémát jelent a szerepek tisztázatlansága a szervezetben. A konfliktusok okainak személyi oldalát tekintve tovább bonthatók a konfliktus forrásai. Egyrészt a vezetőkhez a kialakuló konfliktusok el sem jutnak, vagy csak már ezek következményei, tehát akadozik az információáramlás. Ennek egyik oka a vezetők fizikai jelentélénél hiánya a konfliktusok kialakulásának helyszínén, másrészt maguk az önkéntesek sem jelzik a vezetők felé minden esetben a problémáikat. A fizetett munkatársak oldaláról nézve alapvetően személyes okok húzódnak meg a konfliktusok kialakulása mögött. A szakmai féltékenység, a rivalizálás, a saját pozíció féltése, illetve a szakmai megjegyzések, bírálatok mögött alapvetően olyan személyiségbeli hiányosságok húzódnak meg, mint az elfogadás és tolerancia hiánya.

A konfliktusok típusait tekintve alapvetően rejtett konfliktusok derültek ki az interjúkban, bár volt példa nyílt összetűzésre is, ahol a vezetők is érintetté váltak, tehát bővült a szereplők köre. Az önkéntesekkel szemben tanúsított negatív viselkedés kapcsolati konfliktusokat jelez, míg az ÖK működése kapcsán felmerült konfliktusok érdekkonfliktusoknak tekinthetők (a fizetett munkatársaknak nem érdekük az együttműködés, pluszterhet jelent számukra). A fizikai tényezőkből (is) fakadóan az együttműködés hiányát tekintve strukturális konfliktusokról is lehet beszélni.

A tárgyalt konfliktus megoldására az önkéntesek oldaláról történő kezdeményezés sikertelennek bizonyult a nyílt kommunikáció hiánya miatt. Ennek negatív következményei azonban a szakmai tevékenység során és a munka légkörében is megmutatkoztak. A vezetők beavatkozása, vagyis visszajelzésük a fizetett munkatársaknak viselkedésük következményeiről, illetve a problémák közös rendezésének kísérlete, sikertelennek bizonyult. Ugyanis a hatalmi eszközök bevetésével másfajta feszültség és ellenállás volt tapasztalható a fizetett munkatársak részéről. Problémát jelent továbbá, hogy munkahelyi szinten nehéz kezelni és számon kérni a személyes szinten jelentkező konfliktusokat. Azonban a konfliktusok nem megfelelő kezelése olyan következményeket von maga után, mint a rossz légkör, az egymás melletti elbeszélés, az önkéntes munka megbecsültségének hiánya, és az önkéntes elvesztése. Ez által pedig mind az önkéntesek, mind a szervezet elveszítik az önkéntességből származó előnyöket, hasznokat.

A szervezetben a munkavégzésre alkalmas munkahelyi légkör megteremtése alapvetően a szervezet feladata. Tehát ha nem sikerül a konfliktusokat az érintetteknek egymás között rendezni, szükséges adott esetben a hatalmi beavatkozás – akár mediációs elemek alkalmazásával – vagy külső szakember felkeresése. Emellett a csapatépítő tréningek, felkészítő foglalkozások hozzájárulhatnak az önkéntesek könnyebb beilleszkedéséhez, emellett fontos, hogy motivált kollégák dolgozzanak együtt. Azonban az ÖK számára az alapvető feladatok ellátása is problémába ütközik a finanszírozás hiányosságai miatt, így nehézkessé válik ezeknek a pluszelemeknek a beépítése is a szervezet működésébe.

Összegzés

A tanulmányban a szervezeti önkéntesség során előforduló konfliktusok közül a vizsgált szervezet önkéntesei és fizetett munkatársai között előforduló konfliktusokat tártam fel. A munkaügyi konfliktusokon belül a munkahelyi konfliktusokra helyeztem a hangsúlyt. Eredményeim alátámasztják a téma vizsgálatának fontosságát. Az interjúk igazolják, hogy a kialakuló – általában rejtett – konfliktusok megoldására valóban nem jut kellő figyelem, ugyanis gyakran megoldatlanok maradnak, és el sem jutnak a fogadószervezet vezetőjéhez. Ennek okai a szervezet jellegéből és a kommunikáció hiányából adódhatnak. A beavatkozás szükségességét viszont igazolja, hogy egyrészt a vezető beavatkozásával – mediációs technikák alkalmazásával – lehet sikeresen megoldani konfliktusokat. Másrészt vannak olyan helyzetek, amikor a hatalmi beavatkozás már nem bizonyul elégségesnek, és felmerül a külső szakember bevonásának igénye. A beavatkozás szükségessége alátámasztható a megoldatlan konfliktushelyzet következményeivel is. Egyfelől a kialakult rossz munkahelyi légkör csökkenti a munka hatékonyságát, másfelől akár az önkéntes elvesztésével is járhat, ami a szervezet számára veszteséget jelent. Továbbá csökken az önkéntesben a munkája iránti megbecsültség érzése, így az önkéntesség során lehetséges szükséglet-kielégítési és tökeszerzésre irányuló lehetőségek sem valósulnak meg, és negatív élménye lesz a munkahelyi kultúrában való helytállásról.

A szervezeten belül külön formális alcsoportot képeznek az önkéntesek, ezen belül is kialakulhatnak további formális és informális csoportok szakmai szempontok, tevékenység és szimpátia alapján. Jelen esetben az önkéntesek és a fizetett munkatársak mint formális/másodlagos munkahelyi csoportok között kialakult konfliktust vizsgáltam. A kialakult konfliktusok (együttműködés hiánya, kapcsolati és érdekkonfliktusok) a két csoport sajátos helyzetéből adódtak (munkavégzés körülményei).

További kérdés, hogy a tárgyalat konfliktushelyzetben pontosan milyen alternatív megoldásokat lehetne alkalmazni? Vajon a mediáció – mint a szervezet vezetője által részben alkalmazott technika – sikeres módja lenne-e a tárgyalat konfliktus kezelésének? A tanulmány csupán egy részét vizsgálta meg az önkéntes munka során adódó konfliktusoknak, további kérdés, hogy milyen konfliktusok lehetnek az Önkéntes Központ és az érkező önkéntesek között, az önkéntes és a fogadószervezet között, és az Önkéntes Központ és a fogadószervezet között. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása azonban további vizsgálatok és tanulmányok feladata.

Felhasznált Irodalom

- BARTAL Anna Mária (2010a): Önkéntesek és nem önkéntesek jellemzői a 2008. évi Európai Értékvizsgálat Tükreben – avagy aki önkéntes az nagyobb valószínűséggel boldogabb és elégedettebb? Forrás: <http://volunteermotivation.hu/downloads> Utolsó látogatás: 2012. 11. 20.
- BARTAL Anna Mária (2010b): Mit mutat a kaleidoszkóp? Az Önkéntes Motivációs Leltár (Volunteer Motivation Inventory) adaptálása, fejlesztése és kipróbálása a magyar önkéntesek körében. *Civil Szemle* 1. 5–33.
- BERENTÉS Éva (2006): Csoportok a munkahelyen. In Mészáros Aranka (szerk.) *A munkahely szociálpszichológiai jelenségyvilága I. Egyének és csoportok*. Miskolc, Z-Press Kiadó Kft. 316–348.

- BOURDIEU, Pierre (2002): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Felkai Gábor, Némédi Dénes, Somlai Péter (szerk.): *Olvasókönyv a szociológia történetéhez – Szociológiai irányzatok a XX. században II.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 431–445.
- BORDÁS Andrea, Ceglédi Tímea (2012): A debreceni szakkollégiumok a tudásteremtő és tudásmegosztó tanulóközösségek szinterei. In Dusa Ágnes Réka, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi Élethelyzetek – Ifjúságszociológiai Tanulmányok II.* Debreceni Egyetemi Kiadó 9–52.
- CZIKE Klára, SZABÓNÉ IVÁNKU Zsuzsanna (2010): *Online kutatás az önkéntességről a lakosság körében.* Önkéntes Központ Alapítvány. Forrás: <http://www.onkentes.hu/sites/default/files/attachment/3/onlinekutatasazonkentessegrolzarotan.pdf>. Utolsó látogatás: 2012. 11. 15.
- CZIKE Klára, BARTAL Anna Mária (2005): Önkéntesek és nonprofit szervezetek – az önkéntes tevékenységet végzők motivációi és szervezeti típusok az önkéntesek foglalkoztatásában. Budapest, Civitalis Egyesület
- CZIKE Klára, KUTI Éva (2006): Önkéntesség, jótékonyág és társadalmi integráció. Budapest, ÖKA Nonprofit Kutatócsoport
- ÉBER Márk Áron (2008): Túl az élménytársadalmon? Avagy az élménytársadalom másfél évtizede. *Szociológiai Szemle* 1. 78–105.
- FÉNYES Hajnalka, Kiss Gabriella (2011a): Az önkéntesség szociológiája. *Kultúra és Közösség* 1. 35–48.
- FÉNYES Hajnalka, Kiss Gabriella (2011b): 2011 – Az Önkéntesség Európai Éve – Az önkéntesség társadalmi jelensége és jelentősége I. rész. *Debreceni Szemle* 4. 360 – 368.
- FÉNYES Hajnalka, LIPCSEI László, SZEDER Dóra Valéria (2012): Önkéntesség a Debreceni Egyetem hallgatói táborában. In Dusa Ágnes Réka, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi Élethelyzetek – Ifjúságszociológiai Tanulmányok II.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 99–118.
- GÖNCZ Kinga, GESKÓ Sándor, HERBAI István (1998): *Konfliktus-kezelés civil szervezetek számára.* Budapest, Partners Hungary
- JÁVOR István, Rozgonyi Tamás (2003): *Szervezet és munkaszociológia.* Budapest, Zsigmond Király Főiskola
- Kiss Gabriella (2010): Az önkéntes munka/tevékenység szociológiája és szociálpszichológiája. In Fényes Hajnalka (szerk.): *A cselekvési minták csoportképző szerepe. Elméleti háttér tanulmány a „Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoportthatárok, csoportkultúrák” című OTKA-kutatáshoz.* 39–53. (Kézirat)
- MOEREL, Hans (1994): A munkaügyi viszonyok tanulmányozása. In Csákö Mihály, Simonyi Ágnes, Tóth András (szerk.): *Változó munkaügyi kapcsolatok.* Budapest, ELTE Szociológiai – Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ
- SIMONYI Ágnes (1996): A munka, változó értékek, régi és új formák. In Tausz Katalin, Várnai Györgyi (szerk.): *Rejtőzködő Jelen. Tanulmányok Ferge Zsuzsának.* Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. 294–314.
- SCHULZE, Gerhard (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kulturszociológiája. A mindennapi élet esztétizálódása. *Szociológiai Figyelő* 1–2. 135–157.
- SCHULZE, Gerhard (2003): A Német Szövetségi Köztársaság kulturális átalakulása. In Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája.* Budapest, Osiris Kiadó. 186–204.
- SÖRÉS Anett (2012): Szakmai érdeklődés és elkötelezettség szerint szerveződő csoportok a Debreceni Egyetemen. In Dusa Ágnes Réka, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szil-

- via, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi Élethelyzetek – Ifjúságszociológiai Tanulmányok II.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 73–98.
- SZABÓ Éva (2006): A társas megismerés alapjelenségei: Egyének és csoportok észlelése. In Mészáros Aranka (szerk.): *A munkahely szociálpszichológiai jelenségvilága I. Egyének és csoportok.* Miskolc, Z-Press Kiadó Kft. 13–41.
- SZALAI Júlia (1996): Önkéntes munkák és fizető foglalkozások. In Tausz Katalin, Várnai Györgyi (szerk.): *Rejtőzködő Jelen. Tanulmányok Ferge Zsuzsának.* Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. 337–373.
- SZEDER Dóra Valéria (2012): Önkéntesség és fiatalok a Debreceni Egyetemen. Szakdolgozat, Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.
- TAUSZ Katalin (1996): Az önkéntes segítő munka az átmenet időszakában. In Tausz Katalin, Várnai Györgyi (szerk.): *Rejtőzködő Jelen. Tanulmányok Ferge Zsuzsának.* Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület 394–413.
- TÓTH Ferenc (2008): *A munkaügyi kapcsolatok rendszere, fejlődése.* Gödöllő – Budapest, Szent István Egyetemi Kiadó
- WEBER, Max (2002): Szociológiai alapfogalmak. In Felkai Gábor, Némédi Dénes, Somlai Péter (szerk.): *Olvasókönyv a szociológia történetéhez – Szociológiai irányzatok a XX. században I.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 480–508.
- Dokumnetumok
<http://www.oka.hu/cikkek/kueldetesuenk> Utolsó látogatás: 2012. 12. 14.
 2005. évi LXXXVIII. törvény a közérdekű önkéntes tevékenységről

TEHER ALATT NŐ A PÁLMA: A HALLGATÓK MUNKÁHOZ VALÓ VISZONYA A DEBRECENI EGYETEMEN

Bevezetés¹

Teher alatt nő a pálma (*Crescit sub pondere palma*), hangzik a latin eredetű mondás. Ahogy a pálmafa levelei a törzs csúcsáról lehajolva egyre nagyobbá és vastagabbá válnak, úgy egyre szilárdabbá válik a növény törzse is a folyamatosan növekvő súlyhoz igazodva, azaz minél nagyobb a teher rajta, annál erősebbé és dúsabbá válik a koronája. Lefordítva tanulmányunk nyelvére: az egyetemi hallgatók minél inkább részt vesznek a tanulás mellett vállalt rendszeresen / nem rendszeresen végzett munkával a munka világában, annál inkább válnak kompetenciákkal előre felvértezett aktív munkaerővé.

Tanulmányunk kiemelt célja, hogy a Campus-lét a Debreceni Egyetemen kutatás tanulás melletti munkára vonatkozó adatainak elemző bemutatásával és konzekvenciáival felhívja a figyelmet a társadalmi mobilitás egyik tényezőjére, a tanulás és a munka együttjárásának előnyeire. Korábbi kutatási eredményekből is tudjuk, hogy a tanulás melletti munkavégzés² (ideértve a nem fizetett önkéntes munkát is) egyre több hallgatót érint (Fényes et al. 2012; Fényes, Kiss 2011a; 2011b). Előbbiek mellett – miután a folyamatos világgazdasági változások egyre inkább a munkaerőpiachoz való gyors alkalmazkodást várják el a munkavállalóktól – fontosnak és aktuálisnak tartjuk az élethosszig tartó tanulás koncepciójáról is szólni.

A munkaerő-piaci szereplés és érvényesülés egyik meghatározó eleme köztudottan a keresletnek történő megfelelés. Tágabb értelemben a munkaerő-piaci szereplő számára a megfelelő munka elnyeréséhez nemcsak a keresett szakma betöltéséhez szükséges szakképesítésre, hanem egyre inkább a „hozott kompetenciákra”, lehetőleg szakmába vágó munkatapasztalatokra is szüksége van. Az említett feltételek teljesülése nagyban hozzájárulhat a társadalmi fejlődéshez, ezen belül a gazdasági–kulturális fejlődéshez egy adott társadalmi közegen belül, illetve azon kívül. A felsőoktatásban tanuló hallgatók egy jó részét már egyetemi tanulmányaik ideje alatt

¹ A tanulmány a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoportthatárok, csoportkulturák* című kutatás (OTKA K 81858) keretei között készült. A kutatás vezetője Prof. Dr. Szabó Ildikó. További információk: campuslet.unideb.hu.

² Lásd például a Debreceni Egyetem Felsőoktatás-kutató és Fejlesztő Központjának (CHERD-H) korábbi kutatásait (Regionális Egyetem, TERD kutatások), Ifjúság 2000–2012, vagy a „Munkaattitűd” illetve „Tanulás és munka együtt járása” alcímek alatt említett hazai kutatásokat.

érintik ezek a munkaerő-piaci elvárások, folyamatok, ezért a hallgatók munkához való viszonyának vizsgálatát fontos kutatási kérdésnek véljük.

A szakirodalom segítségével egyrészt körülhatároljuk az attitűd, munkaattitűd fogalmak jelentését, betekintve néhány, a tanulás és munka összefüggéseire is kiterjedő korábbi kutatás konzekvenciáiba, ugyanakkor kiemelt hangsúlyt helyezünk a folyamatos tanulás eszméjére, amely szoros összefüggésben áll az emberitőke-beruházással. Másrészt a Campus-lét kutatás munkaattitűdökre vonatkozó kvantitatív és kvalitatív adatait elemezzük, ellenőrizve hipotéziseinket.

Az empirikus részben – a tanulás melletti munkára vonatkozó legfontosabb kvantitatív adatok ismertetése mellett – a munkavállalási motivációk, a tanulás mellett végzett munka jellege, a munkára szánt idő, a bérelvárások, a tanulás melletti munkából származó jövedelem felhasználási módja, a munka helye az egyén életében elemzésére fókuszálunk, és néhány korábbi kutatásban is vizsgált munkaattitűdöt is elemzünk.

A fogalmak körülhatárolása

Mielőtt tanulás és munka együttjárásáról, annak előnyeiről, illetve a folyamatos tanulás eszméjéről szólnánk, fontosnak tartjuk, hogy a szakirodalom segítségével körülhatároljuk és definiáljuk a kulcsfogalmakat: az attitűd, munkaattitűd fogalmak jelentését. Ugyanis az emberitőke-beruházás (például a tanulás mellett végzett munkára szánt idő és energia) és a folyamatos kompetenciafejlesztés igénye mögött emberi magatartásformák állnak, ezek mögött pedig pszichológiai folyamatok, amelyeket figyelembe kell vennünk.

Attitűd

A szakirodalom az attitűd meghatározásának tucatjaiban bővelkedik. A szociálpszichológia egyik atyja, Allport (1993) szerint az egyik leggyakrabban előforduló szó a pszichológia kísérleti és elméleti irodalmában. A mentális és fizikai aktivitásra való készenlét neuropszichikai állapotát jelenti, továbbá kizárja az öröklés és környezet befolyását: „*az attitűd tapasztalaton keresztül szerveződött mentális és idegi készenléti állapot, amely irányító vagy dinamikus hatást gyakorol az egyénnek az összes, vele kapcsolatban levő tárgyra és helyzetre való reagálásra*” (Allport 1993: 188). Thomas – Znaniecki olyan mentális folyamatnak nevezik, amely meghatározza az egyének aktuális és potenciális reakcióit a szociális világban, azaz a társadalmi környezetben. Az attitűd „*az egyénnek valamilyen érték iránti lelkiállapota*” (idézi Allport 1993: 184).³

Katz (1967) olyan hajlamnak tekinti, amely által az egyén a saját világában lévő jelet, tárgyat vagy látványt kedvező vagy kedvezőtlen módon értékeli. Az attitűd jellemzése kapcsán funkcionális megközelítést alkalmaz: eszerint négy olyan szerep van, amit az attitűdök az egyén számára teljesítenek: (1) instrumentális, kiegyenlítési vagy utilitárius funkció; (2) ego-védő funkció; (3) értékkifejező funkció és (4) tudás-funkció.⁴ Andorka (2006) szerint az attitűd az a

³ Az attitűdök empirikus tanulmányozásának adatgyűjtő és statisztikai módszerei gyorsan fejlődtek: véleménygyűjtés módszer, a priori skála, racionális skála. (Bővebben lásd: Allport 1993: 179–198.)

⁴ Bővebben lásd Daniel Katz (1967): *The Functional Approach to the Study of Attitudes*. In Fishbein, M. (ed.): *Attitude Theory and Measurement*. New York. 457–469.

készség, amely segítségével az egyén bizonyos helyzetekre, személyekre, tárgyakra meghatározott módon reagál, háttérben értékek állnak. Az attitűd kifejezi azt, hogy bizonyos értékek tudatos vagy nem tudatos elfogadása milyen konkrét viselkedést eredményez.

Munkaattitűd

A munkaattitűdök vizsgálatának elméleti keretét Arne Kallerberg alapozta meg. Modelljében az attitűdöket a munka tulajdonságai⁵ és a munkával kapcsolatos értékek együttesen hozzák létre. Az elégedettség egy normatív és egy észlelt összetevő megfeleléséből adódik, e kettőn keresztül azonban még sokféle hatás befolyásolja a munkaattitűdöket (idézi Medgyesi, Róbert 1998).

Friedeburg (1968) a munkaattitűdök megelégedettséget elősegítő és meghatározó komponenseit sorolja fel (a munkahely biztonsága, a vezetők bánásmódja stb.), és kiemeli az egyén szubjektív értékeléseinek jelentőségét, amelyekre a demográfiai és társadalmi-gazdasági háttér, illetve az intézményi kontextus (körülmény) van hatással. Kóródinál (2006) a munkaattitűd azt fejezi ki, hogy mi a munka jelentése az egyén életében, valamint, hogy melyek a „jó élet” jellemzői, és ezek a munkával miként állnak kapcsolatban. Fényes a munkaattitűdöknek az oktatásban nemek szerint történő szélesebb körű vizsgálatát szorgalmazza (2010). Javaslatát közel áll Kóródinak a fiatalok munkaattitűdjeinek vizsgálata kapcsán Ericssontól átvett gondolatához: *„a munkaattitűdök olyan mélyen gyökerező elképzelések, amelyek a társadalom felől érkező impulzusok eredményeként már a gyermekkor alatt kialakulnak az egyénben, s a későbbiekben „csak” formálódnak az új tapasztalatok hatására”* (Kóródi 2006: 290). A felsőoktatási tanulmányok alatti munkatapasztalat, de a szülők és más felnőttek, például kortárs csoport hatása sem elhanyagolható a fiatalok munkaattitűdje kialakulásában (Fényes 2010).

A tanulás, a munka és az attitűd együttjárása

A tanulás és munka együttjárása korunk sajátja, erőteljes jelenségként a 20. század második felétől emlegetik, de már a 19. században is sokakat érintett. Mára már életmódot alakító tényező, amely az emberek mindennapjainak egyre inkább részét képezi, és mobilitási csatornánaként is definiálható. Gazdasági-társadalmi környezetünk folyamatos átalakulása, fejlődése, de vélhetően az élethosszig tartó tanulás koncepciója is befolyásolta azt, hogy széles körben elterjedt a felsőoktatásban tanulók munkavállalása.

Csoma (1985) széleskörűen foglalkozott a tanulás és munka együttjárásával. Megfogalmazásában a tanulás és munka kettős jelleggel bír: egyrészt sajátos helyet foglalnak el életünk időszerkezetében, másrészt sajátos viszonyban vannak egymással. Az együttjárás fogalma tehát a két tevékenység sajátos viszonyából eredő ismerveket tartalmazza. Másként fogalmazva, a tanulás munka melletti jellege összefügg a tanulás időszerkezeti helyével és a munkához fűződő viszonyával. Nyilvánvalóan a gyermek- és ifjúkori tanulás időszerkezeti helye nem merül fel, hiszen ebben a korban a tanulás a főszerep. A munkaerőpiacra történő belépés után azonban a munka kerül a tanulás helyére. Csoma (1985: 13) *„főfoglalkozású tanulásnak”* nevezi az ifjúkori tanulást. Megemlíti, hogy a *„munka helyetti tanulást”* szembe szokták állítani a *„mun-*

⁵ A munka tulajdonságai Arne modelljében: javadalmazás, pozíció, a feladat tulajdonságai.

ka melletti tanulással”. Bárhog is tekintünk a munka és tanulás együttjárására, megállapítható, hogy kezdetben új és szokatlan tanulási szituációkat hozott létre, amelyek sokáig kívül rekedtek a klasszikus iskolai tanulás didaktikai szemléletén (Csoma 1985), de most már a didaktika is figyelembe veszi.

Altörjai és Róbert (2006) a humán tőke-befektetés 1989–2005 közötti magyarországi változását vizsgálva kétféle attitűdöt különböztetett meg: az instrumentális (pénzorientált) és az elkötelezett (értékorientált) munkaattitűdöket. Rámutatnak arra is, hogy a pénzorientáltak – talán nem várható módon – nem jutottak bérelőnyhöz az értékorientált munkavállalókkal szemben.

A munkaattitűdök nemi különbségeit emeli ki Forray (1986). Már az 1980-as években is látszott, hogy a fiúk számára a jó kereseti lehetőség és a csekély szellemi erőfeszítés, a lányoknak a jó munkakörülmény és a munka szociális jellege, esztétikai értéke a fontosabb. Fényes (2010) a nemi sajátosságok oktatásban is megjelenő különbségeit vizsgálva kiemeli a felsőoktatásban tanulók munkatapasztalati, munkához való hozzáállási különbsége vizsgálatának fontosságát. Meglátása szerint fontos ennek vizsgálata, hiszen egyrészt előrevetítheti a hallgatók későbbi munkaerő-piaci sikereit, kudarcait, másrészt a munkahelyek nemek szerinti megosztottsága (horizontális és vertikális szegregáció) a munkaerőpiacon, a munkaattitűdök különbségeinek következménye. A tanulás – szabadidő – munka sajátosságait vizsgálva különböző okokat sorol fel a felsőoktatásban tanuló hallgatók munkavállalásának magyarázatára:

- A hosszú és önállósuló ifjúsági életszakasz.
- Felsőoktatási expanzió hatása az alacsony mértékű gazdasági tőkével rendelkező hallgatókra, akik kiegészítő jövedelemszerzésre kényszerülnek.
- A hallgatói igényszint növekedése annak változó összetétele, homogenizációja miatt.
- Munkaerő-piaci elvárások változása, erősödő munkatapasztalati elvárások, önkéntes, karitatív munka értéke.
- A bolognai rendszer jellemzőjeként a képzés igazodása az elvárásokhoz.
- Jellegzetes munkamegosztás a diákmunka területén (tipikus lányokra és fiúkra jellemző munkalehetőségek).

Fényes úgy látja, hogy a felsőoktatási tanulmányok alatt végzett munka egyre inkább az informális tanulás jeleit mutatja, amit alátámaszt a felsőoktatási törvényben szereplő kredit-beszámítás során egyedülként nevesített informális tanulási forma is, a munkatapasztalat.

Említést kell tennünk a felsőoktatásban tanuló és tanulás mellett dolgozó hallgatók munkaattitűd-jellemzőinek régiónkénti eltéréseiről is. Magyarországon az aktív népesség tekintetében megyénként eltérőek a foglalkoztatási mutatók, egyes megyék között akár 10–15 százalékos eltérés is kimutatható.⁶ A hazai felsőoktatásban tanuló hallgatókra vonatkozóan Szabó és Marián (2010) hasonló, de alacsonyabb mértékű 7–10 százalékos régióközi eltérést találtak a munkavállalás tekintetében. Főként az Ifjúság 2008 gyorsjelentése és adatbázisa elemzése alapján az észak-alföldi régióra vonatkozóan regionális ifjúsági stratégiát vázoltak fel, bemutatva a hiányterületeket, szükségleteket, fejlesztési lehetőségeket a munka világában is.

⁶ Korábbi munkánkban a hazai és a nemzetközi foglalkoztatási mutatókat vizsgálva megerősítettük azt a korábban is fennálló tényt, miszerint hazánk regionális foglalkoztatási mutatói főként a földrajzi és gazdasági adottságok különbözősége miatt eltérnek egymástól. A régiók között fennálló különbségek régóta eltolódást mutatnak a nyugati, illetve központi területek, másrészt a keleti vidékek között (Szócs 2012).

Témánk szempontjából jelentős Kozma és Pusztai „Hallgatók a határon” című kutatása is (2006). A hazai munkaerő-piaci jellemzőkön túlmutatva, a határon túli hallgatók vizsgálatában ráirányítják a figyelmet a hallgatók azon meglátására, miszerint a magas iskolázottságúak körében jelentős mértékű a munkanélküliség, amelynek további hatásai várhatóak életterveik tekintetében. Ilyen innovatív életterv lehet a külföldi munkavállalás gondolata: a negatív gazdasági hatások, a diplomásokat és nem diplomásokat érintő alacsony kereset és a munkanélküliség egyre több (főként) fiatalot készítenek külföldi munkavállalásra.⁷ Kérdés, hogy ezt aggasztónak minősítsük-e, vagy inkább a területi mobilitás pozitív jelenként konstatáljuk. Kozma és Pusztai (2006) említett kutatásának eredményei rámutatnak arra is, hogy a munkaerő-piaci szereplők munkaattitűdjeit nagymértékben befolyásolja az adott gazdasági környezet, a munkaerőpiac munkaerő-igénye.

A fentiekben arra törekedtünk, hogy a tanulás mellett végzett munkára és munkaattitűdökre vonatkozó kutatásokba bepillantást nyerjünk, elméleti megalapozottságot adva a Campus-lét kutatás témánkra vonatkozó eredményeinek. A kutatási terület társadalmi és gazdasági környezetünk – de a felsőoktatásban részt vevő hallgatók demográfiai–szociokulturális hátterének gyors változása miatt is – folyamatos odafigyelést igényel, új kutatások és ezek alapján új eredmények felmutatását követeli meg. Ennek fontosságát Fényes (2010) is sugallja, amikor azt állítja, hogy a munkaattitűd-vizsgálatok eredményei a fiatalok jövőbeli munkaerő-piaci sikereit és kudarcait vetítik előre.

Érdemes kitérőt tennünk az emberi tőke-befektetés irányába, minthogy a tanulás mellett végzett munka is annak tekinthető, sőt bárminemű önfejlesztés életpályánkba történő investálást jelent, az efféle beruházás pedig nemcsak szellemi, de materiális hozadékkal is jár.

Emberitőke-befektetés az életpályába

Az emberi tőke elmélete amerikai közgazdasági körben született meg az 1960-as években. A régi közgazdasági tőke fogalom, amely főként a fizikai tőkét jelentette, újrafogalmazást igényelt a gyors gazdasági növekedés okait vizsgálva (Drjenovszki 2009).⁸ Az emberi tőke az egyén öröklött és szerzett tudását, képességeit jelenti, azaz azt a szerzett tudást, amivel képesek vagyunk anyagi javakat és szolgáltatásokat létrehozni, azok értékeit növelni (Schultz 1983).

Ehrenberg és Smith (2003) az emberi tőkébe való beruházás alapmodelljét egyrészt az egyénre nézve, másrészt a társadalomra nézve a várható rövid- és hosszú távú hatások fényében tárgyalja. Amint ismeretes, a munkahelyi kereslet általában jelentős induló beruházást igényel a munkaerő részéről, legyen az illető pályakezdő vagy már „gyakorlott” munkaerő. Három központi beruházási formára van szüksége a munkaerőnek a sikeres elhelyezkedéshez: (1) oktatásban és szakképzésben való részvételre, (2) vándorlásra és (3) új munkahely keresésére. Ezeket együttesen emberitőke-beruházásnak hívjuk. A beruházás költségekkel jár, amit az egyén jövőbeni hozamokhoz való jutásának reményében „fektet be”, ez szintén kategorizálható a költség jellege szerint: (1) közvetlen vagy zsebből fedezett költségek, (2) elmaradt kereset

⁷ Szabó és Marián (2010) kimutatták, hogy az Észak-alföldi régióban lakó fiatalok 4 százaléka dolgozott már külföldön. Ez hasonló az országos átlaghoz (5 százalék). Érthető módon hazánkban a Dél-Dunántúlon a legmagasabb a külföldön is dolgozó fiatalok aránya (7 százalék). Ugyanakkor a 15–29 éves korosztály 30 százaléka tervezi azt, hogy valamikor majd külföldön fog dolgozni.

⁸ Jacob Mincer, Theodore Schultz és Gary Becker az emberi tőke-beruházás modell megalkotói, akik empirikusan is vizsgálták ezeket a beruházásokat.

és (3) pszichés veszteségek (Ehrenberg, Smith 2003).⁹ A modell alkalmazói és továbbfejlesztői a felsőoktatás iránti kereslet nagymértékű változását vették górcső alá vizsgálva a férfiak és nők beiratkozási arányszámait,¹⁰ majd mérlegelték a költségeket és a hozamokat. Kimutatható, hogy némelyek számára rövidtávon megtérül a beruházás egy részének költsége (főként a diákéletmód, programlehetőségek, kurzusok iránti érdeklődés által), ebből a szempontból a felsőoktatást „fogyasztási jószágként” definiálják (Ehrenberg, Smith 2003: 319).

A munkaerő-piaci aktív és sikeres részvételt – ami alatt most a konkrét munkavégzést értjük – emberitőke-beruházásoknak kell megalapozniuk, ezeket a különféle továbbképzési, vagy továbbtanulási formák teszik ki.¹¹ Ehrenberg és Smith kimutatták, hogy az iskolai végzettségi szint függvényében növekszik a teljes munkaidős dolgozók keresete; hogy a keresetnövekedés a legnagyobb mértékben az aktív életszakasz első felében történik; továbbá azt is, hogy az iskolázottsági szinthez köthető keresetkülönbségek az egyének későbbi életszakaszában nagyobb mértékben növekednek, és végül a férfiak tekintetében a keresetek keretei tágabbak, jobban szétnyílnak (Ehrenberg, Smith 2003). A beruházási modell fontos következtetése tehát a kereset iskolázottság függvényében történő emelkedése. Az életkor különböző szakaszaiban a keresetek eleinte meredeken felfelé ívelnek, aztán laposabbá válnak (és végül esetlegesen süllyednek). A teljes pályafutásra nézve a keresetnövekedés a munkába állástól számított tíz éven belül a legintenzívebb. Az emberitőke-beruházás és ez által a kereset növekedésének üteme az életkor előrehaladásával csökken, mivel a munkaerőpiac szereplői egyre kevésbé hajlandóak a beruházásra (Ehrenberg, Smith 2003). Az emberitőke-beruházás három egymáshoz kapcsolódó, de eltérő életkorban valósul(hat) meg (1. táblázat):

1. táblázat: Az emberitőke-befektetés folyamata és jellemzői

Kisgyermekkor	Szülők döntenek, de a társadalmi környezet és a kortárs csoportok is meghatározóak az emberi tőkefelhalmozásban
Tizenéveskor és fiatal felnőttkor	Középiskolai tanulmányok, majd felsőfokú tanulmányok / egyéb szakképzési formák kapcsán felhalmozódó emberi tőke
Felnőttkor	Belépés a munkaerőpiacra és azt követően a munka közbeni / azon kívüli képzések, önképzések, nem formális képzések stb. által megszerzett emberi tőkefelhalmozás

Saját szerkesztésű táblázat (Vö. Ehrenberg – Smith 2003)

Az 1. táblázat tükrében elmondhatjuk, hogy az emberitőke-befektetés már kisgyermekkorban elkezdődik, amikor a szocializálódás folyamatában kiformálódik az egyén más emberekhez és dolgokhoz való viszonya, majd az iskolai tanulmányok alatt egyre közelebb kerül a munka világához, kialakul és formálódik a munkához való viszonya. Természetesen az említett

⁹ A gyorsan tanulóknak, azaz a jobb képességű egyének kevésbé frusztrálódnak a képzéssel töltött idő alatt, így ilyen szempontból kevesebbet „veszítene” (Ehrenberg, Smith 2003). Becker felhívja a figyelmet arra, hogy az egyének között eltérések lehetnek a képességek, és a családi háttér tekintetében is (idézi Drjenovszky 2009).

¹⁰ A férfiak esetében a beiratkozási arányszám alakulása: 1970 – 55,2 százalék, 1980 – 46,7 százalék, 1996 – 60,1 százalék; a nők esetében 1970 – 48,5 százalék, 1980 – 52,8, 1996 – 69,7 százalék ra emelkedést mutattak ki.

¹¹ A tanulás középpontba kerülésének sokrétű oka van. A társadalmi és gazdasági fejlődés fő célkitűzése általában a munkaerő szakmai tudásának és képességének folyamatos fejlesztése (egész életen át történő tanulás), így az egyén társadalmi kiterjedtségének és biztonságának növelése. Nemzetközi téren a világgazdasági verseny következményeként 1997–1999 között létrejött egy iskolázottság növelésére irányuló cél- és feladatrendszert, amely beépült időközben az európai országok foglalkoztatás-fejlesztési irányvonalába. Lásd bővebben Zachár (2008).

folyamatban döntő szerepük van a Bourdieu (1999) által megfogalmazott és értelmezett tőkefajtáknak (kulturális, gazdasági, társadalmi tőke) és a vele párhuzamba állítható Coleman-féle (1998) tőkefajtáknak (humán, tárgyi, társadalmi tőke).

Az emberitőke-befektetés folyamatában a család kulturális tőkéje a meghatározó (Pusztai 2009), gondoljunk csak a tanulmányi eredményre ható családi háttérre, például a magas iskolázottság, a családi könyvtár, a kialakult kulturális szokások hatására. További kiemelt hatása van ebben a folyamatban az iskolának és a kortárscsoportnak (Coleman 1998; Lannert 2004; Pusztai 2009), illetve a munkahelynek, mint tanuló szervezetnek (Stuart 1997; Stocker 2004; Sz. Tóth 2006).¹²

Empirikus rész

Ebben a részben arra keressük a választ, hogy a „Campus-lét” a Debreceni Egyetemen kutatás nappali tagozatos hallgatóit mi jellemzi a tanulás mellett végzett munka vonatkozásában, hipotéziseink e téma köré épülnek.

A kutatás módszerei

Elemzésünkben egyrészt kvantitatív adatokat, azaz a Campus-lét kutatás online kérdőíves adatbázisát használtuk, másrészt kvalitatív adatokból, kiscsoportos interjúkból nyert, tanulás melletti munkára vonatkozó információkat dolgoztunk fel. Az online survey lekérdezés 2010-ben volt, ennek feldolgozásához az SPSS programot használtuk. A kiscsoportos interjúkra 2012 őszén került sor, de a terjedelmi korlátra való tekintettel csupán a legfontosabb adatok bemutatására kerül sor. A kutatás alanyai a Debreceni Egyetem nappali tagozatos hallgatói voltak, a kvantitatív elemzés mintája mintegy 2400 főt tett ki, a minta nem és kar szerint reprezentatív volt.

Hipotézisek

A továbbiakban a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen* OTKA alapkutatás fizetett munkára és munkaattitűdökre vonatkozó adatainak vizsgálatára térünk rá. Bár kevés olyan kutatásról tudunk, amely célirányosan a felsőoktatásban tanuló nappali tagozatos hallgatók munkához való viszonyát vizsgálja, mégis jó néhány kutatás érintette azt, ezért főként a szakirodalomra építve fogalmaztuk meg hipotéziseinket:

1. a tanulás mellett rendszeresen munkát vállaló hallgatók aránya alacsony, a nappali tagozatosok kis hányadát teszi ki (ld. korábbi országos ifjúságkutatási adatok tükrében: Ifjúság 2000–2012)

¹² Stuart (1997) és Stocker (2004) nyomán a szervezeti tanulás egy olyan folyamat, amely hozzá segíti a munkahelyi szervezetet ahhoz, hogy a korábbi tapasztalatai által új tudást hozzon létre. A munkahelyi tanulás Sz. Tóth (2006) három típusba sorolja: közvetlen munkához kapcsolódó, munkával összefüggő és munka irányultságú tanulást különböztet meg.

2. a tanulás mellett rendszeresen munkát vállaló hallgatók munkamotivációját tekintve nagyobb arányban fordulnak elő pénzorientáltak, mint értékorientáltak (Medgyesi-Róbert 2005 alapján)
3. a tanulás mellett munkát vállaló hallgatók tudatosabban, célratörőbben tervezik jövőbeli állandó munkaerő-piaci létüket, munkát nem vállaló társaiknál
4. a tanulás mellett munkát végző hallgatók munka-értékrendjében a tanulás és a munka hasonló helyen van.

Vizsgálódásainkat a hipotéziseknél szélesebb körben folytatjuk. Ahol lehet, kitérünk a kvantitatív és kvalitatív adatok eltéréseire, hasonlóságaira, a hallgatók munkaattitűdjére vonatkozó kérdésekre, a tanulás és munka együttjárásának fontosságára és előnyeire.

A minta alapmegoszlásai

Nézzünk meg néhány, elemzésünk szempontjából fontos megoszlást a kvantitatív adatfelvétel alapján.

A hallgatók nemek szerinti megoszlása tekintetében megállapítható a nők közel kétharmados, férfiakéhoz képest magas aránya. A válaszadók 64 százaléka nő, csupán 36 százaléka férfi,¹³ ami azon megállapításokat erősíti meg, melyek szerint a korábbi felsőoktatásbeli „férfifölény” mára „nőfölénnyé” alakult át (Palasik 2006; Nagy 2003; Fényes 2010).¹⁴ Az alábbi táblázat születési kohorszokra bontva szemlélteti a felsőoktatásban résztvevő hallgatókat.

2. táblázat: *A felsőoktatásban részt vevő hallgatók születési kohorszok szerint (százalékban, N=2463)*

Születési év	1966–1979	1980–1985	1986–1990	1991–1993	összesen
Férfiak	0,19	5,09	62,76	31,96	100

Saját szerkesztésű táblázat (Forrás: Campus-lét adatbázis)

A születési kohorszok létrehozása azt a célt szolgálja, hogy a minta tekintetében betekintést nyerjünk a 2012-ben „főfoglalkozású” (Csoma 1985: 13) felsőoktatásban 18–23 éves korukban részt vevő hallgatók arányára, illetve az egyéb életkorban tanulmányaikat folytatók megoszlására. Az adatok azt mutatják, hogy 2012-ben a kutatás tekintetében 22–26 éves korban a legnagyobb a felsőoktatásban résztvevők száma. E tekintetben a férfiak magasabb arányt mutatnak, azaz később kezdik el felsőfokú tanulmányaikat a nőkhez képest (a férfiak 62,7 százaléka 20–24 éves kor között kezd el tanulmányait), ezt tovább erősíti az az adat, ami a 19–21 éves korú hallgatókra vonatkozik (a férfiak 32 százaléka, a nők 45 százaléka). A születési kohorsz legfigyelemreméltóbb adata az 1986–1990 között születettekre vonatkozik, ami azt a már kimutatott tényt erősíti meg, hogy a felsőoktatásba történő belépés ideje eltolódik, a „benntartózkodás” időben elhúzódik.

A szülők iskolai végzettségét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az édesapák legnagyobb csoportja szakmunkásképzőt és szakközépiskolát végzett az édesanyák iskolai végzettsége na-

¹³ Mivel a mintavétel nem reprezentatív, ezért nem elég megalapozott kijelentésünk.

¹⁴ Palasik (2006) a nők arányát vizsgálva 1937–2008 közötti időszakra vonatkozóan kimutatta a nők arányának 14,2 százalékról 56,3 százalékra történő emelkedését. Ugyanezt erősítik meg az oktatásstatistikai adatgyűjtések.

gyobb szórást mutat, de leginkább a főiskola dominál, ezt követi a szakközépiskolai végzettség, azaz a szülők iskolai végzettsége tekintetében is a már említett „nőfölény” mutatható ki (Fényes 2010).

A hallgatók közel 74 százaléka az Észak-Alföldi régió állandó lakosa, további 16 százalékuk Észak-Magyarországi, csupán a hallgatók 2 százaléka külföldi, és szintén elenyésző százalékban vannak hallgatók a Debreceni Egyetemen az ország többi régiójából. A hallgatók 30 százaléka megyeszékhelyen, közel 38 százalékuk egyéb városokban, 29 százalékuk községben lakik, és mintegy 1,8 százalékuk fővárosi.

A tanulás melletti munka jellemzői – kvantitatív adatok

A Campus-lét kutatás online kérdőívében a munkablokkot csupán három kérdés alkotta, ez azonban elegendő ahhoz, hogy megtudjuk: dolgoztak-e a hallgatók tanulmányaik alatt és milyen gyakorisággal, illetve mennyire jellemző a külföldi munkavállalás körükben, milyen munkaattitűdjeik, munkával kapcsolatos elvárásaik vannak. A munkára vonatkozó kérdések az alábbiak:

1. Dolgoztál-e / dolgozol-e egyetemi/ főiskolai éveid alatt?
2. Voltál-e már hosszabb ideig (három hónapig vagy tovább) külföldön?
3. Egy állást, munkát sokféle szempontból ítéltetünk meg. Neked mennyire fontos az, hogy...” (munkaértékek: mint például kereset, állásbiztonság, munkahelyi légkör különböző szempontjai, munkahelyen kívüli, de munkaértékekre ható tényezők).

Amint már a tanulás–munka együttjárásának összefüggéseit tárgyalva említettük, a hallgatók sokszor eltérő okokból végeznek munkát. A kérdőív sajnos, nem tért ki arra, hogy ha valaki dolgozik, akkor milyen cél vagy ok vezérli. Erre a kvalitatív adatok elemzésével kapunk választ.

A 3. táblázat adatai az egyetemi tanulmányok alatti munkavégzésről tájékoztatnak, nemek szerint. A hallgatók mintegy egytizede végez rendszeresen munkát felsőoktatási tanulmányai mellett, ami nemzetközi összehasonlításban alacsonynak számít. Adataink hasonlóságot mutatnak a KSH 15–29 éves nappali tagozaton tanuló fiatalokra vonatkozó adataival.¹⁵

3. táblázat: Munkavállalás a hallgatók körében (százalékban)

	Rendszeres munka	Alkalomszerű fizetett munka	Nem fizetett munka	Nem dolgozott	Összesen
Férfi	11,2	44,6	7,1	37,1	100
Nő	10,4	38,8	7	43,8	100

Saját szerkesztésű táblázat (forrás: Campus-lét adatbázis)

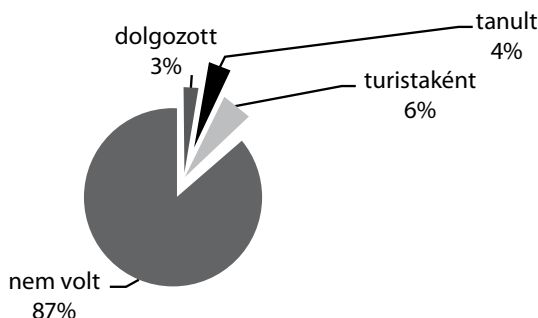
Mindenekelőtt ki kell emelnünk a rendszeresen végzett fizetett munka és a nem fizetett, azaz önkéntes munka előfordulása közötti eltérést. Egyrészt mindkét munkaformát kevesen

¹⁵ Bővebben lásd a KSH adattárában: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ifjusag_munkaero_piac.pdf

gyakorolják, másrészt az önkéntes munkát végzőkről feltételezhetjük, hogy elsősorban gyakorlatszerzésre, kapcsolati tőke- és kompetenciafejlesztésre törekszenek. Mindkét munkavégzési forma esetében hasonlóak az arányok a nemek tekintetében. Két esetben találtunk jelentős eltérést a nemek között: az alkalmasszerű munkavégzés a fiúkra inkább jellemző, illetve a tanulmányaik alatt munkát nem végzők körében a lányok többen vannak, mint a fiúk.

Az 1. ábra adatai azért fontosak, mert manapság egyre többet lehet hallani a külföldi, főként nyugatra történő munkavállalás jellegű kivándorlásról a fiatalok körében. A hajlandóság elvi szinten megvan, a gyakorlatban azonban jóval kevesebb főiskolás, egyetemista utazik külföldre munkavállalási céllal:

Külföldön való tartózkodás

1. ábra: A hallgatók külföldön való tartózkodása és célja
Saját szerkesztésű ábra (forrás: Campus-lét adatbázis)

Az ábrán jól látható, hogy a hallgatók kis része vállalkozik külföldi munka végzésére, inkább tanulni, vagy kirándulni jártak/járnak külföldre. A válaszadók 87 százaléka három hónapnál hosszabb ideig nem tartózkodott külföldön. Ugyanakkor előfordulhat, hogy három hónapnál rövidebb ideig sokan végeztek / végeznek külföldön munkát (gondoljunk csak a nyári szünet időszakára), erre azonban nem tért ki a kutatás.

A munkaattitűdökre, munkával kapcsolatos elvárásokra is vonatkoztak kérdések. A témával korábban számos kutató foglalkozott (például Friedeburg 1968; Curtice 1993; Hakim 1991; Laky 1995; Gábor 1997; Medgyesi 1998; 2000; 2008; Altorjai, Róbert 2006; Kóródi 2006; 2007). A kutatás munkablokkjának utolsó kérdéskörét képezik. Ezekből kirajzolódik, hogy az egyetem hallgatóinak milyen elvárásai vannak a munkaerőpiac felé, illetve a munkáltatók iránt, továbbá arra is választ kapunk, hogy mit várnak a konkrét munkavégzéstől.

Az alábbiakban a hallgatók elvárásait szemléltetjük a 4. táblázatban, majd elemezzük az adatokat az egyes hallgatói elvárások mentén.

4. táblázat: Hallgatói elvárások (százalékban)

	Nem	Nagyon fontos	Fontos	Nem fontos	Egyáltalán nem fontos	Összesen
Magas kereset iránti igény	férfi	37,3	57,4	4,8	0,5	100
	nő	33,5	62,8	3,5	0,2	100

	Nem	Nagyon fontos	Fontos	Nem fontos	Egyáltalán nem fontos	Összesen
Biztos munkahely iránti igény	férfi	55,7	40,2	3,8	0,3	100
	nő	59	38,8	2,2	0	100
Karrier-mobilitási, előrelépési lehetőségek	férfi	40,3	50,2	8,7	0,8	100
	nő	43	50,3	6,3	0,4	100
A munka nehézségi foka iránti attitűd (számít-e)	férfi	9	<u>33,3</u>	<u>49,2</u>	8,5	100
	nő	6,9	<u>39,9</u>	<u>48,2</u>	5	100
Lakóhely közelségének igénye	férfi	14,9	<u>48,8</u>	<u>30,5</u>	5,4	100
	nő	18,8	<u>56,2</u>	<u>22,5</u>	2,5	100
Családra szánt idő fontossága	férfi	62,5	32,2	3,4	0,7	100
	nő	72,4	26,1	1,2	0,3	100
Felelősségteljes munka igénye	férfi	15,1	50,7	36,9	6,1	100
	nő	19,7	56,9	29,3	2,8	100
A végzendő munka társadalom számára (is) hasznos mivoltának igénye	férfi	24,4	47,4	21,8	6,4	100
	nő	25,6	56,3	16,8	1,3	100
Csoportban dolgozás igénye	férfi	13,9	44,6	35,5	6	100
	nő	14,7	46,7	34,6	4	100

Saját szerkesztésű táblázat (forrás: Campus-lét adatbázis)

A **magas keresetre** adott válaszoknál nemek közötti eltérést láthatunk, bár érdemes lenne tudni azt is, hogy a „fontos” és a „nagyon fontos” között mit érthet a hallgató. A nők esetében a férfiakétól öt százalékkal magasabb arányt találunk a magas kereset fontossága tekintetében, négy százalékkal magasabb a férfiak aránya a nőkhez képest a „nagyon fontos”-ra adott válasznál. Mindenesetre, érthető módon e két értékelés (magas kereset: fontos, nagyon fontos) teszi ki a kérdésre adott válaszlehetőségek 95 százalékát.

A **munkahely biztonsága** is fontos a hallgatók számára. A korábbi kutatások szerint ez valamelyest fontosabb a nők számára, ezért inkább olyan helyen szeretnek dolgozni, ahol magas a női munkaerő aránya (Medgyesi, Róbert 1998).

Az **előrejutási, azaz karrier-mobilitási elvárások** valamelyest kisebb mértékűek, bár itt is a leggyakrabban előforduló válasz a „fontos–nagyon fontos”. Ugyanígy kiemelt helyet foglal el a hallgatók munkaattitűdjeiben a munkahely „érdekes” volta, a jó munkahelyi légkör és a sikerélmény. Bár fontosnak tartják az emberekkel való találkozást, azaz a társas interakciókat, mégsem tették kiemelt helyre munkahelyi elvárásaik között, sőt egyötödük nem is tartja fontosnak, hogy a munkahelyen emberekkel találkozzon.

A **munka nehézségi foka** kapcsán már Curtice (1993) és Hakim (1991) is felhívta a figyelmet: a nők bár sokszor „rosszabb” munkakörben dolgoznak, mint a férfiak, mégis elégedettebbek munkájukkal, továbbá olyan munkahelyet választanak lehetőség szerint, ahol többségben nők vannak, azaz a tipikusan nőies munkaköröket. Érdekes módon nem találunk jelentős eltérést a nemek tekintetében a munka nehézségi foka tekintetében, bár kérdésként merülhet fel, hogy fizikai, vagy szellemi nehézséget értettek a kérdés alatt, vagy mindkettőt.

A munkahely lakóhelyhez való közelsége a hallgatók kétharmada számára fontos. Jól látható azonban, hogy egyharmaduk területi mobilitási készségről ad számot. A nők számára fontosabb a lakóhely közelsége, ez tovább erősíti Hakim (1991) és Curtice (1993) megállapításait, miszerint a nők férfiakétól eltérő prioritásokkal rendelkeznek, számukra a munkavégzés a család és a házi munka után szerepel.

A családra szánható idő fontossága kapcsán szintén figyelemreméltóan magas hallgatói válaszarányt találtunk: a válaszadók olyan munkahelyet képzelnek el, ahol a munkavégzés mellett családjukra is jut megfelelő időkeret. Nemek közötti szignifikáns eltérést találtunk ez esetben is, a nők számára – vélhetően eltérő nemi szerepükből adódóan (a nő, mint anya) – kiugróan magas a családra szánható idő igénye.

A társadalom számára is hasznos végzett munka sokak számára fontos, mégis 20–28 százalék között mozog azoknak az aránya, akik számára nem fontos ez. Ez az első olyan attitűdmérő kérdés, ahol a hallgatók értékorientáltsága alacsony, feltűnik egy individualista, utilitarista hallgatói réteg. Előbbi megállapításunkat erősíti, hogy hasonló adatokat találtunk a „munkahely lehetőséget adjon arra, hogy segíthess másokon” attitűdmérő kérdésnél, sőt a felelősségteljes munka és a csapatmunka iránti hallgatói igény esetén is kimutatható az említett hallgatói réteg többi hallgatótól eltérő értékpreferenciája.

A hallgatók felelősségteljes munka iránti igénye – ami egyben főként presztízzsel járó munkát is jelent – 50 százalék körül mozog, kevesek tartják azonban nagyon fontosnak, a nők csupán 10 százaléka, a férfiak 15 százaléka. Figyelemre méltóbb azoknak az aránya, akik nem érdekeltek ebben: főként férfiak (37 százalék), de nők is viszonylag magas arányban vélekednek így (29 százalék). Kérdésként merülhet fel, mit értenek a hallgatók a felelősségteljes munka alatt, magas presztízssű, vezetői munkakört, vagy kevésbé magas presztízssű egyéb munkakört, hiszen ma már nagyon széles azoknak a munkaköröknek a palettája, amelyek komoly felelősséget igényelnek.

A csapatmunka tekintetében nemek közötti szignifikáns eltérést nem találtunk, a válaszarányok a fentebb már említett individualista, utilitarista hallgatói réteg erőteljes jelenlétét tükrözik, 40 százalék körül mozog itt is azok aránya, akik nem kívánnak csapatban dolgozni. Bár nem szemléltettük a fenti táblázatban, mégis fontosnak tartunk további adatokat is említeni.

A hallgatók **mozgalmas és változatos munka iránti igénye** nem mutat kiemelkedő adatokat, úgy tűnik az egy helyben ülő, monoton munka az, amit sokan elképzelnek maguknak. A válaszadók mintegy 26–30 százaléka az, akik nagyon fontosnak tartják ezt.

Az önálló döntéshozás fontosságára vonatkozó munkaattitűd mérő kérdésre adott válaszoknál hasonló arányokat találtunk, mint a munka felelősségteljes mivolta kapcsán (50 százalék tartja fontosnak), azaz a hallgatók fele egyértelműen a beosztott szerepet tudja elképzelni a maga számára, ahol a munkavégzés során utasításra végzi a feladatot.

Tanulás melletti munka jellemzői – kvalitatív adatok

A Campus-lét kutatás során a tanulás és a munka összefüggésein belül a munkaattitűdökre vonatkozóan eddig nem került sor kvalitatív módszer alkalmazására, így jelen empirikus elemzésünk ebben a vonatkozásban újnak számít. Kiscsoportos interjúkat készítettünk a Debreceni Egyetem azon hallgatóival (elsősorban hólabda módszerrel), akiket környezetük javasolt, illetve akik egy helyi diákmunka-közvetítő szervezet és egy szintén helyi egyesület közreműködésével többnyire rendszeresen végeznek munkát egyetemi tanulmányaik mellett.

A kiscsoportos interjúk során kiemelt figyelmet fordítottunk arra, hogy a csoportok összetétele heterogén legyen nem és kar szerint, ezt azonban nem minden esetben sikerült megvalósítani a hallgatók eltérő időbeosztása miatt. Az alábbiakban öt kiscsoportos interjú adatai kerülnek bemutatásra, összesen 17 résztvevővel. A résztvevők megoszlását az 5. táblázatban közöljük:

5. táblázat: *Kiscsoportos interjúk résztvevőinek általános megoszlásai*

Interjú sorszáma	Résztvevők száma	Nemek megoszlása	Egyetemi kar	Szak/évfolyam
1.	4 válaszadó + 1 moderátor	3 lány, 1 fiú	TTK, IK, BTK, BTK	1 x biológia BA 3. évf., 1 x programozó informatikus BA 3. évf., 2 x szociológia MA 2. évf.
2.	4 válaszadó + 1 moderátor	3 lány, 1 fiú	ÁJK, ÁOK, BTK	2 x jogász 1. évf., 1 x általános orvostan 3. évf., 1 x történelem BA 3. évf.
3.	3 válaszadó + 1 moderátor	3 fiú	ÁJK, BTK, BTK	1 x jogász 1. évf., 1 x pedagógia, matek-földrajz BA 2. évf., 1 x filozófia MA 2. évf.
4.	3 válaszadó + 1 moderátor	3 fiú	MK, MK, MK	3 x műszaki menedzser BA 3. évf. (ebből 1 x szobafestő–mázoló OKJ-s végzettség)
5.	3 válaszadó + 1 moderátor	2 lány, 1 fiú	ÁOK, TTK, BTK	1 x általános orvostan 3. évf., 1 x vegyészmérnök 4. évf., 1 x szociológia MA 2. évf.

Saját szerkesztésű táblázat

A kiscsoportos beszélgetések általában egy-egy órát vettek igénybe. Számos olyan információt osztottak meg a tanulás mellett munkát vállaló hallgatók, amelyekre a terjedelmi korlát miatt nem térünk ki. Kvalitatív elemzésünk következtetései több esetben a kvantitatív adatok megerősítését szolgálják.

A továbbiakban a következő dimenziókban vizsgáljuk a tanulás és munka összefüggéseit:

1. Munkavállalási motivációk
2. A tanulás mellett végzett munka jellege
3. A tanulás melletti munkára szánt idő, munkabérelvárások
4. A társadalom számára végzett hasznos munka – felelősségteljes munka – csapatmunka a minőségi és mennyiségi mutatók alapján
5. A munka helye az egyén értékrendjében

Munkavállalási motivációk

A hallgatók eltérő okokból vállalnak munkát tanulmányaik alatt. Az online kérdőív sajnos nem tért ki arra, hogy ha valaki dolgozik, akkor milyen cél, vagy ok vezérelte, ezért elsőként erre kerestük a választ a beszélgetésekben.

Elsősorban a tapasztalatszerzést és a kapcsolati háló építését emelték ki fő motivációként, ezt követi a pénz, mint a zsebpénz kiegészítése vagy létfenntartási eszköz, miután többeket nem tudnak támogatni otthonról. Ugyanebbe a kategóriába sorolható az önállóvá válás igénye, illetve a munka, mint szórakozás, „jó buli” is megjelenik igényként. Figyelemre méltó, hogy a

résztvevők a jövőbe való befektetés szükségletét, illetve a kapcsolati tőke megerősítését fogalmazták meg elsősorban a munkavégzés előnyeként, a pénzt e mögé sorolták, bár ez nem általánosítható az összes résztvevőre.

A csoportos interjúk alapján megállapíthatjuk továbbá, hogy többnyire társadalmilag „egészes”, stabil család áll a dolgozó hallgatók mögött, ahol a jövőtervezés tudatos, fontos cselekvési tervként mutatkozik meg, ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy egy kisebb számban elsősorban létfenntartásért küzdenek a hallgatók, ami tanulásban való előrehaladásukban meg is nyilvánul (elmaradó vizsgák, és ezáltal egy vagy több féléves halasztás/csúsztatás).

A hallgatótársak munkához való viszonyára és a kérdezettek által vélt gyakoriságára is rákérdeztünk, néhány tipikus vélekedés:

„Voltak olyan csoporttársaim, akik hasonlóan gondolkodtak, mint én, tízből hét dolgozott mondjuk”. (...) Az én hallgatói körömben kevesebben vannak azok, akik dolgoznak és többen, akik nem, tízből négy.”

„Az ismerőseim körében tízből hármat tudnék mondani vagy kettőt. Nálam sokkal negatívabb ez az arány.”

„Tízből a baráti társaságból kettő, aki folyamatosan csinálja....”

„Legyen tízből három-négy, ez abból kifolyólag, mert már nekem az ismerőseim nagy részét képezik azok a kollégák, akik szintén tanulnak.”

„Nálam szerintem a 10-ből max. négyen és abból is le szokott morzsolódni, 2 ember kb. és akkor az a 2 ember már tényleg megállja a helyét.”

„Tízből talán négy-öt, de az se mind komoly, mert valaki tényleg csak unalom-ból, mert kellene egy kis plusz a szülői támogatás mellett.”

Az alanyok egy része nem ismeri igazán hallgatótársai munkához való viszonyát. A résztvevők úgy nyilatkoztak, hogy a hallgatótársak munkavégzésének aránya 40 százalék körüli, vagyis kevesebb, mint felük egyáltalán nem szokott munkát végezni, akik végeznek azok is inkább kényelmesebb munkákat vállalnak (főként városi, debreceni lakóhellyel rendelkezőkre tettek ilyen utalást). Egy, a többiekétől eltérő választ is kaptunk fentebbi kérdésünkre:

„Nekem a munkahelyemen a 10 alkalmazottból hat-hét diák, és a nagy része a Debreceni Egyetemen tanul. A csoporttársak, akikkel az egyetemen kapcsolatban vagyok, ott ötből négyen dolgoznak.”

Néhányan kiemelték, hogy a vidéki hallgatók „munkakészebbek”, mint a debreceniek. Ennek okát egyrészt abban látják, hogy a vidékiek családi háttértámogatása szerényebb, másrészt a munkavállalási hajlandóságot „vidéki/falusi-lét” előnyeként emlegették. A két szempont mellett többen említik az önállóvá válás igényét is, településtípustól függetlenül:

„Azt vettem észre, hogy a debreceniek sokkal visszahúzódnak voltak a munkától. Akik vidékről jöttek, mint ahogy én is, ők folyamatosan keresték a lehetőséget, vagy diákmunkán keresztül vagy a gyakorlati helyen ott maradjanak vagy akár az egyetemet is föladva munkáért is dolgozzanak.”

„Akik dolgoznak (debreceniekről mondja), azok elsősorban azért, mert otthonról kevésbé tudják őket támogatni, vagy már ők is szeretnének azért saját lábba állni.”

„Másik részről pedig látok egyfajta kényelmességet is, nekik nem volt rá szükségük, vagy hogyha csak kis részben volt, akkor is inkább nem vagy csak nagyon olyan munkát vállaltak el, ami számukra kényelmes volt”
„A részemről is az volt, hogy szerettem volna önállósodni.” (vidéki hallgató)

A debreceni és vidéki hallgatók munkához való viszonyára vonatkozó előbbi kijelentésekből nem vonhatunk le jelentős konzekvenciát, ugyanakkor nem téveszthetjük szem elől, miután többen beszéltek róla célirányos kérdés elhangzása nélkül.

Tanulás mellett végzett munka jellege

További kérdésként merült fel, hogy a tanulás mellett végzett munka mennyiben kötődik a hallgató szakjához, későbbi céljaihoz: erre vonatkozóan azt találtuk, hogy a kérdezettek kétharmada saját magának, vagy környezetének köszönhetően tanulmányaihoz közvetlenül, vagy ahhoz valamilyen formában kötődő munkát szokott végezni.

„Nekem szerencsém volt, mert a képzések alatt folyamatosan volt gyakorlati oktatás is, és a munkáim nagy része ezeken a területeken folyt. Egyesületben, pszichiátriai intézményben, idősek otthonában ezek rövidtávúak is voltak és hosszú távúak is voltak. Általában pályázathoz kapcsolódó munkák voltak és főleg egyesülethez kapcsolódóak voltak... általában ez úgy alakult, hogy elmentünk gyakorlati 80 órára és ott próbáltunk egy pályázatot végigvinni vagy egy újba belekezdeni.”

„Nekem kötődik a szakomhoz, ezek a kérdőív, interjúrögzítést, alapvetően én olyanokat csináltam, ami kötődik.”

„Nekem is mind a szakhoz köthető, az összes munka.”

„Nekem informatikai munkák voltak és informatika szakon vagyok, tehát teljes mértékben kötődik.”

A szakjukhoz, tanulmányaikhoz nem kapcsolódó munkát végző hallgatók megnyilatkozásaiból ugyanakkor kitűnt, hogy a munka keresésekor nem is annyira a kapcsolódási pontot, annál inkább az anyagiakat tartották szem előtt. Ezek az ún. pénzorientált hallgatók, ahogyan Altorjai és Róbert (2006) is említik kutatásukban.

„Én a nyári munka során mindig ugyanarra a helyre mentem vissza, ez egy konzervgyár volt. Minden évben másikon dolgoztam, mérlegettem, szalag mellett is dolgoztam vagy pedig nyersanyagot vettem át a beszállítóktól. Mindig ugyanoda mentem.”

„Nekem sem kötődött sem az orvostanhoz, sem az ápoláshoz, hanem az X diák-munka-közvetítő, amit éppen ajánlott, ahhoz kötődött. Hostesskedtem, mosogattam, nagyon tetszett, szeretek mosogatni. Egzisztenciálisan a család azt mondta, hogy ez nem túl nagy jövő, ezért munka és munka között is van különbség. De jó volt a társaság is.”

A végzett munka jellegére vonatkozó adatok tovább erősítik azon meglátásunkat, miszerint a tanulás mellett dolgozó hallgatók egyik legfontosabb jelzője a tudatos tervezés. Akiknek nem kötődött képzési területéhez, megerősödtek abban is, hogy a jövőben milyen területen nem szeretnének dolgozni, vélhetően tapasztalataik további motivációt és elkötelezettséget eredményeztek távlati céljaik tekintetében.

A tanulás mellett munkára szánt idő, munkabérelvárások

Ennél a kérdésnél fény derült arra is, hogy az alanyok többsége komolyan veszi tanulmányait, többen kifejezték, hogy négy, sőt nyolc órás munkát is vállalnának, de az egyetemi órák miatt nem tudják azt megtenni, ritkán fordul elő olyan, hogy munka miatt hiányozzanak egyetemi előadásról, nyilván ezek a hallgatók főként szünetekben, azon belül is elsősorban nyári szünetben végeztek/végeznek munkát:

„Korábban ez kb. négy óra volt napi szinten. (...) Én évközben nem szoktam dolgozni, így csak a nyári szünetben, akkor napi nyolc vagy akár 12 órát is, általában egy-másfél hónapig. (...) Most nem dolgozom, de korábban négy óra volt a hostesskedés is egy napra, meg a mosogatás is.”

„Korábban a főiskola alatt két-három óra volt”.

Néhány esetben azonban azt találtuk, hogy a munkára szánt idő a tanulás rovására megy (vannak 12–16 órában dolgozó hallgatók is) egyetlen kirívó példája ennek egy BA 3. éves, de már 6. éve az adott szakon tanulmányokat folytató hallgató.

A munkabér elvárásokról kérdezve többen kiemelték, hogy a munkatapasztalat-szerzés, a kapcsolati háló építése az elsődleges számukra, másodlagos szempont, hogy mennyit kapnak az elvégzett munkáért, ugyanakkor többen említették, hogy nincs választási lehetőség, nagyjából ugyanazt az órabért ajánlják a munkáltatók, illetve a diákmunka-közvetítő szervezetek.

„Igazából nekem más volt a motivációm, de van egy minimum órabér, ami alá nem mennék”

„Nekem számítana, de nyilván az is, hogy milyen munkáért mennyi pénz, de mondjuk, ha egy 8 órás munkát veszek alapul, akkor ez egy 500–600 Ft-os órabérrel számolva”

„Nálam nem volt opció, hogy mennyi a munkabér, mert össze volt kötve a gyakorlattal.”

„Én ugye az X diákmunka-közvetítőn keresztül dolgoztam, ugye egységesített órabér volt, ezért tudtam, hogy bármilyen munkát vállallok az ugyanannyi áron volt.”

„Nekem is elsősorban a munka számított és számít”.

A tanulás melletti munkából származó jövedelem felhasználási módja

Az interjúalanyok többsége tudatosan gyűjt, spórol magának, vagy éppen szüleit kíméli meg egyes kiadásoktól (telefonszámla, kollégiumi díj, ruházat stb.), néhány esetben találkozunk a pénz szórakozásra történő felhasználásával, például „felélem, amit keresek”, „sportolásra”, ez azonban nem jelenti a jövedelem pazarlását, hiszen ők is hasznos dolgokra költötték azt.

„Többnyire gyűjtögetni szoktam, de mindig akadnak váratlan kiadások, akár évszaknak megfelelő ruházat, vagy bármi vásárlása, vagy hirtelen elromlik valami, megjavíttatni hasonló, de egyébként alap esetben gyűjtögetek, pont erre gondolva, hogy nem tudom, mi jön közbe és arra legyen majd.”

„Én is amennyit tudok, spórolok, a jövőmet próbálom belőle építeni, meg nyilván a csekkeket fizetni kell, arra megy el a többi, ami marad pedig próbálom letenni. (...) Elsősorban próbáltam segíteni a szüleimet, tehát én kevesebbet kértem otthonról. Itt akár a kollégiumi díjra gondolok vagy akár saját telefonszámlára, de nyilvánvalóan, ha többet kerestem, akkor azt magamra költöttem. Akár ruhára, cipőre, könyvekre ilyesmi”

„A költőpénzbe pótoltam bele én, illetve összegyűjtöttem és karácsonyi vagy születésnapi ajándékokra költöttem.”

A társadalom számára végzett hasznos munka, felelősségteljes munka, csapatmunka a minőségi és mennyiségi mutatók alapján

A kvantitatív adatok alapján azt találtuk, hogy három munkaattitűd – a társadalom számára végzett hasznos munka, a felelősségteljes munka, a csapatmunka – egy figyelemre méltó hallgatói csoport számára nem, vagy egyáltalán nem fontos.¹⁶ Ennek pontosabb megismerése céljából kérdeztük a résztvevőket saját attitűdjeikről, illetve a hallgatótársaiknak tulajdonított attitűdökről.

A társadalom számára végzett hasznos munka fontossága. A csoportos interjúk résztvevőit nem kértük arra, hogy kifejtsek válaszaikat, ötfokú skálán kellett értékelniük ezt a szempontot. Az értékelések arról tanúskodnak (5-ös skálán 3,98), hogy a kérdezettek többsége számára jelentős értéket képvisel.

Felelősségteljes munka. A kiscsoportos interjúk során a résztvevőkben felmerült az a kérdés, hogy kinek az oldaláról (munkavállaló vagy munkáltató) nézzük a fogalmat. Megállapodtunk abban, hogy válaszaik (szintén ötfokú skálán) egyrészt a munkavállaló munka iránti elkötelezettségére, másrészt a végzett munka felelősségi fokára külön fognak vonatkozni. Vélhetően a kvantitatív adatokból nyert eredmények erre vonatkozó része sok esetben hibás lehet, mivel nem tudhatjuk, hogy a hallgató hogyan értelmezte a kérdést (felelősséggel végzett munka – vagy felelősséggel járó munka értelmezési dilemmája). Ötfokú skálán a hallgatók átlagban 4,5-re értékeli a saját hozzáállásukat (felelősséggel végzett munka), míg a munkáltatói elvárások oldalát (felelősséggel járó munka, magas fokú számonkérés, elvárás) 4,1-re. A kvalitatív adatok a kvantitatív adatokhoz képest valamivel pozitívabb eredményt hoztak, ugyanakkor

¹⁶ Lásd a 4. táblázat ide vonatkozó adatait.

alátámasztják korábbi megállapításainkat, miszerint a hallgatók felelősségteljes munka iránti igénye „erős közepes”.¹⁷

Csapatmunka. A korábbi (kvantitatív adatok) csapatmunkára vonatkozó adatoktól eltérően (fontos 46 százalék, nagyon fontos 16 százalék: közel kétharmad) némileg nagyobb mértékben kimutatható a csapatban való dolgozás igénye kvalitatív kérdezéssel, ahol a többség számára fontos a csapatmunka (ötös skálán 4,17 lett az érték).¹⁸

A munka helye az egyén értékrendjében

Végül arra is kerestük a választ, hogy a tanulás mellett dolgozó hallgatók életében milyen szerepet tölt be a munka. A résztvevőknek fontossági sorrendet kellett felállítani a felsorolt változók között (család, párkapcsolat, barátok, tanulás, munka, hobbi, egyéb szórakozási lehetőségek).

A 6. táblázatban a résztvevők a fenti változók alapján mért attitűdjét követhetjük nyomon. A tanulás és a munka fontossági helye nagyjából hasonló a hallgatók életében, ami korábbi megállapításainkat megerősíti. Nyilvánvalóan a család és párkapcsolat a legfontosabb az életükben, csupán egy-két esetben fordul elő ennek a tendenciának az ellentéte. A család/párikapcsolat után a barátok a legfontosabbak, bár itt már látható, hogy többen a munka, vagy tanulás rovására a barátokról is lemondanak. A fontossági sorrend harmadik helyén a tanulást találjuk, negyedik helyen elsősorban a munka, de már itt is többen választják a hobbit és a szórakozást, az ötödik helyen leginkább csak ez utóbbi kettőt találjuk.

6. táblázat: Tanulás és munka helye az egyén életében

Preferencia-sorrend					
1. hallgató	Család	Barátok	Tanulás, Munka	Hobbi	Szórakozás
2. hallgató	Család, tanulás	Barátok	Munka	Hobbi	Szórakozás
3. hallgató	Család	Barátok	Tanulás	Munka, Hobbi	Szórakozás
4. hallgató	Család, Barátok, Hobbi	Munka	Tanulás	Szórakozás	–
5. hallgató	Család	Barátok	Tanulás	Munka	Szórakozás
6. hallgató	Család	Barátok	Tanulás	Szórakozás	Munka
7. hallgató	Család	Barátok	Tanulás	Munka	Hobbi
8. hallgató	Család	Barátok	Hobbi, tanulás	Munka	Szórakozás

¹⁷ Lásd a 4. táblázat ide vonatkozó adatait.

¹⁸ Lásd a 4. táblázat ide vonatkozóadatait.

9. hallgató	Család	Munka	Barátok	Tanulás	Hobby, szórakozás
10. hallgató	Család, munka	Barátok	Hobby,	Szórakozás	Tanulás
11. hallgató	Tanulás	Család, munka	Barátok	Hobby	Szórakozás
12. hallgató	Család	Munka	Barátok	Tanulás	Hobby, szórakozás
13. hallgató	Család	Barátok	Munka	Hobby	Szórakozás, tanulás
14. hallgató	Barátok	Munka	Tanulás	Hobby	Család, szórakozás
15. hallgató	Család	Barátok	Tanulás	Munka	Hobby, szórakozás
16. hallgató	Tanulás, hobby	Munka	Család	Barátok	Szórakozás
17. hallgató	Család	Barátok	Tanulás	Munka	Hobby, szórakozás

Saját szerkesztésű táblázat (forrás: kiscsoportos interjúk)

A kiscsoportos beszélgetések alapján táblázatba gyűjtöttük az adatokat. Elmondhatjuk, hogy a tanulás és munka valóban együtt jár a legtöbb esetben, akárhol is helyezkedjenek el az ötfokú skálán, és bármilyen gyakorisággal is végezzen munkát. A tanulás és munka együttes előfordulása megerősíti korábbi állításunkat: a dolgozó hallgatók munkaattitűdjei a munkát nem vállaló társaikhoz képest közelebb vannak a munkaerőpiachoz. Akik dolgoznak, általában céltudatosak, tervekkel, jövőképpel, egzisztenciális tapasztalatokkal is rendelkeznek.

Összegzés

Tanulmányunkban a folyamatos tanulás eszméje mellett a tanulás és munka, összefüggéseinek bemutatását kíséreltük meg. Az együttjárást olyan jelenségként értelmeztük, ami a felsőoktatásban tanuló fiatal felnőttek számára kettős emberitőke-beruházást jelent.

Tanulmányunk empirikus részében a Debreceni Egyetem nappali tagozatos hallgatóira kiterjedő Campus-lét kutatás kvantitatív és kvalitatív adatai alapján elsősorban a tanulás melletti munkára vonatkozó hipotéziseinket ellenőriztük. Ezek alapján összefoglalóan elmondható, hogy a tanulás mellett rendszeresen munkát vállaló hallgatók aránya alacsony, a nappali tagozatosok egytizede végez rendszeresen munkát, ugyanakkor a hallgatók valamivel több, mint fele végzett már pénzért munkát tanulmányai alatt.

A kvalitatív adatok szerint a tanulás mellett munkát vállaló hallgatók tudatosabban, célratörőbben tervezik jövőbeli állandó munkaerő-piaci létüket, munkát nem vállaló társaiknál. Ez a kettős emberitőke-beruházás, amit az elméleti részben is többször említettünk, rövid- és hosszútávon egyaránt kifejti pozitív hatását. A hallgatók tapasztalat- és jövedelemszerzés mel-

lett készségeiket tovább gyarapítva nagyobb valószínűséggel és hamarabb tudnak elhelyezkedni majd a munkaerőpiacon, mint a tanulás mellett munkát nem vállaló társaik.

Egy másik hipotézisünk is igazolódni látszik, azaz a tanulás mellett rendszeresen vagy ritkán munkát végző hallgatók értékrendjében a tanulás és a munka hasonló helyen, egymás mellett szerepel.

Egyetlen hipotézisünk nem igazolódott, ez pedig a pénzorientált hallgatók nagyobb arányára vonatkozott: a survey adatok szerint a tanulás mellett rendszeresen munkát vállaló hallgatóknál egyensúlyban van a pénz- és értékorientáltság, azaz legalább annyira fontos számukra például a jó munkahelyi légkör, a munka mellett családra szánható idő, mint a cég híressége, vagy a kapott fizetés.

Felhasznált irodalom

- ALLPORT, Gordon W. (1993): Az attitűdök. In Pataki Ferenc, Solymosi Zsuzsanna (szerk.): *Szociálpszichológia szöveggyűjtemény. A szociális interakció–attitűd–dinamika. III. Kötet.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 179–198.
- ALTORJAI Szilvia, RÓBERT Péter (2006): Munkaorientáció, emberi tőkeemegtérülés. In Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport.* Budapest, TÁRKI. 314–333.
- ANDORKA Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába.* Budapest, Osiris kiadó
- BECKER, Gary S. (1975): *Human Capital.* New York, NBER/Columbia University Press
- BOURDIEU, Pierre (1999): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei.* Válogatott tanulmányok. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 156–177.
- COLEMAN, James Samuel (1998): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In Lengyel György, Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* Budapest, Aula Kiadó Kft. 11–43.
- CURTICE, John (1993): Satisfying Work – If You Can Get It. In R. Jowell, L. Brook, L. Dowds (szerk.): *International Social Attitudes: The 10th BSA REPORT.* Aldershot, Dartmouth. 103–121.
- CSOMA Gyula (1985): *A munka melletti tanulás zavarai.* Budapest, Tankönyvkiadó. 1–73.
- DRJENOVSKI Zsófia (2009): *A nők távolmaradása a munkaerőpiactól a gyermekvállalást követően.* Ph.D. értekezés. Budapest, Corvinus Egyetem
- EHRENBERG, Ronald G., SMITH, Robert S. (2003): *Korszerű munkagazdaságtan.* Elmélet és közpolitika. Budapest, Panem Könyvkiadó
- FÉNYES Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó
- FÉNYES Hajnalka, Kiss Gabriella (2011a): 2011 – az Önkéntesség Európai Éve. Az önkéntesség társadalmi jelensége és jelentősége. *Debreceni Szemle* 4. 360–368.
- FÉNYES Hajnalka, Kiss Gabriella (2011b): Az önkéntesség szociológiája. *Kultúra és Közösség* 1. 35–48.
- FÉNYES Hajnalka, LIPCSEI László, SZEDER Dóra Valéria (2012) Önkéntesség a Debreceni Egyetem hallgatói táborában. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 99–120.

- FORRAY R. Katalin (1986): Ahol a nők előnyben vannak. *Köznevelés* 15. 3–4.
- FRIEDEBURG, Ludwig v. (1968): Az üzemi klíma szociológiája. In Ádám György (szerk.): *Munkaszociológia*. Budapest, KJK
- HAKIM, Catherine (1991): Grateful slaves and self-made women: fact and fantasy in women's work orientation. *European Sociological Review* 2. 101–121.
- HART, Stuart L. (1997): *Beyond Greening: Strategies for a Sustainable World*. Forrás: http://www.stuartlhart.com/sites/stuartlhart.com/files/Beyond%20Greening%20PDF_0.pdf. Utolsó látogatás: 2013. 10. 23.
- HATOS, Adrian (2011): Önkéntes részvétel a határmenti régióban In: Balogh Brigitta, Bernáth Krisztina, Bujalos István, Hatos Adrian, Murányi István (szerk.): *Európai, nemzeti és regionális identitás*. Debrecen, Debrecen University Press. 231–242.
- KATZ, Daniel (1967): The Functional Approach to the Study of Attitudes. In Fishbein, Martin (ed.): *Attitude Theory and Measurement*. New York, Wiley. 457–469.
- KOZMA Tamás, PUSZTAI Gabriella (2006): Hallgatók a határon. Észak-alföldi, kárpátaljai és partiumi főiskolások továbbtanulási igényeinek összehasonlító vizsgálata. In Kelemen Péter, Falus Iván (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Budapest, Műszaki Kiadó. 423–453.
- KÓRÓDI Márta (2006): Munkaértékek vizsgálata egyetemi és főiskolai hallgatók körében. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás. A „Regionális Egyetem” kutatás záró konferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete. 289–300.
- LANNERT Judit (2004): *Pályaválasztási aspirációk*. Ph.D. értekezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem. Forrás: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/86/1/lannert_judit.pdf. Utolsó látogatás: 2013. 10. 23.
- MEDGYESI Márton, RÓBERT Péter (1998): Munkaattitűdök: időbeli és nemzetközi összehasonlítás. In Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2006*. Budapest, TÁRKI. 591–616.
- MINCER, Jacob A. (1974): *Schooling, experience and earnings*. New York, National Bureau of Economic Research
- NAGY Péter Tibor (2003): A középfokú nőoktatás huszadik századi történetéhez. *Iskolakultúra* 3. 3–14.
- NAGY Péter Tibor (2010): *Utak felfelé. Oktatás és társadalmi mobilitás a 19.–20. Századi Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum
- PALASIK Mária (2006): *Részvételi arány és szakválasztás a felsőoktatásban*. Forrás: www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=13985. Utolsó látogatás: 2013. 10. 23.
- PUSZTAI Gabriella (2009): *A társadalmi tőke és az iskola. Kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó
- SCHULTZ, Theodore W. (1983): *Beruházás az emberi tőkébe*. Budapest, KJK
- STOCKER Miklós (2004): Tanuló szervezetek a fenntartható fejlődésért. *Menedzsmentforum* 27. Forrás: http://www.mfor.hu/cikkek/Tanulo_szervezetek_a_fenntarthato_fejlodesert.html. Utolsó látogatás: 2013. 10. 23.
- SZ. TÓTH János (2006): *Európai kihívások – magyar lehetőségek. A felnőttkori tanulás jövőképeinek körvonalai. A felnőttképzés nemzetközi cél-és feladatrendszerének változásáról a korszerű piaccgazdaság és a tanuló társadalom létrehozásának tükrében*. Budapest, Nemzeti Felnőttképzési Intézet.

- SZABÓ Ildikó, MARIÁN Béla (2010): Észak-alföldi Regionális Ifjúsági Stratégia 2010. Debrecen, Nullpont Kulturális Egyesület, Forrás: http://www.ifjusagimunkakonyvtara.hu/reszletes_eszakalfoldi_regionalis_ifjusagi_strategia_2010_127.html. Utolsó látogatás: 2013. 10. 23.
- Szőcs Andor (2012): A társadalmi mobilitás inter-, és intragenerációs megvalósulásának jellemzői egy szociális szakellátó intézmény vizsgálata tükrében. In V. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia kiadványa. Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó. 110–114.
- ZACHÁR László (2008): Az egész életen át tartó tanulás tartalma és a hazai felnőttképzési rendszer. In Forrai Judit (szerk.): *Képzés, munkaerőpiac, egészség. Legújabb kutatások a képzés, felnőttképzés, a munkaerőpiaci (re)integráció és az egészséges életmód kialakításában*. Budapest, ELTE Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány. 9–19.
- Dokumentumok
- http://campuslet.unideb.hu/dokumentumok/tanulmanyok1/Atfogo_tanulmanyok/Marton_Sandor_szociokult_jellemzoi.pdf. Utolsó látogatás: 2013. 10. 23.
- http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ifjusag_munkaero_piac.pdf. Utolsó látogatás: 2013. 10. 23.

III. fejezet

Szabadidő-eltöltés, életvilágok és politikai attitűdök a hallgatók körében

Pataki Gyöngyvér

A KOCKA EL VAN VETVE... KÖZÉLETI VÍZIÓK A DEBRECENI EGYETEM KOLLÉGISTÁI KÖRÉBEN¹

Kutatási előzmények²

A következőkben egy módszertani kísérlet tapasztalatit foglalom össze. A kísérletre a későbbi doktori értekezésem részeként került sor a Campus-lét kutatás keretében. Doktori értekezésemben a közzől kialakult kép, a közéleti aktivitás és az intézmény politikai szocializációs potenciálja közötti összefüggést vizsgálom. A kísérlet előzményeihez tartozik, hogy 2010 szeptembere és 2011 júniusa között 38 csoportos interjút, kilenc félig strukturált interjút és 15 narratív interjút készítettem a Debreceni Egyetem két kollégiumában. A két intézményben a hallgatói interjúkon kívül még hét személyzeti és hat vezetőségi interjú készült el. A Debreceni Egyetem két kollégiumának magán terei ideális helyszínt biztosítottak a hallgatók közzől vallott nézeteinek feltárására.

Önmagában az a tény, hogy 2009 – 2013 között öt kutatás választotta témájául a fiatal felnöttek közéleti aktivitásának feltárását, jelzi a téma aktualitását. A fenti kutatások két nagy csoportra bonthatók. A kutatások egy része a közéleti aktivitást a szűken értelmezett közéleti politikai magatartásként értelmezi, míg mások a közéleti politikai aktivitást és a civil társadalmi aktivitást egységes értelmezési keretben kezelik.

Az *Aktív Fiatalok Kutatócsoport* elsősorban a közéleti politikai részvétel formáit elemzi. Kutatja azokat a státuszbeli és értékrendbeli sajátosságokat, amelyekkel a bal- vagy jobboldali ideológiával azonosuló aktív fiatalok leírhatók. Állításuk szerint míg a baloldali értékekkel azonosuló *critical mass nemzedék* klasszikus szocio-kulturális makrováltozókkal jól körvonalazható, a jobboldali értékek mentén orientálódó aktív új nacionalista fiatalok nem köthetők réteghatárokhöz. E csoport nem azonosítható státusz-sajátosságokkal vagy értékrendbeli különbségekkel. Körükben érzékelhető egy erős középosztályosodási folyamat. Nem állítható, hogy ők vagy szüleik egyértelműen a rendszerváltás nyertesei vagy vesztesei lennének. E kutatócso-

¹ Jelen tanulmány kibővített változata a Kultúra és Közösség című művelődéstudományi folyóirat 2013 második számában jelent meg.

² A tanulmány a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoporthatárok, csoportkultúrák* című kutatás (OTKA K 81858) keretei között készült. A kutatás vezetője Prof. Dr. Szabó Ildikó. További információk: campuslet.unideb.hu.

port megkérdőjelezi, hogy a magyar fiatal felnőttek körében megjelenő aktivitás magyarázható-e objektív vagy szubjektív státuszvesztéssel.

Ez az a pont, ahonnan *Feischmidt Margit kutatócsoportja* kiindul (Feischmidt 2013). Az aktivitás – véleményük szerint – nem köthető érték- vagy státuszjellegzetességekhez, objektív vagy szubjektív deprivációhoz. Az általuk vizsgált politikai radikalizmus középosztályosodása mint társadalmi jelenség háttérében a szerzők egy értékrendbeli fordulatot feltételeznek: egy tradicionalista-kommunitárius fordulatot. A radikális eszmék gyors terjedésének háttérében álló fordulat – állítják a szerzők – egyfajta reakció a neoliberális érára jellemző materiális és kulturális kismizmizésre és elnyomásra (Holmes 2000). E szerint a megközelítés szerint az új kapitalizmus strukturális hiányosságai miatt a kirekesztés új formáit honosodtak meg. A jobboldali radikális beállítódású fiatalok elutasítják a fogyasztásközpontú, élményorientált szabadidő-eltöltést. A rendszerváltás óta kialakuló egzisztenciális bizonytalanság és politikai kiábrándultság okozta kollektív frusztráció keretei között nő a felemelkedésre, felértékelésre, az egyéni és kollektív büszkeségre való igény. A lázadás formája tehát a közösségi azonosulás és a közért való cselekvés, a bázispolitika iránti aktív érdeklődés. A felsőbbrendűséget legitimizáló, heroizáló és historizáló diskurzusok fontos eleme a másik, az idegen mint orientációs pont. Az egyéni és kollektív szupremációt nem ritkán történeti és rasszista ellenségek igazolják. E kutatócsoport tehát egy erőteljes antiestablismenthez és rendszerkritikához kötődő aktivizációs mintázatot azonosít a fiatal felnőttek körében.

A *My Place* kutatócsoport egy olyan policy kutatás, ami 14 országban vizsgálja a fiatal felnőttek aktivitásának sajátosságait, koncentrálna a különböző kultúrákban jelenlevő emlékezet helyek és emlékezetközösségek sajátosságaira és a történelem feldolgozás mikéntjére.³ A kutatás fókuszában a részvétel, a demokratikus véleménynyilvánítás áll és a xenofóbiát, valamint a radikalizmust meghatározó tényezők.

A *közösségi kapcsolatok igénye – a demokrácia megújításának esélye* című, 2008 és 2012 között zajlott OTKA kutatás, melyet Utasi Ágnes vezetett egy tágabb értelmezési keretet választó vizsgálódása tárgyául.⁴ E kutatás a demokratikus közélet legközvetlenebb közegeiben – a baráti közösségekben és a magántársaságokban – kialakuló politikai közéleti és civil közéleti aktivitásra fókuszál. E szegedi kutatócsoport egy teljes népességre reprezentatív minta⁵ alapján vonja le következtetéseit. A kutatók a magántársaságok helyszíneit, aktivitási formáit vizsgálva a közéleti tevékenységek motivációit, gyakoriságát, eszközeit és várható kimeneteit elemzik. Azt a folyamatot kívánják megragadni, ahogy kollektív cselekvési minták, társadalomértelmezések születnek ezekben a státuszhomogén baráti közösségekben, mint egyfajta társadalmi lombkedenyekben. Milyen szerepet játszanak e mikroközösségek az érdekartikuláció, érdekérvényesítési érzet, a demokratikus attitűd és kommunikatív racionalitás kialakulásában?

A demokratikus közélet legközvetlenebb közegeit vizsgálva e kutatók rámutatnak arra a tényre, hogy a magyar népesség 22,5 százalékának nincs magántársasága, 22,9 százalék csupán egy baráti körhöz tartozik. A népesség egyharmada nem párkapcsolatban él, egy ötöde nem vár segítséget senkitől és három százalék családon belül sem osztja meg nézeteit. A magántársasági közélet ugyanakkor rendkívül intenzívnek bizonyult, a tagok gyakran látogatják egymást, és a szolidaritás szintje a társaságokon belül magas. Ám a vizsgált magántársaságok zöme nem tekinthető multikulturálisnak, multilokálisnak vagy multikronálisnak, ami azt jelenti, hogy e

³ www.fp7-myplace.eu

⁴ <http://nyilvanos.otka-palyazat.hu/index.php?menuid=930&num=73034&lang=HU>.

⁵ MTA Politikatudományi Intézet – Szegedi Tudományegyetem. N=1051.

társaságokban csak ritkán jelennek meg más kulturális háttérű, korú vagy más földrajzi helyről származó új tagok. Utasi Ágnes szerint a magántársasági terek státuszhomogén társadalmi „játéktereként” működnek. A résztvevők kirekesztik a társadalmi hierarchiát „a „rangok” egyenlőségét „játsszák”” ugyanakkor e „játéktérre” „való bejutás esélye egyenlőtlen.” (Utasi 2011: 127–128). A magántársaságok – az survey adatai szerint – íratlan szelekciós mechanizmusokkal státuszhomogámira törekednek. A megkérdezettek 75 százaléka vélte úgy, hogy baráti társaságának tagjai ugyanolyan vagy magasabb státuszba tartoznak, és 78 százalék nevezte meg magántársasága legfontosabb jellemzőjeként, hogy a tagok a dolgokat hasonlóan ítélik meg. Sik Domonkos rámutat, hogy ilyen körülmények között – az önzetlenség, a nyitottság, az interakcióban való részvételi hajlandósággént – azonosítható kommunikatív racionalitás a demográfiai háttérváltozókon és kapcsolathálózati paramétereken keresztül befolyásolja a közéleti aktivitást. Az aktív közéleti tevékenységre való hajlandóságot valószínűsíti a magas iskolai végzettség, a nem túl magas életkor, a közepes jövedelem és közvetlen életterben jelenlévő pozitív demokratikus minta. E kutatócsoport adatai szerint a civil közéleti és a politikai közéleti hajlandóság elkülönül. A civil szférában aktív emberek közéleti politikai érdeklődése alacsony. A civil aktivitást az iskolai végzettség, míg a politikai közéleti aktivitást elsősorban a nem és településtípus határozza meg. Feltételezhető, hogy a magántársaságok nagyfokú homogenitása és a bennük folyó kommunikáció intenzitása hatással van a tagok közéleti igényére és tevékenységére.

Figyelmünk elsősorban az informális szocializáció azon ágenseire terjedt ki, amelyek az egyetemen eltöltött évek alatt közvetlenül az egyetemhez kapcsolódó tevékenységrendszeren (részvétel az órákon, vizsgák, tanulás) kívül befolyásolják a fiatalok tevékenységét. Megkíséreltük azonosítani azokat a tényezőket, amelyek a formális szocializáció visszahúzóódásával párhuzamosan strukturálják és szervezik a hallgatók csoportvilágát. Ennek során elemeztük a kortársi és intézményi szocializációban lejátszódó hangsúlyeltolódásokat. A kutatás fókuszált arra, hogy a kortársi szocializáció a rá jellemző sajátos értékvilággal és tevékenységstruktúrával, milyen nyomot hagy a hallgatók állampolgári és szakmai magatartásán. Ezen belül az én feladatomban a hallgatók közéletfelfogásának és közéleti tevékenységének feltárása volt. Azt vizsgáltam, hogy a köz és a magán határainak meghúzása milyen nemzedéki helyzetértelmezéshez vezet és ehhez kapcsolódóan a közéleti cselekvés milyen új formái és értelmezési módjai jelennek meg.

A habermasi klasszikus közszféra koncepció, mely szerint a közszféra meghatározott tartalmú és célú kommunikáció színtere mind normatív (Peters 2007; Fraser 1990), mind kommunikatív (Curran 2007; Heller, Rényi 2000) szempontból egyre inkább megkérdőjeleződik. A köz és a magán nem tekinthető egy a társadalmi praxist és valóságot átfogó értelmezési keretnek. A köz és a magán közti megkülönböztetés cselekvéseméleti, stratégiai kérdéssé válik (Heller, Rényi 2000; Császár 2011). A közéleti hitelesség és a közéleti részvétel a privát szféra elvárásain és értékelési mechanizmusain keresztül nyer értelmet (Sennett 1998). Ezért a Debreceni Egyetem két kollégiumának magán terei ideális helyszínt biztosítottak a hallgatók közről vallott nézeteinek feltárására. A hallgatók intézményes magánéletének mikrovilága kiválóan tükrözte az intézményekhez való hozzáállásukat. A közéleti aktivitás szempontjából azt láttam célszerűnek, ha olyan szempontrendszer alapján választom ki a vizsgált intézményeket, amely maximálisan figyelembe veszi (a) az intézmény közösségfejlesztési elképzeléseiben meglévő jelenlegi különbségeket, (b) az üzemeltetés módjában meglévő hagyományos különbségeket (hotel vs. otthon) és (c) a rend fenntartásában, a fegyelmezésben, illetve az ellenőrzésben

meglévő különbségeket.⁶ Ennek alapján két kollégiumot választottam ki: a Campus Hotelt és a Veress Péter Kollégiumot és Diákothont. A kiválasztott intézményeket e három szempontból mutatom be.

Helyszínek

A 2003-ban épült *Campus Hotel* vegyes konstrukcióban üzemel.⁷ Az üzemeltető a hotel építője, a HUNÉP Universal Rt., tulajdonosa az egyetem. Az egyetemmel kötött szerződésben az üzemeltető lemondott minden nevelési funkcióról, így itt csak az egyetem és a HÖK folytat közösségfejlesztést.⁸ A hallgatóknak nincs érdemi beleszólásuk saját lakókörnyezetük kialakításába.⁹ Ebbe a 2006-ban épült 930 férőhelyes kollégiumba mindegyik kar hallgatóit felveszik. A vizsgált időpontban 42 külföldi hallgató élt a kollégiumban. Az üzemeltető hotel színvonalú szolgáltatások nyújtására törekszik. Folyamatos recepció-szolgálat van, a szobákat kéthetente takarítják, és kiépített biztonsági rendszerek működnek az épületben (biztonsági kamerák, beléptető rendszer, éjjel-nappal járőröző biztonsági szolgálat). A Campus Hotel két épületének („A” és „B”) négy-négy emeletén 424 egy-, két- és háromágyas szoba található. Legkevesbé zárt az élet azokban a háromágyas szobákban, amelyek közül két-két szoba rendelkezik közös konyhával.

A másik kiválasztott intézmény az 1964-ben épült, lassan 50 éves múltra visszatekintő *Veress Péter Kollégium*, amely mint karközi intézmény viszonylag nagy önállóságot élvez a Debreceni Egyetemen.¹⁰ A kollégium komoly közéleti hagyományokra tekint vissza. A rendszerváltás során itt alakultak ki a második nyilvánosság színterei. A kollégium a DE Agrártudományi Centrumában tanuló hallgatóknak kínál alacsony színvonalú szolgáltatást. 124 négyágyas szoba található benne hat szinten. Egy-egy szinten 16 szoba, két vizesblokk és egy konyha van, a többi szoba vendégszobának van kialakítva. A vizsgált periódusban 512 hallgatónak és három külföldi hallgatónak adott otthont az intézmény. A nagy múltú intézmény alapidokumentumaiban arról olvashatunk, hogy a közösségépítésen és az elsőgenerációs hallgatók intézményi integrálásán keresztül „diákothton” kíván lenni. A kollégium az egyetem tulajdona, és az egyetem a demokratikusan megválasztott Kollégiumi Bizottsággal együtt üzemelteti. A vezetői interjúkból egyértelműen kiderült, hogy a kollégium, hűen hagyományaihoz, széles értelemben vett politikai szocializációs színtér kíván lenni, amelynek közösségfejlesztő programjai, ünnepei aktivizálni kívánják a hallgatókat. A kollégium saját tradíciókkal (bográcsozás, hurkavacsora, filmklub, kézműves szakkör, filmklub stb.), sportszerekkel (biciklik, pingpongasztal),

⁶ Az intézmények kiválasztási kritériumai összhangban vannak a University of Birmingham Connected Communities kutatási projektjével. <http://www.birmingham.ac.uk/research/activity/education/connecting-communities/index.aspx>

⁷ <http://www.campushotel.hu/index.en.php>

⁸ Más kérdés a közösségfejlesztés tartalma. Az itt felvett interjúim szerint ez a közösségfejlesztés kimerül a Mikulás megünneplésében és kis nőnap ajándécsomagok szétosztásában.

⁹ Az interjúkban elhangzottak szerint a Kulturális Bizottsággá alakult Kollégiumi Bizottságot túlnyomórészt HÖK tagok és szimpatizánsok alkotják, akik közéleti aktivitásukkal elsősorban személyes karrierútjukat kívánják biztosítani. A hallgatók nagy része nem keresi meg őket ötleteikkel, problémáikkal. Ez alól kivétel az egyetem és a hotel közötti ügyeket koordináló személy, akik a hallgatók szolgáltatás szintű igényeit napi szinten kielégíti. Arról azonban, hogy a hallgatók beleszólhatnak (közvetlenül vagy közvetve) az üzemeltetés mikéntjébe nincs szó.

¹⁰ http://portal.agr.unideb.hu/kollegiumok/arany/koszonto/veres_peter_kollegium.html

sportolási lehetőségekkel (jégkorcsolya-, és úszóbérlet, aerobik), újsággal és rádióval rendelkezik. Az intézményben egy sajátos kooperáció alakult ki a Kollégiumi Bizottság, a FEKOSZ,¹¹ a hallgatói önkormányzat és az intézményi igazgatás között. Az épület folyamatos felújítás alatt áll; a szobákra vonatkozó szabályok eltérőek a felújított és a felújításra váró szobákban. A hallgatók a fel nem újított szobákban tevőlegesen beleszólnak közvetlen környezetük kialakításába (átfesthetik és dekorálhatják a falat, bútorokat bérelhetnek az intézménytől és használhatják saját bútoraikat), míg a felújítottakban a térkialakítás korlátozott.

A két intézmény homlokegyenest különbözőképpen viszonyul a személyes szabadság és személyes biztonság kérdéséhez, ezért az ellenőrzés rejtett és nyílt módszerei egyrészt a formális szabályok szintjén, másrészt a szabályok hétköznapi implementációja szintjén eltérnek. A Veress Péter kollégiumban a hatalmat a Campus Hotelre jellemző arctalan üzemeltetéssel szemben egy mindenki által jól ismert személy, az igazgatónő személye testesíti meg.¹² Bár mindkét intézményben részletes házirend van, és a be- és kiköltözésre vonatkozóan szabályok írják elő a hallgatók viselkedését, a Veress Péter Kollégiumban a magántér tisztelete szembe-tűnő. A folyosók és az előtér bekamerázását hosszas vita előzte meg, és a biztonsági örök jelenléte a kollégiumban csak a beléptető rendszerre és a randálírozók leszerelésére korlátozódik.

*Módszertan*¹³

Eredetileg azért kezdtem foglalkozni az egyetemi kollégiumokban zajló csoportviszonyokkal, mert arra voltam kíváncsi, hogy ezekben az intézményekben, amelyekben akár évekig is élnek a hallgatók, milyen állampolgári szocializáció folyik, és ebben a folyamatban milyen szerepük van az intézményeknek és a kollégiumi kortársi kapcsolatoknak. Ennek megfelelően kutatási kérdésem arra vonatkozott, hogy milyen összefüggés van az intézményi szocializáció és a hallgatók közéletéről vallott elképzelései között. E tanulmány be kíván mutatni egy projektív módszert, amely lehetővé tette az intézmények politikai szocializációban betöltött szerepének összevetését a hallgatók köréről alkotott elképzeléseivel. Különösképpen arra voltam kíváncsi, hogy a körről való nézetek milyen aktivitási formákba fordulnak át, mi jellemzi a közélet-ről kialakult kép és a közéleti aktivitás viszonyát, és ebben az összefüggésben milyen szerepe van az intézményekben folyó állampolgári szocializációnak. A rendelkezésre álló adatok alapján igyekeztem rámutatni, hogy milyen összefüggés van a közéletfelfogás, az aktivitás és az intézmények politikai szocializációs potenciálja között.¹⁴

¹¹ FEKOSZ (Felsőoktatási Kollégiumok Országos Szövetsége) <http://www.fekosz.iif.hu/site/>

¹² Az igazgatónő személye az interjúkban ambivalensen, de rendre megjelenik. Az igazgatónő a kollégiumi rendezvényeken részt vesz, tanévnnyitót és tanévzárót tart, időről időre bejár a szobákba, és beszélget a hallgatókkal. Közvetlen kapcsolatban áll az intézményben működő mentálhigiéniai szolgálattal is, alkalmazottai pedig a facebookon követik a hallgatók sorsának alakulását.

¹³ Hálás vagyok Prof. Szabó Ildikónak és Marián Bélának, akik végig kísérték és segítették a módszertan kidolgozását. Prof. Szabó Ildikó lényegi észrevételei a koncepció kidolgozásában és az elemzésben segítették munkámat. Marián Bélának őszinte köszönettel tartozom a sokoldalú empirikus anyag egységes szerkezetének megtalálásáért.

¹⁴ Az állampolgári szocializáció fogalmát Percheron (1993) és Lányi (1997) művei alapján határoztam meg

Amikor a kiválasztott két kollégiumban elkezdtem az előre elkészített interjúvázlatok alapján interjúkat készíteni, az első néhány interjú során világossá vált előttem, hogy a hallgatók nemcsak a definíció szerinti közéletről beszélnek gátlásosan (ha egyáltalán hajlandóak ilyen kérdésekről gondolataikat kifejtve beszélni), hanem közvetlen életvilágukról is. Úgy tűnt, nincsenek hozzászokva ahhoz, hogy strukturáltan beszéljenek tapasztalataikról, problémáikról, konfliktusairól. Ez azért volt meglepő, mert egyetemistákról van szó, akikről feltételezhető volt, hogy tanulmányaik során és leendő társadalmi pozícióikra készülve már elsajátították azokat a kommunikációs készségeket, amelyek a közülethez, a közügyekhez való viszonyuk megfogalmazásához szükségesek. Az interjúszituációt alanyaim arra használták, hogy magát a beszédhelyzetet folyamatosan újrafogalmazzák. Ahelyett, hogy részt vettek volna egy kialakuló diskurzusban, a kommunikáció különböző eszközeivel (humor, analógia, visszakérdezés stb.) többször is újradefiniálták *magát a kommunikációs szituációt*. Nem voltak hajlandóak felelős cselekvőként belépni a kommunikációba, és keresték a megfelelő normatív válaszadás lehetőségeit. A hallgatók a feladatot színleg teljesítve igyekeztek elvárásaimnak megfelelő választ adni.

Az első néhány interjú után megerősödött bennem az a feltételezés, hogy nem annyira a kommunikációs készségek hiánya nehezíti az érdemi beszélgetést, hanem éppen ellenkezőleg, egy olyan kommunikációs profizmus, amelyet az olyan témák hártásában szereztek, mint amilyenek az interjúban is előkerültek. A csoportos interjúkban a közéleti témák mégoly tapintatos, de mégiscsak *direkt*, a verbalítások szintjén mozgó megközelítése nem bizonyult járható útnak. Ezért rákényszerültem arra, hogy újragondoljam korábbi interjúvázlataimat és az alkalmazott módszereket, és keressem az *indirekt*, projektív technikákat.¹⁵ Az volt a célom, hogy a tisztán verbális kommunikációt olyan szintre irányítsam, amelyen a verbális és vizuális kommunikáció összefonódik, és amelyben a vizuális szint asszociációkat, projekciókat, történeteket, esetleg humoros reakciókat hív elő. Így jutottam el egy sajátos, játékos technikához, amelyet narratíva-stimuláló kockák segítségével valósítottam meg.

Az ebben a tanulmányban bemutatandó módszer – a narratíva-stimuláló kockák alkalmazása – *A közéleti magatartás mintái a Debreceni Egyetem kollégistái körében* című, készülő doktori értekezésem része. A közéleti magatartás mintáinak feltárására a nyitott interjúmódszer keretében három projektív módszert alkalmaztam: mentális térképezést,¹⁶ közéleti problémákat feltűntető kártyákat¹⁷ és narratíva-stimuláló kockákat. A projektív módszerek kiválasztá-

¹⁵ A magyar empirikus társadalomtudományokban kevés példa van a projektív módszerek alkalmazása közéleti kérdésekben. Ilyen Szabó Ildikó és Csepeli György közös munkája (1984). Projektív módszerek társadalomtudományi alkalmazása viszont elterjedt (Siklaci 2011; Vicsek 2006).

¹⁶ A *mentális térképezés* során arra kértem az interjúalanyokat – a klasszikus lynchi (1960) mentális térképezési hagyományokat követve –, hogy egy üres lapon rajzban mutassák be a kollégiumot. A rutin térhasználat elbeszélése megvilágítja, hogy milyen a megtapasztalt, absztrakt és megélt terek közti kapcsolat. E módszer segít megérteni az intézményi térrendezés hatalmi aspektusait is.

¹⁷ A *közéleti problémákat feltűntető kártyákkal* a hallgatóknak tíz társadalmi problémát kellett sorrendbe rendezniük. A következő hívó kérdést alkalmaztam: „Ha te lennél az ország miniszterelnöke, és ezeket a ügyeket találnád holnap az asztalodon, milyen sorrendben oldanád meg ezeket?” A kártyákon igyekeztem olyan társadalmi problémákat felsorakoztatni, amelyek vagy aktuálpolitikai vonatkozásúak voltak vagy már a pilot interjúkban is megosztották a hallgatókat. Az utolsó kártya üresen maradt, és arra kértem az interjúalanyokat, hogy nevezzék meg azt a problémát, amit ők tartanak fontosnak. A kártyákon az alábbi problémákat tűntettem fel: (1) Ifjúsági problémák politikai színtereken való megjelenése, (2) EU csatlakozás, (3) hátrányos

sakor figyelembe vettem az egyes módszerek korlátait. A első két módszer alkalmazásával kívánom kontrolálni narratíva-stimuláló kockák mint projektív módszer hiányosságait. A *narratíva stimuláló módszer* segített feltérképezni a közről alkotott elsődleges asszociációkat és másodlagos jelentéstartalmakat, a mentális térképezés pedig lehetővé tette annak megítélését, hogy a kollégium mely terei a tényleges színterei a közéletnek, és végül a társadalmi problémák megítélését célzó kártyákkal azonosítottam olyan közéleti magatartásmintákat, amelyeket az előző két módszer nem hívott elő.

A narratíva-stimuláló módszer

A KOCKÁK

A közéleti víziók, magatartásminták előhívására használt narratíva-stimuláló kockák együttese egy ír játékfejlesztő cég terméke.¹⁸ A játék tizennyolc kockából áll: kilencen általános szimbólumok, jelek, tárgyak találhatók, kilenc másik emberi tevékenységeket ábrázol. A játék eredeti célja szerint a történetek megformálását elősegítő nyelvfejlesztő eszköz. Összesen kétszer ötvennégy kép valamilyen kombinációjával találkozott az interjúalany. A szimbólumok egy része nemzetközi egyezményes jel (színház, kérdőjel, L, nyíl, ferde nyíl, sokágú nyíl, szövegburorék). Másik részük negatív (mumus, szomorú arc, becsapódás, tűz, verekedés, kiabálás, üvöltés, sírás, sérülés, álarc, gyufa, rabló) vagy pozitív (smiley, szívirvány, virág, fa, lepkeháló, kézfogás, hal, ajándék, együtt sétálás, röhögés, méhecske, varázspálca, teknős, babázó lány, csillag, sátor, kulcs) konnotációkat sugalló kép (élethelyzet, cselekvés, tárgy, állat, jelenség). A piktogramok rejtett jelentését figyelembe véve összesen tehát 12 negatív és 17 pozitív projekciókat előhívó képet alkalmaztam. 79 kép nem köthető egyértelműen pozitív vagy negatív jelentéstartalmakhoz. A kétszer kilenc kocka oldalain lévő ötvennégy kép tipológiáját az 1. a és 1. b táblázat foglalja össze.

helyzetű cigány tanulók korrepetálása, (4) történelmi tragédiák, (5) egyetemi hallgatók röhöz kötése, (6) multi cégek jelenléte, (7) településed köztisztasága, közbiztonsága, (8) fiatalok munkanélkülisége, (9) a termőföld tulajdonjoga, (10) üres lap.

¹⁸ Rory's story cubes. <http://www.storycubes.com>. Magyarországi hozzáférhetősége: www.jatekforras.hu.

1. a táblázat: Jelek, tárgyak, szimbólumok

								
								
								
óra	teknős	mobil	arc zzz	szkara-beusz	bot	nyíl	mumus	maszk
hal	szökőkút	lábnyom	ejtőernyő	kérdőjel	lakat	színház	szomorú arc	tűz
fa	abakusz	alma	piramis	híd	zseb-lámpa	szem	méh	földgömb
								
								
								
ház	dobó-kocka	mérleg	buborék	nagyító	villám	lámpa-körte	kéz	nyíl
kulcslyuk	kulcs	mágnes	virág	sátor	várjel	sokágú nyíl	csillag	birka
szívárvány	könyv	smiley	vár	varázs-pálca	repülő	bank-kártya	hold	épület

1. b táblázat: Tevékenységek

								
								
								
ajándékot ad	sírás	asztalra csap	olvasás	rajzolás	nevetés	tapogatózás	esés	emelés
távozás	cipel	csenget	krikett	sétálás	tolás	babázó lány	köhögés	arc buborékkal
kiabálás	mutogat	evés	kiásás	nyújtóz-kodás	labda-rúgás	elásás	ébresztő-órás figura	pénz

								
								
								
ferde nyíl	olló	becsapódás	sérülés	labdát ejt	labdát feldob	ajándékot kap	petróleumlámpa	útelágazódás
kukucs-kál	labda	gyufa	esés	kézfogás	rabló	fülhallgató figura	súlyemelés	labda mögötte
törés	ruha	lepkeháló	verekedés	felépítés	gördeszkázás	zene	kopogtat	beszélget

A módszer alkalmazásával az volt a célom, hogy azonosítsam a hallgatókra jellemző, közélettel kapcsolatos gondolat-köröket. Az interjúalanyokat arra kértem, hogy dobjanak egyszerre mind a 18 kockával, és a kockák felülre eső oldalait felhasználva „rakják ki” a magyar közéletet.¹⁹ Ha az első dobás alkalmával az interjúalanyok döntően csak magánéleti utalásokat tettek, akkor másodjára is feltettem ugyanazt a kérdést („Mit gondolsz a magyar közletről?”). Az interjúkat hangfájlokra rögzítettük, és kezelésük megfelelt a kutatás etikai kívánalmának. Összesen 62 hallgatói interjút készítettem, de ezek közül 22 interjúban az alanyok elzárkóztak a játékban való részvételtől. Így ebben a tanulmányban összesen negyven kockavetés adatait elemzem, amelyek az intézmények és az interjú típusok alapján a következőképpen oszlanak meg.

2. táblázat: Interjú típusok intézményenkénti eloszlása

Interjú típus	Veress Péter Kollégium	Campus Hotel
Csoportos interjú	12	14
Félig-strukturált interjú	0	4
Narratív interjú	8	2
Összesen	20	20

A pictogramok kiválasztásának gyakoriságának elemzése segített feltárni az interjú alanyokra jellemző asszociációs mezőt, az a mód, ahogy az alanyok elhelyezték e kockákat azokra a kategóriákra utalt, amibe interjúalanyaim közéleti asszociációikat rendezték és végül azok a történetek, amelyeket az asszociációkhoz fűztek tovább árnyalták a közletről kialakult képüket.

¹⁹ Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatás eredményeivel összhangban a kérdésben tudatosan alkalmaztam a *közélet* szót (Szabó, Oross 2012). A politikai viselkedés kutatások adatfelvételei alapján megállapítható, hogy a politika mint kifejezés az elmúlt másfél, két évtizedben negatív jelentéstartalmakkal telítődött (Szabó, Örkény 1998; Szabó 2010; Laki et al. 2001; Jancsák 2009). Ezért tudatosan kerültem a „politika” használatát a hívókérdésben.

A módszer előnyei és korlátai

A módszer elősegíti egy olyan interjúszituáció létrejöttét, amely az interjúalanyok számára nehezen kiszámítható. A csoportos interjúk során a vizuális–verbális kommunikáció létrehozására a módszer megfelelő eszköznek bizonyult. Maga a játék logikája megbontja azt a dinamikát, amellyel a hallgatók a kommunikáció eszközeivel elkerülik a tényleges kommunikációt. Tehát, a kockák felületeiből kirajzolódó alakzatok értelmezése, mint elsődleges „feladat” eltereli figyelmüket a módszer tulajdonképpeni céljáról, a közéleti asszociációk verbalizációjáról. Az interjúalanyok számára nehéz egyszerre felismerni a kockákat, asszociációs láncba szedni gondolataikat és kontrollálni a kirakott kockák alakzatait.

A módszer kétségtelen előnye továbbá, hogy az egymástól független dobások során az egyes szimbólumok megjelenésének a valószínűsége azonos, míg annak a valószínűsége, hogy pontosan ugyanaz a kép ugyanabban a környezetben kerül felszínre, elenyészően csekély. Így nagyon változatos alakzatok jönnek létre, amelyek sokféle értelmezést engednek meg.

A módszer lehetőséget biztosít a kommunikatív profizmus eszköztárának felvonultatására a fikciótól az irónián át a kettős kódolásig. Ezáltal dokumentálhatóvá válnak az én-reprezentációk és én-távolítások módozatai.

A módszer sajátágaiból fakadóan azt vártam, hogy alkalmazása során közéleti történetek bukkannak majd fel, de a kockák elsősorban csak gyors közéleti asszociációkat hívtak elő. A közéleti témákban a hallgatók megmaradtak a politikai szempontból korrektnek vélt sztereotípiák megemlítésénél, melyek vagy a tágabb társadalmi közegben, vagy a közvetlen környezetükben közismertek. Fontos azonban megemlíteni, hogy a korosztályra jellemző viszonylag rövid narratív interjúk²⁰ után az asszociációk, jelentéstársítások mélyebbekké váltak. A felmerülő konfliktusok gyakoriságának értelmezésénél fontos volt figyelembe venni, hogy a módszer elsősorban a történetmondásra, az akciók, események kiélezése felé terel.²¹

A módszer további korlátjának tartom, hogy az emberi tevékenységeket ábrázoló 54 kép nagyobb valószínűséggel hív elő történeteket és hozzászólásokat, mint az egyszerű szimbólumok. A figurális cselekvési elemeknek nagyobb a hívóerejük, mint az absztrakt szimbólumoknak. Ezért a kiválasztott piktogramok gyakoriságának elemzésekor a figurális és a szimbolikus elemek külön elemzendők. A módszer előnyei és hátrányai a következő táblázatban foglalhatók össze:

4. táblázat: A narratíva-stimuláló kockák alkalmazásának előnyei és hátrányai

Előnyök	Hátrányok
Strukturált kérdésektől független gondolatok előhívása	Nem alkalmas mély intimítások megragadására
A szigorú interjúszituáció megtörése	Történetek, események kiélezésére készlet
A kommunikáció verbális-vizuális szintre terelése	Normatív asszociációk előfordulása
Lehetőség a kommunikációs profizmus eszközeinek felvonultatására (kettős kódolás, fikció stb.)	A szimbólumok és a figurális elemek nem azonos arányban váltanak ki asszociációkat
Én-reprezentációk, én-távolítások azonosítása	

²⁰ A 18–24 éves korosztály életútinterjúi viszonylag rövidek. Az interjúk átlagosan másfél órát vettek igénybe.

²¹ Ezért a felismerésért Marián Bélának tartozom köszönettel.

A módszer elsősorban a hallgatók fejében lévő mémek, gondolati variánsok előhívását segíti elő. Így alkalmas a közéleti víziók, politikai közérzet vagy politikai világkép megragadására is. A piktogramok bizonyos sztereotípiákat mozgósítottak, amelyek történetekbe ágyazódtak. Az elmondott történetek igazi érdekessége a sztereotípiák milyenségében, kontextusba ágyazottságában és megjelenésük gyakoriságában rejlik. Az, hogy a kockákon lévő szimbólumok milyen gyakorisággal és milyen kontextusban jelentek meg, segített feltárni az egész célközönségre jellemző asszociációs mezőt.

A közéleti víziók tartalma

Interjúim feldolgozása során tehát arra voltam kíváncsi, hogy milyen közéleti víziókat hívtak elő a kockák és ezek milyen történetekbe ágyazódtak bele. A kockák *elsődleges jelentéstartalmát* az első asszociációkkal tudtam felszínre hozni. Ezért a kockák szintjén először megvizsgáltam az egyes képek kiemelésének mikéntjét és gyakoriságát, és lejegyeztem az először kiválasztott kockákat.

Az első helyen kiválasztott képnek különös jelentőséget tulajdonítottam, mivel az vagy erős hívó jellegű projekciókra utalt, vagy a legkönnyebben azonosítható, a témával összefüggésbe hozható szimbólumnak bizonyult. Egy-egy szimbólumhoz azonban másodlagos, sőt, harmadlagos jelentések is kapcsolódhatnak. Az ásó embert jelölő piktogramhoz például alanyaim a következő elsődleges jelentéseket társították: elássa magát, beleássa magát a munkába, kiássa magát, de emellett megjelentek olyan másodlagos asszociációk is mint: elássa a problémát, vagy temetjük az országot.

Ezt követően tehát a *másodlagos jelentéstartalmak*: a vizuális és narratív konstrukciók ragadták meg kutatói képzeletemet. Noha én a közélet milyenségére kérdeztem rá, a válaszok alapján világossá vált, hogy három szinten, a klasszikus értelemben vett köz-, a társas és magánélet szintjén elemezhetők az adatok. Így végül az összekapcsolódó másodlagos jelentéstartalmakat három dimenzióban: 1.) a politika, 2.) a társadalom és az 3.) életvilág (a hétköznapi érintkezések szintjén értelmezett tágabb magánélet) kategóriákban vizsgáltam.

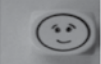
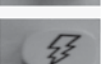
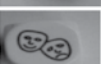
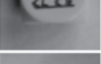
Mindezek alapján a jelentéstartalmak két szintjére voltam kíváncsi: arra, hogy milyen elsődleges asszociációkat hívtak elő a kockák, és hogy ezek milyen történetekbe ágyazódtak bele. A tartalmi elemzés fókuszában a kockák, a kirakási stratégiák és alakzatok, valamint a felmerülő asszociációk és jelentéstartalmak állnak.

Elsődleges asszociációk

Már a kutatás kezdetén felmerült az a kérdés, hogy a kockák generálják-e a felszínre került tartalmakat, vagy a hallgatók a kockák segítségével fejezik ki gondolatikat, és kockaválasztásaik megfelelnek a gondolataikban jelen lévő jelentéstartalmaknak. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy ha ugyanaz a piktogram egymástól függetlenül legalább hét különböző interjúban megjelent, akkor az a véletlennél kicsit nagyobb valószínűséggel hív életre közéleti fikciókat. Ha a hallgatók egymástól függetlenül kiválasztották a véletlenszerű kockadobásokból legalább hét alkalommal ugyanazt a képet, akkor az nem tekintethető pusztán a véletlen művének. Ezt a feltételezésemet megerősítette az a tény, hogy a piktogram által kiváltott elsődleges asszociációk jelentései és a később elmondott történetek összefüggésbe hozhatóak voltak. Így

megkerestem azt a 32 képet, amelyeket a kockavetések során a magyar közélettel kapcsolatban leggyakrabban emeltek ki interjúalanyaim. Megvizsgáltam, hogy ezek közül melyeknek volt a legerősebb a hívó erejük, melyeket azonosítottak elsőként. Az eredményeket az alábbi táblázat foglalja össze.

5. táblázat: Az elsődleges asszociációk szintje

Kockák megnevezése	Piktogramok	Elsődleges asszociációk	Első választás	Kiválasztás száma
olvasás		Schmitt Pál plagizált disszertációja, szabály, tanulás, szórakozás, iskola, ifjúság, irodalmi alkotások	3x	17
súlyemelés		kondi, energia, erőlködés, kitartás, súlyemelés, sport		15
ásás		elássa magát, elássa a problémát, beleássa magát a munkába, temetjük az országot, kiássa magát		12
evés		egészséges táplálkozás, mohóság, függőség, evés mint privilégium, hétköznapiak		12
mumus		rabló, erdőből beosonó farkas, pesszimizmus, kisördög, mumus, félelmek, árnyék		12
smiley		pihenés, társaságok, nevetés, észhez tér, örület, szavazás, biztonság, jó képet vág, humor		11
rabló		bankrabló, wiskis, bűnözés, szaladó rabló, rabló pandúr, bűnügy	3x	10
villám		villámcsapás, idegbetegség, energia, vihar, hirtelen ötletek	1x	10
krikett		egészséges életmód, sport		10
színház		színház, ketősség, kormány és az ellenzék, szórakozás, kultúra	1x	9
arc buborékka		gondolkozik, üresfejű emberek, rátalál a megoldásra, álmodozik		9
kézfogás		társasági élet, társaságok, haverok, korrupció, emberi kapcsolatok, barátság, szórakozás		9
becsapódás		világvége, összetörik, gravitációs kísérlet, robbanás, időjárás, baleset, atomháború, űrtudomány		9
mágnes		vonzza a rosszt, a villámokat, a pénzt, vonzani az embereket, magyar tudomány, szerencse	1x	8
ajándék		család, ajándék, meglepetés, csúszópénz, beproteztálás, szórakozás, italmeghívás		8

A táblázat felszínes átfutása is lehetővé teszi annak a *negatív univerzumnak* az érzékelését, amit az elsődleges asszociációk elemzése feltárt. Bár lényegesen több kocka hordoz önmagában pozitív jelentést, mint negatívát, a vizsgált egyetemisták negatív jelentéseket társítottak még a hangsúlyosan pozitív szimbólumokhoz is. A „*mit gondolsz a magyar közéletéről*” kérdés által előhívott elsődleges asszociációk többsége negatív jelentéstartalmú szó. Elég, ha a *mágnes* vagy a *becsapódás* piktogram asszociációit tekintjük. A mágnes a rosszat, a villámokat, a pénzt vagy az embereket vonzza. A becsapódást ábrázoló kép olyan elsődleges asszociációkat is előhívott, mint a baleset, az atomháború, a világvége. Figyelemre méltónak tartom, hogy még az erős pozitív kisugárzású képek (smiley, ajándék,) sem váltottak ki feltétlenül pozitív asszociációkat. A *smiley* kapcsán felmerült az „észhez tér”, „örület”, „jó képet vág”, az *ajándék* pedig olyan jelentésekkel társult, mint a csúszópénz és a protekció.

Az asszociációk jelentős hányada természetesen az *egyetemi életszakasz* sajátosságait tükrözi, ahol a hallgatók viszonylagos egzisztenciális biztonságban élnek. Az egymástól függetlenül legalább hét interjúban kiválasztott képek közül hét (olvasás, krikett, kézfogás, feldobott labda, babázó lány, ejtőernyő, sétálás) utal korosztályi sajátosságokra. Alanyaim az eriksoni életszakaszoknak (Erikson [1950] 2003) megfelelően ezekben az években vívják meg egyéni harcaikat az érvényesülésért, a pályára kerülésért (lásd a feldobott labda asszociációit: ugrik a lepattanóra, lehetőségek, lehetőségek eljátszása, dolgozol és elveszik vagy az olvasás asszociációit: szabály, tanulás), hozzák meg életre szóló döntéseiket (sétálás asszociációi: mérlegelni, hogy merre tovább), alakítják ki életre szóló barátságaikat (kézfogás asszociációi: társasági élet, társaságok, haverok, korrupció, emberi kapcsolatok, barátság, szórakozás) vagy alapítanak családot (babázó lány asszociációi: gyerek, boldogság). Egy olyan átmenti életfázisban vannak, ahol az egzisztenciális bizonytalanság és küzdelem vagy akár az aktív élet (krikett asszociációi: egészséges életmód, sport) hétköznapijaik része. Mindegyik képnél azonban megjelenik az életkor tipikus jelentéstársításaitól eltérő, meglepő asszociáció. Az olvasó figura a tanulás, szórakozás és iskola mellett Schmitt Pál plagizált disszertációjára is emlékezteti a hallgatókat, vagy a kézfogás kapcsán felmerül a korrupció.

Ha közelebbről megvizsgáljuk ezeket a piktogramokat és az általuk kiváltott elsődleges asszociációkat, akkor az egyetemi életszakaszban az *egyén magányos küzdelme tárul elénk*. A 32 piktogramból hat hív elő asszociációkat az egyén szintjén megjelenő lehetőségek megragadására (feldobott labda, súlyemelés, ásás) vagy elszalasztására (ébresztő órás figura, arc zzz). Az *olvasás* piktogramja után a második legtöbbször kiválasztott piktogram a *súlyemelés*, a harmadik az ásás. Ezek olyan asszociációkat hívnak elő, mint az erőlködés, a kitartás vagy a munkába való belefeledkezés. A labdázó figura (feldobott labda) a játék, a lazulás és a szabadság mellett olyan elsődleges asszociációkat is előhívott, mint a lehetőségek, a lehetőségek eljátszása, vagy az „ugrik a lepattanóra”. A megkérdozettek választásai alapján hangsúlyosan kirajzolódik a munka világa.

Fontos azonban megemlíteni, és talán már a felsorolt piktogramokból is kitűnik, hogy ezek közül egy asszociáció sem utal kreatív munkára. Az asszociációk lealázó, méltatlan robotra, „üres fejű emberekre” tesznek utalásokat. Ugyanakkor a kiszámíthatatlan eseményektől való félelem öt piktogram (becsapódás, villám, csillag, mumus, rabló) asszociációiban jelent meg olyan társításokkal mint bűnügy, villámcsapás, baleset vagy a világvége.

A 32 kockából a hallgatók három alkalommal első kockaként emelték ki a rablót. Ez a piktogram tűnt a legerősebb hívó erejű képeknek, amelyhez gondolkodás nélkül, azonnal társítottak jelentést. Az elsőként kiválasztott kockák között kétszer felbukkant még a fülhallgató figura. Az erős hívó erejű első választások meglepő módon híven tükrözik az asszociációk szintjén is megjelenő erőlködést és a bűnözéshez közeli közélettől való elzárkózást.

Már az elsődleges asszociációk szintjén is érezhető, hogy a közélet a hallgatók történeteiben egy távoli, a bűnözéssel rokon világgént tűnik fel. Az asszociációk között nem ritkák a korrupcióra, csalásra, rablásra utaló megjegyzések. A jellemzően bipoláris világképekben, a jók és a rosszak világában sikeres és kudarcos életutak különülnek el. Az egyén sikerét majdnem kizárólag saját képességei határozzák meg. Ugyanakkor felsejlik a kiszámíthatatlantól való félelem és a fenyegetettség.

Kirakási stratégiák és alakzatok

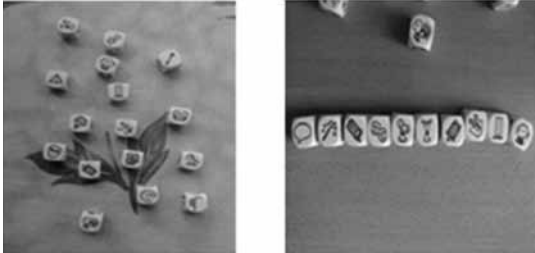
A kockák nemcsak önmagukban, hanem kontextusba ágyazottan is értelmezhetők. A módszer azonban lehetővé teszi, hogy ne az elemző emeljen ki kategóriákat, hanem maga az interjúalany rendezze a tárgyhoz kötődő asszociációit kategóriákba. Az elmesélt történetek eltérő időben és helyszíneken játszódtak, de az interjúalanyok sokkal kisebb figyelmet fordítottak arra, hogy magukat a kockákat az asztalon hogyan helyezték el egymás mellé. Már az első interjúk készítésénél nemcsak arra figyeltem fel, hogy történeteiket különböző időbeli és térbeli konstrukciókban helyezik el, hanem arra is, hogy a kockákból kirakott alakzatok egyfajta mintázatot mutattak. Maguknak a kockáknak az alakzatát, a kirakott konstrukció külső megjelenését az interjúalanyok többnyire nem tudatosan rendezték kategóriákba. A kirakási stratégiák pedig az alapján különültek el, hogy az interjúalany szabad asszociációk mentén szötte-e a történetet és a történet fonalát követve kereste a következő kockát, vagy valamilyen rendező elvet követett. Így megkülönböztettem 1.) *szabad asszociációs* és 2.) *kategoriális kirakási stratégiákat*. A kirakási típusokat és előfordulásuk számát a 3a. táblázat összegzi.

3. a táblázat: A kirakási stratégiák mintázatai és előfordulásuk gyakorisága

Kirakási stratégia	Alakzatok	Altípusok
Szabad asszociációs stratégiák (18)	Asszociációs láncok (11)	
	Lineáris történetek (9)	Rekurzív történetek (2)
		Jövőorientált történetek (7)
Kategoriális kirakási stratégia (18)	Kocka csoportok (11)	
	Hierarchia (9)	Siker-kudarc dimenzió mentén felépített hierarchia (1)
		Meglepetések-hétköznapi dimenziói mentén felépített hierarchia (1)
		Magánélet-közélet dimenziói mentén felépített hierarchia (6)
		Szellemi-testi dimenziói mentén felépített hierarchia (1)

A *szabad asszociációs kirakási stratégiák* mentén összefüggő szörfüzetek, asszociációs láncok vagy hosszabb történetek jelentek meg. A hosszabb elbeszélések között többször fordult elő rekurzív és jövőorientált történet. Ezért indokoltnak tartom e két típus megkülönböztetését. Rekurzívnak tekintetem egy történetet, ha a végén az interjúalany visszatért kezdő gondolatához. Jövőorientált történeteknek kódoltam minden olyan összefüggő történetet, ahol a múlt és a jövő kitüntetett szerepet kapott, míg a jelen síkja másodlagossá vált vagy fel sem tűnt.

3. b táblázat: Kirakási stratégiák képi megjelenése

Szabad asszociációs kirakási stratégia	
Asszociációs láncok	
Lineáris történetek	
Kategorikus kirakási stratégia	
Kockacsoportok	
Hierarchia	

A hallgatók leggyakrabban pár kockát kiemelve és egymás mellé helyezve fejtették ki gondolataikat, de kilenc esetben hosszabb, összefüggő történeteket meséltek el. Ezek közül kettőben tért vissza a narrátor a kiinduló képhez.

Az önmagukba visszatérő történetek mellett hét alkalommal találkoztam olyan történetekkel, ahol a jövő hangsúlyossá vált. A *jövőorientált fikciók és történetek* száma önmagában is jelzi, hogy az interjúalanyok életkori sajátságukból kifolyólag érvényesülési lehetőségeket, alternatívákat keresnek. Sajnos, a kilátásokról alkotott képek eléggé sötétek. „Ha kilátás, akkor ez egy pont lenne, mert nincs kilátás”, jegyezte meg a sokágú nyílra tekintve az egyik interjúalany az Campus Hotel egyik csoportos interjújában.

A *szabad asszociációs kirakási stratégiákkal* szemben a *kategorikus kirakási stratégiánál* az interjúalany a kockákat valamilyen szervező elv mentén kategóriákba sorolta. A kategorikus kirakási stratégiát általában bipoláris nézőpont jellemezte. A hallgatók a közélet sokszínűségét a jó és a rossz, a magán és a köz vagy a tömeg és az én kategóriáira egyszerűsítették le. Ezek a kategóriák aztán tovább szerveződhetek hierarchikus modellekbe. Néhány alakzatnál a hierarchia mint szervező elv egyértelműen azonosítható volt. A hierarchikus modellek vonatkozási pontjai a különböző történetekben eltértek. A hierarchia csúcán és alján más-más érték-vonatkozások voltak.

A hierarchia viszonyítási pontjai azonban igen eltérőeknek bizonyultak. Hol a magánélet, hol a siker, hol a mindent látó szem foglalta el a hierarchiában a legmagasabb pozíciót. Egy

alkalommal előfordult, hogy a hierarchia tetején megjelent egy kocka, amit az interjúalany úgy kommentált, hogy a szervező elem a surprise-surprise, a mindent felülíró meglepetés. Érdekesnek találtam, hogy ennek az egyetlen kockának az elhelyezése a hierarchia csúcsán dinamizálta egy egyébként hierarchiába szerveződő statikus társadalomképet. A folyamatos változás, a kiszámíthatatlanság ebben az interjúban uralta a közélet bemutatását.

A kategorikus kirakási stratégiák mellett a történetek és fikciók viszonylag magas száma azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek az egyetemi hallgatók több olyan szocializációs életszakaszon vannak túl, amely nem az egyéni kiállásra, az egyéni vélemények ütköztetésére ösztönzi őket. A hallgatók véleményüket általában fikciókba ágyazva, egyes szám harmadik személyben megfogalmazva tették közzé. A közélettől való távolságtartás további példája, hogy a kategorikus modellekben hat alkalommal megjelent külön kategóriaként a magánélet, – legtöbbször a hierarchia csúcsán –, amely elhatárolódik az életvilágtól vagy a klasszikus értelemben vett közélettől.

Másodlagos jelentéstartalmak

A kockákra adott első reakciók a kirakás során kategóriákba, amely kategóriák aztán történetekbe ágyazódtak. A kockák felszínén megjelenő képek által előhívott elsődleges asszociációkhoz a hallgatók további gondolatokat fűztek. E történetek elemzése lehetővé tette az elsődleges asszociációk gyakoriságának vagy kategorizálásának vizsgálatán túl annak a kontextusnak a tanulmányozását, ahol ezek az asszociációk megjelentek. A történetek kódolása által az asszociációkhoz köthető mélyebb jelentéstartalmak váltak azonosíthatóvá. Arra a kérdésre keresve a választ, hogy milyen asszociációk milyen gyakran, milyen közegben jelennek meg, azonosítottam az elmondott történetekben és kijelentésekben elhangzó jelentéstartalmakat. Minden jelentéssel rendelkező megnyilatkozást lejegyeztem, miközben figyelmen kívül hagytam az egyes gondolatívék közötti, jelentést nem hordozó szövegrészeket.

Így a negyven kockavetés során összesen 758 önálló jelentéstartalommal rendelkező kijelentést tártam fel. Az adatok három dimenzió mentén rendeződtek. A klasszikus értelemben vett politikai tartalmak elkülönültek a társadalmi vagy a magánéleti tartalmaktól. Noha a hívó kérdés a közéletre vonatkozott, a tágran értelmezett magánéleti megnyilatkozások száma jelentősen nem tért el a közéleti megnyilatkozásoktól. A 758 azonosított jelentéstartalomból 369 került a közélet kategóriába, míg 357 kijelentést lehetett besorolni a hétköznapi interakciók színtereként értelmezett magánéleti jelentéstartalmak közé (6. táblázat).

A 369 közéleti megnyilatkozás során a hallgatók csak 82 alkalommal utaltak politikai ideológiákra, vagy említettek országos vagy helyi szakpolitikai vonatkozású ügyeket. 287 kijelentés általános társadalmi jelenségeket közölt. Ugyanígy a 357 magánéleti említés során interjúalanyaim csak 12 alkalommal helyezték el magukat történeteikben, és utaltak közvetlen magánéletükre. 345 említés vonatkozott azokra a tapasztalataikra, amit hétköznapijaik során közvetlen életvilágukban szereztek. A kommunikációra tett említéseket olyan területként kódoltam, amely a magán- és a közélettől is elhatárolódik, és a különböző szférák között kapcsolatot teremt. A kapott adatokat a 6. táblázatban foglaltam össze.

6. táblázat: Köz- és magánéleti jelentéstartalmak

Közéleti és magánéleti jelentéstartalmak	Megnyilatkozások száma
A társadalom szintjén értelmezett közélet	287
A politika szintjén értelmezett közélet	82
Az életvilág szintjén értelmezett magánélet	345
Én-reprezentációk	12
Kommunikáció	32
Összesen	758

A magánéleti és közéleti említések majdnem azonos aránya és az én-reprezentációk magánéleten belüli elenyésző hányada mutatja, hogy a hallgatók a közélet alatt a hétköznapiakban lejátszódó eseményeket értik. Tartózkodtak a tisztán politikai és a tisztán magánéleti megnyilatkozásoktól, vitáktól. Mindez jelzi, hogy *a politikai véleménynyilvánítást nem tartják közéleti tevékenységnek, és legalább annyira vonakodnak politikai nézeteiket kifejezni, mint önmagukat történeteikben elhelyezni.* Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a politikáról beszélni a vizsgált generációban intim dolog, és a politikai véleménynyilvánításban a magánéletnek és az én-reprezentációnak sajátos funkciója van.

ÉN-REPREZENTÁCIÓK

Az a tény, hogy a közletről való véleménynyilvánítás során a hallgatók önmagukat csak 12 alkalommal helyezték el a kirakott történetekben, és hogy önmagukra vonatkozóan sem asszociációk, sem jelentéstársítások nem jelentek meg, azt jelzi, hogy önmagukat vonakodva hozzák összefüggésbe közéleti témákkal. Az én-reprezentációk alacsony aránya és a kockák rendezésében megjelenő én-eltávolítási stratégiák egyrészt jelzik, hogy a jövő értelmisége számára a köz iránti felelősség egy távoli, tőlük független, negatív univerzum része. A klasszikus értelmiségi ethosz vagy a közjó fogalma egyetlen interjúban sem jelent meg. Továbbá nem jelent meg az érett demokráciákra jellemző egyenlőségeszmény vagy részvételi igény sem.

Másrészt az én-eltávolítási stratégiák sokszínű és gyakori alkalmazása rámutat arra, hogy a közletről nem sikk beszélni. A közről folyó diskurzust megtörik a tágan értelmezett magánélet elbeszélései. Időről időre szinte koncentrikus körökben jelennek meg a közéleti kockák mellett az életvilág eseményei. Ezek vagy példák, vagy az érvek alátámasztására szolgáló rövid kitérők, amelyek lazítják az interjúszituációt. A magánéleti történetek tehát különböző szinteken jelennek meg. Ugyanakkor megfordítva, a magánéleti történetekből kibomló közéleti hozzászólások általában kontextus nélküli, hirtelen megjegyzések. Az interjúk visszahallgatásakor a kockavetések azt a benyomást keltik, mintha a hétköznapiak által behatárolt életvilág közege tompítaná azt a tabusértést, amit az ember a közéleti véleménynyilvánítással elkövet. 12 alkalommal helyezték el magukat a hallgatók a kockák rakosgatása közben, ebből hat említés vonatkozott az ország elhagyására, négy interjúalany vagy nevet az egészen, vagy nem akar tudomást venni a körülötte lévő világról, kettő pedig a piramis csúcsán képzel el magát. Mind a 12 önreprezentáció elhatárolja magát attól a társadalomtól, amelynek része.

POLITIKA

A hallgatók tartózkodtak az önreprezentációtól a magánéleti és a politikai véleménynyilvánítástól közéleti elbeszéléseikben. Az adatok részben a módszer jellegéből fakadóan egyfajta politikai közérzetet rajzoltak ki. Ahogy már említettem, a hallgatók fejében élő politikai világkép sajátságai egy tőlük távoli, negatív univerzumot sejtetnek, amely közel áll a bűnözéshez, a botrányhoz, a korrupciós ügyekhez és a melléfogásokhoz. Elhatárolják magukat a politikai döntéshozóktól, de a közélet átalakítására vonatkozó elképzeléseik markánsak. Nem beszélhetünk egyfajta apátiáról. Az adatok inkább túlzott tudatosságot, mint közönyt valószínűsítene. A politikai vonatkozású jelentéstársításokat a 7. táblázat tükrözi.

7. táblázat: *A szűken értelmezett klasszikus politikai közélet*²²

A politika szintjén értelmezett közélet	Kategóriák	Jelentéstartalmak előfordulása
Közéleti szereplők (összesen 52 előfordulás)	Állam	3
	Kormány	8
	Európa	9
	Parlament	4
	Wizskis	3
	Globalizáció	2
	Malév	2
	Gyurcsány	2
	Ellenzék	1
	Maffia	1
	Schmitt Pál	1
	Matolcsy	1
	Stohl Buci	1
	Jobbik	1
	Fidesz	1
	IMF	1
	Vezetés	1
	HÖK	1
	Koll. Biz.	1
	Mezőgazdaság irányítás	1
	Mocskos politika	1
	Politikák	1
	Diktátor	1
	Reform	1
	Őszödi beszéd	1
	Olimpia	1
	Európa Bajnokság	1

²² A táblázatban öt személy szerepel. A két nem politikus közül az egyik a „whiskys rabló”: Antal Attila egykori jégkorongozó, aki 30 rablást követett el, 2012-ben szabadult. A börtönben leérettségizett és lediplomázott. A másik Stohl András színész (alias Buci), az RTL Klub híres műsorvezetője, akit 2010 szeptemberében súlyos testi sérülést okozó, ittas állapotban elkövetett járművezetés miatt ítélték el jogerősen 10 hónap letöltendő börtönre.

A politika szintjén értelmezett közelet	Kategóriák	Jelentéstartalmak előfordulása
A kormányzati kudarc okai (összesen 11 előfordulás)	Politikai rátermettség	5
	Múlt-orientáltság	2
	Korábbi problémák	4
A köz iránti felelősségtudat (összesen 5 előfordulás)	Egymásra mutogatás	2
	Ignorancia	2
	Saját érdek előnyben részesítése	1
Közpénz (összesen 14 előfordulás)		14
Összesen		82

A 758 jelentéstársításból pusztán 82 köthető a politikai élethez: 52 asszociáció *közéleti szereplőket* említ meg, míg 30 a politikai rátermettség hiányára vagy pénzügyi és jogi instabilitásra utal. A közéleti szereplők közé soroltam minden olyan élő szereplőt és minden olyan tényezőt, akinek, illetve amelynek egyértelmű reál- vagy szakpolitikai vonatkozása van. A közéleti szereplők között leggyakrabban felbukkantak a következők: Európa (9),²³ kormány (8), parlament (4), állam (3). Az 52 említés 27 aktor között oszlott el, ami sejteti, hogy kevés politikai aktor kapott kitüntetett figyelmet. Azok között az aktorok között, akiket egynél többször említettek meg a hallgatók, jelen vannak ellentmondásosan megítélt emberek (Wiszkis, Gyurcsány) vagy aktuálpolitikai botrányos melléfogások (Malév, öszödi beszéd).

A *politikai pártok* szempontjából a hallgatók érveikben csak a Fidesz és a Jobbik programjaira hivatkoztak. Aktuálpolitikai klisék hangzottak el, és nem mutattak meg tájékozottságon és érveken alapuló, reflektált nézeteket. A média politikai üzeneteinek vagy a szülői véleménynek a reflektálatlan visszaadása az elsődleges asszociációk szintjén jelzi, hogy a média és a családi háttér hatása nem elhanyagolható az érzelmi alapú politikai világképekben. A hallgatók e tőlük távol eső világot igyekeznek figyelmen kívül hagyni. Ha mégis nézeteik kifejtésére kényszerülnek, akkor „előre gyártott, gyorsfagyasztott” termékekhez nyúlhatnak, amelyek a politikai közbeszéd részei. Így az interjúkban felbukkant a termálvíz, a magyar tudomány, a magyar sportolók. Tematizálódott az Európától való elhatárolódás, az önellátás vagy az idősök ellen kis falvakban elkövetett fizikai atrocitások.

A fiatalok a kialakult helyzetért a politikai megosztottságot (2), a saját érdekek előnyben részesítését (1) és problémák figyelmen kívül hagyását (2) okolják.

„Ez egyben a magyar politika, hogy mutogatnak egymásra.”

„Ez a sok kiabálás, veszekedés meg egymás hibáztatása, amit lehet hallani a médiában”

„Elszívják az emberektől a sok pénzt meg a jó kedvet”.

„Nem törődnek a dolgokkal”.

„Az állam is lehet egy ilyen visszatartó erő. Tudja, hogy úgy is megkap mindent, és akkor inkább nem is figyel semmire. Megpróbálja úgy kezelni a dolgokat, minthogyha nem is lennének ott. Vagy mintha nem is lennének problémák, mert így könnyebb, mert így nem kell megoldani.”

²³ A fejezetben a hallgatók által megemlített magánéleti vagy közéleti jelentéstartalmak számát a társadalmi jelenség után zárójelben közlöm.

A politikai rátermettség hiánya gyakran visszatérő probléma. A megkérdezettek elsősorban a csoportos interjúk során számos utalást tettek a kormány dilettantizmusára.

„Európa röhög rajtunk, de lehet, hogy az egész világ.”

A radikális politikai kijelentések nem tipikusak, de előfordultak. Egy műszaki főiskolás hallgató a csoportos interjú alkalmával végig hallgatott, majd az állam feladatával kapcsolatban az egyik kocka láttán hirtelen megjegyezte:

„Ez a natur mezei ember, akit agyonlőnek, mielőtt még fel tudna kelni.”

A kormány által gyakran használt eszközök között megemlítik az információk visszatartását, az emberek megvezetését, félreinformálását.

„a nagy varázslás, ami megy a kormányzatban, és próbálják az embereket elvarázsolni”

Figyelemre méltó, hogy a hallgatók az emberek „megvezetésének” legfőbb eszközeként a tömegkommunikációt nevezik meg. Ugyanakkor az aktív közélet mint a demokratikus ellensúlyokért felelős tevékenység vagy a média közszolgálati funkciója nem tematizálódik.

„Amit a tévében megvesznek, leadnak, idehazudnak.”

„... könnyű befolyásolni az embereket, hogy elhiggyék. Főleg azokat, akinek nincs meg a kultúrájuk ahhoz, hogy megszűrjék ezeket az internetes információkat.”

8. táblázat: Kommunikációhoz köthető jelentéstartalmak

Kommunikáció	Jelentéstartalmak
Tömegkommunikáció	17
Internet	2
Mobiltelefon	4
Személyes	6
Kód	5
Összesen	32

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a fiatalok elhatárolódnak a politikától, és gyakran nem is keresik a problémák okait és megoldási lehetőségeit. Nem tekintik magukat a magyar politikai társadalom részének. „A magyar közélet kukacos”, jegyezte meg egy roma származású hallgató. A politika, a klasszikus értelemben vett közéleti aktivitás az előző generáció, a szülők tévedéseként, a lúzerek világaként tűnik fel a történetekben.

TÁRSADALOM

A 758 azonosított jelentéstartalom közül 287 jelentéstársítás kötődött valamilyen társadalmi jelenséghez. Minden olyan kijelentést ebbe a kategóriába soroltam, ami „az emberekre”

vagy az általában vett „magyar emberre” vonatkozott. Ezek a megnyilatkozások elsősorban a magyar társadalom struktúráját, igazságtalanságait, előnyeit és hátrányait tárták fel. A hallgatók hajlamosak voltak a klasszikus értelemben vett politikai közélet helyett inkább társadalmi jelenségekről beszélni, amelyet át- meg átszöttek a közvetlen életvilág tapasztalatai. A 326 jelentéstársítást az alábbi alcsoportokba soroltam:

9. táblázat: A tága értelemzett társadalmi közélet

A társadalom szintjén értelmezett közélet	Kategóriák	Alkategóriák	Jelentés-tartalmak
Bűnözés (összesen 64)	Gyilkosság		2
	Rablás		13
	Korrupció	Kiskapuk	10
		Korrupció	4
	Maffia		1
	Csalás	Átvágás	11
		Kizsákmányolás	9
		Hazugság, színlelés	12
	Bűncselekmény		2
Kilátástalanság (összesen 59)	Szerencse az élet		4
	Orientáció	Nyitott szemmel járni	9
		Bizonytalanság	19
		Biztonság igénye	6
	Pesszimizmus		21
Írányítottság/írányítás (összesen 43)	Hierarchia		10
	Írányítás		9
	Gondolkodás		4
	Identitás hiánya		2
	Követési hajlandóság		18
Transzcendens erők (összesen 41)	Csodavárás		15
	Katasztrófák	Baleset	11
		Külső erők	10
		Világvége	5
Rend (Összesen 18)	Jogrend (pozitív)		4
	Jog (negatív)		5
	Büntetés végrehajtás		6
	Közrend		3
Sport			14
Zárkózottság			13
Büszkeségeink			12
Környezettudatosság			10

A társadalom szintjén értelmezett közélet	Kategóriák	Alkategóriák	Jelentés-tartalmak
Művelődés, kikapcsolódás			8
Előítéletesség			4
Társadalmi fenyegetettség			1
Összesen			287

a) Bűnözés. A hallgatók által említett társadalmi jelenségek közül a *bűnözés* bizonyult a leghangsúlyosabbnak. Hatvannégyszer említették a bűnözés valamely formáját, és hozták összefüggésbe a magyar közélet valamilyen jelenségével. A listát a *korruptió*, a kiskapuk kihasználása (14), a rablás (13), hazugság (12) vezeti, de az átvágás (11), és a kizsákmányolás (9) is gyakran megjelenik.

b) Irányítottság. A bűnözés (64) és a kilátástalanság (59) mellett a leginkább tematizált társadalmi jelenség az irányítás és irányítottság témaköre (43). A beszélgetések során tizennégy alkalommal merült fel a hierarchia és a vezetés különböző kontextusokban, míg húszan utaltak a vezetettekre vagy a megvezetettekre, a „birka magyarokra”, a „báránnyákra”. A *birka* és a *méhecske* gyakran hívott elő asszociációkat a gondolkodni képtelen kiszolgáltatott munkásokról. Általában jellemző volt a tömegtől való elhatárolódás.

„Csak annyi, hogy mindenkit irányítanak”

„Én vagyok itt a piramis csúcsa.”

„Mindenkinek csak alszik és bambul a panellakásokban. Szerencsejáték az élet.

Üresfejű emberek vannak, és ez én vagyok és nevetek.”

Egy, az egyetemi közéletben aktívan résztvevő fiú kockáit hierarchikus rendbe szervezve hosszasan beszélt a vezetőkről, a követőkről és a dolgozókról. A fiú 8. éve egyetemista, és közéleti tevékenységeit karrier-befektetésként fogja fel. Nem véletlenül lóg az egyetemen, hanem időközben egyesületet alapított, programokat szervez, és a későbbiekben is itt szeretne elhelyezkedni.

„Ha most itt maradunk az egyetemen, akkor az itteni felépítés is hierarchikus, hasonlóan a parlamenti társadalomhoz, mind a tanárok, mind a hallgatók részéről. A HÖK felépítése vagy például a Koll Biz. felépítése is hierarchikus. Azt is mondhatjuk, hogy a kollégiumi társadalmon belüli is vannak vezető személyiségek, vannak követők és vannak dolgozók.”

c) Kilátástalanság. Ebben a többszörösen hierarchikus világban a fiatalok számára az érvényesülés és a tájékozódás nem egyszerű. A hallgatók helyzetük kilátástalanságának ecsetelésekor rendkívül pesszimistának bizonyultak:

„Aki megpróbál kiteljesedni, azt lehúzzák mások vagy megkötik”

„Mondjuk, ha már a rosszaknál vagyunk, akkor ez a nyíl jelenthetné azt, hogy visszafelé kanyarodunk tehát, hogy nem előre, meg nem a jó felé”.

„Lúzer vagy, hát ez az élet” „az egész ország egy nagy lúzer”

„A pesszimizmus van középen, a magyar pesszimizmus.”

Az interjúalanyok huszonegyszer tettek egyértelműen pesszimistaként azonosítható kijelentéseket. A szigorúan pesszimizmusként értelmezhető jelentéstartalmakon kívül a negatív konnotációjú kijelentések száma 59, míg a tisztán pozitív bizakodó megnyilvánulások száma ezzel szemben csak 12. Ezek is nagyrészt elcsépelet és a média által sulykolt sztereotípiák (termálvíz, magyar tudomány, sport). A kilátástalanság háttérében álló okokat a hallgatók a felelőtlen politikai irányításban, valamint közpénzek elherdálásában vagy nem megfelelő kezelésében látják (14). A problémák okainak tárgyalásakor csak két alkalommal történt említés a múltra négy alkalommal a történelem során felhalmozódó problémákra.²⁴

Az adatok alapján a kilátástalanság meghatározó tényezője továbbá a bizonytalanság (19) és a biztonság iránti vágy (6).

A kilátástalanságot és a bizonytalanságot tovább növeli a társadalmi szintek és szereplők közötti eligazodás növekvő igénye. A hallgatók életében vitathatatlan a tájékozódás igénye, a nyitott szemmel járás (9) fontossága. Ugyanakkor alulinformáltak, az információk változását nem követik, a törvények, jogszabályok között nem igazodnak el.

*„Azt is érthetjük a mai magyar helyzetre, hogy sötétben tapogatózunk.”
„nyitott szemmel járni, hogy mindenki próbál mindenre odafigyelni, de szerintem lehetetlen.”*

d) Rend, biztonság. A közállapotok átalakítására tett javaslatokban visszatérő elem a rend és biztonság utáni vágy (18). A hallgatók hosszasan elmélkedtek a szabályok, a törvények indokoltságáról és a közbiztonságról (3). A fiatalok fejében a magyar jogrendről és jogállamiságról alkotott elképzelések vegyesek. Négy alkalommal bukkant fel a törvénykezés pozitív megközelítésben, de öt további jelentéstársítás utal a túlszabályozásra, a szabályok kijátszására, a törvény előtti egyenlőség hiányára. Hat interjúban jelent meg a büntetés-végrehajtás mint téma. Kissé ijesztőnek tűnik, hogy a fiatalok a büntetés-végrehajtás szigorításától, radikális formáitól sem riadtak vissza.

*„az, aki idősekhez tör be és azt viszi el, amit hosszú évek alatt összekuporgatott azt én nem szánnám, ha ténylegesen életfogytiglanra ítélnék. A halálbüntetést még így sem tudom támogatni.”
„Ők a csendőrséget is vissza akarták hozni, és annak én egyébként szintén örülnek. Meg másrészt nincs ez a korlátozás, amit most bevezet a FIDESZ. Ki mernek menni az utcára.”*

e) Transzcendens jelenségek. Interjúalanyaim fel vannak készülve a személyes tragédiákra, az az őket érő külső csapásokra (26), és a kialakult közállapotok átalakulását külső vagy transzcendens erőktől várják. 15 alkalommal említettek valamilyen fényt, csodát, isteni sajátságokkal rendelkező lényt, aki nagyon távol, de létezik, és aki képes világuk átalakítására.

*„Ha az EU támogatna persze...”
„Várunk a csodára, ez most negatív vagy pozitív?”
„Ide, a kérdőjel alá.”*

²⁴ Lásd a 7. táblázatot: A kormány kudarcainak okai.

f) Egyéni részvétel. Felmerül a kérdés, hogy ebben a többszörösen hierarchikus és következmények nélküli világban miként képzelik el a fiatalok az aktív részvételt. A vizionált társadalmi térben a színlelés (12), a bezárkózás (13) és a „nyitott szemmel járás” a tudatos orientáció tűnik értelmes cselekvési formának. Az interjúalanyok gyakran tettek utalásokat az életmódstílusok, társadalmi rétegek és intézmények közti orientációra.

g) Művelődés, életmód, kapcsolódás. Így a magyar közéletről szóló diskurzusban felbukkantak a szellemi és a testkultúrára vonatkozó elemek. A hallgatók a művelődésről és a testkultúráról, ezen belül a sportról (14), egészségtudatosságról és környezettudatosságról (10) beszéltek. A művelődéshez kapcsolódó jelentéstársítások között a szellemi javakhoz való egyenlőtlen hozzáférés, a szabadidő és pénzhiány tematizálódott. Az egészséges táplálkozás hiánya és jelentősége mindvégig jelen volt az interjúk során, jelezve, hogy a hallgatók körében a környezettudatosság hangsúlyos elem.

„Azért a sport is egy kicsivel nagyobb figyelmet kap, már most is azt veszem észre, hogy talán egy picivel többet figyelünk oda az egészséges életmódra. Nem sokan, de azért van egy csoport, aki kezdi kinőni magát, mondjuk a gasztroblogokkal és az egészséges táplálkozással.”

„rémesen egészségtelenül táplálkozunk mi is hál’istennek. Hát igen egyre kevesebben vannak azok, akik odahaza főznek. Elsősorban ennek a gyerekek isszák meg a levét, hogy már nem nagyon fogják megtanulni, milyen az amikor tényleg anya kimegy a konyhába és főz, és lehet menni segíteni.”

A társadalomról vallott nézetek alapján a tudatosság nem csak a környezettudatosság szintjén azonosítható. A hallgatók tudatosan keresik helyüket a társadalmi hierarchiában, és igyekeznek tudatosan kihasználni a karrierlehetőségek közötti mozgásteret is. Saját jövőjüket kilátástalannak látják egy olyan közegben, ahol a következmények nélküli események alakítják az ingatag közrendet. Mindez előrevetíti, hogy a magyar társadalom, az őket körülvevő tágabb világ struktúrái nem kínálnak nekik olyan példaképet, amelyekkel könnyen azonosulhatnak.

A hallgatók tudatosan mozognak az általuk autoriternek és hierarchikusnak vélt társadalomban, amit nem alakítani, hanem kihasználni szeretnének. A felvázolt, a bűnözéshez közel álló, kiszámíthatatlan és hierarchikusan felépülő világban érthető, hogy elsősorban nem résztvevő állampolgárokká, hanem ügyes játékosokká, egyéni stratégiákká akarnak válni, akik gyorsan tájékozódnak a rendszerszintek között. Nem kötődnek egy-egy társadalmi intézményhez, nem alakítanak ki intézményi identitást, hanem pusztán csak élnek az intézmény adta lehetőségekkel. Nem „táplálni szeretnék a rendszert”, hanem kijátszani, annak érdekében, hogy „vezetőké”, de legalább „követőkké” váljanak, és elkerüljék az arctalan dolgozók világát.

ÉLETVILÁG

A szűken értelmezett politikai és az általában vett társadalmi jelentéstársítások mellett minden olyan jelentéstartalmat a tágan értelmezett magánélet, az életvilág kategóriájába soroltam, amelyben az események a hallgatók közvetlen hétköznapijait érintették. Az életvilágra vonatkozó elbeszélések tovább árnyalták a hallgatók a mai magyar közéletéről vallott nézeteit. Talán nem meglepő, hogy a bűnözéshez közeli botrányos világot tükröző politikum, amiben csak a lúzerek vesznek részt és a hierarchiákkal tagolt társadalmi szféra tükröződik a közvetlen magánélet tapasztalataiban is (9. táblázat).

9. táblázat: Az életvilág szintjén értelmezett magánélet

Az életvilág szintjén értelmezett magánélet	Kategóriák	Alkategóriák	Jelentés-tartalmak
Életminőség (Összesen 58)	Tandíj		1
	Ruha		1
	Pénz		20
	Alvás		6
	Evés		9
	Lakáskörülmények		9
	Mentálhigiéné		12
Egyéni küzdelem (összesen 43)	Siker	Segítség	3
		Karrierépítés	7
		Egyéb	6
	Kudarcc	Külső akadály	7
		Önhiba	8
	Döntés		12
Munka (Összesen 38)	Gürizés		24
	Munkanélküliség		6
	Munkaidő		8
Agresszió (Összesen 37) Fenyegetettség (összesen 28)	Erőszak	Verekedés	10
		Gyilkosság	1
		Öngyilkosság	1
		Egyéb	3
	Keresztbe tesz		4
	Haragszik		2
	Veszekedik		12
	Elássa magát		3
	Csal		1
	Szervezeti		4
	Egzisztenciális		10
	Testi		5
	Külső		9
Kapcsolatok (összesen 26)	Érdek		8
	Barátság		11
	Szerelem		7
Iskola (összesen 22)			22

Az életvilág szintjén értelmezett magánélet	Kategóriák	Alkategóriák	Jelentés-tartalmak
Deviancia (összesen 21)	Drogfüggőség		3
	Kényszeres evés		4
	Alkoholizmus		7
	Szerencsejáték		4
	Dohányzás		2
	Mobil függőség		1
Buli, zenehallgatás, játék			17
Család			14
Sport			14
Gyerek			6
Gyerektnevelés			7
Köz iránti felelősség	Egymásra mutogatás		2
	Ignorancia		6
	Saját érdek előnyben részesítése		4
Kollégium			2
Összesen			345

a) Veszélytudat. Az életvilágban jelen lévő veszélytudat szervezeti (4), egzisztenciális (10) és testi (5) fenyegetettséget is jelent. A hallgatók tartanak az erős szervezeti ellenőrzéstől, a HÖK-től, az anyagi gondoktól, az életminőségük romlásától.

„Ez a mindennapos rettegés, hogy munkanélküli lehetek. ezek a hajtások. Meg az ember már csak odafigyel, hogy a munkáját hogyan végezze. Reggel már szinte úgy kel fel, hogy már megint retteg, hogy úristen mi lesz már megint.”
„Mindenki számolgatja a pénzét, és mindig azon aggódik, hogy mi történik.”
„Az emberek féltik az munkájukat, féltik a jólétüket a családjukat, tehát sokszor nem mernek ellenszegülni a felsőbb vezetésnek, és nem mondják el a véleményüket inkább magukban tartják, csak hogy ne kelljen szembeszállni olyan emberekkel, akiket magasabb rendűnek tartanak.”

A hallgatókban élő veszélytudat azzal a ténnyel is alátámasztható, hogy az életvilágra korlátozó jelentéstársítások jelentős hányadát (58) képezik az agresszióra és a társadalmi devianciákra utaló kijelentések. Az interjúk minden tízedik jelentéstársítása köthető a két területhez. Testközben érzik a társadalmi megosztottságot, a veszekedést. Hétköznapijaikban a veszekedésen kívül jelen van a hangtalanul növekvő feszültség is. Két jelentéstársítás vonatkozott a haragra, és további hét a problémák elásására, a nézetek ütköztetésének elkerülésére.

„Az önvédelemre visszatérve: valahogy meg kell oldani a problémákat. A legjobb elásni, mert akkor biztos nem kerül az ember börtönbe.”

Aggudalomra adhat okot, hogy a hallgatók a verbális és a non-verbális agresszió kívűl beszámoltak közvetlen testi agresszióról (15) és deviáns társadalmi magatartásról (21). Megemlítették a drogfűggőséget, a kényszeres evést, az alkoholizmust, a szerencsejátékot, a dohányzást és a technikai eszközökhöz való kényszeres ragaszkodást. 12 jelentéstársításban felbukkantak olyan mentálhigiéniai problémák, mint az őrület, a szorongás vagy az üvöltés.

„Ha pesszimisták vagyunk, akkor nem tudjuk, hogy mit csinálunk, hízunk, eszűnk vagy zabálunk. Nem tudjuk, hogy merre menjűnk vagy iszunk, verekszűnk, drogozunk és aműgy erre is elindul egy kiűt, de nincsen... látod, és utána ott lesz a fény.”

A konfliktusokra, agresszióra, veszekedésekre utaló magyarázatokban a konfliktuskezelés megbeszéléses, tárgyalásos, konszenzuális megoldásra törekvű módozatai nem fordultak elő.

b) Egyéni küzdelem. A vizsgált hallgatók életűtjuk megalapozásakor nem számíthatnak külső támogató közegre. 43 jelentéstartalmat társítottak a karrierépítés nehézségeivel, amelyek közül csak három alkalommal említették külső segítséget. Meglepű azonban, hogy a rájuk váró kudarc okait az egyéni jellemhibákban, lustaságban vélték felfedezni (8), és kisebb jelentőséget tulajdonítottak a külső társadalmi okoknak. Az egyéni küzdelmek és döntések – nem függetlenül a munkáról kialakult meggyűződésektől²⁵ – az életvilág második legmeghatározóbb kategóriáját alkotják. Az egyén személyes felelősségévé válik a lehetőségek és korlátok, a hasonlóságok és különbségek pontos felmérése.

c) Státusz-homogén játékterek. A fentiekkel összefűggésben azonosíthatókká váltak az egyértelmű játékszabályok mentén szerveződű státusz-homogén játékterek. Ezekben a játékterekben elengedhetetlenű fontos szerep jut a demokratikus közélet legközvetlenebb közegének, a baráti közösségeknek. A fiatalok ezekben a státusz-homogén játékterekben sajátítják el a kommunikáció és orientáció technikáit, amelyre nagy szükségűk van a felvázolt következmények nélküli, dinamikusan változó világban. A magyar fiatalok 20 százalékának egynél több magántársasága van (Utasi 2011).²⁶ Ezek a horizontális párhuzamos valóságok három szempontból tekinthetűk hasonlóknak: 1.) Szabályokkal tagolt játékterek, ahol a cselekvésnek kiszámítható következménye van. 2.) E terekben az idő dimenzió felfokozott, ünnepi. 3.) Ezek a magántársaságok jelentésképzű sajátosságokkal rendelkeznek, ami a lejáratott aktivitási formák helyett újfajta részvételi lehetőséget ígér.

²⁵ A munka 37 jelentésárnyalatából 23 a munka fáradtságos és megalázó robot jellegét emelte ki. E régióban a munkanélküliség (6) a fiatalok hétköznapijainak része. Már az elsőéves hallgatók is úgy tűnik, szembenéznek a fiatal munkanélküliség árnyával, a munkalehetőségeik korlátozottságával. A munka egyetlen megnyilatkozásban sem bizonyult kreatív, felszabadító tevékenységnek.

²⁶ Ez az eredmény összhangban van a Campus-lét kutatás kvantitatív adatbázisának adataival (Pataki 2012), ahol a kollégisták körében az általános, az akadémiai és a munkapreferenciák alapján klasztereket azonosítottam. Egynegyedűk (992-en az online megkérdezettek 4828 fűs mintájából) került abba a klaszterbe, amit leginkább az különített el környezetétől, hogy a benne lévűk nem a klasszikus akadémiai értékeket követték, hanem egyetemi éveiket arra használták fel, hogy erősítsék társadalmi tőkűjűket. A faktoranalízis alapján ezek a hallgatók az egyetem utáni érvényesűléshez fontosabbnak tartják a kapcsolathálójuk bővűlését, mint az akadémiai erűnyek elsajátítását. Számukra fontosabb a barátokkal való együttlét vagy a szórakozás, mint egyetemi kötelességeik teljesítése. Ezeket a hallgatókat lézengűkként vagy atipikus hallgatókként (Pusztai et al. 2011) is azonosíthatjuk, de a narratív-stimuláló projektív technika alkalmazásával nyert adatok alapján azt is tudjuk rűlűk, hogy a kurrikuláris, de az extrakurrikuláris tevékenységeket is sokkal kevesebbszer említették, mint az életre való felkészűlés nehézségeit. Az interjűk fényében a „buli” sajátos jelentésárnyalatai nem a hallgatók felelűtlenségére utalnak, hanem túlzott felelűsségtudatukra. Egyfajta stressz oldás, amely segítű őket szembenézni a társadalmi reálfolymatokkal.

Kérdésként merül fel, hogy az alternatív valóságok milyen szerepet töltenek be a fiatal felnőttek életében. Van-e különbség a formális és informális alternatív valóságok között?

Adataim alapján feltételezhető például, hogy a sport egy olyan köztes játéktér képez, amelyhez a fiataloknak tényleges közük van, amely képes áthidalni a köz- és a magánélet között megjelenő hiátust és egyben közéleti aktivitási forma. Az élsport a kommunikációhoz hasonlóan olyan elem, amely kiutat jelenthet a köz jelenlegi állapotából. Az adatok alapján az igazi közszereplők a sportolók, ők tehát napjaink példaképei. Az életvilág szintjén a sport olyan küzdőtér, ahol az egyén kiteljesedhet és elérheti vágyait. A sport egyértelmű szabályokhoz kötött, biztos léttérnek tűnik, ahol a dolgok következményei előre láthatók. Azok a hallgatók, akik legalább amatőr szinten sportoltak a kockák kirakásánál optimista kijelentéseket tettek. A megfelelő egyéni áldozatok árán elérhetőnek találták céljaikat.

d) Intézmények. A társadalmi intézmények (iskola, család, kollégium) jelentéstársításai az intézmények szerepére engednek következtetni a hallgatók állampolgári szocializációjában. A hallgatók huszonkétszer utaltak az egyetemre, illetve a karokra, tizennégyyszer említették a családjukat és csak kétszer a kollégiumot. A kollégiumok az intézményi törekvések ellenére más intézményekkel szemben csak kevésbé formálják a hallgatók közéletéről alkotott nézeteit, nem funkcionálnak állampolgári szocializációs színtérként.

A hallgatók közvetlen életvilágára vonatkozó adatok alapján egy olyan közéleti vízió rajzolódik ki, ahol az egyéni érvényesülésért folyó harc egy kiszámíthatatlan, baljós világban zajlik. Ezt a számukra nem sokat ígérő negatív univerzumot nem alakítani, hanem kijátszani szeretnék. A közülethez érzelmi szálakkal kötődnek. Nem nevezik meg a közélet szereplőit, nem kívánnak velük azonosulni, és elhatárolják saját életvilágukat a számukra botrányosnak, korruptnak tartott közélettől.

Összegzés

A hazai és nemzetközi ifjúságkutatások adatai alapján a nyolcvanas évekhez képest a magyar fiatalok politikai aktivitása visszaesett (Szabó A., Kern 2011; Szabó, Örkény 1998). Ez részben a politikai szocializáció intézményeinek diszfunkcióira utal, részben pedig a politikai kultúra sajátosságaira, amennyiben a politika és a közélet világa a fiatalok számottevő részétől távol van. Ugyanakkor az ESS²⁷ 2010-ben felvett ötödik hullámának adatai szerint éppen az általam vizsgált 20–24 éves korosztályban a részvételi szándék növekedni látszik. Az a magyarázat tehát, miszerint a fiatalok kiábrándultak a közéletből, túlzott leegyszerűsítésnek tűnik (Zukin et al. 2006: 118–189; Szabó, Oross 2012: 66). Valószínűbb, hogy a politikai részvétel hagyományos formái (választási részvétel, formális szervezetekhez való kötődés) kevésbé népszerűekké válnak, míg az ügy-orientált és civil részvételi hajlandóság nő. Ez a részvételi szándék elsősorban direkt demokratikus és virtuális akcióformákban nyilvánul meg (Szabó, Oross 2012).

E tanulmány a Campus-lét kutatás keretében egy olyan projektív módszert kívánt bemutatni, amely lehetővé tette az intézmények politikai szocializációban betöltött szerepének összevetését a hallgatók közről alkotott elképzeléseivel. A kutatás fókuszában az a kérdés állt, hogy a közről való nézetek milyen aktivitási formákba fordulnak át, mi jellemzi a közletről kialakult kép és a közéleti aktivitás viszonyát. A rendelkezésre álló adatok alapján így keztem

²⁷ European Social Survey

rámutatni, hogy milyen összefüggés van a közéletfelfogás, az aktivitás és az intézmények politikai szocializációs potenciálja között.

A tanulmány egy új módszertani technika bemutatása is egyben, amelyet a Campus-lét kutatás keretében a Debreceni Egyetem két kollégiumában alkalmaztam. A nyitott interjúkészítési technika alapján egy új projektív módszert használtam: narratíva-stimuláló kockákat alkalmaztam. Az interjúk során az interjúalanyokat arra kértem, hogy dobjanak egyszerre mind a 18 kockával, és a kockák felülre eső oldalait felhasználva „rakják ki” a magyar közéletet. A bemutatott adatok 40 interjún alapulnak. A kockák felszínén megjelenő piktogramok bizonyos közéleti sztereotípiákat mozgósítottak, amelyek történetekbe ágyazódtak. Az elmondott történetek igazi érdekessége a sztereotípiák milyenségében, kontextusba ágyazottságában és megjelenésük gyakoriságában rejlik. Az, hogy ezek a szimbólumok milyen gyakorisággal és milyen kontextusban jelentek meg, segített feltárni az egész célközönségre jellemző asszociációs mezőt. Az eredmények feldolgozásában elkülönítettem *elsődleges és másodlagos jelentéstartalmakat*. Az elsődleges jelentéstartalmakkal az asszociációs mezőt tártam fel, a másodlagos jelentéstartalmakkal a közéletre vonatkozó elképzeléseket és aktivitási formákat.

A tartalmi elemzés fókuszában a kockák, a kirakási stratégiák és alakzatok, valamint a felmerülő asszociációk és jelentéstartalmak álltak. A jelentéstartalmak két szintjére voltam kíváncsi: arra, hogy milyen elsődleges asszociációkat hívtak elő a kockák, és hogy ezek milyen kategóriákba és történetekbe ágyazódtak bele.

A módszer rendkívül hasznosnak bizonyult a közbeszédben kialakuló hallgatási kultúra megtörésére, a közéleti víziók, politikai közérzet vagy politikai világkép megragadására. Hasonló módszer alkalmazásáról nincs tudomásom. Hívóképeket alkalmaznak ugyan – főként a pszichológiában –, de e módszerek teszté fejlesztése bonyolult és hosszadalmas folyamat. A „narratíva-stimuláló kockák” képei éppen egyszerűségüknél fogva nem okoznak értelmezési problémát. Mivel itt az üzenetet nem a szimbólumok kiválasztása jelenti, ezért nincs szükség valamiféle univerzális jelentés megragadására; a szimbólumok aktuális jelentése feltárul a narrációban.

A módszer rendkívül hatékony, rövid idő alatt igen sok információ keletkezik, így kiváló kiegészítője lehet a különféle interjútechnikáknak. E módszer természetesen nem csak az állampolgári szocializáció-kutatásokban használható; alkalmas lehet például a klíma vagy az iskolai bántalmazás kutatásában is.

Az eredmények alapján a Debreceni Egyetem két kollégiumában a hallgatók társadalmi közérzetére vagy politikai világképére vonatkozólag az alábbi, óvatosan megfogalmazott összefüggések állapíthatók meg.

1) Közéleti víziók. Bár a kutatás során alkalmazott hívókérdés a magyar közélet leírására vonatkozott, a hallgatók a közélet fogalma alatt nem a klasszikus értelemben vett közéletet értették, hanem az általában vett „magyar emberről” vagy a közvetlen hétköznapijaikban lejátszódó eseményekről beszéltek. Ez elgondolkodtató jelzése annak, hogy állampolgári kultúrájukból hiányzik a közélet modern társadalmakra jellemző képe, és ezzel összefüggésben személyes viszonyuk is nélkülözi az aktív, résztvevő állampolgárra jellemző késztetéseket. A politikai véleménynyilvánítás és az én-reprezentáció a jelentéstársítások csak kis hányadát tették ki, jelezve, hogy a politikai véleménynyilvánítástól a hallgatók jelentős hányada tartózkodik. Ennek megfelelően az összegyűjtött jelentéstársításokat három szinten – az életvilág, a társadalom és a politika szintjén – elemeztem.

Az életvilág szintje. A hétköznapi interakciók leírása során az életutak kialakításában hangsúlyos az egyéni küzdelem jelentősége. A hallgatók magányos harcként tüntetik fel az emberi

életutak sikereit vagy kudarcát. Küzdelmeiket magányosan vívják meg, és nem számítanak támogató közegre. Az egyéni érvényesülésért folyó küzdelmet végigkíséri az egzisztenciális, intézményi és testi fenyegetettség árnyéka. A közvetlen magánélet elbeszéléseinek háttérében felsejlenek olyan deviáns magatartások, mint a verbális és non-verbális agresszió vagy a fiatalok életminőségét veszélyeztető kényszeres tevékenységek.

A társadalom szintje. Interjúalanyaim a közvetlen életviláguk sikeres és elrettentő történeteinek kívül gyakran utaltak a társadalomban „általában” érzékelt jelenségekre. A „közvetlen” és az „általános” között azonban nem körvonalazódott az a köztes, közös cselekvésekre lehetőséget kínáló közéleti tér, amelyhez valóságos közük lenne. A magyar közélet kapcsán a bűnözés, a kilátástalanság és az irányítottság tematizálódott. A biztonság utáni vágy és a transzcendens jelenségekben való hit jelzi, hogy a fiatalok nincsenek meggyőződve azokról a rendszerbiztosítékokról, amelyek hosszú távon meghoznák a kívánt előnyöket.

A politika szintje. A hallgatónak a klasszikus értelemben vett közéletre vonatkozó megjegyzései alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy a politikai véleménynyilvánítás tabusértésnek minősül. Ám a közletről formált vélemények, amennyiben áttörnek a társadalmi korlátokat, mégis markánsak. A nézetek ütköztetését nem tekintik követendő értelmiségi ethosz részének. Ezért a politikához köthető jelentéstársítások száma elenyésző a társadalomról vagy az életvilágról szóló elbeszélésekkel szemben. A társadalomban vezető szerepet vállaló közéleti szereplők csak ritkán, és általában bűnözéshez közeli kontextusban bukkannak fel. A politikai aktorok dilettantizmusa, a demokratikus érdekartikuláció hiánya és a magánérdek túlsúlya miatt a vizsgált fiatalok elhatárolódnak a magyar közletről.

2) A közről kialakított kép és a közéleti tevékenységek kapcsolata. Az adatok alapján megkérdőjeleződni látszik az a nézet, miszerint a fiatalok egyfajta politikai apátiában vannak, nem szerveződnek generációvá (Szalai 2011), így nem képeznek rendszerformáló erőt.²⁸ Az adatok tükrében ugyan beszélhetünk a politikai szférától való távolságtartástól, de mielőtt a fiatalok rendszerformáló erejéről véglegesen lemondanánk, érdemes figyelembe vennünk két tényezőt. Egyrészt azt, hogy a fiatalok nem foglyai annak a politikai kultúrának, ami alól az értelmiség sem tudja kivonni magát. Nem képezik a politikai társadalom részét, és ez lehetővé teszi számukra, hogy céljaiknak megfelelően a társadalmi, közéleti és politikai intézményektől, az intézményekbe való betagozódástól és az intézményesüléstől távol tartsák magukat (Rosen 2001). Másodszor pedig megvetik a munkás hétköznapi „gürizését”, és még nem tették magukévá az idősebb generációk „van mit veszteni” logikáját. A fenti két jellemző kívülről bár, de határozott rendszerformáló erővel bírhat.

3). Az intézmények állampolgári szocializációs hatása. Az eredményeket összefoglalva elmondható, hogy a intézmények (iskola, kollégium) kevésbé formálják a hallgatók köréről való nézeteit. Az egyetem és elsősorban a karok határozott közéleti színteret képeznek, míg a lakótér, a kollégium az intézmény kifejezett intézkedései ellenére sem tekinthető a politikai szocializáció meghatározó tényezőjének. Az adatok korlátait figyelembe véve ennek okát abban látom, hogy a hallgatók elkerülik a klasszikus aktivitási formákat. Nem azonosulnak intézményekkel és nem is kívánnak részt venni az intézmények aktív formálásában. A rendszerszintek közötti diszkrepanciákat kívánják saját érdekeiknek megfelelően kihasználni. Adataink alapján

²⁸ Szalai Erzsébet *Koordinátákon kívül, Fiatal felnőttek a mai Magyarországon* című könyvében kvalitatív interjúkkal elemezte a fiatal felnőttek réteg specifikus identitását és habitusát kilenc társadalmi csoportban, és vizsgálta az új-kapitalizmus hatását az ifjúsági kultúrákra. Adatai alapján megállapítja, hogy az általa vizsgált fiatal felnőttek nem tekinthetők egységes generációnak.

a formális intézmények kevéssé, de az informális társadalmi intézmények (tér, orientáció, kommunikáció) jelentős mértékben formálják a hallgatók magatartás mintáit.

4) Végül az adatok alapján kirajzolódni látszik a klasszikus diákközösségek felbomlása. Az értékek átrendeződése (Csepeli, Örkény 1996; Bauer, Szabó 2005; 2009; 2011; Marián 2012) a csoportkötődések átfarmálódása (Szabó 2010, Anderson 2006). A klasszikus értelemben vett csoporttudattal, csoporthatárokkal, csoportnormákkal azonosítható klasszikus közösségeket felváltják a kommunikatív közösségek.²⁹ Ezekben a formálódó új típusú közösségekben az orientáció és a kommunikáció kitüntetett jelentőséget nyer. A közösségek átalakulásával párhuzamosan a közről vallott nézetek közéleti aktivitásba való átfordulása sajátos mintázatokat mutat.

Adataim megerősítik Utasi Ágnesék feltételezését és empirikus eredményeit, melyek szerint Magyarországon a magántársasági, közösségi individualizálódás folyamata mellett elindult egy intézményi individualizáció. Ennek az individualizációnak az alapvető jellemzője az, hogy bár az intézményi függés fokozódik, az egyén a makrocsoportokba való beilleszkedés helyett a saját életútra való reflexiót helyezi előtérbe (Beck 2003; Császár 2011: 19; Utasi 2011). Az egyén a privátszféra szempontjából értelmezi a közteret és a közsférát. A köz és magán határainak meghatározása cselekvéseméleti, stratégiai kérdéssé válik, melyben a nemzedéki helyzetértelmezés és az azon alapuló közéleti cselekvés új formái jelennek meg (Mannheim 1969). Miközben „az ifjúsági életszakasz autonómiája nő és az életésélyek nőnek az életutak egyre individualizáltabbakká és kockázatosabbakká válnak” (Gábor 2012). Hogyan lehet közéleti aktivitást várni ott, ahol az érintettek nem látják a konfliktusok megjelenítésére és kezelésére alkalmas intézményesült formákat, nem is tudnak róluk, maguk nem akarnak ilyeneket létrehozni, mert nem hisznek az értelmükben.

Felhasznált irodalom

- ANDERSON, Benedict (2006): *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest, L'Harmattan
- BAUER Béla, SZABÓ Andrea (2005): *Ifjúság 2004. Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda
- BAUER Béla, SZABÓ Andrea (szerk., 2011): *Arctalan? nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet
- BAUMAN, ZIGMUNDT (2000): *Liquid Modernity*. Cambridge, Polity
- CSEPELI György, ÖRKÉNY Antal (1996): Jelképek és eszmék az európai nemzeti himnuszokban. *Régió* 2. 3–34.
- DELANTY, Gerard (2003): *Community*. London, New York, Routledge
- ERIKSON, Erik H. (2002): *Gyermekek és társadalom*. Budapest, Osiris
- FELEKY Gábor (szerk., 2009): *Közösségi relációk: elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere
- JANCSÁK Csaba (2009): Miért jó a rossz a jóban? A kétfarkú kutya jelenség megértése felé. In: Bíró István (szerk.): *Csatlakozás az Európai ifjúsági Térséghez 3.0*. Szeged, EIKKA. 29–64.

²⁹ A késő modernitás közösségeinek szükségszerű felbomlását Delanty és Bauman (2000) vázolja fel. A közösségek átalakulásának magyar vonatkozásait lásd Feleky 2009; Gergő 2009; Utasi 2011. Anderson (2006) elemzése segít megérteni a közösségek szimbolikus elemeinek formálódását.

- GERGÓ Zsuzsanna (szerk., 2009): *Közösségi mozaikok – interjúk*. Szeged, Belvedere Meridionale
- KERN Tamás, SZABÓ Andrea (2011): A politikai közéleti részvétel alakulása Magyarországon, 2006–2010. In Tardos Róbert, Enyedi Zsolt, Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, Képviselet, Politikai változás*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 17–56.
- LAKI László, SZABÓ Andrea, BAUER Béla (szerk., 2001): *Ifjúság 2000 Gyorsjelentés*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet
- LÁNYI Gusztáv (1997): *Politikai pszichológia és politikatudomány*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete
- LYNCH, Kevin (1960): *The image of the city*. Cambridge, MIT Press
- MARIÁN Béla (2012): A debreceni egyetemisták értékvilága. *Educatio* 2. 272–286.
- PATAKI Gyöngyvér (2012): Magány és társas élet a Debreceni Egyetem kollégiumaiban. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 37–56.
- PERCHERON, Annick (1993): *La socialisation politique*. Paris, Armand Colin
- ROSEN, Bernard Carl (2001): *Masks and Mirrors – Generation X and the Chameleon Personality*. Westport, Praeger Publishers
- SIKLAKI István (2011): *Vélemények mélyén. A fókuszcsoporthoz módszer, a kvalitatív véleménykutatás alapszerepe*. Budapest, Kossuth Kiadó
- SPARKS, Colin (2007): Az internet és a globális közsféra. In Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Terestyéni Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Budapest, Gondolat Kiadó. 776–800.
- SZABÓ Andrea, BAUER Béla (2009): *Ifjúság 2008. Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda
- SZABÓ Andrea, OROSS Dániel (2012): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar egyetemisták és főiskolások körében In Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I.* Szeged, Belvedere Meridionale. 65–109.
- SZABÓ Andrea, KERN Tamás (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan? nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 37–80.
- SZALAI Erzsébet (2011): *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon*. Budapest, ÚMK
- SZABÓ Ildikó, CSEPELI György (1984): *Nemzet és politika a 10–14 évesek gondolkodásában. Tanulmányok, beszámolók, jelentések*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont
- SZABÓ Ildikó, ÖRKÉNY Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Könyvek
- SZABÓ Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció*. Budapest, L'Harmattan
- UTASI Ágnes (szerk.) (2011): *Közösségi kapcsolatok és közélet*. Szeged, Belvedere Meridionale
- VICSEK Csilla (2006): *Fókuszcsoporthoz elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás*. Budapest, Osiris
- PUSZTAI Gabriella, CSEGLÉDI Tímea, NYÜSTI Szilvia, BOCSI Veronika, MADARÁSZ Tibor (2011): Láthatatlanok, létezőtők, közönyösök. *Educatio* 2. 271–280.
- ZUKIN, Cliff, KEETER, Scott, ANDOLIN, Molly, JENKINS, Krista, DELLI CARPINI, Michael X. (2006): *A New Engagement? Political Participation, Civic Life, and the Changing American Citizen*. New York, Oxford University Press

Bocsi Veronika

„HAWAII, DIZSI, LÁMPAFÉNY”. A BULI JELENSÉGGKÖRE A CAMPUSOK VILÁGÁBAN

„...lassan az a benyomás alakul ki bennem a mindennapok során, hogy az iskola úgy is elbeszélhető, mint ami valójában sokkal inkább e karneválról szól, mai szóval a buliról, és nem arról, amiről „hivatalosan.”

Mészáros György (2011: 34)

„A középiskola nagyon kemény volt, nehezebb volt, mint ez (a felsőoktatás).

Én a Kossuthban voltam, és nehezebb volt napi szinten élni, ott iskolába járni, mint ez. Nekem ez Hawaii, dizsi, lámpafény.”

Részlet a DE GYFK-n felvett hallgatói fókuszcsoportos interjúból

A bulik jelenséggköre, a hallgatói életmódban betöltött szerepe túlnyomórészt feltáratlan terület, annak ellenére, hogy a diákok életmódját és a campusok világát ismerők számára vitathatatlan tény központi szerepe, időt és kapcsolatokat strukturáló ereje, az identitásra és csoport-hovatartozásra gyakorolt hatása. Ha alaposabban meg akarjuk ismerni a bulik jelenséggkörét, még abba a problémába is bele fogunk ütközni, hogy a jelenségnek, amely a szórakozási formák egy halmaza, a definíciós kísérletei hiányoznak. A diákok szabadidő-struktúrájának feltérképezése során azonban bizonyos kutatások és elemzések érintik a problémát, s statisztikai elemzésekkel (Murányi 2010), vagy akár kvalitatív technikákkal (Madarász 2012) közelebb visznek minket a jelenség megértéséhez, illetve a diákok életmódjában történő pozicionáláshoz.

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy mind kvantitatív, mind pedig kvalitatív technikák használatával megpróbáljam megközelíteni, feltérképezni a diákok bulizási szokásait, a bulikről alkotott véleményét és a nekik tulajdonított funkciókat. Az elemzésben felhasznált adatok a Campus-lét a Debreceni Egyetemen: Csoportok és csoportkultúrák című, Prof. Szabó Ildikó vezette OTKA kutatás (K 81858) 2010-es kérdőíves lekerdezéséből, valamint a kutatáshoz tartozó fókuszcsoportos interjúk szabadidő-struktúráit felmérő blokkjaiból készültek.

Reményeim szerint, még ha nem is tudok majd átfogó képet rajzolni a diákok életmódjának ezen szeletéről, az elemzés közelebb visz a bulik jelenséggkörének alaposabb leírásához, s további kutatásoknak képezheti alapját. A tanulmány kvalitatív szakaszának célja az, hogy a diákok bulikhoz kapcsolódó attitűdjeit és szubjektív viszonyát tárja fel, míg a kvantitatív elemzés egyrészt a szórakozás ezen formájának szabadidő-struktúrában betöltött pozícióját, másrészt pedig a jelenséggkör értékekbe való beágyazottságát szeretné megvizsgálni.

Az elméleti keretek, avagy honnan is közelíthetünk a bulik jelenségeköréhez?

Átfogó elméleti keretek hiányában az általam kutatott jelenség felé több irányból fogok közelíteni. Az elemzés alapját képezhetik a szabadidő-kutatás és az ifjúságszociológia főbb csapásvonalai, de a kutatandó terület beleilleszthető a felsőoktatás-kutatás különböző szegmenseibe is (eltömegesedés, hallgatói szocializáció stb.). Arra vállalkozom tehát, hogy az itt felsorolt részterületek mindegyike felől eljussunk a diákok életmódjának az általunk megismerni kívánt szeletéhez.

A bulizási szokások elméleti száalai egyrészt elvezethetnek a szabadidő-kutatások irányába. Olyan szórakozási alkalmak ezek, amelyek megszakítják a mindennapok rutinját, s a feszültségek társas levezetésére nyújtanak lehetőséget. Mindezen alkalmak a tradicionális társadalmakban is adottak voltak, ugyanakkor ezek menetrendje előre kiszámítható volt, s az ezeken történő megjelenés a közösség elvárásai szerint és szemei előtt zajlott (Bourdieu 1990). Az ilyen alkalmak gyakran zártak le nagyobb ívű munkafolyamatokat, intenzívebb munkajellegű periódusokat, vagy jelezték bizonyos szakaszhatárok átlépését.

Érdekes párhuzam, hogy az ezeknek a hagyományos alkalmaknak megfeleltethető szórakozási formák és lehetőségek a hallgatói életmódban is megragadhatók, s kapcsolódnak bizonyos szakaszhatárokhöz vagy felfokozott periódusok lezárásához (gólyabál, vizsgaidőszakokat lezáró bulik stb.).¹ A közösségi kontroll természetesen nem volt minden társadalmi csoport esetében ugyanolyan erősségű, s a társadalom hagyományos szövetéből kiilleszkedett, vagy afelett elhelyezkedő közösségek esetében lazább volt. A szórakozás kontrollált voltának feloldódása minden bizonnyal az individualizáció folyamatával függött össze, s ennek előrehaladtával válhattak ezen események sokkal inkább a spontán és az egyéni/kiscsoportos együttlétek alkalmává. A közösségi ritmusok feloldódása a szórakozás kollektív ritmusainak feloldódásához is vezetett, ami a szórakozási formák sajátos mintázatait és egyéni építkezéseit eredményezte, ugyanakkor a szórakozás időbeli rendezettsége és ismétlődése is eltűnt, amely a köztes, munkajellegű tevékenységekkel kitöltött periódusokat garantálta. Fontos megjegyezni, hogy a kapcsolódás formáinak egy része a tradicionális társadalmakban is összekapcsolódott a szerhasználattal, de ennek kontrollja az individualizáció folyamatával szintén feloldódott (Fekete 2001). A modern értelemben vett szabadidő, amelyben a kötetlen tevékenységek egyéni építkezések eredményei, és sokkal inkább spontán bekövetkező eseményekként értelmezhetők, az ipari társadalmakban kristályosodik ki. Az életmód változásait érintő szociológiai elméletekben ugyanakkor a modernizáció folyamatában történő előremozdulás nem feltétlenül jelenti a szabadidős tevékenységek dominánssá válását: inkább az arra vonatkozó döntési lehetőség megjelenését dokumentálhatjuk, amelynek birtokában az egyén akár a kötetlen tevékenységek szféráját is visszaszoríthatja (Riesman 1983).

Más elméletek irányvonalait áttekintve azonban mégis az a valószínűsíthető, hogy a szabadidő térnyerése a huszadik század folyamán markánsan kirajzolódó folyamat. A szabadidő-paradigma (Kiss 1997) a gondolkodási struktúrák rögzülésében és az identitásképzés folyamatában mutat rá a terület dominánssá válására, amikor is a kötetlen tevékenységek, s ezáltal a szórakozási formák is az önidentifikáció egyik alapját képezik. Az ehhez szükséges időkeretek az időmérleg-vizsgálatok tanulságai alapján rendelkezésre is állnak, hiszen a szabadidő megnövekedett mennyisége a kitágult döntési autonómiákkal karöltve elviekben elvezet az egyéni

¹ Az egyetemeken szerveztetéséhez kapcsolódó társas összejövetelek a mai napig jóval formalizáltabbak, s annak menete is sokkal inkább szabályozott (eléggé, ha például a gólyabálok dress code-jára gondolunk), a szervezettől eltávolodva ugyanakkor az előírások és a szabályok oldódni látszanak.

és színes felhasználáshoz. Mindazonáltal fontos azt is megjegyezni, hogy a munkajellegű tevékenységek, valamint a szabadidő szférájához sorolható területek nem minden esetben képzelhetők el komplementer-szerűen, s az egyik szféra kibővülése nem csupán, vagy nem feltétlenül a másik szféra rovására történhet meg.

A szabadidő-kutatások azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy ez az optimális scenárió a társadalmak egészét tekintve nem valósul meg, hanem az egyenlőtlenségek rendszerébe beágyazva illeszkedik a fennálló különbségekhez, vagy éppenséggel újabbakat is generálhat. Az újabban generált egyenlőtlenségekkel jellemezhető dimenziókhoz kapcsolható a rétegződés-kutatások azon megállapítása, amely szerint e réteghatárok az utóbbi évtizedben az életmód-jegyek, az életstílus szabadon megválasztott elemei mentén is, sőt, egyre inkább ott képződnek (Andorka, Hradil & Peschar 1995) – mindez pedig átszínezi a szórakozási formákhoz tapadó státuszjegyeket, s bizonyos elemeket sajátos értékekkel és presztízzsel ruház fel. Mindezen folyamatok megemelhetik bizonyos szórakozóhelyek és szórakozási típusok „értékét” és elismertségét – hasonló jelenség figyelhető meg például a magyarországi fesztiválok differenciálódási folyamatait vizsgálva (Buzinkay 2012).

Az ifjúság-szociológia területéről kiindulva a szórakozási formák megközelíthetők a nagyobb elméletek irányából, csak bizonyos mértékben tovább kell gondolnunk azokat. Az iskolai ifjúsági életszakasz (Zinnecker 1993) szélesebb autonómiákkal jellemezhető, a kötelezettségek elodázásával, a kötetlen tevékenységek felértékelődésével, s ez utóbbiaknak az életmód-ba egyre korábban történő beleillesztésével. Amíg az ifjúság a szórakozási formáit úgymond készen kapja az idősebb generációktól, s sok esetben azok felügyelete mellett kerül sor a társas összejövetelekre, addig ezek az alkalmak illeszkednek a szabályozott és közösség által meghatározott életmód keretei közé. Az utóbbi években azonban a bulik különböző típusai a fiatalok tevékenység-struktúrájában már az általános iskola periódusában megjelennek mindazokkal a sajátosságokkal együtt, amelyek a felnőtt világ elemeit idézik (szerhasználat, éjszakai és hajnali időkeretek felhasználása, külső kontroll hiánya, öltözködési szokások). Az identitás-keresés jelenségek köre, amely szintén lényeges eleme az ifjúsági életszakasznak, a szórakozási formák és helyszínek kiválasztásában is megnyilvánul – elég, ha az egyes ifjúsági szubkultúrák, informális baráti társaságok társas életének mintázataira gondolunk (Harmati 2011). A fő csapásirányokat a valahová tartozás vágya, a referencia csoportok szerepe, és a vágyott státusz eléréséhez szüksége életstílus-jegyekkel való rendelkezés alakítja ki, amelyek felmutatása az identitás-keresés folyamatának velejárójaként értelmezhető. A rétegképző csoportok átstrukturálódásának trendje, amelyre az előbbi bekezdésünkben utaltam, az identitás-keresés és a felnőttkori szerepek kipróbálásának folyamatával kiegészülve minden bizonnyal átszínezi a szórakozási formák funkcióinak rendszerét is.

Vizsgálódásunkat a felsőoktatás területére helyezve először is le kell szögezni, hogy a felsőoktatás bizonyos teoretikus modelljeibe, mint például a humboldti intézmények képébe (Veroszta 2010) a különböző szórakozási formák olyan mértékű jelenléte, mint amelyet a kvantitatív kutatások napjainkban valószínűsítene, kevésbé vagy egyáltalán nem illik bele. A humboldti modell tudományközpontú és rigid világot azonban, amelyhez leginkább a Riesman (1983) belülről vezényelt embertípusa vagy Webernek (1995) az életét a tudomány világához igazító emberképe áll közel, inkább ideáltípusos modellként értelmezhetjük, s feltételezhetjük, hogy a kor egyetemeiben a manifeszt céloktól és elvárásoktól függetlenül különböző szórakozási formák is megfigyelhetők voltak. Más egyetem-konceptiókba (Veroszta 2010), mint például a középkori egyetemek szervezetébe vagy az eltömegesedett felsőoktatás világába a kötetlen tevékenységek hangsúlyosabb jelenléte sokkal inkább beleilleszthető.

Hogy a diákok életmódjában a különböző szórakozási formák valamilyen szinten mindig megjelentek (hol kevesebb, hol pedig több játékerteret kapva) arra rávilágít az a tény, hogy már a középkori egyetemek is szórakozó helyek vagy negyedek működését hívták életre, s a diákok számára, akik a hagyományos társadalom szövetébe csak hézagosan beilleszkedő réteget képeztek, saját törzshelyeket és rítusokat biztosítottak (vö. Bär 2005). A szórakozási formák egy másik csoportja ugyanakkor az egyetemek szervezeti keretéhez történő adaptációt eredményezte: a beavatási szertartások vagy a képzési idő lezárulását jelző összejövetelek például a szervezetbe való bekerülést, az odatartozást vagy az abból való kilépést szimbolizálták. Ezeknek az alkalmaknak a forgatókönyve jellegzetesebben kötöttebb, s sajátosságai évszázados tradíciókká válhatnak. Ezek a szórakozási formák a szabadidő spontaneitásával sokkal kevésbé rendelkeznek, s szerepük inkább megfeleltethető a tradicionális társadalmak kontrollált közösségi életének, csak abban a formában, hogy ez a résztvevőknek egy másik, azon kívüli rendszerbe való betagozódását segíti elő. Ezzel persze nem azt szeretnénk sugallni, hogy a diákok kötetlen időkereteinek ne lettek volna spontán szeletei, ugyanakkor látni kell, hogy a szórakozási formák bizonyos szegmensei az egyetemek világában a szervezeti hovatartozás és betagozódás célját is szolgálják. A Pusztai (2011) által is használt hallgatói szocializáció folyamatának sok szála a campusokon belüli formális és informális közösségek között, az oktató-diák kapcsolatokon keresztül szövődik, bizonyos szegmensei azonban a szabadidő világán keresztül mozdítják elő a hallgatók adaptációját, még akkor is, ha ennek a folyamatnak az értékstruktúrája, s az érintett tevékenységeinek köre nem azokat a sajátosságokat fogja felmutatni, amelyeket a campusok formális és hivatalos világa közvetíteni szeretne vagy kívánatosnak tart. Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódhat a Mészáros (2011) által bemutatott szubkulturális pedagógiának nevezett jelenség, amely egyfajta betagozódást eredményez, tartalma ugyanakkor „nem tartozik a hivatalosan elismert iskolai (tehát nevelési) kulturalitáshoz, de (...) pedagógiai jelleggel rendelkezik, legalábbis értelmezhető pedagógiailag.” (Mészáros 2011: 35) A szerző az elemzésében a szubkultúra fogalmát rendkívül tág értelemben használja, s ide sorolja a különböző ifjúsági szubkulturákat, vallási csoportokat s más, informális szerveződések is. A bulik jelenséggörét akkor tudjuk odailleszteni ehhez a logikához, ha a hallgatói életformát a szabadidős tevékenységek felértékelődésének, bővülésének fényében értelmezzük. Az ilyen jellegű szórakozási formákban való részvétel egyfajta betagozódást eredményez, ugyanakkor a szórakozás különböző típusai minden bizonnyal más-más értéktartalmakkal és normákkal bírnak.

A felsőoktatás eltömegesedése olyan szakokat, karokat és intézményeket hívott életre, amelyek hallgatói bázisai már nem feltétlenül rendelkeznek középosztályi háttérrel. Minden bizonnyal a rigidebb, tanulásközpontú hallgatói életmód mellett, amely a társadalmi rekonverzió folyamatát lehetővé teszi (Bourdieu 1978), más stratégiák is egyre inkább bevett gyakorlattá válnak, méghozzá úgy, hogy a diploma megszerzését az effajta hallgatói életmód nem feltétlenül akadályozza meg. Ha mindezt az előbb felvázolt ifjúságszociológiai keretekhez illesztjük, akkor könnyű felismernünk, hogy az autonóm döntésekre irányuló lehetőséget, az önálló életvezetés kialakításának esélyét a hallgatói életforma jelentős mértékben támogatja. A hallgatói populáció egy jelentős része a szülői háztól távol éli mindennapjait – sok esetben a hallgatók először találkoznak az önálló életvezetés lehetőségével, amely például már nem tartalmaz az éjszakai/esti időszakokra vonatkozó korlátozásokat. A campusok így az ifjúsági kultúra reprezentáns gócpontjaivá válnak – az ifjúsági kultúra ugyanakkor a szabadidő felértékelődésével, s ezáltal a szórakozási formák kiterjedt voltával jellemezhető.

Az ifjúságszociológiai kutatások, valamint a felsőoktatás-kutatás életmódot érintő trendjei és elméletei tehát egyaránt egy olyan irányba mutatnak, amely a campusokban a különböző

szórakozási formák felértékelődését, gyakoribbá válását valószínűsíti. Tanulmányom következő részében arra teszek kísérletet, hogy a hallgatók szórakozási szokásaival kapcsolatos, rendelkezésünkre álló kutatási eredményeknek rövid összefoglalását adjam.

Kik, hányszor és hol? Avagy a hallgatók bulizási szokásai a korábbi kutatások fényében

Mint azt korábban említettük, a diákok életmódjával kapcsolatban kutatási eredmények nem állnak bőségesen a rendelkezésünkre, ugyanakkor egyes hallgatói kutatások tartalmaznak idevágó elemeket. Trendek megrajzolására a magyarországi elemzések alapján nem vállalkozhatom, bár a diákok életmódját elemző nemzetközi vizsgálatok segítségével bizonyos irányok megragadhatókká válnak. A campusok életmódja a tanulás, a szabadidő, s újabban a munka világa közötti egyensúlyozásként fogható fel, ugyanakkor a longitudinális időmérleg-vizsgálatok arra mutatnak rá, hogy az utóbbi évtizedekben a diákok eltávolodni látszanak az ún. „akadémiai idő” által uralt életmódtól. Babcock és Macks (2011) szerint 1961-ben az Egyesült Államok nappali tagozatos hallgatóinak akadémiai ideje még hetente 40 órát tett ki, a 2003-as országos mintában ennek értéke már csupán 27 óra volt. Ezzel párhuzamosan a fizetett munka és a szabadidő mennyisége növekvő tendenciát mutatott. Joggal feltételezhetjük, hogy a kötetlen tevékenységek bővülő keretében a bulik is gyakrabban végzett tevékenységekké váltak.

Érdekes elgondolkodni azon, hogy vajon milyen szabadidő-struktúra keretein belül válik jellemzővé a különböző szórakozási formák szerves beépülése életmódba. Hunyadi (2005) ifjúsági és felnőtt mintán végzett vizsgálata során, amely az ezredforduló után pár évvel készült, s a különböző kulturálódási szokások és azok társadalmi-demográfiai szegmenseinek összerendezését elemezte, arra az eredményre jutott, hogy a „buli” kategóriájához közel álló, azzal leginkább rokonítható tevékenység (pl. popkoncert) a normál társadalom esetében a magaskultúrára irányuló elfoglaltságoktól távol helyezkedik el. Minél fiatalabbak voltak azonban a megkérdezettek, ezeknek az elemeknek az életmódban való megjelenése annál valószínűbb volt. Kiemelésre érdemes az is, hogy a két nem közül a férfiak állnak közelebb a szabadidő eltöltésének ahhoz a struktúrájához, amelyben a könnyedebb szabadidő-felhasználás elemei (például popkoncert, mozi) fokozottabban jelennek meg. Egy korábbi elemzésben a hallgatók kocsmába járási gyakoriságát vizsgálva sikerült kimutatni azt az összefüggést, hogy ezeknek a szórakozóhelyeknek a látogatása azon almintában volt gyakoribb, amelynek magaskulturális aktivitása alacsonyabb szintet mutatott, s a szabadidő-szerkezetének pólusa az ún. „modern” elemekhez közelített (számítógép-használatra fókuszáló tevékenységek, moziba járás stb.) (Bocsi 2009). Ebben a vizsgálatomban elkülönítettem klasszikus, modern, illetve egy kevert szabadidős hallgatói csoportot. Az előző kategória a hagyományos (nem elektronikus) magaskulturális művelődési szokásokkal volt jellemezhető, míg a második tevékenységi kör a számítógéphez kapcsolódó elfoglaltságokhoz és zömmel a tömegkulturális művelődéshez kapcsolódott. A kizárólag modern elemekkel bíró csoport életmódja a hagyományos egyetemista-képtől jóval távolabbra esett, s abban a kötetlen tevékenységek olyan elemei váltak hangsúlyossá a kocsmába járás mellett, mint a számítógépes játék vagy az autók szerelése.

Ha nem is bőséggel, de rendelkezésünkre állnak olyan magyarországi adatok, amelyek segítségével nagyvonalakban fel lehet vázolni a buli jelenségekörének a hallgatók szabadidő-struktúrájában, életmódjában betöltött szerepét és gyakoriságát. Az *Ifjúság 2008* kutatás fókuszcsó-

portos szakaszában megkülönböztettek push és pull jellegű cselekvéseket: az előbbieket kényszerítő, az utóbbiak pedig húzó erővel rendelkeznek. Az eredmények szerint a bulik egyértelműen a pull kategóriába sorolhatók, s pozitív tartalommal és közösségi jelleggel telítettek. A kutatás során felvett interjúk szövegei alapján a tanulás és a bulik inkább komplementer, egymást kioltó tevékenységi körnek tűnnek, amelyek közül a fiataloknak választaniuk kell (Szabó és Bauer 2009). Ugyanakkor, hogyha a diákok időmérleg-adatait figyelembe vesszük (Bocsi 2013), az alapján feltételezhetjük, hogy a két tevékenység akár egyszerre is helyet kaphat a diákok életmódjában, s nem feltétlenül kellene „kioltaniuk” egymást. Kérdéses az is, hogy ha ez a választás mégis megtörténik, akkor egy tudatos, racionális választásról beszélhetünk-e.

A bulik vizsgálatának szakirodalmában található hiátusokat a Campus-lét kutatás eredményei minden bizonnyal mérsékeltek, hiszen az elmúlt években több tanulmány is napvilágot látott a témában. Kovács (2011) a kutatás adatbázisát elemezve különítette el a hallgatói szabadidő-struktúra modellezése során a „bulizó” faktort. Murányi arról ír az adatbázist felhasználva, hogy a „bulizás, mint életkorspecifikus szabadidős tevékenység nem általánosan jellemző, mivel a hallgatók egyötöde soha nem szokott bulizni egyetemi, illetve kari klubban vagy rendezvényen” (Murányi 2011: 205).² Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a diákok egy jelentős része a campuson túl is végzi ezt a tevékenységet – ez a kijelentés egybevág azzal a képpel, ami a diákok szabadidő-struktúrájának és kapcsolathálójának felvázolása során kirajzolódott a fókuszcsoporthoz tartozó interjúk feldolgozása során. Eszerint az egyetem szervezeti kereteibe a diákok kevésbé beágyazottak, s kapcsolati hálójuk sokkal inkább mutat diffúz képet, mint az korábban feltételezhető volt (Bocsi 2011). Murányi (2011) kutatási eredményei alapján azt is leszögezhetjük, hogy bulizás a fiúk, az albérlésben lakók, kollégisták, s a fiatalabb korosztályok fenszerte. A MA- és PhD-képzés esetében a szórakozás ezen formái már ritkulni látszanak. Madarász (2012) a debreceni egyetemisták bulizási szokásainak vizsgálata során az elméleti kereteket a fogyasztói társadalmak élménykereső attitűdjéhez illeszti, s használja Schultze „szórakozó miliő” kifejezését, amelyet a magaskultúra ellenpólusaként értelmez. A diákok életvezetésének, élethelyzetének egyik sajátossága, hogy az egzisztenciális kérdések a populációt kevésbé foglalkoztatják, így gondolkodásuk sokkal inkább elmozdulhat az élménykereső attitűdök irányába (Schultze 2000).

Hallgatói szemmel – a kvalitatív kutatási eredmények³

Jelen alfejezetben arra vállalkozom, hogy olyan kérdésköröket járjak végig a témánkhoz kapcsolódva, amelyekhez jellegzetesen csak a kvalitatív kutatások eszközével kerülhetünk kö-

² A gyakoriságok másik pólusát vizsgálva azonban kijelenthető, hogy a hallgatók 59,5%-a minimum havi rendszerességgel látogatja a kocsmákat, 38,9%-uk diszkókban, 50,7%-uk pedig házibulikban is megfordul. Ezek alapján úgy tűnik, hogy ha meg is ragadható a populációnak egy olyan része, amely nem preferálja ezeket a szórakozási formákat, a diákok nagyobbik részének az életmódjába szervesen beépültek ezek az aktivitási formák.

³ A kutatási kérdésekre a Debreceni Egyetemen felvett fókuszcsoporthoz tartozó interjúk alapján keresem a választ. Az interjúkat az egyetem négy, speciális jellegzetességekkel leírható karán szerveztem meg és vettem fel 2010 tavaszán. A karok kiválasztását korábbi kutatási eredményeim indokolták: a Bölcsészettudományi Kar magas tradicionális kulturális aktivitása, míg az Informatikai Kar a magas modern szabadidős attitűdje okán került be a mintába. Speciális vonásai miatt esett még a választás a Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Karra (az egyetem egyik nagyobb presztízzsel bíró karáról van szó, amely túlnyomórészt modern szabadidős elemekkel jellemezhető), valamint a Hajdúböszörményi Gyermeknevelési és Felnőttképzési Karra (területileg szeparált, kis létszámú kar, ahol relatíve alacsonyak a hallgatók szociokulturális mutatói).

zelebb. Itt teszek kísérletet arra, hogy a hallgatók szavaival próbáljam definiálni a buli fogalmát feltárva annak funkcióit, szervezeti és személyes hálózati beágyazottságát, a diákok életmódjában betöltött helyét, valamint kitérjek arra, hogy milyen előtörténettel és jövőre vonatkozó elképzelésekkel rendelkeznek a hallgatók a szórakozási formák ezen szeletét illetően.

A korábban felvázolt elméleti keretek egyik legnagyobb hiányosságának az tekinthető, hogy a buli jelenségét jól körülírt fogalomként kezelik, vagy pedig egyszerűen elsiklanak a definiálás feladata felett, miközben a jelenség határai, tartalma messze nem tekinthetők olyan egyértelműnek, mint például egy időmérleg-vizsgálat esetében az órai jelenlét vagy az étkezés iteme. A fókuszcsoportos interjúk szövegei ugyanakkor rámutatnak arra, hogy azokat a kérdőíves kutatási eredményeket, amelyek például a bulizás gyakoriságát vizsgálják, bizonyos mértékű fenntartásokkal kell kezelnünk, hiszen a diákok körében nem találunk konszenzust arra vonatkozóan, hogy milyen típusú kötetlen tevékenységek sorolhatók a buli kategóriájába. A definíciós kísérletek egyik szépen megragadható csoportja a buli alkotóelemeiből indul ki (például társaság, zene, alkohol, lakóhely elhagyása), ugyanakkor bizonyos „hozzávalók” esetében nem tapasztalhatunk egyetértést (pl. lakóhely elhagyása, alkohol), így egyes szituációkat a hallgatók egy része a buli kategóriájába sorolja, más részük pedig azon kívül értelmezi. A definíciós kísérletek másik szála egy sajátos hangulathoz kapcsolja a jelenséggörte, amely kiszakítja őket a diákéletmód mindennapjaiból, megtöri rutinját, s mentesíti a résztvevőket az őket érő stressz, feszültségek alól. Ez a definíciós kísérlet annak fényében tekinthető érdekesnek, hogy a szórakozás ezen formáját a diákéletmód leterhelő voltával is magyarázza. A hallgatói életmódra vonatkozó kutatási eredményeket áttekintve kijelenthető, hogy abban az úgynevezett akadémiai idő visszaszorulása jellemző, s a hazai időmérleg-vizsgálatok is alátámasztják a szabadidő nagyobb jelenlétét a tanuló populációban. A bulik eltérő értelmezése, úgy tűnik, a hallgatók mindennapi kommunikációjában is félreértéseket okoz, s különösen igaz ez a kijelentés az eltérő generációk vagy a szülő-gyermek kapcsolat relációjában.

„Szerintem az a buli, hogyha az ember jól érzi magát, ki tud szakadni a hétköznapi életből és lazíthat. Teljesen mindegy, hogy alkohol mellett vagy anélkül.” (IK, II. évf. alapszakos fiú)

„Összejövünk egy csapattal, beszélgetünk, aki fogyaszt alkoholt, az fogyaszt, és akkor utána elmegyünk táncolni. Ez a klasszikus forgatókönyv.” (KTK, II. évf. alapszakos lány)

„Nekem ott kezdődik a buli, hogy nem csak így két órára jövünk össze lejátszani egy társasjátékot vagy valami, hanem egész este, és nincsen megszabva, hogy tizenegykor hazamegyek, mert holnap meccsem van. Még nem is tudjuk, hogy mit csinálunk, csak összegyűlünk, és akkor majd eldől.” (GYFK, II. évf. alapszakos lány)

„Hát ez érdekes kérdés (ti. hogy mi a buli), mert amúgy tényleg igaz, hogy az idősebb korosztálynak, ha azt mondjuk, hogy összeülünk nálam, és pókerezünk, az már neki buli, nekem meg nem buli. Nekem mondják, hogy akkor buliztál tegnap este? Nem, nem buliztam, fenn voltunk hajnal egyig, de nem mentünk ki, otthon ültem melegítőben.” (GYFK, II. évf. alapszakos lány)

„És ha kérdezi mama, hogy hol voltam, és el akarom mondani neki, nem használom a buli szót, még akkor sem, ha mondjuk beültünk egy kocsmába. Megkérdezi, és mondja, hogy akkor buliztál, mi? És nála ez a bulizás olyan negatívban cseng.” (GYFK, II. évf. alapszakos lány)

Az elméleti keretek során fontos kitérni arra, hogy a bulik jelenségköre összekapcsolódik az egyetem szervezeti kereteivel. Az interjúalanyok a campus-léthez történő adaptáció egyik első lépéseként említették meg a gólyatábort, amelynek szerves részét képezik az előbb idézett klasszikus forgatókönyvvél jellemezhető szórakozási formák. A szervezeti hovatartozást erősíti a szaketek rendszere, de a hallgatók beszámoltak arról, hogy bizonyos szakoknak, karoknak adottak a törzshelyeik, míg egyes szórakozó helyek összegytemi szinten értelmezhetők. A formális keretekhez kötődő szórakozás jelensége a diákok kapcsolathálója is beágyazott – az integráció mértéke a bulizási szokásokat is alakítja, hiszen a campushoz csak lazán kötődő kapcsolathálóval bíró hallgatók az egyetemen túlr vezető szórakozási formákat preferálják, míg másokat a bulizási szokásai egyértelműen „kétlaki” jellegzetességekkel ruháznak fel, s felváltva járnak el középiskolás és/vagy otthoni, illetve egyetemista társaikkal.

Az egyetemista életforma egyéni konstrukciók eredménye, a szakok-karok követelményei inkább csak a kereteket adják meg a hallgatóknak, s ennek kitöltése már személyes értékpreferenciák, attitűdök és lehetőségek alapján történik. Ennek következtében gyakran olyan hallgatói életmód valósul meg, amelynek súlypontja egyértelműen a bulik irányába mozdítja el a diákokat. Murányi (2010) kutatásával egybevágva a hallgatók az efféle eltolódott súlypontozást sok esetben a kollégista léttel kapcsolják össze.

„A kollégiumban... ott állandóan megy a buli. Hallomásból tudom. Meg akiket így látok, csoporttársakat, hogy hogy néznek ki, mikor megjönnek reggel.” (IK, II. évf. alapszakos fiú)

A bulik célpontjainak, helyszíneinek kiválasztása többféle metódus alapján történhet. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy ennek a szórakozási formának az egyik sajátossága a spontaneitás és a kiszámíthatatlanság, amely az esték forgatókönyveit sok esetben előre meg nem tervezhetővé teszi. Más esetekben a résztvevők köre meghatározza a helyszín kiválasztását is: a hallgatók nagy érzékkel lavíroznak a különböző szubkultúrák és generációk preferált szórakozóhelyei között, ha a helyzet úgy kívánja, s csak ritkán horgonyoznak le jól bevált kocsmák, zenei stílusok és forgatókönyvek mellett. A helyszínek és időpontok kiválasztása ugyanakkor az egyetemista élet egyfajta ritmusát is adhatja rendszeres ismétlődéseivel, valamint az újra és újra átélt szituációkkal. A szórakozó helyek piacának folyamatos változása ellenpontozni tudja a bulik rutinná válását, s folyamatosan zajlik az újonnan megnyíló helyek kipróbálása is. Az ezekről keringő információk a diákok párbeszédeinek a szerves részét képezik, s a szórakozó helyek előnyös és hátrányos tulajdonságairól szóló információk közkén forognak.

„Ha idősebbekkel megyek, akkor nyilván nem viszem oda, ahol tudom, hogy 17 évesek vannak, mert ő sem fogja ott jól érezni magát, meg én sem. Biztos nem a Chicago-ba megyünk, de próbálunk találni egy köztes állapotot.” (KTK, II. évf. alapszakos lány)

„Ha hétfőn akarunk elmenni, akkor evidens, hogy a Cool-ba megyünk, mert ott van buli. Szerdán Lovarda vagy Deep.” (KTK, II. évf. alapszakos lány)

„Szerda (a bulinapunk). Akkor vannak nyitva a szórakozóhelyek, a Lovarda egyetemi bulijai is szerdán vannak. Én, mondjuk, személy szerint ennek nem örülök, mert ha alkoholt fogyasztok, akkor másnap képtelen vagyok bármiféle emberi cselekedetre, nemhogy bejöjjen iskolába. Szóval értem én, hogy miért alakult ez ki, csak nem nekem találták ki.” (GYFK, II. évf. alapszakos lány)

„Még nem sikerült elmenni, de mióta bejött, oda készülök, a White Angelbe. Az emberek felétől azt hallottam, hogy nagyon rossz, a másik felétől meg azt, hogy nagyon jó. Voltak ismerőseim, akik voltak, és szakmai szemmel nézték, és mondták, hogy jó. Teljesen más a bulizó közönség.” (KTK, II. évf. alapszakos lány)

Korábban azzal is magyaráztam a buliknak a hallgatói életmódba való szerves beépülését, hogy a kibővült autonómiák és az eltűnő kontroll miatt a diákok szabadon dönthetnek az esti-éjszakai eltöltési módja felett. Ennek a gondolatmenetnek azonban valamennyire ellentmond az, hogy a koncertek és a különféle szórakozóhelyek látogatása az interjúalanyok életében már a középiskolás periódust is jellemezte, s némely esetben már általános iskolás korban elkezdődött. A korábbi életszakaszban történő kezdésnek ugyanakkor bizonyos esetekben egy nem várt következménye is van, ez pedig egyfajta, a kiégéshez hasonló jelenség, amely azzal jár, hogy az egyetemista életszakaszra a hallgatók egy részének a bulizási aktivitása csökkenni kezd, s „túl vannak” a szerhasználattal való ismerkedés fázisán is. A fásultság tünetei, amelyek egyrészt megmutatkoznak a bulizási gyakoriságok és az intenzitás csökkenésében, egyfajta nosztalgiával keverednek, amelyek a régi idők bulijait már el nem érhető magasságokba helyezik. A „túl vagyok rajta” érzése megfelelő távolságtartással társulhat, s a diákok úgy tekintenek erre az életszakaszra, mint egy lezárult és meghaladott fejezetre. Az a jelenség, hogy az éjszakai kimaradások már a korábbi életszakaszokban megkezdődnek, a szülői kontroll lazulását mutatja. Ennek keretei ugyanakkor a legtöbb esetben kompromisszumok keresésével alakultak ki, s bizonyos óvintézkedésekkel társultak (pl. taxiköltségek biztosítása, szülők és gyermekek kölcsönös elérhetősége éjszaka, pár évvel idősebb rokonok-barátok felügyelete), amelyek fiatalok biztonságát szolgálták. A túlzott kontroll és ellenőrzés, vélük a hallgatók, visszacsaphat a középiskola időtartama alatt, vagy akár később a campusokon, amikor az ellenőrzés hirtelen megszűnését nem tudják kezelni a diákok. Az éjszakai kimaradások korábbi életszakaszokba helyeződése rányomja a bélyegét a bulikban való ismerkedésre és kapcsolatépítésre. A diákok szerint mélyebb barátságok és párkapcsolatok a campushoz kötődő bulikban már nem nagyon kötődnek, ezek a szórakozási formák zömmel bejáratott kapcsolathálókra épülnek. Nagy általánossággal kijelenthető, hogy akik párjukkal szórakozóhelyeken ismerkedtek meg, azt még évekkal ezelőtt tették.

„Mióta egyetemista vagyok, úgy vettem észre, hogy egyre kevésbé járok (bulizni), mint középiskolában. Volt olyan, hogy majdnem minden héten megvolt, hogy hová megyünk... De most, hogy egyetemista vagyok, egyre kevésbé.” (KTK, II. évf. alapszakos lány)

„Gondolom megváltoztam, de nem tudom. Valamennyire ez negatív is, mert emlékszem, hogy milyen jókat buliztunk régen. De nem annyira hiányzik. Lehet, hogy már érett vagyok, vagy nem tudom.” (KTK, II. évf. alapszakos lány)

„Most egy kicsit úgy meguntam. Ha most erről az alkoholos, zenés-táncos bulikról beszélünk. Most már inkább forró csokizunk, de ez változó.” (BTK, II. évf. alapszakos lány)

„A másik végtel az, amikor a család nagyon szigorú. Nem mehetsz sehová. És itt rontják el. Tehát tudjuk, hogyha valakit nagyon-nagyon tiltanak, akkor úgyis elmegy, és az szerintem rosszabb. Mert ebben az esetben nem is tudja a szülő, hogy hol van (a gyerek)... És közben az elmegy, csatakat részegre issza magát, és ott fetreng a főtér közepén.” (GYFK, II. évf. alapszakos lány)

Ennek az eltolódásnak az okaként az interjúk alapján azt kell kiemelnünk, hogy a diákok a szórakozóhelyeken egyre inkább összefutnak tőlük négy-öt, vagy akár tíz évvel fiatalabbakkal, akik mannheimi (1969) értelemben véve más generációhoz tartoznak, s eltérő öltözködési, viselkedési szokásokkal bírnak. Az egyetemisták értetlenül szemlélik az utánuk következő korosztályt, s ez növeli diszkomfort-érzetüket a már bejáratott helyeken is. A másik okként az nevezhető meg, hogy a bulik megszervezését, következményeit és folyamányait a diákok egy idő után terhesnek vélik. Debrecenben gondot okoz az éjszakai tömegközlekedés hiánya, a fáradtság miatt a zh-k és prezentációk megtartása nehézkes, de a legfontosabb ok talán az, hogy „mindenki elkezdett egy kicsit a saját életén munkálkodni”.⁴ Itt válik megragadhatóvá a bulizás és a karrierépítés esetleges komplementer-pozíciója. Az osztott képzések bevezetése beiktatott egy újabb elágazási pontot az iskolai életutakba, s innen nézve sokkal inkább közelebbinek tűnik a munkaerőpiaci belépés időpontja is. A párkapcsolatok megszilárdulása, vélik a hallgatók, szintén a bulik ritkábbá válásának irányába mozdítja el őket. A fiatalok a húszas éveik első harmadába vagy középebe érve tisztában vannak azzal, hogy korábbi szórakozási szokásaik nem fenntarthatók, s életüket a jövőben más súlypontok fogják alakítani és formálni.

„Mondjuk, én Debrecenben csak három helyre szeretek járni... Egyszerűen nem szeretek szórakozóhelyre menni, mert leáll a barátommal egy tizenkét éves egy szál bugyiban meg melltartóban, riszálja mellettünk magát, ettől frászt tudok kapni.” (GYFK, II. évf. alapszakos lány)

„A Retro-ban konkrétan egy tízéves kislány akarta a barátomat felszedni, tehát odament hozzá, és kérdezte, hogy van barátnőd, hazaviszel? És az volt a poén, hogy én ott álltam.” (GYFK, II. évf. alapszakos lány)

„Ahogy ezek kinéznek (a fiatalabb generáció)... Ha én így néztem volna ki, szerintem apukám bezárt volna. Együtt járnak csapatban, s mindenki mindenkivel jár. Amit 14 évesen csinálnak, az szörnyű, rendesen cigiznek.” (KTK, II. évf. alapszakos lány)

„Szerintem nagyban meg fogja határozni azt, hogy milyen munkám lesz az egyetem után (hogy megyek-e majd bulizni). Mert azért nem mindegy, hogy napi nyolc órát ledolgozok, és úgy megyek haza, hogy hulla vagyok, hadd feküdjek már le.” (IK, II. évfolyam alapszakos fiú)

„Ha valakinek családja lesz, akkor az is bulinak számít, ha elmegy nyaralni vagy a gyereket kviszi a játszótérre. Kikapcsolódik, ha mással tud foglalkozni. Az bulinak minősül.” (IK, II. évf. alapszakos fiú).

Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy a bulik jelensége az egyetemisták életmódjának szerves részét képezi, s annak egy spontán, bizonyos elemekkel leírható (például zene, tánc, alkohol), ámde nehezen definiálható szleteként értelmezhetjük. A kvalitatív kutatási eredményeink alapján feltételezhetjük ugyanakkor, hogy a bulik sajátosságai az utóbbi években átalakultak. Ennek egyik oka az ifjúsági életszakaszba való korábbi belépés, másrészt pedig a többciklusú felsőoktatás bevezetése miatt a munkaerőpiaci beilleszkedés közelebbi dátuma. A bulizási szokások élesen mutatnak rá a generációs eltérésekre is, amelyek a hallgatókat egy idő után szinte eltávolítják korábbi, szórakozás-centrikus életformájuktól, s siettetik annak befejezését.

⁴ GYFK, II. évf. alapszakos lány.

Új csapásirányok a kvantitatív elemzések területén

Az elemzés kvantitatív részében a szórakozás-centrikus életforma értékháttérét és szabadidő-struktúrába való beágyazottságát szeretném feltérképezni. Az első hipotézis arra vonatkozik, hogy a bulizási aktivitás, valamint a magaskultúrára irányuló tevékenységek a hallgatói életmódnak ellentétes pólusán szerepelnek, tehát nem fogok tudni klaszteranalízis segítségével olyan csoportot identifikálni, amely mind a két tevékenységi körben átlagos vagy magas értékeket mutat fel. Második hipotézis arra irányul, a bulizás magas gyakorisága az élménykereső, hedonista attitűdökkel párosítható – ez a gondolatmenet illeszkedik Schulze (2000) már idézett munkájához.

Az első hipotézis bizonyításához klaszteranalízist végeztem a hallgatók szabadidő-struktúrája alapján.⁵ Az eredmények alapján legvilágosabban hat magatartási csoportot lehetett megkülönböztetni (az egyes alminták elemszáma minimum 318 fő volt). A kialakított klasztereket az első táblázat mutatja be. A táblázat alapján kijelenthetjük, hogy nincsen olyan hallgatói csoport, amely egyszerre mutat fel a különböző szórakozási formák (kocsmá, diszkó, házibuli) illetve a magaskulturális tevékenységek (kiállítás, könyvolvasás, színház) területén hasonlóan magas, de legalábbis közepes aktivitást. Ugyanakkor elmondható, hogy bár sikerült leválasztani egy eljáró-bulizó klasztert 488 fővel, amely a legmagasabb létszámú almintát képezte, az egyes szórakozási típusok sem jártak mindig együtt: a könnyed tévéző klaszter esetén relatíve magas diszkóba járási gyakoriságot mutattunk ki, míg a zenecentrikus diákok gyakrabban jártak kocsmába. A magaskultúrát preferáló csoporttal kapcsolatban azonban fontos kijelentenünk, hogy miközben nyitottak a sportolás vagy a kirándulás irányába, az általam vizsgált három szórakozási forma esetén alacsony értékeket mutattak fel.

1. táblázat: Hallgatói szabadidő-klaszterek

	Klaszterek					
	Zene-centrikus	Eljáró-bulizó	Magas-kultúrát elutasító	Könnyed tévéző	Otthonülő	Magas-kultúrát fogyasztó színes
Kocsmá	2,74	2,84	1,74	1,45	1,23	1,35
Kávézó-teázó	2,57	2,69	1,89	2,66	2,01	2,62
Étterem, pizzeria	1,47	1,97	1,29	2,01	1,33	1,70
Diszkó	1,53	2,80	2,14	2,72	1,44	1,85
Házibuli, buli	1,56	2,56	1,36	2,06	1,09	1,30
Multiplex mozi	1,82	2,23	1,81	2,25	1,73	2,28
Sportrendezvény	1,69	2,37	1,86	1,94	1,50	2,18
Színház	1,89	1,89	1,53	1,95	1,70	2,16
Kiállítás	1,92	1,81	1,54	1,86	1,74	2,15
Koncert	2,31	2,13	1,71	1,88	1,64	2,08
Könyvet olvas	2,56	2,09	1,15	1,98	2,55	2,76

⁵ A felsorolt itemek gyakoriságát egy háromfokozatú skálává alakítottam, s igyekeztem 33% körüli megoszlásokat kapni. A művelet során listweise módszert használtam.

	Klaszterek					
	Zene-centrikus	Eljáró-bulizó	Magas-kultúrát elutasító	Könnyed tévésző	Otthonülő	Magas-kultúrát fogyasztó színes
Hangszer	2,08	1,36	1,23	1,18	1,26	1,94
Tévézik	1,91	2,42	2,58	2,72	2,30	2,27
Dvd, videó	2,14	2,25	1,93	2,00	1,77	2,01
Kirándulás	1,99	2,09	1,75	2,12	1,84	2,23
Hobbi	2,25	1,99	1,87	1,89	1,89	2,36

A Campus-lét kutatás során az értékek vizsgálata a Rokeach-teszt 36 itemének segítségével történt, amely 18 eszköz- és 18 célértéket tartalmaz, ugyanakkor a hallgatóknak nem rangsorolniuk kellett az egyes értékeket, hanem egy ötfokozatú skálán értékelni azokat. Az első lépés során mind a célértékeket, mind pedig az eszközértékeket faktoranalízis segítségével modelleztem.⁶ Az első esetben három faktort tudtam megragadni, ezek a humanista-integrált, a személyekben boldogságot kereső, illetve a hedonista-egoista faktorok voltak. Magyarázatra talán csak az első kategória szorul: ez az értékek olyan összerendeződését jelenti, amelyben a közösségben való gondolkodás (haza biztonsága, egyenlőség) humanisztikus értékekkel (bölcsesség, belső harmónia, elvégzett munka öröme) párosul. Az eszközértékek esetében egy filantróp (megbocsátó, segítőkész, szeretettel teljes, szavahihető), egy racionális-karrierista (hatékony, törekvő, logikus gondolkodású, önálló), egy nyitott-kreatív (bátor-gerinces, előítéletektől mentes, kreatív) és egy bürokrata faktort tudtam elkülöníteni (fegyelmezett, engedelmes) (2. táblázat).

2. táblázat: A cél- és az eszközértékek faktorai

Célértékek	Humanista-integrált	Személyekben boldogságot kereső	Hedonista-egoista
Béke	,549		
Boldogság		,666	
Bölcsesség	,474		
Belső harmónia	,493		
Egyenlőség	,571		
Elvégzett munka öröme	,567		
Érdekes élet			,433
Haza biztonsága	,479		
Igaz barátság		,411	
Igaz szerelem		,548	

⁶ A faktorokat varimax módszerrel rotáltam, és maximum likelihood becslést használtam fel. A modellek kialakításakor figyeltem arra, hogy változónként a magyarázott információ ne csökkenjen egy egység alá. A megőrzött információmennyiség a célértékeknél 37%, az eszközértékek esetében 46% volt. Az illeszkedő faktorstruktúrát úgy tudtam elérni, hogy 13–13 értéket tartottunk meg. A faktoranalízis elkészítésében ezúton is köszönöm Fényes Hajnalka segítségét.

Célértékek	Humanista-integrált	Személyekben boldogságot kereső	Hedonista-egoista
Kellemes élet			,542
Emberi önérzet			,534
Szabadság			,603

Eszközértékek	Filantróp	Racionális-karrierista	Nyitott-kreatív	Bürokrata
Bátor			,531	
Fegyelmezett				,525
Hatékony		,686		
Logikus gondolkodású		,543		
Megbocsátó	,546			
Segítőképző	,684			
Szavahihető	,487			
Szeretettel teljes	,639			
Törekvő		,475		
Előítéletektől mentes			,486	
Engedelmes				,658
Önálló		,479		
Alkotó szellemű			,547	

Következő lépésben az identifikált faktorokat független változóként kezeltem, és a faktorszkorok átlagait variancia-analízissel vizsgáltam meg a klaszterek függvényében. Összesen öt esetben találtam szignifikáns kapcsolatot.⁷ A kapott adatokat a 3. tábla ismerteti. A összefüggések bizonyos esetekben a várt eredményeket mutatják (például a magaskultúrát elutasító klaszter ellentmondásos kapcsolata a nyitott-kreatív értékekkel vagy az eljáró-bulizó hallgatók hedonista és egoista jegyei), más esetekben azonban az eredmények sokkal árnyaltabbá teszik az egyes szabadidős csoportokról kialakuló képet. A humanista-integrált faktor leginkább a magaskultúrát fogyasztókra jellemző, míg magas elutasítottsága a zenecentrikus, illetve a magaskultúrát elutasító almintá esetében volt megragadható. A személyekben boldogságot kereső preferenciák azon diákok esetében lesznek a legjellemzőbbek, akik színesebb, ugyanakkor a tömegkultúra irányába mutató kötetlen tevékenységekkel bírnak (eljáró-bulizó, könnyed tévész). A hedonista-egoista értékek végpontjait két olyan klaszter képezi, amelyek bizonyos értelemben egymás ellentettjeiként is felfoghatók (eljáró-bulizó, otthonülő). A nyitott-kreatív beállítottság, amely az értelmiségi léthez szorosabban kapcsolható, jellegzetes módon a magaskultúrát elutasító diákok esetében kapja a legalacsonyabb átlagot, miközben szemléletes módon az eljáró-bulizó csoportban pozitív átlaggal szerepel. A bürokrata faktor elutasítása a zenecentrikus csoportban lesz jelentős, s meglepő módon az ide kapcsolódó értékhalmoz a magaskultúrát fogyasztó színes klaszterben veszi fel a legmagasabb értéket.

⁷ ANOVA-teszt, $p < 0,005$.

3. táblázat: A faktorszokórok átlagai a szabadidős klaszterek függvényében

Klaszterek	Humanista-integrált	Személyekben boldogságot kereső	Hedonista-egoista	Nyitott-kreatív	Bürokrata
Zenecentrikus	-0,161	-0,098	0,060	0,110	-0,256
Eljáró-bulizó	-0,086	0,058	0,135	0,021	-0,003
Magaskultúrát elutasító	-0,149	-0,006	-0,128	-0,246	0,026
Könnyed tévészó	0,068	0,115	0,017	-0,086	-0,051
Otthonuló	0,151	-0,116	-0,137	0,017	0,163
Magaskultúrát fogyasztó színes	0,208	0,050	0,024	0,173	0,114
Sig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Elemzésünk kvantitatív szelete két kérdéskört járt tehát körül: egyrészt igyekeztem hallgatói szabadidő-csoportokat elkülöníteni: ezt azért ítéltam szükségesnek, mert a korábbi kutatási eredmények fényében nem volt pontosan látható, hogy a különböző szórakozási formák milyen más tevékenységekkel járnak együtt, s ezek együttesen jellemzik-e azokat a diákokat, akiknek az életében a szórakozás kitüntetett szerepet játszik. Az eredmények arra utalnak, hogy az egyes bulizási formák más és más tevékenységi hálóba illeszkednek, miközben a hallgatók egy kisebb részének az életmódjában a bulizás különböző formái sokkal kevésbé szerepelnek. Az értékszociológiai elemzés célja az volt, hogy rávilágítson, hogy az bulizási szokásokat célszerű ebben a kontextusban is megvizsgálni, mivel az így kapott eredmények hozzájárulnak az előbb kimutatott törésvonalak jobb megértéséhez, az egyes szórakozási formák kedveltségéhez vagy elutasításához. Itt a legfontosabb eredménynek az tekinthető, hogy az értékek segítségével nem tudtuk megerősíteni azt a teóriát, amely a bulik kitüntetett szerepét egyértelműen egy olyan gondolkodási struktúrával kapcsolja össze, amely az értelmiségi attitűdöktől távol helyezkedik el.

Összegzés

A tanulmány megírása során felhasználtam azokat a szociológiai elméleteket, amelyek bulik vizsgálata során az elemzés kereteit képezhetik, tehát az ifjúsági korszakváltás elméletét, a szabadidő-társadalmak kialakulásának forgatókönyvét, s mindezt igyekeztem a campusok világába és a felsőoktatás kurrens trendjeibe beleilleszteni. Látnunk kell, hogy ezen elméleteket továbbgondolva a bulik szerepének minden bizonnyal erősödnie kell a felsőoktatás keretein belül megvalósuló életmódokban.

Mivel az elmúlt években a diákok szórakozási szokásainak feltérképezése nagyvonalakban megtörtént (jórészt éppen a Campus-lét kutatásnak köszönhetően), megpróbáltam a szabadidő ezen részét olyan aspektusokból megvizsgálni, amelyek még javarészt feltáratlanok, ugyanakkor a meglévő elméleti keretek ezeket a területeket hozzátétőlegesen érintik: egyrészt ide kapcsolható az értékek világa (a Schulze-féle élménytársadalom koncepciója a Rokeach-teszt bizonyos itemeivel is lefedhető), másrészt pedig a bulik szabadidő-struktúrában betöltött pozícióját igyekeztem megragadni. Ez utóbbi esetében abból kellett kiindulni, hogy az erre fókuszáló életformát mind a teoretikus alapok, mind pedig az empirikus kutatások ellentétes

pozícióba helyezték a tanulásra és a magaskulturális aktivitásra fókuszáló életformához viszonyítva. Az elemzés rámutatott arra, hogy a magaskulturához kapcsolódó tevékenységformák a hallgatói populációban sem kapcsolódnak össze a bulikra koncentrált életformával, s sikerült kimutatni a szórakozás ezen formáinak hedonista-egoista értékhatárát is. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szórakozásra fókuszáló szabadidő-struktúrával bíró diákok gondolkodása nem jellemezhető olyan jegyekkel, amely az értelmiségi attitűdökkel ellentétesek lennének: itt utalnánk vissza a nyitott-kreatív értékek elfogadásának tényére.

Az elemzés talán leginkább újszerű eredményeit azonban a kvalitatív eszközökkel nyert információk adták, hiszen hasonló, a bulik hallgatói aspektusból történő megközelítésére nem találunk példát. Az interjúk szövegeinek feldolgozása egyrészt segíti a bulik definiálásának problematikáját, másrészt pedig azok árnyalt megközelítését adja, kitérve a kapcsolati beágyazottságra, funkciókra és ritmikákra, a tanulás és a szórakozás közti balanszírozás nehézségeire, s végül arra a jelenségre, ahogyan a hallgatók a képzés vége felé haladva eltávolodnak a szórakozás-centrikusabb életformától. S ha a hallgatók ezzel nincsenek is minden esetben tisztában, azt nagy valószínűséggel kijelenthetjük, hogy az elmozdulás az ifjúsági életszakaszuk lezárásának egyik fontos lépése.

Hivatkozott irodalom

- ANDORKA Rudolf, HRADIL, Stefan & PESCHAR, Jules. L. (1995): *Társadalmi rétegződés*. Aula Kiadó, Budapest.
- BABCOCK, Philip & MACKS, Mindy (2011): The falling time cost of college: evidence from half a century of time use data. *The Review of economic and statistics*, vol. 92. no. 2. 468–478.
- BÄR, Siegfried (2005): *A cél*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BOCSI Veronika (2009): Klasszikus és/vagy modern? Hallgatók szabadidő-orientációinak vizsgálata. In (Bajusz Bernadett et al. szerk.): *Professori salutem. Tanulmányok a 70 éves Kozma Tamás tiszteletére*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhazsnú Egyesülete, 5–22.
- BOCSI Veronika (2011): *A szabadidő a campusokon*. Tematikus előadás. Magyar Szociológiai Társaság Éves Kongresszusa, Miskolc. 2011. november 11–13.
- BOCSI Veronika (2013): *Az idő a campusokon*. Belvedere Meridionale, Szeged.
- BOURDIEU, Pierre (1990): Gazdasági gyakorlat és idő – Az algériai parasztok időkezelési attitűdjei. In (Gellériné Lázár Márta szerk.): *Időben élni – történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó, 48–59.
- BOURDIEU, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat Kiadó
- BUZINKAY Nóra (2012): *Fesztiválózó egyetemisták*. In Dusa Ágnes–Kovács Klára–Márkus Zsuzsanna–Nyüsti Szilvia & Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 233–254.
- FEKETE Sándor (2001): *Deviancia és társadalom*. Comenius Bt., Pécs.
- HARMATI Edina (2011): „A legnagyobb emberi próba és szerep”. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.
- HUNYADI Zsuzsa (2005): A kulturális fogyasztás és a szabadidő eltöltésének néhány jellemzője, In Enyedi György – Keresztély Krisztina (szerk.): *A magyar városok kulturális gazdasága*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 91–109.
- KISS Gabriella (1997): Munka és szabadidő. In Kiss Gabriella: *Korunk alapszavai*. Debrecen, Nullpont Kulturális Egyesület, 9–37.

- KOVÁCS Klára (2011): Szabadidő és sport a Debreceni Egyetemen. *Iskolakultúra*, 21. évf. 10–11. sz. 147–162.
- MADARÁSZ Tibor (2012): Mc'Donalds Egyetem. Az egyetemista lét mint a tömegkultúra hordozója. In Dusa Ágnes–Kovács Klára–Márkus Zsuzsa–Nyüsti Szilvia & Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 121–144.
- MANNHEIM Károly (1969): A nemzedéki probléma. In Huszár Tibor és Sükösd Mihály (szerk.): *Ifjúságszociológia.* Budapest, KJK, 36–67.
- MÉSZÁROS György (2011): Ifjúsági szubkultúrák és „szubkulturális pedagógia” egy iskolai etnográfia fényében. *Iskolakultúra*, 21. évf. 1. sz. 22–38.
- MURÁNYI István (2010): Egyetemisták szabadidős tevékenysége és mentális státusa. *Educatio*, 19. évf. 2. sz. 203–213.
- PUSZTAI Gabriella (2011): *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban.* Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- RIESMAN, David (1983): *A magányos tömeg.* Budapest, KJK.
- SCHULZE, Gerhard (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A mindennapi élet esztétizálódása. *Szociológiai Figyelő*, 4. évf. 1–2. sz. 135–157.
- SZABÓ Andrea & BAUER Béla (2009): *Ifjúság 2008. Gyorsjelentés.* Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest.
- VEROSZTA Zsuzsanna (2010): *Felsőoktatási értékek – hallgatói szemmel. A felsőoktatás küldetésére vonatkozó hallgatói értékstruktúrák feltárása.* PhD értekezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Doktori Iskola.
- WEBER, Max (1995): *A tudomány és a politika mint hivatás.* Kossuth Kiadó, Budapest.
- ZINNECKER, Jürgen (1993): Gyermekkor, ifjúság és szocio-kulturális változások a Német Szövetségi Köztársaságban. In Gábor K. (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság.* Szeged, Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága, 29–48.

Marián Béla

A DEBRECENI EGYETEMISTÁK ÉS A FESZTIVÁLOK

Fesztiválózó fiatalok¹

A fesztivál címkét nagyon sokféle rendezvényre szokták ráragasztani, de most csak az ifjúsági zenei fesztiválokról fogunk szót ejteni. Az így értelmezett fesztiválozás mára világjelen-séggé vált a fiatalok körében. Ezek a rendezvények hosszú időn keresztül formálódtak, és természetesen számos különbség figyelhető meg a negyven évvel ezelőtti és a mai fesztiválok között, de van, ami állandó: Woodstock óta az ifjúsági fesztiválok egyfajta közösségi élményt is nyújtanak a fesztiválózóknak. Nemcsak a zenéről szól az élmény, hanem a felszabadultságról is, ami olykor a társadalmi tilalmak egy részének alkalmi felfüggesztését is jelenti.

A fesztiválok jellegében és a fesztiválózási szokásokban bekövetkezett változások nem kis részben annak köszönhetők, hogy a fiatalok szabadidő-felhasználási és kultúrafogyasztási szokásaiban is nagyon jelentős változások történtek alig egy nemzedéknyi idő alatt világszerte, és természetesen Magyarországon is. Ennek oka elsősorban az információtechnológiai forradalom. A mai fiatalok sokkal intenzívebben kommunikálnak egymással, mint a korábbi nemzedékek fiataljai, ugyanakkor ehhez az intenzív kommunikációhoz ki sem kell mozdulniuk otthonról. A tipikus középosztálybeli fiatalok világszerte napi sok órát töltenek a számítógépeik mellett. Üzeneteket váltanak, zenéket, videókat, fényképeket, vicceket és társasági híreket, pletykákat osztanak meg egymással, illetve on-line játékokkal mulatják az időt. Az interneten túl a mobiltelefonok, illetve az okostelefonok is hozzátartoznak a fiatalok alapfelszereléséhez.

Az intenzív multimédiás kommunikáció révén viszont villámgyorsan tudnak terjedni a zenei és egyéb divatirányzatok, és akár órák alatt világszerte ismert „mém” válhat szinte bármiből, ami megfogja a fiatalokat. Ez a nagyon intenzív kommunikáció sokszor országhatárokon, olykor kontinenseken is átnyúló átjárókat biztosít, és csökkenti a fiatalok különböző rétegei közötti kulturális különbségeket. Másfelől viszont az intenzív hálózati kommunikáció támogatja a divatirányzatok, zenei stílusok és/vagy életmódmodellek mentén szerveződő szubkultúrák kialakulását is. Az így kialakuló és szerveződő szubkultúrák viszont sokkal kevésbé zártak, mint azok, amelyek területi és társadalmi elkülönülések mentén alakultak ki.

¹ A tanulmány a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoporthatárok, csoportkultúrák* című kutatás (OTKA K 81858) keretei között készült. A kutatás vezetője Prof. Dr. Szabó Ildikó. További információk: campuslet.unideb.hu.

A fesztiválok szempontjából mindez azért érdekes, mert döntően ennek köszönhető az, hogy mára a sokszínű, széles zenei és kulturális ízlésvilágot kiszolgáló rendezvények váltak piacképessé, miközben sorra szűnnek meg az egy-egy zenei irányzat sok képviselőjét felvonultató fesztiválok (például a nagy hagyományú jazzfesztiválok is).

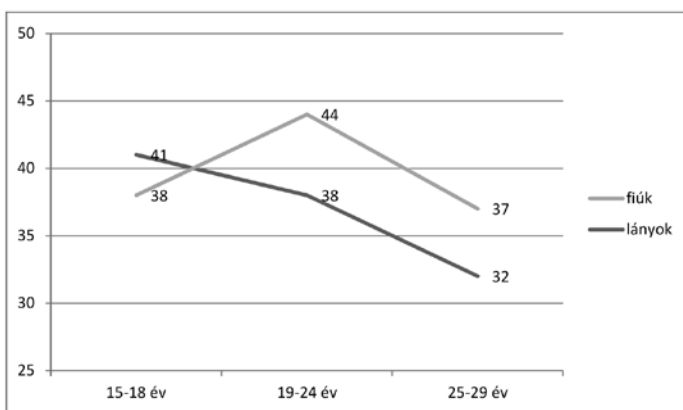
A fesztiválok vonzerejéhez az is hozzátartozik, hogy bár a középosztály mai fiatal nemzedéke sokkal intenzívebben kommunikál, mint szüleik nemzedéke fiatalkorában, ám a „szürke hétköznapiak” egyre kevesebb időt tölt színházban, moziban és más nyilvános helyeken (Sörös 2009; Bauer 2011). Ez a tény viszont felértékeli a véletlen találkozásokra és ismerkedésre is kiválóan alkalmas fesztiválok jelentőségét a fiatalok életében.

Az elmúlt 20 év során Magyarországon is jól prosperáló iparágga erősödött az ifjúsági fesztiválok rendezése.² A mai magyar fesztiválok is sokszínűek, és tömegigényeket elégítenek ki. Ám az *Ifjúság 2008* kutatás adatai szerint a fiatalok többsége azért egyáltalán nem járt még semmilyen fesztiválon. Azaz a fesztiválozás nem általában jellemző a fiatalokra, hanem megmaradt rétegjelenségnek. Nem kis részben azért, mert fesztiválozni egyáltalán nem olcsó mulatság. A fesztiválok megrendezése maga is sokba kerül.³ A különböző magyar fesztiválokon készült különböző felmérések eredményeiből tudjuk: a fesztiválozó közönség módosabb és tanultabb saját korosztálya átlagánál, továbbá nagyobb valószínűséggel lakik nagyvárosokban, mint kistelepüléseken (Gábor 2000). Ugyanakkor az intenzív hálózati kommunikáció csatornáin keresztül a fesztiválokon felcsendülő zenék és a fesztiválok eseményeinek hírei sokkal több fiatalhoz jutnak el, mint ahányan jegyeket vásárolnak.

Az *Ifjúság 2008* kutatásban 8076 válaszadó reprezentálta a 15–29 éves korosztályt, és e korcsoport tagjainak 38 százaléka válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy „Volt-e valamilyen fesztiválon az utóbbi 3 évben?” A fiúk valamivel nagyobb valószínűséggel (40 százalék) járnak fesztiválra, mint a lányok (37 százalék). Ez elsősorban abból adódik, hogy bár a fiúk közül többen kezdik később a fesztiválozást, mint a lányok közül, ez utóbbiak közül sokan sokkal hamarabb abbahagyják a fesztiválra járást (1. ábra).

² Bár a hazai fesztiválpiacon telített, mégis viszonylag válságállónak bizonyult eddig, szemben például a brit fesztiválokkal, ahol sok neves fesztivál is bezárni kényszerült a gazdasági válság miatt. Érdekes, hogy míg a nagyobb átlagjövedelmű briteknél csökkent a fesztiválozás, addig nálunk a válság és az alacsonyabb átlagjövedelmek ellenére is változatlan igény van a fesztiválozókra. (Forrás: <http://www.quart.hu/quart/archiv/cikk.html?id=6698>).

³ Azokat a fesztiválokat, amelyek megpróbálnák olcsóbban kínálni magukat, a piaci viszonyok „kaszálják el”, hiszen hiába próbálják olcsóbban kínálni a jegyeiket, a fesztiválköltségek számukra is közel olyan magasak, mint egy „drágább” fesztiválnak. Így járt például a nyírbátori Amatőr Zenekarok Fesztiválja (Azfeszt) is, ami eredeti formájában nem működik már, mert a piaci versenyben elbukott.

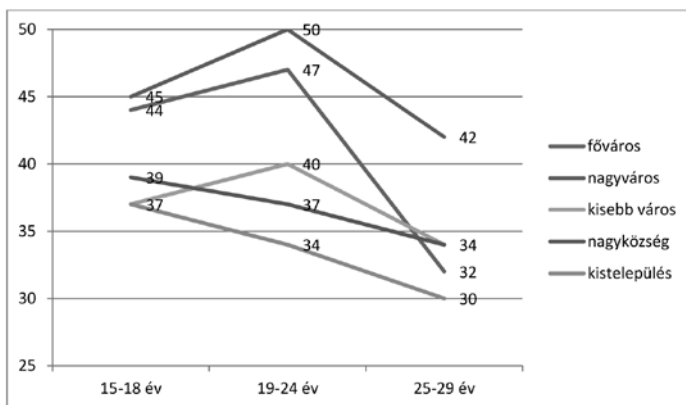

1. ábra: Volt-e valamilyen fesztiválon az utóbbi 3 évben? – igen százalékban
 Forrás: Ifjúság 2008 kutatás N=8.076 fő

Mindez elsősorban azért van így, mert a lányok általában előbb kötnek házasságot, mint a fiúk, és a fesztiválozás motivációi között kiemelt jelentősége van az ismerkedési szándékoknak is. Annak persze, sok más oka is van (például anyagi, életmódbeli, életvitelbeli okok), hogy a nőtlenek, hajadonok 41 százalékal szemben a házasságban élőknek mindössze 26 százaléka volt fesztiválozni „az elmúlt 3 évben”.

Természetesen a válaszadók lakóhelye is erősen hat a fesztiválra járás valószínűségére. A megyeszékhelyen élők 45 százaléka válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy volt-e az elmúlt három évben fesztiválon, a budapestieknek pedig a 40 százaléka. A kisebb vidéki városokban, illetve a 2000 főnél nagyobb településeken élők körében az „igen” válaszok aránya 37–37 százalék. Ez alig kisebb a fővárosiak körében mért 40 százalékos aránynál, ám a 2000 lakosnál kisebb településeken élő fiataloknak „csak” a harmada volt valamilyen fesztiválon a 2008-at megelőző három év során.

A megyeszékhelyeken lakó fiatalok körében a 25–29 évesek között is 40 százalék fölött van a fesztiválozók aránya, míg a fővárosban és a kistépelüléseken csak 30 százalék körüli ez az arány. Elsősorban ennek köszönhető, hogy a vidéki nagyvárosokban élő fiatalok körében a legmagasabb a fesztiválozók aránya (2. ábra).

2. ábra: Volt-e valamilyen fesztiválon az utóbbi 3 évben? – igen százalékban
 Forrás: Ifjúság 2008 kutatás N=8076 fő

Fő témánk szempontjából különösen fontos hír, hogy a regionális eltérések is jelentősek, és éppen az észak-alföldi régióban élő fiatalok járnak a legkisebb valószínűséggel fesztiválokra. Ebben természetesen annak van nagy szerepe, hogy az észak-alföldi régióban a legalacsonyabbak a jövedelemátlagok a fiatalok, illetve a családjaik körében. Márpedig a fesztiválozás nem olcsó mulatság, így elsősorban a módosabb fiatalok engedhetik meg maguknak ezt. Ebből adódik az is, hogy a fesztiválozó fiatalok életük minden aspektusával sokkal elégedettebbek, mint azok a fiatalok, akik nem jutottak el egyetlen fesztiválra sem az „elmúlt három évben” (1. táblázat).

1. táblázat: Mennyire elégedett Ön a következő dolgokkal?
(–100-tól +100 pontig terjedő indexre vetítve)

	Volt fesztiválon	Nem volt	Gap
Mindent egybevetve azzal, ahogyan most él	23 pont	11 pont	12
Életszínvonalával	20 pont	8 pont	12
Tanulási lehetőségeivel	36 pont	25 pont	11
Jövőbeli kilátásaival	10 pont	0 pont	10
Anyagi helyzetével	7 pont	–1 pont	8
Baráti kapcsolataival	72 pont	65 pont	7
Munkavállalási lehetőségeivel	–2 pont	–9 pont	7
Személyes élettervei megvalósítási esélyeivel	15 pont	8 pont	7
Azzal az ismeretmennyiséggel, amit idáig megszerzett	25 pont	31 pont	6
Partnerkapcsolataival	46 pont	43 pont	3

Forrás: Ifjúság 2008

Kétségtelen, hogy a Sziget vált a leghíresebb magyar fesztivállá, ám a legnagyobb múlttal a Szegedi Ifjúsági Napok (SZIN) rendelkezik, melyet 1968-ban rendeztek meg először. 1976-ban nyitotta meg kapuit először az EFOTT, mely eredetileg az egyetemisták és főiskolások fesztiválja volt. 1992-ben indult útjára Nyugat-Magyarország rendezvénye, a Volt Fesztivál. A kelet-magyarországi térség első zenei fesztiválja a Wanted volt Mezőtúron (ez ma már nem működik), majd 2000-ben startolt a tokaji Hegyalja Fesztivál. 2002-ben rendezték meg első ízben a Vekerítő fesztivált Debrecenben, mely ma Campus Fesztivál néven működik. 2007-ben vette kezdetét a Balaton Sound, mely rögtön a második leglátogatottabb fesztivál lett, és a Szigethez hasonlóan a külföldiek tömegeit is vonzza (Buzinkay 2010).

A nagyobb fesztiválok mellett említést érdemel a kapolcsi Művészetek Völgye, a pécsi Rockmaraton, a nyírbátori Azfesz, a várpalotai Pannónia fesztivál és a zánkai BalaTone (Buzinkay 2010). Ezek egy része már megszűnt. A nyírbátori Azfesz 2010-ben rendezték meg utoljára önálló fesztiválként, és ma már a BalaTone sem működik.⁴ Ismert továbbá az Ozorai fesztivál is. Ez utóbbi azonban leginkább a különböző party-drogok használoit vonzza, azaz sokkal inkább egy sajátos szubkultúra nemzetközi eseménye, mint egy a kisebb hazai rendezvények sorából.

⁴ Köszönet Buzinkay Nórának az információért.

Amit igazán fontos megemlíteni: Magyarországon lényegesen több zenei fesztivál van, mint a környező országokban. Ezek közül az *Ifjúság 2008* kutatás eredményei szerint is a Sziget fesztivál a legnépszerűbb. Ugyanakkor azért a kisebb fesztiválokra összességében több fiatal látogatott el, mint a Szigetre. Ebben bizonyosan szerepet játszik az is, hogy a kifejezetten drágának számító Sziget fesztivállal szemben a kisebb fesztiválok viszonylag olcsón megúszhatóak.

2. táblázat: Volt-e a következő fesztiválokon az elmúlt 3 évben? (százalék)

	Többször	Egyszer	Nem volt
1. Egyéb fesztiválok	10	6	84
2. Sziget Fesztivál	6	7	87
3. EFOTT	2	8	90
4. Balaton Sound ⁵	2	4	94
5. Művészetek Völgye (Kapolcs)	2	3	95
6. Volt Fesztivál	2	3	95
7. Hegyalja Fesztivál	2	2	96
8. Magyar Sziget	1	1	98

Forrás: Ifjúság 2008

Az *Ifjúság 2008* kutatás adatai alapján azt mondhatjuk, hogy a 15–29 éves korosztály négy százaléka erősen rákattant a fesztiválozásra, amennyiben „az elmúlt 3 év során” több különböző fesztiválon is többször járt. A korcsoport további 15 százaléka is rendszeres fesztiválozónak tekinthető, mert ők is többször voltak valamelyik fesztiválon, de csak egyetlen többször is látogatott fesztivált említettek. A csoportba tartozók tehát tipikus esetben mindig elmennek a kedvenc fesztiváljukra, de más fesztiválokra nem járnak. Végül a korosztály 19 százaléka alkalmi fesztiválozónak tekinthető, mert csak egyszer jártak valamelyik fesztiválon a kérdezett három év során. Ők tehát tipikus esetben belekóstoltak a műfajba, de a fesztiválozás nem vált fix programmá az életükben.

Regionálisan nézve azt találtuk, hogy a dél-dunántúli és a dél-alföldi régióban élő fiatalok járnak fesztiválokra a legnagyobb valószínűséggel, és az észak-alföldi régióban a legalacsonyabb a fesztiválozó fiatalok aránya. Ez nyilván összefügg a régiók fesztiválkínálatával, de az ott élők anyagi lehetőségeivel is.

3. táblázat: Volt-e a következő fesztiválokon az elmúlt 3 évben? (százalék)

Régió	Igen
Dél-Alföld	46
Dél-Dunántúl	46
Közép-Dunántúl	41
Közép-Magyarország	39
Nyugat-Dunántúl	38
Észak-Magyarország	36
Észak-Alföld	28

Forrás: Ifjúság 2008 kutatás

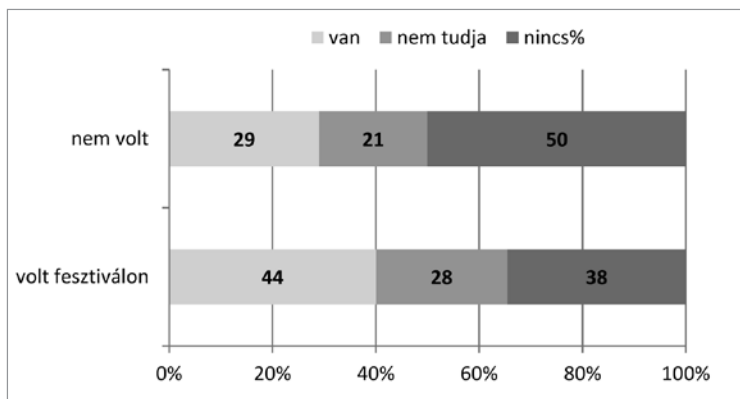
⁵ Egy újabb adatfelvételen a Balaton Sound mára valószínűleg jóval megelőzné az EFOTT-ot. 2007-es indulása óta a második legnépszerűbb és legdrágább fesztivállá nőtte ki magát, sok tekintetben pedig már a Szigettel vetekszik.

A fesztiválozás valószínűségére azonban (és természetesen) a fiatalok iskolai státusza és tanulmányaik jellege hat a leginkább. Azok körében, akik jelenleg nem tanulnak az iskolarendszerben 33 százalék a fesztiválozók aránya, és a szakiskolába járok körében is hasonló az arányuk (34 százalék). A szakközépiskolások körében viszont már 39 százalék járt fesztiválon a kérdezett három év során. Ugyanakkor a gimnáziumban tanulók körében 50 százalék ez az arány, a felsőoktatásban tanulók körében pedig 54 százalék. Ez utóbbi arány önmagában is indokolja, hogy a Campus-lét kutatás keretein belül külön is foglalkozunk az egyetemisták fesztiválozási gyakorlatával és szokásaival.

Az ifjúsági fesztiválokat a „felnőtt” társadalmak egy része – a világon mindenütt, így hazánkban is – rossz szemmel nézi. Sokan még mindig a rockerekkel, punkokkal azonosítják ezek közönségét. Ugyancsak sokan vélik a kábítószer-fogyasztás melegágyainak a fesztiválokat. Nem teljesen alaptalanul. Az élmények fokozásában a szerhasználatnak is szerepe lehet. Az *Ifjúság 2008* kutatás eredményei szerint a fesztiválozó fiatalok 44 százalékának van olyan ismerőse, aki használt már valamilyen kábítószer, míg a nem fesztiválozók körében „csak” 29 százalék ez az arány (3. ábra).

A szerkipróbálás kérdésre adott válaszoknál is erősen szignifikáns a különbség a fesztiválozó és a nem fesztiválozó fiatalok között. Ugyanakkor azért a fesztiválozók között is kisebbségben vannak a valamilyen szert kipróbálók, és a nem fesztiválozók egy része is szerzett már tapasztalatokat valamilyen tudatmódosító szerrel. A szerkipróbálás és a fesztiválozás közti összefüggés azonban semmiképpen sem tekinthető okságnak, még akkor sem, ha tudjuk: a fesztiválokon valóban könnyebb különböző szerekhez jutni, mint a „szürke hétköznapiakon”.

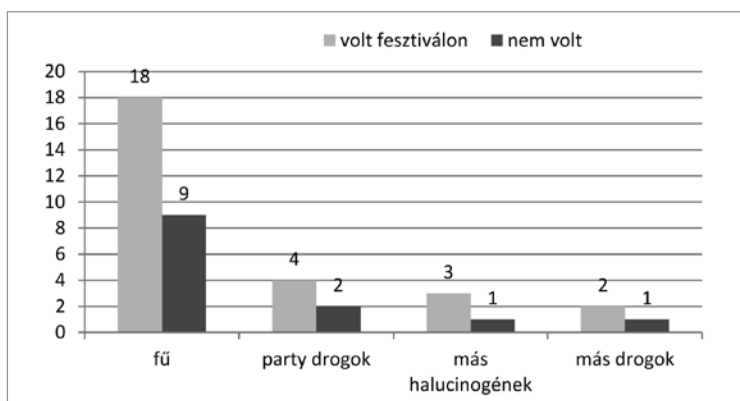
A korrelációt azonban az is magyarázza, hogy a tanultabb és módosabb fiatalok nyitottabbak a fesztiválozásra, mint a kevésbé tanultak és módosak, és a különböző tudatmódosító szerekhez is a módosabbak és tanultabbak férnek hozzá nagyobb valószínűséggel. Másrészt a laza hangulatú fesztiválok nyilván jobban vonzzák azokat, akik fesztiválok nélkül is nyitottak a szerkipróbálásra, mint azokat, akik elzárkóznak a tudatmódosítók kipróbálástól.

3. ábra: A barátai, ismerősei között van-e olyan, aki használt már valamilyen kábítószer? (százalék)

Forrás: Ifjúság 2008 kutatás N=7. 217 fő⁶

⁶ A kábítószeres tapasztalatokra vonatkozó kérdések egy zárt borítékban átadott önkitöltős kérdőíven szerepeltek, így még az interjú készítő kérdezőbiztos se láthatta, hogy ki mit válaszolt. Ugyanakkor az átvett kérdőíveket nem mindenki töltötte ki, ezért a válaszadók száma kisebb, mint a minta elemszáma.

4. ábra: Kipróbálta-e, használta-e Ön a következő szereket? – igen százalék
 Forrás: Ifjúság 2008 kutatás (N=7. 217 fő)

Debreceni egyetemisták a fesztiválokon

A Debreceni Egyetemen készült *Campus-lét* kutatás keretében 4.193 hallgató töltötte ki önkéntesen az online kérdőívet. A kérdőívet, illetve a válaszadási felkéréseket az egyetem belső használatú internetes felületein küldték ki a hallgatóknak a kutatás szervezői, és a válaszadási hajlandóság kifejezetten magasnak mondható. Az on-line technikával lebonyolított felmérést azonban csak korlátozottan tekinthetjük reprezentatívnak, hiszen nem teljesen véletlenszerű az, hogy valaki hajlandó volt-e válaszolni vagy sem. Ezzel együtt azért megbízhatónak tekinthetjük a felmérés eredményeit, mert a válaszadók legfontosabb társadalmi-demográfiai jellemzőinek eloszlása meglehetősen pontosan tükrözi az egyetem nyilvántartásaiban látható eloszlást.

A felmérés érintette a fesztiválokon való részvételt is. A válaszok azt mutatják, hogy a Debreceni Egyetem hallgatóinak 34 százaléka volt egy vagy több fesztiválon „az elmúlt 2 évben”. Ez az eredmény nem vethető össze közvetlenül az *Ifjúság 2008* felmérés eredményeivel (amelyek szerint, ahogy láttuk, a felsőoktatásban tanulók 54 százaléka volt már fesztiválon). Annyit azért biztosan állíthatunk, hogy: (1) a Debreceni Egyetem hallgatói nagyobb valószínűséggel járnak fesztiválokra, mint általában az észak-alföldi régió fiataljai, ugyanakkor (2) a Debrecenben tanuló egyetemisták lényegesen kisebb valószínűséggel fesztiváloznak, mint más felsőoktatási intézmények hallgatói.

Azt is eltérésnek tekinthetjük az országos trendtől, hogy a fiúk és a lányok teljesen egyforma valószínűséggel jártak fesztiválokon, továbbá azt is, hogy a 22 éves és ennél idősebb (tehát tipikusan felsőbb éves) hallgatók nagyobb valószínűséggel (37 százalékkal) fesztiváloztak, mint 21 éves vagy fiatalabb (tehát tipikusan alsóbb éves) társaik (31 százalékkal).

A debreceni campus természetesen egyáltalán nem egységes és homogén szintér a különböző ifjúsági szubkultúrák szempontjából sem. A különböző karokon nagyon eltérő a különböző értékvilágok jelenléte (lásd pl. Marián 2012 kutatási eredményeit). Így tehát az sem meglepő, hogy karok szerint is jelentős eltéréseket találtunk a fesztiválra járás valószínűségeiben. A jelentős eltéréseket persze részben az okozza, hogy a különböző karokon nem egyformák a hallgatók anyagi lehetőségei (4. táblázat).

4. táblázat: Szoktál-e fesztiválokra menni? (az elmúlt két évben volt, százalékban)

Általános Orvostudományi Kar	42
Bölcsészstudományi Kar	39
Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar	37
Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Kar	36
Mezőgazdaság-, Élelmiszer- tudományi és Környezetgazdálkodási Kar	36
Állam- és Jogtudományi Kar	35
Természettudományi és Technológiai Kar	35
Informatikai Kar	34
Népegészségügyi Kar	31
Fogorvos-tudományi Kar	30
Gyógyszertudományi Kar	30
Zeneművészeti Kar	29
Műszaki Kar	28
Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar	26
Egészségügyi Kar	24

Forrás: Campus-lét kutatás

A fesztiválra járás azonban nem pusztán pénzkérdés. Jól jelzi ezt az is, hogy felekezeti kötődés szerint is találtunk eltéréseket, noha a különböző felekezeti kötődésű hallgatók anyagi lehetőségei között nincs szignifikáns eltérés a Debreceni Egyetemen. A felekezethez nem kötődők 36 százaléka számolt be arról, hogy járt fesztiválon, és ez szignifikánsan nagyobb, mint a főátlag, noha persze nem drámain nagy az eltérés. Azt a következtetést azonban levonhatjuk, hogy a vallásos családi háttérű hallgatók picivel nagyobb valószínűséggel kerülnek a fesztiválokra, mint azok, akik nem kötődnek semmilyen felekezethez. Ez a vallási hatás azonban csak a kisebb felekezetekhez kötődők körében erőteljes. E négyszázaléknyi kisebbségnek mindössze a negyede mondta azt, hogy járt fesztiválon (szemben az összes megkérdezettek harmadával).

A hallgatók tizede azt mondta magáról: „vallásos vagyok, az egyház tanítását követem”. E körből 29 százalék volt fesztiválon. A hallgatók másik tizede viszont azt nyilatkozta: „nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem”. E körben pedig 43 százalék a fesztiválózó aránya. (A többség valamilyen köztes választ adott, és ebben a körben átlagos a fesztiválra járók aránya.) Az aktív hitélet tehát jó néhány hallgatót távol tart a fesztiváloktól, de azért távolról sem mindenkit.

Ez a hatás azonban csak ritkán lehet családi tiltás. Erre abból következtethetünk, hogy nem találtunk érdemleges eltérést a fesztiválózó és a nem fesztiválózó családi, nevelési légkörre jellemző kérdésekben. Ez viszont azt is jelenti, hogy a debreceni egyetem hallgatói tipikusan közvetlen külső befolyásoktól mentesen döntenek arról, hogy fesztiválóznak-e vagy sem. Az egyetlen családi tényező, ami hat erre, a jövedelmi helyzet. A módosabb családi háttérű hallgatók nagyobb valószínűséggel járnak fesztiválokra, mint a kevésbé módosak.

A vallás hatása valószínűleg azon keresztül (is) érvényesül, hogy a fesztiválok légkörében ott lebeg a laza ismerkedések lehetősége, reménye (is). A vallásosság viszont sok esetben visszafogja a fiatalokat a laza kapcsolatokra való nyitottságtól. Ezt az is jelzi az eredményekben,

hogy azok járnak a legnagyobb valószínűséggel fesztiválra, akiknek van párkapcsolatuk, de nem állandó, vagy csak kevesebb, mint fél éve állandó jellegű a kapcsolatuk. Ez a hallgatók 28 százalékára jellemző, és e körben 43 százalék volt fesztiválon. A hallgatók másik 28 százaléka viszont azt mondta: „nincs még párkapcsolatom”. E körből mindössze 29 százalék járt fesztiválon. A fesztiválra járást tehát nem egyszerűen a kapcsolatteremtés vágya motiválja, hanem a laza, nem igazán kötött kapcsolatokra való nyitottság. Fesztiválra persze állandó partnerrel is jó lehet elmenni, de azon 44 százalék körében, aki több mint fél éve él állandó partnerrel, csak 34 százalék – tehát átlagos – a fesztiválra járók aránya.

Másrészt a fesztiválózó hallgatók valamivel nagyobb valószínűséggel dohányoznak és fogyasztanak sok alkoholt, illetve kábítószer, mint a nem fesztiválózók. A különbségek azonban nem drámaian nagyok, így itt is csak arról van szó: a fesztiválra járásban a hedonizmusra való nyitottság is motivációs tényező, és ugyanez vezet az élvezeti szerek kipróbálásához, használatához is. Azt a hipotézist, hogy a hallgatók a fesztiválok miatt cigiznek és/vagy isznak és/vagy drogoznak, bátran elvethetjük (5. táblázat). Itt azonban az is hír, hogy a Debreceni Egyetem hallgatói kisebb valószínűséggel fogyasztanak kábítószer, mint más felsőoktatási intézmények hallgatói. Függetlenül attól, hogy voltak-e fesztiválon vagy sem (ezt az *Ifjúság 2008* eredményeiből tudhatjuk).

5. táblázat: *Fogyasztod-e a következőket? (volt az elmúlt két évben fesztiválon százalékban)*

	Volt fesztiválon	Nem volt
Cigarettazik	27	20
Kábítószer fogyaszt vagy fogyasztott	8	4
Rendszeresen sok alkoholt fogyaszt	6	3

Forrás: Campus-lét kutatás

A fesztiválózás szabadidő-eltöltés, így arra számíthatunk, hogy a Debreceni Egyetem hallgatói körében is erős az összefüggés a szabadidő-eltöltési szokások és a fesztiválózás között. És ez így is van. A kérdőívben szereplő szabadidős programokra vonatkozó kérdésekre adott válaszok együttjárásait elemezve azt találtuk, hogy ezek négy faktor szerint rendeződnek.⁷ Az első faktor alapján képzett skála azt méri, hogy a válaszadók milyen gyakran járnak diszkó jellegű bulikra. A második faktor alapján képzett skála az igényesebb kulturális programokra járás gyakoriságát méri, a harmadik a kocsmazás gyakoriságát, a negyedik pedig az egyéb vendéglátóhelyek látogatásának gyakoriságát. Az elemzés előtt az alapválaszokat 100 fokú skálára vetítettük, és a faktorok alapján képzett skálákat is 0 és 100 pont közé kalibráltuk: hetente többször=100 pont, hetente=75 pont, havonta=50 pont, ritkábban=25 pont, soha=0 pont. A faktorokat ismertető táblázatokban megadtuk az eredeti válaszok átlagait is. (Ehhez hasonló elemzést végzett Bocsi(2014) ebben a kötetben, de ő klaszterelemést végzett a szabadidő eltöltéssel kapcsolatban.)

⁷ Faktoranalízis, varimax rotáció. A négy faktor a teljes variancia 62 százalékát fedi. A faktorokból kihagytuk azokat a kérdéseket, melyeknél a kommunalitás kisebb, mint 0,5.

6. táblázat: Milyen gyakran jársz az alábbi helyekre / programokra?

1. faktor: diszkózás	Súly	Átlag
Diszkóba	0,82	32 pont
Lovarda-bulira	0,74	21 pont
Kazánház-bulira	0,73	14 pont
Szórakozóhelyre	0,73	45 pont
Buliba, házibuliba, partikra	0,67	40 pont
2. faktor: kultúra-programok	Súly	Átlag
Hangversenyre	0,74	10 pont
Kiállításra	0,74	21 pont
Színházba	0,72	21 pont
Koncertekre	0,54	24 pont
3. faktor: kocsmázás	Súly	Átlag
Kocsmába / sörözőbe / borozóba	0,81	47 pont
Koncertekre	0,52	24 pont
Kávézóba / teázóba	0,48	42 pont
Szórakozóhelyre	0,45	45 pont
Buliba, házibuliba, partikra	0,44	40 pont
4. faktor: vendéglátóhelyek	Súly	Átlag
Pizzériába, étterembe	0,77	40 pont
Multiplex moziba	0,71	25 pont
Kávézóba/teázóba	0,57	42 pont

Forrás: Campus-lét kutatás

A fesztiválozás a kocsmázás skálával függ össze a leginkább. A kocsmázás faktor alapján képzett skála átlaga a fesztiválozók körében 49 pont, míg a nem fesztiválozók körében csak 39 pont. Ez persze nem igazán meglepő, hiszen ebben a faktorban is nagy súlyt kapott a koncertre járás gyakorisága. Ez pedig azt jelzi, hogy a „hétköznapi” koncertre járás is összefügg a kocsmázással, nem csak a fesztiválozás.

Ugyanakkor a kultúra-programok faktor alapján képzett skála átlagai is erősen szignifikánsan különböznek a fesztiválozók és a nem fesztiválozók körében: 27 pont vs. 23 pont. A diszkózás és a vendéglátóhelyek skáláknál viszont nincs eltérés. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a debreceni egyetemisták körében (de valószínűleg általában is) nem egyszerűen a kocsmázó fiatalokat vonzzák az átlagnál nagyobb valószínűséggel a fesztiválok, hanem azokat, akik az igényesebb kultúra-programokra is nyitottabbak az átlagnál. A diszkózó, pizzázó fiatalok viszont semmivel sem járnak nagyobb valószínűséggel fesztiválra, mint azok, akik nem kedvelik az efféle a szabadidő-eltöltési módokat.

Fesztiválozási szokások

A Campus-lét kutatás keretén belül nemcsak online kvantitatív felmérés készült, hanem számos csoportos és egyéni interjú is. Három fókuszcsoportos beszélgetés témája kifejezetten a fesztiválozás volt. Az alábbiakban összefoglaljuk e három csoportinterjú tanulságait. A csoportinterjúkon 6–7 olyan debreceni egyetemista vett részt, aki járt Campus fesztiválon (is).⁸

A csoportos interjúk tanulsága szerint először 17 és 20 éves koruk közt voltak fesztiválozni a fesztiválozó debreceni egyetemisták. Van, aki már az egyetem előtt is járt fesztiválon, de vannak olyanok is, akik egyetemi éveik alatt kóstoltak bele először a fesztiválozás örömeibe. Általában ezt az „első élményt” körükben a Campus Fesztivál jelentette. A kvantitatív eredmények ezt annyiban árnyalják, hogy az alsóbb és a felsőbb éves hallgatók fesztiválra járási gyakoriságában nincs jelentős eltérés. Az *Ifjúság 2008* eredményeire is figyelve azt mondhatjuk, hogy e tekintetben a debreceni egyetemisták olyanok, mint általában a vidéki nagyvárosokban élő fiatalok.

Fesztiválokra elsősorban, de legalábbis elsőként említetten a koncertek és a hangulat vonzák a fesztiválozókat.

„Tetszett, hogy pár nap alatt sok általam kedvelt koncertre eljuthatok viszonylag olcsón, valamint új zenekarokat, embereket ismerhetek meg. Ugyanakkor a fesztiválokon van egyfajta érzés, ami nagyon tetszett mindig is.”

Az idézet azt is tanúsítja, hogy a fiatalok fejében már azelőtt is kialakul egy fesztiválkép, mielőtt először fesztiválozni mennek, és ez a kép értelemszerűen vonzó.

Egy másik résztvevő válaszában megjelent a szülőkkal szembeni szabadságharc is, mint motiváció, melynek generalizálója a felnőttek társadalmi rendjével szembeni lázadás. És ezt az érzést a mai iparszerű profizmussal rendezett és lebonyolított fesztiválok is megadják a fiataloknak.

„19 évesen voltam először fesztiválon. Vonzott, mert jó koncertek voltak, és hatalmas bulinak tartottam a fesztiválhangulatot. Továbbá az érzés, hogy kikerülök a szülők hatásköréből, mindennél felemelőbb élménynek tűnt.”

Az első alkalom óta a többség rendszeresen jár fesztiválokra. A debreceni egyetemisták körében a Hegyalja, az Azfesz és a Campus fesztivál a legnépszerűbbek. Páran azért említették a Kotta, az EFOTT, a VOLT, a Balaton Sound és a Sziget fesztivált is.

Arra a kérdésre, hogy miért választották a Campust (is), az interjúalanyok szinte mindegyike ugyanazt a három okot jelölte meg: *„A hely, az olcsóság, az egyetemi barátok miatt.”*

A három általánosan említett tényezőn túl néhány válaszban megjelent a Campus Fesztivál közege is, mint motiváló tényező.

„A fesztivál közelsége, elérhető ára miatt és azért, mert a barátaim/csoporttársaim többsége is kilátogatott... De leginkább a közeg miatt jöttem.”

⁸ Buzinkay Nóra (2012) remek tanulmányában részletesen ismerteteti ezt a kvalitatív felmérést.

Ez azt jelzi, hogy a debreceni egyetemisták számára kifejezetten vonzó, hogy a fesztivál közönségének nagy része az egyetemről verbuválódik. Ez egyfajta garanciát jelent arra, hogy nem durvul el túlságosan a buli, és kényelmesebbé, biztonságosabbá teszi a fesztiválozást azokhoz a rendezvényekhez képest, ahol teljesen idegen lenne a helyszín és a közönség is.

A Campus fesztiválon általában négy napot töltenek a résztvevők, bár akad, aki csak egy napra látogat ki. Az interjúkon résztvevők mindegyike a barátaival, egyetemi társaival látogatott ki a Campus fesztiválra. Ez azt jelzi, hogy elsősorban bulizni járnak a fesztiválra a fiatalok, nem pedig új ismeretségekre vadászni. És ez magyarázza a kocsmázás skála és a fesztiválozás közti összefüggést is.

A Campus fesztivál debreceni egyetemista vendégei körében úgy tűnik, nem divat a sátorozás. A fókuszcsoportok résztvevői – egy-két kivétellel – a kényelmi szempontot helyezik előtérbe: barátjuknál laknak a fesztivál idején, vagy az albérletükből járnak el a koncertekre.

„Végig voltam, és az albérletemből jártam át. Mert kényelmes így, meg alapozni is jó a haverokkal ott.”

„Nekem is lakás, mert kényelmesebb.”

„Én is lakásban. Az úgy komfortosabb, vagy nem tudom, nem sátorozó típus vagyok, csak ha nincs más opció.”

Az öltözék megválasztását a praktikus szempontok vezérlik, legyen laza és az időjárásnak megfelelő: „Rövidgatya, póló. Lányoknak maximum bikini”, és persze számolnak a hűvösebb éjszakákkal is.

A Campus Fesztivál – a többi magyar fesztiválhoz hasonlóan – egész nap kínál valamilyen programot a fesztiválozóknak. A délutáni programokon gyakran szerepelnek közéleti témák, illetve a sima bulizásnál igényesebb kultúra-programok. Ezeken azonban a debreceni egyetemisták jellemzően nem vesznek részt. Még azok sem, akik egyébként hasznosnak tartják ezeket a programokat, noha a kérdőíves felmérés eredményei azt jelezték, hogy a fesztiválozók nyitottabbak a kultúra-programokra, mint a nem fesztiválozók. A magyarázat egyszerűnek tűnik: még egy nagyon érdekes délutáni program se változtatja meg a kialakult fesztiválozási szokásokat.

„Én sem szoktam részt venni rajtuk, viszont úgy gondolom, szükségesek ezek az események, színesítik a programot, és szélesítik az emberek látókörét.”

„Szerintem nagyon jó, hogy vannak ilyenek, csak persze délelőtt, délután nincsenek még olyan sokan a fesztiválon, ezért kevesebbekhez jut el az üzenetük, de örülök, hogy vannak, így már tényleg nemcsak a buliról szólnak, hanem igyekeznek megszólítani a fiatalokat. Lehet egy-két év múlva már sikeresebbek lesznek ezek a koradélutáni programok is, de aki érdeklődő, az most is elmegy.”
„Jellemzően inkább a koncertekre nézünk ki csak, délután inkább rápihenünk az estére.”

A fesztiválokon való ismerkedésről egybeesengenek a vélemények: könnyen lehet kapcsolatokat teremteni, hisz a fesztiválozás jórészt erről szól. Külön előny, hogy nincs „ismerkedési protokoll”, és nagy szerepe van a véletlennek, a spontaneitásnak.

„Nagyon jó ismerkedési lehetőséget nyújt, mindenki nyitottabb, barátkozóbb a másik irányába.”

„Igazából elég megkérdezni a melletted állót, hogyan tetszik neki a fesztivál, és onnantól már könnyebben megy, nem hiszem, hogy van külön fesztiválra írt ismerkedési protokoll...”

„... a fesztiváli ismerkedés többnyire véletlen úton történik, vagy illuminált állapotban. ...”

A fesztiválon születő kapcsolatok azonban jellemzően nem hosszú életűek, bár azért ennek a lehetősége sem kizárt. A fesztivál-ismerkedések elsődleges motivációja azonban az a lazaság, hogy lehet elkötelezettség, elköteleződés nélkül is kapcsolatokat kötni.

Ezt persze elsősorban a fiúk hangoztatják, de a fiúk sikere e téren azt jelzi, hogy a lányoktól sem idegen a dolog. Még akkor sem, ha interjúhelyzetben nem beszélnek erről.

„...nem mondhatnám, hogy életre szóló barátságokat lehet kötni egy-egy ilyen esemény alkalmával; de egy-két órára vagy napra mindenféleképp.”

„Jól lehet ismerkedni, bár tény, hogy nem életre szóló barátságok, vagy szerelmek születnek, vagy ki tudja, még az is lehet.”

„Én bevallom, hogy ki is használom ezt a könnyedséget itt, mivel itt könnyű összeismerkedni, nem kell udvarolgatni, sima ügy az egész. Nem mondom, hogy mindig összejön, de tízből kétszer-háromszor igen, nekem az már jó. Gyakran jövök itt össze valakivel.”

A beszámolók szerint a fesztiválozók napjai elég hasonlóan telnek. A délelőttöt többnyire alvással, az előző éjszaka kipihenésével töltik, délután a barátokkal beszélgetnek, iszogatnak, lazítanak, este pedig elindulnak a koncertekre.

„Olyan dél körül felkelünk, reggelizünk, punnyadunk (megnézünk egy filmet vagy csak sziesztázunk), esetleg elmegyünk boltba. Attól függően, hogy mikortól kezdődik olyan koncert, ami érdekel, alapozunk barátoknál vagy kocsmában. Majd útnak indulunk tombolni egészen kifulladásig.”

„Napközben otthon pihenünk, készülgetünk, kipihenjük az előző napot, ha úgy van. Este koncertek, tánc, buli. Hajnalban haza, aztán kezdődik előről.”

A koncertkínálatból általában az ismert zenekarokat választják, illetve azt, ami stílusban közel áll hozzájuk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy teljesen elzárkóznának az új dolgoktól, illetve az ismeretlen előadóktól.

„Nekem rock, punk, ska, pop, változó. De ismeretlenre is bementem már, ha jó volt.”

„Inkább az underground vonal érdekel, de szívesen hallgatok olyat is, amit nem ismerek, de nagyon ritkán tetszik meg egy nem ismert zenekar fesztiválon.”

„Mindenfélébe belehallgatok, de azért ha ugyanabban az időben van olyan, amit ismerek és szeretek, akkor természetesen inkább azt preferálok.”

A fesztiválon elköltött pénz összege személyenként nagyon változó – napi 1500 és 8000 forint között mozog. Az elköltött pénz forrása már egységesebb. Jellemzően az év közben megtakarított ösztöndíj, zsebpénz, illetve a diákmunkából származó jövedelem fedezi a kiadásokat. Mindössze ketten említették, hogy a szüleik beszálltak valamennyivel.

A költségeket mindenki iparkodik minimalizálni, függetlenül attól, hogy mennyi pénzt tud költeni a fesztiválon. Ez viszont azt is jelzi, hogy a luxus szintű fesztiválozás felső határa nagyon magasan van, és jóval meghaladja még a módosabb egyetemisták lehetőségeit is.

„A zsebpénzemből költök, és egy nap olyan max. 2000-et költök el. Próbálok olcsón megúszni.”

„Az ösztöndíjamból spórolok rá, én több fesztiválra is járok, és nekem ezek a nyaralásaim. A szüleim nem igazán adnak ebbe bele.”

„Viszonylag igyekszem keveset költeni, hiszen nincs saját keresetem. Idén olyan 7000 forint körül, ami a születésnapra pénzem maradványa. Szóval olyan 1500 körül egy nap.”

„Az év közben megszerzett, összespórolt pénzből szoktam fesztiválozni, ha nagy társasággal jön az ember, olyan 5–10 ezer forint között meg lehet úszni.”

„A belépőt nem számítva egy 4 éjszakás fesztiválon kb. 30 ezer forintot költök. A pénzt most megkeresem rá, de régebben zsebpénzből finanszíroztam, és ezért jóval kevesebbet is költöttem.”

„Hát én ösztöndíjból voltam most, kaptam egész évben, és akkor erre félretettem egy olyan húszast kb.”

„Nekem a jegyet anyáék vették, a költőpénz pedig a sajátom.”

„Én néha diákmelózok, abból vannak spórolt pénzeim, én abból vagyok, meg kb. egy napomat fedezik anyáék.”

Az étel-italfogyasztást tekintve az olcsóság a meghatározó. Italból a sör és újabban a fröccs a sztár. Ételtől:

„Természetesen lángos és hasonló gyors kaják. A lényeg, hogy költséghatékony legyen.”

Az alkoholfogyasztást nem gondolják kötelezőnek, bár legtöbben úgy vélik, hogy hozzátartozik a fesztiválozáshoz, fokozza a buli-hangulatot és a felszabadultság élményét. A jó hír itt az, hogy senki sem érzi „cikinek”, ha valaki nem iszik a fesztiválon, így tehát nincs ivási kényszer, illetve közvetlen társas nyomás. Ugyanakkor az általános mintázat mégiscsak az, hogy bulizáshoz pia is kell, és ez önmagában is egyfajta ivási kényszert jelent.

„Nem mondanám, hogy kötelező. Ki-ki maga dönti el. Mi szoktunk inni előtte, mert jobban bulizunk, de aki nem iszik, az nem iszik. Nem nézik ki, ha vizet iszik. Nem kötelező ez.”

„Nem kötelező eleme, az első fesztiválomon például semmit nem fogyasztottam, mégis nagyon jó volt. Bár az alkoholfogyasztás meg tudja sokszorozni egy-egy koncert élményét. Rosszabb esetben viszont nem emlékszik az egészre az ember.”

„Egyáltalán nem kötelező. Alkoholt sok ember szeret fogyasztani egy buli alkalmával, ezért nyilván mindig jelen van.”

„...mindenki önmagának dönti el, mire van szüksége ahhoz, hogy jól érezze magát, a lényeg, hogy tudja magát kordában tartani.”

„...lényegesen felszabadultabban lehet bulizni pár sörrel a pocakunkban, de úgy vélem, lehet teljesen józanul is hatalmasat pörögni.”

„Lehet anélkül is élvezni, de a legtöbben azért fogyasztanak alkoholt. Jobban át tudják így adni magukat a fesztiválnak, jobban élvezik, vagy nem tudom.”

A drog kapcsán érdemes kiemelni, hogy a debreceni egyetemista fesztiválozók a többi fesztivállal összehasonlítva sokkal jobbnak látják a helyzetet a Campus Fesztiválon. Saját drogfogyasztásról senki sem számolt be az interjúkban. Tulajdonképpen még utalásszerűen sem. Ugyanakkor metakommunikációs jelzések alapján feltételezhető, hogy legalább két csoport-résztevőnek vannak azért drogos tapasztalatai. Ők egyébként valamivel megengedőbben beszéltek a droghasználatról, mint a résztvevők többsége. Másrészt viszont az is figyelemreméltó, hogy nem hangzott el az interjúk során egyetlen érzelmileg is telített drogellenes, illetve drogozás-ellenes vélemény sem.

„A drog a Campuson szerintem annyira nincs jelen, én nem vettem észre, szerintem itt nem meghatározóak a drogok.”

„Ez nem olyan drogos fesztivál ... szerintem. Max füveznek, de keményen nem tolják.”

„A drog meg... az is olyan, hogy magánügy, nem kötelező végképp, persze akad, aki szív, de nem profilja ez ennek szerintem úgy, mint mondjuk a Soundnak.”

A csoport-résztevők képe a tipikus Campus-fesztiválozóról egyértelműen pozitív: kulturálnak, segítőkésznek, barátságosnak látják a fesztiválozókat, olyannak, amilyen általában is egy egyetemista.

„Sokkal kulturáltabb, mint például a Hegyalja fesztiválon.”

„Mint egy tipikus debreceni egyetemista, vidám, közvetlen, barátságos.”

„Amennyire én láttam, többnyire egyetemisták vannak. Szélsőséges alakoktól mentes a Campus. Úgy mondanám átlagos egyetemista fiatalok.”

A fesztiválozók jellemzően toleránsak egymással, ami a fesztivál közegével is összefügghet.

„Toleránsak, mindenki eleve úgy jön, hogy tudja, hogy lesznek másnyilvánok is, mint ő, úgyhogy senki nem botránkozik azért úgy meg, meg mindenki tolerálja a másikat.”

Arról, hogy a fiatalok miért járnak fesztiválokra, egybehangzó volt a vélemény: szinte mindenki a felszabadultság utáni vágyat, a koncerteket és a társaságot nevezte meg okként.

„Szeretnék kiereszteni az egész éves gőzt. Suli, stb.”

„Hogy elszakadjanak az otthoni körből, szabadon bulizzanak, a sok új arc miatt, és a zene miatt.”

„Ez egy remek lehetőség arra, hogy levezessék a fölösleges energiát.”

„Szerintem leginkább a koncertek miatt járnak, és hogy ismerkedjenek a többi hasonló korú fiatalal.”

Ennek megfelelően a fesztivál-életforma jellemző elemeiként a szabadságérzetet, a jó bulit, a jó társaságot, a jó hangulatot említették legtöbbször, de azért a sör is megjelent az elemek között, és a sok pozitívum mellett egy negatívum is:

„Nekem a por is beugrik, meg a kosz még ezek mellé...”

Arra a kérdésre, hogy elengednék-e fesztiválra a saját gyerekeiket, nagyon felelősségteljes válaszok érkeztek. Mindenki igent mondott, de azért feltételhez kötnék az engedékenységet. Sokan az életkori határt gondolják fontosnak, míg mások a megfelelő fesztivál kiválasztását.

„Igen, de csak 18 éves kora után.” (A nyilatkozó maga 15 évesen vett először részt fesztiválon!)

„Csak egy bizonyos kor felett. Olyan 17 év körül.”

„Ide el, ez még olyan kisebb fesztivál, családiasabb. De egy Soundra, ha még lesz akkor, akkor oda csak úgy, hogy megbízom benne, hogy nem drogozik össze-vissza.”

„Legelső alkalommal én vinném magammal, aztán ha nincs akadálya, később mehet a barátaival is.”

„Ha sikerülne úgy nevelnem, ahogy szeretném, és megbíznék benne, akkor természetesen el.”

„Igen! Ha lesz gyerekem, igyekszem majd úgy nevelni, hogy tudja magától a határokat. Így a fesztiválon sem érheti nagyobb baj, mint bárhol máshol.”

Összegzés

Az ifjúsági fesztiválok annak ellenére is megőriztek valamit Woodstock szelleméből, hogy ezek mára már Magyarországon is inkább ipari hatékonysággal szervezett, gördülékenyen működő üzleti vállalkozások, mint hippi találkozók. Ez a kis „maradék” azonban elég ahhoz, hogy a zenéken és a buli élményeken túl szabadságérzetet és valamiféle „fesztiválozó identitástudatot” is kapjanak a fesztiválozók a pénzükért. A fesztiválozó debreceni egyetemisták egyharmada volt az adatfelvételt megelőző két évben valamilyen fesztiválon. Rájuk is jellemző, ami országosan is igaz a fiatalokra, hogy közöttük valamivel többen vannak azok, akik cigarettáznak, alkoholt vagy valamilyen kábítószerrel fogyasztanak. Inkább a felsőévesek járnak fesztiválokra, illetve azok, akik általában is könnyebben mozdulnak ki: akik másoknál gyakrabban kocsimáznak, sőt, másoknál gyakrabban vesznek részt a magaskultúra különböző rendezvényein.

A fesztiválozók és a nem fesztiválozók otthon családi, nevelési légkörében nincs különbség. A debreceni egyetem hallgatói tipikusan közvetlen külső befolyásoktól mentesen döntenek arról, hogy fesztiválozzanak-e vagy sem. Más kérdés a családok jövedelmi helyzete. A módosabb családi háttérű hallgatók nagyobb valószínűséggel járnak fesztiválokra, mint a kevésbé módosak. A fesztiválozás nemcsak anyagi kérdés, hanem életszemlélet és értékrend kérdése is. A debreceni egyetemisták közül azokat vonzzák kevésbé a fesztiválok, akik vallásos értékrendet követnek.

Felhasznált irodalom

- BOCSI VERONIKA (2014): „Hawaii, dizsi, lámpafény”. A buli jelenségek köre a campusok világában. In Szabó Ildikó, Fényes Hajnalka (szerk.) *Egyetemisták társas világa. Campus-lét a Debreceni Egyetemen*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BUZINKAY NÓRA (2010): *Fesztiválkultúra a mai magyar fiatalok körében*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem, BTK, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.
- BUZINKAY NÓRA (2012): Fesztiválózó egyetemisták. *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai Tanulmányok II.* 234–254.
- ANDERSEN DÁVID (2009): „Magyarországi fesztiválkörkép”. *HVG* 31. évf. 32. sz. 41–52.
- BAUER BÉLA (2011): A kulturális szemlélet spiráljai a magyar fiatalok kulturális és szabadidős szokásainak különbözőségei az ezredfordulón. In Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.): *Arc-talan (?) Nemzedék*. Budapest, Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézet. 221–248.
- GÁBOR KÁLMÁN (2000): *A középosztály szigete*. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó.
- MARIÁN BÉLA (2012): A debreceni egyetemisták értékvilága. *Educatio* 2. 272–286.
- MURÁNYI ISTVÁN, MÁRTON SÁNDOR (2012): Debreceni egyetemisták szabadidő-profiljai az empirikus adatok tükrében. *Egyetemi élethelyzetek Ifjúságszociológiai Tanulmányok II.* 181–194.
- SŐRÉS ANETT (2009): A kulturális fogyasztás csoportképző szerepe. *Kultúra és Közösség* 3–4. 11–26.
- SZABÓ ANDREA, BAUER BÉLA (2009): *Ifjúság 2008. Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet

Sik Domonkos

VÁLASZOK A KÉSŐ MODERNITÁS KIHÍVÁSAIRA, AVAGY A DEBRECENI EGYETEMISTÁK ÉLETVILÁGA

*Bevezetés*¹

A rendszerváltás nem csupán a politika- és gazdaságtörténetben jelentett fordulópontot, hanem egyúttal az uralkodó modernizációs tendenciák viszonylatában is. Míg a két világháború közti időszakban a polgárosodás és tradicionális társadalom sajátos keveréke jellemezte a modernizációt (Erdei 1980), majd az államszocializmus éveiben először a Rákosi-diktatúra negatív modernizációja, később a Kádár-korszak hibrid társadalma (Hankiss 1989), addig a rendszerváltás után egyre nagyobb tér nyílt a globális modernizációs tendenciák érvényesülése előtt. E tendenciák sajátos kihívásokat támasztanak, melyekkel különböző mértékben a társadalom minden tagja szembesül. Ugyanakkor ateinketben eltérnek egymástól az egyes társadalmi csoportok, hogy ez a hatás milyen nagyságú. Ennek pontos feltérképezése alighanem részletes kutatást igényelne, az ugyanakkor nem tűnik merész hipotézisnek, hogy a rendszerváltás után szocializálódott egyetemisták az átlagnál nagyobb mértékben vannak kitéve e hatásoknak. Ennek megfelelően annak vizsgálata, hogy ők miként küzdenek meg a késő modernitás kihívásaival nem csupán az egyetemistákkal kapcsolatos kérdésekben szolgál tanulságokkal, hanem ezeken túlmutatóan azokra az általános kérdésekben is, hogy egyáltalán milyen válaszok adhatók e kihívásokra.

A késő modernitás kihívásai egyaránt vizsgálhatóak az intézmények vagy a cselekvők szintjén. Az alábbiakban ez utóbbi szintre fókuszálva arra törekszem, hogy az egyetemisták cselekvési horizontját, vagyis életvilágát rekonstruáljam, valamint az ennek kialakulását megvilágító tényezőket feltárjam. Erre a Campus-lét kutatás keretében készített adatbázis kínál lehetőséget, ami több mint 2300 hallgató által kitöltött kérdőívől áll össze. Az adatbázist korábban számos tanulmányban vizsgálták, feltárva az itt érintett kérdések különböző aspektusait is (Dusa et al. 2012). Ugyanakkor arra mindeddig nem történt kísérlet, hogy az adatokat tágabb, modernizációelméleti perspektívából vegyük szemügyre. A továbbiakban elsőként az elemzés elméleti háttérét pontosítom, ezt követően az empirikus munkában használt változókat és módszereket ismertetem, végül pedig a következtetéseket összegzem.

¹ A tanulmány a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoporthatárok, csoportkultúrák* című kutatás (OTKA K 81858) keretei között készült. A kutatás vezetője Prof. Dr. Szabó Ildikó. További információk: campuslet.unideb.hu.

Életvilág a késő modernitásban

Az életvilág fogalma Husserl fenomenológiai filozófiájában született meg, mely filozófiai megközelítés a szociológiába elsőként a weberi cselekvéselmélethez kapcsolódva talált követőre. Alfred Schützöt a Weber által központi fogalomként kezelt, a cselekvés magyarázatának lehetőségét magában rejtő „értelem” elmélyítésének szándéka motiválta. Weber úgy gondolta, hogy a társas cselekvések oksági magyarázatához mindenekelőtt a cselekvő saját cselekvéséhez rendelt értelmi tartalmait, jelentéseit kell megismernünk. A cselekvésnek abban az értelemben okai ezek a jelentések, hogy a cselekvő céljait, a cél elérésének feltételezett eszközeit és normatív keretét, valamint a közrejátszó érzelmi viszonyulásokat fejezik ki. Weber annak ellenére, hogy társadalomelmélete alfájának tette meg az értelem fogalmát, elméleti munkáiban nem tette önálló vizsgálódás tárgyává. Empirikus munkáiból – melyekben a különböző vallásokban rejlő racionalitáspotenciált vizsgálta – arra következtethetünk ugyanakkor, hogy a szociológia számára releváns értelmi tartalmakat alapvetően társadalmilag meghatározottnak tekintette.

Ehhez a belátáshoz kapcsolódott Schütz, összekapcsolva Weber szociológiáját Husserl fenomenológiájával. Husserlt filozófusként az a probléma foglalkoztatta, hogy a számunkra adott világ, mint értelemmel feltöltött, vagyis értelmezett jelenség-együttes miként jön létre? A mai ismeretelmélet nyelvén ezt a kérdést úgy fogalmazhatnánk meg, hogy miként konstruáljuk meg azt a jelentéshorizontot, értelemegyüttest, amire a minket körülvevő világként gondolunk? Ezt a világot Husserl és Schütz életvilágnak nevezi. Úgy gondolják, hogy a tudat intencionális és nem-intencionális értelmezési aktusai azok, amik végső soron létrehozzák ezt a jelentéshorizontot, méghozzá oly módon, hogy maguknak ezeknek az aktusoknak nem vagyunk tudatában. Az életvilág-újratermelési folyamatokra való reflexió hiánya kimondottan fontos abból a szempontból, hogy éppen ennek a reflektálatlanságnak köszönhető a világ természetesen adott, evidens mivolta (Husserl 1998; Schütz 1974).

Habermas ebből az életvilág-fogalomból indul ki saját elméletének kidolgozásakor. Azonban Schütz-cel szemben úgy gondolja, hogy nem a tudat aktusai, hanem a kommunikáció az, aminek során a jelentéseket újratermeljük. Erre azokban a helyzetekben kerül sor, amikor a társas cselekvés megakad amiatt, hogy a cselekvők különbözőképpen értelmezik a cselekvéshelyzetet. Ebben az értelemben a jelentések újratermelését, vagyis az életvilág folyamatos megújítását a társas cselekvések koordinációs szükséglete motiválja. Ilyenformán Habermas szerint, ha a jelentéseket akarjuk vizsgálni, akkor elsősorban az azokat kialakító interakciókat kell figyelnünk. Az interakciók között különbséget tehetünk aszerint, hogy mennyire szabadok: nyílt, esetleg rejtett uralmi viszonyok torzítják-e őket, vagy éppen mindenki őszintén képviselheti álláspontját. E tekintetben a habermasi jelentéselmélet szorosan kötődik mind a morál, mind a demokrácia kérdéseéhez. Habermas nyomán az életvilág létrejöttének szabadsága alapján különbséget tehetünk demokratikus és antidemokratikus világértelmezések között. A késő modernitásbeli életvilág értelmezésének ez jelöli ki az első dimenzióját. Míg az előbbi egy igazságossági elvek mentén szerveződő, a jogállami kereteket tiszteletben tartó állampolgári kultúra alapja, addig az utóbbi egy, a tolerancia és jogállamiság szempontjait figyelmen kívül hagyó radikális állampolgári kultúráé (Habermas 2011).

Ugyanakkor a habermasi megközelítés nem tekinthető kizárólagosnak, hiszen nem kínál elemzési szempontokat több, a késő modernitásban felmerülő folyamat, így az életvilág esztétizálódására vagy az ontológiai biztonság és az identitás problematikussá válására. Az előbbi folyamatot Gerhard Schulze állította érdeklődése középpontjába. A társadalmi csoportokat

olyan képződményekként írta le, amik elsősorban közös élmény-orientáció alapján szerveződnek. Álláspontja szerint a késő modernitásban – szemben a rendi és az iparosodott társadalmakkal – többé nem a rendi vagy az osztályviszonyok a csoportképződés szervezőelvei, hiszen a rendi struktúra felszámolásával, továbbá az életszínvonal általános növekedésével ezek elvesztették jelentőségüket. Helyükre egy alapvetően esztétikai elv lépett. A csoportok immáron az élet szervezésének alapvető szemantikái, a közös vágystruktúrák és érdeklődési területek, vagyis az „élményracionalitás” mentén jönnek létre (Schulze 2000).

E megközelítésből – szemben a habermasival, ami morális megközelítést implikál – egyfajta esztétikai szemlélet következik. A fő kérdések nem az interakciók szabadságára vonatkoznak, hanem az esztétikai elvek, szemantikák mibenlétére. E megközelítésben válnak értelmezhetővé a személyes identitás kérdései az azt kifejező divat, trendiség és stílusok révén. Élménytársadalom című könyvében Schulze e szempontok alapján miliőket különböztet meg egymástól. Ezek között az egyetemisták vonatkozásában elsősorban kettő érdemel kiemelt figyelmet: az élményracionalitást a vágyak közvetlen kielégítése formájában realizáló szórakozó, illetve az identitás hosszútávú kimunkálásával elérő önmegvalósító miliő. Ezek jelölik ki a késő modernitás értelmezésének második dimenzióját.

A kontingencia késő modernitásbeli megnövekedésének személyes identitásra gyakorolt hatásait Giddens vizsgálta részletekbe menően. Álláspontja szerint a késő modernitásban immáron nem csupán a tradíciók gyengültek meg, hanem emellett az eredetileg hozzájuk hasonlóan szintén egyértelmű válaszokat szolgáltatni hivatott szakértői tudás státusza is. Ebben az értelemben a világ értelmezésében végső soron magukra maradnak az egyének, azt a kérdést, hogy melyik szakértőt vagy tradíciót fogadják el érvényesnek, egyedül kell eldönteniük (Giddens 1990). Az ebből fakadó többletkontingencia kezelése szempontjából kiemelt jelentősége van egyrészt a fogyasztási szokások formáját öltő döntéseknek, másrészt az identitás kialakításának kiemelt referenciapontjaként tekintett intim kapcsolatoknak. Amennyiben ezeken a színtereken nem sikerül az ontológiai biztonságot kialakítani, úgy megnő az esélye a tradíciókhoz való visszahátrálás formáját öltő fundamentalizmus vagy a szenvedélybetegségek formáját öltő függőségek, illetve pszichopatológiák kialakulásának (Giddens 1991). Ezek a szempontok jelölik ki a késő modern életvilág értelmezésének harmadik dimenzióját.

Természetesen az életvilág morális, esztétikai és egzisztencialista megközelítése ötvözhető. Ebben az értelemben azt lehet mondani, hogy a tényleges életvilágok e különböző dimenziók által kijelölt térben értelmezhetők:

ontológiai biztonság	versus	függések, pszichopatológiák
szórakozás		önmegvalósítás
demokratikus		antidemokratikus

1. ábra: A késő modern életvilág elemzésének dimenziói

A fenomenológiai megközelítés mellett, hogy a jelentésekre vonatkozó kérdéseket talán minden más megközelítésnél mélyebben tudja megragadni, rendelkezik egy sajátos vakfolttal. Amiatt, hogy a jelentések születését önmagában vizsgálja, a keretei között nem tehető fel az a kérdés, hogy ezek a folyamatok milyen tágabb strukturális keretbe ágyazódnak. Ugyanakkor ezt a kérdést aligha kerülheti meg kutatásunk, ezért az alábbiakban az életvilág strukturális beágyazottságát magyarázó elméletet is beemelek a vizsgálati keretbe. A célnak Bourdieu társadalomelmélete felel meg leginkább, ami egyaránt érinti a fenomenológiai és a strukturális

szintet. A cselekvéseket alapvetően a habitussal magyarázza, ami nem más, mint vágyak, cselekvési elvek, képességek, diszpozíciók összessége. A habitus alapvetően a különböző mezőkben elfoglalt pozíció függvénye. Vagyis Bourdieu szerint végső soron attól függ, hogy adott cselekvéshelyzetben miként jár el a cselekvő, hogy a különböző mezőkben milyen helyzetet foglal el. A mezők relatív autonómiával jellemezhető társadalmi terek, amelyeket különböző speciális tőketípusok határoznak meg, amennyiben a mezőkben ezekért a speciális tőkékért folyik a harc. Adott közösségben speciális tőkévé válhat tetszőleges objektum, amit a közösség értékesnek ismer el, értékkel ruház fel. Ennek megfelelően a különböző tőkékért folyó harc részben definíciós kérdés: annak a kérdése, hogy ki hivatott az értékes és értéktelen közti különbség megtételére (Bourdieu 2002). A mezők ugyanakkor sajátos tapasztalati terek is: a szimbolikus tőkékért folyó harc során egyúttal sajátos élményeket is átélnek a cselekvők, ami folyamatosan formálja habitusukat és életvilágukat.

A különböző tőkék közül a késő modernitásban Bourdieu szerint kiemelkedik két összetársadalmi jelentőségű tőke: a gazdasági és a kulturális. Az ezek által meghatározott mezőkben folyó küzdelemtől a társadalom egyetlen tagja sem lehet független. Ezek felhalmozása ezért általános motivációs erőként értelmezhető: a hatalmi pozíciót meghatározó összetőkében ezeknek kiemelt súlyuk van. A gazdasági és kulturális mezők mellett ugyanakkor fontos mezőként azonosítható a vallási, a civil mező, a tömegkommunikáció, a tudomány és a különböző művészetek mezői is. Ezek mind-mind olyan színterei az életnek, ahol különböző tétékért harcba szállnak egymással az egyének szimbolikus és materiális tőkéit, elismerést próbálva kivívni maguknak, eközben sajátos tapasztalatokra téve szert. Bourdieu szerint az életvilág kialakulása alapvetően ebből a szempontból kiindulva, vagyis a tőkék, a mezők és a habitusok alapján magyarázható. Ennek megfelelően a magyarázó változókat ezek a tapasztalati terek adják, kijelölve a különböző típusú életvilágok kialakulása szempontjából jelentős mezőket.

Strukturális keretek és az egyetemisták életvilág-klaszterei

Az elméleti háttér bemutatása után rátérhetünk az empirikus elemzés előkészítésére. Ehhez elsőként az adatbázisban fellelhető változókat kell hozzákapcsolni a fentiekben bemutatott fogalmakhoz. A kutatás oksági modelljében a független változók között a bourdieu-i értelemben vett mezőpozíciókat találjuk. Ennek jellemzésére az alábbi változókat használtam fel:

1. táblázat: *A magyarázó változók*

Változó neve	Mit fejez ki?	Milyen kérdésekből lett képezve?
Nem	Gender egyenlőtlenségek	Nemed? 1–férfi 2–nő
Vagyontárgy-index	Gazdasági tőke	Te saját magad rendelkez-e az alábbiakkal? (Sajátod: amit te vásároltál vagy te kaptál) 1–autó / saját használatban 2–lakás / saját használatban 3–mobiltelefonon keresztül internet hozzáférés 4–számítógép / laptop 5–számítógépes internet hozzáférés otthon 6–DVD lejátszó 7–motorkerékpár 8–értékes sporteszköz (50 000 Ft fölött) 9–digitális kamera 10–házimozzi berendezés (szett) 11–plazma tv 12–játék konzol (pl.: PS, Wii, Xbox, DS)

Változó neve	Mit fejez ki?	Milyen kérdésekből lett képezve?
Családi deviancia-index	Családtagok habitusának patológiái	Sok családban előfordulnak az alábbiak. Jelöld be azokat, amelyek ezek közül nálatok is előfordulnak! (A közvetlen családba tartoznak a szüleid és a testvéreid. A tágabb családba tartoznak a nagyszüleid és más.) 2–rendszeresen sok alkoholt fogyaszt 3–öngyilkosságot kísérelt meg 4–öngyilkosságot követett el 5–sok nyugtatót vagy altatót szed 6–börtönben volt 7–pszichológushoz, vagy ideggyógyoshoz járt / jár 8–kábitószert fogyaszt, vagy fogyasztott
Munka	Munkaerő-piaci helyzet	Dolgoztál-e / dolgozol-e egyetemi / főiskolai éveid alatt? 1. igen, de csak nyaranta 2. igen, rendszeresen végeztem fizetett munkát 3. igen, alkalmanként végeztem fizetett munkát 4. igen, dolgoztam, de nem fizetett munkát végeztem (önkéntes munka, családi munka) 5. nem dolgoztam
Külföldi tapasztalat	Nemzetközi/ migrációs mezőben való pozíció	Voltál-e már hosszabb ideig (három hónapig vagy tovább) külföldön? 1–igen, turistaként 2–igen, tanultam 3–igen, dolgoztam 4–nem
Civilség	Civil mezőbeli pozíció	Részt szoktál-e venni a következő tevékenységekben? 22. rendszeres önkéntes munka
Függetlenség	Önálló életvitel	Hol laksz ebben a tanévben? 1–kollégiumban 2–bejáró vagyok 3–albérletben 4–helybeli vagyok, a családommal lakom 5–helybeli vagyok, szüleimtől külön lakom 6–helyben, saját lakásban lakom 7–egyéb
Vallás	Vallási mezőn belüli pozíció	Az alábbi kijelentések közül melyik illik rád leginkább? 1. Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem 2. Vallásos vagyok a magam módján 3. Nem tudom megmondani, hogy vallásos vagyok-e vagy sem. 4. Nem vagyok vallásos. 5. Nem vagyok vallásos, határozottan más a meggyőződésem.
Bulizás	Szórakozási mezőn belüli pozíció	Milyen gyakran jársz az alábbi helyekre/programokra? 1–soha 2–ritkábban 3–havonta 4–hetente 5–hetente többször 1–kocsmába / sörözőbe / borozóba 3–szórakozóhelyre 5–diszkóba 6–buliba, házibuliba, partykra 14–Lovarda-bulira 15–Kazánház-bulira 16–Klinika-bulira
Párkapcsolat	Intim kapcsolat megléte	Párkapcsolatod: 1–nincs még párkapcsolatom 2–nincs állandó párkapcsolatom 2–kevesebb, mint egy féléves párkapcsolatom van 3–több, mint féléves párkapcsolatom van 4–egyéb
Szakmaiság	Szakmai mezőben elfoglalt pozíció	Tagja vagy-e valamilyen csoportnak, egyesületnek, szervezetnek? 1–igen, 2–nem, de szeretnék, 3–nem, és nem is szeretnék 18. Tehetséggondozó programnak 19. Szakkollégiumnak
Családi kommunikáció	Pozíció a családi mezőben	Milyen gyakran fordul elő nálatok a családban? 1. soha 2. ritkán 3. gyakran 1. A szüleim beszélgetnek velem könyvekről, filmekről 2. Érdeklí őket, hogy mit csinálok szabadidőmben 3. Bevonnak a házimunkába 4. Elmondják a véleményüket a párkapcsolatomról 5. Érdeklődnek a tanulmányaimról 6. Bevonnak a családi döntésekbe 7. Érdeklődnek a barátaimról 8. Beszélgetnek velem politikai, közéleti kérdésekről.
Szülő iskolai végzettsége	Kulturális tőke	Mi édesanyád / nevelőanyád legmagasabb iskolai végzettsége? (aki legtovább nevelt) 1–8 általánosnál kevesebb 2–8 általános 3–szakmunkásképző 4–szakközépiskola 5–gimnázium 6–technikum / OKJ / FSZ 7–főiskola 8–egyetem 9–tudományos fokozat

Változó neve	Mit fejez ki?	Milyen kérdésekből lett képezve?
Net	Virtuális kultúra mezejében elfoglalt pozíció	Kb. hány órát töltesz naponta a neten? 1–Hétköznap: 2–Hétvégén:
Barát	Társadalmi tőke	Milyen gyakran találkozol a barátaiddal? 1–naponta 2–hetente 3–havonta 4–ritkábban

A függő változók között egyfelől a habermasi értelemben vett morális-demokratikus, illetve antidemokratikus értékrendet, másfelől a schulze-i értelemben vett szórakozó, illetve önmegvalósító beállítódást, harmadrészt a giddensi értelemben vett ontológiai biztonságot, illetve identitásválságot találjuk. E dimenziók jellemzésére első lépésben az alábbi változókat használtam fel:

2. táblázat: Az életvilág dimenziói

Változó neve	Mit fejez ki?	Milyen kérdésekből lett képezve?
Intolerancia	Mennyire toleráns a nemi / etnikai kisebbségekkel?	Hogyan fogadnád, ha a szomszédba, a melletted lévő lakásba / házba költözne... 1–teljes mértékben elutasítom 2–inkább elutasítom 3–inkább elfogadom 4–teljes mértékben elfogadom 1–azonos nemű pár (homoszexuális / leszbikus pár) 3–határon túlról betelepülő magyar család 4–sok gyereket nevelő család 5–szociális segélyből élő család 6 roma család 7–kínai család 8–arab család 9– zsidó család 10–fogyatékos gyereket nevelő család
Explicit szélsőjobb szimpátia	Mennyire fundamentalista (szimpatizál skinheadekkel, radikálisokkal)?	Hogyan viszonyulsz a következő csoportokhoz tartozókhoz? Elfogadod vagy elutasítod őket? 1–teljes mértékben elutasítom 2–inkább elutasítom 3–inkább elfogadom 4–teljes mértékben elfogadom 5–nem halottam róla 1–skinheadek 5–globalizáció-ellenesek 7–szélsőjobboldaliak
Morális-demokratikus értékrend	Mennyire tartja fontosnak az igazságosság elveit?	Az alábbiakban különböző értékeket soroltunk fel. Kérjük, hogy osztályozd 1–5-ig, hogy mennyire fontosak ezek a Te életedben! Az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem fontos számodra az adott dolog, az 5-ös pedig azt, hogy rendkívül fontos. A közbülső számok átmenetet jelölnek.) 7. EGYENLŐSÉG (testvériség, mindenki számára azonos lehetőségek 20. BÁTOR, GERINCES (kiáll a nézeteiért) 21. ELŐÍTÉLETEKTŐL MENTES (elfogulatlan, nyílt gondolkodású) 25. FELELŐSSÉGTELJES (megbízható, felelősségtudó) 31. SEGÍTŐKÉSZ (mások jólétéért dolgozik) 32. SZAVAHIHETŐ (becsületes, őszinte)
Önmegvalósító beállítódás	Mennyire törekszik tudatosan identitása formálására?	6. BELSŐ HARMÓNIA (belső feszültségektől mentes élet) 9. ÉRDEKES, VÁLTOZATOS ÉLET (élményekben gazdag aktív élet) 14. EMBERI ÖNÉRZET (öntudat, önbecsülés) 15. SZABADSÁG (függetlenség, választás lehetősége) 16. A SZÉPSÉG VILÁGA (a természet és műalkotások szépsége) 19. ALKOTÓ SZELLEME (újító, eredeti gondolkodású) 23. ÉRTELME (gondolkodó, intelligens) 30. ÖNÁLLÓ (független, erős egyéniség)
Szórakozó beállítódás	Mennyire törekszik vágyai kielégítésére?	1. ANYAGI JÓLÉT (jómód, bőség) 13. KELLEMES, ÉLVEZETES ÉLET (örömmök, sok szabadidő) 27. JÓKEDÉLYŰ (vidám, könnyű szívű)

Változó neve	Mit fejez ki?	Milyen kérdésekből lett képezve?
Instrumentális-konvencionális értékrend	Mennyire fontosak az instrumentális felhalmozás értékei és a konvenciók?	5. CSALÁDI BIZTONSÁG (szeretteinkről való gondoskodás) 8. AZ ELVÉGZETT MUNKA ÖRÖME (teljesítményekben gazdag, aktív élet) 10. A HAZA BIZTONSÁGA (külső támadásokkal szembeni védetség) 17. TÁRSADALMI MEGBECSÜLÉS (elismerés, tisztelet) 22. ENGEDELMES (kötelességtudó, tiszteletudó) 24. FEGYELMEZETT (önuralommal rendelkező) 26. HATÉKONY (hozzaértő, szakszerű) 28. LOGIKUS GONDOLKODÁSÚ (racionális, ésszerű) 34. TISZTA (rendes, ápolat) 35. TÖREKVŐ (szorgalmas, vinni akarja valamire) 36. UDVARIAS (jómodorú, jólnevelt)
Intimitás	Mennyire fontosak az intim kapcsolatok?	11. IGAZI BARÁTSÁG (szoros emberi kapcsolat) 12. IGAZI SZERELEM (meghitt lelki és testi kapcsolat) 29. MEGBOCSÁTÓ (nem bosszúálló) 33. SZERETETTEL TELJES (ragaszkodó, gyöngéd)
Transzcendencia-vallás	Mennyire fontosak a vallási, transzcendens értékek?	2. BÉKE (háborúktól és konfliktusoktól mentes világ) 3. BOLDOGSÁG (megelégedettség) 4. BÖLCSESÉG (életbölcsség) 18. ÜDVÖZÜLÉS (megváltás, örök élet)
Pszichopatológiák	Mennyire jellemző szorongás, depresszió?	Mennyire jellemzőek rád a következő állítások? 1–egyáltalán nem jellemző 2–alig jellemző 3–teljesen jellemző 1–Minden érdeklődésemet elvesztettem mások iránt. 2–Semmiben sem tudok dönteni többé. 3–Túlságosan fáradt vagyok, hogy bármit is csináljak. 4–Annyira aggódom a testi-fizikai panaszok miatt, hogy másra nem tudok gondolni. 5–Semmi munkát nem vagyok képes ellátni. 6–Úgy látom, hogy jövőm reménytelen, és a helyzetem nem fog változni. 7–Mindennel elégedetlen vagy közömbös vagyok. 8–Állandóan hibáztatom magam. 9–Magányosnak érzem magam. 1–Úgy látom, hogy a jövőm reménytelen és a helyzetem nem fog változni 2–Sötétten látom a jövőmet. 3–Sosem fognak úgy alakulni a dolgok, ahogy én akarom. 4–Felesleges igazán törni magam valamiért, amit akarok, mert valószínűleg úgysem érem el.

Az életvilág különböző dimenzióit mérő változókat faktoranalízis segítségével hoztam létre. Minthogy a kérdésfelvetés nem csupán az egyes dimenziókra vonatkozott, hanem arra, hogy milyen ideáltipikus mintázatai jönnek létre az egyetemisták életvilágának, ezért az egyes dimenziókat klaszteranalízis segítségével tovább vizsgáltam. A klaszteranalízis során négy markánsan elkülönülő ideáltípust találtam:

3. táblázat: Az egyetemisták életvilág-klaszterei²

	Első klaszter: fundamentalisták (5 százalék)	Második klaszter: a késő modernitás gyermekai (46 százalék)	Harmadik klaszter: kimaradók (24 százalék)	Negyedik klaszter: sodródók (25 százalék)
Intolerancia	-,64438	,14679	-,01469	-,15768
Explicit szélsőjobb szimpátia	,32904	-,03937	,04379	-,05483

² A pszichopatológiák kivételével a klaszterképzésnél használt változók faktoranalízissel készültek, így standardizáltak. A pszichopatológiák változó skálaként, egyszerű összeadással készült, a skála átlaga=16,4 és szórása=2.

	Első klaszter: fundamentalisták (5 százalék)	Második klaszter: a késő modernitás gyermekai (46 százalék)	Harmadik klaszter: kimaradók (24 százalék)	Negyedik klaszter: sodródók (25 százalék)
Morális-demokratikus értékrend	-2,03619	,55885	,15920	-,80887
Önmegvalósító beállítódás	-1,93694	,52727	,16379	-,78787
Szórakozó beállítódás	-1,58159	,37103	,13858	-,54063
Instrumentális-konvencionális értékrend	-1,87160	,55783	,12996	-,77285
Intimitás	-2,01658	,48086	,09690	-,59405
Transzcendencia-vallás	-2,02173	,45819	,12860	-,56944
Pszichopatológiák	14,93	17,42	13,80	17,28

Az első klasztert, ami a minta mintegy 5 százalékát teszi ki átlagon felüli intolerancia és szélsőjobboldali szimpátia, valamint átlagon aluli morális, önmegvalósítási, szórakozási, instrumentális-konvencionális, intimitási, vallási és depressziós mutatók jellemzik. Ezek az adatok abban az értelemben konzisztens életvilágot tükröznek, hogy az életvilág előző fejezetben felvázolt háromdimenziós terének egy jól lehatárolható szegletében helyezik el az első klaszterbe tartozó egyéneket. Ezen életvilág meghatározó eleme a szélsőjobboldali populista, demagóg diskurzusok leegyszerűsítő, ugyanakkor plauzibilisnek ható, kézenfekvő válaszokat kínáló szemantikája, ami figyelmen kívül hagyja nem csupán az igazságosság szempontjait, hanem emellett a késő modernitás olyan értékeit is, mint az önmegvalósítás. Mindez szorosan összefügg egyrészt e világkép szekuláris mivoltával: minthogy nincs benne hely a transzcendentális-vallási értékeknek, így a potenciálisan azokból fakadó morális elvek is hiányoznak. Másrészt szorosan összefügg azzal is, hogy a fundamentalista világképben nincs hely az intimitás értékeinek. Így nem csupán a másik elismerésének tapasztalata hiányzik nagy valószínűséggel e fiatalok horizontjából, de egyúttal a késő modernitás kontingenciáival szembenézni képes személyiség kialakulásának egyik legfontosabb terepe is. Mindezek mellett ezen életvilág fontos tulajdonsága az átlagnál alacsonyabb érték a pszichopatológia-skálán. Ez arra utal, hogy a fundamentalista világkép bizonyos értelemben válasz a késő modernitás megnövekedett kontingenciájából fakadó szorongástöbbletre: azáltal, hogy egy dogmatikus világértelmezéssel rövidre zárja a felmerülő kérdéseket és kételyeket, egyúttal meg is szünteti azokat.

A második klasztert, ami a minta mintegy 46 százalékát teszi ki, átlagon aluli intolerancia és szélsőjobboldali szimpátia, valamint átlag feletti morális, önmegvalósítási, szórakozási, instrumentális-konvencionális, intimitási, vallási és depressziós mutatók jellemzik. Ezek az adatok jól láthatóan a fundamentalista életvilág konzisztens ellenpontját fejezik ki. Ezen életvilág meghatározó tulajdonsága az, hogy a késő modernitás értékeihez való pozitív viszonyuláson alapul. Ebből következik egyfelől, hogy mind a késő modernitás morális értékeinek, mind esztétikai szempontjainak felvállalását magában foglalja. Másfelől ebből következik az identitáskeresés küzdelmes, nem-fundamentalista útjainak elfogadása is. Ez fejeződik ki egyfelől az

identitásküzdelmek kiemelt terepének tekinthető intimitás fontosságának hangsúlyozásában, másfelől az értelemkeresés transzcendentális formáinak kiemelésében. Az identitáskeresés későmodernitásbeli kihívásaira ugyanakkor korántsem könnyű megoldást találni. Ennek megfelelően az esetleges kudarcokból fakadó pszichopatológiák aránya ebben a klaszterben az átlagnál magasabb.

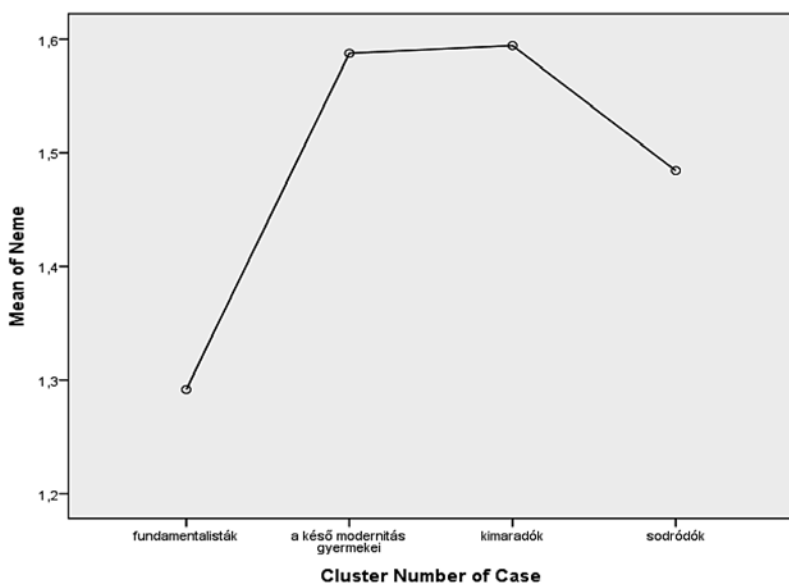
A harmadik klasztert, ami a minta mintegy 24 százalékát teszi ki, átlagos intolerancia és szélsőjobboldali szimpátia, valamint az átlagnál kicsivel magasabb morális, önmegvalósítási, szórakozási, instrumentális-konvencionális, intimitási, vallási, valamint átlag alatti depressziós mutatók jellemzik. Ezek az adatok jól láthatóan egy olyan inkonzisztens életvilágot írnak körül, ami bizonyos szempontból a fundamentalistákéhoz, más szempontból a késő modernitás identitásküzdelmét felvállalókéhoz hasonlít. Egyrészt az ide tartozó egyetemisták nem utasítják vissza sem az intoleranciát, sem a szélsőjobboldalt, ami a késő modernitásbeli társadalmak kiemelt morális tétjeinek elmulasztását fejezi ki. Másrészt nem azonosulnak különösebben a késő modernitás identitás- és értelemproblémáira utaló olyan értékekkel sem, mint az önmegvalósítás, intimitás vagy transzcendencia. Ugyanakkor a klaszterbe tartozó egyetemistákat a pszichopatológiáknak való kitettség átlagon aluli mértékben jellemzi csupán. Mindezek az összefüggések arra utalnak, hogy valamilyen módon ezek a fiatalok kimaradnak a modernizációs hatásokból: sem tétjeivel nem szembesülnek, sem értékeit nem teszik reflexió tárgyává, sem legfontosabb kérdéseit nem vonatkoztatják magukra. Mindezzel összefüggésben pedig a belőlük fakadó kontingenciáktól és szorongásoktól is mentesülnek.

A negyedik klasztert, ami a minta mintegy 25 százalékát teszi ki, átlagos intolerancia és szélsőjobboldali elfogadás, és messze átlag alatti morális, önmegvalósítási, szórakozási, instrumentális-konvencionális, intimitási, vallási, valamint átlag feletti depressziós mutatók jellemzik. Ezek az adatok egy olyan konzisztens életvilágot írnak körül, melyet elsősorban egy negatív sajátosság határoz meg, a késő modernitás értékeinek visszautasítása. Ez az elutasítás ugyanakkor, szemben a fundamentalisták életvilágával, nem abból fakad, hogy egy, a késő modernitás értékeivel szemben megfogalmazott szemantikával azonosulnának a fiatalok. Ehelyett esetükben egy értékvákuum kialakulásáról, és az abból fakadó sodródásról beszélhetünk. Az azonosulás hiányát fejezi ki az átlag feletti pszichopatológiás mutatók, rámutatva, hogy ezek a fiatalok sok szempontból az igazi vesztesei a késő modernitásnak.

Az életvilág-klaszterek kialakulásának tényezői

Az egyetemisták életvilág-típusainak áttekintése után lehetőségünk nyílik annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy milyen tényezőktől függ egyik vagy másik kialakulása. Az adatbázisról előljáróban fontos leszögezni, hogy nem valószínűségi mintán alapul, így az összefüggésekre vonatkozó statisztikai próbák eredményeit is iránymutatónak lehet csak tekinteni.³ A folytonos mérési szintű strukturális változók és a nominális mérési szintű életvilág-klaszterek egyúttjárását egyutas ANOVA módszerrel vizsgálom. Így az esetleges interakciós hatások kiszűrésére nincs ugyan mód, ám a főbb tendenciák azonosítására – ami a rendelkezésre álló adatok alapján alighanem a maximális célkitűzés – igen. Az első szignifikáns összefüggést mutató változó a nem:

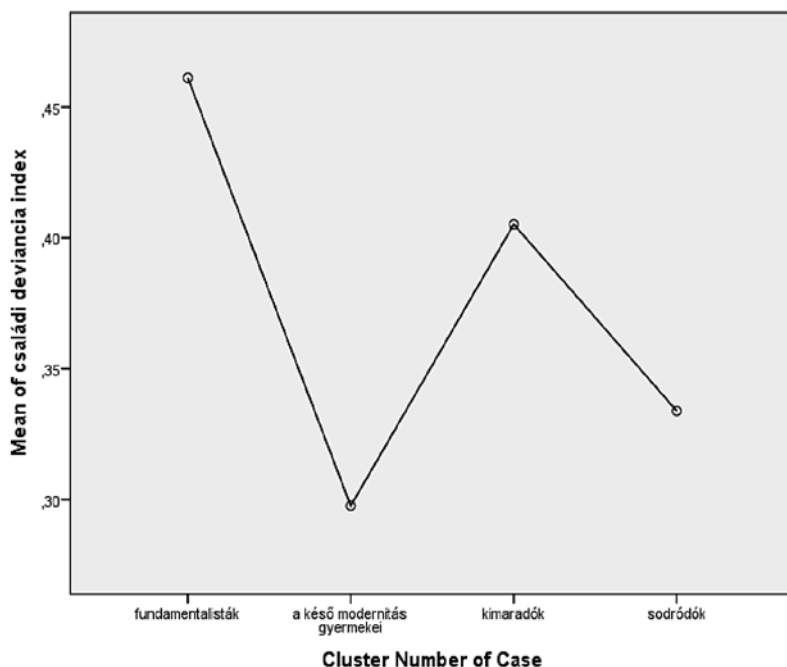
³ Az online kérdés részleteihez lásd: http://campuslet.unideb.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=26&Itemid=81

2. ábra: Az életvilág-klaszterek és a nem összefüggései

A fiúk aránya kimagasló a fundamentalisták között, míg a lányok aránya kicsivel átlag feletti a késő modernitás kihívásait felvállalók és az azokból kimaradók között. Ezek az eredmények abban az értelemben nem meglepők, hogy a szélsőjobbaldali szemantikákkal ezek macsó jellegéből kifolyólag a fiúk feltehetően könnyebben tudnak azonosulni. Az ugyanakkor figyelemre méltó összefüggés, hogy a lányok között egyaránt magasabb a késő modernitás hatásaival szembenező és az ezeknek a hatásoknak nem kitett fiatalok aránya. Előbbi háttérében alighanem a női nemi szerepek Giddens által is részletesen tárgyalt modernitásbeli átalakulása állhat. Eszerint a lányok fiatal koruktól kezdődően több olyan interakcióban vesznek részt, ami az identitásukra és a másokra való reflexióra ösztönzi őket (Giddens 1992). Ennek hatására sokkal jobban fel vannak készítve arra, hogy a késő modernitás kihívásaival sikerrel nézzenek szembe, vagyis, hogy intim kapcsolataikban és fogyasztási döntéseikben megkonstruálják identitásukat. Utóbbi összefüggés háttérében pedig azoknak a hagyományos női szerepeknek továbbélése állhat, melyek egyfajta háttérszerepre és passzivitásra szorítják a lányokat. Ennek hatására sokan a hagyományos szerepmintát követve nagyobb eséllyel mondanak le arról az igényről, hogy a társadalmi változásokba bekapcsolódjanak.

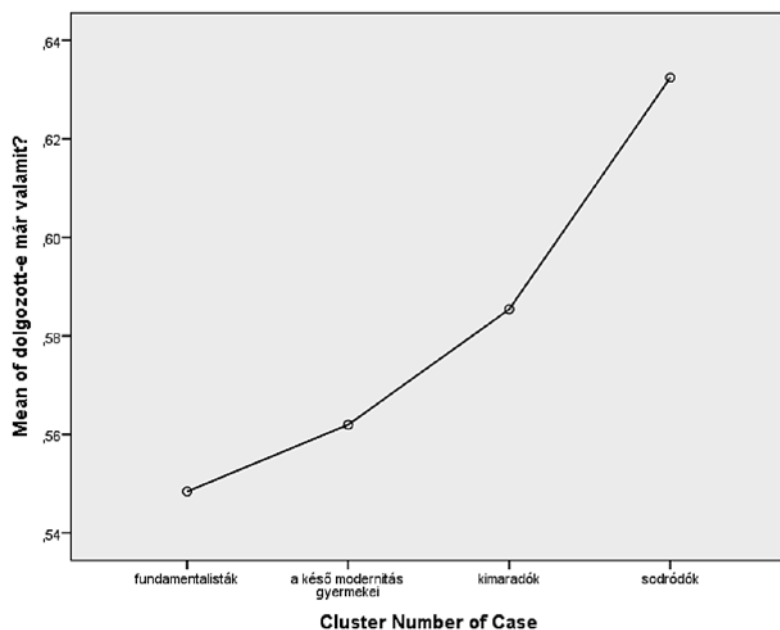
A következő szignifikáns összefüggést mutató változó a családi deviancia:

3. ábra: Az életvilág-klaszterek és a családi deviancia összefüggései

A családi devianciával küzdők aránya kimagasló a fundamentalisták között, és átlag feletti a késő modernitásból kimaradók között. A családi devianciák elsősorban az érzelmi élet felborítása révén fejtenek ki hatást a szocializációra. Ez alapján úgy tűnik, hogy a családi érzelmi patológiák mind a fundamentalisták, mind a modernizációs folyamatokból kimaradók életvilágának kialakulását valószínűsítik. Előbbi esetben ez az összefüggés aligha szorul magyarázatra, hiszen belátható, hogy elsősorban azok a fiatalok lesznek fogékonyak a leegyszerűsítő, intoleráns radikális szemantikára, akik saját életükben nem tapasztalják meg a tolerancia és elismerés elemi élményeit (Honneth 1997). Utóbbi esetben pedig az állhat a háttérben, hogy a családi érzelmi patológiák nem csupán dühöt és frusztrációt okozhatnak, ami szélsőjobboldali szemantikába csatornázódhat be, hanem egyszerű apátiát is. Ez a világtól való elfordulás az, ami egyúttal a késő modernitás hatásaitól való elfordulás formáját is ölti.

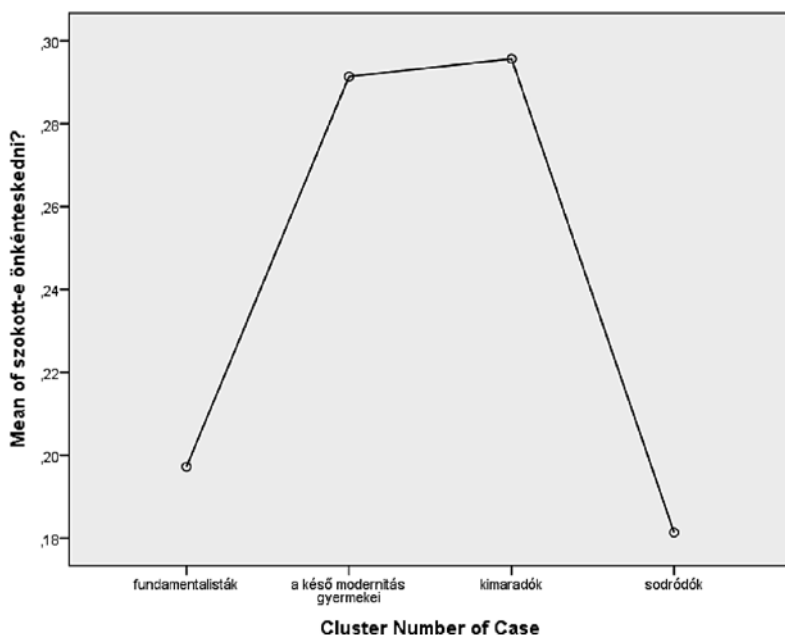
A következő szignifikáns összefüggést mutató változó a munkaerő-piaci státusz:

4. ábra: Az életvilág-klaszterek és a munkaerő-piaci státusz összefüggései

Azoknak az aránya, akik dolgoznak, átlag feletti a sodródók között és átlag alatti a fundamentalisták között. A munka világának tapasztalata, illetve annak teljes hiánya úgy tűnik, hogy egyaránt fontos hatást képes kiváltani. Azok a fiatalok, akik egyetemistaként munkatapasztalatokat szereztek – feltehetően a diákmunka sem anyagilag, sem érzelmileg nem felemelő jellege okán – jól láthatóan elsősorban negatív élményekkel gazdagodtak. Abból, hogy a késő modernitás pozitív értékeit nagymértékben elutasítják, ugyanakkor a pszichopatológiák formáját öltő negatív következményeit láthatóan magukon viselik, arra következtethetünk, hogy számukra a munka világa elsősorban kontingenciát, az elismerés és az önmegvalósítás lehetőségének hiányát hozta magával. Vagyis számukra a késő modernitás – legalábbis a munka világában – csalódást okoz, mely hosszútávú perspektívaként kilátástalansághoz és a világgal szembeforduláshoz vezet. A fundamentalisták körében ezzel szemben két különböző hatás is érvényesülhet. A munka világából való kimaradás egyrészt a realitástól való elszigetelődéssel, adott tapasztalatok átélésének hiányával jár, ami óhatatlanul egy zártabb, más perspektívákat kevéssé ismerő és elismerő világnézet kialakulását valószínűsíti. Másrészt a munka világából való kimaradás lehet kényszer eredménye is. Azok a fiatalok, akik nem találnak munkát és ezért rekednek a munkaerőpiacon kívül, nagyobb eséllyel válnak nyitottá a kudarcra is magyarázattal szolgáló radikális eszmékre.

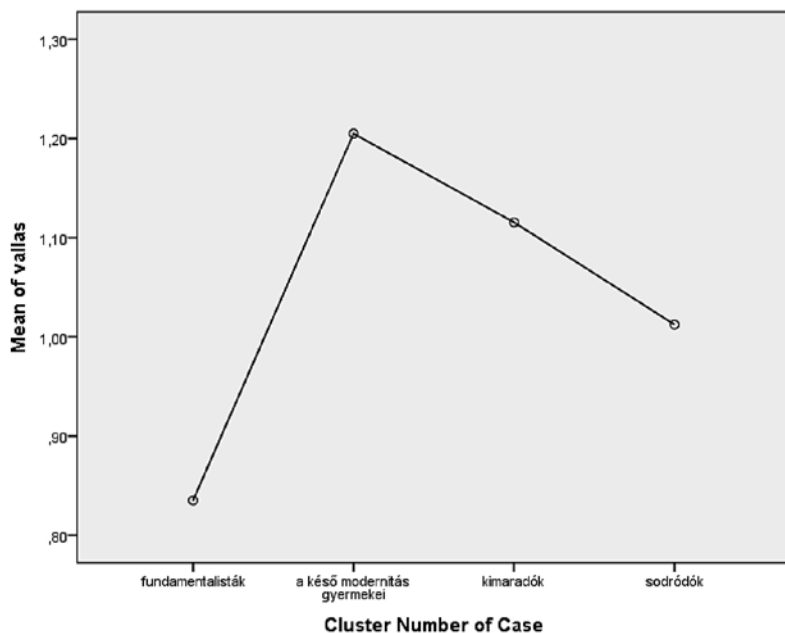
A következő szignifikáns összefüggést mutató változó az önkéntesség:

5. ábra: Az életvilág-klaszterek és az önkéntesség összefüggései

Azoknak az aránya, akik rendszeresen részt vesznek önkéntes tevékenységben, átlag alatti a fundamentalisták és a sodródók között, és átlag feletti a késő modernitás kihívásaira nyitottak és az ezekből kimaradók között. Ez utóbbi hatás a régi és új típusú önkéntesség közti különbségből fakad. Míg a régi típusú önkéntességet elsősorban a kollektív azonosságból fakadó szolidaritás motiválja, addig az új típusú önkéntességet a reflexivitás és az önmegvalósítás iránti vágy (Czike, Kuti 2006; Fényes, Kiss 2011a; 2011b). Feltehetően az előbbi motiváció állhat a késő modernitás hatásaiból kimaradók esetében, és az utóbbi a késő modernitás kihívásait felvállalók esetében. A különböző motivációjú önkéntesség különböző tevékenységeket valószínűsít, melyek különböző tapasztalatok megszerzését eredményezik. Míg az új típusú önkéntesség során a késő modernitásbeli identitáskonstrukciónál szerezhetsz első kézből tapasztalatot a fiatal, addig a régi típusú önkéntesség révén a tradicionálisabb közösségi értékekről. A fundamentalisták és a sodródók az adatok tanulsága szerint egyaránt kimaradnak mindkét hatásból. Ez eredményezi, hogy ha különbözőképpen is, de egyaránt szembefordulnak a késő modernitással.

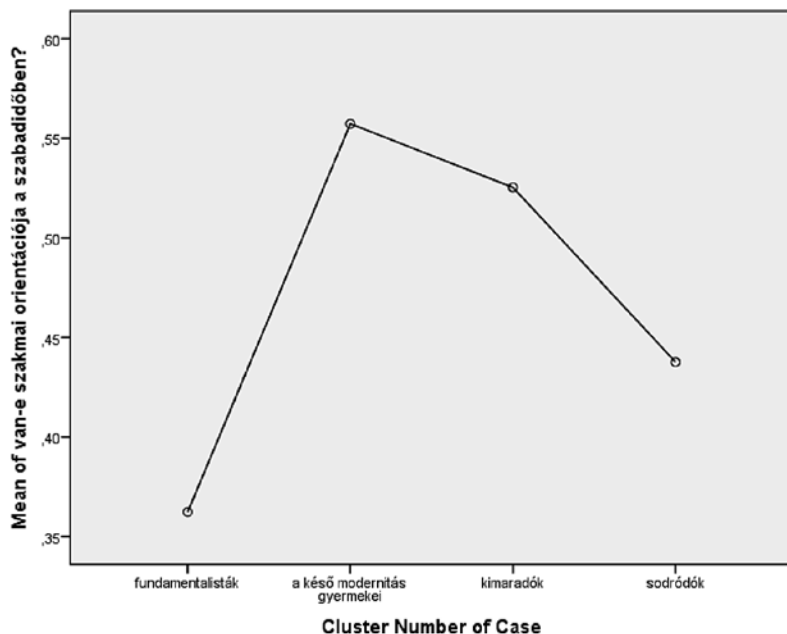
A következő szignifikáns összefüggést mutató változó a vallásosság:

6. ábra: Az életvilág-klaszterek és a vallásosság összefüggése

A fundamentalisták és a késő modernitás kihívásait felvállaló fiatalok ezúttal is ellentétes póluson találhatók: míg az előbbiek átlag alatti, addig az utóbbiak átlag feletti vallásossággal jellemezhetők. Első látásra meglepőnek tűnhet az eredmény, hiszen ha a modernizáció szekularizációs tendenciájára gondolunk, abból egyfelől az következik, hogy a dogmatikusan vallásos fiatalok nagyobb eséllyel válnak nyitottá a szintén dogmatikus szélsőjobboldali világnézetre, másfelől az, hogy az egyházi vallásosságtól függetlenedő, szekularizáltabb fiatalok nagyobb eséllyel vállalják fel a késő modernitás kihívásait. Az empirikus tapasztalatok azonban más jelenségre utalnak: a vallásosság kevésbé dogmákon és intézményi életen, hanem sokkal inkább személyes transzcendencia-élményen alapuló tapasztalatára. Ez a fajta személyes vallásosság a késő modernitásban nemhogy csökkentené a kor kihívásaival való szembenézés esélyét, hanem éppen, hogy megnöveli azt. Erre azáltal nyílik lehetőség, hogy erőforrásként tud szolgálni a megnövekedett kontingencia kezeléséhez. Azok a fiatalok, akik kimaradnak ebből a fajta személyes transzcendencia-élményből, egyúttal azon eszközökhöz sem férnek hozzá, amelyek segíthetnének a késő modernitás megnövekedett kontingenciájának kezelésében, így óhatatlanul nagyobb eséllyel válnak nyitottá e kontingenciák dogmatikus rövidre zárására.

A következő szignifikáns összefüggést mutató változó a szakmaiság:

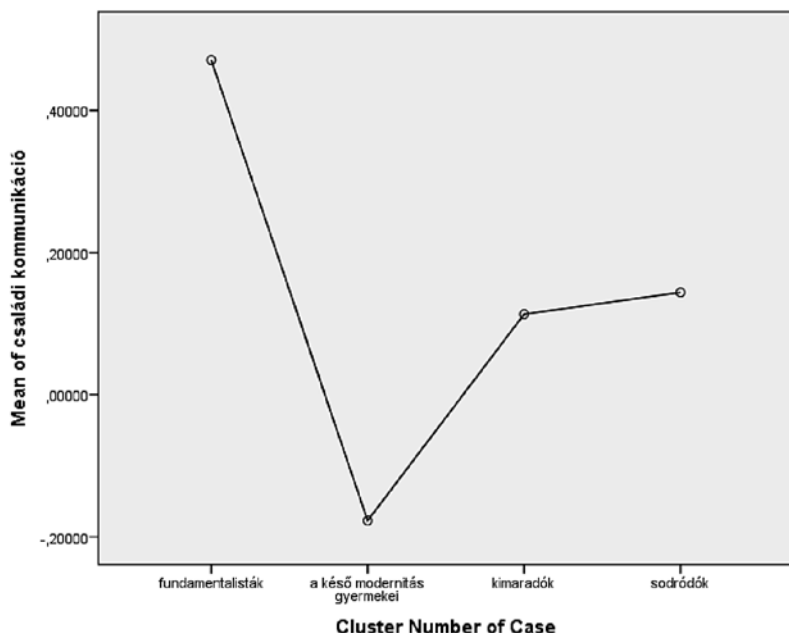

7. ábra: Az életvilág-klaszterek és a szakmaiság összefüggései

Azoknak az aránya, akik határozott szakmai elképzelésekkel rendelkeznek és szabadidejükben is dolgoznak karrierjükön, átlag alatti a fundamentalisták és átlag feletti a késő modernitás kihívásait felvállaló fiatalok között.⁴ Ennek hátterében elsősorban az állhat, hogy a szakmai mezőbe való beágyazottság erős identitásképző forrásként funkcionál. Azok a fiatalok, akik szakmai síkon meg tudják fogalmazni identitásukat, kevésbé vannak kitéve a késő modernitás kontingenciáinak, és ebből fakadóan jobban tudnak azonosulni annak értékeivel is. Ezzel szemben azok a fiatalok, akik egyetemistaként nem tudják belevetni magukat választott diszciplínájukba, egyúttal kevesebb olyan erőforrással is rendelkeznek, amiben megalapozhatnák identitásukat. Ennek hiányában pedig a késő modernitás kihívásaival való szembenézés is nagyobb eséllyel vezet kudarcokhoz, és végső soron a világgal való szembeforduláshoz.

⁴ Hasonló eredményekre jutott Sörös Anett is ugyanennek az adatbázisnak az elemzésével a szélsőjobboldali egyetemisták csoportkohéziójáról szóló tanulmányában (Sörös 2012).

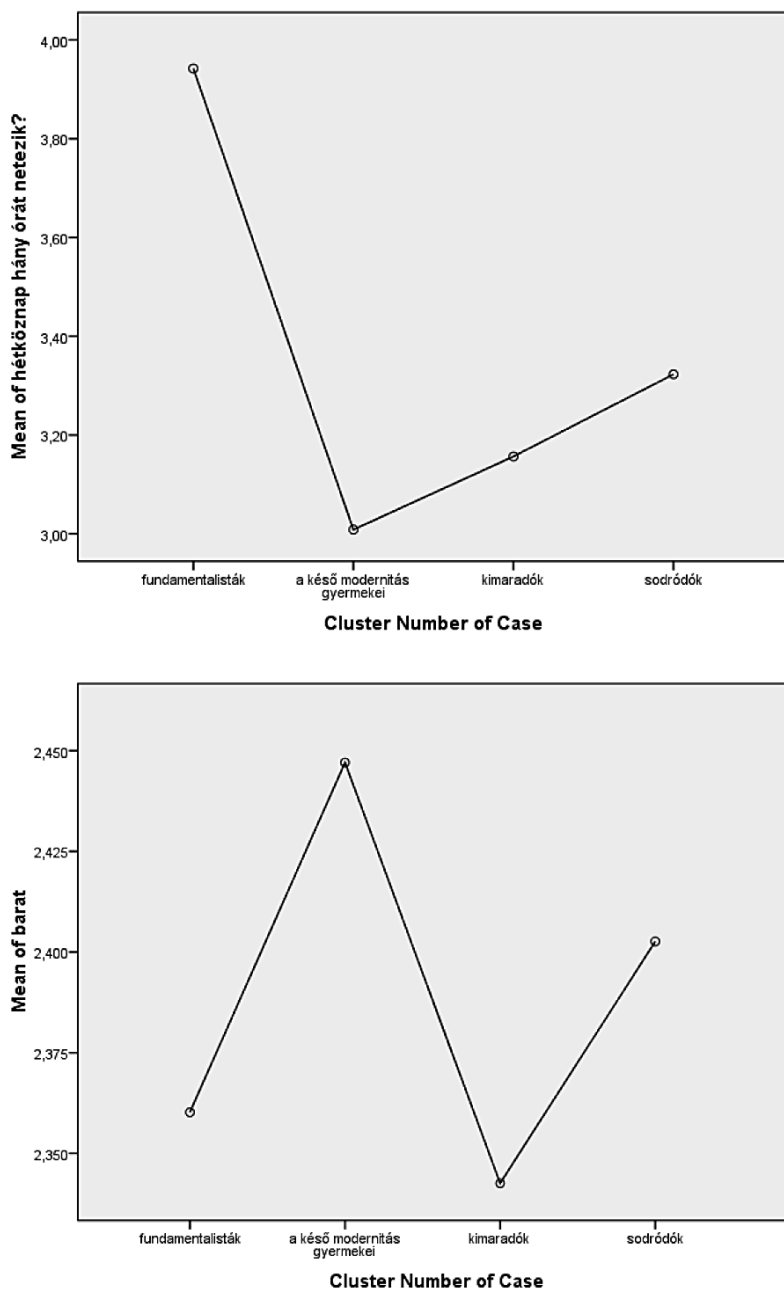
A következő szignifikáns összefüggést mutató változó a családi kommunikáció:

8. ábra: Az életvilág-klaszterek és a családi kommunikáció összefüggései

A családi kommunikáció a fundamentalista fiatalok körében az átlagnál jóval alacsonyabb, míg a késő modernitás kihívásait felvállaló fiatalok esetében az átlagnál magasabb. Ennek háttérében az állhat, hogy a család szerepviszonyok döntő jelentőségűek mind a személyiség-fejlődés, mind pedig szűkebb értelemben vett szocializáció szempontjából. Azokban a családokban, ahol bizonyos kérdések megvitatására nincs lehetőség, vagy a kommunikáció egésze el van lehetetlenítve, a másokhoz való viszonyulás és az autonómia elemi mintái hiányoznak. Ezek hiányában pedig a késő modernitás kihívásaival sem lehetséges sikerrel szembenézni: sem az intim kapcsolatok kialakításához szükséges kommunikációs kompetenciák, sem pedig a többletkontingencia feldolgozásához, a kommunikatív reflexivitáshoz szükséges készségek nem állnak ugyanis rendelkezésre. Ebből fakadóan a késő modernitás kihívásaival való szembenézésre elsősorban azoknál a fiataloknál nyílik lehetőség, ahol a családi kommunikációs viszonyok kiegyensúlyozottak. Ellenkező esetben a felmerülő kihívásokra adott fundamentalista válaszok esélye nő meg.

Az utolsó szignifikáns összefüggést mutató változók az internethasználat és a barátkozási szokások:

9. ábra: Az életvilág-klaszterek és az internethasználat, valamint a barátkozási szokások összefüggései

Az internethasználat tekintetében a fundamentalisták átlag feletti, a késő modernitás kihívásait felvállalók átlag alatti aktivitást mutatnak. A barátkozás tekintetében ezzel ellenkezőleg a késő modernitás kihívásait felvállalók átlag feletti, a fundamentalisták és a kimaradók átlag alatti aktivitás mutatnak. Ennek hátterében alighanem a virtuális és a személyes interakciók közti különbségek állhatnak. Az internet mint kommunikációs felület sok szempontból sokkal jobban kontrollálható mint a face to face interakció: a konkrét programtól függően lehetőség lehet anonimitásra, tetszőlegesen időzített reakciókra, a kommunikáció következmények nélküli megszakitására. Ezzel szemben a személyes interakcióban óhatatlanul a személyiség egésze involválódik. Azt lehet mondhatni, hogy a késő modernitásban az identitás egésze a tétje minden személyes interakciónak. Azok a fiatalok, akik inkább az előbbi kommunikációs formát választják bizonyos értelemben az utóbbival járó többletfelelősségre mondanak nemet, és ezáltal közvetve a késő modernitás sajátos kihívásaira. Azok a fiatalok, akik a személyes interakciókat részesítik előnyben a késő modernitás folyamataiba vetik bele magukat, aktívan konstruálva identitásukat. Azok pedig, akik egyik interakciós formát sem választják, ténylegesen kimaradnak mindezekből a folyamatokból.

Az összefüggések áttekintése után immár lehetőség nyílik arra, hogy átfogóan is jellemezzük az életvilág-klaszttereket. Jól láthatóan a legkarakteresebben az egymás ellentétéként felfogható fundamentalista és a késő modernitás kihívásait felvállaló fiatalok életvilágának strukturális háttere rajzolódik ki. A fundamentalistákat elsősorban az jellemzi, hogy mindazokból a tapasztalati terekből kiszorulnak, ahol tényleges élményeket lehetne szerezni a világról, így a késő modernitás legfontosabb folyamatairól is. Kevésbé vesznek részt a munkaerőpiacon, a civil szférában, a vallási életben, a szakmai életben, a családi kommunikációban és a személyes interakciókban. Személyes élmények hiányában gyanakvással és ellenérzéssel viszonyulnak azokhoz az értékekhez és cselekvési formákhoz is, amelyek e mezőkhöz köthetők. Ezzel a gyanakvó beállítódással leginkább egy olyan pozíció egyeztethető össze, ami viszonylag jól kontrollálható, ez fejeződik ki a magas internetes aktivitásban. Az általános bizalmatlanság további fontos okai a családi érzelmi patológiák, valamint az ezen érzelmi problémák kibeszélésének kevesebb teret nyújtó, hagyományos férfi nemi szerep.

A késő modernitás gyermekeit ezzel szemben az jellemzi, hogy a késő modernitás tapasztalataira kíváncsiak, és igyekeznek azokat minél közelebből megismerni. A munkaerőpiacon, a civil szférában, a vallási életben, a szakmai életben, a családi kommunikációban és a személyes interakciókban szerzett tapasztalatok mind-mind lehetőséget kínálnak arra, hogy az egyén a késő modernításban kérdésessé vált identitását körvonalazza, és ezáltal annak keretei közt reflexív és autonóm személyiséggé váljon. Ennek esélyét tovább növeli a patológiáktól mentes családi klíma, és növelik azok az elsősorban modern női szerepek, amelyekben a kommunikatív reflexivitás gyakorlására lehetőség nyílik.

A késő modernitás hatásaiból kimaradó, valamint a sodródó fiatalok a fenti két klaszterhez képest kevésbé tekinthetők karakteresnek. Jól láthatóan esetükben keverednek a két ellenpontot meghatározó hatások. Néhány tekintetben ugyanakkor jól láthatóan sajátos élményeket élnek át. A kimaradók a legtöbb vonatkozásban a késő modernitás gyermekeihez állnak közel. Köztük is felülreprezentáltak a nők, az önkéntesek, a szakmailag elkötelezettek aránya. Ugyanakkor két tekintetben eltérnek tőlük: egyrészt a családi deviancia gyakoriságában, másrészt a barátkozási szokások tekintetében. Ez a két motívum alighanem kulcsfontosságú: míg az előbből fakadó érzelmi patológiák a világ iránti bizalmat áshatják alá, addig az utóbbi a – modernitás tapasztalatának közvetítéséhez nélkülözhetetlen – kortársaktól izolálja a fiatalokat.

A sodródók esetében a munka és önkéntesség tapasztalatai a meghatározóak. Az előbbi vonatkozásában alighanem elsősorban negatív élmények kapcsolódnak a társadalomhoz, ami – többnyire pályakezdekről lévén szó – könnyen általánosított formában kerül kivetítésre a világ és a kor egészére. Az utóbbi vonatkozásában a hiány mutatkozik döntőnek: feltehetően összefüggésben a munkakényszerrel, önkéntes munkára ezeknek a fiataloknak kevésbé nyílik lehetőségük, így az önmegvalósítás és szolidaritás ott átéltető esetleges pozitív tapasztalataikhoz is kevésbé férnek hozzá. Mindezek a hatások összességében egy alapvetően kiábrándult, értékvesztett világképet alapoznak meg.

Záró megjegyzések

A debreceni egyetemisták életvilág-típusai természetesen nem merev, lezárt mintázatok, hanem folyamatosan változó jelentéshorizontok. Így a fenti elemzések sem zárulhatnak le pusztán az azonosításukkal. Ezen túlmenően arra is szükség van, hogy a dinamikájukra vonatkozó kérdést is feltegyük, valamint a társadalompolitikai következményekre is reflektáljunk.

Minthogy egy pillanatképet ábrázoló adatbázis alapján az életvilágok potenciális átalakulására nem következtethetünk, ezért erre vonatkozóan csupán további kutatásokban vizsgálható hipotéziseket fogalmazhatunk meg. Az összefüggések alapján úgy tűnik, hogy a fundamentalisták és a késő modernitás gyermekeinek életvilága tekinthető a legstabilabbnak. Az előbbi életvilág egy zárt gondolati rendszer révén, alapvetően immunis a kritikára, továbbá különösebb pszichopatológias feszültséggel sem jár, ami változtatásra motiválhatja. Az utóbbi – a pszichopatológiákban kifejeződő feszültségek ellenére – sikeres alkalmazkodásnak bizonyul a késő modernitásbeli viszonyokhoz. Ez az életvilág a megtalált identitásból fakadó önbizalom, elismerés és elégedettség reményével kecsegtet, így esetében szintén nincs különösebb motiváció a váltásra.

A késő modernitás kihívásaiból kimaradók alapvetően szintén stabilnak tekinthetők, hiszen azáltal, hogy kívül állnak e folyamatok hatókörén, egyúttal – ahogy ezt a pszichopatológiák alacsony foka is tanúsítja – a belőlük fakadó problémáktól is mentesülnek, amik hiányában pedig kicsi a változási potenciál. Ugyanakkor ez az állapot mégis rendelkezik egy sajátos ingtagsággal: minthogy azon alapul, hogy a fennálló tendenciák egy részéről nincs tudása az egyénnek, környezetváltozás esetén ez a helyzet könnyen megváltozhat. Abban az esetben, ha a kapcsolathálózat oly módon alakul át, hogy az eddigi relatív izoláció helyett a késő modernitás gyermekeivel vagy fundamentalistákkal szoros kapcsolatba kerül az egyén, könnyen elmozdulhat egyik vagy másik irányba. Előbbinek amiatt nagyobb az esélye, hogy sok szempontból a késő modernitás gyermekeiéhez közelebb áll ez az életvilág.

A sodródók életvilága tekinthető talán a leginkább instabilnak. Minthogy ez az életvilág alapvetően pozitív minták híján van, ezért jó eséllyel szül frusztrációt, ami változtatásra sarkall. A változtatás iránya természetesen nem magától értetődő, ugyanakkor amiatt mégis valószínűsíthető, hogy milyen értékvilágból indul ki. Ez ugyanis elsősorban a fundamentalistákéhoz hasonlít. Ebben az értelemben a sodródókra úgy tekinthetünk, mint egy átmeneti állapotról, ami ijesztően nagy valószínűséggel rejti magában a radikalizálódás potenciálját.

Mindezen belátásokból fakadnak a társadalompolitikai következmények is. Kiemelt feladatnak kell tekinteni azon tapasztalati terek támogatását, és minél szélesebb rétegek számára hozzáférhetővé tételét, ahol a késő modernitás pozitív élményei átéltethetők. Csakis így remél-

hető, hogy a fundamentalisták életvilága deradikalizálódik, a késő modernitás gyermekeinek tapasztalati bázisa fennmarad, a kimaradók beléphetnek, és a sodródók nem radikalizálódnak. Az, hogy az egyes egyetemista csoportok esetében milyen stratégiák dolgozhatók ki, természetesen nem csupán általánosságban fogalmazható meg. Az adatbázis alapján lehetőség van annak karonkénti azonosítására is, hogy hol mely problémák a legégetőbbek. Zárásként következék az ezt bemutató táblázat, abban a reményben, hogy az egyetemi élet javításán munkálkodó oktatói és hallgatói erőfeszítések ezeknek az eredményeknek az ismeretében célzottabban tudják hatásukat kifejteni:

4. táblázat: Az életvilág-klaszterek karonkénti megoszlása

	Funda- mentalisták (5,1%)	A késő modernitás gyermekei (46%)	Kimaradók (23,5%)	Sodródók (25,5%)
Állam- és Jogtudományi Kar	5,4%	54,3%	22,5%	17,8%
Általános Orvostudományi Kar	2,4%	50,6%	22,9%	24,1%
Bölcsészstudományi Kar	3,1%	44,9%	24,7%	27,4%
Egészségügyi Kar	5,3%	53,3%	18,7%	22,7%
Fogorvostudományi Kar	0%	57,1%	14,3%	28,6%
Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar	1,1%	50,3%	19,9%	28,7%
Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar	7,5%	30%	30%	32,5%
Gyógyszerésztudományi Kar	6,1%	42,4%	21,2%	30,3%
Informatikai Kar	11,4%	33,7%	20,6%	34,3%
Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Kar	6,5%	46%	21%	26,6%
Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási	3,6%	47,8%	29,7%	18,8%
Műszaki Kar	6,7%	38,5%	26%	28,8%
Népegészségügyi Kar	4,5%	61,4%	18,2%	15,9%
Természettudományi és Technológiai Kar	6,4%	47,5%	23,9%	22,3%
Zeneművészeti Kar	0%	42,1%	47,4%	10,5%

Felhasznált irodalom

- BOURDIEU, Pierre (2002): *A gyakorlati észjárás: a társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág
- CZIKE Klára, KUTI Éva (2006): *Önkéntesség, jótékonyág és társadalmi integráció*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport Egyesület, Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány
- DUSA Ágnes Réka, KOVÁCS Klára, MÁRKUS Zsuzsanna, NYÜSTI Szilvia, SÓRÉS Anett (szerk., 2012): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságsszociológiai tanulmányok I–II*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó
- ERDEI Ferenc (1980): A magyar társadalom a két világháború között. In Erdei Ferenc (szerk.): *A magyar társadalomról*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 293–346.
- FÉNYES Hajnalka, KISS Gabriella (2011a): 2011 – az Önkéntesség Európai Éve. Az önkéntesség társadalmi jelensége és jelentősége I. rész. *Debreceni Szemle* 4. 360–368.
- FÉNYES Hajnalka, KISS Gabriella (2011b): Az önkéntesség szociológiája. *Kultúra és Közösség* 1. 35–48.
- GIDDENS, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge, Polity.
- GIDDENS, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, Polity.
- GIDDENS, Anthony (1992): *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge, Polity
- HANKISS Elemér (1989): *Kelet-európai alternatívák*. Budapest, KJK
- HABERMAS, Jürgen (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Gondolat
- HONNETH, Axel (1997): A decentralizált autonómia. In Weiss János (szerk.): *Elismerés és megvetés*. Pécs, Jelenkor.
- HUSSERL, Edmund (1998) *Az európai tudományos válság és a transzcendentális fenomenológia*. Budapest, Atlantisz
- SCHULZE, Gerhard (2000): *Élménytársadalom. Szociológiai Figyelő* 1–2. 135–157.
- SCHÜTZ, Alfred (1974) *The structures of the life-world*. London, Heinemann
- SÓRÉS Anett (2012): A szélsőjobbboldali egyetemisták mint virtuális csoport. In Dusa Ágnes Réka, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságsszociológiai tanulmányok I*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 191–218.

Sörös Anett

A DEBRECENI EGYETEMISTÁK POLITIKAI ATTITŰDJEI. A HALLGATÓK SZÉLSŐJOBBOLDALI SZIMPÁTIÁJÁNAK SAJÁTOSSÁGAI ÉS LEHETSÉGES MAGYARÁZATAI

*Bevezető*¹

A Campus-lét kutatás – melynek keretében e kötet is született – mondhatni teljes időtartama alatt a jelen tanulmány címében is megjelölt témával foglalkoztam. Kutatási érdeklődésemet kezdettől az egyetemisták politikai attitűdjeinek és preferenciáinak vizsgálata határozta meg. Ezen belül is volt egy terület, amelynek kiemelt figyelmet szenteltem: mégpedig a fiatalok szélsőjobboldali iránti fogékonyságának elterjedtsége, illetve e jelenség magyarázata. A témával kapcsolatban végzett vizsgálataim eredményei a kutatáshoz kapcsolódó kötetekben több ízben megjelentek,² így ebben a dolgozatban részben összegezni, részben pedig koherens egészszé formálni szeretném eddigi kutatási eredményeimet. Mivel a már publikált megállapításokat nem szeretném ismételni, ezekre részben utalok, részben pedig – amennyiben ezt a dolgozat gondolatmenete igényli – röviden összefoglalom őket.

A tanulmány első részében azt az elméleti keretet mutatom be, mely az eddigi és a későbbi empirikus eredmények értelmezéséhez egyaránt alapjául szolgálhat. Egyrészt arra keresem a választ, mi magyarázhatja azt, hogy a fiatalok inkább befogadóak a szélsőjobboldali jelenségkörrel szemben, mint az idősebb generációk. A kérdés relevanciáját az adja, hogy már több közvélemény-kutatás, illetve ifjúsági vizsgálat kimutatta (Bartlett et al. 2012; Marketing Cent-

¹ A tanulmány a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Csoportok, csoporthatárok, csoportkultúrák* című kutatás (OTKA K 81858) keretei között készült. A kutatás vezetője Prof. Dr. Szabó Ildikó. További információk: campuslet.unideb.hu.

² Balku Anett, Dusa Ágnes, Sörös Anett (2011): Politikai graffitik és falfirkák. In Balku Anett, Dusa Ágnes, Sörös Anett (szerk.): *Ifjúsági élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok*. 205–222.; Dojcsák Ádám, Sörös Anett (2011): A politika reprezentációja a Campuson innen és túl. In Balku Anett, Dusa Ágnes, Sörös Anett (szerk.): *Ifjúsági élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok*. 45–60.; Sörös Anett (2012): A szélsőjobboldali egyetemisták mint virtuális csoport. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I.* Debrecen, Egyetemi Kiadó. 191–218.

rum 2009; Gimeset al. 2009; TÁRKI 2012; Róna, Sörös 2013), hogy a szélsőjobboldali szimpátia a fiatalabb korcsoportokban szignifikánsan nagyobb.³ Arról azonban az eredmények még nem szolgáltak teljes körű és megbízható válasszal, hogy milyen tényezőkben keresendők ennek okai. Ezután arra térek ki, hogy mely tényezők befolyásolhatják a fiatalok csoportján belül tapasztalható eltéréseket a szélsőjobboldali szimpátia tekintetében – mivel nyilván egyesek jobban, mások kevésbé fogékonyak a szélsőjobboldalhoz kötődő jelenségek köré.

A dolgozat második felében korábbi és saját empirikus eredmények alapján megpróbálom körülhatárolni a szélsőjobboldali fiatalok csoportjait – kiemelt figyelmet szentelve ezen belül a debreceni egyetemisták körében megfigyelhető reprezentációjuknak.⁴ Az eddigi eredmények felvillantása mellett támaszkodom a Róna Dániellel közös munkánkra, amelyben először kvantitatív, majd kvalitatív úton kerestünk választ arra, hogy milyen változókkal, jellemzőkkel magyarázható a felsőoktatásban tanulók szélsőjobboldaliséga. Kvantitatív elemzésünk, mely az Ifjúság 2008 és a Campus-lét mellett az Aktív Fiatalok 2012 kutatás országos online adatfelvételén alapult már megjelent,⁵ az itt bemutatandó fókuszcsoportos interjú tapasztalatait azonban még nem publikáltuk. Ez a kvalitatív adatfelvétel a debreceni egyetemisták politikai szocializációjának, attitűdjeinek és preferenciáinak nemzedéki sajátosságait igyekezett megragadni, melyek előzetes hipotéziseink szerint egyúttal a szélsőjobboldalra való fogékonyság egyik magyarázatául is szolgálhatnak.

A fiatalok szélsőjobboldali szimpátiáját magyarázó elméleti keret

A fiatalok szélsőjobboldalra való fogékonyságának vizsgálatába nem kezdhünk bele anélkül, hogy ne konceptualizálnánk az elemzés kulcsfogalmát, a szélsőjobboldalt. A fogalom részletes definiálására azonban e tanulmány terjedelmi és konceptuális korlátai miatt most nem térek ki, csak röviden összegzem, értelmezésemben milyen kritériumokkal lehet körülírni a szélsőjobboldalt.

Hogyan határolható körül a szélsőjobboldal?

A szélsőjobboldal fogalmát olyan komplex gyűjtőfogalomnak tekintem, melyet csak több dimenzió mentén határozhatunk meg: úgy mint az *ideológia*, a *szervezetiség*, illetve a *társadalmi jelenlét*. A szélsőjobboldalnak mint *ideológiának* fontos eleme a **nacionalizmus**, mely gyakran antiliberális vagy antidemokratikus formában manifesztálódhat (Plamenatz 1995). A nacionalizmus egyik forrása a sajátos, kétpólusú, más népeket a saját nemzet szempontjából hierarchizáló múltértelmezés, melyben a saját nemzet történelmének dicsőséges, illetve kudar-

³ Annak ellenére, hogy több vizsgálat is egybehangzó választ adott erre a kérdésre, saját kutatásom mintáján is teszteltem majd az összefüggést az elemzés kellő mértékű megalapozása miatt.

⁴ E rész alapjául a következő tanulmányok szolgáltak: Sörös Anett (2011): *A szélsőjobboldali ideológia reprezentációja a debreceni egyetemisták körében*. Szakdolgozat; Sörös Anett (2012): *A szélsőjobboldali egyetemisták mint virtuális csoport*. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságsszociológiai tanulmányok I.* Debrecen, Egyetemi Kiadó. 191–218.

⁵ Róna Dániel, Sörös Anett (2013): *A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között?* In Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar főiskolások és egyetemisták körében*. Szeged, Belvedere Kiadó. 91–125.

cos eseményei mentén rendeződnek el más népek, nemzetek, csoportok. A magyarázat az ideológia történelmi beágyazottságában keresendő: alapvető eleme ugyanis a magyarság fogalmának folyamatos újradefiniálása, illetve a múlt eseményeinek sajátos átértelmezése és átértékelése. Véleményük szerint a nemzet ellen van mindenki, aki nem igaz magyar – amely princípium nézőpontjukból legitimálja más csoportok elutasítását, és folyamatosan táplálja a rasszizmust. Ezen az elven alapszik a nacionalista ideológia lényeges szervező ereje, az ellenségkép folyamatos fenntartása és táplálása.

Az ideológia második alappillére az **egalitarianizmus tagadása**. A szélsőjobboldaliak nem fogadják el az emberek egyenlőségének eszméjét. Úgy vélik, a társadalomnak vannak alsóbb- és felsőbbrendű tagjai – ők magukat ez utóbbi csoportba sorolják. Éppen ezért elutasítják a maguknál kevesebbre tartott egyéneket és csoportokat. Alapvetően erre a rangsorra vezethető vissza a kisebbségi csoportok és az idegen „betolakodók” elutasítása: a cigányellenesség, az antiszemitizmus, a bevándorlókkal, a színes bőrűekkel, a külföldiekkel szembeni ellenszenv.

A nemzet, illetve az individuum szintjén megjelenő hierarchiából következik az ideológia harmadik alappillére, a **vezérelvűség**. Meghatározó a vezér alakja, akit a legnagyobb tekintéllyel ruháznak fel. A vezért különféle szociálpszichológiai és weberi érvek nyomán emelik ki a közösségből: elsősorban karizmán alapuló, de akár tradicionális vagy jogi szelekció alapján is. Ő áll a hierarchia csúcán, egyfajta kultikus figurává válik a közösségben, megvalósítva ezzel a csoport és az általuk képviselt ideológia külső és belső reprezentációját.

Végül a szélsőjobboldali ideológiára egyfajta **elutasító, kritikus** irányultság, a más ideológiát követőkkel szembeni radikalizmus is jellemző. Kiábrándultak a hagyományos politikai nagypártokból, elégedetlenek a hatalom birtokosaival és tevékenységével. Váltásra, változásra buzdítanak: olyan új rendszert szeretnének, amely tiszta lappal indulhat mind a politikai, mind a közéletben (Karácsony, Róna 2009 nyomán Sörös 2012).

Szervezeti szempontból a magyarországi szélsőjobboldal legmeghatározóbb sajátosságainak a következők tekinthetők: (a) a nyílt vagy rejtett, részleges vagy teljes eszmei kapcsolódási pontok a **háború előtti szervezetek** ideológiájához, struktúrájához és csoportkultúrájához; (b) a **szervezettség különböző formái** (pártok, mozgalmak, egyesületek, paramilitáris alakulatok, laza csoportok, valamely honlapon keresztül szerveződő csoportok stb.); (c) a **hierarchikus** belső viszonyok, valamint (d) az **offenzív társadalmi jelenlét és társadalmi kommunikáció** (Sörös 2012).

A társadalmi jelenlét szempontjából kiemelendőnek tartom egyrészt a szélsőjobboldal *kommunikációját*, melyben a modern, a költséghatékony és a széles körben hozzáférhető – többnyire virtuális – kommunikációs formákra helyezik a hangsúlyt; másrészt pedig az erre épülő, egyértelműen körülhatárolható *szubkultúrát*. A szubkultúrák közös normák mentén jönnek létre, melyek a csoportérdekek védelmét szolgálják. A csoportnormához minden csoporttag alkalmazkodik, még akkor is, ha esetleg egyéni érdeke nem fűződik hozzá, hiszen fél a szankcióktól, amely végső esetben kirekesztés is lehet. Az azonos értékrendek így kölcsönösen és folyamatosan megerősödnek (Cohen 1969). A szélsőjobboldal szimpatizánsai sajátos öltözködési és zenei ízléssel, valamint rítusokkal és értékvilággal rendelkeznek. Mégis e csoportkultúra legfőbb kifejezőeszközének a szimbólumvilágát tekintem. Amellett, hogy az általuk használt jelképek a csoport belső integrációját, illetve a tagok identitásának erősítését szolgálják, egyúttal erőteljes historizmusukat is kifejezik, és az ideológia számos elemét reprezentálják. Utalnak azokra a történelmi korszakokra, fordulatokra, eseményekre és személyekre, melyekhez pozitívan viszonyulnak (árpádsáv, turul, Nagy-Magyarország, hármaskő, kettős kereszt stb.).

Milyen elméleti magyarázó keretbe foglalható a fiatalok szélsőjobboldal iránti fogékonysága?

Azt, hogy miért mutatkozhat eltérés a fiatalabbak és az idősebbek szélsőjobboldaliságra való fogékonyságában, a nemzedékekre vonatkozó elméleti kerettel igyekszem magyarázni. A 80-as és 90-es években születettek nemzedékét a szakirodalom *Y-generációnak* nevezi (McCrindle, Wolfinger 2010). A magyarországi Y-generáció egyik jellemzője a *hiányos, olykor ellentmondásos politikai szocializáció*. E korcsoport (a rendszerváltás környékén születettek) politikai szocializációját Szabó Ildikó (2009) fragmentált modellként határozta meg. A modell legfőbb jellemzője, hogy az egyes szocializációs csatornák közötti kapcsolat gyenge és esetleges. Ennek megfelelően a szocializáció folyamata nem tud következetes, összehangolt és egységes lenni – sőt, ellentmondások feszülhetnek az egyes tényezők által átadott információk, vélemények, értékek, attitűdök, viselkedési minták, elvárások között, ami tovább fokozhatja a fiatalok bizonytalanságát.

A fragmentált modellben a család szocializációs szerepe nem túl szilárd: a szülők, nagyszülők sokszor önként lépnek hátra az állampolgári és politikai ismeretek, szabályok átadásától. Ez elsősorban saját bizonytalanságukból fakad: még ők maguk is tanulják a demokratikus rendszer működését, így nem tudják teljes magabiztossággal átadni az erre vonatkozó tudást. Magában a rendszer működésében is sok bizonytalanság van. Másrészt a szülők az állampárti rendszerben szocializálódtak, amely azt várta el a társadalom tagjaitól, hogy távol maradjanak a politikától, és a konfliktusok elkerülése érdekében hallgassák el véleményüket, amennyiben az ellenkezik a diktatórikus rendszerben elfogadott kánontól (Szabó 2009). Így a szülők is ritkán beszélnek gyermekeikkel politikáról, közéletről, vagy a múltról – mind a családi, mind a történelmi események emlékei feldolgozatlanok maradnak a szocializáció eme frontján.⁶

Az oktatási intézmények szintén a háritás módszerét választják domináns stratégiaként. A tanároknak saját maguk előtt sem tisztázott a szerepük a diákok állampolgári neveléséért illetően. A legtöbb iskolában nincs olyan tantárgy, amely állampolgári vagy politikai ismereteket adna a fiataloknak (Csákó 2007). Véleményem szerint ehhez az is hozzájárul, hogy a rendszerváltás után nem alakult ki konszenzus az egyes történelmi események és időszakok megítéléséről – valamint ezek egyre inkább átpolitizáltak –, így gyakran az oktatók sem mernek állást foglalni az adott eseményeket illetően. Az egyezményes értelmezés hiánya felelős a fragmentáltság fennmaradásáért (Szabó 2009).

Az iskola és a család „kivonulása” a szocializáció folyamatából többféle reakciót válthat ki az ifjúság körében. Természetesen ezek sosem kizárólagosak: akár szimultán módon, akár szekvenciálisan megjelenhetnek a fiatalok bizonyos szegmenseiben, csoportjaiban; és eltérőek lehetnek a társadalmi háttér státusza mentén. Több kutatás is foglalkozott a nemzedék politikai szocializációjának hiányosságával, demokratikus deficitjével. Megállapították, hogy a többség úgy érzi, nem befolyásolhatja a demokratikus rendszer működését, ezért elégedetlenségüket, kiábrándultságukat úgy fejezik ki, hogy távol maradnak a politikától: érdeklődésük, politikai és választási részvételük alacsony (többek között Gázsó, Laki 2000; 2004; Szabó, Kern 2011).

Ezt az „űrt” tölthetik be azok az – informális vagy formális – szélsőjobboldali csoportok, amelyek válaszlehetőségeket, kapaszkodókat, múltértelmezéseket nyújtanak. Ezeket általában sajátos kommunikációs eszközökkel és csatornákon keresztül teszik. Igen erős összetartó és identifikáló erővel bír a *szimbolikus diskurzusuk*.

⁶ Az *Ifjúság 2008* vizsgálat eredményei szerint a fiatalok mindössze negyede beszélget a szüleivel helyi ügyekről, és felük alkalmanként (Szabó, Kern 2011).

Bán Zsófia (2010) a *turult* hozza példaként, mely a szélsőjobboldal egyik központi jelképévé vált. Sokan ugyanis legtöbbször nem ismerik a szimbólum eredetét és közvetlen jelentését, ezért új tartalommal töltik meg azt. Imponál nekik, mert tiszteletet és tekintélyt parancsoló, felnéznek rá, valamint mítoszt érzékelnek mögötte. Ennek megfelelően a mai korban, létük kontextusában értelmezik újra. A populáris kultúra ilyen jellegű tematizációja – beleértve a szimbólumok kínálatát – az identitás formálódásának lehetőségét nyújtja a fiatalok számára.

Amellett, hogy a szélsőjobboldal által használt jelképek a csoport belső integrációját, illetve a tagok identitásának erősítését szolgálják, egyúttal erőteljes historizmusukat is kifejezik, és az ideológia számos elemét reprezentálják. Vannak olyan történelmi korszakok, fordulatok, események és személyek, melyekhez a szélsőjobboldal képviselői pozitívan viszonyulnak – ezekre büszkék, kiemelendőnek, követendőnek és értékesnek tartják őket. A szélsőjobboldalhoz egy önálló *szubkultúra* is kötődik, melynek természetesen a szimbólumvilág is része. Ezen kívül szimpatizánsai sajátos öltözködési és zenei ízléssel, valamint rítusokkal és értékvilággal rendelkeznek.

A kommunikáció szempontjából a *populáris, tömegesen és költségtakarékosan elérhető kommunikációs formákat* kell kiemelni. Ilyenek például az internetes felületek, a matricák, a transzparensz stb. Ezek hozzájárultak a politikai irányzat gyors térhódításához és nagyfokú szervezettségéhez, hiszen azok számára válnak hozzáférhetővé információik, akik más forrásokból nem tájékozódnak politikai és történelmi kérdésekről. A szélsőjobboldali, könnyen elérhető üzenetek fő befogadói a fiatalok, akik az internet-generáció tagjaiként különösen fogékonyak a virtuális kommunikációra.

Úgy vélem tehát, hogy az ifjúsági csoportok szélsőjobboldalra való fogékonysága alapvetően nemzedéki sajátosságaikra vezethető vissza: a deficit politikai szocializációra (mint nemzeti specifikumra) és a modern információs hálózatban való részvételükre (mint globális jellemzőre).

A szélsőjobboldali attitűdök kialakulását magyarázó elméleti keret – a generáción belül

De vajon mi magyarázza, hogy ezen a generáción belül egyes fiatalok jobban vonzódnak a szélsőjobboldalhoz kortársaiknál? A *szélsőjobboldali szimpátiát egyéni szinten több nagy elméletcsalád is igyekezett magyarázni. Ezeknek az attitűd-alapú elméleteknek igen kiterjedt szakirodalmuk van, így jelen tanulmányban csak a főbb irányvonalakat vázolom fel.*

Az *etnikai verseny elmélet* központi gondolata, hogy nehéz gazdasági időszak (válság, recesszió, nagyarányú munkanélküliség stb.) esetén a társadalom egy része – saját és a vele egy nemzethez tartozók helyzetét védendő – egyre intoleránsabbá, elutasítóbbá, majd előítéletesebbé válik az általa idegeneknek tartott „nemzeten kívüliekkel” szemben (lásd például Lipset 1959; Campbell 1967; Tajfel, Turner 1969).

Az *autoriter személyiség elmélete* szerint a tekintélyelvű személyiséggel rendelkezők nagy valószínűséggel szimpatizálnak a szélsőjobboldali gondolatvilággal, hiszen az alárendelődés és a dominancia utáni vágy kettősségéből kialakuló konvencionális, illetve autoriter agresszió vonzónak teszi számukra azokat a politikai irányzatokat, melyek a szigorú normakövetésre, illetve a normakövetés hiányából fakadó devianciák elleni szigorú fellépésre építenek (lásd például Adorno 1950; Altemeyer 1988).

A szociális dezintegráció elmélete abból indul ki, hogy a modernizációs folyamatok következtében a társadalmi kapcsolatok és kötődések gyérebbé, lazábbá válnak, így az emberek fogékonyabbak az olyan új típusú politikai mozgalmakra, melyek a közösségi élmény ígéretével kecsegtetnek (lásd például Sheepers et al. 1995).

A politikai elégedetlenség és a tiltakozó szavazás elmélete szerint azok, akik politikailag gyengének, kiszolgáltatottnak érzik magukat (ami előnytelen, általában negatív irányba változó társadalmi-gazdasági pozícióval társul), kiábrándulnak a politikából, a politikai elitből. Az így kialakuló anti-establishment attitűd pedig kedvez a szélsőjobboldali, radikális politikai erők iránti szimpátia kialakulásának (lásd például Falter, Klein 1994; Billiet, De Witte 1995; Sheepers et al. 1995; Van den Brug et al. 2000).

A szociális dominancia orientáció elmélete annyiban kapcsolódik az autoriter személyiség elméletéhez, hogy szintén a mások felett való uralkodáson alapul. A hierarchikus, alá- és fölérendeltségi viszonyokra építő társadalom-értelmezés fogékonyabbá tesz olyan ideológiai és szervezeti elemekre, mint a nacionalizmus, a sovinizmus vagy a militáns jelleg (lásd például Pratto 1990; Pratto et al. 1994).⁷

Adaptálható a *relatív frusztráció elmélete* is a szélsőjobboldali attitűdök kialakulásának magyarázatokor (Boudon 1989). Az elmélet logikája szerint a lehetőségek objektív bővülése és az ehhez kötődő szubjektív várakozások között feszültség van, hiszen a lehetőségek expanziója szelektív, nem mindenki részesülhet belőle. Így azok, akik ebből kimaradnak – főként, akik azt várták, hogy ezáltal előnyösebb helyzetbe kerülnek, és mégsem –, még frusztráltabbá válnak. Az így kialakuló és növekvő feszültség pedig kivetítődik a társadalmi környezetre: az egész rendszerre (anti-establishment), a preferáltabb rétegekre (elitellenesség) vagy más társadalmi csoportokra (sovinizmus, elutasítás).

A relatív frusztráció elmélete jól magyarázza a nagy történelmi fordulatok, változások társadalmi következményeit. Minden egyes jelentős történelmi esemény, illetve rendszerváltozás után a társadalom tagjainak (pozitív) várakozásai vannak, azonban – kisebb vagy nagyobb rétegek, illetve csoportok számára – ezek nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. A 20. században számos ilyen esemény volt (a két világháború, az '56-os forradalom stb.), azonban a leginkább „friss” élmény a rendszerváltás. Az egyes rendszerváltások magukat vesztesnek érző csoportjaiban feltételezésem szerint nagyobb valószínűséggel alakulnak ki anti-establishment attitűdök, melyek a családi szocializáció során továbbadódhatnak a fiatalabb generációknak, és melyek kedveznek a szélsőjobboldal iránti szimpátia kialakulásának. Ezeket a beállítódásokat, érték- és gondolatvilágbeli elemeket a jelenleg is zajló gazdasági válság következményei (pl. az életszínvonal csökkenése) tovább mélyíthetik.

Az ismertett elméletek egy vagy több viszonylag jól megfogható elemre koncentrálnak (pl. nacionalizmus, sovinizmus, előítéletesség, anti-establishment, elitellenesség, vezérelvűség, közösségi integráció stb.). Ezek önmagukban a szélsőjobboldali fogékonyág szükséges, de mégsem elégséges elemeit tárják fel. Fontos lenne ezért egy olyan komplex, szintetikus – és akár empirikusan megalapozott – elmélet létrehozása (vagy felkutatása), amely a radikalizálódás ideológiai, szervezeti és kulturális komponenseire egyaránt fókuszál. A következőkben erre vállalkozom.

⁷ Az eddigi elméletek Grajczjár 2007 nyomán.

Mely (ifjúsági) csoportok fogékonyabbak a szélsőjobboldalra?

Korábbi kutatási eredmények

Több kutatás is arra az eredményre jutott, hogy elsősorban azok fogékonyabbak a Jobbik politikájára, akik valamilyen szakképzettséggel rendelkeznek, ami leggyakrabban érettségi, vagy főiskolai, illetve egyetemi diploma, valamint azok, akik az ifjúsági korcsoportba sorolhatók, tehát 15 és 29 év közöttiek (Marketing Centrum 2009; Gimes et al. 2009). A TÁRKI kutatása – amely ugyan eltérő életkor-intervallumokat alkalmaz – megerősíti ezt. A vizsgálat eredményei szerint 2011-ben a 18 és 37 év közötti szavazók (tehát a választásra jogosult legfiatalabb korcsoport) közel egyharmada szavazna erre a pártra. Egyúttal körükben a Jobbik-szimpatizánsok aránya sokkal gyorsabban nő, mint a teljes népesség körében.⁸

A 90-es években végzett, a fiatalok politika szocializációjára fókuszáló vizsgálatok azt is feltárták, milyen szociokulturális jellemzőkkel írhatók le azok az ifjúsági csoportok, melyek hajlamosabbak a radikális politikai attitűdök befogadására és elsajátítására. A férfiak – bár a tizenévesek körében inkább fiúk – dominanciája a fiatalabb korcsoportokban is egyértelműen megfigyelhető. A politikához való viszonyban megfigyelhető nemek közötti különbségek nem azonos mértékűek az egyes középiskola-típusokban. A gimnáziumokban a fiúk és lányok radikális politikai hozzáállása kiegyenlített, míg a szakmunkásképzőkben az előbbieket sokkal inkább fogékonyak, mint utóbbiak. Általánosságban is megállapítható, hogy az érettségit adó intézmények tanulói kevésbé fogadják el a radikális értékeket és cselekvési mintákat, mint a szakiskolai képzésben résztvevők (Szabó, Örkény 1998). Valószínűleg ezek az attitűdök végzettségük megszerzése után is megmaradnak. Úgy vélem, az „új” szélsőjobboldal szimpatizánsaira ez már kevésbé jellemző, éppen ellenkezőleg, inkább a magasabb végzettségű fiatalok azok, akikre a fogékonyabb jellemzőbb. Ezzel együtt vélhetően családi szocializációjukat meghatározhatja, hogy szülei generációjában az érettséggel nem rendelkezők körében voltak népszerűbbek az eszmerendszerre jellemző attitűdök.

Az alacsonyabb iskolázottságúak radikálisabb beállítódása legtöbb esetben az életükkel, léthelyzetükkel való elégedetlenségre vezethető vissza – ez az oka annak is, hogy a végzettséget nem szerzők körében is nagyobb fogékonyabb észlelhető az ilyen típusú eszmékre és aktivitásokra (Garami, Tóth 1994). A nehéznek érzett egzisztenciális helyzet általában nem párosul objektíve alacsony státusszal – inkább a pesszimizmuson, az elégedetlenségen van a hangsúly (Póczik 2011). Az ebből fakadó kitörés vágya az oktatási stratégiákban – azon belül is a felsőoktatásba való belépésről szóló döntésben – is megjelenik. Az egyetemre járó, szélsőjobboddallal szimpatizáló fiatalok többsége „elsőgenerációs”, azaz szülei legfeljebb középfokú végzettséggel rendelkeznek. Ezek a diákok tehát társadalmilag mobilak (felfelé irányban), de nem feltétlenül szakmai karrierre vágynak; a diploma megszerzésére irányuló döntéssel pedig elsősorban az a céljuk, hogy megteremtsék a biztos anyagi háttér maguknak és családjuknak (Sörös 2012).

Vásárhelyi Mária (2004) a rasszizmus dimenzióján keresztül mérte a szélsőséges eszmékkel való szimpatizálást. Kutatása mintájába – mely korra, nemre és évfolyamra reprezentatív volt a KSH országos adatai szerint – 500 történészhallgató került be az ország nagyobb állami és egyházi intézményeiből. A romákhoz és zsidókhoz való viszony alapján⁹ alkotott meg egy

⁸ Forrás: <http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120207.html>. Utolsó látogatás: 2012. 02. 19.

⁹ A megkérdezett történészhallgatók 32 százaléka antiszemita nézeteket vall, 29 százalék bizonytalan és a fennmaradó 39 százalék képvisel konzekvensen demokratikus álláspontot. Utóbbi arány a cigánysághoz való vi-

rasszizmus-skálát, melynek az egyes szociokulturális változókkal való összefüggéseit vizsgálta. Főbb megállapítása, hogy a történelmi ismeretek szintje – és ebből következően az elvégzett évek száma – szignifikánsan összefügg a radikális attitűdökkel: az évek előrehaladtával minél több és szélesebb körű tudást sajátítanak el a hallgatók, annál inkább valószínű, hogy demokratikusabb állásponttal azonosulnak a kisebbségekhez való viszonyukban. Ebből következően tehát az egyetemi vagy főiskolai tanulmányok első éveiben tanúsítanak a leendő történészek legintenzívebb radikális attitűdöket (Vásárhelyi 2004). Megkockáztatható tehát, hogy azon magasabb végzettségűek körében lesz tartósabb a szélsőjobboldalhoz hasonló értékek és viszonyulások képviselése, akik eleve is képesek és fogékonyabbak az „ideológiagyártásra”.

További kutatások a szélsőjobboldal kommunikációjára, online szerveződésére fókuszáltak. Bebizonyosodott, hogy az ideológia képviselői nagy hangsúlyt fektetnek a *modern, a költség-hatékony és a széles körben hozzáférhető – többnyire virtuális – kommunikációs formákra*, melyek fogyasztásában a fiatalok az élen járnak. Döme Zsolt és Hajdú András (2009) egyetemisták körében vizsgálták a médiafogyasztás és a pártpreferenciák összefüggéseit. Megállapították, hogy a legtöbb egyetemista az internetet tartja a legfontosabb médiumnak a politikai tájékozódás szempontjából. Emellett kapcsolatot találtak a pártok támogatottsága és a médiumok használatának gyakorisága között is. Az internethasználat gyakorisága elsősorban a nemrégiben megjelent „kispártok”, de ezek közül is a Jobbik esetében volt a legmagasabb. A szélsőjobboldali pártot preferáló egyetemisták közel háromnegyede (pontosan 74 százalék) tájékozódott elsősorban a világháló segítségével a politikáról.

A szélsőjobboldallal szimpatizálók azonban nem csak tájékozódásra használják az internetet. A Political Capital és a DEMOS közös vizsgálata a Jobbik „virtuális csoportjának” jellegzetességeit kutatta. A pártnak a Facebookon 2012. január 30-án 39 ezer rajongója volt – összevetve a közel 13 ezres párttagsággal –, közülük több mint 2200-an töltötték ki a kutatás online kérdőívét.¹⁰ A támogatók között a fiatalok és a felsőfokú végzettségűek voltak felülreprezentáltak: a válaszadók közel kétharmada volt 30 év alatti, és több mint egyötödük rendelkezett főiskolai vagy egyetemi diplomával (Bartlett, Birdwell, Krekó, Benfield, Győri 2012). Ezekben az arányokban nyilván fellelhető annak a ténynek a torzító hatása, hogy a fiatalabbak és képzetebbek gyakrabban használják a világhálót és ezen a közösségi oldalakat.

Saját empirikus eredmények

Korábbi munkáim során több lépésben igyekeztem választ kapni fő kutatási kérdéseimre, azaz, hogy mi magyarázza a felsőoktatásban résztvevő fiatalok szélsőjobboldalra való fogékonyságát. Ehhez mindenekelőtt azt kellett vizsgálnom, hogy valóban megfigyelhető-e a debreceni hallgatók körében a szélsőjobboldali szimpátia jelenléte, és amennyiben igen, milyen közös jellemzőkkel írható le az a kvázi nagycsoport, melynek tagjai közösséget vállalnak ezzel a szélsőjobboldalhoz kapcsolódó jelenség egyúttal. Ezt követően kisebb csoportokat próbáltam elkülöníteni a szimpatizáns diákok körén belül, egyúttal még több információt kapni a közösség egészének szerveződéséről. Ezekhez a kvantitatív elemzésekhez a Campus-lét ku-

szony tekintetében is megegyezik, csak ez esetben 36 százalék tekinthető romaellenesnek (Vásárhelyi 2004).

¹⁰ Természetesen a vizsgálat populációja nem fedti le a célcsoportot, hiszen az adott közösségi oldalon több – formális és informális – szélsőjobboldali csoport képviselteti magát (pl. a Jobbik területi szervezetei); és azok sem tekinthetők teljes biztonsággal a párt támogatóinak, akik bejelölték az adott oldalt.

tatás online adatbázisát használtam.¹¹ Következő lépésként pedig Róna Dániel szerzőtársammal azokat a lehetséges magyarázó változókat teszteltük, melyek a szélsőjobboldali fogékonyság háttérében állhatnak. Kutatásunkat kiterjesztettük az ország egyetemi és főiskolai hallgatóira az Aktív Fiatalok kutatás első hullámának keretében. A következőkben sorra veszem, milyen eredményekkel jártak az imént felvázolt lépések.

Kutatásomban azokat tekintettem szélsőjobboldali vonzalmúaknak, akik ilyen irányú szimpátiájukat kifejezték. A debreceni egyetemisták több mint kétötöde (42,9 százalék) elfogadó a szélsőjobboldal kapcsán: körükben 1:3 arányban vannak azok, akik „teljes mértékben” elfogadók az „inkább elfogadókhoz” képest. Az ezt mérő kérdés, azt mondhatjuk, igen tágan értelmezte a szélsőjobboldaliságot.¹² Ezt az is bizonyítja, hogy a két évvel később, 2012-ben a szintén online módon lekérdezett Aktív Fiatalok kérdőíves vizsgálat szerint az egyetemista fiatalok némiképp kisebb – ámde akkor is magas – aránya, 32 százalékuk tekinthető Jobbik-szimpatizánsnak. Az országos szinten is megfigyelhető összefüggéshez hasonlóan a szélsőjobboldalra fogékony hallgatók a fiatalabb korcsoportokban felülreprezentáltak: a 18–21 évesek körében 44,6 százalék az arányuk (11,7 százalékuk teljes mértékben elfogadja a szélsőjobboldalt).¹³

*Milyen jellemzőkkel írhatók le a szélsőjobboldalra fogékony hallgatók?*¹⁴

A nemi megoszlásokat tekintve egyértelműen a **férfiak dominanciája** a jellemző: míg a teljes mintának kevesebb, mint a fele férfi (44 százalék), a szélsőjobboldaliakkal leginkább („teljes mértékben”) szimpatizálók körében ez az arány megfordul (58 százalék). Ez utóbbiak között magasabb a **kistelepüléseken élők** aránya is. A szélsőjobboldaliakat bármilyen fokon elfogadók a teljes mintához képest nagyobb arányban élnek városokban (de nem megyeszékhelyeken), illetve községekben: a teljesen elfogadóknak több mint kétharmada (70 százalék), az inkább szimpatizálóknak pedig közel háromnegyede (73 százalék).

E fiatalok szülei iskolai végzettsége szempontjából is hátránnyal indulnak a felsőoktatásban. Azok aránya, akiknek nincs diplomás szülőjük (ún. „**elsőgenerációsok**”), a teljes mintában nem haladja meg a 60 százalékot, míg a szélsőjobboldallal bármilyen fokon szimpatizálók körében át is lépi ezt (a „*teljesen elfogadom*” választ adók 63 százaléka, az „*inkább elfogadom*” választ adók 62 százaléka). Az elsőgenerációs hallgatók viszonylagosan magas aránya a mobilitási (karválasztási) stratégiák, illetve tanulási és munkaattitűdök jellegzetességeiben is viszszaesik. A szélsőjobboldalhoz húzó fiatalok körében ugyanis relatíve (a teljes mintához viszonyítva) és abszolút mértékben is magas azok aránya, akik a szakterület kiválasztásakor nem rendelkeztek kiforrott elképzeléssel a karrierjüket illetően; a továbbtanulásuk célja – tudatosan vagy kevésbé tudatosan – elsősorban a felfelé irányuló mobilitás elérése volt, a jövőben elérhető magas jövedelem nem feltétlenül volt szempont, inkább az érdeklődés játszott fontos szerepet. Erdei Itala (2007) nyomán ezt a típust „**kitörőnek**” neveztem el.¹⁵ A teljes mértékben

¹¹ A kiküldött online kérdőívet több mint négyezer hallgató töltötte ki. Különböző technikai problémák miatt a minta elemszáma jócskán csökkent, azonban az adatbázisban még így is több mint kétezer fiatal válasza szerepelnek. Az adatbázist nem és kar szerint súlyoztuk.

¹² „*Mennyire fogadod el az a következő csoportokat: szélsőjobboldaliakat?*” A válaszlehetőségek: (1) teljes mértékben elutasítom, (2) inkább elutasítom, (3) inkább elfogadom, (4) teljes mértékben elfogadom, (0) nem ismerem.

¹³ Az *Aktív Fiatalok* kutatás szerint a 18 és 21 év közöttiek 37 százaléka tekinthető Jobbik-szimpatizánsnak (Róna, Sörös 2012).

¹⁴ Bővebben lásd Sörös Anett (2011): *A szélsőjobboldali ideológia reprezentációja a debreceni egyetemisták körében*. Szakdolgozat.

¹⁵ Erdei a négy mobilitási típust és az ezekhez tartozó karokat két dimenzió: a tanult szakmával elérhető jövedelem és az oda jelentkező hallgatók szüleinek iskolai végzettsége mentén különítette el. Örökösöknek tekin-

elfogadóknak közel fele (48 százalék) tanul a „kitöréshez” leginkább vezető karokon, azaz **természettudományokat és informatikát**. Ebben persze az is közrejátszik, hogy ezek jellemzően férfiasabb szakterületek (Fényes 2010).

A szélsőjobboldaliság iránt fogékony egyetemisták jellegzetes tanulási attitűddel és munkahely iránti elvárásokkal rendelkeznek. Tanulási attitűdjük¹⁶ leginkább az **izolációval** jellemezhető. Esetükben a hangsúly nem elsősorban a tanulás- vagy teljesítményorientáltságon van, hanem ennek a társadalmi és emberi kapcsolatokra gyakorolt hatásán. Ezek a hallgatók ugyanis, mondhatjuk, izolálódnak, mivel egyedül a tanulásra koncentrálnak – ami nagy eséllyel szüleik alacsonyabb iskolai végzettségére vezethető vissza. Valószínűleg ezért alakul ki bennük olyan tanulási attitűd, amely erőn felüli teljesítést kíván meg. Erőfeszítéseik a kulturális tőkéhez kötődő hátrányok kompenzálására irányulnak. A szélsőjobboldalt vonzónak találó diákok az átlagosnál **kevésbé munkaerőpiac-orientáltak**. A munkaerőpiac-orientáltság leginkább azokra jellemző, akik a tanulást jövőbeli befektetésnek tekintik, így intenzíven és maximálisan igyekeznek elsajátítani az általuk választott szakmát, hogy azt később hasznosítani tudják a munkaerőpiacon. Egyetemi éveik alatt a tanulást tekintik fő tevékenységüknek, legfeljebb azért dolgoznak, hogy szakmai tapasztalatot szerezzenek. Ez megerősíti a körükben megfigyelt domináns karrierstratégiát, melynek lényege, hogy számukra a tanulás elsősorban nem a sikeres elhelyezkedés eszköze, hanem a tudás és a diploma megszerzéséé, illetve a mobilitásé. Ez a stratégia is jelzi, hogy e fiatalok más, kevésbé szakmai alapú karriermintákban gondolkodnak.

A munkához, munkahelyhez való viszonyulás tekintetében egyaránt jellemző rájuk az **atmoszféra-orientált** és a **karrierista** attitűd¹⁷ – melyek viszont csak a szélsőjobboldalt teljes mértékben elfogadó hallgatók körében figyelhetők meg (illetve az őket abszolút elutasítók körében is). „Atmoszféra-orientáltaknak” azokat a hallgatókat tekintem, akik számára a jó hangulatú, sok sikerélményt nyújtó munkahely a fontos. Ezen belül nagy jelentősége van a biztonságnak, illetve annak, hogy a munkavégzés mellett a családra is elég idő jusson. A karrierista preferenciák az előbbtől eléggé eltérő, keményebb és szigorúbb munkahelyet és munkaszervezést kívánnak meg. Az emocionális kritériumok (jó hangulat, sikerélmény, rugalmasság) háttérbe szorulnak, és a jövedelem, az előrejutás, valamint ebben az esetben is a biztonság a domináns. A két attitűdtípust összehasonlítva egyfajta tradicionalitás–modernitás választóvonal is érzékelhető: míg az első esetben leírt pozitív légkör inkább a tradicionális, kis létszámú munkahelyekre jellemző, addig a karrierista attitűdnek inkább a modern nagyvállalatok engednek teret. A kétféle viszonyulási típus között az anyagi biztonság jelentheti a kapcsolódási pontot: a stabil munkahely megszerzése a cél, melynek segítségével biztosítható a család megfelelő életszínvonala. A jól kereső állás elérése tehát szintén nem külön motiváció, a cél csupán a státusz reprodukálása és megszilárdítása.

tette azon magas végzettségű családokból származó hallgatókat, akik magas jövedelem elérésére törekednek. Azokat a diákokat, akik hasonló családi háttérrel rendelkeznek, viszont elsősorban az iskolai végzettségen, és nem a jövedelmen keresztül szeretnék szülei státuszát reprodukálni, *konzerválóknak* nevezi. A felfelé mobilakat – tehát a diplománál alacsonyabb végzettséggel rendelkező szülők gyermekeit – a *feltörők* típusába sorolja, amennyiben szakmájuk előreláthatóan magas jövedelmet is predesztinál, és *kitörőknek*, amennyiben ez utóbbi kritérium nem teljesül (Erdei 2007).

¹⁶ A tanulási attitűdöket a Campus-lét kutatás online kérdőívében több ordinális változó mérte. Az itt említett attitűdtípusokat faktorelemzéssel különítettem el. (Bővebben lásd: Sörös 2011.)

¹⁷ A munkához való hozzáállás típusait – a tanulási attitűd együttesekhez hasonlóan – faktorelemzéssel képeztem. (Bővebben lásd: Sörös 2011.)

A tanulásra, munkára, jövőre vonatkozó elképzelések mentén haladva vizsgáltam továbbá, hogy milyen általánosabb értékekből épül fel a szélsőjobboldalt vonzónak találó hallgatók értékvilága – különös tekintettel az értékvilág szociális dimenziójára, azaz a közösséghez tartozásra, illetve más csoportok elfogadására-elutasítására.

A mintába került hallgatókra általánosságban jellemző, hogy nem mutatnak nagy aktivitást a különböző csoportokhoz való csatlakozás területén. Az egyetemistáknak közel fele nem tagja a kérdőívben felsorolt csoporttípusok egyikének sem. Ha mindezt a szélsőjobboldali szimpátia viszonylatában vizsgáljuk, azt állapíthatjuk meg, hogy a kiforrott attitűddel rendelkezők (a szélsőjobboldaliakat teljes mértékben elfogadók vagy elutasítók) körében megközelítőleg 2,5 százalékponttal kevesebb az izolálódó fiatalok aránya. A hallgatók csoporttagságának átlagos száma 1,14 – ez nem tér el a vizsgált szélsőjobboldali szimpátia-kategóriákban sem. Azt mondhatjuk tehát, hogy a szélsőjobboldalhoz kötődő fiatalok **némiképp nagyobb arányban kapcsolódnak valamilyen közösséghez**, azonban általában **csak kevés (jellemzően egy) csoportnak tagjai**, melynek vélhetően jobban elköteleződnek.

Akik azonban mégis úgy döntenek, hogy csatlakoznak valamilyen csoporthoz, azok leginkább **hagyományörző csoportokban** és a **politikai szervezetekben** vesznek részt. Ez nem meglepő, hiszen a szélsőjobboldalnak mint az adott ideológiához kötődő szervezetek networkjének részei az ilyen jellegű civil önszerveződő közösségek és politikai mozgalmak. Részvételük azonban vagylagos: vagy hagyományörző, vagy politikai csoportok tagjai. Mindössze 4 főt találunk a mintában,¹⁸ aki mindkét típusú csoportnak tagja, és ők is a kevésbé stabil szélsőjobboldali preferenciát képviselik. Emellett pedig azokban a szélsőjobboldallal szimpatizáló hallgatókban, akik nem tagjai a szubkultúrához köthető szorosabb (például politikai) vagy lazább (például hagyományörző) csoportoknak, igen intenzív **a közösséghez tartozás igénye**.¹⁹

A **tehetség gondozó program** esetében eltérő jelenség figyelhető meg: az összes megkérdezetthez képest **határozottan alulreprezentáltak** azok a tagok, akik bármilyen mértékben is elfogadják a szélsőjobboldaliakat. Ennek hátterében az állhat, hogy e fiatalok számára nem feltétlenül vonzó a szakmai teljesítményhez kötődő karrier-mobilitási minta (lásd fentebb a tanulási és munkaattitűdökre vonatkozó részt).

A tényleges vagy a vágyott csoporttagság szükségszerűen jelzi az egyén számára elfogadható csoportvilág határait is. Ezt alapul véve nem meglepő tehát, hogy a **zsidó és roma családokkal szembeni intolerancia** esetében a legnagyobb az eltérés a „mainstream” és a tágabb értelemben szélsőjobboldalinak hallgatók véleménye között. Azonban a két csoporthoz való viszonyban is megfigyelhetők eltérések. A teljes mintában az egyes közösségekhez tartozó családok elfogadásának átlagértékei a romákat kivéve 50 pont felett voltak²⁰ – azaz, ha csak kis mértékben is, de a fiatalok összességében inkább szimpatizálnak a kérdezett csoportokkal. A zsidókhoz való viszonyulás az összes megkérdezett körében pozitívabb (63 átlagpont), mint a szociális segélyből élők (59 átlagpont) vagy a homoszexuálisok (57 átlagpont) iránti attitűd. Ehhez képest a szélsőjobboldali gondolkodásuk körében a cigányok után a legalacsonyabb átlagértéket a zsidók elfogadásának kérdésében mértük – e két kategória nem érte el az adható érték felét (a romák esetében közel 22 pont, a zsidók tekintetében 49 pont átlagosan). A romákkal szembeni intolerancia nem a szélsőjobboldal iránt rokonszenvezők sajátja. A tel-

¹⁸ Az elemzéshez használt adatbázisban a mintanagyság 2384 fő volt.

¹⁹ A „nem vagyok tagja, de szeretnék” típusú válaszkategóriákban mutatott magas arányok alapján.

²⁰ 0–100 skálán, ahol a 0 a teljes elutasítást, a 100 pedig a teljes elfogadást jelzi.

jes mintában mutatott értéke nagyon alacsony: alig haladja meg a 30 átlagpontot. A stabil szélsőjobboldali preferenciával rendelkező hallgatók e két csoport iránt sokkal elutasítóbbak: attitűdjeik egységesebbek, így élesen elkülönülnek a pusztá szimpátiát tanúsítókéitól, míg a kevésbé meghatározó kapcsolatokban ezek a vélemények konvergálnak.

A szélsőjobboldali eszméket követő hallgatók **csak két csoportot tolerálnak: a határon túlról betelepülő magyarokat** (91-et meghaladó átlagérték) és **a fogyatékos gyermeket nevelőket** (84-et meghaladó átlagérték). Vannak tehát olyan külcsoportok, melyekkel ők is szimpatizálnak, bár ezek száma csekély. Elsősorban azokkal a csoportokkal vállalnak közösséget, amelyek köthetők eszmerendszerük központi elemeihez, ezzel is mintegy megerősítve és újra-termelve azt.

Érdekes összefüggés, hogy míg az összes hallgató körében az emberi kapcsolatok és a társas interakciók köré csoportosulnak a fő erények, addig – az attitűdök előjelétől függetlenül – a radikálisok értékvilágában a tágabb perspektíva, az **egyetemes normák** (egyenlőség, előítélet-mentesség, béke, szabadság stb.) **elutasítása** és a **felsőbb erőnek** (legyen az a megvédendő haza vagy üdvözülést adó Isten) **való alárendeltség** játssza a főszerepet. Ezt alátámasztja a **haza biztonsága** címkével ellátott változó, melynél a szélsőjobboldali hallgatók körében a teljes mintánál magasabb átlagérték figyelhető meg.²¹

A **béke** leértékelése a fiatalok körében (67 átlagpont a teljes mintában tapasztalható 77-hez képest) arra utal, hogy a haza védelmét nem feltétlenül egyezményes úton képzelik el, ami visszavezethető e csoport radikális és militáns jellegére. Az előítéletektől való mentesség és az egyenlőség mint összekapcsolódó általános jellegű normák szintén nagyon alacsony értékeket kaptak körükben (előbbi 38-at az 51-hez képest, utóbbi 44-et az 58-hoz viszonyítva), ami a külcsoportokhoz való viszonyban feltárt összefüggések fényében szintén várható eredmény volt. Talán pozitívumként fogalmazható meg, hogy – bár relatíve és abszolút értékben is igen alacsony átlagértéket vettek fel –, mégsem mentek a zéró alá. Az említett változók esetében az elsődleges választóvonalat a szélsőjobboddallal való **erőteljes elköteleződés** jelenti, hiszen következetesen a teljes mértékben elfogadók kategóriában figyelhetünk meg nagyobb ugrásokat az átlagértékekben. A nem kiforrott preferenciával rendelkezők a teljes minta egészéhez hasonló attitűdöket mutattak. A szélsőjobboddal iránti szimpátia kijelöli tehát a csoporthatárokat, azonban ezen belül is vannak, akik szorosabban kötődnek az eszmerendszerhez, a szervezethez, a szubkultúrához, míg mások több szempontból inkább a „mainstream” értékeket követik (pl. előítéletesség, az egyenlőséghez, normakövetéshez való viszony stb.).

*Mi jellemzi a szélsőjobboldali hallgatók szerveződését?*²²

A szociokulturális háttér, illetve az értékvilág jellegzetességeinek feltárása után fontosnak tartottam annak elemzését, hogy a szélsőjobboddallal szimpatizáló hallgatók nagycsoportja hogyan szerveződik, valamint, hogy ez a szerveződés hogyan képeződik le a debreceni diákok körében. Ez a Campus-lét kutatásnak is egyik központi kérdése. A kérdést annak a kommuni-

²¹ Az értékek elfogadásának kifejezésére az online kérdőív öt válaszlehetőség kínálta fel: „egyáltalán nem fontos”, „inkább nem fontos”, „semleges”, „inkább fontos”, „rendkívül fontos”. Ezt a kvázi ötfokú skálát –100-tól +100-ig terjedővé konvertáltam át, ennek segítségével tártam fel a szélsőjobboddaliakat elfogadók értékvilágát.

²² Bővebben lásd: Sörös Anett (2012): A szélsőjobboldali egyetemisták mint virtuális csoport. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I.* Debrecen, Egyetemi Kiadó. 191–218.

kációk eszköznek az alkalmazásán keresztül igyekeztem megválaszolni, amely a vizsgált korcsoport és a vizsgált politikai irányzat találkozásának egyik központi csatornája: ez pedig az internet.

Az online kérdőív négy, különböző profilú szélsőjobboldali honlap fogyasztásának gyakoriságát mérte: a Jobbik.hu-ét, a Kuruc.info-ét, a Trianon.hu-ét és a Nemzeti Frontét. A debreceni egyetemisták eléggé csekély arányban látogatják ezeket, hiszen a „legnépszerűbb” médiumot, a Kuruc.infót is csak közel egynegyedük olvassa valamilyen rendszerességgel.²³

A szélsőjobboldalinak tekinthetők csoportjában is a **Kuruc.info a leglátogatottabb internetes médium**. A hallgatók több mint fele (57 százalék) olvassa, és egynegyedüknél is többen legalább heti gyakorisággal (26 százalék). Még az őket erőteljesen elutasítók körében is 10 százaléknál magasabb a honlap látogatottsága. Az a tény, hogy a Kuruc.info olvasóinak egyharmada (35 százalék) nem a szélsőjobboldal szimpatizánsai közül kerül ki, több dilemmát is felvet. Egyrészt, hogy nem minden, az ideológiát közvetítő online médium szolgálja kizárólagosan az eszmerendszer mentén szerveződő csoportok integrációját. Másrészt pedig, hogy ezeken az oldalakon – de elsősorban a Kuruc.infón – olyan radikális értékek és attitűdök jelennek meg, melyek sokak számára vonzóak, így azok körében is, akik a szélsőjobboldalt és ideológiáját nem fogadják el teljes egészében. Az olvasótábor e köre tekinthető *holdudvarnak* is, mely akár közvetítőként vehet részt az eszmerendszer integrációjában.

A szélsőjobboldalhoz való viszony és az ideológiát közvetítő honlapok látogatottsága közötti kapcsolat elemzésének legfőbb tanulsága, hogy bár az internetes médiumok jelentős szerepet játszanak a csoport kommunikációjában, igen nagy különbségek figyelhetők meg közöttük. Vannak **populárisabbak**, melyek célja a *szélsőjobboldali érzületű közösség belső kohéziójának elősegítéséről a vallott eszméknek a többségi társadalomban való terjesztésére tevődik át*. Ez a fajta nyíltság nem elsősorban a formális szervezetekhez (például a Jobbikhoz) kötődő honlapokra, hanem az informális oldalakra jellemző (például a Kuruc.info). Megállapíthatjuk, hogy mindenekelőtt a **szilárd preferenciával rendelkezők** veszik ki a részüket az ideológia internetes kommunikációjából.

Klaszterelemzés segítségével három típust különítettem el az egyes szélsőjobboldali honlapok olvasásának gyakorisága és a látogatott médiumok száma alapján. A klaszterek elsősorban az utóbbi változó mentén differenciálódnak. Az elsőt *elkötelezett olvasóknak*, a másodikat *érdeklődőknek*, a harmadikat pedig *passzívoknak* neveztem.

Az „**elkötelezett olvasók**” legalább három szélsőjobboldali internetes oldalt olvasnak valamilyen rendszerességgel. Körükben a Kuruc.info és a Jobbik.hu látogatottsága szinte teljes körű, viszont a napi olvasók az előbbi táborának egyharmadát, míg az utóbbiét az egyötödét teszik ki. A Trianon.hu-t – az összes hallgató körében megfigyelhető népszerűtlenség ellenére – szintén a csoport szinte minden tagja látogatja, a legtöbben viszont inkább csak havi rendszerességgel. Az eszmerendszerrel azonosulók több mint fele (52 százalék) ebbe a típusba tartozik.

Az „**elkötelezett olvasók**” közel háromnegyede **férfi**, és ugyanilyen arányban vannak körükben az **elsőgenerációsok** is. Több mint 40 százalékuk a „**kitörő**” mobilitási stratégiát szolgáló szakokra jár (természettudományok, informatika). A tanuláshoz való hozzáállás tekintetében az **izolálódás**, a munkaattitűd vonatkozásában pedig a **karrier-központúság** a domináns. A kétféle attitűd közös jellemzője a szabályok követése, a szigorúság, a fegyelem és az elkötelezettség – ami a hétköznapokban követett értékek tekintetében is visszaköszön.

²³ Ezen a „soha”-tól eltérő válaszkategóriák együttes eloszlását értem, amely a Jobbik.hu esetében 13,3 százalék volt, a Trianon.hu tekintetében 7,2 százalék, a Nemzeti Front internetes oldalában pedig 6,3 százalék.

A teljes mintában tapasztalhatóhoz képest **több csoportban vesznek részt**, de természetesen olyanokban, melyekben teret adhatnak preferenciáiknak, értékeiknek, attitűdjeiknek (**hagyományörző csoportok, politikai szervezetek**). Ez a szilárd identitás a külcsoportok erőteljes elutasítását, azaz **nagymértékű intoleranciát** von magával. A teljes minta középértékeitől a szociális segélyből élőknek (43 pont) és a sokgyermekes családoknak (70 pont) adott pontszám tért el a leginkább – negatív irányban. Mindez arról árulkodik, hogy az interneten szerveződő, erősen elkötelezett szélsőjobboldali hallgatók értelmezésében bizonyos elutasított csoportok összekapcsolódhatnak, átfedhetik egymást: a szociális segélyben részesülőket és a sokgyermekeseket a romákkal azonosíthatják. A demokratikus eszmék elutasítása a legjellemzőbb, ezzel szemben a **haza eszményének és a bátorságnak** kifejezetten kitüntetett helye van az értékrendszerükben. Fontos szerepe van ezeken kívül az engedelmességnek, a fegyelmezettségnek, a törekvésnek, a megbecsültségnek vagy az üdvözlésnek is. Ezek közül az első három olyan magatartásbeli elvárásokra utal, amelyek elsősorban az igen szigorú szabályok szerint szerveződő, sok esetben militáris jellegű csoportokban figyelhetők meg. Az utóbbi kettő pedig az e normákhoz való igazodás motivációját, kimenetelét jelölheti, melyet az egyén egy nagyobb erőttől, egy feljebbvalótól kaphat, amennyiben együttműködik a közösség tagjaival. Feltételezhető ily módon, hogy a szélsőjobboldali iránt elkötelezett, virtuálisan szerveződő hallgatók között szigorú és erőteljes csoportnormák érvényesülnek, melyek nagy kohéziós erőt képviselnek.

A virtuális felületeken való szerveződés alapján a második hallgatói típust az „**érdeklődők**” adják (11 százalék). Ők azok, akik érdeklődnek az online módon közvetített szélsőjobboldali értékek és gondolatok iránt, azonban nem teljesen elkötelezettek az ideológia iránt (körükben az „inkább elfogadók” vannak felülreprezentálva, ők adják a csoport 41 százalékát) – ők képezik a **holdudvart**. Az e csoportba tartozó egyetemista fiatalok között nincs olyan, aki ne olvasná a négy szélsőjobboldali honlap legalább egyikét – viszont olyan sem, aki mindegyiket látogatja valamilyen rendszerességgel. A kevésbé ismert két oldal (Trianon.hu, Nemzeti Front) olvasása esetükben sem számottevő. Emellett a Kuruc.info az a médium, melyet nagyobb arányban és nagyobb rendszerességgel olvasnak.

Köztük is igen nagy a **férfi-dominancia**, azonban nem olyan nagyarányú, mint amelyet az **elkötelezettek** között tapasztalhattunk (66 százalék). Köztük némiképp **többen rendelkeznek diplomás szülővel**, mint az összes megkérdezettek (55 százaléknak legfeljebb középfokú végzettségű a szülője, míg a teljes mintában 58 százaléknak). Ennek megfelelően mobilitási stratégiájukban jellemzően nem a felfelé irányuló társadalmi mobilitás az elsődleges szempont, inkább a **státusz reprodukciója** (az sem feltétlenül magas szinten), melynek eléréséhez az átlagnál magasabb arányban választják a **bölcsész** szakokat. Az előnyösebb társadalmi háttér a tanulási és munkaattitűdökre is kihat: háttérbe szorul az izolálódás, illetve a karrierista orientáció. Ehelyett a tanulóval kapcsolatban a társas kapcsolatok, a munkával, munkahellyel kapcsolatban pedig az emocionális szükségletek kielégítésére vonatkozó elvárások (pl. jó hangulat, rugalmasság, sikerélmény) kerülnek előtérbe.

A „**holdudvarba**” sorolható **érdeklődő hallgatók csoporttagsági aktivitása** – az „elkötelezettekhez” hasonlóan – **magas**. Szintén a hagyományörző, valamint politikai jellegű szervezeteket részesítik előnyben, azonban relatíve gyakrabban választanak **formális politikai mozgalmakat**. Ez egyrészt jelezheti a szélsőjobboldali pártok és szervezetek popularizálódását, azonban azt is, hogy e csoport preferenciái kevésbé széleskörűek: inkább az eszmékre korlátozódnak, az ezekhez kapcsolódó kulturális elemekre már nem. Az **érdeklődők** csoportjába tartozó hallgatókra **kevésbé jellemző az az univerzális intolerancia**, amelyet az „elkötelezettek

nél” tapasztalhattunk, ennek megfelelően az elutasított csoportok asszociációja sem annyira sokrétű a körükben. A határon túli magyarokkal kiemelkedően erős szimpatizálnak (89 pont).

Az enyhébb elutasító attitűd az értékvilágban is megfigyelhető. A béke és az egyenlőség eszméinek elutasítása a holdudvarban kisebb, mint az elkötelezettek csoportjában, viszont előítéletesebbek (39 pont). Ez is arra utalhat, hogy a kevésbé stabil szélsőjobboldali preferenciával rendelkező csoport inkább az ideológia populárisabb, könnyebben megragadható eszméivel vállal közösséget. A haza biztonsága is csekélyebb jelentőséggel bír számukra. Azok a viselkedési normák és személyiségbeli erények is átlag közeli vagy alatti súllyal jellemzik őket, melyek hozzájárulhatnak az elkötelezett csoport szigorú szervezeti kereteinek és erős csoportkohéziójának kialakulásához (a bátorság, engedelmesség, fegyelmezettség, üdvözlés, stb. közül az első értelmezhető egyértelműen meghatározó tényezőnek).

A harmadik csoportot a szélsőjobboldali médiumok fogyasztásának szempontjából **passzívok** képezik: a hallgatók 85 százaléka tartozik ide. Alig van közöttük olyan, aki a havinál rendszeresebben látogatná a szélsőjobboldali honlapokat, ha viszont mégis, legfeljebb a leginkább populáris Kuruc.infót (11 százalék), esetleg a Jobbik honlapját (2 százalék). E csoport jellegzetességeivel jelen tanulmányban sem foglalkozom, mivel a szélsőjobboldalhoz kötődő csoportok elemzését tűztem ki célul. Feltételezhetően a passzívok nem rendelkeznek az előbbi két csoporthoz hasonló csoportjellegzetességekkel, csak a radikális honlapok fogyasztásától való elhatárolódás köti őket össze egyértelműen.

*Mi magyarázhatja a hallgatók szélsőjobboldalra való fogékonyágát?*²⁴

Róna Dániellel közösen végzett munkánk során – az eddigi tapasztalatainkra, eredményeinkre támaszkodva – a következő kérdésekre kerestük a választ: (1) miért szimpatizálnak egyes hallgatók jobban a szélsőjobboldallal társaikkal, (2) miért lesznek fogékonyabbak inkább a szélsőjobboldalra a 29 év alatti fiatalok, illetve az első választók, és (3) miért éppen 2008 és 2011 között történt meg a szélsőjobboldal támogatottságának növekedése.²⁵ Az értékpreferenciák, az elitellenesség, a gazdasági válság, az internethasználat és a szubkultúra hatását vizsgáltuk lehetséges válaszként. Elsősorban az *Aktív Fiatalok* kutatás 2012-es országos online kérdőíves vizsgálatának közel 1700 fős adatbázisának adatait használtuk fel, de az összehasonlításba bevontuk a *Campus-lét kutatás* és az *Ifjúság* 2008 kutatás során nyert válaszokat is.

A jellegzetes értékpreferenciák kapcsán arra jutottunk, hogy ezek szükséges, mégsem elégséges feltételei a Jobbik iránti szimpátia kialakulásának.²⁶ A tekintélyelvűség, a cigányellenesség és a nacionalizmus egyértelműen kijelöli azoknak a körét, akik potenciálisan szélsőjobboldalivá válhatnak, és szignifikánsan növeli is az ilyen irányú preferencia kialakulását, azonban nem magyarázza, valójában miért is kerül felszínre, illetve miért nyilvánul meg aktivitások formájában. Azt pedig főképpen nem, hogy miért fogékonyabbak a fiatalabb korcsoportok a szélsőjobboldal jelenségkörére, valamint, hogy az elmúlt években miért nőtt meg az érdeklődés a szélsőjobboldal – azon belül is elsősorban a Jobbik – iránt.

²⁴ Bővebben lásd: Róna Dániel, Sörös Anett (2013): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar főiskolások és egyetemisták körében*. Szeged, Belvedere Kiadó. 91–125.

²⁵ Mint ahogy azt korábban említettem, a szélsőjobboldalra való fogékonyágot – a korábbiakhoz képest kissé szűkebben – elsősorban a politikai dimenzió mentén, a Jobbikkal való szimpátiaként értelmeztük.

²⁶ Közös elemzésünk során a magyarázó változót a Jobbik mint parlamenti párt preferálása jelentette.

Az **elitellenesség** szintén nem adott magyarázatot arra, hogy a legfiatalabb korcsoportban (első választók) mi magyarázza a szélsőjobboldali szavazóvá válást. Arra viszont igen, hogy miért lesznek fogékonyabbak a fiatalok a Jobbik politikájára, illetve hogy ez a fogékonyosság miért növekedett meg az elmúlt időszakban. Az elitellenesség hatásában közrejátszik a demokrácia egyre negatívabb megítélése (2008 óta 13 százalékkal csökkent azok aránya, akik minden körülmények között elfogadják ezt a rendszert),²⁷ illetve a növekvő anti-establishment attitűd.

A **gazdasági válság** az összes magyarázó változó közül a leggyengébb hatást mutatta a szélsőjobboldali preferencia kialakulásában. Nem találtunk egyértelmű bizonyítékot arra, hogy a gazdasági válság elegendő vagy legalább szükséges feltétele lett volna a Jobbik támogatásának kialakulásához, illetve ennek megerősödéséhez. Az mindenesetre – korábbi vizsgálataink tapasztalataira is alapozva²⁸ – elmondható, hogy a szélsőjobboldali hallgatók nem elsősorban a leghátrányosabb helyzetű családok gyermekei közül kerülnek ki, inkább feltörekvő, mobilitásra kész családokból.

Az **internethasználat** önmagában nem, csak az életkorral együtt befolyásolja a Jobbik által képviselt politika iránti fogékonyaságot. A szélsőjobboldal internetes jelenléte önmagában nem elég ahhoz, hogy valaki „jobbikosá” váljon, szükséges hozzá egy adott életkori keresztmetszet, illetve más tényezők megléte is. Egy adott kínálat meglétekor tehát ezen a kommunikációs csatornán jól elérhetőek a fiatalabb korcsoportok. Önmagában viszont az internethasználat sem magyarázza a szélsőjobboldali attitűdök meglétét.

Az elemzésbe bevont magyarázó változók közül egyedül a **szubkultúra** volt az, amely választ tudott adni arra a kérdésre, hogy miért fogékonyabbak a legfiatalabb hallgatók a szélsőjobboldalra. Ugyan a szubkultúra és az internethasználat között is vannak kapcsolódási pontok, mégis az előbbi volt az a tényező, amely nem elsősorban az életkorral, hanem a Jobbik által képviselt politikai orientációval mutatott szorosabb kapcsolatot. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy idősebb hallgatótársaikhoz képest nekik van a legtöbb idejük a szélsőjobboldal által kínált közösségekhez való csatlakozáshoz, hiszen alacsonyabb arányban élnek párkapcsolatban, illetve kevésbé jellemző rájuk a főiskolai vagy egyetemi évek alatti munkavállalás is. Emellett másrészt – ahogyan azt már a fentiekben is említettem – igényük is van arra, hogy e csoportokhoz tartozzanak, hiszen többségük vágyik arra, hogy informális vagy formális szervezetnek legyen tagja. E szubkultúra elsődleges megjelenési formáját a zenei rendezvények, fesztiválok, valamint maguk az internetes médiumok – mindenekelőtt a Kuruc.info – adják.

A hipotetikus magyarázó változók – melyek kiválasztását alapvetően korábbi, leíró jellegű eredményeinkre alapoztunk – tesztelésével feltártuk, hogy a szélsőjobboldali hallgatók sajátosságai közül melyek adnak magyarázatot a szélsőjobboldal iránti elkötelezettség kialakulására. Egyúttal újabb utak nyíltak meg előttünk a szélsőjobboldaliság jelenségének mélyebb vizsgálatához. Ennek része volt az a fókuszcsoporthoz tartozó interjú, amely a debreceni egyetemisták politikai szocializációjának kvantitatív mérésekkel nem megfogható karakterisztikáját igyekezett feltárni, és amelyet szintén Róna Dániellel közösen készítettünk.

²⁷ Szabó, Kern 2011; Róna, Sörös 2013.

²⁸ Póczik (2011) is arra a megállapításra jutott, hogy a jobbikos fiataloknak nem az objektív anyagi helyzetük lett rosszabb, hanem inkább annak a szubjektív megítélése. „A Jobbik tehát valószínűsíthetően nem a lecsúszotak, vesztesek pártja”.

A debreceni egyetemisták politikai szocializációjának jellegzetességei

A fókuszcsoporthoz tartozó interjúra 2012. április 27-én került sor. Konkrétan a következő kérdéseket jártuk körül: (1) mennyire érdeklődnek a politika iránt és milyen témákat, problémákat tartanak fontosnak; (2) milyen forrásokból informálódnak a politikáról és ezeket milyen körben (család, kortársak) dolgozzák fel; (3) milyen szintekre terjed ki a politikai aktivitásuk; (4) hogyan értékelik a hazai politikát és szereplőit; (5) hogyan vélekednek a hazai szélsőjobboldalról és az általuk tematizált közéleti témákról.

A fókuszcsoporthoz tartozó interjú résztvevőit hólabdás mintavételi módszerrel „választottuk ki”, így azon 13 fő vett részt. Azt figyelembe kell venni, hogy azok vállalták el a fókuszcsoporthoz való részvételt, akiknek viszonylag kiforrottabb véleményük van a politikáról és a közletről, és ezt szívesebben meg is osztják másokkal.

A résztvevők összetétele a nemek szerint abszolút kiegyenlített volt: hét lány és hat fiú jelent meg az interjún. Legtöbbjük másod- és harmadéves hallgató volt, néhányan végzősök vagy mesterszakosok, de elsőéves diák nem jött el. A reprezentált szakok az egyetem karainak viszonylag széles körét lefedték, azonban – a téma és a módszer jellegéből adódóan nagy arányban voltak a résztvevők között társadalomtudománnyal foglalkozó diákok: 3 szociológus, 1 szociálpedagógus, 1 szociálpolitikus és 1 politológus. A humán szakok közül képviselve volt még a pedagógia (1 fő) és a jog (2 fő). A beszélgetésre eljött még 1 mezőgazdasági mérnöknek tanuló hallgató, 1 gépész- és 2 villamosmérnöki szakmát tanuló. Voltak néhányan, akik már rendelkeztek munkatapasztalattal, vagy jelenleg is dolgoznak a tanulás mellett. A résztvevők szinte egytől egyig az ország észak-keleti régiójában laktak.

Arra a kérdésre, hogy a jelen levő hallgatókat mely **közéleti témák** érdeklik, kaptunk olyan válaszokat, melyek egy-egy résztvevő személyes érdeklődéséhez kötődtek – és olyanokat is, melyek érezhetően csoport szinten is jellemzőek voltak. Utóbbiak közé tartozott – értelemszerűen, a csoport jellegéből adódóan – az *oktatás-felsőoktatás* témája, melyen belül a hallgatók a *felsőoktatási törvénnyel* kapcsolatos aktualitásokat emelték ki. Átfogó témaként többször előfordult a *politika*: annak is a hazai (főként a választások), az Európai Unió, illetve a nemzetközi vonatkozásai. Érezhetően ezeket a blokkokat a hallgatók inkább „általánosságban” említették – az ilyen jellegű érdeklődésük és tájékozódásuk inkább egy-egy konkrét eseményhez kötődik (pl. plágiumügyek). Egyéni érdeklődések között megjelent a gazdaság, az egészségügy és a civil társadalom is.

A résztvevők **politikához való viszonyát kettősség** jellemezte. A többség – főként, akiknek nem kapcsolódott szorosan a szakmájukhoz – **negatív** viszonyulását, de inkább **közömbösséget, eltávolodását**, az érdeklődés hiányát fejezte ki. Többször megjelent a „*foglalkozni kell vele*” típusú reakció, de ezt általában mindig követte egy „*de...*”. A politikát szoros összefüggésbe hozták a **médiával**, és – kimondva, kimondatlanul – ezen keresztül vetítették ki rá ellenséges viszonyulásukat. A média manipulatív jellegének kritikáját részletesen kifejtették, de természetesen elhangzottak pro és kontra érvek is. A politikát érintő egyik legfőbb kritika az érzelmi jellegére fókuszált (szembeállítva azt a racionalitással). Ezen kívül egy nagyon éles, negatív vélemény is elhangzott, amely magát a politikát társadalmi problémaként definiálta („*a politika az egy társadalmi probléma*”).

A csoport életkorából adódóan nem meglepő, hogy a legtöbben az **internetről** – főként közösségi oldalakról, de akár hírportálokról – **tájékozódnak** a közéleti és politikai eseményekről, újdonságokról. Információforrás még számukra az írott sajtó és a televízió is, azonban ezek érezhetően alacsonyabb súllyal és jelentőséggel. A legtöbben úgy érzékelik, hogy e médiumok

elfoglaltak és többpólusúak, ezért ezt kiegyenlítve szeretnének **több forrásból, több oldalról tájékozódni** és többféle véleményt megismerni. A résztvevők ennek megfelelően **nyitottak és tájékozottak** voltak a politikai és közéleti témákban, ugyan különböző mértékben, de viszonylag megalapozott véleményekkel rendelkeztek (nem mondtak ismert közhelyeket és nem említettek a köznyelvben, esetleg bizonyos politikai csoportok körében elterjedt sztereotip kifejezéseket, gondolatmeneteket).

A szocializációs ágensek közül leginkább a (különböző szintű) **intézményes oktatáson** volt a hangsúly – legalábbis abban az értelemben, hogy a résztvevők erről beszéltek a legtöbbször és láthatóan a legszívesebben. A kortársi és családi kommunikáció nem volt domináns: a résztvevők kevesebb, mint fele beszélt napi szinten a barátaival vagy szüleivel a politikáról. A többség szerint a középiskolában nem volt ez téma, vagy legalábbis nem emlékeznek rá – viszont voltak olyanok is (2-en, 3-an), akik úgy nyilatkoztak, hogy a gimnáziumban sokkal intenzívebben foglalkoztak a politikával. A legtöbbször mégis az **egyetemen** éltek meg: néhányan felhozták (amit senki sem cáfolt meg), hogy az oktatók – legtöbbször nem nyíltan, inkább burkoltan – közvetítik a politikai viszonyulásukat a hallgatók felé, értékek, attitűdök formájában.

A **hétköznapi politika** vonatkozásában két téma merült fel – előbbi a résztvevők spontán említésével, utóbbi direkt kérdés nyomán: a **romák helyzete és megítélése**, illetve a **politikai pártokról alkotott vélemény**. A romákkal kapcsolatban a „mainstream” véleménynek elfogadásuk, illetve kvázi védelmezésük látszott, azonban mindig voltak olyanok, akik egyrészt folyton „kecekedtek” – tehát az ördög ügyvédjének álcája alatt az ellenkező véleményen voltak; valamint olyanok is, akik csak a felszínen álltak ki a romák mellett, miközben előítéletes kinyilatkoztatásokat tettek (*„én a rosszabbik fajta cigányokkal kerülök kapcsolatba”* vagy *„vannak cigányok és cigányként viselkedők”*). A többségnek nem volt személyes tapasztalata a romákkal kapcsolatban – mindössze ketten tudtak ilyet említeni. Az egyik lány kiemelte, hogy ő olyan lakótelepen nőtt fel (és lakik talán ma is), amelyet nagy arányban romák laknak, és kezdettől fogva pozitív tapasztalatai voltak. Egy másik lány egy incidenst mesélt el: korábban megütötte egy roma fiatal, mert ő „lecigányozta” őt – de szerinte ennek az élménynek is köszönheti, hogy elfogadóbb lett e csoporttal kapcsolatban. A felszín alatti előítéletek létezésére az is utalt, hogy a résztvevők között élénk diskurzus alakult ki a lopással és a „megélhetési bűnözéssel” kapcsolatban, melyeket a beszélgetés során – ok-okozati viszonyban, vagy éppen ellenkezőleg – a romákhoz kötöttek. Ennek a sztereotípiának a felismerése és értelmezése során az a párhuzam is felmerült, hogy a romák bűnözéssel való összekapcsolása ugyanolyan (túlzó és nem valós), mintha a szélsőjobboldalt az erőszakos bűncselekményekkel kapcsolnák össze. A fókuszcsoporthoz tartozó interjú e szakaszában (egyből az elején) már felmerültek olyan, a közéletben és a köznyelvben elterjedt (vagy inkább elterjesztett) szófordulatok, mint a „cigánybűnözés”. Ezeket azonban a megkérdezett fiatalok elutasították, egyikük ki is hangsúlyozta, hogy szerinte *„nem cigánybűnözés van, hanem szegénybűnözés”*. Az interjúalanyok a diskurzus során felmerülő fogalmakat mindig igyekeztek pontosan meghatározni, illetve értelmezni.

A **politikai pártokkal kapcsolatban** a hallgatók egyértelműen **elutasítóak** voltak. A két nagy párt (FIDESZ, MSZP) hiteltelen a számukra, az újabbakkal szemben (LMP, Jobbik) kevésbé elutasítóak, elzárkózóak, viszont mellettük és ellenük is tudtak érveket felsorakoztatni. A fiatalokban egyértelműen megvan az igény egy olyan pártra (szervezetre, mozgalomra), politikai erőre, amely **hiteles**, és tenni akar, tenni tud az ország fejlődéséért, haladásáért. Többször úgy érzik, ezt egyik jelenlegi parlamenti párt sem tudja képviselni – a csoportban néhányan a Jobbiknak, mások az LMP-nek tulajdonították a hiteltelenséget. Az előbbi esetében a túlzott

„magyarkodást”, utóbbinál a program következetlenségét kifogásolták. A **Jobbik legfőbb előnyének** a hallgatók azt tartották, hogy „*vannak olyan problémák, melyeket ők hoznak előtérbe*” – míg mások nem foglalkoznak velük. Ezen kívül érzékelik a mozgalom egyre nagyobb reprezentációját a hétköznapiakban: szerintük ez a párt jelenik meg leginkább az utcákon, pl. saját médiumával is (Szebb Jövő újság) – amellet, hogy „*Északkelet-Magyarországon nem volt nehéz a Jobbiknak*”. A „*cigánybűnözés*” artikulálása és a magyarságtudat terjesztése mellett a külföldi tőke kritikája jelent még meg a fókuszcsoporthoz a szélsőjobboldal által tematizált sajátosságok közül.

A résztvevők közül **senki sem vett részt aktívan a politikában**, úgy tűnt, el is zárkóznak ez elől. Érdekes volt az egyik fiú története, aki elmesélte, hogy korábban tagja volt egy szélsőjobboldali szervezetnek (alapításakor a Magyar Gárdának is), azonban **csalódott** a mozgalom eszméjében és célkitűzéseiben, így elpártolt tőle.

A fókuszcsoporthoz interjú tapasztalatai – ugyan ez idáig mindössze egyet készítettünk a témához kapcsolódva – hozzásegített bennünk annak értelmezéséhez, hogy a hallgatók milyen sajátosságai befolyásolhatják politikai orientációik kialakulását. Azt láthattuk, hogy még azok a hallgatók is, akik érdeklődnek a közéleti események iránt, **közömbösek, elutasítóak, kiábrándultak** a politikával – elsősorban a pártpolitikával – kapcsolatban. Elsősorban az **internetes médiumok** által informálódnak, a családi, illetve a kortársi szocializáció nem hangsúlyos. Olyan politikai szerveződést tudnának támogatni, amelyet egyrészt hitelesnek, másrészt őszintének találnak, elsősorban az általuk fontosnak ítélt közéleti problémák tematizálása, megoldásának lehetőségei tekintetében.

A Jobbik fő erényének azt találták, hogy új párt, ezért még nem volt elég ideje hiteltelenné válni. Ezen kívül szerintük olyan közéleti kérdéseket sikerült felvállalni és előtérbe helyezni, melyekre egyrészt az emberek fogékonyak, másrészt, melyeket eddig még egy párt sem. Ezekhez hozzátenném: népszerűsége előnyére válhat, hogy nagyon intenzív a reprezentációja az utcákon, közterületeken; illetve internetes jelenléte, melyre, mint itt is megerősödött, a hallgatók igen fogékonyak.

A fókuszcsoporthoz interjú arra szolgált, hogy mélyebben feltárja, magyarázza, valamint kiegészítse azokat a sajátosságokat és összefüggéseket, melyeket leíró és magyarázó kvantitatív elemzéseink eredményeként találtunk. Úgy vélem, e fentiekben bemutatott fókuszcsoporthoz tapasztalatai is közelebb vittek minket egy komplex, átfogó magyarázati modell kialakításához, messzesemenő következtetések levonásához azonban természetesen nem nyújtott elegendő információt. Kiindulási pontot nyújthat ezzel együtt további feltáró jellegű kvalitatív vizsgálatokhoz, melyek lefolytatását a továbbiakban tervezzük.

Összegzés

Tanulmányomban egyrészt arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a szélsőjobboddallal szimpatizáló egyetemisták csoportja hogyan írható körül, másrészt, hogy mely tényezők magyarázhatják e csoport fogékonyságát erre a politikai irányzatra. A kérdés első részének megválaszolásához elsősorban a *Campus-lét* kutatás online kérdőíve által beérkező adatokat használtam fel. A másik részére Róna Dániellel közös munkánk során fókuszáltunk, melynek keretében az *Aktív Fiatalok* kutatás kvantitatív eredményei mellett egy, a Debreceni Egyetem hallgatóival készített fókuszcsoporthoz interjú tapasztalatait is elemeztük.

E dolgozatban próbáltam egyfajta összegzését adni a témában – önállóan vagy kutatótárral – végzett munkámnak, kiegészítve ezt a legutóbbi eredményekkel, melyek nemcsak kitekintést nyújthatnak az olvasónak, de számomra is újabb irányokat mutathatnak a téma további vizsgálatában. Éppen ezért ebben a részben nem egy klasszikus összefoglalását nyújtanám az eddig leírtaknak, hiszen az tulajdonképpen magában a tanulmányban található meg. Úgy érzem, az utóbbi években feltárt eredmények némiképp hozzájárultak a felsőoktatásban tanuló fiatalok szélsőjobboldali preferenciája megerősödésének megértéséhez és jellemzőinek megismeréséhez.

Felhasznált irodalom

- BÁN Zsófia (2010): *A turul és a dínó*. Forrás: <http://www.eurozine.com/articles/2010-11-24-ban-hu.html>. Utolsó látogatás: 2011. 03. 14.
- BARTLETT, Jamie, BIRDWELL, Jonathan, KREKÓ Péter, BENFIELD, Jack, GYŐRI Gábor (2012): *Populism in Europe: Hungary*. Forrás: <http://www.demos.co.uk/publications/populismineuropehungary>. Utolsó látogatás: 2012. 05. 19.
- BOUDON, Raymond (1998): A viszonylagos frusztráció logikája. In Csontos László (szerk.): *A racionális döntések elmélete*. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium
- CSÁKÓ Mihály (2007): *Demokráciára nevelés az iskolában*. Kézirat
- DÖME Zsolt, HAJDÚ András (2009): *A politikai tájékozódás új formáinak jelentősége az egyetemisták körében*. Kézirat
- FÉNYES Hajnalka (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó
- GARAMI Erika, TÓTH Olga (1994): A 14–18 éves fiatalok helyzete, politikai attitűdjei. In Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest, Társ. 378–395.
- GAZSÓ Ferenc, LAKI László (2000): *Esélyek és orientációk – fiatalok az ezredfordulón*. Budapest, Okker Kiadó
- GAZSÓ Ferenc, LAKI László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó
- GIMES Gergely, JUHÁSZ Attila, KISS Kálmán, KREKÓ Péter (2009): *Látélet 2009*. Kutatási összefoglaló a hazai szélsőjobboldal megerősödésének okairól.
- GRAJCZÁR István (2007): Utak a szélsőjobboldalhoz. In Boda Zsolt, Kovács Imre, Szoboszlai György (szerk.): *Hatalom, közbeszéd, fejlesztéspolitika. Elemzések politikai jelenségekről*. 28–44.
- Marketing Centrum (2009): *Demokrácia és a radikális jobboldal. Történelemszemlélet, vélemények és attitűdök c. kutatás*
- MCCRINDLE, Marc; WOLFINGER, Emily (2010): Az XYZ ábécéje. A nemzedékek meghatározása. *Korunk* 11. 13–18.
- PÓCZIK Szilveszter (2011): Szabályozott szabadság, egzisztenciális biztonság, kiszámítható jövő. *Polgári Szemle* 3. 74–86.
- RÓNA Dániel, SÖRÉS Anett (2013): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar főiskolások és egyetemisták körében*. Szeged, Belvedere Kiadó. 91–125.
- SÖRÉS Anett (2011): *A szélsőjobboldali ideológia reprezentációja a debreceni egyetemisták körében*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.

- SŐRÉS Anett (2012): A szélsőjobboldali egyetemisták mint virtuális csoport. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sőrés Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I.* Debrecen, Egyetemi Kiadó. 191–218.
- SZABÓ Andrea, KERN Tamás (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In Bauer Béla, Szabó Andrea szerk.: *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010.* Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitika Intézet. 37–80.
- SZABÓ Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálásában Magyarországon.* Budapest, L'Harmattan
- SZABÓ Ildikó, ÖRKÉNY Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája.* Budapest, Minoritás Alapítvány
- TÁRKI (2012): *2011 a Jobbik éve, különösen a fiatalok körében.* Forrás: <http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120207.html>. Utolsó látogatás: 2012. 02. 19.
- VÁSÁRHELYI Mária (2004): *Az antiszemitizmus-vizsgálat kutatási jelentése.* Forrás: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=846>. Utolsó látogatás: 2012. 05. 15.

Szabó Ildikó

ÁLLAMPOLGÁRI SZOCIALIZÁCIÓ A FELSŐOKTATÁSBAN

Oktatás és nevelődés a felsőoktatásban

Az oktatás társadalmi szerepéről, céljáról, hasznáról való gondolkozásnak a modern társadalomtudományokban nagy hagyományai vannak. E hagyományok egyik ága legalább a 18. századig, a „pedagógia századáig” nyúlik vissza.¹ A modern nevelésfilozófia gyökerei Rousseau-ig vezetnek, aki először vetette fel a nevelés és a szabadság összefüggéseit.² Rousseau a felvilágosodás más gondolkodóihoz hasonlóan hitt abban, hogy az ifjúság megfelelő nevelésével („emberré nevelésével”) el lehet jutni egy jobb, szabadabb világhoz, amelyben az emberek kiteljesítik magukat és boldogak. Az *Emil avagy a nevelésről* című nevelési regényében a nevelés nem más, mint jól szabályozott szabadság.

Az oktatással és neveléssel kapcsolatos hagyományok másik ága a modern társadalomtudományokig vezet, amelyek már a megszületésük során, a 19. század középső harmadától kezdődően keresték a választ arra az évezredes filozófiai kérdésre, hogy a tudományok elő tudják-e segíteni a társadalom problémáinak megoldását. Az e kérdésre adott igenlő válaszok vezettek el annak felismeréséig, hogy a társadalmilag szervezett iskolázásnak kitüntetett szerepe van a fejlődés előmozdításában, a társadalom jobbá válásában.

A szociológia tudományát a 19. század modernizációs kihívásai – így az ipari társadalmak kialakulása, a társadalom szerkezetében végbemenő átrendeződések, az iskolarendszer kiépülése, a társadalmi csoportok közötti viszonyok megváltozása, a politikai hatalomgyakorlás szerkezetében bekövetkezett változások – hívták életre. Ezek a kihívások konkretizálták a társadalmi problémákat, és egyfajta igényt is felerősítettek a társadalom tudományos megközelítése és az anómiák okainak feltárása iránt. A megszülető társadalomtudományok (a szociológia, a közgazdaságtan, a pszichológia, a neveléstudomány, az antropológia és a szociálpszichológia) racionalitáson, empirikus tényeken és oksági összefüggéseken alapuló módszertana lehetővé tette a társadalmi jelenségek tudományos megismerését, rendszerezését, okainak és

¹ Az előzmények természetesen a korábbi időszakokba nyúlnak. A pedagógiai változásokhoz vezető úton meg kell említenünk a 17. századi német felvilágosodás racionalizmusának hozzájárulását, valamint Leibniz nézeteit a nevelés és az iskolázás szükségességéről, akinek a gondolatait aztán az oktatás számára Wolff rendszerezte a 18. században.

² Rousseau a *Társadalmi szerződésben* fogalmazza meg először, hogy az egyén szabadságát megfelelő kormányzat alatt össze lehet egyeztetni a köz szabadságával.

változásainak újfajta értelmezését. Kiszélesedett a társadalomtudományos megismerés lehetséges tárgyainak köre. A jelenségek és összefüggések leírása és értelmezése szükségszerűen együtt járt olyan értelmezési keretek kialakításával, amelyek normatív személetűek voltak, a kíváncsúnak tartott társadalmi jó természetéből, a társadalmi ideálokból indultak ki, és felvetették a társadalmi problémák orvosolhatóságának kérdését.

Három hagyomány

A társadalomtudományi hagyományok kincsházából három, az elmúlt évtizedekben már evidenciává vált gondolkort szeretnék kiemelni, azzal a céllal, hogy ezek nevelésszociológiai jelentőségére és mai érvényességére is rámutassak. Ezek a következők: (a) a társadalomtudományok morális felelőssége, (b) a nevelés és az oktatás módjának és tartalmának társadalmi meghatározottsága, valamint (c) a kritikai gondolkodás értéke.

A hagyományok egyik meghatározó eleme a *társadalomtudományok morális felelősségének* tudata. A modern társadalomtudományok értelmét a társadalmi problémák megoldásának elősegítése adja. A szociológiától a kezdetektől azt várták művelői, hogy ne csak a társadalomban végbemenő folyamatok, a modernitással járó változások és válságok magyarázatára törekedjen, hanem érezzen felelősséget a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok iránt, tartsa szem előtt a közjó érdekeit, és törekedjen a társadalmi dezintegráció orvoslására.³ Durkheim – aki úttörő szerepet vállalt a szociológia önálló tudományként való megkonstruálásában, valamint egyetemi és tudományos intézményesülésében – egész életén át hangsúlyozta, hogy a szociológiának szerepet kell vállalnia a társadalom morális válságának megoldásában is.⁴ Ha „a társadalmak tudományának” társadalommegújító kapacitását ma már szkeptikusabban is szemléljük, mint Durkheim, s érvényesülését csak a társadalompolitikák egész rendszerének szakmai megalapozottságával, a tudományok iránti nyitottságával és hatékony intézmények működése révén tudjuk elképzelni, az alapgondolatot: a társadalomtudományok morális felelősségét a társadalmi változások irányát és tartalmát illetően nincs okunk eliminálni.

Durkheimhez kötődik a társadalomtudományok másik alapvető hagyománya is. Ő volt az, aki rámutatott a *nevelés és oktatás társadalmi meghatározottságára* és beágyazottságára (Durkheim 1980). „A nevelés az az eszköz, amelynek segítségével a társadalom örökösen megújítja saját létének feltételeit, és munkájának távolról sem egyetlen vagy fő célja az egyén és annak érdekei. (...) A társadalom csak úgy tud élni, ha tagjai között elégséges egyöntetűség van: a nevelés folyamatosan munkálja és erősíti ezt az egyöntetűséget, eleve rögzítve a gyermek lelkében a közösségi léttől feltételezett lényeges hasonlóságokat. De más oldalról nézve a dolgot, bizonyos különbség nélkül minden együttműködés lehetetlen lenne. A nevelés biztosítja ennek a különféleségnek állandóságát, miközben maga válik sokfélévé.” (Durkheim 1995: 24)

Durkheim azzal, hogy a nevelés magyarázatát a társadalom sajátos folyamataiban, szerkezetében és jelenségeiben kereste, megvetette a szociológiai alapú pedagógia, a nevelésszociológia alapjait is. Durkheim pedagógiai felfogásának alapját „jól kidolgozott szociológiai eszmék alkotják” (Fodor 2009). A konkrét társadalmi valóságot tekintette minden emberi jelenség, így

³ A szociológia fogalmát 1838-ban megalkotó Auguste Comte olyan integratív tudománynak gondolta a szociológiát, amely egyesíti a történelmet, a közgazdaságtant és a pszichológiát.

⁴ A társadalomtudósi pálya mintájának megkonstruálása is Durkheim érdeme, hangsúlyozza Némédi Dénes Durkheimről írott könyvében (1996).

a nevelés magyarázata alapjának. Rousseau nyomdokain haladva felismerte az oktatás jelentőségét a társadalmi integráció elősegítésében. Felfogása szerint a nevelés az egyén társadalmi lényegének kialakítása, a társadalmi életre való felkészítés.⁵ A nevelést az egyénre kényszerítően ható cselekvési módnak fogta fel, amely révén az egyén társadalmi lényege kialakul. Nem kétséges, hogy ebből a szempontból Durkheim a szocializáció-elméletek számára is megkerülhetetlen.⁶ Az ő érdeme, hogy egyértelművé tette: a nevelés alapja a társadalmi valóság, valamint, hogy minden társadalomra jellemző az a nevelési mód, amiben a társadalom tagjai az adott társadalomban működő kényszerek révén részesülnek. Ma már sokan másképpen látják a társadalom kényszerítő erejének érvényesülését a szocializáció folyamatában – e tanulmány szerzője is közéjük tartozik.⁷ Ez azonban nem von le semmit a Durkheim által kifejtett alapvető összefüggés – az oktatás és a nevelés társadalmi meghatározottsága és beágyazottsága – érvényességéből.

A társadalomtudományi örökség harmadik meghatározó elemének a *kritikai gondolkodás* evidenciává válását látom. A kritikai gondolkodás a tudományos gondolkodás nélkülözhetetlen szemléletmódja. Egyaránt feltételezi a társadalomtudományok morális felelősségének tudatát és a nevelés, az oktatás és szélesebb értelemben a szocializáció társadalmi meghatározottságát. A társadalomkritika a szociológiát kialakulásától kezdve jellemezte.⁸

A kritikai szociológia Európában Bourdieu tevékenységében teljesedett ki. Munkásságának egyik – a nevelésszociológia szempontjából is alapvető – kérdése az, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek hogyan termelődnek újjá, és hogy ebben milyen szerepet játszik az oktatási rendszer.⁹ A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének és legitimálásának legfontosabb eszköze az iskola, mondja Bourdieu. A hatalmi viszonyok reprodukciójában szerepet játszik, hogy a domináns társadalmi pozíciókban lévők képesek ráerőltetni kulturális és szimbolikus produktumaikat a társadalom más csoportjaira. Bourdieu az egyes társadalmi cselekvők eltérő motivációit a társadalom kihívásaira reagáló küzdési stratégiáikra eltérő szocializációjukkal magyarázza. A hatalmi játszmák az egyetemi, kutatói hierarchia világát is átjárják. Bourdieu a *Homo academicus* című felsőoktatás-szociológiai művében mutatja meg az egyetemi, akadémiai hierarchiában és „látszatvilágban” a hatalom mechanizmusait (Bourdieu 1984).

⁵ Durkheim szerint minden társadalomban „jellegzetes nevelési mód és rendszer alakult ki, amit a társadalom új tagjaira egyszersmind ráköteleznek, éppen azzal a céllal, hogy a közösség megfelelő működéséhez és fennmaradásához szükséges (nyilván viszonylagos) homogenitását megalapozzák. (...) Úgy vélte, hogy a nevelés nem más, mint a (szociálisan éretlen) gyermekre azzal a céllal gyakorolt felnőtt hatás, hogy az felkészültséget nyerjen a fennálló társadalomban való életre, illetve a szociális életben való részvételre. Ennek a részvételnek a lényegét mindenekelőtt az aktív engedelmességben látta, abban tehát, hogy az egyén teljesen alárendeli magát a társadalom szükségleteinek, szociális-erkölcsi előírásainak és követelményeinek.” (Fodor 2009: 215)

⁶ Annick Percheron meggyőzően elemezte Durkheim hozzájárulását a politikai szocializáció elméletének formálódásához *L'univers politique des enfants* című könyvében. (Magyarul lásd: Szabó I., Csáky M. szerk.: *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából*. Budapest, 1999. Új Mandátum Kiadó 44–56.)

⁷ Elsősorban Annick Percheronhoz kötődik a szocializáció kétoldalú folyamatként való felfogása. A politikai szocializációval kapcsolatos munkáimban én is abból indultam ki, hogy a szocializáció az egyén és társadalmi környezete között zajló interakciók sorozata (Szabó, Örkény 1998; Szabó 2000; Szabó 2009).

⁸ Erdemes itt utalnunk Marx kizsákmányolással és társadalmi konfliktusokkal kapcsolatos felfogására; Tönnies *Közösség és társadalom* című munkájára, amelyben kifejti, hogy a modern társadalmakban háttérbe szorulnak a személyes kapcsolatok; Durkheim anómia-elméletére stb.

⁹ Nevelésszociológiai tanulmányainak gyűjteménye (*A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*) viszonylag korán, 1978-ban megjelent magyarul is.

Felsőoktatás és tudástársadalom

Az elmúlt másfél évszázadban a társadalomtudományi gondolkodás kilépett a szaktudományok keretei közül. Normatív és szabályozó szerepe kétségtelenül tetten érhető a politikai és állampolgári gondolkodásban. A szociológiai munkákból kiolvasható társadalmi érzékenység a 20. században egyre inkább megerősödő *modern pedagógiai törekvésekre* is hatott (Montessori, Steiner, Freinet, Petersen és mások nézeteire). Ezek a törekvések már támaszkodtak az új szociológiai gondolkodásból kirajzolódó társadalomképekre, és a nevelés célját a gyermek minél sikeresebb társadalmi integrációjának elősegítésében látták. Hittek a társadalom megváltoztathatóságában, és abban, hogy a változásokat a nevelés útján (is) elő lehet segíteni. Egyes reformpedagógiai irányzatokra erős társadalomkritikai él volt a jellemző.¹⁰

A 20. század végének olyan fontos terminusai, mint a *tanuló társadalom*, a *tudástársadalom* és az *egész életen át tartó tanulás* jól jelzik a tudás és az oktatás felértékelődését. A második világháborút követő évtizedekben a legfejlettebb nyugati országokban mindinkább egy poszt-indusztriális gazdasági modell vált jellemzővé, amelyben a termelésben, a gazdaságban és a társadalmi viszonyrendszerben az információk technológiai előállítás, az információk feldolgozása és az információkhoz való hozzájutás játssza a központi szerepet. A társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásában és fennmaradásában nagy szerepük van a tudáshoz, információkhoz való hozzájutás egyenlőtlenségeinek, az ismeretforrások elérhetőségében meglévő különbségeknek. Ebből az is következik, hogy ezeknek az egyenlőtlenségeknek a csökkentésében is jelentős felelőssége van az oktatásnak, a tudásnak és a tudás társadalmi közvetítésének. A közoktatás és a felsőoktatás a tudástársadalom kiteljesedésének legfontosabb társadalmi intézményrendszere. Ha ezt elfogadjuk, akkor a felsőoktatást úgy kell tekintenünk, mint olyan alrendszert, amely minden másnál látványosabban és egyértelműbben mutatja, hogy az adott társadalomban a mobilitási lehetőségek mennyire vannak nyitva a különböző társadalmi csoportok, illetve más nézőpontból az új nemzedékek számára.¹¹

A felsőoktatás expanziójával a modern társadalmakban a felsőfok egyre inkább azt a funkciót tölti be, amit a középfokú képzés töltött be a 20. század első évtizedeiben. Az expanzió válasza arra, hogy a társadalmilag elvárt iskolázottsági szint növekedett. Igaz ez Magyarországra is. A tanulás felértékelődött, a munkaerőpiacon a magasabb képzettségi szint javítja az elhelyezkedési esélyeket. A 2010-es OECD-jelentésből egyértelműen kiderült, hogy a globális pénzügyi válság az alacsonyabb iskolai végzettségű munkavállalókat sújtotta a legnagyobb

¹⁰ A reformpedagógiai törekvések eszmei tartalmáról szisztematikus áttekintést nyújt Pukánszky Béla és Németh András *Neveléstörténete* (1996). A szerzők egy másik tanulmányukban hangsúlyozzák, hogy a reformpedagógia jelentős hatást gyakorolt az európai iskolaügyekre (Németh, Pukánszky: 1999). Lásd még Basil Bernstein (1977) tanulmányát.

¹¹ Bourdieu és Passeron *La reproduction* (1970) című könyvükben fogalmazták meg elméletüket arról, hogy a pedagógiai cselekvéseken keresztül megvalósuló szimbolikus erőszak intézményesíti a hatalmat. A tanári-diák viszonyban a szimbolikus erőszak nem más, mint a különböző jelentések önkényes meghatározása és elfogadtatása a fennálló viszonyok legitímálása érdekében. Az oktatási rendszer a maga egyenlőtlenségeivel, hatalmi viszonyaival újratermeli a társadalmat. Bár a reprodukció érvényesülésének determinisztikus logikáját ma már árnyaltabban látjuk, és az egyes társadalmak oktatási gyakorlatában meglévő különbségek is azt mutatják, hogy az iskola sok országban képes a társadalmi hátrányok enyhítésére, az elmélet lényegét: azt, hogy a társadalmi viszonyok az iskolarendszer révén termelődnek újjá, nincs okunk megkérdőjelezni. Azok a pozitív példák, amelyeket az úgynevezett PISA-jelentésekből ismerünk (Európában a leginkább Finnország, Hollandia, Belgium, Norvégia), azt mutatják, hogy a gondos, összehangolt elemekből felépülő oktatáspolitikai képes kompenzálni a közoktatásban a társadalmi hátrányokat. Lásd még Veroszta (2010): A felsőoktatás társadalmi felelőssége a hallgatói értékészletekben című tanulmányát.

mértékben, a legkevésbé pedig a felsőfokú végzettségűeket.¹² A diplomások átlagjövedelme mindenütt, Magyarországon is magasabb, mint a kevésbé iskolázottaké. A felsőfokú végzettség az esetleges pályamódosításokat is megkönnyíti. Az egyéni és kollektív előnyök közvetítésében megkerülhetetlen szerepe van az egyre általánosabbá váló felsőoktatásnak. Ott, ahol a társadalom tagjainak jelentős aránya folytat felsőfokú tanulmányokat, nagyobb az esélye annak, hogy szülőként olyan családi miliőt tudnak nyújtani gyermekeiknek, amelyben a tudásnak, a tanulásnak kitüntetett értéke van.

A magyarországi kutatásokból tudjuk, hogy minél iskolázottabbak a szülők, gyermekeik annál nagyobb arányban mennek a felsőfokú továbbtanulásra legsikeresebben előkészítő közép fokú oktatási intézményekbe, míg az alacsony iskolázottságú szülők gyermekeinek rosszabb a továbbtanulási esélyeik (Andor, Liskó 1999; Csákó 2002; Sörös 2009). A felsőoktatásban érvényesülő szelekciós mechanizmusokkal szemben ugyancsak azok a leginkább védettek, akiknek a szülei maguk is felsőfokú diplomával rendelkeznek (Szemerszki 2012).

A Campus-lét kutatás keretében végzett elemzések is megerősítették, hogy az egyetemi karrier és a szülői háttér, valamint a csoporthelyzet között szoros összefüggés van. A szakválasztásban meghatározó, hogy a szülőknek van-e diplomájuk. A szakmai érdeklődés és elkötelezettség mentén szerveződő csoportokat a mobilitási stratégiák, a családi karrierminták és a munkaérték-preferenciák határozzák meg (Sörös 2012b).

Az egyetemeken, a neveléstudományi tanszékeken és intézetekben, doktori programokban, esetenként a szociológia tanszékeken fontos kutatások folynak a fiatalokkal és az oktatással, iskolai világgal kapcsolatban.¹³ A nevelésszociológiai és a felsőoktatás-kutatások jelentős tudományos központja a Debreceni Egyetem. Itt 2007 óta működik a Felsőoktatási Kutató- és Fejlesztő Központ, a CHERD (Center for Higher Education Research and Development). Jelen tanulmány is – hasonlóan a kötet többi tanulmányához – a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitikai Tanszéke és a Neveléstudományi Doktori Program keretében folytatott, az OTKA (K 81858) által támogatott *Campus-lét a Debreceni Egyetemen* (2010–2013) című alapkutatás keretében készült.

Magyarországon a felsőoktatás társadalmi innovációban (tudományos kutatások, találmányok, újítások, tudástranszfer) betöltött szerepe ismertebb és elfogadottabb, mint az a szerep, amit a modern demokráciákban a társadalmi mentalitások alakításában és a demokrácia intézményeinek megújításában betölthet. Úgy gondolom, hogy a demokratikus alapeszmények mentén szerveződő társadalmi minta nézőpontjából különösen fontos, hogy a leendő diplomások szakmai és társas szocializációja korszerű szakmai tudáson, inspiratív intézményi légkörben, demokratikus hatalmi viszonyok között és demokratikus értékek mentén folyjon. A magyarországi egyetemi szocializációról keveset tudunk, kutatása napjainkban kezd önálló kutatási területté válni.¹⁴

¹² A társadalom- és viselkedéstudomány szakterületen 3,7 százalék, a tanárképzés, oktatástudomány szakterületen pedig 3,6 százalék volt a munkanélküliek aránya. Az adatok forrása Juhász Ágneknek a KSH 2010-es munkaerő-felmérésének alapján készült 2011-es elemzése: *A felsőfokú végzettség előnyei*. Educatio Nonprofit Kft. 2011. Az adatok elérhetőek a *Népszabadság Online* 2012. augusztus 14-i számában, az Ónody-Molnár Dóra „Nem túl sok a diplomás” című írásához kapcsolódó linken.

¹³ Megemlíteném az egyetemközi összefogással, önkéntes munka keretében folytatott *Iskola és demokrácia* kutatásokat (2005; 2008); az ELTE, valamint a Debreceni és a Pécsi Egyetem oktatóinak közreműködésével folytatott *Családi szocializáció* kutatást (2010–12).

¹⁴ Ebben nagy szerepük van azoknak a felsőoktatás-kutatásoknak, amelyek a Debreceni Egyetemen folynak. A publikációk közül utalnék Pusztai Gabriella *A láthatatlan kéztől a baráti kezéig* című, 2011-ben megjelent munkájára, mely a nemzetközi elméletek és kutatások számbavétele mellett a témával kapcsolatos saját

Csoportok, kapcsolatok, tevékenységek

A hallgatók szakmai és állampolgári szocializációjában az *oktatók*, a *formális egyetemi csoportok* és a *kortárs csoportok* egyaránt fontos (bár természetesen nem kizárólagos) szerepet játszanak. Érdeemes ezeket külön is áttekinteni.

Az *oktatók* a tudás felépítésének és alkalmazásának mintái, és ők jelenítik meg a szakmai magatartásokat. A velük folytatott interakciókból derülnek ki a szakmai igényesség és ethosz helyi értékei. Az olyan demokratikus értékek, mint az igazságosság, a törvényesség, a jogszerűség, a kiszámíthatóság, a teljesítményelvűség jelentős részben az oktatók gyakorlatán keresztül válnak a hallgatók számára értelmezhető és értelmezendő tapasztalatokká. A napi kapcsolatokban rajzolódik ki az egyes oktatók habitusa, és jutnak a hallgatók az olyan fontos állampolgári tapasztalatok birtokába, mint például, hogy érték-e a kritikusság, a vitakészség és az autonóm gondolkodásmód, valamint, hogy a konfliktusok kezelésében milyen elvek és eljárások érvényesülésére számíthatnak.

Az oktatók csoportvilágáról, a csoportképződés folyamatiról, az oktatói érdekviszonyokról, az úgynevezett akadémiai közösségek működéséről és értékrendjéről sok tapasztalati tudással rendelkezünk ugyan, de Magyarországon csak sajnálatosan kevés kutatási eredménnyel. A Campus-lét kutatás eredményei szerint a legfontosabb egyetemi nagycsoportok (oktatók és hallgatók) között a kapcsolatok elsősorban formálisak (Szabó 2012).

A tudásközvetítéshez kapcsolódóan az oktatók sajátos hatalommal rendelkeznek a hallgatók felett. A modern demokráciákban ez jogilag szabályozott keretek között érvényesül, és a hatalom ellenőrzésében a hallgatók érdekvédelmének, a minden oktatóra vonatkozó hallgatói értekelésnek, valamint a társadalmi nyilvánosságnak is szerepe van. Más kérdés, hogy az egyes egyetemeken hogyan realizálódnak az intézményes lehetőségek.

A hallgatók számára az oktatók sajátos szervezeti hatalmat is megtestesítenek. Az oktatók világa reprezentálja a legközvetlenebbül a hatalmi és függőségi viszonyokat. Rajtuk keresztül érvényesülnek az akadémiai világ hierarchiai (Bourdieu 1984). A tanszékek, intézetek, karok hierarchikus rendszeréből, az egységek élén állók pozícióiból, az oktatói besorolásokból, valamint a tudományos fokozatokból kirajzolódó struktúra egy bonyolult hatalmi viszonyrendszert jelenít meg, amelyben a hallgatónak meg kell tanulnia kiigazodni. Az egységeken belüli és az egységek közötti, a különböző hatalmi erőtereken zajló konfliktusok, a szervezeti hatalom megtartásáért, megszerzéséért vagy befolyásolásáért folytatott küzdelmek sokszor rejtve maradnak a hallgatók előtt, ám nem kétséges, hogy az egyetem intézményes szocializációs hatásaiban ezek a hatalmi viszonyok is érzékelhetőek.

A *formális egyetemi csoportok* körében sajátos szerepe van a Hallgatói Önkormányzatnak. A HÖK az egyetemi struktúra hatalmi tényezője, és mint ilyen, szerepet játszik a hallgatók jelenlegi és a későbbi állampolgári szerepeinek értelmezésében is, a hatalom természetrajzáról alkotott elképzeléseikben is. Működése a politikai struktúrák működését modellálja. Választási eljárásai, döntései, hatalomgyakorlásának sajátosságai, érdekvédelmi tevékenysége a politikai hatalomgyakorlást reprezentálják. A politikai szervezetek és struktúrák iránti bizalom megalapozása nem a HÖK-kel kezdődik ugyan, hanem a középiskolai diákönkormányzattal,

kutatásainak is összegzése. Fontos hozzájárulás az egyetem belső világának megismeréséhez az a kétkötetes tanulmánykötet is, amely a *Campus-lét a Debreceni Egyetemen: Csoportok, csoportkultúrák, csoporthatárok* című kutatás eredményei alapján 2012-ben jelent meg a Debreceni Egyetemi Kiadónál *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok* címmel.

és a politikai élethez való viszony más elemei (a család társadalmi helyzete és hagyományai, személyes tapasztalatok, eszmék, kulturális minták, politikai, szervezeti aktivitás stb.) is szerepet játszanak benne, de e bizalom alakulásában a HÖK-nek egyedülálló lehetőségei vannak. A hallgatók a hallgatói önkormányzat tagjaiként szerezhetnek közvetlen tapasztalatokat a szervezeti politizálásról, a részvételről, a képviseleti demokráciáról, a hatalomgyakorlás törvényességéről, a társadalmi nyilvánosságról, a demokrácia játékszabályainak érvényesüléséről (Dusa, Sörös 2010; Pusztai 2011; Nyüsti 2012). A HÖK-kel kapcsolatos kutatások fontos jelzése, hogy a hallgatói önkormányzatoknak nincs igazán erős vonzerejük, nem válnak igazán az állampolgári aktivitások gyakorló terepeivé. Csak viszonylag kevesek számára jelentik az egyetemi politizálás keretét, visszacsatolási rendszerük nem igazán hatékony (Nyüsti 2012).¹⁵

Ugyanakkor Nyüsti Szilvia kutatásai azt is bizonyították, hogy a HÖK-nek számottevő hatása van a hallgatók állampolgári szocializációjára. A diákok gyakran párhuzamot vonnak az országos szintű politika és a HÖK szerveződése, működése között. A HÖK számukra leképezi a makroszintű politika struktúráját, és mintát kínál a politizálásra. Ez a minta azonban ellentmondásos. A hallgatók nemcsak nehezen igazodnak el a politika világában, de nem is találják meg a számukra megfelelő aktivitási formákat. Eltérően ítélik meg a HÖK-öt mint szervezetet, a tagokat és a HÖK tevékenységét. A HÖK iránti bizalom alacsony. A hallgatóknak kevés információjuk van a szervezetről, amihez az is hozzájárul, hogy honlapjuk és egy kari választás vitájának elemzése szerint a szervezet virtuális és egyéb formában való megjelenése hiányos. A HÖK-ről alkotott vélemények függnek a róla szerzett információktól és tapasztalatoktól, valamint a HÖK-ön belüli kapcsolatoktól. A kapcsolatok intenzitása csoportképző tényezőnek tekinthető: elkülöníthetjük a „HÖK-ösöket”, a „HÖK-höz közeliakat” és a „HÖK-teleneket”. Az e csoportokhoz való tartozás – sok más mellett – alapvetően meghatározza az egyetemen belüli érdekek érvényesítését, és egy sajátos politikai szocializációs pályát jelölhet ki (Nyüsti 2012).

A kapcsolatok sajátos formáját alkotják a *kollégiumokban lakó egyetemisták közötti társas kapcsolatok*. Pataki Gyöngyvér két kollégiumban vizsgálta, hogy milyen életmódbeli sajátosságok nehezítik meg az ott lakók beilleszkedését az egyetemi környezetbe, és mi jellemzi a zömmel elsőgenerációs debreceni kollégisták környezeti integritását (Pataki 2012). Négy dimenzió bizonyult meghatározónak: a hazajárás, a csoport-hovatartozás, a tanuláson kívüli tevékenységek és az értékrendszer. Ezek mentén térnek el leginkább egymástól az albérletlen lakók, a szüleikkel együtt élők és a kollégisták. A kollégisták fizikai aktivitása alacsony, gyakran járnak haza; a hazajárás okai között fontos számukra az otthonról hozott ennivaló, az elvágyódás és az unalom. Ők képezik a kulturális ipar egyik célcsoportját: körükben másoknál népszerűbbek mind a megrendezvények, mind a magaskulturális események. Életükben az egyetemi elvárásoknak való megfelelésnek kiemelkedő jelentősége van. A hazajárási szokásokban szerepet játszik a családjuk iránti erős mechanikus szolidaritás és a családhoz való anyagi kötődés is. A kollégisták között nagyobb arányban találunk olyan hallgatókat, akik a tanulmányaik mellett dolgozni kényszerültek, mint az albérletlen lakók vagy a helyi diákok között.

A *kortársi szocializáció* legfontosabb közegét a *nem formális egyetemi csoportok*: a *közvetlen társas kapcsolatok* jelentik. A hallgatók kulturális fogyasztási szokásait és a tanulással kapcsol-

¹⁵ A Campus-lét kutatás szerint a debreceni egyetemi hallgatók politikai és közéleti tevékenysége alacsony. 90 százalékuk soha nem folytat politikai, közéleti tevékenységet, 74 százalékuk nem végez semmilyen önkéntes munkát. Családi körben azonban többségük, 90 százalékuk beszélget szüleivel politikai kérdésekről. Viszonylag sokakat vonz a szélsőjobboldali szubkultúra. 43 százalékuk szimpatizál valamilyen mértékben a szélsőjobboldaliak csoportjával – egyenyedük „teljes mértékben” elfogadja őket, háromnegyedük pedig „inkább”.

latos magatartásukat szocio-kulturális környezetük alakítja. Szabadidős tevékenységüket a nemi hovatartozás, valamint a képzési profil és forma differenciálja. Általában igaz, hogy az egyetemen kívüli szabadidős tevékenységek vonzóbbak számukra, mint az egyetem által szervezettek (Murányi, Márton 2012). A folyamatosan jelen lévő vonatkoztatási csoportok válnak az életvezetési, kulturális, magatartási, fogyasztási, gondolkodási és viselkedési minták legfontosabb öntőformáivá. A hallgatók csoportvilágában formálódnak azok a csoportkultúrák, amelyek támpontokat és mintákat kínálnak az egyén számára önmaga, társadalmi környezete, illetve a más csoportok értelmezéséhez. Közvetítik a társas élet tartalmi és formai elveit, a különböző helyzeteknek megfelelő viselkedésformákat, és megszürik az egyetemen belüli és kívüli hatásokat. A csoportok értékrendje befolyásolja az állampolgári és a szakmai magatartásokat. Bár az egyetemi csoportok egy része nem kapcsolódik közvetlenül az egyetemi főtevékenységekhez, ezek is értelmező keretei az egyetemi viszonyoknak, az egyetemen belüli és kívüli magatartásoknak, a munka világának.

A nem formális egyetemi csoportokban a kortársi szocializáció elsősorban a szabadidős tevékenységek mentén zajlik. A Campus-lét kutatás szerint viszonylag keveseket vonzanak az egyetemen belül a sporttal, mozgással kapcsolatos tevékenységek, a szakmai előadások, konferenciák, a hobbitevékenységek és a zenéhez kötődő tevékenységek. Elenyésző azok aránya, akik az egyetem szervezésében művészetekhez kötődő alkotó tevékenységeket folytatnak, és azoké is, akik önkéntes munkát végeznek (Fényes 2014, Fényes, Lipcsei, Szeder 2012). A magas kultúrával kapcsolatos közös tevékenységek csak a hallgatók töredéke számára bizonyultak csoportképző tényezőnek. Fontos kutatási tapasztalat, hogy az egyetemi élethelyzettel csak viszonylag ritkán jár együtt szakmai, művészeti, tudományos szabadidős-tevékenység. Ugyanakkor az informális, face-to-face csoportok elsősorban baráti, haveri beszélgetésekre, közös szórakozásra, bulizásra szerveződnek. Szocializációs jelentőségük abban van, hogy ezek a csoportok a személyes véleményformálás színterei. Egy-egy, a kommunikáció tárgyát képező kérdésben a személyes véleményeket ezek a csoportok erősítik meg, vagy éppen ellenkezőleg, bizonytalanítják el. Az együttlétek helyszíne rendszerint kívül esik az egyetemen. A csoportszocializáció jelentőségének felértékelődése minden bizonnyal összefügg a kultúra fogalmának átértelmeződésével, valamint az értelmiségi szerepek átalakulásával.

A campus világába történő integráció nemcsak a szervezeti keretekhez (pl. az egyetemi karok és szakok rendszere) és a tartózkodási és lakóhelyekhez kapcsolódik, hanem a szabadidős tevékenységek színhelyeihez is. Boci Veronika, Buzinkay Nóra és Marián Béla kutatásai abból indultak ki, hogy az egyetemisták egy jelentős része nem építi teljesen újra kapcsolathálóját a felsőoktatásba történő belépéssel. Sok esetben a korábbi ismeretségi körüknek egy nagyobb hányada is a Debreceni Egyetem valamelyik karán tanul. Az integráció egy jelentős szelete a szabadidős szférájában realizálódik, s ennek a szegmensnek a nagysága az utóbbi pár évtizedben minden bizonnyal erőteljesebbé vált.

A szabadidős csoportképző szerepe ugyanakkor megragadható az egyetemek területén is. Bizonyos szórakozási alkalmak (szakestek, gólyabálok) az intézményi keretek részét képezik. A szakok és csoportok közösségképződésének folyamatában ezek a szabadidős tevékenységek fontosak. A megszokott szórakozási formák és helyszínek ismétlődésének identitásképző ereje van, s már egy szakest vagy egy szakhét megszervezésének a folyamata is integráló erővel bírhat. Más események ugyanakkor „informális” módon vesznek részt a csoportképződés folyamatában, még akkor is, ha az így megkötött barátságok és kapcsolatok nem hosszú távúak, hanem inkább alkalmiak.

A Debreceni Egyetem méretéből adódóan is a szabadidős tevékenységek széles spektrumát kínálja, ugyanakkor a diákok a szabadon választott tevékenységeik egy jelentős részét a campus határain kívülre helyezik – még, ha azok sok szállal kapcsolódnak is az egyetemisták világához. A fókuszcsoportos interjúk tanulságai alapján ilyen „külső” helyszínnek tekinthető a Campus fesztivál is, amelynek az egyik legnagyobb pozitívuma a diákok szerint éppen az, hogy a résztvevők nagy hányada az egyetemisták közül kerül ki (Bocsi 2012 és 2013; Buzinkay 2010 és 2012; Marián 2012).

A Campus-lét kutatásból az is kiderült, hogy a közös cselekvési mintáknak csoportképző szerepük van. Ilyen a közös tanulás és a szakkollégiumi tagság, a szabadidő közös felhasználása, az ifjúsági szubkultúrák által kínált közös tevékenységek (például a fesztiválok), a közös sportolási szokások és a másokkal együtt végzett önkéntes munka.

Az önkéntes munka speciális munkaforma, írja Fényes Hajnalka a jelen kötetben olvasható tanulmányában, ugyanakkor tanulás is (főleg informális tanulás); és nem utolsósorban szabadidőben, szabadon végzett tevékenység. Egyik típusa az életrajzba is beírható, munkatapasztalat-szerző önkéntesség, melynek révén a diákok kulturális és kapcsolati tőkére tesznek szert, amit később anyagi tőkévé konvertálhatnak. Az önkéntesség révén formális és informális csoportok is képződhetnek, de a szabadidős csoportok az önkéntes munka potenciális színterei is (a jelen kötetben Fényes Hajnalka, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Markos Valéria, Szeder Dóra Valéria, Szócs Andor tanulmányai).

A nem formális és nem feltétlenül egyetemistákból álló csoporttagság külön típusát alkotják a *politikai kapcsolatrendszerek*. Az egyetemista fiatalok alapvetően negatívan viszonyulnak a politikához, inkább távol tartják magukat tőle, legyen szó egyetemi szintről vagy országos politikáról. Véleményük azonban többnyire kikristályosodott, amelyben nagy szerepe van mind a családi, mind a kortársi, mind az intézményi szocializációnak. A politikai attitűdök alapján jól körülhatárolható virtuális csoportok figyelhetők meg az egyetemen, melyek szerveződésében, illetve a csoportkohéziót erősítő információk gyűjtésében nagy szerepe van az internetnek és ezen belül is a közösségi oldalaknak (Sörös 2012a).

Sajátos politikai szocializáció jellemzi azokat az egyetemi hallgatókat, akik fogékonyak a szélsőjobboldal üzeneteire. A Campus-lét kutatás egyik fontos témája volt a szélsőjobboldal reprezentációja. A szélsőjobboldaliság elsősorban mint sajátos szubkultúra rajzolódik ki. Bár a szélsőjobboldalisággal jellemezhető hallgatók nyilvánvalóan kötődnek formális és informális közösségekhez is, nem alkotnak homogén csoportot: a szélsőjobboldali értékekhez való kötődésükben jelentős különbségek vannak köztük (Dojcsák, Sörös 2011; Sörös 2012a; Varga 2012; Róna, Sörös 2012). Szerveződésükben kiemelkedő szerepe van az internethasználatnak, az igen széleskörű honlap-kínálatnak. A résztvevő megfigyelések és a csoportinterjúk alapján a szociodemográfiai jellemzők, a mobilitási stratégiák, az értékek, a szélsőjobboldali honlapok látogatása, a csoporttagság és a más csoportokhoz való viszony alapján elkülöníthető az „elkötelezettek”, az „érdeklődők” és a „passzívak” három nagy csoportja (Sörös 2012a).

Dusa Ágnes kifejezésével élve a *külföldi hallgatók új akadémiai szocializáción* mennek keresztül. Ennek hátterében az eltérő oktatási környezet, a másfajta tanár-diák kapcsolatok, oktatási módszerek és elvárások állnak. A csoporttársak mellett az oktatókra támaszkodnak a leginkább a tanulási nehézségeikkel kapcsolatban. Magánéleti problémákkal is felkeresik az oktatókat (albérléteresés, költözés, speciális élelmiszerboltok megtalálása). Ez a külföldiek tanító oktatóktól egyfajta kibővített szerepkört igényel. Barátságok ritkán alakulnak ki magyar és külföldi hallgatók között. Ennek a nyelvi okokból elkülönült képzés az egyik oka, de a kül-

földi hallgatók a magyarok nem megfelelő angol nyelvtudását is említették. A külföldi baráti hálójuk viszont kevert, legjobb barátként a saját nemzetiségükön kívül más nemzetiségűt is megjelöltek. A nemzetiség ugyanakkor fontos kötődés, főleg a nagyobb számban Debrecenben tanuló hallgatói csoportok (mint például az irániak, törökök, izraeliek, távol-keleti országokból érkezők) esetében jellemző, hogy zártabb csoportokat alkotnak, együtt élnek, együtt tanulnak, együtt szórakoznak (Kötetünkben Dusa Ágnes Réka tanulmánya).

Az egyetemista lét jelentősége

Az egyetemen eltöltött idő jelentősége abban rejlik, hogy az egyetemi életszakaszban alakulnak ki az életutak alakulásában fontos személyes és szakmai kapcsolatok, és ekkor kristályosodnak ki a generációs, az állampolgári és a szakmai identitások értékalapjai is. Nagy jelentősége van annak, hogy a hallgatók intézményes kapcsolatrendszerét milyen írott és íratlan szabályok, normák, minták szabályozzák, valamint, hogy a formális és nem egyetemi csoportok között milyen kapcsolati minták, intézményesült viszonyok szolgálnak számukra tapasztalati bázisul. Az egyetemi szocializációt, tevékenység- és kapcsolatrendszert az minősíti, hogy mennyire készíti fel a hallgatókat a további szakmai életútjukon várható nehézségekre, konfliktusokra, problémákra, és milyen konfliktuskezelési mintákat tud nekik felkínálni. Az egyetem a társadalmi viszonyok sűrítményeként leképezi az egyetemen kívüli világot, ugyanakkor saját, önálló világgal is rendelkezik. Ebben a sajátos világban zajlik a hallgatók szocializációja. Itt formálódnak azok a kortársi csoportok, amelyek folyamatosan alakítják az egyetemista kultúrát. A szakmai teljesítménynek, a formális és nemformális kapcsolatoknak életre szóló jelentőségük lehet.

Felhasznált irodalom

- Andor Mihály, Liskó Ilona (1999): *Iskolaválasztás és mobilitás*. Pécs, Iskolakultúra-könyvek
- Bernstein, Basil (1977): Class and pedagogies: visible and invisible. In Karabel and Halsey (eds.): *Power and Ideology in Education*. New York, Oxford University Press, 511–534.
- Bocsi Veronika (2012): Harmónia vagy disszonancia? A modern szabadidő vizsgálata a campusok világában. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II. kötet*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 195–208.
- Bocsi Veronika (2013): *Az idő a campusokon*. Belvedere Meridionale, Szeged
- Bourdieu, Pierre – Passeron, Jean-Claude (1970): *La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*. Paris, Les Editions de Minuit
- Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Bourdieu, Pierre (1984): *Homo academicus*. Paris, Edition de Minuit
- Bourdieu, Pierre ([1984] 1992): *Homo Academicus (részletek)*. Helikon 2. 247–256.
- Buzinkay Nóra (2010): *Fesztiválkultúra a mai magyar fiatalok körében*. Szakdolgozat
- Buzinkay Nóra (2012): Fesztiválózó egyetemisták. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II. kötet*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 233–254.

- Csákó Mihály (2002): ...És a doktor úr gyereke? Adalékok egyes értelmiségi kategóriák gyerekeinek felsőfokú továbbtanulásához. *Educatio*, XIV. évf. 2. sz. 211–226.
- Dojcsák Ádám, Sörös Anett (2011): A politika reprezentációja a Campuson innen és túl. In Balku Anett, Dusa Ágnes, Sörös Anett (szerk.): *Ifjúsági élethelyzetek. Ifjúságsszociológiai tanulmányok*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 141–156.
- Durkheim, Émile (1980): *Nevelés és szociológia*. Budapest, Tankönyvkiadó
- Durkheim, Émile (1995): Pedagógia és szociológia. In Bakacsiné Gulyás Mária (szerk.): *A nevelés társadalmi alapjai*. Szeged, JGYTF Kiadó, Szeged
- Dusa Ágnes, Sörös Anett (2010): Formális és informális csoportok a debreceni egyetemen. In Kozma Tamás, Ceglédi Tímea (szerk.): *Régió és oktatás: A Partium esete*. Debrecen, CHERD, 102–110.
- Dusa Ágnes, Kovács Klára, Sörös Anett, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia (szerk.) (2012): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságsszociológiai tanulmányok I–II*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó
- Fényes Hajnalka (2014): Önkéntesség és új típusú önkéntesség a debreceni egyetemisták körében. In Fényes Hajnalka, Szabó Ildikó (szerk.): *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Ifjúságsszociológiai tanulmányok (jelen kötet)*
- Fényes Hajnalka, Lipcsei László, Szeder Dóra Valéria (2012): Önkéntesség a Debreceni Egyetem hallgatói táborában. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságsszociológiai tanulmányok II. kötet*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 99–120.
- Fodor László (2009): Émile Durkheim. *Magiszter* 2009. ősz–tél, 214–219.
- Marián Béla (2012): A debreceni egyetemisták értékvilága az empirikus adatok tükrében. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságsszociológiai tanulmányok. I. kötet*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 147–166.
- Murányi István, Márton Sándor (2012): Debreceni egyetemisták szabadidő-profiljai az empirikus adatok tükrében. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságsszociológiai tanulmányok II. kötet*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 181–194.
- Némedi Dénes (1996): *Durkheim. Tudás és társadalom*. Budapest, Áron Kiadó
- Németh András, Pukánszky Béla (1999): Magyar reformpedagógiai törekvések a XX. század első felében. *Magyar Pedagógia* 3. 245–262.
- Nyüsti Szilvia (2012): Az egyetem megHÖKKentő állampolgársága. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságsszociológiai tanulmányok. I. kötet*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 219–246.
- Pataki Gyöngyvér (2012): Magány és társas élet a Debreceni Egyetem kollégiumaiban: In: Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságsszociológiai tanulmányok I. kötet*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 37–56.
- Pukánszky Béla, Németh András (1996): *Neveléstörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
- Pusztai Gabriella (2011): *A láthatatlan kéztől a baráti kezéig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
- Róna Dániel, Sörös Anett (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok körében. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében, I. kötet*. Corvinus, Belvedere Meridionale, Szeged, 113–156.

- Sörös Anett (2009): Esélyegyenlőtlenség a kezdetektől. *Iskolakultúra* 9. 46–61. oldal
- Sörös Anett (2012a): A szélsőjobboldali egyetemisták, mint virtuális csoport. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságpszichológiai tanulmányok. I. kötet*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 191–218.
- Sörös Anett (2012b): Szakmai érdeklődés és elkötelezettség szerint szerveződő csoportok a Debreceni Egyetemen. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságpszichológiai tanulmányok II. kötet*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 73–98.
- Szabó Ildikó, Örkény Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány
- Szabó Ildikó (2000): *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
- Szabó Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Budapest, L'Harmattan Kiadó
- Szabó Ildikó (2012): Az egyetem, mint szocializációs szintér. In: Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságpszichológiai tanulmányok I. kötet*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 13–36.
- Szemerszki Marianna (2012): A felsőoktatásba jelentkezők jellemzői. In (Szemerszki Marianna szerk.): *Az érettségítől a mesterképzésig. Továbbtanulás és szelekció*. Budapest, Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. 19–50.
- Varga Szabolcs (2012): A debreceni egyetemisták és a szélsőjobb. A Campus-lét kutatás online adatbázisának kvantitatív elemzése. In Dusa Ágnes, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságpszichológiai tanulmányok I. kötet*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 247–266.
- Veroszta Zsuzsanna (2010): A felsőoktatás társadalmi felelőssége a hallgatói értékkészletekben. *Educatio* 2. 230–240.

A kötet szerzői és szerkesztői

Bocsi Veronika PhD.

Főiskolai docens, Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar. E-mail: bocsiveron@gmail.com

Dusa Ágnes Réka doktorjelölt

Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program, a Felsőoktatás-kutató és Fejlesztő Központ kutatója. E-mail: agnesdusa@gmail.com

Fényes Zsuzsanna Hajnalka PhD. habil.

Egyetemi docens, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék. E-mail: fenyves.zsuzsanna@arts.unideb.hu

Kovács Klára doktorjelölt

Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program, a Felsőoktatás-kutató és Fejlesztő Központ tudományos segédmunkatársa. E-mail: kovacs.klarika87@gmail.com

Marián Béla

Kutató, a Marketing centrum Igazgatója. E-mail: bela.marian@gmail.com

Markos Valéria

Szociálpolitika MA-hallgató, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék. E-mail: markosvaleria.90@gmail.com

Márkus Zsuzsanna

PhD-hallgató Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program, a Felsőoktatás-kutató és Fejlesztő Központ kutatója. E-mail: zsu.markus@gmail.com

Pataki Gyöngyvér doktorjelölt

Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program, ügyvivő, szakértő. Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete. E-mail: pataki.gyongyver@gmail.com

Sik Domonkos PhD.

Tudományos munkatárs, ELTE Társadalomtudományi Kar. E-mail: sikdom@gmail.com

Sörös Anett

PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem. E-mail: sanett88@gmail.com

Szabó Ildikó DSc.

Ny. egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék. E-mail: szabil46@gmail.com

Szedő Dóra Valéria

Szociálpolitika MA-hallgató, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék. E-mail: dv.szedo@gmail.com

Szőcs Andor doktorjelölt

Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program. E-mail: szocs.andor.phd@gmail.com